

T.C. İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

TÜRK EĞİTİM SİSTEMİNE VE LİSE
SOSYOLOJİ DERS KİTAPLARINA YÜKLENEN
İDEOLOJİK GÖREVİN ELEŞTİRİSİ

Zeki ANIT

2502929955

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. Ahmet Korkut TUNA

İSTANBUL - 2020

ÖZ

TÜRK EĞİTİM SİSTEMİNE VE LİSE
SOSYOLOJİ DERS KİTAPLARINA YÜKLENEN
İDEOLOJİK GÖREVİN ELEŞTİRİSİ

Zeki ANIT

Toplumsal hayatın vazgeçilmez unsuru olan eğitim % 100 toplumsal bir olaydır ve bu yönü ile sosyolojinin konusudur. Bu sebeple, Batı toplumlarında, özellikle Fransa’da ortaya çıkan ve 18. ve 19. yüzyılda büyük boyutlara ulaşan sorun ve açmazlara çözüm arayışı içerisinde ortaya çıkan sosyolojinin ortaya çıkış koşullarını, konusunu ve ülkemize giriş şartlarını değerlendirerek çalışmamıza başladık.

Toplum ve toplum olaylarını inceleyen sosyolojinin konusu olan ve sosyal hayata katılan yeni üyelerin toplumun ihtiyaç ve hedeflerine uygun bilgilerle donatılması ve bireyin sosyal hayata hazırlanması görevini üstlenen eğitim konusu ikinci çalışma konu başlığımız olmuştur. Burada, toplumların tarihsel gelişme sürecine paralel olarak zaman içerisinde gelişen ve sosyal yapının en önemli kurumlarından biri haline gelen eğitim sürecinin gelişimi ve Türk tarihi içerisindeki gelişme seyri, karşılaşılan sorunlar ele alınmıştır.

Türk eğitim sistemi, tarih içerisinde Türk toplumunun ihtiyaç ve hedeflerine uygun bir gelişme seyri izlemiş, belli dönemlerde ortaya çıkan aksaklıklar bir yana, tarihin her döneminde Türk toplumunun gelişen şartlara uygun olarak yeniden inşa edilmesi fonksiyonunu üstlenmiştir. Osmanlı İmparatorluğu’nun yerini Türkiye Cumhuriyetine bıraktığı dönemden başlayarak ekonomik, sosyal ve siyasi birçok sorunla karşı karşıya gelinmiş, İmparatorluktan devralınan mirasla birlikte karşılaşılan açmazlara çözüm bulunmaya çalışılmış ve yeni siyasal yapıya uygun yeni bir toplum ve bu topluma uyumlu yeni bir insan tipi geliştirilmeye çalışılmıştır.

Türkiye hedeflenen toplum ve insan tipinin şekillendirilmesi görevini, Türk Eğitim Sistemine ve liseler için hazırlanan ders müfredatlarına yüklemiştir. İlki 1924 yılında kabul edilen ve daha sonraki dönemlerde de belirli değişikliklerle yenilenen müfredat programlarına uygun şekilde hazırlanan lise sosyoloji ders kitapları aracılığıyla yetişen nesiller, Cumhuriyetin öngördüğü insan tipine uygun olarak şekillendirmek amaçlanmıştır. Cumhuriyetin önceliklerinin yer aldığı bölüm başlıkları ile hazırlanan lise sosyoloji ders kitaplarında, dönemin siyasi, sosyal ve ekonomik özellikler ve kitabı hazırlayan yazarların ideolojik tutumları çerçevesinde içerikleri değiştirilerek dönüşümler yaşanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sosyoloji, Eğitim, Türk Eğitim Sistemi, Lise Sosyoloji Ders Kitapları

ABSTRACT

CRITICISM OF THE IDEOLOGICAL DUTY LOADED INTO THE TURKISH EDUCATION SYSTEM AND HIGH SCHOOL SOCIOLOGY TEXTBOOKS

Zeki ANIT

Education, which is an indispensable element of social life, is a 100% social event and in this direction is the subject of sociology. For this reason, we started our study by evaluating the emergence conditions, subject and conditions of entry into our country of sociology that emerged in Western societies, especially in France, and in the search for solutions to problems and dilemmas that reached a great extent in the 18th and 19th centuries.

The subject of education, which is the subject of sociology, which examines the social and social events, and which assumes the task of equipping new members who participate in social life with information appropriate to the needs and goals of the society and preparing the individual for social life, has become our second study. Here, the development of the educational process and the course of development in Turkish history and the problems encountered in Turkish history, which have developed over time in parallel with the historical development process of the societies, have been discussed.

The Turkish education system has followed a course of development in line with the needs and goals of the Turkish society throughout history, and has assumed the function of reconstructing the Turkish society in accordance with the developing conditions in every period of history, as well as the troubles occurring in certain periods. Starting from that period have replaced the Ottoman Empire to the Republic of Turkey economically, has been confronted

with social and political lots of questions, have tried to find solutions to encountered impasse with the legacy inherited from the Empire, and a new line with the new political structure of society and a new type of human being compatible with this community has been trying to develop.

Turkey targeted type of shaping society and human task was to install the Turkish education system and the curriculum prepared for high school. The generations raised through high school sociology textbooks, the first of which was adopted in 1924 and prepared in accordance with the curriculum renewed in later periods, are aimed to be shaped according to the type of people envisaged by the Republic. In the high school sociology textbooks prepared with the titles of the republic's priorities, transformations were experienced in the context of the political, social and economic characteristics of the period and the ideological attitudes of the authors who prepared the book.

Keywords: Sociology, Education, Turkish Education System, High School Sociology Textbooks

ÖNSÖZ

“Türk Eğitim Sistemine ve Lise Sosyoloji Ders Kitaplarına Yüklenen İdeolojik Görevin Eleştirisi” adlı çalışmada, Türk eğitim sisteminin ve Türk sosyolojisinin tarihimiz içerisindeki yeri ve öneminin değerlendirilmesi gayesi ile, dünyada ve ülkemizde ortaya çıkan siyasi, sosyal ve ekonomik dalgalanmalara ve dönemsel kırılmalara paralel olarak ortaya çıkan ideolojik tutuma uygun toplumun yeniden düzenlenmesi için ideolojik bir araç olarak kullanılan lise sosyoloji ders kitaplarının eleştirisi amaçlanmıştır.

Yurdumuzda neredeyse Fransa ile aynı dönemde tanınan ve Türk toplumunda ortaya çıkan sorunlara çözüm getirilmesi konusunda müracaat edilen sosyolojinin alan ve sınırlarının çizildiği, toplumsal yapının vazgeçilmez kurumlarından biri olan eğitim kurumunun tarihi ve fonksiyonel alanlarının belirlendiği, Türk eğitim sisteminin ve Türk sosyolojisinin tarih içerisindeki gelişim sürecinin ortaya koyulduğu çalışmada, konunun teorik alanı geniş tutulmuştur. Yapılan çalışmada, konunun önemi ve içeriği gereği, ulaşılabildiği ölçüde geniş bir kaynak taraması yapılmış, ulaşılamayan kaynaklar konusunda ise ikincil kaynaklardan yararlanılmıştır.

Türk sosyolojisine katkıda bulunacağı düşüncesi ile yaptığımız çalışmamız, bir ön çalışma kabul edilip daha da geliştirilmesi gerektiği inancını taşıyoruz.

Lisans, yüksek lisans ve doktora eğitimi aşamasında öğrencisi olmaktan şeref duyduğum ve sosyoloji bilgilerimi geniş ölçüde kendilerine borçlu olduğum hocam Prof. Dr. Baykan SEZER’i rahmet ve minnetle anıyorum. Lisans, yüksek lisans ve doktora eğitimimde kendisinden aldığım doğru ve geçerli bilgilerle sosyoloji anlayışımı şekillendiren, tez çalışmam boyunca her aşamada bana öncülük eden, tezimi bitirmem için daima yol gösteren Türk sosyolojisinin yol başçısı saygıdeğer hocam Prof. Dr. Kokut TUNA’ya yardım ve destekleri için teşekkür ediyorum. Ayrıca, sosyoloji alanında yaptığı çalışmalarla Türk sosyolojisine büyük katkıları bulunan, yorulduğum her aşamada beni daha çok çalışmaya sevk eden, tez çalışmamda karşılaştığım

birçok engeli aşmamda bana yardımcı olan ve engelleri ortadan kaldıran değerli hocam Prof. Dr. İsmail COŞKUN'a; yine, teşvik ve katkılarıyla bana destek veren, çalışmamı sürdürebilmem için her türlü imkanı sağlayan Rumeli Üniversitesi Mütevelli Heyeti Başkanı Sayın Hüseyin Afşin BALCI'ya; değerli sosyologlarımız Nevdil EREN'e ve Tuncay SEVİNÇ'e ayrı ayrı teşekkür ediyorum.

ZEKİ ANIT

İSTANBUL, 2020

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZ	ii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	vi
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'YE SOSYOLOJİNİN GİRİŞ ŞARTLARI, TÜRK EĞİTİM SİSTEMİ VE TÜRKİYEDE SOSYOLOJİ EĞİTİMİ

A- TÜRK TOPLUMUNUN TARİHSEL GELİŞİM SÜRECİ İÇERİSİNDE TÜRKİYE'YE SOSYOLOJİNİN GİRİŞ ŞARTLARI	9
B- CUMHURİYET İDEOLOJİSİNİN TÜRK EĞİTİM SİSTEMİNE YANSIMALARI	25
1- Eğitim-İdeoloji İlişkisi	25
2- Türk Eğitim Sisteminin İdeolojik Tutumu	28
3- Türk Eğitim Sisteminin Amacı	30
4- Türk Eğitim Sisteminin Temel İlkeleri	32
5- Cumhuriyet Döneminde Türk Eğitim Sisteminin Gelişimi	35
C- TÜRKİYE'DE SOSYOLOJİ EĞİTİMİ VE LİSE SOSYOLOJİ DERS KİTAPLARI	46
1- Türkiye'de Fert ve Toplum Modeli Tartışmaları	46
2- Ders Kitaplarının İşlevleri	53
3- Türkiye'de Lise Eğitim ve Öğretiminin Başlaması	56
4- Türkiye'de Lise Sosyoloji Eğitim ve Öğretimi'nin Başlaması	62

İKİNCİ BÖLÜM

ATATÜRK DÖNEMİNDE HAZIRLANAN LİSE SOSYOLOJİ DERS KİTAPLARI

1- Mehmet İzzet (1891-1930): Yeni İctimaiyat Dersleri	81
2- Ali Kami (Akyüz) (1873-1945): İctimaiyyat	126
3- Hilmi Ziya Ülken (1901-1974): Umumi İctimaiyat	130
4- Necmettin Sadak (1890-1953): İctimaiyat (Sosyoloji)	136

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MENDERES DÖNEMİNDE HAZIRLANAN LİSE SOSYOLOJİ DERS KİTAPLARI

1- Çok Partili Döneme Geçiş Süreci	176
2- Menderes Dönemi	180
a- 1950, 1956 ve 1957 Tarihli Sosyoloji Ders Programları	182
b- Nurettin Topçu (1909-1975): Sosyoloji	184
c- Hatemi Seniğ Sarp (? - 1960) Toplumbilim (Sosyoloji)	206
d- Osman Pazarlı (1896-1981) Sosyoloji	223

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

1960 İHTİLALİ VE SONRASINDA HAZIRLANAN LİSE SOSYOLOJİ DERS KİTAPLARI

A- İHTİLALLER DÖNEMİ (1960-1971-1980)	245
B- 1960 İHTİLALİ VE SONRASINDA LİSE SOSYOLOJİ DERS KİTAPLARI	258
1- 1960-1961 Milli Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Kurulu Kararları.	258

2- İhtilaller Döneminde Hazırlanan Lise Sosyoloji Ders Kitabı:	
Ekrem Altay (1919-1991): Sosyoloji	261
C- KOALİSYON HÜKÜMETLERİ DÖNEMİ	285
1- 1976 Tarihli Lise Sosyoloji Ders Müfredatı	288
2- Amiran Kurtkan (1926-2005): Sosyoloji	289
D- 12 EYLÜL 1980 ASKERİ DARBESİ VE LİSE SOSYOLOJİ DERS KİTAPLARI	317
SONUÇ	321
KAYNAKÇA	331
ÖZGEÇMİŞ	361

KISALTMALAR LİSTESİ

A.e.	:	Aynı eser
A.g.m.	:	Adı geçen makale
AKP	:	Adalet ve Kalkınma Partisi
AP	:	Adalet Parti
Bkz.	:	Bakınız
CHP.	:	Cumhuriyet Halk Partisi
Çev.	:	Çeviren
DP	:	Demokrat Parti
Ed.	:	Editör
Haz.	:	Hazırlayan
M.E.B	:	Milli Eğitim Bakanlığı
MHP	:	Milliyetçi Hareket Partisi
MSP	:	Milli Selamet Partisi
s.	:	Sayfa
ss.	:	Sayfalar
t.y.	:	Tarih yok
vd.	:	Ve diğerleri
v.s.	:	Ve saire
Yay.	:	Yayınevi
Yay. Haz.	:	Yayına Hazırlayan
y.y.	:	Yayınevi yok

GİRİŞ

Türk Eğitim Sistemine ve Lise Sosyoloji Ders Kitaplarına Yüklenen İdeolojik Görevin Eleştirisi konulu çalışmamızda amacımız, Türk toplumunun tarih içinde değişen şartlar çerçevesinde belirlenen yeni siyasal ve toplumsal politikalara uygun insan yetiştirme gayretlerinde genel olarak Türk Eğitim Sistemine ve özelde Lise Sosyoloji Ders Kitaplarına yüklenen ideolojik görevin tespiti ve değerlendirilmesidir.

Bireyin en temel ihtiyaçlarının karşılanması ile başlayan ve gittikçe karmaşıklaşan ihtiyaç ve beklentilerine karşılık gelen toplumsal hayatın sürekliliği için genç kuşakların içinde yer aldıkları sosyal yapıya uyumlu hale getirilmeleri ve bunun için de eğitim yoluyla gerekli olan bilgi ve becerilerle donatılmaları gerekmektedir.

Kültürel norm ve değerlerin yetişen nesillere aktarılması, onların fiziksel, düşünsel ve ahlaki gelişmelerinin oluşturulması ve toplumsal hareketliliğin gerçekleştirilmesini hedefleyen eğitim faaliyeti, “bireysel ve toplumsal hayatı biçimlendirmek, düzenlemek ve denetlemek amacıyla bireysel ya da toplumsal deneyimlerin gelecek kuşaklara bilinçli aktarılmasıdır.” Başka bir şekilde ifade edecek olursak “eğitim, bireysel gelişim ve sosyal yeterliliklerin kazanılmasına yönelik amaçlı bir eylem olarak, insana kendi içsel doğasını gerçekleştirmeye çalıştığı süreçte zihinsel, bedensel, duygusal ve toplumsal birtakım yetenekler, davranışlar ve bilgiler kazandırılması yönündeki etkinliklerin tümüdür. Dolayısıyla eğitim, bireyleri, doğayı denetleyecek, değiştirecek ve üretim yapabilecek biçimde yetiştirme, bireylerin doğal olgunlaşmalarını arttırma ve bu özelliği göstermelerini sağlamak amacıyla davranışlarında kendi yaşantıları yoluyla kasıtlı olarak istendik değişme meydana getirme süreci olarak tanımlanabilir.”¹

Eğitimle ilgili bu tanımlama, toplumsal hayatın en önemli yapı taşlarından biri olan eğitim faaliyetinin bir toplum olayı olduğunu ve bu sebeple de toplum olaylarının özelliklerini üzerinde taşıdığını bize göstermektedir. Bu yönü ile eğitim, sosyoloji çalışmalarının ana konularından birini oluşturur. Hatta, sosyoloji biliminin bir uzmanlık dalı olarak Eğitim Sosyolojisi, sosyoloji çalışmaları içerisinde ayrı bir

¹ Feyyat Gökçe, **Değişme Sürecinde Devlet ve Eğitim**, Tek ağaç yay. Ankara, 2005, s. 105

yer tutmuştur. Dolayısıyla önce, bir bilim olarak sosyolojinin doğuşunu, sosyolojinin konusu olan toplum ve toplum olaylarının taşıdığı özellikleri, diğer toplum olayları ile olan ilişkilerini, toplumsal yapı içerisindeki yeri ve konumunu, tarihi gelişme çizgisinde aldığı şekli ve yeri ve nihayet diğer toplumlarla kurulan ilişkilerin yansımalarını kısaca irdelemek gerekir.

Toplum ve toplum olaylarını kendine konu alan sosyoloji, “toplumun dününü, bugününü ve geleceğini ilgilendiren konularda bilgi üreten bir bilim”² dalıdır. Toplum ve toplum olaylarını inceleyen, bunları anlama ve açıklama çabası içinde olan ve toplumsal olayları açıklamakla yetinmeyip çözüm üreten sosyolojinin konusu olan toplum ve toplum olayları kendi başlarına, bağımsız bir şekilde var olan olaylar değildir. Toplum ve toplum olayları tarihi boyutu olan, tarih içinde gelişen ve toplum hayatına paralel olarak yaşayan olaylardır. Bu sebeptir ki toplum ve toplum olaylarını kendi toplumsal bütünlüğü içerisinde tarihi gelişme çizgisine uygun olarak ele almak ve açıklamak gerekecektir.

Toplumsal yapıdan uzak ve tarihi boyutu ihmal edilmiş araştırmalar bizi doğru ve geçerli bilgiye götüremeyeceği gibi, toplum ve toplum olaylarını anlama ve açıklama konusunda güçlüklerle karşı karşıya getirecektir. Bu sebeple toplum olaylarını doğru bir şekilde ele almak ve kendine özgü özellikleri çerçevesinde tanımlamak gerekir.

Çalışma amacımız doğrultusunda, Türk toplumunun temel değerlerini yetişen nesillere aktarma, toplumumuzun tarih önündeki hedef ve beklentilerine uygun olarak bilgi ve becerilerini geliştirme görev ve sorumluluğunu üzerine alan Türk Eğitim Sisteminin bu görevi doğru bir şekilde yerine getirip getiremediğini ve bu konuda ne derece başarılı olduğunu değerlendirmek, elde edilen başarıların ve ortaya çıkan başarısızlıkların sebep ve sonuçlarını ortaya koymak istedik. Eğitimin yetişmekte olan yeni nesilleri toplumsallaştırma fonksiyonu ve özellikle Cumhuriyetin kuruluş yıllarından itibaren kuruluş felsefesine uygun bir insan tipi yetiştirme amacı ilköğretim seviyesindeki çocuklarda yurttaşlık bilgisi dersleri ile

² Kokut Tuna, **Yeniden Sosyoloji**, KaraKutu Yayınları, İstanbul 2002, s. 44

gerçekleştirilmek istenmiş, lise çağındaki gençlerin sosyalleştirilmesi görevi ise sosyoloji öğretimine bırakılmıştır.

Ülkemizde, Cumhuriyetin ön gördüğü toplum tipine uygun insan yetiştirilmesi çabalarının başarıya ulaştığı pek söylenemez. İnsan yetiştirme politikası çerçevesinde Türk Eğitim Sisteminin önüne büyük hedefler konulmuş, ancak bu hedefe ulaşılması yolunda istenilen ölçüde mesafe alınamamıştır. Bunun sebebi ise toplumsal yapının ayrılmaz bir parçası olan eğitim sisteminin Türk toplumunun kendine özgü bütünlüğü içerisinde ele alınamayışı ve bize sunulan reçetelerle toplumumuzu tanımlamaya, toplumsal yapının temel unsurlarını bu tanımlamaya uygun olarak şekillendirmeye çalışmamızdır. Başka bir ifadeyle Türk toplumu doğru bir şekilde tanımlanmamış, hazır olarak bulduğumuz edinilmiş bilgilerle toplumumuzu tanımaya ve tanımlamaya çalışılmıştır. Bu tanımlamaya göre toplumumuzun gelişme çizgisi belirlenmiş ve bu çizginin sonunda yer alan Batı toplumlarına göre toplumsal kurumlarımızın içi doldurulmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla önüne büyük hedefler konulan eğitim sistemimiz yetişen nesillere nasıl bir bilgi verileceği ve toplumsallaştırma sürecinde yeni kuşaklara ne tür toplumsal değerlerin aktarılacağı hususunda kesin bir karar verememiştir. Bunun sonucunda her defasında yeni baştan eğitim politikaları belirlenmiş, başarı elde edilemeyince uygulanan sistem ya da toplumun kendisi suçlanarak yeni denemelere başvurulmuş, ancak yine de başarılı olunamamıştır.

Türk toplumunun kendine özgü özelliklerine uygun olarak tarihi gelişme çizgisi doğru bir şekilde ortaya konulmadan, toplumsal yapı özellikleri bir bütün olarak açıklanmadan, Türk toplumunun sosyal, siyasi ve ekonomik hedefleri tanımlanmadan, diğer toplumlar karşısında taşıdığı iddialar dikkate alınmadan yapılan bütün toplum tanımları yetersiz ve geçersiz olacaktır. Dolayısıyla izlenecek olan eğitim politikalarında bir anlaşma sağlanamayacak ve başarı elde edilemeyecektir. Bu konuda başarılı olabilmek için sosyoloji çalışmalarına ihtiyaç duyulacaktır. Ancak sosyolojinin daha kendisi üzerinde anlaşma sağlanamamışken bunu başarmak mümkün olabilir mi? sorusu hemen karşımıza çıkacaktır. Bu sebeple önce bir bilim olarak sosyolojiyi kısaca ele almak ve tanımlamak ve bu tanımlama

çerçevesinde Türk toplumunu, Türk Eğitim Sistemini ve nihayet Lise Sosyoloji Ders Kitaplarını değerlendirmek gerekecektir.

Lise sosyoloji ders programlarının içeriklerine bakıldığında, Türk Eğitim Sisteminde görülen aksaklıkların sosyoloji öğretimine de yansıdığı görülmektedir. Ülkemizdeki siyasi dalgalanmalar, değişen iç ve dış şartlar ve ideolojik eğilimler insan ve toplum tiplerinin farklı algılanmasını beraberinde getirmiş ve değişik yaklaşımlar ortaya konulmuştur. Bu sebeple Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren Türk Eğitim Sisteminin ve lise çağındaki gençlerin toplumsallaştırılması görevini kısmen üstlenen sosyoloji öğretiminin aynı kalıplarda olduğunu ifade etmemiz mümkün değildir. Zaten ortaya çıkan çelişkilerin kaynağında da bu dalgalanmalar yatmaktadır.

Bu nedenle yapacağımız çalışmamızda toplumumuzun bütününe kapsayan ve şekillendiren Türk Eğitim Sistemi ve eğitim sistemimizin orta öğretim çağındaki gençleri topluma hazırlama görevini yüklediği Lise Sosyoloji Öğretimi bütün boyutları ile ele alınacaktır. Bu ele alış çerçevesinde Türk toplumunun tarih içindeki yolculuğu ana hatlarıyla değerlendirilecek ve eğitim sisteminin başarıları ve başarısızlıkları irdelenecektir.

Çalışmamızın ana çatısını oluşturan Türk Eğitim Sisteminin ve toplumu yeniden düzenleme görevini üzerine alan sosyoloji öğretiminin Türk toplumu için yeri ve önemini doğru aktarabilmek için toplumumuzun tarihinin en bunalımlı ve en kırılgan dönemini yaşadığı bir süreçte Ankara’da toplanan Maarif Kongresine ve daha sonra gerçekleştirilen toplantılara bakmak yerinde olacaktır. Zira 1921 yılında toplanan Maarif Kongresi, Türk Eğitim tarihi ve Türk toplum yapısının yeniden inşası açısından çok önemli bir yere sahiptir. Kurtuluş Savaşının en yoğun olduğu bir dönemde, bir taraftan işgal altında bulunan ülkemizin düşman işgalinden kurtarılması için büyük bir mücadele verilirken, diğer taraftan toplumumuzun yeniden şekillendirilmesi ve geleceğinin planlanması için Maarif Kongresi toplanarak tarihe yön vermeye çalışılmıştır. Kongre’de Atatürk’ün Kurtuluş Savaşı’na verdiği önem kadar önemli gördüğü Milli Eğitim konusu ele alınmıştır. Mustafa Kemal Atatürk Kongrede eğitim, bilim ve kültür alanındaki düşüncelerini, yapılacak inkılapların esaslarını, öğretmenler için neler düşündüğünü ve onlardan neler beklediğini anlatan

tarihi bir konuşma yapmıştır. Milli Eğitimi, bağımsızlık savaşı kadar önemli gören Atatürk, eğitim için harcanan çabaların gelecekteki eğitimin temellerini atmaya yetmeyeceğini; gerekli vasıtalarla sahip olununcaya kadar geçecek olan devrede itina ile çizilmiş bir eğitim programı uygulanıp eğitim örgütünün en verimli şekilde çalıştırılacağını belirtmiştir.³

Tarihin en şiddetli saldırılarıyla karşılaşan ve kendisini tarihin dışına itmeye çalışan Batı toplumlarının tazyikine karşı on yıldan uzun bir süre aralıksız var olma mücadelesi veren Türk Toplumunu, dünya tarihinde bir başka örneğine daha rastlanmayacak olan bir mücadeleye girişmiştir. Bağımsızlık savaşının sonuçlarının daha kestirilemediği bir dönemde, yeni bir kimlik kazanma çabası içerisine girilmiş ve toplumumuzun eğitim yolu ile geleceğinin düzenlenmesi mücadelesi başlatılmıştır. Bu olay eğitimin, yeni bir kimlik arayışı içerisinde olan Türk toplumu için taşıdığı hayati önemi göstermektedir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurtuluş ve kuruluş mücadelesinin sonuçları belli olmadan geleceğe dair hesaplar yapılmış ve Türk eğitim sisteminin içinde bulunduğu birikmiş sorunlarına çözüm getirilmeye çalışılmıştır.

Savaş devam ederken Ankara'da Maarif Kongresi'nin toplanması ve gelecek ile ilgili planlar yapılarak yeni kurulacak olan devletimizin yetiştireceği insan modelinin hesaplanması, eğitimin devlet politikası ile olan münasebetini de açıkça ortaya koymaktadır. Türk toplumunun gelişme çizgisi içerisinde eğitim ile devlet/toplum ilişkisinin daha başlangıçta kendini hissettirmesinin bir göstergesi olan Ankara'da 1921 yılında toplanan Maarif Kongresi kadar, 1739 Sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu da aynı öneme sahiptir. İlgili Kanun'a bakıldığında Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin insan yetiştirme politikasında esas alınan ölçütler ve eğitimin devlet politikası ile olan bağlantısı açıkça görülmektedir. 1739 Sayılı Milli Eğitim Temel Kanunun Genel Amaçlar başlığı altında yer alan 2. Maddesinde: *“Atatürk İnkılâp ve İlkelerine ve Anayasada ifadesini bulan Atatürk milliyetçiliğine bağlı Türk milletinin milli, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren; ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan; insan haklarına ve Anayasanın başlangıcındaki temel ilkelere dayanan demokratik, laik ve sosyal bir hukuk*

³ Erol Kapluhan, “1921 Maarif Kongresi'nin Türk Eğitim Tarihindeki Yeri ve Önemi”, **Yalova Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl 5, Sayı 8, Nisan-Ekim 2014 s. 123-134

devleti olan Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış haline getirmiş yurttaşlar olarak yetiştirmek"⁴ şeklinde ifade edilerek, devletin insan yetiştirme politikalarının çerçevesi çizilmiştir.

1739 Sayılı Kanunla düzenlenmiş olan Türk Milli Eğitim Sisteminin amaçları aslında sosyoloji öğretiminin de temel amacı olduğunu söyleyebiliriz. Milli Eğitim Sisteminin eğitim ve öğretim programlarında öngörülen toplum modeline uygun olarak insan yetiştirme faaliyeti, eğitim sistemimiz içerisinde ilköğretim seviyesinde Yurttaşlık Bilgisi ders programlarının içeriklerini belirlemiş, lise öğretiminde ise bu faaliyetler sosyoloji derslerine bırakılmıştır. Diğer bir deyişle, yetişen kuşakların eğitim yoluyla toplumsallaştırılması, topluma kazandırılan yeni nesillerin milli kültürümüze uygun bireyler olarak toplumsal hayata hazırlanmaları ve genç kuşakların milli ve manevi değerlerimize sahip, Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlı olarak yetiştirilmeleri faaliyeti eğitim sistemimiz içerisinde sosyoloji öğretim programlarına bırakılmıştır.

Sosyal hayatın vazgeçilmez unsurlarından biri olan eğitim kurumu aracılığıyla yetişen nesillerin sosyalleştirilmesi ve toplumun ihtiyaç ve hedeflerine göre bireyin yeteneklerinin geliştirilmesi ve bilgi ile donatılması faaliyetlerini içeren eğitim faaliyetlerimizin, Milli Eğitim Temel Kanunu'na göre şekillendirilmesi ve detaylandırılması hedeflenmiştir.

1739 Sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu 1973 tarihli olmakla birlikte, Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana lise öğretim programları ve sosyoloji ders müfredatları da bu temel esaslara göre düzenlenmiş, bu Kanun'da gösterilen amaç ve hedefler esas alınarak müfredat programları hazırlanmıştır. Ancak, Cumhuriyet tarihimizde baştan itibaren Türk Eğitim Sisteminin amacına uygun bir eğitim politikasının izlendiğini, bireyin yetiştirilmesi konusundaki eğitim faaliyetlerinde Milli Eğitimimizin amaçlarına uygun insan yetiştirildiğini ve amaçlanan toplum modelinin oluşturulduğunu söylememiz pek de mümkün değildir. Başka bir ifadeyle Türk Eğitim Sisteminin temelini oluşturan ve eğitim ve öğretim programlarının amaç, içerik ve hedeflerini belirleyen Kanuna rağmen, Türk eğitim sisteminin eğitim ve öğretim programlarında ilgili kanundan büyük sapmalar olmuş, Kanun

⁴ 14.06.1973 tarih ve 1739 Sayılı **Milli Eğitim Temel Kanunu**

hükümlerinin emredici ve zorlayıcı içeriklerine rağmen hedeflenen insan ve toplum modelini gerçekleştirecek bir eğitim sistemi oluşturulamamıştır.

Bu amaçla;

Çalışmamızın Birinci Bölümünde öncelikle bir bilim olarak Türk sosyolojisi ana hatları ile değerlendirilmektedir. Bu çerçevede önce: Türk toplumunun sosyoloji ile tanışması ve sosyolojinin ülkemize giriş koşulları, Türk toplumunun tarihsel gelişim süreci içerisinde karşılaştığı sorun ve açmazlar, siyasi, askeri, sosyal ve ekonomik sorunlara çözüm arayışlarına kısaca yer verilmiştir. Daha sonra Cumhuriyet ideolosinin Türk eğitim sistemine yansımaları üzerinde durulmuştur. İlk olarak eğitim-ideoloji ilişkisi, sonra sırasıyla Türk eğitim sisteminin ideolojik tutumu, Türk eğitim sisteminin amacı ve temel ilkeleri ve Cumhuriyet döneminde Türk eğitim sisteminin gelişme seyri değerlendirilmiştir. Son olarak da Türkiye’de Sosyoloji Eğitimi ve Lise Sosyoloji Ders Kitapları başlığı altında yakın tarihimizde ortaya çıkan siyasi ve toplumsal değişmelerin Türk eğitim müfredatı programlarına ve lise sosyoloji ders kitaplarına yansımaları ele alınmıştır.

Çalışmamızın İkinci Bölümünde, Atatürk döneminde özellikle Latin alfabesinin kabulünden sonra basılan ve Cumhuriyetin siyasi, sosyal ve ekonomik özelliklerine ve kuruluş felsefesine uygun olarak hazırlanan lise sosyoloji ders kitaplarının içeriklerine ve tarihsel süreçle bağlantılarına ve ders kitaplarının mukayeselerine yer verilmiş, programlar arasındaki uyum ve çelişkiler ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Üçüncü Bölümde, 1940’lı yaşanan dünyadaki gelişmelerin kısılcı altında kalan ve Cumhuriyetle birlikte öngörülen siyasi, sosyal ve ekonomik tercihine uygun gelişimini tamamlayamayan Türkiye’de değişen insan ve toplum algısı ve tercih edilen Batı modeline uygun olarak yeniden yapılanma sürecinde değişmelere paralel olarak şekillenen sosyoloji ders kitaplarının içerikleri ele alınmıştır.

Dördüncü Bölümde ise, 1960 İhtilali ve sonrasında hazırlanan ders kitaplarının içerikleri ele alınmıştır. Özellikle 27 Mayıs İhtilali ile lise sosyoloji ders kitaplarına getirilen yeni eklemeler, dönemin siyasi ve sosyal şartlarına paralel olarak değişen içerikler yine dönemsel özellikler dikkate alınarak değerlendirilmiştir.

Sonuç kısmında ise, Türk Eğitim Sisteminin ve bu sistemin bir parçası olan liselerde sosyoloji öğretiminin başarılı ya da başarısız olmasının sebebi, ortaya çıkan çelişkiler ve Türk eğitim sistemine yansımaları kısaca yorumlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'YE SOSYOLOJİNİN GİRİŞ ŞARTLARI, TÜRK EĞİTİM SİSTEMİ VE TÜRKİYEDE SOSYOLOJİ EĞİTİMİ

A- TÜRK TOPLUMUNUN TARİHSEL GELİŞİM SÜRECİ İÇERİSİNDE TÜRKİYE'YE SOSYOLOJİNİN GİRİŞ ŞARTLARI

Türk toplumunun tarihi gelişme çizgisi içerisinde gelişen ve anlam/içerik kazanan Türk eğitim sistemi, Türk sosyolojisi ve lise sosyoloji öğretimi toplumsal hayattan kopuk, toplum hayatından bağımsız bir olay değildir. Türk tarihinin bütünlüğü içerisinde, toplumsal yapının bir parçası ve bir toplum olayı olarak ortaya çıkmış ve şekillenmiştir.

Kendi dışındaki toplumlar üzerinde kurduğu egemenlik ilişkilerine süreklilik kazandırmak ve içinde bulunduğu toplumsal sorunlara çözüm bulmak için yeni arayışlar içerisine giren Batı toplumlarında, her biri bilimsellik iddiasında olan bir dizi çözüm önerisi ortaya koyulmuştur. Batı, bu arayış içerisinde sosyolojiyi bilimler ailesine kazandırırken; Batı'nın elde ettiği üstünlüğü koruma gayretleri karşısında değişen toplumlar arası dengeler sonucunda, aynı dönem içerisinde Batı dışı toplumlarda da büyük çalkantılar, siyasi ve toplumsal sorunlar ortaya çıkmış ve bu sorunlara çözüm arayışları başlatılmıştır.

Batı'da yaşanan gelişmeler Türk toplumunu derinden etkilemiş, karşılaştığı sorunlara çözüm arayışları kimlik değiştirmesi sonucunu da beraberinde getirmiştir. Gerçekten de Batı'nın elde etmiş olduğu üstünlüğe paralel olarak Türk toplumunun egemenlik alanlarını zorlaması ve Doğu toplumları ile ilişkilerinde toplumumuzun geleneksel ilişkilerini sarsmaya başlaması, bizi yeni arayışlar içerisine sokmuş ve neticede yeni bir siyasi yapı ve yeni bir toplum modelinin oluşması sonucunu getirmiştir.

Batı'nın elde ettiği üstünlük kaynaklarını kullanma şekli ve egemenlik alanlarının sınırları özellikle Türk toplumunu etkilemiş ve tarih önünde zorlamaya başlamıştır. Yüzyıllar boyunca toplumlar arası ilişkileri düzenleyen ve tarihin akışına

yön veren Türk toplumu, ortaya çıkan yeni sorunları aşma gayreti içine girerek çözüm yolları aramıştır. Bu arayış sonucunda Türk toplumu gözlerini sorunun kaynağı olan Batı'ya çevirmiş ve Batı toplumları ile eş zamanlı olarak sosyoloji bilimi ile tanışmıştır.

Türkiye'de tarihi gelişmelerin ortaya çıkardığı sorunları tanıma ve bu sorunlara çözüm getirme gayesi ile sosyolojiye ilgi duyulması tesadüf değildir. Türk toplumu Batı'nın elde etmiş olduğu üstünlükten kaynaklanan sebeplerin sonucunda tarih önünde açmazlarla karşılaşmıştır. Batı, 19. yüzyılda karşılaştığı sorunları kendi içerisinde çözmüş ve bir üstünlük elde etmiştir. Batı dışı toplumlara da karşılaştıkları ya da karşılaşılabilecek sorunların, Batı'nın başvurduğu ve başarılı olduğu çözüm yollarının uygulanması ile çözüleceği inancı dikte edilmiş ve kabul görmüştür. Sonuçta, Batı'da ortaya çıkan sorunları aşma yolunda başarılı olan sosyoloji bilgisi ile sorunlara çözüm getirilebileceği inancı, sosyoloji çalışmalarına yönelmemize neden olmuştur.

Türkiye sosyolojinin kuruluşuna katılmamıştır ama öte yandan sosyoloji çalışmalarının daha başlangıçta yakından izlediği ve üniversitelerinde ders olarak okutulduğu ülkelerin başında gelmektedir.¹ Özellikle Ziya Gökalp ve Prens Sebahattin'in çabalarıyla sosyoloji çalışmaları çok kısa bir süre içinde yurdumuzda izlenebiliyordu. Ülkemiz daha başlangıç yıllarında sosyoloji tartışmalarına katılmıştır. Bu, sosyoloji konusunda bazı üstünlükler getirmiştir ama öte yandan da daha kendi geleneğimizi kuramadan Batı sosyolojisi izlenilmeye başlanmıştır.²

Türkiye'de sosyoloji doğrudan Batı'dan ithal edilmiştir. Batı sosyolojisi hiçbir kayıtlanmaya karşılaşmadan kendi gelenekleri ve tartışmalarıyla Türk düşüncesindeki yerini almıştır.³ Batı, kendi sorunlarını aşmada başarılı olan bilgilerini kendi dışındaki toplumlarda ortaya çıkan sorunların çözümünde geçerli bir reçete olarak ihraç etmiş, tarih içinde gelişen sorunlarına çözüm arayan Batı-dışı toplumlar, Batı'nın hazır olarak sunduğu ve başarısı kanıtlanmış olan çözüm kalıpları

¹ Baykan Sezer, **Sosyolojinin Ana Başlıkları**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1985, s. 182

² Baykan Sezer, "Türk Sosyologları ve Eserleri", **Sosyoloji Dergisi**, 3. Dizi-1.Sayı, 1988-1989, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1989, s. 4

³ Sezer, **A.g.e.**, s. 181-182

ile kendi sorunlarını çözmeye çalışmışlardır. Tarihi gelişme çizgisi içerisinde karşılaştığı sorunlara çözüm aradığı dönemde Batı sosyolojisi ile tanışan Türk toplumu da, kendisine sunulan çözüm reçeteleri ile sorunlarını aşma gayreti içerisinde girmiştir. Yapılan bütün düzenlemelerde başarısı kanıtlanmış olan modeller örnek olarak alınmış ve toplumsal yapının bütün alanlarına hakim kılınmaya çalışılmıştır.

Batı toplumlarının karşılaştığı sorunları anlama ve açıklama gayretleri içerisinde ortaya çıkan sosyoloji “düşünce hayatımızdaki yerini ve önemini bu dönem içinde ülke sorunları önünde takındığı tutumla, sorunlara çözüm arayışı çabalarına iştirak etmesi çerçevesinde kazanmıştır. Bunun yanında sosyolojinin kısa bir süre içinde ülkemizde yer edinmesinde, Batı menşeli olmasına karşılık sosyolojinin meselelere yaklaşım biçimi ile Türk düşünce geleneğinin belli bir uyum göstermesi de rol oynamıştır.”⁴

Türk toplumunun tarih önünde karşılaştığı sorun ve açmazlara çözüm aradığı bir dönemde sosyoloji ile tanışmıştır. “Sosyolojinin yurdumuza ilk geliş yılları, Batıcılışma çabalarımızın ülkemizde en yoğun olduğu döneme rastlamıştır. Sosyolojinin yurdumuza Batıcılışma çabaları sırasında girmesi, Türk sosyolojisine başlıca özelliklerini kazandırmıştır. Sosyoloji, ülkemizde böylece Batı’nın Batı seçiminin savunulmasında yardımcı olmuş ve bütün gelişmesi boyunca bu görevine bağlı kalmıştır. Türkiye’de Batıcılışma ya da Batı seçimi, bir siyasi seçimdir. Bir Devlet işidir. Sosyoloji Batıcılışma konusu üzerine baştan bu yana eğilmiş ve konu sosyolojimizin ana konusu olarak kalmıştır.”⁵

Türkiye’de ortaya çıkan siyasi ve sosyal sorunların anlaşılması ve bu sorunların aşılması yolunda diğer kurtuluş reçeteleri ile birlikte sosyolojiye büyük umutlar bağlanmış, yeni bir bilim olan sosyoloji çalışmaları çok yakından takip edildiği gibi, lise ve üniversitelerde yer alması da çok hızlı olmuştur. Sosyoloji ile ilgili yayınlar ve çalışmalar günü gününe takip edildiği ve Batı ülkelerinin çoğundan daha önce yurdumuza aktarıldığı gibi, “sosyolojinin üniversitelerde yer almasında dahi Türkiye birçok Batı ülkesinden önde gelmektedir.” “Türkiye’de sosyoloji eğitim ve öğretimi, Ziya Gökalp’ın Selanik İttihat ve Terakki okulunda 1910-1911 yıllarında verdiği sosyoloji dersleri ile başlamış, 1912 yılında Maarif Nazırı Emrullah

⁴ İsmail Coşkun, “Sosyoloji Bölümünün Tarihine Dair”, **75. Yılında Türkiye’de Sosyoloji**, Haz. İsmail Coşkun, Bağlam Yayınları, İstanbul 1991, s. 13

⁵ Sezer, **A.g.m.**, s. 18-19

Efendi döneminde, Darülfünun'un idari ve akademik yapısı ile eğitim programları üzerinde gerçekleştirilen yeni düzenlemeler kapsamında yükseköğretim programlarına dahil edilmiştir. 1914 yılında ise yine Ziya Gökalp'in öncülüğünde, Darülfünun Edebiyat Şubesi'nde bir "Sosyoloji Kürsüsü"nin kurulmuş olduğunu görüyoruz ki bu gelişmeler Dünya'daki ilk örnekleriyle hemen hemen aynı tarihlerde gerçekleşmiştir. Kısa bir süre sonra, 1915 yılında, Türkiye'deki ilk sosyoloji enstitüsü olan İçtimaiyat Dar'ülmesaisi kurulmuştur."⁶İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü "Durkhem'in kürsüsünden bir yıl sonra kurularak dünyanın ikinci sosyoloji kürsüsü olma özelliğini taşımaktadır. Yine 1915 yılında İçtimaiyyat Dar'ül-Mesaisi adıyla Sosyoloji Enstitüsünün kurulduğunu ve İçtimaiyat Mecmuası'nın yayınlandığını biliyoruz. Ve yine sadece bu kürsü çerçevesinde gerçekleştirilen araştırmalar ve öğrencilere yaptırılan tezler bile sosyolojinin Türkiye'de iyi izlenip gerçekleştirildiğini göstermektedir."⁷

Türkiye'de sosyolojiye duyulan ilgi ve bağlanan umut sadece bilimsel çerçevede ve üniversitelerle sınırlı kalmamıştır. Sosyologların toplum üzerindeki etki ve söz sahibi olmaları olayıyla da karşılaşyoruz. Sosyologların önemli mevkilere gelmeleriyle sosyolojinin toplum içinde de ciddiye alındığını ve kendilerinden toplum sorunlarının çözümünün beklendiğini görüyoruz. Sosyoloji yurdumuzda iyi izlenmiş Almanya, İngiltere, İtalya gibi ülkelere önce tercüme ve telif yayınlara sahip olmuş, sosyologlarımızın çalışmaları, bir dönem Türkçe yayın olarak kalıp dış dünya tarafından iyi izlenemese bile, sosyolojiye önemli katkılarda bulunmuşlardır.⁸

⁶ Mehmet Cem Şahin, "Türk Sosyolojisinin Kısa Tarihi: Dönemler, Şahıslar ve ana Yönelimler", **İslami İlimler Dergisi**, Yıl 12, Cilt 12, Sayı 1, Bahar 2017, s. 7-41

⁷ Tuna, **A.g.e.**, s. 86

⁸ Gerçekten de Sosyoloji Türkiye'de, Batılı bir bilim olmasına rağmen, Batı ülkelerinin de içinde bulunduğu dünyanın birçok ülkesinden daha önce ve yakından izlenmiştir. Bu izleme bir seyircilik, bir temaşa değil yakın ilişki ve katkılarla biçimlenmiştir. Türk toplumu dünyada olup bitenleri yakından izlediği için Batı'daki gelişmeleri ve çağın bilimi olarak ortaya çıkan sosyolojiyi de yakından izlemiştir. Bu izleme başlangıcından günümüze kadar değişiklikler gösterse bile devam etmiştir. Başlangıçta Fransa ile olan sosyoloji konusundaki ilişkilerimiz, günümüzde başka ülkelere yönelmiştir. Bu ilişkiler çerçevesinde ilk olarak Auguste Comte'un Mustafa Reşit Paşaya yazdığı mektupla işe başlarsak, Pozitivizm ve pozitivistlerle olan ilişkiler gündeme gelmektedir. Ahmet Rıza'nın bu çerçevedeki dostlukları ile Prens Sebahattin'in Science Sociale'cılarla olan ilişkilerinden önce Ali Suavi'nin Le Play'den bahsetmesi Fransa'daki sosyoloji hareketlerini geniş bir biçimde tanıdığımızı göstermektedir. Abdullah Cevdet'in Gustave le Bon'la olan yakın ilişkisi ve dostluğu sosyal psikolojik düşüncelerin de yabana atılmadığını göstermektedir. Daha sonra Durkheim sosyolojisinin Ziya Gökalp tarafından neredeyse günü gününe izlenmesi ile karşılaşyoruz. Bkz. Tuna, **A.g.e.**, s. 84-87

Ama bütün bunlara rağmen günümüze geldiğimiz zaman, başta Ziya Gökalp'ın sorduğu sorular olmak üzere, sorulmuş soruların hala geçerliliğini koruduğunu görmekteyiz. Toplumumuzun kimliğini açıklamada, temel özelliklerini belirlemede başvurduğumuz sosyolojinin ileri sürdüğü açıklama biçimleri hala tartışma konusu olmaktadır. Toplumun anlaşılması ve açıklanması gereken temel sorunları hala çözülemediği gibi sosyolojinin teklif ettiği modeller de bu konuda yeterli olamamıştır.⁹ Zira Türkiye'deki sosyoloji çalışmaları ve araştırmaları Türk gerçeğinin araştırılması, tartışılması olmaktan çok sosyoloji bilgilerinin edinilmesi, öğretilmesiyle sınırlanmıştır. Çoğu kez sosyolojinin kendisinin ne olduğu ve sosyoloji tarihi üzerine tartışmakla yetinilmiştir. Tek sorun da, bu kısır tartışmalardan elde edilmesi beklenen bilgilerin Türk halkına ya da genç kuşaklara nasıl aktarılacağı olacaktır.¹⁰ Ancak hemen ifade etmek gerekir ki Türkiye'de sosyoloji başlangıçta, Batı aktarmacılığı görevini üstlenmekle ve sosyoloji bilgilerinin öğrenilmesi yeterli görülmekle yetinildiği halde, daha sonra -en azından Ziya Gökalp ve devamcılarının çalışmalarıyla- kimlik belirlenmesinde büyük bir görev üstlenmiş, Türk kimliğinin sınırları çizilmeye çalışılmıştır.

Birinci Dünya Savaşından Türkiye yenik çıkmasına, Türkiye'de İttihatçılık mahkum edilmesine ve izlenen Alman yanlısı siyasetten vazgeçilmesine rağmen ülkemizde Prens Sebahattin'in görüşleri belli yakınları dışında yankı uyandırmamış; Durkheim'in etkisi "sürekli olabilmiş ve bu etki lise sosyoloji ders programlarında Devlet eliyle resmi yoldan günümüze kadar sürmüştür."¹¹ Başlangıçta lise sosyoloji ders müfredatı ve lise sosyoloji ders kitapları bu anlayışa göre hazırlanmış, Lise sosyoloji ders müfredatı ve lise sosyoloji ders kitabı Fransa'dan olduğu gibi tercüme edilmiş ve liselerde sosyoloji dersi okutulmaya başlanmıştır.

1923/1924-1939/1940 döneminde en etkin ve neredeyse tek sosyoloji anlayışı, Emile Durkheim - Ziya Gökalp tarafından temsil edilen Sosyolojizm ekolüdür. II. Meşrutiyet döneminde Batı'daki tüm sosyoloji ekolleri temsil edilirken, yeni Türkiye'nin liselerinde, bürokrasisinde ve üniversitelerinde Sosyolojizm ekolü resmi ideolojinin en önemli bilimsel dayanağı olmuş ve her kurumda etkinliğini sürdürmüştür. Sosyolojizm ekolü bu dönemde

⁹ Tuna, **A.g.e.**, s. 87

¹⁰ Sezer, **A.g.m.**, s. 6

¹¹ Sezer, **A.g.m.**, s. 37

Necmettin Sadak, İsmail Hakkı Baltacıoğlu ve dönemin eklektik sosyologları Mehmet İzzet, Hilmi Ziya Ülken, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ve çeşitli kuruluşlarda görev yapan ikinci derece sosyologlar tarafından temsil edilmiştir. Bu sosyoloji ekolü dışında yer alan ekoller ve çeşitli batılı ülkelere ait sosyoloji anlayışları da yine ilgili dönemde silik bir şekilde adlarından söz ettirmişlerdir.¹²

Türk sosyolojisinin ilk koşulu, tarihimize müracaat etmek, Türk tarihinden gerekli sonuçları çıkarmaktır. Türk toplumunun sorunlarının sağlıklı bir şekilde ele alınabilmesi için Türk tarihinin doğru anlaşılması ve doğru değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu nedenle Türk toplumunu kendine özgü özellikleri ile bir bütün olarak açıklamak, sosyal, siyasi ve ekonomik hedeflerini tanımlamak ve tarihsel gelişim süreci içinde karşılaştığı sorun ve açmazları ve ortaya çıkan engelleri doğru bir şekilde ifade etmek gerekmektedir.

Bir toplumun tarih içindeki gerçek yerini saptayabilmenin en sağlıklı yolu eldeki toplum modelinin kendisinden önce ve sonra gelen modellerle olan ilişkisinin iyi bilinmesidir. Başka türlü söylersek eldeki toplum modelini gerektiği biçimde değerlendirebilmek için gelişme çizgisinin bütün toplumları kapsaması, toplumlararası ilişkileri açıklayabilmesi ve toplumların tarih içindeki yer ve rollerini aydınlatabilmesi gerekir. Ancak böylece tarih çizgisinden yola çıkarak toplumları değerlendirmek mümkün olacaktır.¹³

Bu durumda, Türk toplumunu anlamak ve açıklamak için tek başına Türk tarihine başvurmamız da yeterli olmayacaktır. Aynı zamanda Türk toplumunun ilişkide bulunduğu toplumların tarihine de müracaat etmek gerekir. “Toplumumuzun önemli meselelerini anlayabilmek için Türk tarihini ve uygarlığını dünya tarihi ve ilişkileri içine oturtmak (gerekecektir). Üzerinde yaşadığımız topraklarda yaratılan tarihin geçmişte karşılaşılan sorunlar ve bunlara bağlı olarak ortaya konan çözümler çerçevesinde ele alınması ve kazanılan özelliklerin bu açılardan değerlendirilmesi yanında diğer toplumlarla gerçekleştirilen ilişkilerin göz ardı edilmemesi büyük önem taşımaktadır.”¹⁴

¹² Hacı Bayram Kaçmazoğlu, **Türk Sosyoloji Tarihi III**, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2011, s. 11-13

¹³ Baykan Sezer, **Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları**, Sumer Kitabevi Yayınları, İstanbul 1988, s. 107

¹⁴ Korkut Tuna, “Türk Tarih Tezleri ve Sosyoloji”, **Tarih ve Sosyoloji Semineri, 28-29 Mayıs 1990, Bildiriler**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1991, s.66

Toplum yasaları toplumdaki değişmelerin mantığını anlamamıza yardım eder. Eğer bir toplumun değişme yasalarını tanımak istiyorsak nelerin nasıl değiştüğünü görebilmemiz için önce o toplumu değişme dönemleri içinde ele almamız gerekmektedir. Türk tarihinde iki önemli değişiklik olayına, geniş çapta toplumumuzun kimlik değiştirmesine kadar uzanan iki olaya tanık oluyoruz. Bu olaylar Anadolu'nun Türkleşmesi ve Osmanlı'nın Batıcılaşması olaylarıdır. Biz de burada tarihimizi bu iki olay çevresinde kısaca ele almaya ve tarihimizle ilgili çeşitli sorunları tartışmaya çalışacağız.¹⁵

Türkler çok geniş bir coğrafyayı vatanlaştıracak varlıklarını sürdürürken, değişik dönemlerde ve/veya aynı tarih kesiti içerisinde değişik siyasal organizasyonlar içerisinde yer almışlar, bir taraftan farklı toplumlarla çekişme ve çatışma içerisine girerlerken öte taraftan kendi içlerinde devam eden bir hükümlanlık mücadelesi içinde bulunmuşlardır. Ancak Türkler bağımsız yaşama geleneğinde tarih boyunca kesintisiz bir çizgi oluşturmuşlardır.¹⁶ Türkler, tarih içinde çok dağınık alanlarda çeşitli siyasal organizasyonlara sahip olmalarına karşılık Türk tarihi Hunlar, Göktürkler, Uygurlar, Selçuklu ve Osmanlılar ve nihayet Türkiye Cumhuriyeti Devleti Türk tarihinin kesintisiz akışının bir göstergesi olmuştur.

Orta Asya'dan göç eden Türk kavimleri hariç diğer Türk topluluklarında kültür ve medeniyet gelişerek, fakat bir bütünlük içinde İslami döneme kadar birbirinin devamı niteliğinde gelmiştir.¹⁷ Nihal Atsız, "Türk tarihinin aralıksız bir bütün olduğunu, Türklerin tarih içinde tek bir devlet kurduklarını, Türk devletinin tarih içinde tek bir devlet olduğunu ve her zaman (ebed-müddet) var olduğunu, çeşitli hanedanların hüküm sürdüğü dönemlerin ayrı ayrı devletlermiş gibi ele alınmasının doğru olmadığını, Hun, Göktürk, Uygur, Selçuklu ve Osmanlı'nın devlet adı olmadığını ve yalnızca hanedan adı olarak kabul edilmesi gerektiğini" ifade etmiştir.¹⁸ Birbirinden farklı olarak tanıtılan Türk devletlerinde, Türk toplumunun yaşadığı coğrafyanın sınırları, halkı, vatani, teşkilatı, dili ve gelenekleri aynıdır.

¹⁵ Sezer, **Sosyolojinin Ana Başlıkları**, s. 119

¹⁶ Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi M.Ö1000-M.S.2008**, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara, 2008, s.1

¹⁷ Yusuf Hallaçoğlu, "Türk Tarihi Üzerinde Çalışmalar", **Türkler, Cilt:1**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 55-60

¹⁸ Hüseyin Nihal Atsız, **Türk Tarihinde Meseleler**, Baysam Yayınları, İstanbul, 1992, s. 7-12

Değişen hanedan veya daha doğru tabirle hükümettir, devlet değildir. Bu sebeple hanedanları ayrı ayrı devletler olarak saymak doğru değildir. Türk tarihi kesintisiz bir tarihtir ve devamlılık arz eder. Türk tarihini bu devamlılık esasına göre ele almak gerekir. Aksi takdirde Türk tarihini ve Türk toplumunu doğru bir şekilde tanımamız ve tanımlamamız mümkün olmayacaktır. Elbette Türk tarihinin bu sürekliliğinden de aynı soydan gelen, aynı dili konuşan, aynı kültürü paylaşan ve geleceğe dair müşterek hedefleri bulunan Türk kimliği ortaya çıkacaktır.

Türk tarihi, çok geniş coğrafyalarda gelişme gösteren, tarih sahnesine çıktığı günden itibaren Türk kimliği ile yaşayan, aynı dili konuşan, büyük bir ekseriyeti aynı dine mensup, ortak bir kültüre sahip olan Türk toplumunun ortak tarihidir. Bilinen tarih içerisinde Orta Asya’da kazanılan ve İslam inancı ile son şeklini alan Türk kimliği, Türk toplumunun genel karakterini, milli kültürünü, toplumsal yapı özelliklerini yansıtmaktadır. Ancak Türk toplumunun tarih içinde karşılaştığı sorunlar ve bu sorunlara çözüm arayışları sürecinde ortaya çıkan köklü değişiklikler toplum yapısını derinden etkilemiş ve çağın özelliklerine göre yeni kimlik tanımlamalarına ihtiyaç duyulmuştur.

Türk cihan hakimiyeti mefkuresi ile tarihi yeniden düzenleme yetkisini kendisinde gören Türklerin tarihini, yalnızca egemenlik olgusuyla ve temelsiz bir fetih anlayışıyla açıklamak mümkün değildir. Bu ilişkileri belirleyen tarih önünde üstlendikleri görev ve diğer toplumlarla olan ilişkileridir.¹⁹ Yüzyıllarca tanrı adına insanları yönetme ve insanlığa adalet götürme görevini yerine getirme iddiasıyla fetihler yapan ve geniş bir coğrafyayı yurt edinen Türkler; İslamiyet’in kabulü ile birlikte fetihlerini nizamı alem ülküsü ile anlamlandırmış, Allah’ın kelimasını cihana hakim kılma ülküsü ile tarih sahnesinde rol almışlardır. İslamiyet’in kabulüne kadar Tanrı’nın yeryüzündeki temsilcisi olduğuna, insanları yönetmek, adaleti hakim kılmak için yeryüzüne gönderildiğine inanan; bu gaye ile yerleşik uygarlıklara sızma, hakim olma ve bu şekilde egemenlik sahasını genişletme çabası içinde olan Türkler; artık yerleşik uygarlıkların ve İslamiyet’in Batı yağmacılığına karşı savunulması ve yönetilmesi, yağmanın durdurulması görevini üstlenmişler ve buna uygun bir siyaset

¹⁹ Osman Turan, **Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2009, s. 356

benimsemişlerdir. Türklerin, cihana hakim olma ve insanlığa adalet getirme ülküsü, İslamiyet'in "Allah'ın kelamını dünyaya hakim kılma" mefkuresi ile birleştirildikten ve bu ideal dini bir motifle işlendikten sonra, Türk siyaseti ve kimliği kesin çizgilerle belirlenmiştir. Tarihi gelişme süreci içerisinde şekillenen bu siyaset Selçuklu Devleti ile başlamış ve en olgun şeklini de Osmanlı'da kazanmıştır.

Anadolu'ya gelişimiz yeni bir siyasetle desteklendiği için Anadolu Türklüğünün tarihi Orta Asya Türklüğünün tarihinden farklılık göstermiş ve Doğu Batı çatışması içinde kendilerini bulan dedelerimiz Orta Asya'dan getirdikleri bazı hasletleri yanında Anadolu'da geçerli olabilecek yeni bir siyasetin de sahibi olmuşlardır. Osmanlılık bu yeni siyasetin adıdır ve bu siyaset güçlü bir devletle birlikte Doğu ve Batı arasındaki ilişkileri denetleyici, tayin edici bir imkan da beraberinde getirmiştir. Tarihi/toplumsal özelliklerin ortaya çıkardığı ve mevcut koşulların gerektirdiği siyaseti uygulamak Osmanlı'ya uzun yıllar dünya çapında bir özgünlük ve ayrıcalık kazandırmıştır.²⁰

Osmanlı Devleti Doğunun ve İslamiyet'in Batı yağmacılığına karşı savunulması siyasetiyle, siyasi ve sosyal kimliğini belirlemiş ve görevini yerine getirdiği ölçüde egemenlik sahalarını genişletebilmiştir. Osmanlı Devleti Batı'nın doğu toplumları üzerinde kurduğu sömürü düzenine dayalı ilişkileri kontrol altına almış, Batı'nın Doğu'yu istismar etmesine engel olmuştur. Bu sayede yüzyıllar boyu varlığını sürdürmüş ve üç kıtaya hakim bir cihan devleti haline gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun, İstanbul'u fethi ve eski ticaret yollarını kontrol altına alması ile birlikte Batı'nın Doğu toplumları üzerinde kurduğu emperyalist ilişkiler engellenmiş ve Batı yeni çıkış yolları aramaya mecbur bırakılmıştır.

Batı'nın, Doğu ile olan geleneksel ilişkilerinde Doğu üretim merkezlerinin kaynaklarına el koyma ve Batı'ya aktarma süreci Türklerin sahneye çıkışı ile engellenmesi sonucunda Batı varlığını sürdürmesi için ihtiyaç duyduğu kaynaklardan mahrum kalmış ve sosyal ve ekonomik açmazlarla karşılaşmıştır. Batı bu açmazlardan kurtulmak maksadı ile yeni arayışlar içerisine girmiş ve bu arayışlar neticesinde yeni kaynaklara ulaşmıştır. Kurulan yeni ilişkiler neticesinde Batı dışı kaynakların Avrupa'ya aktarılması, zenginliklerin Batı'da birikmesi sonucunu beraberinde getirmiştir. Bütün bu gelişmeler tarihin akışını ters yöne döndürmüş,

²⁰ Tuna, **A.g.e.**, s. 180-182

Türk tarihinin tabii akışını zorlamaya ve tıkamaya başlamıştır. Başka bir ifadeyle “denetlediği coğrafyanın dışına taşırılan ilişkiler dünya çapında sürdürülen Doğu Batı ilişkilerinin eksenini Osmanlı’nın etki alanının dışına taşımıştır.”²¹

Yüzyıllar boyu Doğu-Batı ilişkilerini düzenleyen ve yönlendiren Osmanlı İmparatorluğu, 16. yüzyıldan itibaren Batı’da görülen siyasi ve ekonomik gelişmeler ve bu gelişmelere paralel olarak ortaya çıkan birtakım değişiklikler neticesinde dünya siyasetinin dışına itilmiştir. Osmanlı Devleti dünya güç dengesindeki değişikliklere ayak uydurmak ve tarih önündeki pozisyonunu muhafaza etmek amacıyla birçok çıkış yolu aramış ve fakat başvurduğu çözüm yolları Batı tarafından tıkanmış ve imparatorluk siyasi ve askeri açıdan kısıkaca alınmıştır. Ortaya çıkan gelişmelerin tazyiki Osmanlı Devletinin sınırlarını zorlamış ve hızlı bir parçalanma sürecine girilmiştir. Batı’nın Doğu üzerindeki yağma politikasına son veren ve yüzyıllar boyunca Doğu toplumlarının koruyuculuğunu üstlenen Osmanlı devleti yeni gelişmeler karşısında bu görevi yerine getiremez hale gelmiştir. Batı, Osmanlı’ya rağmen Doğu toplumları üzerinde egemenlik kurmayı ve yeni bir sömürü düzenini tesis etmeyi başarmış ve Osmanlı’yı tarihin dışına itmiştir. Sonuçta Osmanlı İmparatorluğu toprak kaybetmeye başlamış, sosyal ve siyasi bütünlüğünü yitirme tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır.

Tarih içinde gelişen bütün bu olumsuz şartlar sonucunda ortaya çıkan sorunlar karşısında, Osmanlı İmparatorluğunda yeniden eski ihtişamına kavuşması için çıkış yolları aranmaya başlanmıştır. Osmanlı Devleti başta askeri alanda olmak üzere eğitim yoluyla sorunların üstesinden gelmeye çalışmış ve yeni düzenlemelere başvurmuştur. Eğitim ve öğretim programlarının yeniden düzenlenmesi ve başarısı kanıtlanmış olan Batı’daki eğitim sisteminin ülkemizde uygulanması ile sorunlara çözüm getirilebileceği kanaati, yeni arayışların belirleyicisi olmuştur. Batı’daki bilimsel gelişmeler Batı’nın sorunlarına büyük ölçüde çözüm getirdiğine göre, Türk toplumunun karşılaştığı sorunlar da aynı şekilde aşılabileceği düşüncesi etkili olmaya başlamıştır. Bu sebeple eğitim-öğretim programları yeni baştan ele alınmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu yaklaşık dört yüzyıl kadar, belirli bir okul sistemi içinde ülkedeki çocuk ve gençlerin eğitim ve öğretimini

²¹ Tuna, A.g.e., s.182

gerçekleştirmeye, bu yolla devletin sivil ve askeri alandaki ihtiyaçları için gerekli elemanları sağlamaya çalışmıştır. Ancak 18. yüzyılın ilk yarısından itibaren mevcut eğitim ve öğretim kurumlarının yetersizliği söz konusu olmaya başlamış ve sonuçta daha önceleri ülkede örnekleri bulunmayan Batı örneğinde yeni eğitim-öğretim kurumları açılmaya başlanmıştır. Tanzimat ve daha sonraki I. ve II. Meşrutiyet dönemlerinde sürdürülen reform çabalarında ülkede bir yandan, mevcut öğretim kurumlarında bazı düzenlemeler yapılmaya çalışılırken, bir yandan da çağın gereklerine uygun, öğretim kurumlarının açılmasına ilişkin çalışmalar devam etmiştir.²²

Osmanlı Devleti'nin yenileşme ve değişme çabalarına paralel olarak eğitim faaliyetlerini kontrol altına alma çabası, başta Osmanlılık siyaseti olmak üzere daha sonra çözüm olarak başvuracağı siyasetlerin toplum hayatında etkin hale getirilmesi amaçlanmıştır. Sosyal ve siyasi çözüm çabaları bu alanda birçok düzenlemeyi beraberinde getirmiş, Tanzimat ve Islahat Fermanlarının ilanı, I. ve II. Meşrutiyetin ilanı ile sorunların çözümü hedeflenmiştir. Bütün bu tarih aşamalarına paralel olarak eğitim faaliyetleri de ciddiye alınmış ve eğitim alanında birçok yenileşme hareketi başlatılmıştır. Tanzimat'ın ilanı ile başlayan ve eğitim alanında da etkinliğini gösteren düzenleme ve reform hareketleri ülkede olumlu ve olumsuz özellikler taşıyan karmaşık bir eğitim tablosunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bir yanda pek fazla değişikliğe uğramadan mevcut vakıfların desteği ile varlıklarını sürdürmeye devam eden medreseler, bir yanda devlet eliyle kurulan modern askeri ve sivil okullar, bunların yanında gayri Müslim tebaanın yüzyıllardan beri devam eden okulları, bunlara ilave olarak, Avrupalıların giderek artan baskılarla elde ettikleri haklar sonucunda kurulan yabancı okullar. Bütün bu eğitim öğretim kurumlarının kuruluş amaçları ve öğretim yöntemlerinin farklılığı da göz önünde bulundurulursa, yetiştirdikleri insan tiplerinin de birbirlerinden ne denli farklılık gösterebileceği kolaylıkla anlaşılabilir.²³

Osmanlı Devletinin bu eğitim karmaşasında homojen bir toplumsal yapı oluşturması, Müslüman ve Hristiyan tebaayı artık ortak bir amaç etrafında toplaması mümkün olmayacaktır. Bu sebeple Osmanlı Devletinin, yetişen nesillerin

²² Ayla Oktay, "Osmanlı Devletinde Eğitim ve Öğretimin Tarihsel Gelişimi", **İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Yıllığı II**, Enstitü Yayın No:11, İstanbul, 1987, s. 115

²³ Oktay, **A.g.m.**, s. 123-124

şekillenmesini kontrol altına alması gerekecektir. Bunun için de eğitim sisteminin yeniden değerlendirilmesi, eğitim kurumlarının devlet kontrolüne alınması ve devletin ön gördüğü sınırlar içerisinde faaliyet göstermelerinin denetlenmesi ve devlet siyasetinin toplumun bütün farklı kesitlerine nüfuz etmesi için dağınık olan eğitim ve öğretim kurumlarının tek elde toplanmasına gayret edilecektir.

Böylece Osmanlı Devleti bir taraftan Türk kimliğini eğitim ve öğretim faaliyetlerinin temeline yerleştirirken, diğer taraftan Türk olmayan unsurları Osmanlılık siyaseti içerisinde eritip toplumsal bir bütünlük sağlamaya çalışacaktır. Bu şekilde, gayrı Müslim tebaa devletin ihtiyaçlarına ve hedeflerine uygun olarak yetiştirilmeye, sosyal yapı içerisine dahil edilmeye, toplumsal hedeflerden sapmalar önlenmeye ve denetim altına alınmaya çalışılacaktır.

Söz konusu dönemde eğitim alanında yapılan düzenlemeler ile, Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde yaşayan farklı din, dil, ırk ve kültür çevrelerinde yetişen nesilleri, farklılıklarına müdahale etmeden, Osmanlılık siyaseti içerisinde tek bir şemsiye altında toplanması hedeflenecektir. Hemen belirtelim ki, Osmanlı'nın bütün çabalarına rağmen bu hususta başarılı olunamayacak, önce gayrı Müslim tebaa, daha sonra Türk olmayan Müslüman unsurlar devlete karşı ve ayrılıkçı hareketlerin içinde yer alacaklar ve sonuçta devletin zayıflamasına, toprak ve toplum bütünlüğünü kaybetmesine yol açacaklardır.

Osmanlı İmparatorluğunda ortaya çıkan fikir hareketleri, Osmanlı Devletinin karşı karşıya bulunduğu siyasal, sosyal ve ekonomik sorunların çözümünü amaçlayan, sosyal ve siyasi parçalanmayı önlemeyi ve devletin bütünlüğünü devam ettirmeyi amaçlayan hareketlerdi. Yüzyıllar boyunca Osmanlılık siyaseti içerisinde eriyen değişik din ve milliyete mensup unsurlar, Batılı devletlerin kışkırtmaları ve hatta organizasyonları neticesinde sosyal ve siyasal bütünlüğünü tehdit etmeye başlayacaklardır. Osmanlı yönetimi, başlangıçta Batılı devletlerin milliyetçilik duygularını coşturduğu gayrı Müslim ahalinin ayrılıkçı taleplerini yine Osmanlılık politikası içerisinde çözmeye çalışacaktır. Bu amaçla gayrı Müslim tebaaya yönelik çözümler üretilecek, Tanzimat'la başlayıp Islahat Fermanı ile devam eden bir dizi düzenlemeler getirecektir. Ancak tanınan bütün hak ve imtiyazlara rağmen gayrı Müslimlerin artarak devam eden talepleri durmayacak, aksine verilen tavizler

iştahlarını daha da kabartacaktır. Sonuç olarak İmparatorluğun parçalanması kaçınılmaz olacaktır.

Osmanlı Devleti'ni parçalanmaya götüren gayrı Müslimlerin ayrılıkçı talepleri ve girişimlerinin yanında yine Müslüman tebaada da hoşnutsuzluklar görülmeye başlayacaktır. Osmanlı yönetimi bir yandan Osmanlılık politikasını yürütürken, öte yandan Müslüman ahalinin imparatorluğun sosyal ve siyasi bütünlüğü içerisinde yer almalarını sağlayacak bir politika izleyecektir. Bu şekilde Müslüman olmayan unsurların ayrılıkçı taleplerinin menfi sonuçları, Müslüman tebaa açısından önlenmeye çalışılacaktır. İslam topluluklarını Osmanlı Devleti'nin siyasi yapısı içerisinde tutmak ve en azından Osmanlı sınırları içerisinde yer alan İslam dünyasının parçalanmasını önlemek için İslam birliği politikasını izleyecektir.

Politika değişikliği sonucunda Osmanlı toplum yapısı içerisinde din temeline dayalı olarak ayrışmalar ve huzursuzluklar artmış, ayaklanma ve isyanlar çoğalmış, Avrupa'da Türklüğe karşı düşmanlıklar belirgin bir şekilde kendini hissettirmeye başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun İslam birliği politikası, özellikle İngilizlerin kışkırtmaları neticesinde devlete karşı harekete geçen Türk olmayan Müslümanların eylem ve ayrılıkçı talepleri karşısında etkisini kaybetmeye başlayacaktır. Bir de buna Batılı devletlerin Müslümanların yaşadığı Osmanlı topraklarını işgal etmeleri eklenince İslam birliği politikası geçerliliğini yitirecektir.

Osmanlı Devleti ortaya çıkan olumsuzluklar karşısında İslam birliği politikasından vazgeçmeyecektir ama devletin asli unsuru olan Türk toplumunu bir arada tutacak ve gelecekte yeni bir hayat alanı oluşturacak politikalar geliştirecektir. Gerek Osmanlı sınırları dışında bulunan Türk dünyasındaki gelişmeler ve bunların Osmanlı devleti ile kurdukları siyasi, sosyal, fikri ve hatta askeri münasebetler ve gerekse imparatorluk sınırları içerisinde bulunan Türk unsurunun varlığına yönelik bütünleştirici girişimler sayesinde Türkçülük hareketi gücünü göstermeye başlayacak ve bir devlet politikası haline getirilecektir.

Siyasi ve askeri alanlarda büyük bunalımların yaşandığı, toplumsal kimliğin çekişme ve çatışma konusu olduğu bu dönemde Türk toplumunun yeniden şekillendirilmesi için eğitim konusu ayrı bir önem kazanıyordu. Tanzimat Döneminin

ardından başlayan eğitim sisteminin yeniden düzenlenmesi çabaları, II. Meşrutiyet Döneminin çözüm bekleyen en önemli sorunların başında geliyordu.

Bu dönemde fikirleri ile toplumu etkileyen düşünürler arasında en önde gelenlerden biri Ziya Gökalp'tır. Gökalp Tanzimat'tan bu yana eğitimde yapılan reformlar sonucunda ülkede yetişen kuşakların birbirinden çok farklı oluşunu eleştiriyordu. Gökalp'e göre eğitim "kişileri ulusal kültüre intibak ettiren sosyal bir olaydır. Her ulusun kendine has kültürü ve ona dayanan ulusun bir eğitim düzeni vardır. Bu kültür hiçbir ulustan aynen kopya edilemez. Bunun için eğitimimiz ulusal olmalıdır."²⁴ Bu anlayış daha sonra Türkiye Cumhuriyetinin kuruluş felsefesi olacaktır.

Dönem boyunca devam eden çok yönlü tartışma ortamı içinde eğitim sisteminin şekillendirilmesi ve eğitim faaliyetlerinin yönlendirilmesi konusunda, değişik yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Dönemin Maarif Naziri Emrullah Efendi, Satı Bey, Rıza Tevfik, Selim Sırrı Tarcan ve İsmail Hakkı Baltacıoğlu gibi eğitimcilerin etkisi ile ülkenin içinde bulunduğu çok güç şartlara rağmen, Türk Eğitim Sistemi Batı ülkelerindeki modellere oldukça benzeyen okul sistemi haline gelebilmiştir. Ancak Tanzimat'tan beri süregelen ikilik, bu dönemde de devam etmiş; ülkede eğitim-öğretim kurumlarının açılması ve denetlenmesi ile ilgili iki ayrı kurum -Evkaf Nezareti ve Maarif Nezareti- zaman zaman bu konuda yapılan çabalara rağmen Cumhuriyet dönemine kadar birleştirilemeden varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Dünya siyasetinin ve yeni oluşan güç dengesinin dışına itilen ve tarih önündeki iddialarını gerçekleştirme gücünü elinden kaçırarak Osmanlı Devleti, yeni denge arayışlarından ve başvurduğu çözüm yollarından da müspet bir netice alamayınca, yeni bir siyasetle varlığını sürdürme imkanını aramaya başlamış ve geleneksel siyaseti olan Doğunun ve İslamiyet'in Batı yağmacılığına karşı savunulması politikasını terk ederek yeni bir dünya siyaseti içine girmiştir. Ancak Osmanlı Devleti, bütün çabalara rağmen bir müddet sonra dağılmaktan kendini

²⁴ Oktay, **A.g.m.**, s. 128

kurtaramamış ve sonuçta yerini Türk tarihinin sürekliliği ve bütünlüğü içerisinde yeni bir siyasi yapılanmaya devretmiştir.²⁵

İmparatorluk yapısı gereği ve dönemin şartları içerisinde “Cumhuriyet öncesi eğitim kurumları milli olmaktan uzaktı. Okullar, birbirine kapalı dikey kuruluşlar halinde üç ayrı kanalda (1- Mahalle mektepleri ve medreseler, 2- Tanzimat okulları, 3- kolejler ve azınlık okulları) yapılanmıştı. Bu üç kanalda üç ayrı görüşün, üç ayrı yaşam biçiminin, hatta üç ayrı çağın insanı yetiştirilmekte”, bu da farklı siyasi ve sosyal sonuçlara yol açmaktaydı. Bu eğitim sistemi içerisinde ortak bir kültürün ve ortak bir kimliğin şekillenmesi söz konusu dahi edilemezdi. Nihayet “3 Mart 1924’de 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile değişim süreci başlatılmış oldu.”²⁶

Ülkenin içinde bulunduğu olumsuz şartlardan ülkeyi kurtarmak isteyen ve bu amaçla da harekete geçen Mustafa Kemal ve arkadaşları eğitimin gücünü çok iyi kavramışlardır. 29 Ekim 1923’de gerçekleştirilen Cumhuriyet’in ilanından sonra ortaya çıkan yeni bir insan modeli yetiştirme çabaları eğitimde yeni bir sistemleştirmeyi gerekli kılmaktaydı. İşte 3 Mart 1924 yılında kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu, Cumhuriyet’i yaşatacak kuşaklar yetiştirme yolundaki ilk adımdır. Bu kanunla birlikte, Türkiye dahilindeki bütün eğitim-öğretim kurumları Maarif vekaletine bağlanmıştır.²⁷

Dağılan gemiden geriye kalan parçalar bir cumhuriyet oluşturmamıza yetti. Yeni denizlerde aykırı bir rota izleyerek eski yolu sürdürmek isteyeceğine yeni geminin süvarileri üst yapı kuruluşları ile Batı’yla işbirliği yapabilecek, ona ayak uydurabilecek bir iskelet/teşkilat oluşturmayı tercih ettiler. Belki de bu tehlikeli denizlerde büyük gemilerin dümen sularında gemiyi dağıtmadan, bir kayaya çarptırmadan bir müddet gitmeyi planlamış olabilirlerdi... Bu durumda sadece gemi gövdesinin yeni koşullara göre hazırlanması yeterli değildi, eski gemide kurtarılan tüm gemi halkının da yeni

²⁵ İddia edildiği gibi, Osmanlı Devleti yıkılıp yerine yeni bir devlet kurulmamıştır. Parçalanan Osmanlı İmparatorluğu’nun iktidar sahipleri değişmiş, yerini yeni bir yönetime bırakmıştır. Siyasi sınırları yeniden çizilen Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin kurucu unsurları ve bütün kurumları, devralınan Devletin bünyesinden çıkmış, Türk tarihinin sürekliliğinin bir parçası olarak tarih sahnesinde yerini almıştır. Kendisinden önceki tarihi sürecin kurum ve kuruluşlarını devralan Osmanlı Devleti, altı asır boyunca siyasi yapı içerisinde bünyesinde muhafaza ettiği ve tekamülünü sağladığı kurum ve kuruluşları kendisinden sonra gelen Cumhuriyet Türkiye’sine devretmiştir.

²⁶ Kadir Çetin - H. Ömer Gülseren, “Cumhuriyet Dönemi Eğitim Stratejileri”, **Milli Eğitim Dergisi**, Güz 2003, Sayı 160

²⁷ Oktay, **A.g.m.**, 138-139

koşullara uydurulması gerekiyordu. Böylelikle rotası çizilmiş bir geminin halkına da gereken yön verilmeye çalışılmıştır.²⁸ Bunun yapılabilmesi için eğitim sisteminin yeniden ele alınması ve hedeflenen insan ve toplum tipinin sınırlarının çizilmesi ve şekillenmesine ihtiyaç duyulacaktır. İşte tam burada Türkiye’de sosyolojiye ihtiyaç duyulacak, yeni bir toplumun şekillenmesi için eğitim politikalarının yeniden düzenlenmesi çabası içerisine girilecektir. Öngörülen insan tipinin yetiştirilmesi görevi de öncelikle tarih öğretimi ve daha çok sosyoloji öğretimi çerçevesinde ele alınacaktır.

Osmanlı İmparatorluğunun dağılması sürecinde takip edilen Osmanlılık, İslamcılık gibi sosyal ve siyasi politikalar yeni kurulan Cumhuriyetle birlikte bir anlam ifade etmeyecek ve bu politikalardan tamamen vazgeçilecektir. Ancak Osmanlı Devletinin gerileme döneminden itibaren yavaş yavaş kendini hissettiren Batıcılışma politikası ve imparatorluğun son umudu olan ve hem Osmanlı’nın hem de yeni Cumhuriyetin asli unsuru olan Türk toplumuna dayalı Türkçülük politikalarından vazgeçilmeyecek ve devlet politikası olarak kuruluş felsefesinin temelini oluşturacaktır.

Yeni rejimle birlikte yürütülmek istenen Batıcılışma akımı bir siyasi seçim ürünüdür. Toplum yapısının gereklerine bağlı toplumdaki gelişmelerin gelenekçi Doğu kalıplarını zorlaması sonucu Osmanlılığın tasfiyesi ve yerine Batı tipi bir Devlet modeli olan Cumhuriyet’in kuruluşu ile karşı karşıya bulunmuyoruz. Bu yüzden bu yeni siyasi seçim, kurulu siyasi karar organlarınca ve kurulu düzen çerçevesinde gerçekleşmiştir. Batıcılışmaya karar veren siyasi kadro, aynı zamanda bazı toplumumuz sorunlarına çözüm bulmak zorunda kalmıştır. Yurdumuzda Batıcılışma, hiçbir biçimde dünya genel siyaseti içinde bizim takınmamız mümkün ve gerekli tutumlardan birisi olarak tanıtılmamıştır. Aksine Batıcılışma, toplumumuzun kurtuluşu ve toplum sorunlarımızın çözüm yolu olarak gösterilmiştir.²⁹

Türk Eğitim Sistemi içerisinde tarih ve sosyoloji eğitim ve öğretim programı yeni kurulan siyasi yapının hedeflerine uygun bir içerik kazanacak, izlenen siyasi ve sosyal yapıya uygun; yeni düzenlemeler çerçevesinde hedeflenen politikaları gerçekleştirecek yeni bir kuşağın şekillenmesi amaçlanacaktır

²⁸ Tuna, A.g.e., s. 183

²⁹ Sezer, **Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları**, s. 80-82

Tekrarlayacak olursak, Türkiye’de sosyoloji, Türk tarihinin en bunalımlı dönemlerinden birinde tanınacaktır. Türk toplumunun karşı karşıya bulunduğu sosyal, siyasi ve ekonomik bunalımların ve açmazların en üst seviyede olduğu bir dönemde sorunlarına çözüm arayışı esnasında sosyoloji ile karşılaşılacaktır. Çözüm arayışı içerisinde başvurduğu bütün yolları tükenen Türk toplumu, imparatorluk şartlarını elinden kaçırdıktan sonra parçalanmış imparatorluğun iskeleti üzerinde asli unsuru olan Türk kimliği ile yeniden diriliş mücadelesi içerisine girecektir. Bu mücadele çerçevesinde Türk kimliği esas alınacak ve bu kimliğe uygun bir toplum modeli oluşturulma gayreti fikir hayatımızın ana konusu haline gelecektir. Bu çerçevede sosyoloji bu göreve talip olacaktır. Ziya Gökalp öncülüğünde Türk kimliğinin tanımı yapılacak ve sosyoloji çalışmaları ile toplum bu tanıma uygun bir şekilde yeniden şekillendirilmeye çalışılacaktır.

B- CUMHURİYET İDEOLOJİSİNİN TÜRK EĞİTİM SİSTEMİNE YANSIMALARI

1- Eğitim-İdeoloji İlişkisi

Toplumsal yapının en önemli parçalarından biri olan eğitim, ferdin toplumsallaştırılması görevini yerine getirirken ortaya çıkan yeni şartlar karşısında kendisi de değişime uğramakta, zaman zaman köklü değişikliklere maruz kalmaktadır. Çağdaş toplumlarda, yetişmekte olan ve toplumsal hayata hazırlanan genç kuşakları istenilen kalıplara göre şekillendirmeyi amaçlayan eğitim sistemi, o toplumun hedefleri ve kaynakları göz önüne alınarak planlanır. Tarihi gelişme çizgisinde kalıplaşmış olan ve çocuğun toplumsallaşmasına temel oluşturacak şekilde sınırları çizilmiş olan değer yargıları, ahlak telakkileri, davranış kuralları, idealleri, hedefleri yeni nesillere aktararak eğitimin bireyin sosyalleşmesi amacı gerçekleştirilmeye çalışılır. Yine aynı toplumlar, diğer toplumlarla ilişkilerine, tarih önündeki hesap ve duruşlarına ve toplumsal hedeflerine kaynak oluşturacak olan imkanları göz önüne alarak bireyin yeteneklerinin geliştirilmesini ve ihtiyaç duyulan

bilgilerle donatılmasını hedeflerler. Böylece yetişen nesillere toplumun ortak değerleri aktararak sosyalleşme süreci sistemli olarak devam ettirilirken, bireysel yetenekleri ölçüsünde toplumun ihtiyaçlarını karşılayacak bireylerin yetiştirilmesi de gerçekleştirilmiş olur.

Bireyin mensubu bulunduğu toplumun bir parçası haline gelmesi yani sosyalleşmesi, yeteneklerinin geliştirilmesi ve toplumun amaç, hedef ve ihtiyaçları doğrultusunda bilgi ile donatılması faaliyetini üstlenen eğitim, aynı zamanda ferdin siyasi organizasyonun bir parçası haline gelmesi ve uyum içinde görev ve sorumlulukları üstlenmesi hususunda da belirleyici bir fonksiyonu yerine getirmektedir. Başka bir deyişle eğitim, bireyi sosyal bütünlüğün bir parçası haline getirme amacını gerçekleştirme gayretine paralel olarak, ferdin içinde yer aldığı siyasal yapının hedef ve amaçlarına uygun ideolojik kalıplara göre şekillendirilmesi görevini de üstlenmektedir.

Eğitim, hemen her siyasal iktidarın egemen ideolojisini ya da ideolojilerini yeniden üretmede kullandığı temel araçlardan biridir. Siyasal iktidarlar kendi çıkarlarına uygun olan bilgi ve değerleri eğitim kurumu içinde tanımlayarak egemenliklerini sürekli kılmaya çalışırlar.³⁰

Her eğitim sisteminde ritüel öğelerle birlikte ideolojik öğelere de rastlanır. Eğitim sistemleri, ideolojilerin etkisiyle sürekli değişen ve şiddetli ideolojik çatışmalara maruz kalan daha geniş toplumsal bir bağlamın parçası haline gelir. Bu nedenle eğitim kurumu, ideolojik çatışmaların yaşandığı bir alandır. Farklı politik, ekonomik ve kültürel dünya görüşleri olan gruplar, toplumsal açıdan meşruiyetin neyi ifade ettiğini ve toplumun amaçlarının neler olması gerektiğini tanımlamaya çalışırlar. Bu etkinlik, eğitim kurumu içinde de gerçekleşir.³¹ Bu nedene bağlı olarak dönemin siyasi şartlarına bağlı olarak eğitim sistemleri yeni baştan şekillendirilmekte ve değişik ideolojik yaklaşımları yansıtabilmektedirler.

Genel olarak her toplum, var olan siyasal ve toplumsal düzenini, ideolojik söylemler aracılığıyla yeni kuşaklara aktarmak ve meşrulaştırmak amacındadır. Bu amaca ulaşmanın en etkili yollarından biri ise eğitimidir. Bireyi

³⁰ Kemal İnal, **Eğitim ve İdeoloji**, Kalkedon Yayıncılık, İstanbul, 2008, s.105

³¹ İnal, **A.g.e.**, s.109

toplumsallaştırma araçlarından biri olan eğitim, bu işleviyle, siyasal ve toplumsal düzenin yeniden üretiminde ideolojik söylemi meşrulaştırıcı bir kurumdur. Eğitim aracılığıyla yeni nesile, var olan siyasal toplumsal düzenin temel değerlerini, anlam dünyasını, inançlarını öğretebilen toplumlar, düzenin geleceğini garanti ve kontrol altına alabilmektedirler. Özellikle de rejim değişikliğinin ve karşı ideolojilerin güçlü olduğu dönemlerde eğitim kurumlarının, ideoloji üretme ve aktarma işlevlerinin daha da önem kazandığı söylenebilir. Bu anlamda eğitim ve ideolojinin, aslında birbirinden ayrılmayan ikili bir kavram olduğunu söylemek olanaklıdır.³²

Türkiye’de lise sosyoloji ders kitaplarına yüklenen ideolojik görevle ilgili olarak yapacağımız değerlendirmelerde açıkça görüleceği gibi, eğitim sürecinde özellikle ders kitapları devlet düzenini, “meşrulaştırmak ve sürekliliğini sağlamak amacıyla gerekli bilgi ve söylemlerin aktarıldığı ve yeniden üretildiği en önemli araçlardan biridir.” Eğitim süreci yalnızca, “toplumun varlığını sürdürmesi için gerekli olan bilgilerle donatmak suretiyle bireyi etkileyen bir süreç değildir. Toplumda bireyin nasıl davranması gerektiği konusunda kısaca terbiye olarak adlandırılan kural ve normlar eğitim süreciyle aktarılmakta, çocuğun siyasal terbiyesi de genel terbiye işlevlerinin bir parçasını oluşturabilmektedir. Nitekim çocuk, devlet gerçeğini nasıl anlaması ve anlamlandırması gerektiği, yurttaş olarak sahip olduğu hak ve vazifeler, ulusal duygular vb. konular hakkındaki ilk veri ve izlenimlere okulda sahip olmaya başlamaktadır.”³³

Siyasal yapı hiçbir zaman mensuplarına karşı ilgisiz kalmamıştır. “Devletin en önemli hedeflerinden biri, kendi ideolojik söylemi doğrultusunda eğitim sürecini içeriksel, hukuksal ve biçimsel yönleriyle planlayarak, bireyleri istediği yurttaş formuna sokmaktır. Diğer bir deyişle okul, ideoloji-eğitim ilişkisine bağlı olarak, ideolojinin meşrulaştırılmasını ve yeniden üretimini gerçekleştiren bir kurum olarak, çocuklara ulusal değerleri, ulusal kimliği, “iyi” bir yurttaşın sahip olması “gereken” değer ve inançları siyasal ve ekonomik anlamda temellendirerek aktarmakta ve var olan toplumsal-siyasal düzenin sürekli kılınmasını sağlamaktadır.”³⁴

³² İsmet Parlak, **Kemalist İdeoloji’de Eğitim, Erken Cumhuriyet Dönemi Tarih ve Yurt Bilgisi Ders Kitapları Üzerine Bir İnceleme**, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara 2005, s. 1-2

³³ Parlak, **A.g.e.**, s. 1-2

³⁴ Parlak, **A.g.e.**, s. 2

Cumhuriyet tarihine bakıldığında tek bir çizgide sürdürülen insan ve toplum politikasının olmadığını ve iç ve dış belirleyicilere bağlı olarak yeni model arayışlarının içerisine girildiğini görürüz. Buna bağlı olarak da eğitim sistemimizin ideolojik tercihlerinin farklılaştığına ve bunu gerçekleştirecek araçlardan biri olan lise sosyoloji ders kitaplarının içeriklerinin de buna bağlı olarak değiştiğine şahit oluyoruz.

2- Türk Eğitim Sisteminin İdeolojik Tutumu

20. Yüzyılın başlarından itibaren eğitim kurumlarımızın müfredat programlarına dahil olan sosyoloji; gelişen şartlar ve yeni hedefler doğrultusunda, geleneksel toplum yapısı yerine ikame edilecek yeni toplumsal kalıpların oluşturulması ve Türk toplumunun bu kalıplara uygun olarak yeniden şekillendirilmesi görevini üstlenmiştir. “Ulusal Bağımsızlık Savaşı’nın kazanılmasından sonra eğitim sistemi ve öğretim programları yeni devletin hedeflerine uygun olarak yeniden düzenlenmiştir.”³⁵ İmparatorluktan Cumhuriyete geçiş döneminde İmparatorluğu oluşturan ümmet esasına dayalı toplum tipinden, milli devlete uygun insan tipini oluşturma, milli kimliği ön plana çıkaran toplum yapısını egemen kılma gayretleri, eğitim sistemimizin ve Türk sosyolojisinin temel amaçlarından biri olmuştur.

Osmanlı’nın, ümmet anlayışına dayalı ideolojik yapısının terk edilerek, yerine ulusal ve laik temellere dayalı bir yönetim biçiminin egemen kılınmak istenmesi, Osmanlı siyasal ve toplumsal anlayışını yansıtan programların ve ders kitaplarının değiştirilmesini de bir zorunluluk haline getirmiştir. Tüm eğitim sistemi ile gerçekleştirilmek istenen toplumsal dönüşümde³⁶sosyoloji ders kitapları önemli görevler üstlenmiştir.

Bir ülkede uygulanan eğitim ve öğretim programlarını devlet ideolojisinden, öngörülen toplum modelinden ve devletin kısa ve uzun vadeli hedeflerinden bağımsız olarak düşünmek mümkün değildir. Dünyada ve ülkemizde lise ders

³⁵ Erdal Aslan,“Atatürk Döneminde Tarih Eğitimi - I: “Türk Tarih Tezi” Öncesi Dönem (1923-1931)”, **Eğitim ve Bilim**, 2012, Cilt 37, Sayı 164, s. 331

³⁶ Aslan, **A.g.m.**, s. 335

programlarında okutulan sosyoloji ders kitaplarının amaç ve içeriklerini de, içinde yer aldıkları eğitim sisteminin dışında değerlendirmemek gerekir. Sosyoloji öğretiminin devlet ideolojisine ve devletin toplum modeline uygun insan tipi yetiştirme gayretleri, genel olarak eğitim sisteminin de temel amacı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Cumhuriyetin kuruluş yıllarında kurucu iradenin öngördüğü toplum tipini şekillendirme gayret ve iddiasında olan sosyoloji öğretimini, Türk Eğitim Sisteminin dışında düşünmek mümkün değildir. Devlet ideolojisine ve devletin sosyal, siyasal ve ekonomik hedeflerine uygun insan tipi yetiştirme gayretleri içerisinde olan Türk Eğitim Sistemi, lise sosyoloji öğretiminin de desteği ile bu amaç ve hedefini gerçekleştirmeye çalışır. Başka bir ifade ile, yeni kurulmakta olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin hedeflediği toplum tipine uygun insan modelini yetiştirme görevini üstlenen Türk Eğitim Sistemi, toplumumuzun sosyal, siyasal ve ekonomik ihtiyaç ve beklentilerini gerçekleştirme ve bu amaca uygun olarak bireyi bilgi ve becerilerle donatma çabası içerisine girmiş; devletin siyasal ve sosyal hedeflerine uygun olarak yetişen nesilleri şekillendirmeye ve geleceğe hazırlamaya yönelik faaliyetlerini sistemleştirmeye çalışmıştır.

Devletin hedef ve beklentilerine uygun insan ve toplum tipinin şekillendirilmesi ve temellendirilmesi için, ortaöğretim çağındaki genç nesillerin bir yandan bilgi ve becerilerinin geliştirilmesi, öte yandan sosyalleştirme sürecinin tamamlanması gerekmektedir. Ancak, sebep ve sonuçları itibarı ile ülkemizde bunun başarılabilmesini söyleyebilmemiz pek de mümkün değildir. Osmanlı devletinin son dönemlerinde başlayıp Cumhuriyet dönemine geçiş sürecinde devam eden ve eğitim sistemi ile ilgili olarak süregelen tartışmaların 1950'lerde, 60'larda aynı seviyede sürdürüldüğünü ve bu tartışmaların günümüze kadar taşındığını görüyoruz. Zira Türk Eğitim Sistemi hedef ve amaçlarına uygun insan yetiştirme konusunda yeterli ve tatmin edici bir başarı gösterememiştir. Bunun sebebi ise cumhuriyet tarihi boyunca iktidarlara bağlı olarak devletin siyasal tercihlerinin değişmesi ve öngördüğü insan ve toplum modeli konusunda bir standarda sahip olamamasıdır.

Türkiye'de sosyal ve siyasal açıdan ideolojik kalıpları belirlenmiş toplum tipine uygun insan yetiştirme faaliyetini yürütmek isteyen Türk Eğitim Sistemi, orta

öğretim çağındaki gençlere okutulan lise sosyoloji ders kitaplarının katkısıyla bu amacını gerçekleştirmeye çalışacaktır. Bu sebeptendir ki, Türkiye’de lise sosyoloji öğreniminin ideolojik boyutlarını belirleyebilmek için Türk Eğitim Sistemi’nin devlet ideolojisi karşısında duruşunu, amacını ve sınırlarını Türk Toplumunun gelişme çizgisine uygun olarak ortaya koymak gerekecektir.

Devlet ideolojisinden kastımız; devletin kısa ve uzun vadeli plan ve hedeflerini gerçekleştirmek için öngördüğü insan ve toplum modelidir. Tarih önünde iddiası olan her devlet; içinde bulunduğu ekonomik ve siyasi şartları, sahip olduğu maddi ve manevi kaynakları, diğer toplumlar karşısındaki konumu ve ilişkileri, geleceğe dair plan ve beklentileri gerçekleştirecek insan ve toplum modelinin sınırlarını ve içeriğini belirler ve bu modele uygun insan yetiştirme gayreti içine girer. Bu devletlerin temel unsuru olan fertlerin, hedeflenen insan ve toplum modeline uygun olarak şekillendirilmeleri süreci, eğitim faaliyeti olarak karşımıza çıkmaktadır. “İdeoloji, kuramsal olmaktan çok uygulama merkezli olup, siyasal, sosyal, ekonomik eylemleri yönlendirme ve haklılaştırmanın aracı olarak değerlendirilebilir ve gruplar arasında güçlü ilişkileri belirlemek ve temellendirmek amacıyla kullanılır. İdeoloji, olayları ve olguları yorumlayarak gruplara yön verir; grubun siyasal, kültürel, sosyal ve ekonomik konum ve koşullarını ortaya koyar; geçmişe göre geleceğin oluşturulmasına dayanak oluşturur.”³⁷ Bu sebeple, söz konusu sürecin doğru bir biçimde tanımlanması, devlet ve toplum hayatındaki öneminin ve fonksiyonlarının açık bir şekilde belirlenmesi zorunluluğu ortaya çıkar.

3- Türk Eğitim Sisteminin Amacı

Devletin, varlığını sürdürmede gereksinim duyduğu siyasi, ideolojik ve ekonomik güçleri üretmek amacıyla toplumsal-siyasal nitelikte alt sistemler ve kurumlar oluşturduğu, toplumsal yaşamı oluşturan kültürü sürdürmede davranış kalıpları, kurallar ve yasaların düzenleyicisi ve yürütücüsü olarak bireylerin ve grupların davranışlarına siyasi, ideolojik ve ekonomik olarak yön vermek ve diğer toplumsal-siyasal alt sistemlere, kurumlara girdiler sağlamak amacıyla eğitimi bir

³⁷ Gökçe, A.g.e., s. 61

araç olarak kullandığı ve eğitim amaçlarını belirlediği söylenebilir.³⁸ Bu nedenledir ki yetişmekte olan genç nesillerin toplumsallaşmasını ve mensubu bulundukları siyasal sisteme uyumunu sağlama görevi üstlenen eğitimi, toplum hayatının bir parçası olarak anlamak ve açıklamak zorunluluğu vardır.

Eğitimde amaç; “her ülkenin kendine göre saptadığı, yetiştirdiği insanda eğitim yoluyla ne gibi istenilen davranış değişiklikleri kazandırılabilceğini gösteren belirli ilkeler, özelliklerdir. Başka bir deyişle amaçlar, her ülkenin yurttaşlarının hangi durum karşısında nasıl davranacağını daha önceden saptadığı ilkelerdir. Okullar da bu amaçlara ulaşacak biçimde öğrencilerini eğitirler.”³⁹

Cumhuriyet döneminde eğitimin başlıca amacı, her düzeydeki okullarda Cumhuriyet rejiminin gerektirdiği ve yeni Türkiye’nin ihtiyaç duyduğu nesiller yetiştirmek olmuştur.⁴⁰ Cumhuriyete geçiş döneminde sınırları belirlenmiş olan Türk eğitim sisteminin amacı, daha sonra Kanun ve Yönetmeliklerle belirlenmiş, görev ve sorumluluklarının sınırları çizilmiştir. Bu sınırlar çerçevesinde anlam kazanan Türk eğitim sisteminin amacı 1739 Sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu’nda açıkça belirlenmiştir. Bu sınırlar çerçevesinde anlam kazanan Türk eğitim sisteminin amacı 1739 Sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu’nda açıkça belirlenmiştir. İlgili Kanun’un Türk Milli Eğitiminin Genel Amaçları başlığı altında yapılan açıklamalara bakıldığında aslında Türk milli eğitimin amacı ve kendisinden beklenen görev açıkça görülecektir:

Türk Milli Eğitiminin genel amacı, Türk Milletinin bütün fertlerini; Atatürk inkılap ve ilkelerine ve Anayasada ifadesini bulan Atatürk milliyetçiliğine bağlı Türk Milletinin milli, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren; ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan; insan haklarına ve Anayasanın başlangıcındaki temel ilkelere dayanan demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyeti’ne karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış haline getirmiş yurttaşlar olarak yetiştirmek; Beden, zihin, ahlâk, ruh ve duygu bakımlarından dengeli ve sağlıklı şekilde gelişmiş bir kişiliğe ve karaktere, hür

³⁸ Gökçe, A.g.e., s. 38

³⁹ Mahmut Tezcan, **Eğitim Sosyolojisi Kuram ve Sorunlar**, Çağ Matbaası, Ankara, 1984, s. 36

⁴⁰ Akyüz, A.g.e., s. 331

ve bilimsel düşünme gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip, insan haklarına saygılı, kişilik ve teşebbüse değer veren, topluma karşı sorumluluk duyan; yapıcı, yaratıcı ve verimli kişiler olarak yetiştirmek; İlgi, istidat ve kabiliyetlerini geliştirerek, gerekli bilgi, beceri, davranışlar ve birlikte iş görme alışkanlığı kazandırmak suretiyle hayata hazırlamak ve onların, kendilerini mutlu kılacak ve toplumun mutluluğuna katkıda bulunacak bir meslek sahibi olmalarını sağlamak; Böylece bir yandan Türk vatandaşlarının ve Türk toplumunun refah ve mutluluğunu artırmak; öte yandan millî birlik ve bütünlük içinde iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmayı desteklemek ve hızlandırmak ve nihayet Türk milletini çağdaş uygarlığın yapıcı, yaratıcı, seçkin bir ortağı yapmaktır.⁴¹

1973 tarihli Milli Eğitim Temel Kanunu ile milli eğitimin amaçları ve ilkeleri toplu ve ayrıntılı olarak tespit edilmiştir. Bu kanun Haziran 1983'te kısmen değiştirilmiştir.⁴²

Milli Eğitim Temel Kanunu'nda belirlenen amaçlarla eğitim sistemimiz aracılığıyla yetiştirilmek istenen insan ve toplum modelinin çerçevesi açıkça çizilmiştir. Burada, yetişkin kuşağa katılacak olan genç nesillerin hedef olarak belirlenen toplumsal kimliğimize uyumlu hale getirilmeleri ve toplumumuzun hedef, ihtiyaç ve kaynaklarını karşılayacak şekilde bilgi ve becerilerle donatılmaları amaçlanmıştır.

4- Türk Eğitim Sisteminin Temel İlkeleri

Osmanlı İmparatorluğunun ümmet esasına dayalı toplum tipinden Cumhuriyetin millet anlayışına oturtulan toplum tipine geçiş sürecinde belirlenen modele uygun insan ve toplum tipinin egemen kılınması için Atatürk'ün sınırlarını belirlediği ilkelere dayanarak hazırlanan Milli Eğitimin Temel İlkelerine baktığımızda Türk eğitim sisteminden beklenen görevler daha iyi anlaşılmaktadır. Türk Milli Eğitimin Temel İlkelerine göre:

⁴¹ 14.06.1973 Tarih ve 1739 Sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu

⁴² 1739 Sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu, Madde 2- Türk Milli Eğitiminin Genel Amacı, (Değişik: 16/06/1983 – 2842/1 md.)

“Eğitim kurumları, dil, ırk, cinsiyet ve din ayırımı gözetilmeksizin herkese açıktır. Eğitimde hiçbir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınamaz... Eğitim Türk vatandaşlarının istek ve kabiliyetleri ile toplumun ihtiyaçlarına göre düzenlenir... Eğitim sistemimizin her derece ve türü ile ilgili ders programlarının hazırlanıp uygulanmasında ve her türlü eğitim faaliyetlerinde Atatürk inkılâp ve ilkeleri ile Anayasada ifadesini bulmuş olan Atatürk milliyetçiliği temel olarak alınır. Millî ahlâk ve millî kültürün bozulup yozlaşmadan kendimize has şekli ile, evrensel kültür içinde korunup geliştirilmesine ve öğretilmesine önem verilir. Millî birlik ve bütünlüğün temel unsurlarından biri olarak Türk dilinin, eğitimin her kademesinde, özellikleri bozulmadan ve aşırılığa kaçılmadan öğretilmesine önem verilir, çağdaş eğitim ve bilim dili halinde zenginleşmesine çalışılır... Güçlü ve istikrarlı, hür ve demokratik bir toplum düzeninin gerçekleşmesi ve devamı için yurttaşların sahip olmaları gereken demokrasi bilincinin, yurt yönetimine ait bilgi, anlayış ve davranışlarla sorumluluk duygusunun ve manevî değerlere saygının her türlü eğitim çalışmalarında öğrencilere kazandırılıp geliştirilmesine çalışılır; ancak, eğitim kurumlarında Anayasada ifadesini bulan Atatürk milliyetçiliğine aykırı siyasî ve ideolojik telkinler yapılmasına ve bu nitelikteki günlük siyasî olay ve tartışmalara karışılmasına hiçbir şekilde meydan verilmez... Türk eğitiminde laiklik esastır. Din eğitimi ve öğretimi ancak kişilerin kendi isteği ve küçüklerin de kanunî temsilcilerinin isteğine bağlı olarak verilir.”⁴³... Millî eğitimin gelişmesi İktisadî, sosyal ve kültürel kalkınma hedeflerine uygun olarak eğitim-insan gücü-istihdam ilişkileri dikkate alınmak suretiyle, sanayileşme ve tarımda modernleşmede gerekli teknolojik gelişmeyi sağlayacak mesleki ve teknik eğitime ihtiyaca göre ağırlık verecek biçimde planlanır.”⁴⁴

Mustafa Kemal Atatürk’ün sınırlarını çizdiği ve milli temellere oturttuğu Türk eğitim sistemi, imparatorluktan milli devlete geçiş sürecinde öngörülen Türk kimliğine uygun nesillerin yetiştirilmesini ve yetişen nesillerin cumhuriyet rejiminin

⁴³ Laiklik ilkesini düzenleyen bu maddenin Haziran 1983 tarihli son şekli şöyledir: “Türk millî eğitiminde laiklik esastır. Din kültürü ve ahlâk öğretimi ilkökul ve ortaokullar ile lise ve dengi okullarda okutulan zorunlu dersler arasında yer alır.

⁴⁴ 14.06.1973 Tarih ve 1739 Sayılı **Millî Eğitim Temel Kanunu**

hedef ve ihtiyaçlarına cevap verebilecek kabiliyetlerde bilgi ve becerilerle donatılmasını amaçlamıştır.⁴⁵

Türk eğitim tarihi içerisinde önemli gelişmeleri bünyesinde taşıyan Osmanlı eğitim sisteminde görölen aksaklıklar, bu aksaklıkların ortaya koyduğu çekişme ve çatışmalar, cumhuriyete geçişle birlikte ortaya çıkan yeni siyasi gelişmelere uygun olarak yeni bir eğitim politikasını gerekli kılıyordu. Bu nedenle Türk milleti Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde milli mücadele hareketine başlarken ve cumhuriyeti kurarken, gençliğin bundan sonra hangi ilkelere, amaçlara ve hangi eğitim felsefesi ve dünya görüşüne göre yetiştirilmesi gerektiğinin ivedilikle belirlenmesi oldukça önemli idi. Savaşın en yoğun olduğu bir zamanda Ankara'da toplanan eğitim kongresinde bir konuşma yapan Mustafa Kemal Atatürk yeni bir insan tipi yetiştirilmesinin gereği üzerinde durmuştur. Bu milli bir eğitim almış, öncelikle milli varlığını koruması kendisine en temel değer olarak öğretilmiş bir insan tipidir.⁴⁶

Öğretmenlerin ve eğitimin toplumsal değişmedeki yeri ve önemini bilen ve bu değişimi şekillendirme görevini eğitim faaliyetleri çerçevesinde öğretmenlere yükleyen Mustafa Kemal Atatürk, Milli mücadele dönemi boyunca eğitimin yeniden dizayn edilmesi konusunda büyük bir çaba harcamıştır. Gerek kurtuluş savaşında ve gerekse savaş sonrası Türkiye'nin yeniden inşası döneminde eğitime büyük bir önem verilmiş, askeri sahada verilen kurtuluş mücadelesi ile eğitim alanında gösterilen çabalar neredeyse aynı kategoride değerlendirilmiştir.

Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde kurulan yeni "Türkiye Cumhuriyeti Devleti"nin temel amacı, "Batı" değerlerine sahip yeni bir toplum yaratmaktır. Osmanlı Devleti'nin son zamanında başlayan bu düşünceye göre; tüm toplumsal kurumlar Batı değerleri ile donatılarak batıdakilere benzetilmeliydi. Çünkü yeni siyasal sistemin yaşaması, toplumun ekonomik, siyasi ve kültürel yapısının değiştirilmesine bağlıydı. Bu nedenle Cumhuriyet'in ilk döneminde; ulusal bir kültür birliğinin sağlanması, ekonominin gerek duyduğu eğitilmiş insan gücünün yetiştirilmesi, eğitim politikasının temelini

⁴⁵ 1739 Sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu'nun, 1973 yılında kanunlaşması bizi yanıltmamalıdır. Zira, Kanun Cumhuriyetin kuruluş felsefesinden, temel yapısından ve Atatürk'ün öngördüğü ilkelerden kaynağını almaktadır.

⁴⁶ Akyüz, A.g.e., s. 315

oluşturdu. Böylece ideolojik, siyasi ve ekonomik sınırları çizilen yeni siyasal sistem için yetiştirilecek bireylerin tipi de belirlenmiş oldu.⁴⁷

5- Cumhuriyet Döneminde Türk Eğitim Sisteminin Gelişimi

Milli Mücadele hareketinin başarıyla sonuçlanmasından sonra Türk toplumunu çağdaş medeniyet seviyesine ulaştırmayı hedefleyen Atatürk, bu amacı gerçekleştirmek için ülkede köklü inkılap hareketlerine girişti.⁴⁸ Bu hareketleri engelleyecek her şeyin ortadan kaldırıldığı bu dönemde, hedef alınan ana düşünce milli, çağdaş ve laik bir toplum meydana getirmektir. Milli Mücadelenin kazanılmasında etkili olan milli birlik ve milli şuur anlayışı yeni devletin eğitim politikasının da esasını oluşturdu.⁴⁹

23 Nisan 1920’de başlayan yeni siyasal yapılanma sürecinin 29 Ekim 1923’de uluslararası alanda yeni bir devlet olarak resmîyet kazanmasından, Mustafa Kemal Atatürk’ün ölümüne kadar geçen sürede Türklüğün yeniden tanımlanması, dini eğitim veren kurumların neredeyse tamamının kapatılması ve laikliğin Anayasa’da yer alması gibi siyasi, ideolojik ve ekonomik olayların etkisiyle eğitim alanında da bir dizi gelişmeler yaşandı. Ancak yeni siyasal sistemin siyasi, ekonomik ve ideolojik olarak kurumlarının oluşturulmaya başlanmasıyla birlikte, bunun karşı yöndeki istekler de artmaya başladı.⁵⁰

⁴⁷ Gökçe, A.g.e., s. 193

⁴⁸ 1919-1922 yılları arasında yapılan Kurtuluş Savaşı ile başlayıp Atatürk’ün ölümüne kadar geçen süreyi kapsayan bu dönemde eğitsel gelişmeleri biçimlendiren siyasal gelişmeler şöyle özetlenebilir: 1920’de TBMM açılmıştır. 1921’de ulusal egemenlik ilkesini savunan Anayasa kabul edilmiştir. 1922’de saltanat kaldırılmış, 29 Ekim 1923’te Türkiye Cumhuriyeti kurulmuş ve 1924’te halifelik uygulamasına son verilmiştir. 1925’te, dinin politik amaçlara alet edilemeyeceği konusundaki yasa ile şapka devrimi yasası çıkarılmış; Miladi takvimin kullanılmasına başlanmıştır; tekke, türbe ve zaviyeler kapatılmıştır. 1926’da, yurttaşlar yasası (medenî kanun), uluslararası takvim ve saat ayarı kabul edilmiştir. 1934’te; soyadının kullanılmasına başlanmıştır; kimi giysilerin giyilemeyeceğine dair kıyafet kanunu kabul edilmiştir; hangi din ve mezhebe bağlı olursa olsun, dini görevlilerin dini yerler ve ayinler dışında ruhani giysi giymeleri yasaklanmıştır. “Türkiye Devleti’nin dini, Din-i İslam’dır” ifadesi 1924 Anayasasında yer almış, 10 Nisan 1928’de Anayasadan çıkarılmıştır. Cumhuriyetçilik, halkçılık, devrimcilik, laiklik, devletçilik ve milliyetçilik ilkeleri ise 1937’de Anayasaya girmiştir... TBMM açıldıktan 12 gün sonra, 3 sayılı yasa ile Program Heyeti, İlköğretim (İlk Tedrisat) Dairesi, Ortaöğretim Dairesi, Eski Eserler (Asarı Atik) Müdürlüğü ve Sicil İstatistik Müdürlüğü birimlerinden oluşan Eğitim Bakanlığı (Maarif Vekaleti) kurulmuştur. Bu bakanlık, 1935-1941 yılları arasında Kültür Bakanlığı, 1946’da da Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) adını almıştır. 1946’dan bu yana, Demokrat Parti döneminde Maarif Vekaleti ve 1983-1989 yılları arasında da Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı adının kullanılması dışında, MEB adı kullanılmaktadır.

⁴⁹ Seçil Akgün, “Eğitim Alanındaki İnkılaplar”, **“Tevhid-i Tedrisat”, Cumhuriyet Döneminde Eğitim**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1983, IV. Eğitim Alanındaki İnkılaplar

⁵⁰ Gökçe, A.g.e., s. 194

Yeni bir siyasal yapılanmaya karşı gelişen (menşei ve meşruiyeti tartışma konusu olan) tepkilere rağmen yeni bir toplum modelinin hazırlıkları tamamlanmış ve belirlenen insan ve toplum modeline uygun insan yetiştirme politikaları son şeklini almıştır. Mustafa Kemal Atatürk'ün talep ve direktifleri doğrultusunda Türk toplumu yeniden inşa edilme gayreti içerisine girilmiştir. Cumhuriyet tarihi boyunca yüksek ahlaklı, milli değerlere sahip, Atatürk ilkelerine bağlı, önceki insan ve toplum tipinden farklı yeni bir insan ve toplum tipi yetiştirmek, eğitimin en önemli amaçlarından biri olmuştur.

1919-1938 yıllarını kapsayan Atatürk dönemi, Türk eğitim sisteminin temellerinin atıldığı, gelecek nesillerin hangi ideolojik donanımlarla yetişeceğinin kesin ve net sınırlarının çizildiği bir dönemdir. “Cumhuriyet’in ilan edilmesi ile birlikte devletin okullarında verilen eğitimin, belirlenmiş olan yeni hedeflerle uyumlu hale getirilmesi için eğitim sisteminin ve programlarının yeniden oluşturulması bir zorunluluk halini almıştır. Ancak eğitim alanında daha önceden başlatılan çalışmalar sonuçlanmadığı için, eğitim faaliyetleri Cumhuriyet’in ilk yıllarında eski haliyle sürdürülmüştür.”⁵¹

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren eğitim alanında gerçekleştirilen kurumsal değişikliklerin yanında, eğitime yön verecek olan kuramsal çalışmalara da geniş ölçüde yer verilmiş, çağdaş eğitim anlayışına uygun programlar geliştirilmeye çalışılmıştır.⁵² Bu programlar çerçevesinde liselerde sosyoloji dersi okutulması süreci başlamıştır.

⁵¹ Aslan, **A.g.m.**, s. 333

⁵² 1921 Mayıs ayında kurulan Öğretmenler Birliği, Kurtuluş Savaşı yıllarında, 15-21 Temmuz 1921 tarihlerinde Ankara’da Eğitim Kongresi düzenlemiştir. Atatürk’ün ulusal eğitimi vurgulayan konuşmasıyla açılan bu kongrede, eğitsel sorunlar tartışılmış; ilkokulun beş yıla çıkarılması, ilkokul programlarının köy ve kentlerde farklı olması istenmiştir. Milletler Cemiyeti’nin 1924 yılında kabul ettiği “Çocuk Hakları Bildirgesi”, aynı yıl Türkiye tarafından da onaylanmıştır... Eğitim Bakanlığı’nda 1923’te oluşturulan kurullardan biri Heyet-i İlmiyedir. Temmuz 15- Ağustos 15 1923 tarihlerinde toplanan I. Heyet-i İlmiye, ulusal kültür, okul programları ve ders kitapları gibi pek çok konuyu tartışmış: idadi ve sultani yerine lise denmesini, küçük yörelerde yatılı bölge okullarının açılmasını, zorunlu öğrenim çağındaki çocukların yabancı özel okullarda okumaması gerektiği düşüncesini benimsemiştir. Nisan 1924’te toplanan II. Heyet, ilkokulların 5, liselerin 6 yıl olmasını: öğretmen okullarının 4 yıldan 5 yıla çıkarılmasını istemiştir. 25 Aralık’ta toplanan III. Heyet ise, öğretmenlik formasyonu konusunu tartışmış, Talim ve Terbiye Dairesi’nin kurulmasını önermiştir. 6 Kasım 1922 - 7 Mart 1924 tarihleri arasında bakanlık yapan İsmail Safa Bey zamanında, “Eğitim Andı” adlı bir genelge yayımlanarak, yeni devletin eğitim amaçları şöyle belirlenmiştir: Ulusçu, halkçı, devrimci, laik ve cumhuriyetçi yurttaşlar yetiştirmek; İlköğretimi gerçekten yaygınlaştırmak ve herkese okuma-yazma öğretmek; Yeni kuşakları bütün öğrenim basamaklarında genellikle bilimsel, özellikle de

Mustafa Kemal Atatürk, Türk toplumunun milletleşme sürecinde yetişen nesillerin şekillenmesi yönünde büyük görevler yüklediği milli eğitimin istenen sonuçları elde etmesi için daha önce baskılanan Türk dilinin, hayatın her aşamasında olduğu gibi eğitimde de tek ve vazgeçilmez bir araç olmasını istemiştir. Bu sebeple Türkçenin sadeleştirilmesi hususunda büyük bir hassasiyet göstermiştir. 1 Kasım 1928 tarihinde 1353 sayılı Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanunu kabul edildi. 1928 yılına kadar Arap alfabesi ile yapılan eğitim ve öğretim faaliyetleri, bu tarihten itibaren Türk harfleri ile yapılmaya başlanmıştır.

Milli bir kimliğin -Türk kimliğinin- toplumsal yapıya şekil verme ve Batı toplumlarının tutumu karşısında savunma mekanizması geliştirme çabası içerisinde çalışmaların yoğunlaştığı Cumhuriyet Döneminde Türk dili ve Türk tarihi üzerinde

ekonomik yaşamda etkin ve başarılı kılacak bilgilerle donatmak; Toplum yaşamında korkuya dayalı ahlak yerine, özgürlük ve düzen arasında uzlaşma kurmaya dayalı gerçek ahlak ve erdemi egemen kılmak; Türk ulusunu uygarlıkta en ileriye götürmek ve yeni kuşakları Türk olmak onurunun gerektirdiği aşk, istenç ve güçle yetiştirmek... Okul programlarında yapılan değişikliklerle, Osmanlılık yerine, Cumhuriyet'i öne çıkaran bir içerik getirilmiş ve yukarıdaki amaçların gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir. Usul-u defter ve malumat-ı hukuk gibi derslerde değişiklikler yapılmıştır. İlkokul programlarında ev idaresi ve laboratuvar gibi öğrenciyi yaşama hazırlayıcı derslerle, dini gerekçelerle daha önceleri göz ardı edilen resim ve müzik konularına önem vermeye başlanmıştır. 1924'te ilkokullarda, 1928'de ortaokullarda, 1934'te liselerde ve 1937 yılında da köy ilkokullarında karma eğitime geçilmiş; 1926'da, ortaokul ve liselerde, gündüzlü öğrenciler için parasız eğitim başlatılmıştır. İlkokul izlencesinde, 1926'da kimi dersler birleştirilerek yeni dersler oluşturulmuş; 1935'te cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, laiklik ve devrimcilik ilkeleri eklenmiş ve genç kuşakların çevrelerine uyum sağlayacak iyi yurttaşlar olarak yetiştirilmesi amaçlanmıştır... 3 Mart 1924'te çıkarılan, 429 sayılı yasa ile, Din İşleri ve Vakıflar Bakanlığı (Şeriye ve Evkaf Vekaleti) ile Genelkurmay Bakanlığı (Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekaleti) kaldırılmış; 430 sayılı Öğretim Birliği (Tevhid-i Tedrisat) yasası ile de Din İşleri ve Vakıflar Bakanlığı'nca ya da vakıflar tarafından yürütülen tüm okul ve medreseler Eğitim Bakanlığı'na bağlanmış, öğretim birliği sağlanarak bilimsel eğitime geçilmiştir. Kapatılan medreselerden 29'u imam hatip okuluna ve bir tanesi de ilahiyat okuluna dönüştürülmüştür. Devletin laik politikalar izlemesi sonucu, öğrenci sayıları giderek azalan imam hatip okulları 1930'da, ilahiyat okulu ise 1934'te kapanmıştır. Lozan Antlaşması gereği, kimi yabancı özel okulların öğretim etkinliklerini sürdürmelerine izin verilmiş, bu okulların zorunlu öğrenimle ilgili birimleri kapatılmıştır... Eğitim sistemini geliştirme arayışları içinde, ABD'den, eğitimci düşünür John Dewey getirilmiştir. 22 Mart 1926 tarih ve 789 sayılı Maarif Teşkilatına Ait Kanun çıkarılarak, merkez örgüte İlköğretim Genel Müdürlüğü, Halk Eğitimi Terbiyesi Şubesi ve Dil Heyeti ile (1921 yılında oluşturulan Telif ve Tercüme Heyeti yerine) Talim ve Terbiye Dairesi gibi birimler eklenmiş, belirli bölgelerde Maarif Emirlikleri oluşturulmuştur. Halk Eğitimi Terbiyesi Şubesi kısa bir süre sonra kapatılmış ve görevleri İlköğretim Genel Müdürlüğü'ne devredilmiştir. Maarif Emirlikleri, 1931'de kapatılmıştır... 1928'de, ilk Türkçe Hutbe okunmuş, Kasım ayı başında Arap rakamları yerine Latin rakamları kabul edilmiş ve 1353 sayılı yasayla, herkesin Türkçeyi kolayca öğrenmesi ve okuyup yazabilmesi amacıyla harf devrimi yapılmıştır. Arapça ve Farsça dersleri, Eylül 1929'da okul programlarından çıkarılmış, 26 Mart 1931'de uluslararası ölçülerin kullanılmasına, 1932'de ezanın Türkçe okunmasına ve ilkokullarda "ant" içilmesine başlanmıştır. Din dersi 1930'da kent ve 1939'da da köy ilkokulları programlarından çıkarılmıştır. Bkz. Rıfat Okçabol, **Türkiye Eğitim Sistemi: Tarihsel Gelişim, Sistemin Betimlenmesi, Çözümlemesi ve Yeniden Yapılanması**, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2005, s. 20-22

yapılan çalışmalarda Güneş-Dil Teorisine paralel olarak Türk tarih tezleri ortaya atılmıştır. “Genç Türk devleti kimliğini ve varlık sebeplerini Osmanlı’nın dışında temellendirmek istemektedir. Bu çaba, yani Türkiye Cumhuriyeti’nin kimliğinin farklı bir temele dayandırılmak istenmesi, tarihin yeniden ele alıp değerlendirilmesini ve mevcut anlayışın dışında bir temel ve ideolojiye dayandırılmasını gerektirmektedir... Gerçekten de Osmanlı’nın enkazı üzerinde yükselmeye namzet yeni Türk devletine varlık nedenini, dayanacağı toplumsal temelleri ile ayakta kalmasını ve sürüp gitmesini sağlayacak bir ideoloji bulmak gerekmiştir. Ayrıca bu temel ve ideolojiyi geniş kitlelere yaymak toplumun tümüne benimsetmek lazımdır. Bu çerçevede Türk Tarih Tezini içeren tarih ve sosyoloji ders kitapları ile karşılaşyoruz. 1932 yılında toplanan 1. Türk Tarih Kongresinde bu amacın gerçekleştirildiği kabul edilmektedir. Çünkü Türk Tarih Tezi geniş açıklamalarla ve tartışmalarla millete mal edilmiştir. Bu anlayışa göre Türk milletinin tarihi şimdiye kadar tanıtılmak istendiği gibi yalnız Osmanlı Tarihinden ibaret değildir. Türk’ün tarihi çok daha eskidir ve bütün milletlere kültür ışığını saçmış olan millet Türk milletidir.”⁵³ Türk tarihi çalışmalarında Osmanlı tarih anlayışına karşı çıkılarak, Türklerin binlerce yıllık bir tarihi ve uygarlığı bulunduğu savunulmuş, özellikle İslamiyet’e geçişlerinden önceki dönemler üzerinde çok daha fazla durulmaya başlanmıştır.⁵⁴

Türk milletinin tarihinin Osmanlı tarihi ile sınırlı tutulmak istenmemesi anlayışı genel olarak lise sosyoloji ders kitaplarının içeriğini belirlemiştir. Toplumların gelişme tarihi, Türk toplumunun tarihi gelişme çizgisi, Türk milletine milli kimliği kazandıran temel unsurların değerlendirilmesi ve nihayet bu unsurların içeriklerinin belirlenmesi gibi konu başlıkları lise sosyoloji ders kitaplarının en geniş tartışma konuları haline gelmiştir.⁵⁵

Atatürk döneminde, genellikle, hiçbir sosyal gruba siyasal ödün verilmiyordu ve buna gerek de yoktu. Bundan dolayıdır ki; politikanın eğitime olan etkileri, olumlu ve umut verici olmuştur.⁵⁶ Ancak Atatürk döneminden sonra Türk eğitim

⁵³ Tuna, **A.g.e.**, s. 153-155

⁵⁴ Akyüz, **A.g.e.**, s. 343

⁵⁵ Ancak, Nurettin Topçu ve Amiran Kurtkan’ın hazırladıkları lise sosyoloji ders kitaplarında bunun tam tersi bir tutumla karşılaşılıyor. Gerek Topçu ve gerekse Kurtkan İslamiyet öncesi Türk tarihini, Türk kimliğinin dışında tutmuşlardır.

⁵⁶ Yahya Kemal Kaya, **İnsan Yetiştirme Düzenimiz**, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 1984, s. 290

sistemi, giderek artan dozda siyasi ve ideolojik tavır takınmaların etkisi altında kalmış, Atatürk'ün ön gördüğü amaç ve hedeflerinden sapmaya başlamıştır.

Bilindiği gibi Atatürk döneminden sonra Türk siyasi tarihinde “Milli Şef” dönemi diye de adlandırılan 1938-1950 yıllarını kapsayan İnönü dönemi başlar.⁵⁷ 10 Kasım 1938 tarihinde Atatürk'ün vefatı üzerine, Cumhurbaşkanlığı'na seçilen İsmet İnönü, Celal Bayar'a hükümet kurma görevi vermiş; 28 Aralık 1938 tarihinde kurulan Celal Bayar hükümetinin Eğitim Bakanlığına Hasan Ali Yücel getirilmiştir. O yıllarda, tek parti olan CHP'nin görüşleri, okul programlarına yansımış, Atatürk döneminde model olarak gösterilen Türk gençliğini tanımlayan özellikler yeniden tanımlanmıştır. Bu dönemde eğitim alanında, Atatürk döneminde kabul edilen amaç ve hedeflerin kısmen terk edildiğine şahit oluyoruz. “1944 yönetmeliği, lise ve ortaokul öğrencilerinin: *Türkiye Cumhuriyetinin, milli ahlaki benimsemiş ve pozitif bilim anlayışını kazanmış, çalışkan, yararlı bir yurttaşı olarak yetişmesini, müfredatı programlarla saptanan ve yükseköğrenimi takip için gerekli bulunan bir bilgi ve kültür seviyesine erişmesini, bilgilerini tatbikat alanında kullanma yollarını öğrenmesini ve ileride meslek seçmesini kolaylaştıracak surette yeteneklerinin geliştirilmesini, iyi alışkanlıklar, maharetler kazanmasını, ruhça ve bedence sağlam olmasını amaç edinmiştir.* 1948 yılında yenilenen ilkokul ders izlencelerinin genel amaçları, 1949 yılında kabul edilen ortaokul izlencelerinin amaçlarına olduğu gibi yansımıştır. Yeni ders izlencelerinde, Türk ulusal kültürünü anlamak, Türk tarih değerlerini korumak ve devrimlere bağlılık gibi geçmiş yıllardan gelen amaçların yanında, ulusal birliği bozmayacak düşünce ayrılıklarının olabileceği kabul edilmiştir.”⁵⁸

⁵⁷ 10 Kasım 1938 tarihinde Atatürk'ün ölümünden bir gün sonra alalelacele 11 Kasım 1938'de Cumhurbaşkanlığı oylaması yapılmış ve İnönü daha Atatürk'ün na'sı kalkmadan yeni Cumhurbaşkanı seçilmiştir. “*İstanbul'da Dolmabahçe Sarayı'nda merhumun etrafında son dini vazifeler yapılırken Ankara'da yeni devlet reisi ve yeni hükümet seçimleri yapıldı.*” Yapılan seçimde oyların tamamını alan İsmet İnönü Cumhurbaşkanı seçilmiştir. İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesinin hemen ardından (aynı gün) yeni kabinenin kurulması görevi İnönü tarafından yeniden Celal Bayar'a verilmiştir. “İnönü'nün Cumhurbaşkanı olmasının ardından, sıra partideki konumunu belirlemeye gelmişti.” 26 Aralık 1938'de Olağanüstü Büyük Kurultay toplanmış, yapılan kurultayda İsmet İnönü, Cumhuriyet Halk Partisinin Değişmez Genel Başkanı seçilmiştir. “Kurultaydan sonra “Milli Şef”, İsmet İnönü'nün resmi sıfatı ve aynı zamanda bir dönemin adı olmuştur. *Böylece; Türkiye Cumhuriyeti Tarihi'nin, Değişmez Genel Başkanı, Milli Şef Dönemi başlamış oluyordu.* Bkz. Birgül Bozkurt, “Türkiye'de “Milli Şef” Dönemi CHP Politikalarının Eğitim Sistemine Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme”, **Belgi Dergisi**, Pamukkale Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırmaları Merkezi, Cilt 1, Sayı 2, (Yaz 2011), Denizli, s. 184-185

⁵⁸ Okçabol, **A.g.e.**, s. 27-28

İnönü dönemi yakın tarihimizde siyasi, sosyal ve ekonomik alanda olduğu gibi eğitim alanında da büyük kırılmaların yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde, Atatürk'ün izlediği milli kültürüne bağlı insan ve Türk kültürü ile yoğrulmuş toplum modelinden tamamen vazgeçilmiş, hatta Atatürk'ün öngördüğü insan ve toplum tipi ile birlikte, Türk milletine mensubiyet duygusu yargılanıp mahkum edilmiştir. Bu dönemde Atatürk'ün izlediği milli politikalara uygun olarak insan yetiştirilmesi politikası terk edilerek yerine evrensel değerler ikame edilmeye, hümanist bir eğitim politikası izlenmeye başlanmıştır. “Bu dönemde Atatürk zamanındaki Türk milliyetçiliği ruhu tamamen söndürülmüştür. Onun yerini İsmet İnönü ile Hasan Ali Yücel'in açtığı hümanizm (milliyetçilik yerine insaniyetçilik) ve materyalizm (maneviyatçılık yerine maddecilik) anlayışı almıştır. Milli Eğitim Bakanlığı Avrupalıların Rönesans devrinde yaptıkları gibi, eski Yunan ve Latin kültürü ile materyalist dünya görüşünü zihinlere yerleştiren bir tercüme faaliyetine girmiştir. Türk çocukları ana kaynaklarımızdan habersiz yetişmiş, fakat Yunan klasiklerini ezberlemiştir. Okullarda milliyetçilik şuuru, milli kültür ve manevi duygularla ilgili en ufak bir ışık kalmamıştır. Batı kültürü; görüşte, yaşayışta ve zevkte batı taklitçiliği nesillere devlet eliyle zorla aşılanmıştır.”⁵⁹

Türkiye Cumhuriyeti'nin, kuruluş esprisinin büyük oranda ortadan kaldırılmış olduğu, Türkiye'ye ve Türk milliyetçiliğine büyük zararların verildiği kara ve talihsiz bir devir olarak tarihte yerini alan bu dönem, sadece sıradan bir devlet veya cumhurbaşkanı değişikliği değil, bir zihniyet değişikliği; bir cumhurbaşkanı yerine bir başkasının değil bir zihniyetin yerine bir başkasının ikame olması diye yorumlanabilir. Bu dönemin göze çarpan özelliğine bakıldığında Türk milliyetçiliğinin devlet katındaki itibarlı konumunu kaybettiği görülür. Artık bu tarihten itibaren Türkiye'de Türk milliyetçiliği, ana vatan dışında yaşama alanları aramaya başladığı görülür. Ayrıca bu dönemde devlet içerisinde din karşıtlığı, gelenek karşıtlığı, pozitivizmin etkileri derinleşerek devam etmiş, buna milliyetçilik karşıtlığı ve hatta düşmanlığı da eklenmiş, milliyetçilikten boşaltılan yere ise, kozmopolitizm ve komünizm yerleşmeye başlamıştır. Komünizm, devlet tarafından benimsenmiş olmamakla beraber, sayıca az fakat etkin bir entelektüel zümre arasında, dinin, geleneklerin pasifize edilmesinin yanında bir de milliyetçiliğin pasifize edilmesinin hasıl etmiş boşluğu doldurmakta belirli bir başarı kazanmıştır.

⁵⁹ Necmettin Hacıeminoğlu, **Milliyetçi Eğitim Sistemi**, Kamer Yayınları, İstanbul, 1995, s.25-26

Kozmopolitizm konusunda ise Hasan Ali Yücel'in tercümeleri önemli göstergelerdir.⁶⁰ O dönemde Türk milliyetçiliğini ve Türk dünyasını hedef alan, Türkçülüğe ve dış Türklere “pervasızca saldıran” broşür ve yayınlar memleketin her köşesinde bedava dağıtılıyor, yoğun bir şekilde komünizm propagandası yapılıyor, bu işler için devletin kaynakları kullanılıyordu.

Mustafa Kemal Atatürk, vatan ve millet sevgisi ile donatılmış, çağın gereklerine uygun bilgilerle beslenmiş, her türlü dış etkilerden ve yabancı ideolojilerden arınmış, Türk milletine sadakatle bağlı, yüksek ahlaklı bir Türk gençliğinin şekillenmesi görevini Türk Eğitim sistemine vermişti. Ancak Atatürk'ün ölümünden sonra iktidara gelen İsmet İnönü, Atatürk'ün milli ve manevi değerlerle donatılmış insan yetiştirme politikalarını terk etmiş, Türk eğitim sistemine milli hassasiyetlerden uzak, evrensel değerlerle şekillenmiş bir gençlik yetiştirme misyonu yüklemiştir. Bunun sonucunda eğitim kurumları, daha sonra Türkiye'yi iç savaşın eşiğine taşıyacak olan ideolojik kavgaların merkezi olmuştur.

İnönü'nün ve Cumhuriyet Halk Partisinin çok partili düzeni benimsemesi ile birlikte adım adım Cuyhuriyet'in kuruluş yıllarındaki eğitim anlayışından uzaklaşmıştır. Bu dönüşümün temel nedeni, CHP'nin dış siyasette tarafsızlığı bırakıp Amerika Birleşik Devletleri ile yakın ilişkiler kurmaya başlaması ve CHP sonrasında iktidara gelenlerin de, ABD ilişkilerini daha da yoğunlaştırıcı bir siyaset izlemeleridir.⁶¹

Çok partili sisteme geçiş süreci Türk tarihinde olduğu kadar, Türk eğitim sisteminde de büyük kırılmaların yaşandığı bir dönem olmuştur. “İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile beraber Türkiye'de tek parti rejimini değiştirmek ve çok partili demokrasiye geçmek eğilimi başlar. Bu geçiş sürecinin iç ve dış nedenleri bulunmaktadır.”⁶²

⁶⁰ Mustafa Müftüoğlu, **Çankaya'da Kabus**, İstanbul, 1974, s.10-14; Gerçel-Bilgehan, A.g.m., s.2-3'den nakil

⁶¹ Rıfat Okçabol, **AKP İktidarında Eğitim Eğitimin Piyasalaşması ve Gericileşmesi**, Ütopya Yayınları, Ankara 2013, s. 16-17

⁶² İkinci dünya savaşı, demokrasi cephesinin zaferi ile bitmiştir ve 1945'te San Fransisko'da toplanan dünya milletleri, otoriter rejimleri uluslararası organlara almayacaklarını ilan etmişlerdir. Savaştan pek güçlü çıkan Sovyetler Birliği'nin önünde yapayalnız ve desteksiz kalmak Türkiye demokrasi cephesine katılmayı öz güvenliği için kaçınılmaz saymaktadır. Toplumun iç dinamiği de bu eğilimden yanadır. 1946 yılında Demokrat Parti, Halk Partisi'nden ayrılan üyelerle kurulur. İlhan Başgöz, **Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1995, s. 246

1945 sonrasında Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği'nin yeni dünya sisteminde etkinliklerinin belirginleşmesi ve Türkiye'nin "Kapitalist Dünya"nın içinde yer almasını sağlayacak oluşumların hayata geçirilmeye başlanması ve buna dayalı olarak da yeni anlayışların eski güç merkezlerinin desteğiyle siyasal sistemi zorlamalarıyla Türkiye'nin 1946'da çok partililiğe dayalı yeni bir siyasi yapılanmaya gitmek zorunda kaldığı söylenebilir. Çok partili siyasi sisteme geçişle birlikte güçlenmeye başlayan eski değerler Menderes Hükümetleri sırasında Amerikan güdümlü bir ekonomik yapılanma ve "Batı-İslamcı" bir ideoloji ile otoriter bir siyasi yapılanma sürecine girmiştir.⁶³

Türkiye'de 1945'te başlayan çok partili süreç ve akabinde 1946 yılında Demokrat Parti'nin kurulması hem iç ve dış politik gelişmelerin hem de cumhuriyet ve demokrasinin getirdiği zorunlu bir değişimdir. II. Dünya savaşının sonuçları Türkiye'yi Batı tercihine, hatta kısmen teslimiyet anlayışına götürmüş ve yeni bir dönem başlamıştır. 1950'li yıllarda Türkiye'nin Amerika Birleşik Devletlerine öncelik tanıyan siyasi tercihi ile başlayan Türk-Amerikan yakınlaşması eğitimde klasik Batı örneği arayışlarını da sona erdirdi. "Dönemin en güçlü Maarif Vekili sayılan Tevfik İleri'nin ilk başkanlığında (11.8.1950-6.4.1953), Amerikan kaynaklı eğitim yaklaşımları geldi."⁶⁴

Cumhuriyet tarihimizin en önemli gelişmelerinden biri ülkemizin çok partili hayata geçişi olmuştur. 1946 yılında kurulan Demokrat Parti iktidarı, "özellikle o döneme kadar takip edilen eğitim sistemine karşı muhalefetini sürdürmüş ve iktidar süreci başlayınca kendi eğitim sistemini oturtmaya çalışmıştır. DP'nin eğitimi de şekillendiren siyasi anlayışı iki temel prensibe dayanır. Bunlar parti programı üzerinde sıklıkla durulan batıcılık ve gelenekselliktir. Bu dönem eğitim kurumlarıyla birlikte devletin tüm kurumlarını da kapsayan hızlı bir artışın dönemidir. Bunda dış yardımların özellikle Amerika'dan gelen yardımların çok büyük bir etkisi vardır. Bu duruma neden teşkil eden sadece eğitimsel nedenler ve fırsat eşitliği değildir, özellikle partinin genel olarak izlediği siyasal ve kültürel yakınlaşmadır. Bu yüzden eğitim politikalarında da hızlı bir Amerikan modeli oturtulmaya çalışılmıştır. Sonuç olarak 1950-1960 yıllarını

⁶³ Gökçe, A.g.e., s. 194

⁶⁴ Necdet Sakaoğlu, **14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye'de Eğitim**, Forum İstanbul Yayınları, İstanbul 2017, s. 45

kapsayan “Demokrat Parti Dönemi” eğitim alanında, tek parti rejimi sırasında oluşturulan ve yerleştirilen Türk Milli eğitim ideolojisinin yeniden üretilmesi ve süreklilik kazanması dönemi olmuştur. Ancak icraatların gerçekleşmesi bakımından belirgin bir ivme oluşturulamamıştır. Bu durumun en önemli nedenleri ise, eğitimde belirgin bir istikrarın yakalanamaması ve gelenekçi eğitim sistemiyle Batılı eğitim sisteminin bazı paydalarda çatışmasıdır.”⁶⁵

Demokrat Parti dönemi 27 Mayıs 1960 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri’nin ülke yönetimine el koyması ile sona ermiştir. Bu tarih, 12 Eylül 1980 dönemine kadar 27 Mayıs Devrimi Bayramı olarak kutlanmıştır. Bu dönemde, TBMM kapatılmış, DP milletvekilleri yargılanmış, yeni bir Anayasa hazırlaması için Kurucu Meclis oluşturulmuştur.⁶⁶

1960 ihtilalinin ardından Türkiye’de ekonomik, sosyal ve siyasi alanda birçok yenilik yapılmış, önceki dönemin olumsuzlukları ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Ancak, eski zaafıların hiç biri giderilmediği gibi, ideoloji ile günlük sokak siyaseti milli eğitime bulaşmış, Milli eğitime tepeden tırnağa kadar ideoloji ve siyaset girmiştir. Bu siyasi ve ideolojik yapılanma daha sonra eğitimde büyük kırılmalara yol açmıştır.

27 Mayıs 1960 ihtilali ile başlayan dönem 12 Mart 1971 muhtırası ile son bulmuş ve siyasi çekişme ve çatışmaların en yüksek seviyeye tırmandığı, ekonomik açmazların toplumsal yapıyı bozacak boyutlara ulaştığı yeni bir dönem başlamıştır.⁶⁷

12 Mart 1971 tarihli Askeri müdahale, devletin bütün teşkilatlarında, bu arada Milli Eğitimde “reform” ile ilgili talepleri yükseltmiş ve 1971-73 yılları arasında devam eden olağanüstü dönemde, Milli Eğitimde birtakım düzenlemeler yapılmış; 1974 yılında geçilen sivil iktidar döneminde de bazı yeni düzenlemelere gidilmiştir. Ayrıca 24 Haziran-4 Temmuz 1974 tarihlerinde, eğitim tarihinin en önemli şuralarından biri olan, dokuzuncu şura toplanmış ve eğitim sistemindeki aksaklıklar tartışılıp, ortaya çıkan sorunlar giderilmeye çalışılmıştır.

1960-80 arasındaki dönemde Türk eğitim sistemi açısından olumlu ve olumsuz birçok gelişmeler olmuş; 12 Eylül 1980 tarihinde yapılan askeri darbe ile

⁶⁵ Zafer Tangülü, “Demokrat Parti Dönemi Eğitim Politikaları (1950-1960)”, **Türk Eğitim Bilimleri Dergisi**, Cilt 10, Sayı 2, Bahar 2012, ss. 389-398

⁶⁶ Okçabol, **Türkiye Eğitim Sistemi: Tarihsel Gelişim, Sistemin Betimlenmesi, Çözümlemesi ve Yeniden Yapılanması**, s. 38

⁶⁷ Gökçe, **A.g.e.**, s. 194

Türk silahlı Kuvvetleri yeniden yönetime el koymuş; Türkiye'nin siyasi, ekonomik ve toplumsal alanlara yapılan müdahalelere paralel olarak Türk eğitim sistemi de nasibini almıştır.

1971'deki siyasi ve ideolojik nitelikli bunalım 1974'lerde başlayan "Petrol Bunalımı" ve "Kıbrıs Harekatının" sonuçları, kendini ekonomik alanda hissettirmesiyle, Türkiye'de siyasi, ideolojik ve ekonomik güç merkezlerinin birbirleriyle olan ilişkilerindeki karmaşa 12 Eylül'ü yaratmış; ve siyasi sistemin güçlerinin yeniden tanımlanıp oluşturulması süreci başlatılmıştır. Sonuçta Türkiye bir defa daha siyasal sistemini yeniden belirlemeye yönelmiştir.⁶⁸

12 Eylül yönetimi toplumu yeniden dizayn ederken ve bu sürecin Atatürk İlkeleri esas alarak yapıldığını ifade ederken aslında Türkiye Cumhuriyeti Devletinin kuruluş felsefesinden ve Atatürk'ün milli değerlere sahip toplum ve insan tipinden uzaklaştırıldığına şahit oluyoruz. "Atatürk'e göre yapılacak devrimlerin, cumhuriyet yönetimi algısının yerleşmesinin ilk koşulu, milli şuuru yüksek, eğitim seviyesi iyi, ulusal bilinci oluşmuş bireylerin yetiştirilmesiydi."⁶⁹ Oysaki; 12 Eylül cuntası Atatürk'ün istediği gençlik profiline uyanlara karşı olumsuz bir tavır takınmış, "milli şuuru yüksek", "ulusal bilinci oluşmuş" bir toplum kesitini, düşüncelerinden dolayı yargılamıştır.

12 Eylül darbesinin ardından başlayan Özal dönemi, Cumhuriyetin kuruluş yıllarında öngörülen ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluş felsefesi olan politikaların terk edildiği, Türk toplumunun tanımlanmasında temel alınan ölçütlerden vazgeçildiği ve Milli eğitim sisteminin hedeflediği insan modelinin tamamen terk edildiği bir dönem olmuştur. Bu dönemde milli hassasiyetler devlet politikasının dışına itilmiş; milli ve manevi değerlere sahip, toplumsal çıkarları gözetken, yüksek ahlaklı insan modeli terk edilerek yerine bireysel çıkarlarını düşünen bir insan ve kapitalist ilişkilerin hakim olduğu bir toplum modeli ikame edilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede yaşanan değişimlerden Türk milli eğitim sistemi de nasibini almış; eğitim sistemi hedef ve model oluşturma kabiliyetini kaybetmeye

⁶⁸ Gökçe, A.g.e., s. 195-196

⁶⁹ Murat Önk, "Atatürk Dönemi Eğitim Sistemi Gelişmelere Bir Bakış", **TheJournal of Academic Social Science Studies**, Number: 37, 2015, s. 513

başlamış; Türk eğitim sisteminin geleceğe yönelik amaç bütünlüğü ortadan kalkmıştır.

Özal döneminin ardından başlayan koalisyon hükümetleri döneminde de Türk eğitim sisteminin yeniden toparlanması, Cumhuriyetin başlangıcından itibaren ortaya konulan ve Milli Eğitim Temel Kanunu'nda belirlenen hedef ve amaçlara göre eğitim faaliyetlerinin yeni baştan düzenlenmesi çabasından vazgeçilmiş, eğitim faaliyetleri önceki dönemlerin hataları ile birlikte sürmeye devam etmiştir. 1991 yılından sonra kurulan koalisyon hükümetlerinin Milli eğitim Bakanlığı'nı yürüten partilerin hükümet programlarında ve parti tüzüklerinde Atatürk'ün eğitim anlayışını ve Milli eğitim Temel Kanunu'nun temel hükümlerini esas alan bir yaklaşım bulunmamaktadır.

3 Kasım 2002 yılında yapılan genel seçimin ardından koalisyon hükümetleri dönemi sona ermiş, tekrar tek partili döneme dönülmüş ve uzun yıllar sürecek olan AKP iktidarı dönemi başlamıştır. Bu dönem henüz tamamlanmamış olmakla beraber, üzerinde çok tartışılacak olan bir dönem olduğu anlaşılmaktadır. Aynı iktidar döneminde birçok defa değiştirilen Türk eğitim sistemi, Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren izlediği ideolojik çizgisini ve insan yetiştirme politikasını bu dönemde büyük ölçüde kaybetmiştir. Bugün gerek amaç ve hedefler bakımından ve gerekse sosyolojik içerik ve teknik bakımından Türk eğitim sistemi çok büyük sorunlarla karşı karşıyadır.

Milli Eğitimin yüzyılı aşkın bir zamandır belli dönemlerde yaşanan değişmelerle birlikte oluşan belli bir çerçevesi bulunmaktadır. Bu çerçeve Maarif Nizamnamesinden, Maarif Teşkilatına Dair Kanun, Tevhit-i Tedrisat Kanunu, 1948 Programı ve son olarak Milli Eğitim Temel Kanununa kadar yapılan birçok düzenlemenin yansımalarını içermektedir. Eğitimin temel ilkeleri ve amaçları, eğitim kuramlarının yapılması ve işleyişi büyük ölçüde bu düzenlemelerle şekil bulmuştur. İlginç olan şudur ki bu çerçeveye özellikle son yıllarda kayda değer bir ekleme yapılmamıştır. Hatta tarihi bir birikim ve tecrübe ile meydana gelmiş olan bir milli eğitim çerçevesi yokmuş gibi hareket edilmektedir. Yaşanan her bir dönem için temel alınan ilke ve değerlerin lanse edilmesi doğarken yeni bir dönem olma iddiasını taşıyan son devirlerde eğitime dair açık ve güçlü bir perspektif

geliştirilememiştir. Bu yüzden içinde yaşadığımız dönemin ve gelecek yılların belirgin özellikleriyle paralel nitelikte güçlü bir eğitim söyleminin geliştirilmesi ve dile getirilmesi gerekmektedir. Nasıl ki tebaa olmayla başlayıp ittihatçı-meşrutiyetçi Osmanlı olmaya ve cumhuriyetle birlikte Türk olmaya uzanan süreçte kabul edilen idealler eğitim sistemlerine ne kadar yansadıysa bugün de geleceğe dair tasavvur edilen “yeni” Türkiye idealini yaratmak için eğitim sistemine de rol verilmek durumundadır. Ancak bilinmelidir ki; Türkiye’deki eğitimin ana çerçevesi Ali Suavi, Prens Sebahattin, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Emrullah Efendi, Mustafa Satı, Ziya Gökalp, Vasıf Çınar, Mustafa Necati ve Hasan Ali Yücel gibi otoritelerin fikirleriyle şekil buldu.⁷⁰ Birbirinden farklı eğitim anlayışına ve değişik ideolojik tutum ve davranışa sahip olan bu kişiler, kendi dönemlerinde yürütülen eğitim faaliyetlerinin belirleyicileri olmuşlardır. Bu sebeple de sistem ve içerik bakımından sürekliliği olan bir eğitim faaliyeti hayata geçirilememiştir.

Bugünkü sorun ise Türkiye’deki eğitime dair çerçeve geliştirmeye ve bunun için elit bir çevreye duyulan ihtiyaçla ilgili bir bilincin olmamasıdır. Mevcut sistemi işleten yetkililer ve bürokratik çevreler, işlettikleri sistemin yasal ve felsefi kodlarını bilmemektedirler. Dolayısıyla önümüzdeki dönemler için eğitimde bir çerçeve geliştirmek ve bunun için de elit bir çevre oluşturmak önem arz etmektedir.⁷¹

C- TÜRKİYE’DE SOSYOLOJİ EĞİTİMİ VE LİSE SOSYOLOJİ DERS KİTAPLARI

1- Türkiye’de Fert ve Toplum Modeli Tartışmaları

İmparatorluktan milli devlete geçiş sürecinde milli devlet anlayışını esas alan siyasi yapılanmaya paralel olarak yeniden şekillendirilmeye çalışılan fert ve toplum modeli ile ilgili düzenlemelere meşruiyet kazandırılması görevi Türk eğitim sistemine yüklenmiştir. Resmi ideolojinin öngördüğü ilkelerin toplumsal bir temele oturtulabilmesi için yapılan çalışmaların eğitim yoluyla desteklenmesi ve bilimsel

⁷⁰ İrfan Erdoğan, **Eğitim Bilimleri ve Milli Eğitime Dair**, Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti. Yayınları, 4. Basım, Ankara, 2015, s. 306

⁷¹ Erdoğan, **A.g.e.**, s. 306

dayanaklar bulunmasına ihtiyaç duyulmuştur. Türk eğitim sistemi bu ihtiyacın karşılanabilmesi için ortaöğretim düzeyinde tarih ve sosyoloji ders kitaplarından faydalanmıştır.

Cumhuriyet döneminin insan ve toplum modeli ile ilgili tutum ve davranışların yetişen nesillere öğretilmesi ve yeni toplum modelinin öngördüğü toplumsal yapıya uyumlu bireylerin yetiştirilmesi faaliyeti, ilkokul çağındaki çocuklara -sonradan vatandaşlık bilgisi dersi olan ve daha sonra da müfredattan tamamen kaldırılan- yurttaşlık bilgisi dersleri ile yürütülmüştür. Cumhuriyetin ilanından hemen sonra liselerde sosyoloji dersleri okutulmaya başlanmış, ortaöğretim kuşağına sosyoloji dersleri aracılığıyla yeni toplum modelinin gerekli gördüğü insan ve toplum tipinin toplumsal gelişmenin zorunlu bir sonucu olarak ortaya çıktığı izah edilerek Türk toplumunun gelmiş olduğu aşamanın bilimsel açıklaması yapılmaya çalışılmıştır.

Cumhuriyet tarihi boyunca okutulan lise sosyoloji ders kitapları, konu başlıkları birbirine bezer olsalar dahi içerik bakımından hazırlandıkları dönemin özelliklerine ve yazarlarının ideolojik tutumlarına bağlı olarak değişmiş ve şekillenmiştir. Bu sebeptendir ki gerek lise sosyoloji ders müfredatlarını ve gerekse bu müfredatlara uygun olarak hazırlanan sosyoloji ders kitaplarını Türk siyasi tarihindeki dalgalanmalarla birlikte ele almak gerekir. Zira kitap içerikleri doğrudan doğruya dönemin özelliklerini yansıtmaktadır.

Çalışmamızın bu bölümünde yakın tarihimizde ortaya çıkan siyasi ve toplumsal değişimlerin müfredat programlarına ve lise sosyoloji ders kitaplarına yansımaları değerlendirilmektedir.

Sosyoloji öğretiminin devlet ideolojisine ve devletin toplum modeline uygun insan tipi yetiştirme gayretleri, genel olarak eğitim sisteminin de temel amacıdır. Yukarıda yaptığımız açıklamalardan hatırlanacağı gibi, bir ülkede uygulanan eğitim ve öğretim programlarının devletin ideolojisinden, toplum modelinden ve devletin uzun ve kısa vadeli hedeflerinden bağımsız olarak düşünmek mümkün değildir.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti kuruluşundan itibaren bir taraftan, Türk kimliğini esas alan ve milli kimliği belirleyen değerlerin şekillendirdiği bir toplumsal

yapıyı tesis etmek ve bu yapıya uygun fertlerin yetiştirilmesi hedefine yönelik siyasi ve sosyal çalışmalar yaparken, diğer yandan, hedef olarak belirlediği Batı medeniyetini yakalama gayreti içerisine girmiştir. Bu iki amacı gerçekleştirmek için de başta eğitim kurumu olmak üzere, imparatorluktan devraldığı siyasi, hukuki, iktisadi ve sosyal kurumların içeriğinde birçok değişikliğe başvurmuştur. 1924 Anayasası ile devletin kuruluş felsefesini açıkça ortaya koyan siyasal yapı, Anayasanın ruhuna uygun fertlerin yetiştirilmesi ve batı toplumları ile uyumlu bir sosyal yapının yeniden şekillendirilmesi amacıyla eğitim alanında, iktisat ve hukuk alanında, siyasi ve sosyal alanda radikal değişiklikler getirmiştir.⁷²

Cumhuriyetin ilanından sonra sosyal, siyasi ve iktisadi alanlarda batıcılışma politikasını tercih eden ve siyasal ve sosyal alandaki değişikliklerde model olarak Batı'yı örnek alan Türkiye'nin dışarıdan görünüşü, tek parti sebebiyle otoriter bir rejimi çağrıştırdığından dolayı, bu dönemde, demokrasinin gereği olarak kabul edilen çok partili sisteme geçiş çalışmaları da başlatılmıştır.

1920'ler boyunca gerçekleştirilen inkılaplara rağmen rejim için sağlam bir ideoloji üretmek 1930'ların başlıca konusu olacaktır. Osmanlı'dan çıkıp Cumhuriyeti

⁷² 1 Kasım 1922 yılında Saltanatın Kaldırılması ve 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet'in ilan edilmesi; 3 Mart 1924 tarihinde Halifeliğin kaldırılması siyasal alanda yapılan değişikliklerin başında gelmektedir. 25 Kasım 1925 tarihinde Şapka Giyilmesi Hakkında Kanun, 30 Kasım 1925 tarihinde Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine (kapatılmasına) ve Türbedarlıklar ile Birtakım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun, 26 Aralık 1925 tarihinde Uluslararası Saat ve Takvim Hakkındaki Kanun, 1 Nisan 1931 tarihinde Ölçüler Kanunu, 26 Kasım 1934 tarihinde Lakap ve Unvanların Kaldırıldığına Dair Kanun, 3 Aralık 1934 tarihinde Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun (Bu kanunla din adamlarının, hangi dine mensup olurlarsa olsunlar, mabet ve ayinler dışında ruhani kisve (giysi) taşımalarının yasaklanması gibi kanun ve düzenlemelerle toplumsal alanda birçok değişikliğe gidilmiştir. Ayrıca, 21 Haziran 1934 tarihinde Soyadı Kanunu ve 24 Kasım 1934 tarihinde Kemal Öz Adlı Cumhur reisine Atatürk Soyadı Verilmesi Hakkında Kanun kabul edilmiştir. Yine yapılan düzenlemelerle kadınlar medeni ve siyasi haklara kavuşmuş, 3 Nisan 1930 tarihinde Belediye seçimlerinde kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanıyan kanun, 5 Aralık 1934 tarihinde de kadınlara milletvekili seçme ve seçilme hakkının tanınması kabul edilmiştir. 8 Nisan 1934 tarihinde Şeriye Mahkemelerinin kaldırılması ve Yeni Mahkemeler Teşkilatının Kurulması Kanunu ve 17 Şubat 1926 tarihinde Türk Medeni Kanunu kabul edilerek geleneksel hukuk sisteminden ayrılarak yeni sisteminin uygulanmasına başlanmıştır. Sosyal, siyasi ve hukuki alanlarda yapılan değişiklik ve düzenlemelerin yanında eğitim ve kültür alanında da birçok değişikliğe gidilmiştir. 3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile Türkiye dahilindeki bütün bilim ve öğretim kurumları Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanmıştır; 1 Kasım 1928 tarihinde Yeni Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun kabul edilmiş; 12 Nisan 1931 tarihinde Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti Kurulmuş (Cemiyet daha sonra Türk Tarih Kurumu adını almıştır 3 Ekim 1935), 12 Temmuz 1932 tarihinde Türk Dili Tetkik Cemiyeti kurulmuş (Cemiyet daha sonra Türk Dil Kurumu adını almıştır 24 Ağustos 1936)tur. 31 Mayıs 1933 tarihinde İstanbul Darülfünunun kapatılmasına ve Milli Eğitim Bakanlığı'na yeni bir üniversite kurulmasına dair kanun kabul edilmiş ve 18 Kasım 1933 tarihinde İstanbul Üniversitesi öğretime açılmıştır.

ilan eden ülke, kuzeyinde sosyalist, batısında kapitalist ve faşist rejimlerle muhatap olma durumunda kalacak ve kendine özgü/eklektik yol arayışı artık “ilmi” düzeyde de kendini gerçekleştirecektir.⁷³

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin siyasi ve toplumsal alanda model arayışı ve Batı tercihinin netleşmeye başladığı 1920’li ve 30’lu yıllar aynı zamanda dünya dengelerinin yeniden şekillendiği, egemenlik ilişkilerinin yeni baştan düzenlendiği bir dönemdir. Bu dönemde dünya egemenliğinin ele geçirilmesi ve en azından paylaşılması hususunda ortaya çıkan çekişme ve çatışmalar neticesinde iki kutuplu bir dünyanın varlığı, tarih önünde siyasi ve sosyal iddialar taşıyan Türkiye Cumhuriyeti devletinin tercihleri üzerinde baskısını hissettiriyordu.⁷⁴ Özellikle 1929 dünya ekonomik krizinin Batı’daki yansımaları, Türkiye’nin cephe tercihi konusunda tartışmaların da yoğunlaşmasına yol açmıştır. Ekonomik krizin tercih edilen Batı modelinin işleyişindeki aksaklıklarından kaynaklandığı iddia edilecek ve değişik model önerileri tartışılmaya başlanacaktır.⁷⁵ 1930’lu yıllarda dünyada ortaya çıkan yeni ideolojik yaklaşımlarda, liberalizmin hem ekonomik hem de toplumsal olarak gerilmesinin de etkisiyle, fertçilik genel olarak olumsuzlanmış, bu anlayış yerine ferdi toplumsal çıkarları da göz önünde bulunduran ya da ferdi doğrudan topluma hizmet eden bir konumda sunan görüşler daha çok gündeme gelmeye başlamıştır.⁷⁶

Bir taraftan Batı’daki toplum ve insan modelini esas alan ve ferdi ön plana çıkaran yaklaşımlar, diğer taraftan Batı’da ortaya çıkan yeni gelişmeler karşısında bu yaklaşımları reddederek toplumu ve devleti ön plana çıkaran toplumsal ve siyasi model önerileri bu dönemin en belirgin özelliklerinden biri olmuştur. “İki dünya savaşı arası dönem olarak da bilinen bir zaman dilimi içerisinde yer alan 1930’lu yıllarda, tüm dünyada otoriter ve totaliter yönetim biçimlerinin ve ideolojilerinin hakim olmaya başladığı ve de demokratik yönetimlere olan inancın zayıfladığı görülmektedir. Bu doğrultuda, demokrasinin en önem verdiği değerlerden biri olan fert göz ardı edilerek, güçlenmekte olan totaliter ideolojilere paralel olarak daha

⁷³ Fazıl Baş, 1930’larda Türk Sosyolojisi, (Çevrimiçi), **Tarih Haber.net**. Köşe yazısı. 12.05.2015

⁷⁴ Bu dönemle ilgili olarak daha geniş bilgi için bkz. Hacı Bayram Kaçmazoğlu, **Türk Sosyoloji Tarihi -III**, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2011, s. 15-33

⁷⁵ Zeki Anıt, “Türk Düşünce Tarihinde Kerim Sadi”, **Yüksek Lisans Tezi**, (basılmamış) s. 12-14

⁷⁶ Lemi Atalay, “1930’lu Yıllar Türkiye’sinde Fert-Cemiyet Tartışmaları”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl 14, Sayı 28, Güz, 2018, s. 183-212

soyut kavramlar olan devlet, millet, cemiyet gibi unsurlar yüceltmeye başlanmıştır. Bu anlayış değişikliği dönemin aydınlarının sosyolojik, ideolojik, felsefi açıklamalarında da karşılığını bulmuştur. Dünya genelinde yaşanan bu dönüşüm Türkiye üzerinde de etkilerini göstermiş ve dönemin önemli düşünsel tartışma konularından biri olan “fert mi, cemiyet mi?” sorunsalında, fert yerine cemiyeti ön plana çıkarıcı bir yaklaşım ağırlığını hissettirmiştir. Zaten meşrutiyet döneminden miras olarak gelen Ziya Gökalp’çi cemiyetçi bakış açısının etkisi, dünyadaki bu dönüşümün de katkısıyla iyice kuvvetlenmiştir. Dönem içerisinde ister cemiyetçi, ister uzlaşmacı, isterse de fertçi grupta yer alsın, dönemin tüm düşünürlerinde cemiyet olgusuna yönelik bu tarz olumlu bir yaklaşım kendisini açık bir şekilde hissettirmektedir. Bu yaklaşımın yanı sıra fert-cemiyet tartışmasında bir uzlaşma arayışının olduğu da net bir biçimde görülmektedir. Bu nedenle cemiyetçi de olsa, fertçi de olsa düşünürler savundukları fikirleri çok uç noktalara götürecek bir katılıkta değil, uzlaşmaya kapıyı açık bırakacak bir düzeyde tutmuşlardır.”⁷⁷

Dünya ekonomik krizinin olumsuz yansımaları, liberal ekonomik sisteme olan güveni sarsmış ve liberalizmin temel dayanakları tartışılmaya başlanmıştır. Ferdiyetçilik yerine toplumculuk anlayışı yaygınlaşmıştır. “Dönemin Darülfünun kökenli sosyal bilimcilerinden sosyoloji profesörü Necmettin Sadık Sadak ve felsefe profesörü Halil Nimetullah Öztürk de Türkiye’de bu görüşleri savunan düşünürlerin başında yer almıştır.”⁷⁸

1950’li yıllara kadar lise sosyoloji ders kitapları okutulan ve “cemiyetçi bir tutumu olduğu görülen Ziya Gökalp’in öğrencisi olan Necmettin Sadık, kendi düşünce sisteminde de Gökalp gibi cemiyete büyük önem vermekte ve genel olarak ferdi ikinci plana itmektedir.”⁷⁹ Dönem sosyologlarının ve sosyal bilimcilerinin fert ve cemiyet konusundaki düşünceleri üzerinde Ziya Gökalp’in ve Durkheim’in belirleyici bir etkisi olduğu görülmektedir. Bu dönemde “fert, cemiyet ve devlet arasındaki ilişkiler hakkında görüş bildiren diğer düşünürlerden biri olan Kazım Nami Duru da, Durkheim ve Ziya Gökalp’in izinden gitmekte ve ferdiyetçilik yerine cemiyetçiliği savunmaktadır.

⁷⁷ Atalay, **A.g.m.**, s. 183-212

⁷⁸ Atalay, **A.g.m.**, 183-212

⁷⁹ Atalay, **A.g.m.**, 183-212

Osmanlı'nın mirası üzerinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin önceliklerinden biri olan yeni bir toplum ve insan tipinin şekillendirilmesi konusunda önceliği topluma tanıyan Gökalp-Durkheim çizgisinin devamcısı olan sosyologların yanında, ferdiyetçilikle toplumcu görüş arasında ılımlı bir yol izleyen düşünürler de, bu dönemde Türk sosyolojisinde ve eğitim sistemimiz içerisinde yer almışlardır. Bu düşünürler de lise sosyoloji ders kitapları hazırlamışlardır.

“Fert mi, cemiyet mi?” tartışmasında cevabını açıkça cemiyet olarak belirleyen fertçilik karşıtı düşünürlerden başka, ferdi reddetmeyen, toplum algısında ferde de önemli bir pozisyon veren ama yine de cemiyetçilik yönü ağır basan düşünürler de bulunmaktadır. Fert-cemiyet tartışmasında daha orta yolcu bir tutum sergileyen bu düşünürler, fert ve cemiyeti karşı karşıya getiren çatışmacı bir anlayıştan ziyade, fert ve cemiyeti birbirinin tamamlayıcısı olarak gören daha uzlaşmacı bir tavır takınmaktadırlar. Bu düşünürlerden biri olan Saffet Engin, “liberalizmin fert, komünizmin tebaa/köle, Türk İnkılabının ise vatandaş yetiştirmek arzusunda olduğunu” belirtmektedir. Saffet Engin’e göre “hem devletin kudretine, hem de ferdin girişkenlik kabiliyetlerine inanıldığı için Türk İnkılabı, Avrupa’daki fertçilik ve cemiyetçilik akımlarının bir karışımını oluşturmuştur. Yine Saffet Engin, Türk İnkılabı’nın felsefi olarak hem Emile Durkheim’dan, hem de Gabriel Tarde’dan etkilendiğini öne sürmektedir.”⁸⁰

1920’li yılların başında Mustafa Şekip Tunç ile birlikte Dergah dergisini çıkararak Bergson’cu görüşleri savunmaya başlayan Baltacıoğlu, daha sonraki dönemde Bergson ile Durkheim’ı uzlaştırmaya çalışacak fikirler ortaya atmıştır. 1930’lu yıllarda yazdığı eserler genelde bu doğrultuda olup, bu uzlaştırma çabası fert-cemiyet tartışmasında da doğal olarak bir uzlaşmacı yaklaşımı beraberinde getirmiştir. Hatta, saf Bergson eğilimini sürdürüp psikoloji üzerine kitaplar yazan Mustafa Şekip’in aksine sosyoloji üzerine kitaplar yazan Baltacıoğlu’nda bazen Durkheim ve Gökalp etkisiyle cemiyetçi fikirler daha ön planda bile olmuştur. Özellikle 1939’da kaleme aldığı “Sosyoloji” ders kitabında bu etki çok açıktır.⁸¹

⁸⁰ Atalay, **A.g.m.**, s. 183-212

⁸¹ Atalay, **A.g.m.**, s. 183-212

Türk sosyolojisinin öncülerinden biri olan ve lise sosyoloji ders kitabı hazırlayarak Türk eğitim sistemi içerisinde yer alan bir diğer sosyolog Hilmi Ziya Ülken de fert-cemiyet ilişkisi ile ilgili tartışmada orta yol izleyen düşünürlerimizden biri olmuştur.

Kapitalizmin tıkanıklıkları ve hatta iflası ile ilgili görüş ve düşüncelere karşılık, liberalizmin ferdiyetçi yaklaşımı da bu dönemde savunulduğuna şahit oluyoruz. Başka bir ifadeyle dünyada ve ülkemizde ortaya çıkan gelişmelere ve liberalizme karşı oluşan şüphelere rağmen, bu dönemde “liberal ideolojiden vazgeçmeyen” Ahmet Ağaoğlu gibi düşünürler de bulunmakta ve “bu düşünürlerin fert-cemiyet tartışmasındaki tercihi de doğal olarak fertten yana olmaktadır.” Ancak bu görüş çok partili sisteme geçişle birlikte taraftar bulacak ve Türkiye’yi küçük Amerika yapma arzusunda olanların rüyalarını süsleyecektir.

İmparatorluktan Milli devlete geçiş sürecinde yeniden şekillendirilmek istenen toplumsal yapının tartışıldığı ve yeni bir toplum tipinin yerleştirildiği bu dönemde yapılan tartışmalar, her ne kadar bilimsel çerçevede olsa da politik tutumdan bağımsız olarak düşünmek mümkün değildir. Fert-cemiyet konusunda yapılan tartışmalara dahil olan kişilerin bir kısmının aynı zamanda siyasi iktidar mensubu olduklarına ve görüş ve düşüncelerinin aynı zamanda resmi ideolojiyi yansıttığına şahit oluyoruz.

1930’lu yıllarda özellikle sosyal bilimlerde, kültür ve sanat alanında ve nihayet edebiyat alanında ortaya konulan eserlerde yeni rejimin temel ilkelerini yetiştirmekte olan genç kuşaklara tanıtmak ve Atatürk inkılaplarını meşru bir temele oturtmak amacıyla büyük bir gayret gösterilmiştir.

Cumhuriyet’in kuruluş ve yayılışında asli görevi yerine getirmekle görevlendirilmiş aydınlar, bu işlevlerini daha kolay ve rahat bir şekilde yerine getirebilsinler diye milletvekili yapılarak siyasi alanda da kendilerine yetkiler verilmekteydi. Bu durum bize, Osmanlı aydınından beri süregelen devletle iç içe olma açısından, Cumhuriyet aydınının da benzer nitelikler taşıdığını; ancak

artık Osmanlıcılık ya da İslamcılık gibi çözümlerin peşinde koşmak yerine, Kemalizm'in tek çözüm yolu olarak görüldüğünü göstermektedir.⁸²

Türk devletinin siyasal ve sosyal alanda takınacağı tutum ile ilgili olarak birbirinden farklı yaklaşımların ortaya konulduğu 1930'lu yıllarda, Batı modeli esas olmak kaydıyla değişik çözüm önerilerinin tartışıldığı görülmektedir. Bu karmaşık dönem içerisinde yapılan Batı seçimine uygun olarak toplumun ve siyasi ilişkilerin düzenlenmesi ve öne çıkan Türk Kimliğini esas alan yeni bir toplum modelinin şekillendirilmesi yönündeki inkılapların tanıtılması ihtiyacı ortaya çıkmış ve bu çerçevede yurttaşlık bilgilerini esas alan sosyoloji ders kitaplarının eğitim sistemi içerisinde yer almasını zorunlu hale getirmiştir. Buna bağlı olarak liselerde okutulacak olan sosyoloji ders kitapları ile ilgili yeni bir müfredat programına ihtiyaç duyulmuştur.

Lise sosyoloji ders kitaplarını incelemeyen önce ders kitaplarının işlevlerini de kısaca değerlendirmek gerekir.

2- Ders Kitaplarının İşlevleri

19. yüzyıldan itibaren eğitimin yaygınlaşması ve kitlesel boyutlara ulaşması, siyasal güçlerin ders kitaplarına olan ilgilerini artırmıştır. Bilindiği gibi devlet, rejim ve siyasal topluluğa karşı olan bağlılıklar, nesiller arasında sağlanan bilgi, davranış, inanç ve değerlerin aktarılması ile sağlanır. Onun için ders kitaplarının muhtevası ve müfredat programları siyasi iktidar tarafından belirlenir. Böylece siyasi iktidar, ders kitapları aracılığıyla, ideolojisini geniş kitlelere ulaştırma imkanı bulur. Siyasi iktidarın ders kitaplarına müdahaleleri, rejim problemlerinin artmasıyla daha da önem kazanıyor. İktidarlar ideoloji oluşturma aracı olarak, okula büyük önem veriyorlar. Ders kitaplarını ya doğrudan kendileri hazırlıyorlar, ya da hazırlanmış kitapların ideolojilerine uygunluğunu gözden geçirip, ona göre ruhsat veriyorlar. İdeolojilerine uygun bulmadıkları ders kitaplarının okutulmasına ise izin vermiyorlar. Siyasi

⁸² Evren Altınkaş, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Aydınlar: Kurucu İdeolojinin Seçkinleri", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 7 Sayı 14, Güz, 2011, s. 114-132

iktidarlar bu yolla, ya yeni bir meşruiyet yaratmayı, yahut tartışılır hale gelen meşruiyetin güçlendirilmesini amaçlıyorlar.⁸³

Eğitim kurumu siyasal yapıların vazgeçemedikleri en önemli ideolojik araçlardan biridir.

Eğitim kurumu eğitime işlevinin yanında, öğrenciyi, hegemonya altında tutma, kontrol altına alma, onlara itaat kalıplarını öğretme, düşünce kalıplarını benimsetme gibi gizli işlevleri barındırmaktadır. Bu bağlamda ders kitapları, hem eğitim araçları hem de ideolojik araçlar olarak kullanılabilir. Çünkü müfredatın içeriğinin yansıtıldığı en önemli ürünler olan ders kitapları, aynı zamanda ideolojik propaganda malzemelerine dönüşebilmekte, iktidarın çıkar ve amaçlarına uygun bir toplumsal modelin oluşmasına katkıda bulunabilmektedir. Ders kitapları, zaman zaman egemen iktidarın bakışını yansıtabilmekte ve bunların söylem yoluyla kitlelere dayatılmasına yol açmaktadır. Ders kitapları, yazıldığı dönemin düşünsel yansıması olarak, dönemin ideolojisi hakkında anlamlı ipuçları verebilmektedir. Burada üretilen söylemler, biçimden içeriğe, cümle yapılarından öykü ve okuma parçalarına, resim ve örneklere kadar, iktidarın denetimine tâbidir ve bunlar belli ideolojileri yansıtırlar. Özellikle, siyasal, sosyal ve ekonomik yapıyla uyumlu ideolojilerin ve aktörlerin taşıyıcılığını yapma kapasitesine sahip okul kitapları, kolektif bir bellek ve ortak davranışlar oluşturma özelliğini içermektedirler. Bunun nedeni; eğitimin kitleler üzerinde derin izler bırakan etkileme gücüdür. Kişilerin eğitime başladıkları -algılarının en üst düzeyde olduğu bir- dönemde, düşüncelerin ilk şekillenimi eğitim pratikleri ile sağlanır. Eğitimin etkisi, kişinin yaşamının uzun bir dilimini biçimlendirir. Okuyucunun okul çağında genellikle kolayca benimsediği, doğruluğuna inandığı, doğruluğunu sınamasını sonraki dönemlere bıraktığı bu bilgiler, kişilerde derin izler bırakabilmektedir. Sayıları hızla artan geniş bir kesime hitap eden, farklı konulardaki ders konularını anlatan metinler, aynı zamanda, kimlik tesis etme işlevi görebilmekte, bireyin toplumsal yaşamda varolma biçimini etkileyebilmektedir. Kişinin aktif yurttaş olarak yetişmesi de, itaatkar biri olarak kalması da, eğitim yoluyla gerçekleşmektedir.⁸⁴

⁸³ Nuri Doğan, **Ders Kitapları ve Sosyalleşme, (1876-1918)**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1993, s. 14

⁸⁴ Hasan Şen, “Din ve İktidar: Ortaöğretim Ders Kitaplarında Yaşam Dünyası”, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Sosyoloji ve Metodoloji Ana Bilim Dalı, **Yüksek Lisans Tezi** (Basılmamış), İzmir 2002, s. 1

Bu durumda ders kitapları siyasi iktidarlar için önem kazanır ve öncelikli olarak politik bir niteliğe bürünürler. Bu politik özelliği gereği eğitim, hem belirli grupların meşru saydığı bilgileri aktarır, hem de geçmişten devralınan kültürel değerleri yeni kuşaklara aktarma görevi üstlenir.

Her zaman resmi bir tarih, toplum ve ekonomi politikası görüşünü yansıtan ve tartışmaya açık konuları en aza indirerek toplumsal düzeni korumaya çalışan ders kitapları, öğrencilere gerçekliğin yalnızca tek bir çeşidini sunarlar. Gerçekliğin bu çeşidi, belli çıkarları, ayrıları ve değer yargılarını somutlaştırır ve öteki bilgi seçeneklerini dışlarken ya da görünmez kılar (invisible) bazılarını öncelik verir. Alternatif, eleştirel ve radikal sesler, ders kitapları ve müfredatta sık sık sansür edilir. İdeolojilerin yeniden üretiminde önemli bir rol oynayan ders kitaplarının her zaman toplum ve sistem içinde nesnel/doğru bilgiler aktardığını söylemek çok güçtür. Ders kitapları, öğrencilere ancak tek yanlı ve yan tutan bir toplum görüşü iletebilirler. Son olarak ders kitaplarında yer verilen konu ve yaklaşımlar/sistemler, sınıfsal açıdan egemen konumda olanların dünya görüşleri ve ideolojik görüş açıları tarafından belirlenir ve denetim altında tutulur.⁸⁵

Siyasal yapının temel kurumlarından biri olan eğitim kurumunun kullandığı ve egemen ideolojilerin tercihlerini doğrudan yansıtan ders kitaplarında, “en yaygın ve yoğun yanlılık türünün, millet temelinde gerçekleştirildiği görülmektedir. Ders kitapları üzerinde öncelikle egemen bir ulusun belirleyiciliği söz konusudur. Altbach’ın deyimiyle, ders kitapları, eğitim sistemi içinde kullanılmak üzere “belirli bir ulus”un ürünü olarak ortaya çıkar ve benimsenir. Böylece ders kitapları milliyetçi ideolojilerin aktarılma, güçlendirilme ve yeniden üretilme alanları/araçları olur.”⁸⁶

⁸⁵ Kemal İnal, **Eğitim ve İdeoloji**, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2008, s. 116-118

⁸⁶ Örneğin Apple ve Christian-Smith, Amerikan ders kitaplarında büyük ölçüde batı uygarlığı ve serbest girişimin yanı sıra milliyetçiliğe de yer verildiğini saptarlar. Bu açıdan ders kitapları, bir bakıma ulus-devletlerin kendi varlık nedenlerinin meşruiyetini sürekli kılmada önemli bir araç işlevi görür. F.K. Petterson, R. Frne ve D.B. German’a göre, ders kitapları gerçek dışı ve ülküleştirilmiş bir siyasal düzen öngörmektedir. “Siyasal düzenle ilgili gerçek dışı bilgiler veren bu kitaplar, bir yandan da, toplumsal-siyasal yanılgıları ve önyargıları gerçekmiş gibi sunarak daha da olumsuz bir etki yaratabilmekte; toplumsal sınıflar ve uluslararasıdaki yanlış anlamaları, hiçbir temele dayanmayan olumsuz imgeleri, aşağılama ve düşmanlık duygularını körüklemektedir.” Bazı Avrupa ülkelerinin ders kitaplarında da Türklerden hep savaş bağlamında bahsedilmekte, Türkler ile birlikte Yahudiler de yanlı bir tutumla söz konusu olmaktadır. Nazi döneminde olduğu gibi günümüz Alman ders kitaplarında da yabancı milletlere olan mesafe korunmaktadır... Bu kitaplarda Haçlı Seferleri konusu işlenirken ötekiler (Türkler, Müslümanlar, vd.) sinsi hainler olarak ele alınmakta, çeşitli ana tipler

Millet tarifi yapıldığında toplumsal karşılığı bulunan ve toplum üyeleri tarafından ortak bir kabul gören milli kimliğin söz konusu olduğu toplumlarda ders kitaplarında vatan, yurtseverlik, ulusu yüceltme gibi değerlere ders yoğun biçimde yer verilir. Ancak millet realitesini ortak belirleyicilerle tanımlayamayan toplumlarda “millet” denildiğinde aynı karşılığı bulunamamakta ve bu da ortak kimlik tanımlamasını imkansız hale getirmektedir. Ortak esaslar çerçevesinde tanımlanamayan millet kavramı, ülkemizde olduğu gibi ders kitaplarına da yansımaktadır. Türkiye’de Türk milletinin milletleşme sürecinde belirleyici olan temel unsurlar konusunda anlaşma sağlanamayışı, hazırlanan lise sosyoloji ders kitaplarında da ortak bir tanım getirilememesi sonucunu doğurmuş, siyasi kırılmalara eşlik ederek farklı dönemlerde değişik tanımlamalar ortaya konulmuştur.

Siyasal sistemlerin bireyi egemen ideolojinin doğruları ile şekillendirme aracı olarak kullandıkları ders kitaplarının toplum hayatındaki yeri, bizi Türkiye’de lise eğitim ve öğretim programlarının tarihi sürece bağlı olarak gelişimine yönlendirmektedir.

3- Türkiye’de Lise Eğitim ve Öğretiminin Başlaması

Türkiye’de liselerin, Osmanlı İmparatorluğu’nun karşı karşıya bulunduğu siyasi, sosyal ve ekonomik sorun ve açmazlara çözüm arayışı çerçevesinde yapılan düzenlemelerle birlikte Türk eğitim sistemi içerisinde yer aldığını görüyoruz.

Eğitim sisteminin bütün kademeleri önemlidir ama ortaöğretim, eğitim sistemlerinin bel kemiği gibidir. Nitekim ortaöğretim gerçekten dünyada da ülkemizde de değişik açılardan önem verilen bir eğitim kademesidir. Bir Fransız kurumu olan ortaöğretim, temelinde klasik Fransız ve Alman ekolü yatmaktadır. Bizde modern anlamda ilk ortaöğretim kurumu Mektebi Sultani yani Galatasaray Lisesi ile başlar. Bu lise kurulduğu zaman ülkenin her tarafına hızla

(sinsi dinsizler gibi) yaratılmakta ve bu adlar sonradan o halkın adı olarak kullanılmaktadır. Bu kitaplarda Türkler, “ya Avrupa’yı tehdit eden kişiler ya da çaresiz yaratıklar olarak” gösterilmektedirler. Benzer bir biçimde, Amerikan tarih ders kitaplarında da tarih konusundan çok tarihsel düşmanlıklardan bahsedilmekte, olgu ve olaylar göz ardı edilmektedir. Böylece milliyetçi ideoloji ve duygular çerçevesinde yazılan ders kitaplarında ortaya çıkan bilgi türü, “milliyetçi bilgi” olmaktadır. İnal, **A.g.e.**, s. 120-121

yaygınlaştırılması düşünülürken o esnada çıkan Osmanlı-Rus savaşı neticesinde Fransızlarla bozulan ilişkilerimiz sonucu bu okulların Anadolu'ya açılmasında bir erteleme söz konusu olmuştur. Ortaöğretim kurumları Osmanlı'nın son döneminden sonra bürokrasinin yeni ortaya çıkması ve memuriyetin halk arasında önem kazanması ile birlikte ihtiyaç duyulan bürokrati, memuru yetiştirmeye odaklanmış bir seyir izledi. Nitekim Ziya Gökalp de "lisenin işlevi eliti yani geleceğin avukatını, doktorunu, yazarını, öğretmenini ve devlet memurlarını eğitmektir." demiştir.⁸⁷

Batılılaşmanın sivil kesiminde Fransız örneğinin seçilmiş olması bugünkü eğitim sisteminin oluşmasında en önemli etkenlerden biri olmuştur. Zaten Kanuni Sultan Süleyman zamanından beri bir Osmanlı-Fransız dostluğu vardı."⁸⁸ Başlangıçta ticari alanı kapsayan Türk-Fransız ilişkileri zamanla sosyal ve siyasi alanlara da yansımıştır. "Türk eğitiminin 1845'te çizilen genel yapısı zaten Fransız örneğine göre şekillenmişti. Daha sonraki isimlerde, kuruluşlarda, eğitim yasa ve yönetmeliklerinde, okulların ders programlarında Fransız etkisi alabildiğine devam etmiştir. Öyle ki, çoğu zaman etkiden de öteye tamamen bir taklit ortaya çıktı. Bu taklit ve etki Cumhuriyet yıllarında da sürdü. Türk eğitimi üzerinde daha sonra Alman, İngiliz ve Amerikan eğitim sistemlerinin de etkisi olmaya başlamıştır ama, Osmanlılar döneminde kurulan Fransız etkisindeki yapı ve ruh, büyük ölçüde hala değişmemiştir."⁸⁹ Eğitim kurumları yönünden Fransız modelinin örnek alınmasında "Tanzimat'ı oluşturan yönetici kadronun daha çok Fransız sistemini tanımaları kadar, çeşitli Avrupa devletlerinin önerdiği reform projeleri arasında Fransa tarafından teklif edilmiş olan Projenin kabul edilmesinin de rolü vardır. Osmanlı Devleti yöneticileri tarafından kabul edilen bu projede Tanzimatçıların gerçekleştirmeye çalıştıkları, Osmanlı Birliği tezinin ancak Türkler ve Türk dili yoluyla gerçekleştirilebileceği" tezi esas alınıyordu. Ancak bu tezin içinde, "gayri Müslim cemaatlere eğitim ve kültür bağımsızlığı verilmesi şeklinde bir çelişki de yer almaktaydı."⁹⁰

⁸⁷ Erdoğan, A.g.e., 2015, s. 129-130

⁸⁸ Mustafa Ergün, "Türk Eğitiminin Batılılaşmasını Belirleyen Dinamikler", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, 17, Ankara, 1990. s.453-457

⁸⁹ Ergün, A.g.m., s.453-457

⁹⁰ Oktay, A.g.m., s. 115-139

Cumhuriyet döneminde, Osmanlı eğitim sisteminden kaynaklanan aksaklıkların giderilmesi amacıyla birçok yeni düzenleme yapılmış ve çağdaş eğitim sisteminin temelleri atılmıştır.

1923’de Bakanlar Kurulu “Orta Mektepler Talimatnamesini” yürürlüğe koymuştur. Bu yönetmelikle, ödül, ceza ve disiplin yönetmelikleri yeniden düzenlenmiş, “Mubassırlık” kaldırılmıştır. 15 Temmuz 1923’de toplanan “Birinci Heyet-i İlmiye”de ortaöğretimi ilgilendiren konuları şöyle sıralayabiliriz: Ortaöğretim kurumlarından “Sultani”lerin adı “Lise”ye çevrilmiş ve liselerin de 11 yıllık öğretim süreleri içinde değerlendirilmesi istenmiştir. 3 Mart 1924, Türk Eğitim Sistemi’nde olduğu gibi devletin siyasi yapısında da en önemli devrimin gerçekleştirildiği tarihtir. 430 Sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu (Öğretimin Birleştirilmesi) ile bütün öğretim kurumları Milli Eğitim Bakanlığı’nın çatısı altında toplanarak eğitim sisteminde üç tip insan yetiştirme sistemine son verilmiş, laik, demokratik sistem, Türk Eğitim Sisteminin temeline oturtulmuştur.⁹¹

1924 yılında yürürlüğe giren “Tevhid-i Tedrisat Kanunu” ile bütün öğretim kurumları Maarif Vekaletine bağlanmış, idadi ve sultani adı altında eğitim yapan bu kurumlar üç yıllık ortaokul ve üç yıllık lise haline dönüştürülmüştür.⁹² Cumhuriyet döneminden önce rüşdiye, idadi ve sultani gibi değişik adlardaki okullarda yapılan ortaöğretim, bu dönemde üçer yıllık ortaokul ve lise olarak iki devreye ayrıldı. Ortaokulların liseye liselerin de yüksekokullara öğrenci hazırlayan kurumlar olarak ele alındığı bu dönemde ortaöğretim, mesleki bilgilerin de verilmesi gereken yerler olarak görüldü. Bu doğrultuda hazırlanan yeni programlarda Cumhuriyet ideolojisinin yanı sıra bazı mesleki bilgilere de yer verildi. Türkçe ve edebiyat gibi derslere ağırlık verilerek, liselere ilk kez “Sosyoloji” dersi konuldu.⁹³

⁹¹ Hasan Cicioğlu, “Türkiye Cumhuriyetinde Ortaöğretimin Gelişimi”, **Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikaları Sempozyumu, 07-09 Aralık 2005**, Haz. Murat Alper Parlak, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2010, s. 141-142

⁹² Bu kanun ile inkılapların eğitim yoluyla gerçekleştirilmesi ve bütün topluma yaygınlaştırılması çabası söz konusudur.

⁹³ Seçil Akgül, “Eğitim Alanındaki İnkılaplar”, **“Tevhid-i Tedrisat”, Cumhuriyet Döneminde Eğitim**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1983, IV. Eğitim Alanındaki İnkılaplar.

1926 yılında çıkan 789 sayılı “Maarif Teşkilatına Dair Kanun”la ortaöğretim kurumları bu yasa kapsamına girmiş, 1933 yılında yürürlüğe giren 2287 Sayılı “Maarif Vekaleti Merkez Teşkilatı ve Vazifeleri Hakkında Kanun”la da Ortaöğretim Genel Müdürlüğünün teşkilat içindeki yeri ve bağlı birimleri belirlenmiştir. 1973’te kabul edilen “Milli Eğitim Temel Kanunu” ile ortaöğretime bağlı kurumlar teşkilat içindeki yeri ve bağlı birimleri yeni bir görünüm kazanmıştır.⁹⁴

Eğitim ve öğretimin Milli Eğitim Bakanlığında toplanmasının ardından, hem eğitime bir yön vermek, hem de sorunları çözmek amacıyla Bakanlık tarafından bir dizi çalışmalar başlatılmıştır. Bu kapsamda, Heyet-i İlmiye denilen kurullar oluşturularak toplantılar düzenlenmiş ve bu toplantılarda ortaöğretimle de ilgili bazı kararlar alınmıştır. Birinci Heyet-i İlmiyede Ortaöğretim Milli Eğitim Bakanlığı Maarif Heyeti İlmiyesinin 15 Temmuz 1923 de başlayan ilk toplantısı, hazırlık dönemi cumhuriyet eğitiminin en olumlu çalışması ve aynı zamanda Milli Eğitim Şuralarının bir çeşit başlangıcıdır. Artık cephe savaşı kazanılmış, eğitim savaşına başlanmıştır. Bu toplantıda, Türkiye'nin bütün eğitim sorunları detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Birinci Heyet-i İlmiyede ortaöğretim alanıyla ilgili olarak ise; “Sultani” adının “lise” olmasına karar verilmiş, liseler bir ve iki devreli olmak üzere iki kademeye ayrılmıştır. İkinci Heyet-i İlmiye, 1924 yılında, Türk eğitimini yeni devlet düzenine uydurmak ve eğitim sistemini yeniden kurmak amacıyla toplandı. Çünkü Tevhid-i Tedrisat Kanunu, Eğitim Bakanlığının elindeki okulların sayısını arttırmış, medreseler ve diğer dini okulları kapatmıştı. Bütün okullarda laik bir eğitim zihniyeti yerleştirilmeye çalışılıyordu. Orta dereceli askeri okulları da bünyesine alan Bakanlık, okullar ve programlar sorununu çözmek için tekrar bir Heyet-i İlmiye toplamıştır. Bu yüzden ikinci toplantıda, okulların dereceleri, ders kitapları, müfredat programları vs. üzerinde durmuştur.⁹⁵

İkinci Heyet-i İlmiye Kurulu; “Lise öğretiminin altı yıl olması, kız liselerinin de öğretim süresi bakımından erkek liselerine eşit olması, kız ve erkek lise programlarının aynı olması, ortaokul ve liselerin üçer yıllık ayrı ayrı okullar olması”

⁹⁴ Ercan Türk, **Türk Eğitim Sistemi ve Orta Öğretim**, Ortaöğretim Genel Müdürlüğü, Ankara, 2015, s. 21

⁹⁵ Türk, **A.g.e.**, s. 22

1926 yılı başında Maarif Vekili Necati Bey başkanlığında toplanan Üçüncü Heyet-i İlmiye toplantısında da; “liselerin belirli merkezlerde çoğaltılarak takviye edilmesi, öğretmen okullarının takviye edilerek çoğaltılması, meslek okullarının takviye edilerek çoğaltılması, yatısız ortaokulların karma okul haline çevrilmesi” gibi kararlar alınmıştır. Daha sonra yapılan üçüncü Heyet-i İlmiye toplantısı ve ardından Milli Eğitim Bakanlığı’nın almış olduğu kararlar, “1973 yılından itibaren eğitimde beş yıllık kalkınma planları çerçevesinde” gerçekleştirilen çalışmalar gibi lise eğitim ve öğretim programları üzerinde yapılan çalışmalar sonucunda bugünkü duruma gelmiştir.

1930 tarihli Lise ve Orta Mektepler Talimatnamesi, öğretmenlerden, Cumhuriyet eğitimi vermek için programları ve programlar dışında her fırsatı değerlendirmelerini ister. Özellikle o yıllarda Türkçe, Tarih, Coğrafya, Yurt Bilgisi, Sosyoloji, Felsefe, Cumhuriyet ve Yurttaşlık Eğitiminin verildiği, üzerinde önemle durulan dersler olmuştur. Tarih kitapları, Tarih Kurumunca çok ayrıntılı, öğrenciler için ağır, hacimli, 4 cilt halinde hazırlanmıştı. Yurt bilgisinde ise yıllarca Vatandaş İçin Medeni Bilgiler (1931) adlı 2 ciltlik bir kitap okutulmuştur. 1. cildi A. İnan tarafından tamamen Atatürk’ün fikir ve telkinleriyle yazılmıştır. 2. cildin yazarı mebus R. Peker’dir.⁹⁶

1973 tarihli Milli Eğitim Temel Kanunu, orta öğretimi “temel eğitime dayalı, en az üç yıllık öğrenim veren genel, mesleki ve teknik öğretim kurumlarının tümü (Liseler)” biçiminde tanımlar. Bu kanuna göre, orta öğretimin amaç ve görevleri, milli eğitimin genel amaçlarına ve temel ilkelerine uygun olarak; bütün öğrencilere ortaöğretim seviyesinde asgari ortak bir genel kültür vermek suretiyle onlara kişi ve toplum sorunlarını tanımak, çözüm yolları aramak ve yurdun iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmasına katkıda bulunmak bilincini ve gücünü kazandırmaktır. Öğrencileri, çeşitli program ve okullarla ilgi, istidat ve kabiliyetleri ölçüsünde ve doğrultusunda yükseköğretime veya hem mesleğe hem de yükseköğretime veya hayata ve iş alanlarına hazırlamaktır.⁹⁷

Cumhuriyet tarihi içerisinde “eğitimde bazı alanlarda yeni düzenlemeler yapıldı ama hala eğitimin belli sorun alanlarıyla ilgili” olarak tartışmalar devam

⁹⁶ Akyüz, **A.g.e.**, s. 352

⁹⁷ Akyüz, **A.g.e.**, s. 356

etmekte, deneme yanılma yoluyla sistem şekillendirilmeye çalışılmaktadır. Bu da tüm eğitim sistemi açısından olduğu gibi ortaöğretim düzeyinde de, gerek içerik bakımından ve gerekse kurumsal yapı açısından, sağlıklı bir sonuca ulaşılmasına ve eğitimde sürekliliğin devamına engel olmaktadır.

Ortaöğretim, öncesindeki ve sonrasındaki kademelerde yapılacak herhangi bir değişiklikten etkilenen bir kademedir. Zira ortaöğretim ilköğretimin kıskacında, yükseköğretimin baskısı altındadır. Girdisi ve çıktısı kendisine bağlı olmayan bir kademedir. Farklı mekanizmalarla öğrenci gönderilen ve yine farklı mekanizmalarla yetiştirdiği öğrencileri seçilen bir birimdir. Dolayısıyla ortaöğretime değiştirmek için ilköğretimde ve yükseköğretimde de birtakım düzenlemelere gitmek gerekebilir. Zira eğitim Satı Bey'in dediği gibi ortaöğretim ilkokuldan başlayarak değişir, Ziya Gökalp'in dediği gibi üniversiteden başlayarak gelişir.⁹⁸

Cumhuriyet döneminin ilk ortaöğretim kurumlarından olan genel liseler, diğer adı ile düz liseler, Türk Milli Eğitimi'nin amaçları doğrultusunda öğrencileri ortaöğretim seviyesinde asgari genel kültüre sahip, toplumun sorunlarını tanıyan, ülkenin ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmasına katkıda bulunan insanlar olarak yetiştiren yükseköğretime öğrenci hazırlayan öğretim kurumlarıdır.⁹⁹

Türkiye'de kurulduğu günden bu yana lise eğitim program ve içerikleri konusunda çeşitli değerlendirmeler yapılmış, gerek müfredat programları ve gerekse sosyoloji dersleri ile ilgili olarak yapılan tartışmalar günümüze kadar devam etmiştir. Liselerimizde okutulan dersler, liselerin öğretim metotları ve müfredat programları, kah Fransa'dan, kah Almanya'dan ve nihayet Amerika'dan taklit ve tercüme yoluyla alınmıştır. Nurettin Topçu'nun ifade ettiği gibi "biz bu değerleri Avrupa'da eser tercüme eder gibi aldık ve bu ilimlerle onların öğretim metotlarını, gayeleriyle değerlerini asla düşünmeden, bir asırdan beri birer birer denedik, durduk."¹⁰⁰ 1950'li yıllarda lise öğretimi ile ilgili olarak Nurettin Topçu tarafından yapılan bu değerlendirmenin, günümüz lise eğitim ve öğretim programları için de geçerli

⁹⁸ Erdoğan, **A.g.e.**, s. 130

⁹⁹ Türk, **A.g.e.**, s. 23

¹⁰⁰ Nurettin Topçu, "Lise Dersleri", **Bilgi Dergisi**, Cilt IV, Sayı 34, Şubat 1950, s. 22-23

olduğunu görüyoruz. Günümüzde hala lise eğitim ve öğretim programları Batı'dan olduğu gibi alınıp uygulanmakta, başarılı olunamadığında -ki herhangi bir başarı elde edildiği söylenemez- yeni bir sistem denemesine geçilmekte ve Türk eğitim sistemi ile birlikte lise eğitim ve öğretim programları, deneme yanılma yoluyla şekillendirilmeye çalışılmaktadır. Cumhuriyet tarihi içerisinde her hükümet değişikliğinde ve yeni Milli Eğitim Bakan atamaları ile birlikte ve hatta son yıllarda aynı siyasi iktidar döneminde nerdeyse her yıl Türk eğitim sistemi ve lise eğitim ve öğretim program ve müfredatının değiştirilmesi, bize bunu açıkça göstermektedir. Bu sebeple sosyal dokumuza uygun, hedef ve imkanlarımızla sınırları belirlenmiş bir eğitim sisteminin ve lise eğitim ve öğretim programının ortaya konulması ve uygulanması gerekmektedir.

4- Türkiye’de Lise Sosyoloji Eğitim ve Öğretimi’nin Başlaması

Eğitimin en önemli ve en temel işlevi, bireyin sosyalleştirilmesi ve yetişen nesillerin toplumsal hayata hazırlanması işlevidir. Topluma yeni katılan üyelerin sosyalleşmesi sürecinin önemli bir unsuru ise siyasal açıdan sosyalleşmesidir. “Siyasal sosyalleşme, toplum - birey etkileşimi sonucu bireyin siyasal yaşamla ilgili görüş, tutum, değer ve davranışlarının şekillenmesidir. Bu bağlamda eğitimin siyasal işlevi devletin istediği insan modelinin yetiştirilmesidir. Siyasal sosyalleşme siyasal sürece eklemlenme ya da sürecin dışında kalma, anlama, sorgulama, eleştirme, kabul ya da reddetme şeklinde ortaya çıkabilir. Bütün sosyalleşme süreçleri gibi siyasal sosyalleşme de temel bilinçli/bilinçsiz, açık/örtülü bir şekilde ailede başlar. Ancak formel eğitimin de devletin yetiştirmek istediği insan tipi açısından böyle bir işlevi vardır. Eğitim bu işlevini, eğitim felsefesi, bu doğrultuda geliştirilen politikalar ve uygulamalar, okullar, öğretim programları, dersler, ders kitapları, törenler vb. ile sağlar.”¹⁰¹

Ülkemizde siyasi, sosyal ve ekonomik alanlarda karşılaşılan sorunların anlaşılması ve açıklanması çerçevesinde tanınan sosyolojinin liselerde ders olarak

¹⁰¹ Beyhan Zabun, “Eğitimin Siyasal Sosyalleştirme İşlevi: Cumhuriyet Dönemi İlk Sosyoloji Öğretim Programı ve Ders Kitaplarında Siyasal Sosyalleştirme”, **Akademik Bakış Dergisi**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, Sayı:31, Temmuz-Ağustos, 2012

okutulmasını, bilimsel bir ilgi ve merakın ürünü olarak değerlendirmek mümkün değildir. Milli eğitimin genel amaçlarına ve temel ilkelerine uygun olarak hazırlanan ortaöğretimin amaç ve görevlerine bakıldığında; yeni siyasal sisteme uyumlu bir insan ve toplum modelinin öngörüldüğü, bu modellerin oluşturulması vazifesinin de orta öğretim seviyesinde sosyal bilimler alanındaki öğretim programlarına yüklendiği açıkça görülür. Ülkemizde ortaöğretimin amaç ve görevleri “*Milli Eğitimin genel amaçlarına ve temel ilkelerine uygun olarak: Bütün öğrencilere ortaöğretim seviyesinde asgari ortak bir genel kültür vermek suretiyle onlara kişi ve toplum sorunlarını tanımak, çözüm yolları aramak ve yurdun iktisadi sosyal ve kültürel kalkınmasına katkıda bulunmak bilincini ve gücünü kazandırmak: Öğrencileri, çeşitli program ve okullarla ilgi, istidat ve kabiliyetleri ölçüsünde ve doğrultusunda yükseköğretime veya hem mesleğe hem de yükseköğretime veya hayata ve iş alanlarına hazırlamak*”¹⁰² şeklinde tanımlanmıştır. Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren yetişen nesillerin bu tanımlara uygun bir eğitim ve öğretim programı uygulanarak toplumsal hayata hazırlanması hedeflenmiş ve bu amaçları gerçekleştirmek için ülkemizde sosyoloji öğretimi liselerde yerini almıştır.

Türkiye’de sosyoloji dersi ilk olarak bilinenin aksine, yukarıda da değinildiği gibi, İstanbul Üniversitesinde değil lise seviyesinde verilmeye başlanmıştır. İmparatorluğun kurtuluş arayışlarına paralel olarak Durkheim Sosyolojisinin Türkiye’de tanınması ve genel bir kabul görmesinin yanında “sosyolojinin ortaöğretime girmesinde de Ziya Gökalp’in önemli rolü vardır.”¹⁰³ Bilindiği gibi Gökalp yurdumuzda sosyolojinin önde gelen isimlerindendir. Gökalp’in Durkheimci sosyolojisi yurdumuzda egemen sosyoloji olarak karşımıza çıkmaktadır. Gökalp resmi sosyolojinin de babası sayılacak bir isimdir. Çünkü hem ilk sosyoloji kürsüsünün kuruculuğu ile sosyolojiye resmi bir sıfat kazandırmıştır, hem de Durkheimci görüşlerin lise kitaplarına kadar yerleşmesini sağlamıştır.¹⁰⁴

Ziya Gökalp, 1911-1912 yılında, o tarihlerde ülkemiz sınırları dahilinde bulunan Selanik’teki İttihat ve Terakki Sultaniyesi’ne felsefe ve sosyoloji hocası

¹⁰² 1739 Sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu, Madde 28

¹⁰³ Beyhan Zabun, “Türkiye’de Sosyoloji Dersi Öğretim Programlarının Amaç ve İçeriklerinin Toplumsal Değişmeye Paralel Olarak Değişimi”, Gazi Üniversitesi, **Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt 32, Sayı 1, t.y., s. 158

¹⁰⁴ Hayati Tüfekçioğlu, “Liselerde Tarih ve Sosyoloji Eğitimi”, **Tarih ve Sosyoloji semineri**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1991, s. 68

olarak tayin edilir ve Gökâlp tarafından liselerde ilk sosyoloji dersi verilmeye başlanır. Daha sonra Ziya Gökâlp İstanbul'a gelir ve sosyoloji alanındaki çalışmalarına paralel olarak 1914 yılından itibaren "Durkheim'in kürsüsünden bir yıl sonra kurularak dünyanın ikinci sosyoloji kürsüsü olma özelliği taşıyan"¹⁰⁵ sosyoloji bölümünde ders vermeye başlar.¹⁰⁶

Selanik'te İttihat ve Terakki Sultaniyesi'nde verilen sosyoloji derslerinden sonra, "yurdumuzda sosyoloji dersinin liselere girmesi Cumhuriyet döneminde olmuştur."¹⁰⁷ Türkiye Cumhuriyeti'nde liselerde sosyolojinin bir ders olarak okutulması 1924 II. Heyet-i İlmiye kararı ile gerçekleşmiştir. Bu karardan sonra derhal ders kitapları hazırlanmıştır.¹⁰⁸ Ülkemizde 1924'ten bugüne kadar, her biri amaç ve içerikleri bakımından birbirinden temel farklılıklar gösteren 9 farklı sosyoloji programı uygulanmıştır.¹⁰⁹

Yeni devletin, eğitim ve kültür alanındaki sorunlarını görüşmek üzere gerçekleştirilen 1924 tarihli II. Heyet-i İlmiye toplantısı sonrasında, "ortaokul, lise ve öğretmen okulu programlarının genişletilerek sosyoloji dersi eklenmesi kararı da yer almış ve böylece ortaokul ve liselerde sosyolojinin bir ders olarak okutulması yönündeki çalışmaların önü açılmıştır."¹¹⁰ Cumhuriyet dönemine geçildikten sonra, 1924 yılında toplanan İkinci Heyet-i İlmiye'de Ortaöğretimin müfredat programları yeniden belirlenmiş, lise birinci devre denilen ortaokul programı ile, lise programı ayrı ayrı hazırlanmıştır. Cumhuriyet döneminin ilk programı olan 1924 programında, felsefe ve içtimaiyat (sosyoloji) dersleri bulunmaktadır. Felsefe dersi, lise ikide 2 saat, (ilgili programda felsefe adı geçmekle birlikte bu sınıfta psikoloji verilmiştir.)

¹⁰⁵ Sezer, **Sosyolojinin Ana Başlıkları**, s. 91-92

¹⁰⁶ Darülfünunda bir ders olarak okutulması ile ilgili olarak 1913 yılı üzerinde ittifak edilmekle birlikte, Ziya Gökâlp'in ders vermesi ile ilgili 1912 yılına ait bir karar da bulunmaktadır. Bkz. Korkut Tuna, "Sosyolojinin Türkiye'ye Gelişinin 100. Yılı Üzerine", **Sosyoloji Konferansları**, No 52, 2015/2, s. 3-12

¹⁰⁷ Tüfekçioğlu, **A.g.m.**, s. 73

¹⁰⁸ Melek Eryentü-Sena Coşgun Kandal, "Atatürk Dönemi Lise Sosyoloji Ders Kitaplarında Kadın", **Journal of Human Sciences**, Volume: 13 Issue: 3, Year: 2016, s. 5234-5247

¹⁰⁹ Zabun, **A.g.m.**, s. 157

¹¹⁰ Eryentü-Kandal, **Ag.m.**, s. 5234-5247

son sınıfın fen şubesinde iki saat, edebiyat şubesinde 4 saat, içtimaiyat dersi ise son sınıfa her iki şubeye ikişer saat olarak konmuştur.¹¹¹

Toplumbilimin “İçtimaiyat” adıyla 1924 orta öğretim programlarına alınmasının gerekçesi, Lise Müfredat Programı Esbabı Mucibe Layihası’nda şöyle ifade edilmekteydi: *Felsefe derslerinde eski programla bu program arasındaki esaslı fark içtimaiyatın eklenmesi ve onbirinci sınıfın edebiyat şubesinde felsefî konular çerçevesinde çeşitli meselelerin öğretimine gerek gösterilmesidir. Programı düzenleyen kurul ikinci devre öğrencisinin toplumsal sorunlar üzerinde düşünmesini, onların birey üzerindeki etkilerinin bilinmesini ve evrim (tekamül) hakkında fikir edinilmesini gerekli görmüştür. Daha önce dersler ayrı ayrı okutularak hukuksal ve ekonomik sorunların birbirleriyle ilişkisi gösterilmezken şimdi bunların birer toplumsal kurum olmaları nedeniyle birbirlerine olan etkileri özellikle gelişme evreleri, öğrenciye öğretilecek ve toplumun gelişimiyle birlikte bunların da değişimi hakkında yeterli fikir ve bilgi verilecektir.*¹¹²

1924 teki lise programında yer alan ve liselerde okutulan sosyoloji dersinin konu başlıkları ve dersin içeriği 1920 de Fransa Eğitim Bakanlığı’nın öğretmen okulları için hazırladığı programı örnek almıştı.

Bu programda konular birey ve toplum ilişkisi hakkındaki giriş bilgilerinden sonra başlıca üç bölüme ayrılmaktaydı. Bunlar sırasıyla iktisat sosyolojisi konuları (ya da ekonomik kurumlar), aile sosyolojisi konuları, siyaset sosyolojisi konuları (ya da siyasal kurumlar) idi. Programın sonunda din, sanat ve toplum ilişkisine de değinilmekteydi. Konuların ayrıntılı alt başlıkları üyelerinden dördü lise felsefe, iktisat, eğitim dersi öğretmeni, biri de Darülfünun tarih müderrisi olan kurulun toplumbilimi, hukuk, siyasal bilim, tarih, ekonomi ve etnografya bilgileriyle hayli içiçe bir tasarıma dayadığını göstermektedir. Bu ilk programda, bundan sonrakilerden farklı olarak Atatürk

¹¹¹ Hasan Cicioğlu, “Cumhuriyet Döneminde Ortaöğretim Programlarında Felsefe Grubu Derslerinin Analizi”, **Eğitim ve Bilim Dergisi**, Türk Eğitim Derneği Yayınları, cilt 10, sayı 55, Ankara 1985, s. 17

¹¹² Mine Tan, “Ortaöğretim Kurumlarında Sosyoloji Öğretimi”, **Ortaöğretim Kurumlarında Sosyal Bilimler Öğretimi ve Sorunları, Türk Eğitim Derneği V. Öğretim Toplantısı**, 13-14-15 Mayıs 1987, Türk Eğitim Derneği Yayınları, Ankara, 1987, s. 168-169

devrimlerinden ya da Türk toplumsal ve kültürel mirasından söz edilmeyişi
Devrimlerin yürürlüğe girmesinden önceye rastlamasıyla ilişkilendirilebilir.¹¹³

1924 II. Heyet-i İlmiyye kararının ardından hazırlanan ve 1924 tarihli Liselerin ikinci devre müfredat programında Edebiyat ve Fen Şubelerinde müşterek olarak iki saat okutulması öngörülen sosyoloji dersleri; “İktisadi içtimaiyat (muhtelif cemiyetlerde istihsal tarzları, muhtelif cemiyetlerde mübadele tarzları), Aile içtimaiyatı (ailenin muhtelif şekli ve tekamülü), Siyasi ve hukuki içtimaiyat (siyasi cemiyetler envai, tarzı tekamülü, millet nedir?, milliyet fikri, bunu teşkil eden anasır, vatan ve vatan muhabbeti), Devlet (devlet vezaifinin zaman ve mekanla tebeddülü, muasır devletlerin halken tahmil ettikleri vezaif, devlet ile dinin yek diğerinden ayrılmasına müteveccih tekamül, bugünkü devletlerde din ve devlet münasebeti, fertlerin hukuku, hürriyet ve hududu), hükümet, (hükümetin eşkali, monarşi, oligarşi, halk hükümeti ve cumhuriyet, parlamenter hükümet), kuvve-i umumiyenin taksimi (teşrii ve icrai kuvvetler arasında münasebet, kuvvei adliye, cürüm ve esbabı hakkındaki nazariyat, ceza, ceza telakkisinin tekamülü), sosyoloji noktai nazarından din, ilim, san’at (dinin, san’atın, ilmin iptidai şekilleri ve bunların tekamülü, dinin vazifei içtimaiyesi)”¹¹⁴ gibi başlıklar ve konuları içermektedir.

1924 tarihli II. Heyet-i İlmiyye kararından sonra Türkiye’de liselerde okutulan ilk sosyoloji ders kitabı Mehmet İzzet’in Fransızcadan tercüme ettiği Terbiye ve Ahlak Dair Müteallik Tatbikatıyla İçtimaiyyat Dersleri adlı eseridir. Mustafa Kemal Atatürk Dönemi’nde bu eserden sonra sırasıyla yine Mehmet İzzet tarafından hazırlanan Yeni İçtimaiyyat, Ali Kami’nin hazırladığı İçtimaiyyat ve Necmettin Sadak’ın hazırladığı Sosyoloji adlı ders kitapları okutulmuştur. Sosyolojinin 1924 yılından itibaren lise sosyoloji ders müfredatına girmesi ile derslerin içeriği ve konuları da Cumhuriyet ideolojisinin tercihlerine ve önceliklerine göre belirlenmiştir.

Cumhuriyetle birlikte yapılan devrimler doğrultusunda lise sosyoloji ders kitaplarının gözde konuları, pozitivist anlayış çerçevesinde milliyetçilik (ulusalcılık), laiklik ve çağdaşlaşma olmuştur. Durkheim ekolu lise müfredatına

¹¹³ Tan, A.g.m., s. 171-172

¹¹⁴ Lütfi Erişçi, “Türkiye’de Sosyolojinin Tarihçesi ve Bibliyografyası”, **Sosyoloji Dergisi**, Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Semineri Tetkik ve Araştırmaları, Cilt 1, Sayı 1, 1941, s. 167-168

egemen olmuş ve bu egemenlik günümüze kadar gelmiştir. Fransa'dan alınan 1924 lise müfredatında, Gökalp'ın Durkheim'dan aktardığı çizgiye bağlı olarak, millet toplumsal evrimin zirvesine yerleştirilmiş, Batılı bir milleti oluşturan unsurların (aile tipleri ve evrimi, kadının görev ve fonksiyonları gibi) tümüne geniş yer ayrılmış toplumsal evrimle gelinecek noktalar belirlenmiştir. 1924 yılında belirlenen sosyoloji müfredatında; birey, toplum, ekonomi, aile, laiklik, sanat, siyaset, hukuk, uluslararası ilişkiler ve benzeri konulara yeni rejimin öngördüğü açılımlar çerçevesinde geniş yer verilmiştir.¹¹⁵

Cumhuriyet döneminde lise programında ikinci değişiklik, 1927 yılında olmuştur.¹¹⁶ 1924 müfredatında liselerde ve öğretmen okullarında haftada iki saat olarak belirlenen sosyoloji, 1927 yılından itibaren felsefe grubuna dahil edilmiştir.¹¹⁷ Bu programda daha önce ayrı ayrı ders olan felsefe ve içtimaiyat (sosyoloji), bir ders altında birleştirilmiş ve ders saatleri sayısı lise ikide iki, lise üç fen kolunda 3, edebiyat kolunda 6 saat olarak belirlenmiştir. 1931 programında felsefe dersleri değişmemiş 1927 yılındaki şekliyle 1934 yılına kadar devam etmiştir.¹¹⁸ 1931 yılına ait lise ders çizelgesinde sosyoloji dersi felsefe ve içtimaiyat adı altında lise 2. Sınıflarda 2 saat lise son sınıflarda ise fen kolunda yine 2 saat edebiyat kollarında ise haftada 6 saat olarak yer almıştır.¹¹⁹

1934 yılında programlar yönüyle oldukça geniş çalışmalar yapılmıştır.¹²⁰ 1935'de lise sosyoloji programlarını değiştirmek zarureti hasıl olmuş¹²¹ ve liselerde sosyoloji eğitim ve öğretimi ile ilgili olarak yeni bir program oluşturulmuştur. 1935 deki lise programında dersin adının da, programının dilinin de, amaçlarının da değiştiğini görürüz. Dersin adı İçtimaiyat yerine "Sosyoloji" olmuştur.¹²² Bu programla birlikte "lise ikinci sınıfta verilmekte olan iki saatlik felsefe dersinin adı Psikoloji olarak değiştirilmiş, "Felsefe ve İçtimaiyat" dersi, lise son sınıf fen kolunda

¹¹⁵ Kaçmazoğlu, **A.g.e.**, s. 10-11

¹¹⁶ Cicioğlu, **A.g.m.**, s. 18

¹¹⁷ Tüfekçioğlu, **A.g.m.**, s. 73

¹¹⁸ Cicioğlu, **A.g.m.**, s. 18

¹¹⁹ İbrahim Arslanoğlu, "Ortaöğretimde Sosyoloji Öğretimi", **Türk Kültürü ve Hacıbektaş Veli Araştırma Dergisi**, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacıbektaş Veli Araştırma Merkezi Yayını, Sayı 18, 2001, s. 65

¹²⁰ Cicioğlu, **A.g.m.**, s. 18

¹²¹ Erişçi, **A.g.m.**, s. 165

¹²² Tan, **A.g.m.**, s. 169

iki, edebiyat kolunda 6 saat olarak düzenlenmiştir. 1935 öğretim yılında her ders için ayrı ayrı kılavuzlar hazırlanmış, bu kılavuzlarda derslerin amaçları geniş olarak ilk kez ortaya konmuş¹²³, ayrıca her ders için ayrı ayrı program kılavuzları yapılmıştır. Bu kılavuzlardan felsefe dersine ait olanında¹²⁴ felsefe dersinin amaçları belirlenmiştir. Hazırlanan bu kılavuzda sosyoloji okutmanın amaçları da belirlenmiştir. Buna göre; “gençleri, sosyal vakıalar üzerine düşündürmeğe ve bunlar arasındaki ilgileri araştırmaya alıştırmak ve gençleri, Türk devriminin amaç bildiği ideallerin fikri temellerini kavrayacak hale getirmek ve böylece Türk sosyetesinin gelişmesine yarayacak işler yapacak yurttaşlar yetiştirmek”¹²⁵ lise sosyoloji öğretiminin amacı olarak belirlenmiştir. “Bu programla gençler artık 1924 te olduğu gibi yalnız toplumsal olgular üzerinde düşünmeye değil bunlar konusunda tavır takınmaya da yöneltilmektedir. Program, devletin (partinin) ilkelerini anlatmak ve benimsetmek açısından öğretmene etkin bir görev, aynı zamanda siyasal, tarihsel açıdan öğrencileri bilinçlendirme ve onlara yurttaşlık bilgisi kazandırma işlevi yüklemektedir. Ortaöğretimdeki toplumbilim derslerimizin 1930’ların ortalarında kazandığı bu özellik değişen ölçü ve vurgulamalarla günümüze ulaşmış bulunmaktadır.”¹²⁶

Nitekim 1976 yılında Talim Terbiye Kurulu kararıyla kabul edilen Sosyoloji ders müfredatında, “dersin amaçları sosyal olayları, yapı unsurlarını, ilişkileri, sosyal çevreyi, sosyoloji alanını tanıtmak, “Türk milletinin sosyal ve kültürel mirasını kavramalarında imkan ve zemin hazırlamak” olarak belirtilmiştir. Bu amaçları gerçekleştirmek için sosyoloji öğretmenlerinin “Milli birlik ve beraberliğin dil, kültür ve ülkü (ideal) birliğiyle sıkı ilişkisine zaman zaman temas fırsatları aramaları, sosyal olayların tarihi akışına da dikkati çekerek öğrencilerin diğer derslerden elde ettiği bilgilerden faydalanarak, sosyolojinin verileriyle öğrencilerin bilgilerinin genişletilmesine gerektiği ölçüde yer” vermeleri istenmektedir.”¹²⁷

Talim Terbiye Kurulu kararıyla 16.01.1986 tarihinde kabul edilmiş olan sosyoloji ders programında ise; “cemiyyetin bütünlüğü hakkında çok sebepli

¹²³ Cicioğlu, **A.g.m.**, s. 18

¹²⁴ Arslanoğlu, **A.g.m.**, s. 65

¹²⁵ Tan, **A.g.m.**, s. 169

¹²⁶ Tan, **A.g.m.**, s. 170

¹²⁷ Tan, **A.g.m.**, s. 170

yaklaşım ile objektif bir görüş sağlamak, sosyal hayatı istikrar ve değişen yönlerinden anlamalarında yardımcı olmak, sosyal ilişkilerde uyumun sağlanmasının önemini belirtmek, içinde yaşadıkları cemiyeti daha yakından tanımalarında yardımcı olmak, Türk milletinin sosyal ve kültürel mirasını kavramalarına imkan hazırlamak, diğer cemiyetlerin sosyal ve kültürel yapılarını daha iyi tanıyabilmeleri için gerekli zemini hazırlamak, kültür unsurları arasındaki ilişkiyi görmelerini sağlayarak şahsiyet bütünlüğü kazandırmak, sosyoloji alanını tanımalarında yardımcı olmak diye belirlendikten sonra öğrencilerin milli birlik etrafında kenetlenmelerinin sağlanması, Atatürk'ün Türk gençliğine moral veren çağdaş seviyenin üstüne çıkma öğüdünün, imkansız bir hedef olmadığını fert ve cemiyet, madde ve mana, hukuk ve ahlak unsurları arasında dengeli bir ahenk kurarak gelişmeye imkan hazırlayan ve geçmişte güçlü medeniyetler kurmamıza zemin hazırlamış olan kültürel değer hükümlerimiz yardımı ile kısa zamanda ulaşılması mümkün bir hedef olduğunun öğrencilere telkin edilmesi istenmektedir.”¹²⁸

1934 deki lise sosyoloji ders programında, 1924 tarihli ders müfredatında olduğu gibi yine Atatürk ilke ve inkılapları yer almamaktadır. “1934-1935 ders yılında hala Cumhuriyet’in ilk içtimaiyat programı uygulanmaktadır. Bu programın ilk programdan tek farkı yeni harflere çevrilirken çok az da olsa sadeleştirilmiş olan dildir. Buna karşılık T.C. Kültür Bakanlığının 31.08.1935 tarih ve 153 sayılı kararıyla kabul edilen sosyoloji programı tümüyle farklı bir anlayışa dayanmaktadır. Türkiye Cumhuriyetinin sendikacılık, kooperatifçilik, sanayileşme, kabotaj ve demiryolu, tekellilik, bankacılık, özel mülkiyet, devletçilik, aile hukuku, kadın-erkek eşitliği, dil, kültür, ideal birliği, sosyal yardım, ulusal egemenlik, cumhuriyetçilik, laiklik ilkeleri ayrıntılı bir biçimde programda özümsemiştir. Öğretmenden bu ilkelerin doğruluğunu, verimini, faydalarını, önemini göstermesi istenmektedir.”¹²⁹

1935 yılında toplanan Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı bir komisyon tarafından sosyolojinin fonksiyonları, Cumhuriyet ideolojisi çerçevesinde daha net ve daha belirgin çizgilerle yeniden şekillendirilmiştir. Kısaca sosyoloji müfredatının çerçevesi ile yeni devletin ideolojik açılımlarına yer verilmiş ve sosyolojinin bu

¹²⁸ Tan, A.g.m., s. 171

¹²⁹ Tan, A.g.m., s. 172-173

ilkeleri temel alarak bireyleri “şekillendirmesi” istenmiştir.¹³⁰ Maarif Vekaletinin izni ile toplanan komisyon raporunda; 1935-36 yılı için sosyoloji ders programı ve ders kitapları ile ilgili olarak alınacak tedbirler ve sosyoloji okutmanın amaçları karara bağlanmıştır.¹³¹ Bu programın, “Cumhuriyet’in ilkeleri ve devletin siyasi, sosyal ve iktisadi alanlardaki uygulamalarının doğruluğunun bireylere öğretilmesi üzerinde inşa edildiği görülmektedir.”¹³² Rapora göre amaç; “gençleri Türk devriminin amaç bildiği ideallerin fikri temellerini kavrayacak hale getirmek ve böylece Türk sosyetesinin gelişmesine yarayacak işler yapacak yurttaşlar” yetiştirmektir.¹³³ Bu komisyon raporuyla Türkiye’de lise sosyoloji ders kitaplarına yüklenen ideolojik görevin çerçevesi de çizilmiş olacaktır. Bu programda, fen kolunda, felsefe dersleri iki saat olduğu için ders yılının birinci yarısında mantık, ikinci yarısında ise sosyoloji dersine zaman ayrılacağı belirtilmektedir. 1937 öğretim programında, lise son fen kolunda felsefe dersleri üç saate çıkarılmış böylece haftada iki saat sosyoloji, 1 saat mantık; Edebiyat kolunda ise, üç saat felsefe, 2 saat mantık, 2 saat sosyoloji olmak üzere haftada 7 saate çıkarılmıştır.¹³⁴

1942 yılında yeni bir program kabul edilir. Bu yeni programda “hem programın dili öztürkçeleşmiş hem düzeni değiştirilmiştir. Bu kez, eskiden sonda yer alan siyaset ve devlet konuları başa, ekonomik toplumbilim sona alınmış, her konunun sonuna Atatürk devriminin ilgili bir ilkesi yerleştirilmiştir. İlk programla bu program arasındaki en önemli benzerlik hukuk, siyasal bilim, tarih, vb. alanların başlıklarının hala toplumbilim konuları olarak anlaşılmakta oluşudur.”¹³⁵ 1943 yılında toplanan “İkinci Maarif Şurası”nda, bütün öğretim kademesindeki okulların ahlak ve Türk dili dersleri programı üzerinde durulmuştur. Liselerde ahlak dersinin, felsefe dersi içerisinde yer almasına ve pratik ahlaka daha çok zaman ayrılmasına karar verilmiştir.¹³⁶

¹³⁰ Kaçmazoğlu, **A.g.e.**, s. 11

¹³¹ Erişçi, **A.g.m.**, s. 168

¹³² Mehmet Anık, “Eğitimde Yenileşme ve Türkiye’de Lise Sosyoloji Ders Kitapları”, T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı **Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2005, s. 98

¹³³ Erişçi, **A.g.m.**, s. 168

¹³⁴ Cicioğlu, **A.g.m.**, s. 20

¹³⁵ Tan, **A.g.m.**, s. 173

¹³⁶ Cicioğlu, **A.g.m.**, s. 20-21

Lise sosyoloji eğitim ve öğretiminde “öğretiminde başlangıçtan 1945’lere kadar Fransız metod ve anlayışına bağlı kalan teorik sosyoloji ve onun savunucusu olan Ziya Gökalp etkili olmuştur.” Ancak dünyadaki gelişmeler sosyoloji anlayışının da değişmesine neden olmuştur. 1945 lerden sonra “sosyoloji biliminin gelişmesi üzerine A.B.D’de ve İngiltere’de ortaya çıkan amprik anlayış ülkemizde de sosyolojinin içerik ve amaçlarını etkilemiştir.”¹³⁷

1947 ve 1949 öğretim programlarında felsefe dersleri ile ilgili önemli bir değişiklik görülmemektedir. Sadece lise son Edebiyat kolunda 7 saat olan felsefe grubu dersi 6 saate indirilmiştir.¹³⁸ 1949 yılında toplanan Dördüncü Milli Eğitim Şurası’nda, liselerin dört yıla çıkarılmasına karar verilmiş, ancak bu karar 1952 yılında uygulamaya konmuştur.4 yıl üzerinden hazırlanan 1952 öğretim programında, filozofi, sosyoloji ve psikoloji olarak ayrı ayrı programda yer almış olan dersler, bu programla bir tek “felsefe” adı altında tekrar toplanmıştır. Buna göre, Lise II’de 2 saat psikoloji, son sınıf fen kolunda 2 saat sosyoloji, 1 saat mantık, edebiyat kolunda 2 saat sosyoloji, 2 saat felsefe, 1 saat mantık olmak üzere toplam 5 saat olarak belirlenmiştir.¹³⁹ 1952 Sosyoloji programı artık yeni bir programdır. Bu kez düzenlemesi değişiktir. Programı oluşturan üç ana bölüm Cemiyet Olayları, Sitelere kadar Cemiyetler ve ilerlemiş Cemiyetler başlıklarını taşımaktadır. Ayrıca, programın toplumbilim anlayışı değişiktir. Toplumbilimin ötekilerden ayrı, başlı başına bir bilim olma özelliği sosyolojinin bölümleri ve Sosyoloji okumanın bize kazandıracağı bilgilere ayrı ayrı alt bölümler halinde yer verilmesiyle ilk kez açık seçik programa girmektedir. Özellikle iktisat sosyolojisi alanında ekonomi, devlet konusunda ise siyaset bilimi başlıklarının egemenliğine karşın toplumbilim programında ilk kez sosyal yaptırım ve değer hükmü gibi toplumbilimsel kavramlara rastlanmaktadır. Ancak, ilkel cemiyetler konusunun içeriğin yarısına yakın kesimini kapsamaması, ilerlemiş cemiyetler konusunda ise eski kalıplardan sıyrılamayışi nedeniyle programın antropolojik, tarihsel, siyasal-hukuksal etkilere ve Fransız Okuluna bağlı kaldığı görülmektedir. Bu program Atatürk ilkelerine ayrı ve özel bir

¹³⁷ Arslanoğlu, **A.g.m.**, s. 66

¹³⁸ Cicioğlu, **A.g.m.**, s. 20-21

¹³⁹ Cicioğlu, **A.g.m.**, s. 21

yer vermeden, sadece milliyetçilik, laiklik ve kadın haklarının inceleneceğinden söz etmektedir.¹⁴⁰

1956 yılında liseler tekrar 4 yıldan üç yıla indirilmiş ve dolayısıyla yeni bir program hazırlanmıştır. Böylece liselerde fen ve edebiyat ayrımı lise üçüncü sınıflara alınmış¹⁴¹, 1956 yılında, liselerin süreleri tekrar 3 yıla indirilmesi ile yeniden program değiştirilmiş, “felsefe” dersi yeniden psikoloji, sosyoloji, mantık ve felsefe olarak ayrı ayrı programda yer almıştır.¹⁴²

1956 programı 1957 yılında tekrar ele alınmıştır. 1957 yılında “liselerde kollar ikinci sınıftan itibaren ayrılmaya başlamıştır. 1957 yılı lise haftalık ders çizelgesinde dersin ismi felsefe, mantık ve sosyoloji olmuş ve fen kolu son sınıfta 3 saat, edebiyat kollarında ise 6 saat olarak yer almıştır.”¹⁴³ 1957 yılında hazırlanan program, en uzun süreyle uygulamada kalan program özelliğini taşımaktadır. 1957-1973 yılları arasında ilgili ders grubu üzerinde yapılan değişiklik, 1967-1968 ders yılında önce yedi lisede, daha sonra Talim ve Terbiye Kurulu’nun 8.10.1970 tarih ve 364 sayılı kararıyla 35 lisede deneme mahiyetinde başlatılan “Modern Mantık” programıdır.¹⁴⁴

Ortaöğretim programlarında “Felsefe Grubu” derslerinin değişik bir özelliği vardır. Sadece 60 yıllık programlara bakıldığında haftalık ders saati sayısı ve ders çeşidi yönünden en fazla değişikliğe uğrayan derslerden birisidir. Cumhuriyet’in ilanından sonra, bütün derslerde olduğu gibi felsefe grubu derslerinin amacı, 1934-1935 yıllarında belirlenmiştir. Daha sonraları bu derslerin müfredatının ders amaçlarına uygun olup olmadığı üzerinde durulmamıştır. 1957 yılında hazırlanan öğretim programında daha önce belirlenmiş olan amaçlar bir kenara bırakılarak, yaklaşık olarak 85 yıl önce Fransa’da yaygın olan Pozitivist - Sosyoloji anlayışına uygun bir program hazırlanmış ve yürürlüğe konmuştur. Bu program ana hatlarıyla halen durumunu korumaktadır. Her biri birbirinden farklı bir disiplin haline gelmiş veya bazılarınca geldiği iddia edilen bu dersler, halen birbirinin içinde bir bütün

¹⁴⁰ Tan, **A.g.m.**, s. 173-174

¹⁴¹ Hasan Cicioğlu, **Türkiye Cumhuriyetinde İlk ve Orta öğretim**, A.Ü.D.T.C.F. Yayını, Ankara, 1982, s. 206-207. Arslanoğlu, **A.g.m.**’den nakil

¹⁴² Cicioğlu, **A.g.m.**, s. 21

¹⁴³ Cicioğlu, **A.g.e.**, s. 208, Arslanoğlu, **A.g.m.**’den nakil

¹⁴⁴ Cicioğlu, **A.g.m.**, s. 21

olarak verilmeye çalışılmaktadır. Ayrıca bu derslerin birbirleriyle olan ilişkileri de yetkililerce kesin olarak belirlenmemiştir. Lise son sınıf fen ve edebiyat dalındaki öğrencilere farklı dersler verilmesine günümüzde de devam edilmektedir. Felsefe dersinin bugün genelde belirlenen amacı, öğrencilere kişilik kazandırma, onları peşin hükümlerden kurtarma, onları topluma yararlı kişiler haline getirerek fanatizmden sıyrılmasını sağlamaktır. Ancak bu amaç, edebiyat dalında okuyan öğrenciler için geçerlidir. Çünkü bilindiği gibi fen bölümü öğrencisine felsefe¹⁴⁵ okutulmuyor. Bu olay, Türk eğitim sisteminin içinde bulunduğu bir çelişki olarak karşımıza çıkmaktadır. Yetişen nesillerin toplumsal hayata hazırlanması sürecinde fen bölümünde öğrenim gören gençlerin göz ardı edilmesi, eğitim amaçları bakımından, homojen bir toplum öngörüsünü ortadan kaldırmaktadır.

1924 yılında içtimaiyat adıyla lise programlarında bağımsız bir ders olan sosyoloji, 1927 yılından 1934 yılına kadar felsefe ve içtimaiyat adını almış, 1937 yılından 1951 yılına kadar yine felsefe ile birlikte bu kez filozofi ve sosyoloji adını almıştır. 1952’de sosyoloji kaldırılmış ve sadece felsefe olmuştur. 1956 yılında ders fen kollarında sosyoloji mantık, edebiyat kollarında ise felsefe-mantık-sosyoloji olmuştur. Bu durum 1974 yılına kadar devam etmiş, bu yılda dersin adı yine değişmiş ve felsefe grubu dersleri olmuştur.¹⁴⁶

24 Haziran - 4 Temmuz 1974 yılında toplanan IX. Milli Eğitim Şurası’nda Türk Milli Eğitimin Temel ilkeleri belirlenmiş, Türk eğitim sistemi örgün ve yaygın olmak üzere ikiye ayrılmış, ortaöğretimin amaç ve görevleri ile birlikte çeşitli programlarda ele alınmış ve yükseköğretime hazırlayan programlar 4 gruba ayrılmıştır: Bu programlardan dil ve edebiyat alanı ile ekonomi ve sosyal bilimlerde felsefe grubu (felsefe, psikoloji, sosyoloji, mantık) dersleri, 11. sınıflarda haftada 6 saat, matematik-fizik ve tabii bilimlerde ise yine aynı adla (mantık, sosyoloji) olarak haftada 3 saat olarak belirlenmiştir.¹⁴⁷ 1974-1975 öğretim yılında modern fen ve matematik programları uygulayan liselerde izlenecek haftalık ders dağıtım çizelgesinde sosyoloji dersinin ismine rastlanmamıştır. Sosyoloji dersi adı geçen

¹⁴⁵ Cicioğlu, A.g.m., s. 21-22

¹⁴⁶ Arslanoğlu, A.g.m., s. 66

¹⁴⁷ Arslanoğlu, A.g.m., s. 66

çizelgede felsefe grubu adı altında lise son sınıflarda matematik ve tabii bilimlerde haftada 3 saat, edebiyat şubelerinde ise 6 saattir.¹⁴⁸ Ülkemizde matematik ve fen alanlarında yetenekli çocukları imkanları en iyi şekilde kullanılarak yetiştirmek, ihtiyaç duyulan yüksek düzeydeki bilim ve fen adamlarına kaynaklık etmek amacıyla fen liseleri kurulmuştur. Bu okulların 1975 yılına ait ders çizelgesinde sosyoloji dersi ortak dersler arasında psikoloji-sosyoloji-ekonomi adı ile haftada 3 saattir.¹⁴⁹

Toplumbilimsel çevrenin ve Anglo-Sakson giriş derslerindeki içeriğe benzerliğin açıkça göze çarptığı ilk sosyoloji ders programı 1976 tarihli dir.¹⁵⁰ Sosyoloji dersleri ile öğrencilere “sosyal olayları tanıtmak ve böylece onları sosyal olaylar üzerinde düşündürmeğe ve bunlar arasındaki ilişkileri araştırmaya alıştırmak; sosyal yapının unsurlarının ve sosyal ilişkilerinin mahiyetini kavramaları için gerekli imkanları sağlamak; sosyal çevreyi istikrar ve değişme yönlerinden anlamalarında yardımcı olmak; Türk milletinin sosyal ve kültürel mirasını kavramalarında imkan ve zemin hazırlamak; sosyoloji alanını tanımlamada yardımcı olmak” gibi amaçlar belirleyen bu program, sosyolojinin alanı, sosyal yapı, sosyal değişme, tatbiki sosyolojiden örnekler olarak dört bölüme ayrılmıştır.¹⁵¹ Program, 1935 ten itibaren uygulanan bütün programlardan farklı olarak, Atatürk İlke ve İnkılaplarına dolaysız ya da dolaylı hiç bir gönderme yapmamaktadır. 1978-80 arasında iki yıl süreyle uygulamadan kalkan¹⁵² 1976 tarihli lise III. Sınıf sosyoloji ders programı; 15.5.1978 gün ve 180 sayılı Talim Terbiye Kurulu kararıyla kaldırılarak yerine bir önceki program uygulanmıştır.¹⁵³ Talim ve Terbiye Kurulu’nun 15.4.1980 tarih ve 40 sayılı kararı ile 1976 tarihli lise III. Sınıf sosyoloji ders programı 1980-1981 öğretim yılından itibaren geçerli olmak üzere yeniden uygulamaya konulmuş¹⁵⁴ ve 1986 programına kadar yürürlükte kalmıştır.

¹⁴⁸ Cicioğlu, **A.g.e.**, s. 216-217. Arslanoğlu, **A.g.m.**’den nakil

¹⁴⁹ Cicioğlu, **A.g.e.**, s. 217-218. Arslanoğlu, **A.g.m.**’den nakil

¹⁵⁰ Tan, **A.g.m.**, s.174

¹⁵¹ Talim ve Terbiye Kurulu’nun 2.8.1976 tarih ve 319 sayılı kararı, Milli Eğitim Bakanlığı **Tebliğler Dergisi**, 27 Eylül 1976

¹⁵² Tan, **A.g.m.**, s.174

¹⁵³ Talim ve Terbiye Kurulu’nun 11.5.1978 tarih, 176 sayılı kararı, Milli Eğitim Bakanlığı **Tebliğler Dergisi**, 12 Haziran 1978, Sayı 1989

¹⁵⁴ Talim ve Terbiye Kurulu’nun 15.4.1980 tarih ve 40 sayılı kararı, Milli Eğitim Bakanlığı **Tebliğler Dergisi**, 19 Mayıs 1980

1986 yılına gelindiğinde amaç, muhteva, metot ve teknikler açısından yeniden ele alınan sosyoloji öğretim programı, 1976 programının amaçlarını kapsayan yeni bir program olarak geliştirilmiştir. Ülkenin sosyo-ekonomik ve kültürel gelişme ve değişmelerini, bu yapı içinde yer alan bireyin üzerine düşen roller ve beklentiler hesaba katılarak, devletin uzak hedefleri, milli eğitimin genel amaçları doğrultusunda geliştirilmiştir. Bu programa öğretme-öğrenme açısından bakıldığı görülmektedir. Çünkü bir öğretme-öğrenme sisteminde yer alması gereken öğelere bu programda yer verildiği görülmektedir.¹⁵⁵ Talim Terbiye Kurulunun 12.5.1986 tarih ve 102 sayılı kararı ile lise haftalık ders çizelgesi hazırlanmış, bu çizelgede sosyoloji adı bulunmamakta, sadece felsefe grubu dersleri lise son sınıflarda fen ve matematik alanlarında haftada 3 saat, edebiyat alanlarında ise haftada 6 saattir. Bu durumun kredi ve ders geçme sisteminin uygulandığı 1992 yılına kadar devam ettiğini biliyoruz.¹⁵⁶

1986 sosyoloji ders programının en belirgin özelliği Atatürk İlke ve İnkılaplarına daha öncekilerden değişik biçimde yaklaşımıdır. 1935 ve 1942 programları devrimleri teker teker sayarak bunların açıklanmasını istedikleri halde son program, Atatürkçü düşüncenin özelliklerini saptayarak bunları ders konuları haline getirmektedir. Bunlar, sosyal yapı bölümünde Atatürkçü düşüncede millet anlayışı, Atatürkçü düşüncede millet ve yurt sevgisi, Atatürkçü düşünce sisteminde milliyetçilik, Atatürkçü düşüncede sosyal ve kültürel milli güç, Atatürkçü düşüncede kadının Türk toplumundaki yeri ve hakları, Atatürkçü düşüncede laiklik kavramı, Türklerde ekonomik düzen ve Atatürk'ün görüşleri, Atatürkçü düşüncede insanın yeri, ayrı birer altbölüm olarak Atatürkçü düşünce sistemi, Atatürkçü düşünce sisteminin diğer düşünce sistemleri ile mukayesesi (bakış açısı, amacı, hareket noktaları, yaklaşım yöntemleri, diğer düşünce sistemlerinin çelişkili tarafları)dir. Sosyal Değişme bölümünde ise Atatürkçü düşüncede dayanışmanın toplum hayatındaki önemi konusuna yer verilmektedir. Gene ilk kez bu programda Türk kültürünün genel nitelikleri başlığını taşıyan bir altbölüm açılmakta ve bu nitelikler devamlılık ve yaygınlık, demokrasiye açık olmak, teşkilatçılığa elverişli olmak, adaleti yerleştirmek ve yaymak, maddi ve manevi fedakarlık olarak saptanmaktadır.¹⁵⁷

¹⁵⁵ Arslanoğlu, **A.g.m.**, s. 66

¹⁵⁶ Arslanoğlu, **A.g.m.**, s. 67

¹⁵⁷ Tan, **A.g.m.**, s.174-175

1986-1987 öğretim yılında sosyoloji dersleri aynı zamanda İmam-Hatip Lisesi, Öğretmen Lisesi, Beden Eğitimi ve Spor Lisesi ile Teknik Liselerde zorunlu ders olarak okutulurken, Ticaret ve Turizm Meslek Liseleri ile Sekreterlik Liseleri ve Sağlık Meslek Liseleri programlarında yer almamıştır. Bu durum, ders geçme ve kredi sisteminin uygulamaya konulduğu 1992-1993 öğretim yılına kadar devam etmiştir.¹⁵⁸

Talim Terbiye Kurulu'nun 07.09.1992 tarih ve 271 sayılı kararı ile liseyi bitirme alanları belirlenmiş, Ders Geçme ve Kredi Yönetmeliğini Uygulayan Liselerin ders dağıtım çizelgelerinde sadece Sosyal Bilimler Alanı ile Spor Alanlarında sosyoloji dersi 1-2 şeklinde haftada 3'er saatlik zorunlu dersler arasında bulunmuş, bunların dışında Fen bilimleri, Sanat, Türkçe-Matematik, Yabancı Dil alanlarında sosyoloji dersi seçmeli dersler arasında sosyoloji 1-2 şeklinde ve 3'er saatlik 2 ders olarak yer almıştır, Ders Geçme ve Kredi Yönetmeliğini Uygulayan ve Bir Kısım Derslerin Öğretimini Yabancı Dille Yapan Resmi ve Özel Liselerde de uygulama aynı yönde olmuştur. Bu dönemde Fen liselerinde sosyoloji 1-2 şeklinde seçmeli ve 2 şer kredilik 2 derstir. Yine Kredi Yönetmeliğini uygulayan Anadolu Güzel Sanatlar Lisesi Resim ve Müzik Bölümlerine ait programda sosyoloji dersi seçmeli dersler arasında ve sosyoloji 1-2 olarak yer almıştır ve dersin kredi sayısı üçtür. Ağırlıklı Yabancı Dil Programı Uygulayan liselere ait ders dağıtım çizelgelerinde sosyoloji dersi seçmeli dersler arasında sosyoloji 1-2 adıyla yer almakta ve dersin kredi sayısı üçtür. Meslek Liselerinden Ders Geçme ve Kredi Yönetmeliğini Uygulayan gerek Anadolu İmam-Hatip ve gerekse İmam-Hatip Liselerine ait ders dağıtım çizelgelerinde sosyoloji dersi seçmeli dersler arasında ve sosyoloji 1-2 şeklinde yer almıştır. Ders Geçme ve Kredi Yönetmeliğini Uygulamış olan Anadolu Öğretmen Liselerine ait ders dağıtım çizelgesinde sosyoloji dersi II. Grup Seçmeli Dersler arasında sosyoloji 1-2 adıyla ve haftada üç kredi olarak yer almıştır. Ders Geçme ve Kredi Yönetmeliğini Uygulayan Anadolu Ticaret Meslek ve Ticaret Meslek Liseleri ve Anadolu Otelcilik ve Turizm Meslek Liselerine ait ders dağıtım çizelgesinde sosyoloji dersi Seçmeli Genel Bilgi Dersleri arasında sosyoloji 1-2 adıyla yer almıştır. Dersin haftalık kredi sayısı 3'erdir... Ders geçme ve Kredi

¹⁵⁸ Arslanoğlu, A.g.m., s. 67

Yönetmeliğini Uygulayan Anadolu Basın, Yayın, Reklamcılık Meslek Liseleri, Anadolu Sekreterlik Meslek Liseleri ve Anadolu Mahalli İdareler Meslek Liselerine ait ders dağıtım çizelgesinde sosyoloji dersi Seçmeli Genel Bilgi dersleri arasında sosyoloji 1-2 adıyla ve haftada üç kredi olarak yer almıştır. Ders geçme ve kredi sisteminin uygulandığı 1992-1996 yılları arasında sosyoloji dersi sosyal bilimler ve spor alanlarında zorunlu buna karşılık diğer alanlar ile meslek liselerinde seçmeli olarak yer almış ve böylece sosyoloji dersi meslek liselerine yaygınlaştırılmıştır. Ancak uygulamada öğrencilerin bu dersi ne kadar seçtiğini veya okul yönetimlerinin bunları ne derece uygulamaya geçirdiği bilinmemektedir.¹⁵⁹

1996 -1997 öğretim yılından itibaren lise eğitim ve öğretim programları yeniden düzenlenmiştir. Bu öğretim yılından itibaren liselerde ders geçme ve kredi sistemi nden vazgeçilmiş ve sınıf geçme sistemine tekrar dönmüştür.

1996-1997 öğretim yılında başlayan ve günümüze kadar gelen uygulamada lise programlarında yer alan sosyoloji dersleri: Milli Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Kurumları Sınıf Geçme Yönetmeliğini Uygulayan Ortaöğretim kurumlarından liselerin Fen Bilimleri, Türkçe-Matematik, Yabancı Dil, Sanat (Resim ve Müzik), Spor Alanları ile Fen Liselerinin haftalık ders dağıtım çizelgesinde 11. sınıflarda sosyoloji dersi, Felsefe Grubu adı altında ve Ortak Genel kültür Dersleri arasında ve haftada 2 saat olarak yer almıştır. Sosyal bilimler alanında ise, 11. sınıflarda alan dersleri arasında diğer felsefe derslerinden bağımsız olarak haftada 2 saatlik zorunlu sosyoloji dersi bulunmakta idi. Bundan başka Fen Bilimleri, Türkçe-Matematik, Yabancı Dil, Sanat (Resim ve Müzik), Spor Alanları ile Fen liselerinde alan seçmeli dersler arasında 11. sınıflarda seçmeli 2 saatlik sosyoloji dersi vardı... Yine Anadolu Güzel Sanatlar Liseleri ile Anadolu Liseleri ve yabancı dil ağırlıklı liseler ve Anadolu Öğretmen Liselerinde ise bu dersin durumu genel liselerdeki ilgili bölümlerle aynıdır. Fakat Öğretmen Liselerinde ayrıca spor alanı hariç diğer alanlarda alan seçmeli dersler arasında 2 saatlik eğitim sosyolojisi dersi bulunmaktadır. Anadolu İmam-Hatip Liseleri ile İmam-Hatip Liselerinin

¹⁵⁹ Arslanoğlu, **A.g.m.**, s. 67

haftalık ders çizelgesinde 7. Sınıflarında alan/bölüm seçmeli dersleri arasında 2 saatlik sosyoloji dersi yer almıştır.”¹⁶⁰

Milli Eğitim Bakanlığı’nın 04.12.1995 tarih ve 2444 sayılı Tebliğler Dergisi’nde yayınlanarak yürürlüğe giren ve 1997-1998 eğitim-öğretim yılından itibaren uygulanmak ve denenip geliştirilmek üzere kabul edilmiş olan, 01.11.1995 tarihli Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı’nın Lise Sosyoloji Dersi Öğretim Programında; “1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu’nda ifadesini bulan ortaöğretimin amaç ve ilkeleriyle “sosyoloji dersinin amaçları arasında öğrenci düzeyi de dikkate alınarak bir paralellik sağlanmaya çalışıldığı, konu ile ilgili olarak Atatürk İlke ve İnkılaplarına ilişkin kavramların da öğrencilere kazandırılmasının amaçlandığı ve programın oluşturulması sırasında, sosyolojinin dünyadaki ve Türkiye’deki gelişmelerinin göz önünde bulundurulduğu”¹⁶¹ ifade edilmektedir.

1996 lise ders dağıtım çizelgelerinde sosyoloji dersi, liselerin sosyal bilimler alanlarında alan zorunlu dersi iken diğer alanlarda ortak genel kültür dersleri arasında yer alan felsefe grubu dersleri adı altında yine zorunlu bir dersti. M.E.B. Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı 19.08.1998 tarih ve 174 sayılı kararla Milli Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Kurumlarının 9.10.11 ve 12. Sınıflarına ait Haftalık Ders Çizelgesini kabul etmiştir. Buna göre Liselerin sosyal bilimler alanında alan dersleri arasında 2 saatlik zorunlu sosyoloji dersi bulunmaktadır. Bunun dışında Fen Bilimleri, Türkçe-Matematik, Yabancı Dil, Sanat (Resim ve Müzik) ve Spor alanları ile Fen Liselerinin alan seçmeli dersleri arasında 2 saatlik sosyoloji dersi bulunmaktadır. Güzel Sanatlar Liseleri ile Anadolu Liseleri ve Yabancı Dil Ağırlıklı Liseler ve Anadolu Öğretmen Liselerinde bu dersin durumu genel liselerin ilgili bölümleri ile aynıdır. Ancak Öğretmen liselerinin bütün alanlarında alan seçmeli dersler arasında 11. sınıflarda bir de 2 saatlik eğitim sosyoloji dersi vardır. Meslek liselerinin hemen hepsinde sosyoloji dersi programda yer almazken, Anadolu İmam-Hatip Liseleri ile İmam-Hatip Liselerinde alan dersleri arasında 11. Sınıflarda 2 saatlik zorunlu sosyoloji dersi bulunmaktadır. Ders geçme ve kredili sistemden sınıf geçme uygulamasına dönüldüğü 1996-1997 öğretim yılında İmam-Hatip liselerinde alan seçmeli dersler arasında bulunan sosyoloji dersi 1998-1999

¹⁶⁰ Arslanoğlu, A.g.m., 68

¹⁶¹ Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi, 04.12.1995

öğretim yılında yeniden hazırlanan ders dağıtım çizelgesinde zorunlu alan dersleri arasında yer almıştır. 1996 yılında ortaöğretim okulları ders dağıtım çizelgelerinde liselerin sosyal alanları hariç diğer alanlarında ortak genel kültür dersleri arasında felsefe grubu adı altında zorunlu olan sosyoloji dersi 1998 ders dağıtım çizelgelerinde zorunlu ders olmaktan çıkarılmış ve seçmeli alan dersleri arasında yer almıştır. Meslek liselerinden İmam-Hatip liselerinde ise 1996 ders dağıtım çizelgesinde alan seçmeli derslerinden olan sosyoloji, 1998 ders dağıtım çizelgesinde zorunlu alan dersleri arasına alınmıştır. Buna karşılık diğer bütün meslek liselerinin her iki ders dağıtım çizelgesinde de sosyoloji dersi yer almamıştır.¹⁶²

Bütün bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere “Cumhuriyet dönemi eğitim tarihinde sosyoloji dersi programları başlangıçta Fransa’dan uyarlanmış fakat geçen süre zarfında program üzerinde değişiklikler yapılmış ve Türk kültürünün gelişmesine hizmet edecek şekilde düzenlenmeye çalışılmıştır.”¹⁶³ Ancak, gerek Türk eğitim sistemi gerekse lise sosyoloji ders programları, ne ortaya konulan amaçlara yaklaşabilmiş ne de hedeflenen sonuçlara ulaşılabilmiştir.

Eğitim sistemi ve öğretim programları üzerinde yapılan değerlendirmelerde, öncelikle okutulan ders kitaplarının içerikleri incelenmeli ve izlenen devlet politikası ile karşılaştırılması yapılmalıdır. Bu şekilde eğitimin amaç ve hedefleri daha açık bir şekilde anlaşılır hale gelecektir. Çünkü, “adının, amaçlarının, içeriğinin değişimi gibi ders kitaplarındaki değişimler de ortaöğretimdeki toplumbilim eğitiminden farklı evrelerde ne anladığımızın göstergeleridir.”¹⁶⁴ Türk toplumunun tarihi gelişme sürecinde ortaya çıkan kıvrımlar ve kırılmalara paralel olarak Türk eğitim sistemi içerisinde liselerde okutulan sosyoloji derslerinin gösterdiği dalgalanmalar, lise sosyoloji ders kitaplarına yüklenen ideolojik görevin ipuçlarını bize vermektedir.

Toplumun sosyal, kültürel, siyasal ve ekonomik yönden kalkınmasında ve bireylerin kendilerini gerçekleştirmelerinde önemli bir role sahip olan eğitim sisteminin, üç temel ögesi vardır. Bunlar; öğrenci, öğretmen ve müfredattır. Eğitim sisteminde yapılan düzenlemeler, müfredatlarda yer aldığı ölçüde anlam kazanır. Müfredatlar ulaşılacak amaçları, bu amaçlara ulaşabilmek için

¹⁶² Arslanoğlu, **A.g.m.**, s. 68

¹⁶³ Arslanoğlu, **A.g.m.**, s. 68

¹⁶⁴ Tan, **A.g.m.**, s. 173

seçilecek ve belli ilkelere göre düzenlenecek içeriği, uygulanacak yöntemleri, destekleyici araç-gereçleri, amaçlara ne kadar ulaşılabilirdiğini gösteren değerlendirme ölçütlerini kapsamaktadır.¹⁶⁵

Ders kitapları temel eğitim araçlarıdır. Eğitimde gözlem, uygulama gibi yöntemlerin daha sık kullanıldığı toplumlarda bile ders kitaplarına dair bu gerçek değişmez. Temel eğitim normlarını saptayan devletler, ders kitaplarını hedefledikleri vatandaş tipi oluşturmada bir araç olarak kullanırlar. Bu amaçta en fazla merkeze alınan dersler tarih, yurttaşlık bilgisi, sosyoloji gibi toplumsal normları daha fazla barındıran derslerdir. Bu derslerle birey, devlet ideolojisi ekseninde bilgilerle donatılır ve genellikle söz konusu dersler üzerindeki bilgisi bu ders ve ders kitaplarından öğrendikleri ile sınırlı kalır. Türkiye Cumhuriyeti gibi yepyeni bir toplumsal yapı kazanmaya ve bu yapıyı toplumun tüm kesimlerine hızlı bir şekilde yaymaya çalışan toplumlarda ders kitaplarının önemi bir derece daha artar.¹⁶⁶

¹⁶⁵ Mustafa Şahin, Cumhuriyetin Kuruluşundan Günümüze Türkiye’de Hayat Bilgisi Ders Programlarının Gelişimi, **Uluslararası Sosyal araştırmalar Dergisi**, Volume 2, ISSUE 8, Summer 2009, s. 402-410

¹⁶⁶ Eryentü-Kandal, **A.g.m.**, s. 5234-5247

İKİNCİ BÖLÜM

ATATÜRK DÖNEMİNDE HAZIRLANAN LİSE SOSYOLOJİ DERS KİTAPLARI

Atatürk döneminde hazırlanmış olan lise sosyoloji ders kitapları, Cumhuriyetin siyasi, sosyal ve ekonomik önceliklerine ve kuruluş felsefesine uygun olarak hazırlanmıştır. Öngörülen insan ve toplum modeline uygun olarak genç kuşakların sosyalleştirilmesi ve toplumsal ihtiyaçlara uygun olarak bilgi ve becerilerle donatılması, Cumhuriyet dönemi eğitim sisteminin temel amacı olmuştur. Bu amacın gerçekleştirilmesi görevi de lise sosyoloji ders kitaplarına tevdi edilmiştir.

Atatürk'ün yaşadığı dönemde birincisi 1924 yılında hazırlanan lise sosyoloji müfredat programında, Atatürk İlke ve İnkılaplarına yer verilmemiş, daha çok yeni kurulan Cumhuriyetin ekonomik, sosyal ve siyasal önceliklerine yer verilmiştir. Bunun sebebi, daha o yıllarda, cumhuriyetin temellerini oluşturan inkılapların gerçekleşmemiş olmasıdır. 1935 ve 1938 yıllarında hazırlanan müfredat programlarında ise Atatürk İlke ve İnkılaplarına geniş bir şekilde yer verilmiştir.

İnönü döneminde Türk siyasi hayatında ve Türk eğitim sisteminde büyük kırılmalar yaşanmasına karşılık, lise sosyoloji ders kitaplarında bir değişiklik yapılmamış, Necmettin Sadak tarafından Atatürk döneminde hazırlanan sosyoloji ders kitabı ve diğer yardımcı el kitapları liselerde okutulmaya devam edilmiştir. Bu sebeple Cumhuriyetin kuruluşundan çok partili sisteme geçiş dönemine kadar olan süreci Atatürk Dönemi olarak ele almayı uygun gördük.

1- Mehmet İzzet (1891-1930): Yeni İctimaiyat Dersleri

1911-1912 yıllarında Selanik İttihat ve Terakki Sultaniyesi'ne felsefe ve sosyoloji hocası olarak tayin edilen Ziya Gökalp'ın verdiği sosyoloji dersi ile başlayan ve yine 1913 tarihli Darülfünun Nizamnamesi ile Edebiyat Fakültesi derslerine ilave edilen “ilmi içtima” dersleri ile devam eden ve nihayet yine Ziya Gökalp tarafından 1915 yılında kurulan Sosyoloji Enstitüsü ile Türkiye’de eğitim ve

öğretim sürecine dahil olan sosyoloji dersleri, 1924 tarihli II. Heyet-i İlmiye kararı ile lise eğitim programlarında yerini almıştır. “Bizde o zamana kadar bilimsel ve felsefi bir akım olarak düşünürlerin monografilerinde kalan toplumbilim 1924’te klasik öğrenim alanına girince okul kitapları üretmek gereği doğmuştur. İstanbul Üniversitesi toplumbilim profesörü Mehmet İzzet’in Yeni İktisaiyat Dersleri adıyla liselerin ikinci devre son sınıfında okutulmak üzere iki cilt halinde ve 1926-27 de yayınladığı kitap bunların ilkiydi.”¹

Mehmet İzzet, 1891 yılında İstanbul’da doğmuştur. Galatasaray Lisesini bitirdikten sonra “Osmanlı Hükümeti tarafından Avrupa’ya gönderilecek öğrenciler için açılan sınavları kazanarak” Paris’e giden Mehmet İzzet, Sorbonne Üniversitesine kaydolar. “Sorbonne’da L. Levy Bruhl, Emile Durkheim, F. Rauh ve daha birçok filozof, sosyolog ve ahlakçıların derslerinde bulunmuştur.” Mehmet İzzet, muhtemelen “Sorbonne’u bitirmeden” 1913 yılında İstanbul’a döner. “Birinci Dünya Savaşı’nın sona ermesi üzerine, Mehmet İzzet, 21 Ekim 1918’de İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi Müdürlüğüne getirilir.” 30 Aralık 1918’de görevinden istifa eder. Mehmet İzzet, “3 Nisan 1919 tarihinde İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Tarihi Muallimliğine atanarak üniversiteye” girer. Mehmet İzzet bu yıllarda Kant’tan, Abel Rey’den tercümeler yapar. Edebiyat Fakültesinde bir süre “felsefe muallimliği” yaptıktan sonra “ahlak muallimliğine” atanır. Mehmet İzzet, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde sürdürdüğü “Ahlak ve Felsefe çalışmalarına bir süre ara verir ve bu kere Ziya Gökalp’in daha önce ele aldığı “Büyük adamlar” problemini “İktisaiyat, Muasır Hayat ve Büyük Adamlar” başlığı altında ve üç seri makale halinde 1922 ve 1923 yıllarında Darülfünun Edebiyat Fakültesi mecmuasında yayınlar. “Zenon ve Muakipleri” aldı makalesinden sonra yayınladığı bu ilk sosyolojik telif deneme, en önemli eserlerinden biri olan “Milliyet Nazariyeleri ve Milli Hayat”ın birçok yönlerden sosyolojik zeminini oluşturur.” “Cumhuriyet’in ilanından sonra” İstanbul Üniversitesi Mehmet İzzet’e “müdürlük (profesörlük) payesini verir.” “Bundan sonra Mehmet İzzet, sosyolojiye iyice dalar ve 1924’te Fransız sosyologlarından Hesse et Gleyz’in “Les Notion de

¹ Mine Tan, “Ortaöğretim Kurumlarında Sosyoloji Öğretimi”, **Ortaöğretim Kurumlarında Sosyal Bilimler Öğretimi ve Sorunları**, Türk Eğitim Derneği V. Öğretim Toplantısı, 13-14-15 Mayıs 1987, Türk Eğitim Derneği Yayınları, Ankara 1987, s. 176

sociologie” adlı kitabını, “İçtimaiyat Dersleri” olarak tercüme eder. İzzet Bey’in bu tercümesi lise ve üniversite sosyoloji öğretiminde büyük bir boşluğu doldurur. Bu tercümenin önsözünde Mehmet İzzet, eserin, Fransız ruhunu nakşeder mahiyette bulunduğunu belirtir, tamamen objektif eserleri Batı’da bile bulmanın güçlüğüne değinir.”² 1927’de lösemi hastalığına yakalanmasına rağmen Türk Felsefe Cemiyeti çalışmalarına katılan Mehmet İzzet 1928’de Paris’e kültür ataşesi olarak gönderildikten sonra aynı yıl Berlin’e tayin edilir. 1929’da kısa bir süre için İstanbul’a dönerek Darülfünunda içtimaiyat dersi verir. Tedavi amacıyla tekrar gittiği Berlin’de 8 Aralık 1930’da ölür ve Hasenheid’deki Türk Mezarlığı’na defnedilir.³

Çalışmamızda inceleyeceğimiz sosyoloji ders kitapları Latin alfabesinin kabulünden sonra basılan eserler olacaktır. Bu sebeple, liselerde okutulan ilk sosyoloji ders kitabı olan ve yeni harflerle ilk baskısı 1928 yılında yapılan eserin, İstanbul Devlet Matbaasında 1929 yılında 3. Tabı yapılan Mehmet İzzet’in liselerde III. sınıf sosyoloji ders kitabı olarak basılan İçtimaiyat (Sosyoloji) isimli eserini inceleyeceğiz. Hemen belirtelim ki, kitap harf devriminin hemen akabinde yazılmış bir eser olduğu için hem imla kuralları hem de yabancı kelimelerle ilgili günümüz Türkçe yazım kurallarından bazı farklılıklar göstermektedir.

Ziya Gökalp’ın ardından Sosyoloji Kürsüsünün başına geçen ve genç yaşta hayatını kaybeden Mehmet İzzet, çok fazla telif eser bırakmamakla birlikte Gökalpçı sosyoloji çizgisi içinde “fazlasıyla özgün bir yer kazanmış bir düşünürdür.”

Mehmet İzzet, selefi Gökalp gibi, modern hayatın ortaya çıkardığı düaliteleri (ruh-madde, hars-medeniyet, birey-cemiyet) birleştirici bir sistemde eritmeye çalışmıştır. Bir düşünme yöntemi olarak örnek aldığı Sokratesci felsefeyi Hegel-Schelling çizgisinin idealizmi ile sentezlemeyi amaçlayan düşünür, Türk sosyolojisini eleştirel bir felsefi zemine taşıma uğraşı vermiştir. Başka bir deyişle sosyolojinin pozitif bir bilim olarak hayat kurtarıcı ve tartışılmaz olarak telakki edildiği bir entelektüel atmosferde, tabir-i caizse, negatif bir tetkik yöntemi takip etmiştir... Mehmet İzzet, söz konusu negatif yaklaşımına rağmen Gökalp-Durkheim çizgisinin sosyolojizmini

² Coşkun Değirmencioğlu, **Mehmet İzzet (Hayatı, Eserleri, Sosyal Felsefesi)**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987, s. 1-11

³ Aydın Topaloğlu, **İslam Ansiklopedisi**, cilt: 28; sayfa: 492 Mehmed İzzet maddesi

aklen/entelektüel açıdan benimsemese de kalben benimsemiş, kendini ait hissettiği bu açıklama modelinin görmezden geldiği problemleri çözümlemeye çalışmıştır. Ziya Gökalp, Türk toplum tartışmalarının sistematik hale getiren ilk düşünür olarak Mehmet İzzet üzerinde büyük bir etkiye sahip olmuştur. Onun Durkheimci sosyolojiyi kullanarak kurmaya çalıştığı toplum modelini devam ettirmek ve bu konuda karşılaşılan yeni veya Gökalp tarafından yeterince açıklanmamış sorunları çözümlemek, İzzet'in başlıca uğraşlarından birini oluşturmuştur. Hatta öyle ki bütün şüpheci ve sorgulayıcı düşünme tarzına rağmen İzzet, Gökalp'in içtimai doktrinciliğini insanlık tarihinin mühim bir parçası kılmak isteyecek kadar ona sadıktır.⁴

İdealizmi benimsemiş bir bilim insanı olan Mehmet İzzet için önemli olan mefkuredir. Ancak, “idealizmi tam olarak benimsemeden önce, birçok düşünürün ve düşüncenin” tesiri altında kalmıştır. “Mehmet İzzet, önceleri Durkheim’ın öğrencisi ve Durkheim okuluna ait bir toplumbilim düşünürü⁵ olmakla birlikte, “Durkheim okulunun fikirlerini tam olarak benimsememiş, birçok noktada onlardan ayrılmıştır. Hemen hemen tüm eserlerinde savunduğu fikirler, kendinden önceki düşünürlerle bağlı olan Mehmet İzzet’in bu bağlanışında Ziya Gökalp büyük rol oynamıştır.”⁶

Batı tarihinde ortaya çıkan gelişmeler neticesinde toplumlararası güç dengesinin değişmesi ile Türk toplumunda ortaya çıkan sosyal ve siyasi açmazların aşılması için Osmanlı İmparatorluğunun başvurduğu Batıcılışma politikası, Cumhuriyetle birlikte siyasal bir zemine oturtulmuştur. Kültür ve medeniyet ayrımı yapılarak millet esasına dayalı yeni bir toplumsal kimlik ve bu kimlikle çelişmeyen yeni bir medeniyet tercihi, yeni kurulan siyasal organizasyonun öngördüğü Batıcılışma politikasının esaslarını belirlemiştir. İmparatorluk döneminde karşılaşılan sorunların aşılmasında başvurulan ve getirdiği çözüm şekli ile başarılı olarak kabul edilen sosyoloji, elde ettiği başarının ardından, öngörülen insan ve toplum modelinin yapılandırılması görevine talip olmuş ve böylece lise müfredat programlarına sosyoloji dersi dahil edilmesi kararı alınmıştır.

⁴ Mehmet Emin Balcı, “Sistem ve/veya Eleştiri: Mehmet İzzet’in Sosyoloji Anlayışı”, **Sosyoloji Dergisi**, 3. Dizi, 28. Sayı, 2014/1, s. 171-194

⁵ İsmail Hakkı, “Mehmet İzzet Bey, Fikri, Şahsiyeti ve Hizmeti”, **Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası**, cilt VII, sayı 5, 1931, s. 14., Kongar, Türk Toplum Bilimcileri 2, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1988, s.73’den nakil.

⁶ Emre Kongar, **Türk Toplum Bilimcileri 2**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1988, s. 73

Siyasi ve sosyal sorunların çözümünde başvurulacak sosyolojinin liselerde okutulması konusundaki kararın ardından eğitim ve öğretim sistemimize dahil olan lise sosyoloji dersleri, Ziya Gökalp'ın öğrencisi olan Mehmet İzzet'in "Yeni İhtimaiyyat Dersleri" adlı çevirisi ile başlar. II. Heyet-i İlmiye kararı ile liselerde sosyolojinin bir ders olarak okutulması kararının ardından Mehmet İzzet'in Fransızcadan çevirdiği A. Gleyse ve A. Hesse'ye ait "Terbiye ve Ahlakla Müteallık Tatbikiyle İhtimaiyyat" adlı kitabı ders kitabı olarak okutulmaya başlanır.

A. Gleyse - A. Hesse'ye ait eseri "Terbiye ve Ahlakla Müteallık Tatbikiyle İhtimaiyyat Dersleri" adıyla Fransızcadan Türkçeye tercüme eden Mehmet İzzet, 1924 tarihini taşıyan ve bir dönem Darülfünun ve liselerde okutulan eserin önsözünde: "Darülfünun talebesinin böyle bir rehber ihtiyacının ne kadar büyük olduğunu gördüğümüzden, ihtimaya ait asgari malumatın mümkün mertebe yayılmasının ne kadar faydalı olacağını her vesileyle hissettiğimizden tercümeye karar verdik"⁷ diyerek sosyoloji ders kitabına duyulan ihtiyacın önemini vurgulamıştır. "İhtimaiyyat Dersleri" adlı kitap, A. Hess ve A. Gleyse'nin Fransız öğretmen okulları için yazdıkları *Notions de Sociologie* adlı elkitabından çevrilmişti. Çeşitli yazarlar, Fransız toplumbilim ders kitaplarının bizdeki lise öğretimi için yetersizliğini vurgulamışlardır. İsmail Hakkı Baltacıoğlu, bu el kitaplarının yazarlarının ancak ikinci, üçüncü derecede toplumbilim uzmanları olduğunu belirtmiştir. Hilmi Ziya Ülken ise bu kitapların liselerde izlemek istediğimiz öğretim biçiminden oldukça farklı bir temele dayandığını söyler."⁸

Mehmet İzzet tarafından Fransızcadan tercüme edilerek liselerde sosyoloji ders kitabı olarak okutulan "Terbiye ve Ahlakla Müteallık Tatbikiyle İhtimaiyyat Dersleri" adlı sosyoloji kitabının yetersizliği yönündeki eleştiriler dikkate alınmış olacak ki, Milli Eğitim Bakanlığı kendisinden telif bir eser hazırlamasını ister. "Bakanlığın kendisinden telif bir eser istemesi üzerine Mehmet İzzet Yeni İhtimaiyyat Dersleri'ni yazmıştır."⁹ Bakanlığın isteği üzerine Mehmet İzzet'in İstanbul Devlet Matbaasınca basılan, "Öğretmen Okulları ve Liselerin 2. devresinde okutulmak üzere hazırlanmış olan "Yeni İhtimaiyyat Dersleri" adlı sosyoloji kitabı, ilk

⁷ Mehmet İzzet, **Terbiye ve Ahlakla Müteallık Tatbikiyle İhtimaiyyat Dersleri**, İstanbul, 1998, s. XIV

⁸ Tan, **A.g.m.**, s. 167-194

⁹ Hayati Tüfekçioğlu, "Liselerde Tarih ve Sosyoloji Eğitimi", **Tarih ve Sosyoloji semineri**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1991, ss. 67-76

resmi sosyoloji ders kitaplarından biridir ve Fransız sosyologlarından Rene Hubert'den tercüme, bir kısmı da telif olarak hazırlanmıştır. Bu kitap yine Milli Eğitim Bakanlığı'nın onayı ile, 1928 yılında bu kere yeni ilavelerle “Yeni İktimaiyat Dersleri” adı altında yeniden düzenlenmiş ve daha sonraki baskıları ile 1934-1935 öğretim yılına kadar okutulmuş ve sonra öğretimden kaldırılarak yerine Necmettin Sadak'ın sosyolojisi konmuştur.”¹⁰ 1934 müfredatında değişiklik teklif edildiği halde dilde basit sadeleştirmenin dışında hiçbir şeye dokunulmadan¹¹ ders kitabı olarak okutulmaya devam edilen bu kitabın Fransa'da Durkheim okulunun L'annee Sociologique dergisinde geliştirdiği kavram çerçeveleri içinde yazıldığı belirtilmiştir.

1924 II. Heyet-i İlmiyye kararının ardından hazırlanan, 1924 tarihli lise müfredat programı, 1920 yılında Fransa Eğitim Bakanlığı tarafından öğretmen okulları için hazırlanmış olduğu müfredat programı örnek alınarak hazırlanmıştır. Bu programda “konular birey ve toplum ilişkisi hakkındaki giriş bilgilerinden sonra başlıca üç bölüme ayrılmaktaydı. Bunlar sırasıyla iktisat sosyolojisi konuları (ya da ekonomik kurumlar), aile sosyolojisi konuları, siyaset sosyolojisi konuları (ya da siyasal kurumlar) idi. Programın sonunda din, sanat ve toplum ilişkisine de değinilmiştir. Ayrıca hazırlanan bu ilk program Devrimlerin yürürlüğe girmesinden önceye rastlamasından dolayı, bundan sonrakilerden farklı olarak Atatürk devrimlerinden ya da Türk toplumsal ve kültürel mirasından söz edilmemiştir.”¹² Kendisinin bu tercüme çalışmasından sonra Maarif Vekaleti'nin liseler için iktimaiyat dersini programına ilave ettiğini¹³ iddia eden Mehmet İzzet'in İktimaiyat Dersleri de bu programın içeriğini yansıtmıştır. 1920'de Fransa Eğitim Bakanlığı'nın öğretmen okulları için hazırladığı program örnek alınarak hazırlanan II. Heyet-i İlmiyye kararının ardından Mehmet İzzet'in, A. Hess ve A. Gleyse'nin Fransız öğretmen okulları için yazdıkları Notions de Sociologie adlı elkitabından tercüme ettiği İktimaiyat Dersleri ile, yine Milli Eğitim Bakanlığının kendisinden telif bir eser istemesi üzerine bir kısmı Fransız sosyologlarından Rene Hubert'den tercüme, bir kısmı da telif olarak hazırladığı “Yeni İktimaiyat Dersleri” adlı sosyoloji kitabı, II. Heyet-i İlmiyye kararı ile aynı içeriğe sahip olacaktır. Diğer bir ifade ile, “Mehmet İzzet'in 1931 yılında, 1924 Lise İktimaiyat öğretim programı doğrultusunda

¹⁰ Değirmencioğlu, **A.g.e.**, s. 11

¹¹ Tüfekçioğlu, **A.g.m.**, s. 67-76

¹² Tan, **A.g.m.**, s. 167-194

¹³ Mehmet Anık, “Lise Sosyoloji Ders Kitapları Üzerine Bir Değerlendirme” **Sosyoloji Dergisi**, C.3, D. 16, Sayı, 2008, s. 145-191

yazdığı İktisadi İktisadiyat kitabı Giriş, İktisadi İktisadiyat, Siyasi İktisadiyat ve İktisadi Hayat ve Beşeri Mefkûreler olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır. 1924 programı dönemin öğretim programı yaklaşımı doğrultusunda bir konular listesi olma şeklinde olduğu için kitapta da programda belirtilen çerçeveye uyulmaya çalışılmıştır. Kitapta üniteler, konular, konu alt başlıkları ve temel kavramlar program çerçevesinde ele alınmıştır... Kitapta bilimsel, sosyolojik bir içerikten çok yazıldığı dönemin özellikleri, ülkemiz ve dünyada cereyan eden olaylar, yaşanan toplumsal değişme sürecinin sonuçları bakımından farklı bir içerik dikkat çekmektedir.”¹⁴

1924 sosyoloji programı, Atatürk İlkelerinin belirlenmesinden önce hazırlanmış olmasından dolayı “Atatürk İlke ve İnkılaplarına yer verilmemiştir.” Aynı şekilde bu program esas alınarak liselerde okutulmak üzere Mehmet İzzet tarafından hazırlanan “Liseler İçin İktisadiyat” adlı kitabında da Atatürk İlke ve İnkılaplarına yer verilmemiştir. Buna karşılık Mehmet İzzet tarafından hazırlanan “Liseler İçin İktisadiyat” kitabı incelendiğinde Cumhuriyetin önceliklerini esas alan bir içeriğe sahip olduğu görülecektir. Özellikle yeni siyasal organizasyonun öngördüğü iktisadi, siyasi, sosyal ve hukuki düzenlemeler, sosyoloji programının ve bu programa bağlı olarak hazırlanan sosyoloji ders kitabının ana başlıklarını ve içeriğini belirleyecektir. Kitapta “ekonomik değişikliklerin kurumlara ve kurallara etkisi ana başlığında hukukta değişiklik alt başlığında Cumhuriyet’in ilanından sonra Medeni Kanun, Ceza Kanunu ve Ticaret Kanunu’nda yapılan değişikliklere değinilmiştir.” Ayrıca “Programda ve ders kitabında çok kapsamlı olarak ele alınan genel anlamda aile kurumu Mehmet İzzet’in kitabında “Türklerde Aile” başlığı altında yer almıştır. İslam’da aile ve geleneksel aile yapısı, muasır aile yapısının karşılaştırıldığı tarihsel perspektif muhtevada önemli bir yer tutmaktadır. Programda Medeni Kanun’un kadına tanıdığı haklar ve kadının statüsüne özel vurgu yapılmaktadır”. Bu noktada da Mehmet İzzet’in çalışmasında, “tarihsel süreçteki karşılaştırma ve toplumsal değişmeye vurgu dikkat çekmektedir.”¹⁵

Yazarın 1333 de Daral Hilafe medresesi tali sekizinci sınıf öğrencileri için yayımladığı özetler niteliğindeki İlm-i İctima Dersleri adındaki kitapçığının, 1928 de

¹⁴ Beyhan Zabun, “Eğitimin Siyasal Sosyalleştirme İşlevi: Cumhuriyet Dönemi İlk Sosyoloji Öğretim Programı ve Ders Kitaplarında Siyasal Sosyalleştirme”, **Akademik Bakış Dergisi**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, Sayı:31, Temmuz-Ağustos, 2012, s. 4-5

¹⁵ Beyhan Zabun, “Türkiye’de Sosyoloji Dersi Öğretim Programlarının Amaç ve İçeriklerinin Toplumsal Değişmeye Paralel Olarak Değişimi”, **Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt 32, Sayı 1, s. 157-170

yeni harflerle basılan ve sonradan birçok baskısı yapılan bu ders kitabının çekirdeğini oluşturduğunu ifade eden Mine Tan, kitabında “toplumun bilimsel bir tanımını dahi vermediği, ahlak, dil, eğitim gibi toplumsal olgulara değinmediği, suç ve ceza, savaş ve barış, bilim ve sanat gibi çok ayrı cinsten olguları toplumsal yaşam ve insan ülküleri diye ilgisiz bir başlık altında topladığı ve nihayet Durkheim okulunu izlemekle birlikte tarihsel ve toplumsal açıklamalarında seçmeci (eklektik) bir yaklaşım sergilediği için”¹⁶ eleştirildiği yönünde bir değerlendirme yapmaktadır. Ziyaettin Fahri Fındıkoğlu ise, Mehmet İzzet’in hazırladığı bu ders kitabının, “ortaöğretimdeki sosyoloji tedrisatı için emsaline Garpt’da da pek rastlanmayacak kadar geniş bir ilmi zihniyet ve mükemmel bir metotla”¹⁷ yazıldığını ifade eder. Fındıkoğlu, 1933-1934 Öğretim yılında kaldırılan eserin ders kitabı olarak tekrar okutulmasını ister.¹⁸

Fransa’dan alınan 1924 sosyoloji ders programı ve bu programa paralel olarak tercüme edilen ve Mehmet İzzet tarafından hazırlanan sosyoloji ders kitabı, yalnızca Durkheim’in Türk sosyolojisi üzerindeki etkisi ile açıklamanın, yeterli ve geçerli bir açıklama şekli olmadığını öncelikle belirtmek gerekir. Zira, bahse konu program ve ders kitabı, Cumhuriyetin öncelikli tercihlerini ve reddedişlerini içermektedir. Kanaatimizce, Osmanlı imparatorluğunun yerini alan Cumhuriyet Türkiye’sinin reddettiği kurum ve kuruluşların yerine inşa etmeye çalıştığı siyasal yapıya uygun iktisadi, sosyal ve hukuki düzenlemelerin tanıtılması ve yaygınlaştırılması amacına uygun bir program ve çalışma olduğu için tercih edilmiştir. “Cumhuriyet’in kuruluşu sürecindeki toplumsal, siyasal değişiklikler, reformlar, öğretim programı ve ders kitabında açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Özellikle millet, milliyetçilik, devlet-vatandaş kavramları, sosyal alanda yapılan değişikliklere yapılan vurgu, aile yapısı, kadının sosyal statüsü gibi konular sosyolojik olmaktan çok siyasal içeriği ile dikkat çekmektedir.”¹⁹

¹⁶ Tan, **A.g.m.**, s. 167-194

¹⁷ Ziyaettin Fahri Fındıkoğlu, “İçtimaiyat Öğretimi ve Meclisteki Akisleri”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 30 Aralık 1946, Tüfekçioğlu, **A.g.m.** s. 67-76’dan nakil

¹⁸ Ziyaettin Fahri Fındıkoğlu, “Mehmet İzzet ve Eseri,” **İş mecmuası**, Sayı.23-24, İstanbul, 1940, s.89

¹⁹ Zabun, **Eğitimin Siyasal Sosyalleştirme İşlevi: Cumhuriyet Dönemi İlk Sosyoloji Öğretim Programı ve Ders Kitaplarında Siyasal Sosyalleştirme**, s.3

Mehmet İzzet'in "toplumun ortaya çıkışı, toplum hayatı, toplum içinde birey ve bireyin özgürlüğü sorunlarına idealist, toplumcu, felsefi yaklaşımı dikkat çekmektedir."²⁰ İzzet içtimaiyat derslerinde mefkureye öncelik vermekte ve bu mefkureye belirleyicilik özelliği tanımaktadır. Bu bağlamda sosyoloji kitabında da karşımıza idealist bir tablo çizmektedir. Mehmet İzzet, hazırlamış olduğu ders kitabının planını şu şekilde belirtir: "Bu derslerde bir taraftan insanların içtimai faaliyetlerini, diğer taraftan bu faaliyetlerin çerçevesi olan içtimai faaliyetleri gözden geçireceğiz. Bu cümleden olarak evvela, iktisadi faaliyetler ile iktisadi heyetlere bakacağız. Sonra mudil faaliyetleri olan aile ve devleti tarihi asılları ve tekamülleri ve şimdiki rolleri ile tanımağa çalışacağız. Nihayet bunların hizmetinde bulundukları mefkureleri: fertler ve milletler arasında adalet mefkuresini, bedii, dini, ilmi mefkureleri, içtimai mahiyetleri itibariyle tetkik edeceğiz."²¹ Bu içerik, yeni kurulan bir siyasal organizasyonun İmparatorluktan Cumhuriyete geçiş sürecinin "kaçınılmaz sonuçlarını" toplum önünde meşru temellere oturtulması ve açıklamaya ihtiyaç duyduğu sosyal ve siyasal gelişmelerin "zorunlu sonuçlarının" yetişen nesillere aktarılması gibi bir amaç taşımaktadır.

Batı toplumlarının tarihi gelişme çizgisini esas alan bir sosyoloji anlayışı ile hazırlanan ve liselerde okutulmak üzere Fransızcadan çevirisi yapılan Yeni İçtimaiyat Dersleri adlı sosyoloji ders kitabında, bir yandan Batı'nın elde etmiş olduğu üstünlükleri ve bu üstünlüklere süreklilik kazandıran ilişki ve kuralların varlığı kaçınılmaz bir sonuç ve varılması gereken örnek bir model olarak sunulurken, diğer taraftan Türk tarihine atıflarda bulunmak suretiyle Batı seçiminin tarihi gelişme çizgisinin doğal bir sonucu olduğu vurgulanmaya çalışılmıştır. Bu sebeple kitapta sık sık Türk tarihine başvurulmuştur. Bununla birlikte, "Kitaptaki bütün ünite ve konularda Mehmet İzzet'in, tarihselci bir yaklaşım ortaya koyduğu görülmektedir. "İnsan Cemiyeti ve Tarih" başlığında ortaya koyduğu sosyoloji ve tarihin kaçınılmaz olarak birbirine duyduğu ihtiyacı, her tarihsel olayın sosyolojik bir boyutu, her sosyolojik olayın tarihsel bir arka planı olduğu şekli ile ortaya koymuştur. Ancak bütün kitap boyunca Mehmet İzzet'in sosyoloji ve tarihin birbirini yöntem olarak bütünleyen olması gereken içeriği dışında, sosyolojik bir çerçeveden çok tarihsel bir içerik ortaya koyduğu görülmektedir. Bu tarihsel çerçevenin

²⁰ Zabun, A.g.m., s. 5

²¹ Mehmet İzzet, **İçtimaiyat (Sosyoloji)**, Lise Kitapları: 11.Sınıf, Devlet Matbaası, 1929, s. 11

örneğin, Türk tarihi açısından olan kısmının Göktürkler, Uygurlar gibi Selçuklu ve Osmanlı öncesi Türk tarihi oluşu dikkat çekicidir. Mehmet İzzet'in Osmanlı tarihini ele alışı ve olaylar bağlamında analizi ise daha çok Osmanlı ve Cumhuriyet mukayeseleri şeklinde karşımıza çıkmaktadır.”²² Bu da, Mehmet İzzet'in hazırlamış olduğu “Yeni İktimaiyat Dersleri” adlı sosyoloji ders kitabında, yeni siyasal yapının meşrulaştırılmasının yegane yolu olan ve Cumhuriyet'in öncelikleri arasında yer alan “reddi miras” anlayışının kısmen hakim olduğunu göstermektedir. Gerek toplumların gelişimi konusunda atıfta bulunulan tarih kesitleri ve gerekse yapılan örneklendirmelerde Osmanlı atlanarak eski Türk tarihine başvurulması, bu anlayışın açık bir göstergesidir.

“Mehmet İzzet'in ilk kitabı tercüme idi. Bu durum bazı öğretmenler, bilhassa, aynı konuda kitap yazmış Ali Kami “misalleri Fransız cemiyetinden alıyor” diye tenkit ediyordu.” Maarif Vekaleti bu tenkitler üzerine Mehmet İzzet'e “telif olarak, bir kitap hazırlattı. 1927'de deneme mahiyetinde meydana gelen bu kitabın birinci baskısı az yapılmış, bir hamlede bitmiştir. Tekrar 1928'de (tabii eski harflerle) ikinci baskısı” yapıldı. “Eser, müfredat gereğince Lise ve Muallim Mekteplerinde okutulacaktı. Plan bakımından, ilk tercümeden başkalık arz ediyordu. Bilhassa, mühim bir kısmı, mutlak surette telif idi. Yalnız bazı kısımları da Garp müelliflerinden, bilhassa Hubert'in İktimaiyat kitabından iktibas olunmuştu.”²³ Mehmet İzzet'in hazırlamış olduğu Lise Sosyoloji Ders kitabının yeni harflerle yapılan üçüncü baskısında Yeni İktimaiyat Dersleri'nin adı değişmiş, “bu sefer sadece İktimaiyat olmuş ve küçük harflerle de Sosyoloji kelimesi eklenmiştir.”²⁴

“Hem tercüme hem de telif özellikler gösteren bir yapıda” hazırlanarak yeni harflerle ilk baskısı 1928'de, 1929 yılında lise III. Sınıflar için ders kitabı olarak üçüncü baskısı yapılan “Yeni İktimaiyat Dersleri”, Methal bölümü hariç olmak üzere üç kısımdan ve 240 sayfadan oluşmaktadır.

²² Zabun, **A.g.m.**, s. 5

²³ Baha Dürder, “Orta Öğretimde Sosyoloji Müfredatı ve Ders Kitapları”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü yayınlanmamış **Lisans Tezi** (Tezli Sosyoloji Sertifikası), İstanbul 1950, s. 43

²⁴ Dürder, **A.g.e.**, s. 54

Mehmet İzzet, “toplumun mahiyetini tanımladığı, sosyolojinin amacı, kapsamı ve takip ettiği yöntemi özetlediği”²⁵ Methal bölümünde; Cemiyet nedir?, İnsan ve Hayvan Cemiyetleri, İnsan, Cemiyet ve Tarih, İctimaiyatın Mevzu, Cemiyet Yapma (suni) Değildir, Cemiyet Hayatı ve Fertlerin Huyları, Fertlerin Maddi Faaliyetlerine Cemiyetin Tesiri, Fertlerin Manevi Faaliyetine Cemiyetin Tesiri, Cemiyet Hayatı ve Ferdin Hürriyeti, Cemiyetlerin Umumi Tasnifi başlıkları yer almaktadır. Bölüm sonundaki Kıraat kısmında ise Durkheim’ın Bir İctimai Vakıa Nedir? adlı yazısı eklenmiştir.

İktisadi İctimaiyat bahsinin yer aldığı ve yedi fasıldan oluşan Birinci Kısımda maddi ihtiyaçların tedariki, iş bölümü, mülkiyet ve mübadele gibi toplumsal hayatın ekonomik kavramlarına yer verilmiştir. Beyti ve Siyasi İctimaiyat başlığı taşıyan İkinci Kısım ise, “Beyti ve Siyasi İctimaiyat” başlığı altında toplanan ve üç bap ve dokuz fasıla bölünen İkinci Kısım; “evrim sürecinde farklı toplumsal yapıların tasnifine, toplumun aile, siyaset, devlet gibi temel kurum ve kuruluşlarının tanımı ve işleyişlerine ve din, sanat ve bilim gibi bilgi kategorilerinin sosyolojik açıdan değerlendirilmesine ayrılmıştır.”²⁶ Üçüncü Kısım ise 4 fasıldan ibarettir. Bütün fasıl sonlarında ise Kıraatlar bulunmaktadır.

1924 müfredat programında sosyoloji ders kitabının birinci bölümünde iktisat sosyolojisi konularının (ya da ekonomik kurumların) yer almasının istenmesi ve Mehmet İzzet’in bu programa bağlı olarak hazırlamış olduğu sosyoloji ders kitabının birinci kısmında “İktisadi İctimaiyat” adı altında maddi ihtiyaçların tedariki, iş bölümü, mülkiyet ve mübadele gibi toplumsal hayatın ekonomik kavramlarına yer verilmesi, Cumhuriyetin öncelikli tercihlerinin bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Gerek müfredat programında ve gerekse sosyoloji ders kitabında, sosyal ve siyasal kurumların iktisadi faaliyetler içerisindeki yeri ve konumunun tanıtılması, yeni kurulan siyasal yapının öngördüğü ekonomik hedeflerin ve iktisadi faaliyetlerin yetişen nesillere anlatılması ve izlenen iktisat politikasının toplumsal temellere oturtulması amaçlanmıştır.

²⁵ Balcı, A.g.m., s. 171-194

²⁶ Balcı, A.g.m., s. 171-194

Hazırlanan lise sosyoloji ders kitabının Birinci Bölümünde İktisat Sosyolojisinin yer alması program karmaşasından kaynaklanmamaktadır. Bilindiği gibi, İmparatorluktan Cumhuriyete geçiş sürecinde işgal kuvvetlerine karşı verilen milli kurtuluş savaşı ile varlığını sürdürme mücadelesi içinde olan Türk toplumu, Batı emperyalizmine karşı verdiği bu mücadeleye paralel olarak içeriği belirlenmeye ve şekillendirilmeye çalışılan devletin siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel politikalarını belirleme gayreti içerisine girmiştir. Cumhuriyetin önceliklerinden biri, devleti ayakta tutacak olan iktisat politikasının belirlenmesi olmuştur. Milli devlete uygun milli bir iktisat politikası ile ekonomik ilişkiler, hedef ve koşullar çerçevesinde yeniden düzenlenmeye çalışılmıştır.

Cumhuriyet Türkiye’sinin ekonomik hedeflerinin belirlenmesi, kaynakların kullanılması ve nihayet üretim faaliyetlerinin tespiti amacıyla 17 Şubat 1923 günü İzmir İktisat Kongresi toplanmış ve yeni Türkiye’nin İktisat Politikasının temel dinamikleri belirlenmeye çalışılmıştır. Milli ekonominin temellerini atmak, milli ekonominin amaçlarını ve bu amaçlara ulaşmak için izlenecek yöntemi belirlemek için toplanan Kongrenin açılış konuşmasında; “yeni Türkiye’nin layık olduğu düzeye erişebilmesi için mutlaka ekonomiye birinci derecede önem vermek” gerektiğini vurgulayan Mustafa Kemal Atatürk; “*siyasi, askeri zaferler ne kadar büyük olurlarsa olsunlar ekonomik zaferlerle taçlandırılmamışlarsa, meydana gelen zaferler devamlı olamaz*” diyerek izlenecek olan ekonomik politikaların taşıdığı öneme işaret etmiştir. Konuşmasında “*ekonomi demek, her şey demektir*” diyen Atatürk, Kongre’de ülkemizde faaliyet gösteren ve birtakım ayrıcalıklara sahip olan yabancı şirketlerin millileştirilmesini istemiş, gayrimeşru rekabeti besleyen kapitülasyonlara son verilmesi gerektiğini belirtmiş, milli görüşün iktisat politikalarına temel olmasının zorunlu olduğunu ifade etmiştir. İki haftalık bir çalışmadan sonra oy birliği ile kabul edilen “Misak-i İktisadiye”yi yayımlayarak dağılan Kongre’de alınan kararlar, İttihat ve Terakki Fırkası tarafından uygulanan milli iktisat politikasının devamı niteliğindedir. Milli iktisat politikasının amacı, milli bir burjuvazi yaratmaktır ve bu amaca ulaşmak için devletin bütün iktisadi hayata egemen olduğu, devlet eliyle sanayileşme çabalarının yürütüldüğü, ihracat ve ithalatın kontrol altına alındığı, iç piyasanın korunduğu bir iktisat politikasının uygulanması hedeflenmiştir.

İzmir’de yapılan 1. İktisat Kongresi’nden bir yıl sonra toplanan II. Heyet-i İlmiyye’nin liselerde sosyoloji dersinin okutulması ve sosyoloji ders kitabının hazırlanması yönündeki kararında, Cumhuriyetin hedefleri ile uyumlu ana başlıkların yer alması istenmiştir. Atatürk İlke ve İnkılaplarının yürürlüğe girmesinden önce alınan II. Heyet-i İlmiyye kararında hazırlanacak olan sosyoloji kitabının içeriğinde, yeni devletin en önemli önceliklerinden biri olan iktisat sosyolojisi konularının yer alması ve ekonomik kurumların ve iktisadi faaliyetlerin geniş bir şekilde tanıtılması talep edilmiştir. Bu talebi esas alarak hazırlanan “Yeni İctimaiyat Dersleri” adını taşıyan sosyoloji ders kitabının birinci bölümünde ekonomi ile ilgili konu başlıkları yerini almıştır.

Kitabında, geleneksel iktisat politikalarının yerine ikame edilmek istenen ve İttihat ve Terakki Döneminde temelleri atılan milli ekonomi anlayışı çerçevesinde şekillenen Cumhuriyet dönemi iktisat politikalarına ve ekonomi alanındaki hedeflerine öncelik veren Mehmet İzzet, “İktisadi İctimaiyat başlıklı ilk ünitedeki bütün konuları dönemin tarihsel, ekonomik özelliklerine uygun olarak, Sanayi İnkılabı, Sanayi İnkılabı’nın Avrupa’daki etkileri ve tarihsel süreç içinde Türkiye’ye yansımaları ve 1929 dünya ekonomik buhranı ekseninde ele almıştır. Bu yaklaşım, programda öngörülen içerikle örtüştürülmek zorunda olduğu için ünite içeriği dönemin sosyal, siyasi ve ekonomik özelliklerini yansıtmaktadır... Mehmet İzzet’in toplumcu bir yaklaşımla ekonomik kalkınmanın toplumsal yapımıza uygun kooperatifçilik, milli sanayi ve yerli malı üretim ve tüketimi ile olacağını vurgulamaktadır. Dönemin Türkiye’inde, Osmanlı’nın bir devamı niteliğinde feodal bir yapı olarak Ortaçağ derebeyliklerine benzer yapıların Anadolu’da devam ettiğini ifade eden Mehmet İzzet, bu yapının, toplumsal değişme, reformlar, ulaşım alanındaki gelişmeler ve milliyetçi bir temele dayanan mekanik toplumsal dayanışma ile değişmeye başladığını iddia etmektedir.”²⁷

Kitabın “İktisadi İctimaiyat” başlıklı Birinci Faslı, “Maddi Gayeleri Kollayan Heyetler” başlığı ile başlıyor. Bu bölümde; İptidai Kavimlerde İktisadi Faaliyetler, Esnaf Heyetleri, Sendikalar, Sendikaların Faaliyetleri ve Kooperatifler alt başlıklar yer almaktadır. Toplumsal hayatta ekonomik ilişkilerin ve faydacı bakışın belirleyici olduğunu savunan görüşe bir eleştiri ile bölüme başlayan Mehmet İzzet, İptidai kavimleri ekonomik açıdan ve ona etki eden diğer belirleyicileri ile değerlendiriyor.

²⁷ Zabun, A.g.m., s. 6

Daha sonra yapılan işe göre insanların ayrı ayrı zümrelere ayrıldığını ifade ederek Esnaf Heyetlerini başlangıcından dağılmaya başladığı 18. yüzyıla kadar geçen süredeki özelliklerini anlatıyor. Burada Mehmet İzzet, ekonominin tek başına belirleyici bir etken olmadığını, Roma'dan Almanya'dan ve Osmanlı'dan verdiği örneklerle açıklamaya çalışır. Tarihi akış içerisinde süregelen iktisadi ilişkilerin bozulması neticesinde başta lonca sistemi olmak üzere birçok kurumsal yapının zarar gördüğünü, Avrupa mallarının ucuzluğu yüzünden yerli zanaatların mahvolduğunu ve esnaf birliklerinin ehemmiyetlerini kaybederek çökmeğe başladıklarını ifade ederek Cumhuriyet dönemi iktisat politikalarını meşrulaştırma gayreti içerisinde giren İzzet serbest çalışma ortamının ve rekabetin ülke kalkınmasında önemli bir yere sahip olduğunu vurgulamıştır. O'na göre, lüzumsuz yere serbest çalışma ortamına ve rekabete engel olan bu teşkilatın Cumhuriyet hükümeti tarafından kaldırılması, herkesin kanunun koyduğu şartlara uyarak, istediği mesleğe girip serbestçe çalışması iktisadi hayatın esaslı bir prensibidir. Bu bölümde ayrıca Mehmet İzzet, milli ekonomi anlayışının öngördüğü ve teşvik ettiği kooperatifleşmeye ağırlık vermiş, yardımlaşma prensibine dayalı olarak ortaya çıktığını ifade ettiği kredi, istihsal (üretim) ve istihlak (tüketim) gibi çeşitli kooperatif tiplerinden bahsetmiş, özellikle tüketim kooperatiflerinin önemini altını çizmiştir. Yardımlaşma amacıyla doğduğunu ifade ettiği kooperatiflerin ekonomide etkili bir yapı olduğunu izah eden İzzet; kredi, istihsal ve istihlak gibi çeşitli kooperatif tiplerinden bahseder ve kooperatiflerin en ehemmiyetlisinin İstihlak (tüketim) kooperatifleri olduğunu belirtir. Buna karşılık Mehmet İzzet, milli ekonomiye zarar vereceği gerekçesi ile sendikalizme karşı çıkmıştır. O'na göre, “dışarıdan bakılınca eski esnaf heyetlerinin ahlaki ve dini vasıfları sendikalarda görülmez; bunlar sanki sadece menfaat kaygısı ile kurulmuş gibidir; hatta zararı, grev veya amelenin aralarında sözleşmiş olan patronlar tarafından toptan kapı dışarı edilmesi (Lockout) gibi acıklı neticelere sebep olur. Bazen işçilerin aşırı talepleri yüzünden milli iktisat zedelenir.”

“İktisadi İctimaiyat” başlıklı Birinci Bölümün İkinci Faslı ise, İstihsalde Muhtelif Unsurlar, Muhtelif Cemiyetlerde İstihsal Tarzları başlığını taşıyor. Bu fasılda, İktisadi Faaliyetlerin Tasnifi, İstihsalin Üç Unsuru, İstihsal Unsurlarının Ehemmiyetine Göre İktisadi Tekamül, Asri İktisatta Tabiatın Ehemmiyeti, İktisadi

Bakıştan Cemiyetlerin Tasnifi, İstihsal Mevzularına Nazaran İktisadi Tekamül, İnsan Emegi, İşçilerin Hukuki Vaziyeti alt başlıkları yer almaktadır.

Batının elde etmiş olduğu üstünlüğü, insanlık tarihinin müşterek başarısı ve insanlığın ortak mirası olarak gören bir anlayışın batıcılaşma politikasına meşru bir zemin hazırlamayı ve anlaşılır bir hale getirmeyi çalışmasının ana çerçevesini oluşturan eserde Mehmet İzzet, bu bölümde, istihsal unsurlarının ehemmiyetine göre iktisadi tekamülü iptidai ve asri olmak üzere ikiye ayırır ve iktisadi açıdan cemiyetlerin tasnifini yaparak toplumları avcı, çoban, çiftçi ve sanayi kavimleri diye sınıflandırır.

Bilindiği gibi, batı dışı toplumlar karşısında elde ettiği üstünlüğü korumak ve bu üstünlüğü sürdürmek amacıyla olan ve kendi tarihi gelişme merhalelerini insanlık tarihinin bir özeti olarak sunan Batı; batı-dışı toplumları, insanlığın kaçınılmaz bir şekilde Batı toplumlarının tarihi gelişme çizgisini takip etmek zorunda olduklarına ve Batının geçirmiş olduğu serüvenleri ve karşılaştığı sorunları bütün toplumların eninde sonunda yaşamak zorunda kalacaklarına inandırmaya çalışır. Kendi tarihini açıklamakla insanlık tarihini de açıkladığını iddia eden ve bu konuda kendi dışında kalan toplumlara kurtuluş reçeteleri sunan Batı, kendisi ile aynı serüveni yaşamak zorunda olan ve sonunda aynı noktaya varacak olan Batı dışı toplumların Batıyı örnek almalarının yeterli olacağını dikte eder. Batı toplumlarının tarihi gelişme çizgisi, insanlık tarihinin bir özeti olarak görüldüğü ve Batı modelinin “çağdaşlaşma” sürecinin kaçınılmaz sonucu olarak algılandığı bir dönemde Mehmet İzzet kitabında, Cumhuriyet Türkiye’sinin yakalamaya çalıştığı Batı toplumlarında hakim olan iktisadi kurum ve kuruluşları, bunların işleyiş mekanizmasını ve iktisadi ilişkilerin sosyal ve siyasi yansımalarını tanıtmayı üstlenmiştir.

İstihsal unsurlarının ehemmiyetine göre iktisadi gelişmeyi” iptidai ve asri” olmak üzere ikiye ayıran ve “bir kavmin muhtelif istihsal tarzlarını beraber tatbik etmesinin genel bir kural olduğunu” ifade eden Mehmet İzzet, ülkemizden örnek vererek “memleketimizde bir taraftan avcılık, çobanlık ve ziraat varken diğer taraftan sanayinin inkişafı için gayret gösterildiğini” belirtir ve ülke ekonomisinin kaynak, hedef ve önceliklerini iktisadi bir çerçevede açıklamaya çalışır. İktisadi gelişme merhalelerini toplumların gelişme çizgisine oturtarak en son merhaleye

sanayileşmeyi (Batı toplumlarının ulaştığı son nokta) yerleştiren Mehmet İzzet, “çağdaş uygarlık seviyesini” yakalamaya çalışan Türkiye’nin, ekonomik alanda varmasını istediği noktayı göstermeye çalışır.

Türkiye’nin ortaya koyduğu ekonomik modelin tanıtımının yapılmaya çalışıldığı ve bu modele meşru bir temel hazırlanmaya çalışılan kitabın Birinci Bölümünün Üçüncü Faslı ise “İşbölümü ve İctimai Neticeleri” başlığını taşıyor. Bu fasıl İşbölümü ve İktisadi Ehemmiyeti, İptidai Medeniyetlerde İşbölümü, Sınai İstihsalde İşbölümü, Bugünkü Medeniyetteki Faaliyetlerin Tasnifi, İşbölümünü İlerleten Sebepler, İşbölümünün İctimai Neticeleri, Mihaniki ve Uzvi Tesevüt, İctimai Tesevüt Müesseseleri alt başlıklarından oluşmaktadır.

Çalışmasında, gerek Durkheim’ın ve gerekse Ziya Gökalp’ın etkisi açıkça görülen Mehmet İzzet ekonomik gelişme merhalelerini “iptidai ve asri” olmak üzere ikiye ayırdığı gibi, işbölümü kavramına da “iptidai toplumlarda ve sanayi toplumlarında işbölümü” olarak tarihsel bir sınıflandırma getiriyor. İşbölümü ile ilgili açıklamalarında Durkheim’ın “Toplumsal İşbölümü (Division du Travail)” adlı eserinden faydalanan İzzet, işbölümünü ilerleten sebebin nüfusun yoğunlaşmasından ileri geldiğini söyler. O’na göre “iptidai kavimlerdeki işbölümü cinsiyete göredir ve bu da batıl itikatlarla desteklenmektedir. Sınai istihsalde iş bölümü ise, esnaf heyetlerinin varlığıyla işlerde uzmanlaşma söz konusudur. Şimdiki büyük sanayi devrinde en gelişmiş milletlerin iş bölümünü en ileriye götürmüş milletler olduğu görülür.

Mehmet İzzet işbölümünün ictimai sonuçları olarak “terakkiyi” görür. Terakkiye bağlı olarak da refah düzeylerinde artış olur. O, maddi sahadaki bu değişmelerin manevi olarak ilerlemeyi de beraberinde getirdiğini düşünür. Mehmet İzzet’e göre mekanik ve organik dayanışma ise yine cemiyetin tarih içerisinde geçirmiş olduğu değişikliğe göre karşımıza çıkan dayanışma türleridir. İctimaiyatçıların uzvi ve mihaniki tesevüt (organik ve mekanik dayanışma) diye iki kısma ayırdıklarını dile getiren Mehmet İzzet, “Mihaniki tesevüt”ün kaynağını örflerden aldığını ve daha çok küçük toplulukların arasındaki dayanışma tarzı olduğunu ifade eder. Muasır bir millet ise farklı düşünceleri, farklı kesimleri ve işleri içinde barındırdığı için çoğu kez farklılıklara dayandığını söyleyen İzzet, muasır

cemiyetlerde “mefkureye ve hürriyete dayalı olan dayanışma “uzvi tesanüt”bugünkü medeniyetin şiarıdır. Karmaşık toplumlarda her ferdin kendine has, başkalarının yaptığına benzemeyen bir işi gördüğünü ve bundan dolayı da kendine mahsus bir serbestisi ve haysiyeti bulunduğunu belirten Yazar, böyle bir toplumda herkes kendi mefkuresine yürürken bu hürriyetini daima başkalarının emeğine borçlu olduğunu bildiğini söyler.

Mehmet İzzet daha önceki bölümlerde olduğu gibi bu bölümde de gerek toplumsal gelişme merhaleleri ile ilgili olarak başvurduğu modellerde ve gerekse sosyal ve siyasi hayatın bir yansıması olarak sunduğu toplumsal işbölümü ve dayanışma ile alakalı olarak yaptığı açıklamalarda; Durkheim’ın ve Ziya Gökalp’ın görüşlerini yansıtır. İçerik ve detayları ile Durkheim’ın ve Ziya Gökalp’ın sosyoloji anlayışını esas alan çalışmasında Mehmet İzzet; insanlık tarihinin gelişme merhalelerine paralel olarak şekillenen üretim ve tüketim ilişkilerinin belirlediği toplumsal işbölümünün ve buna bağlı olarak sosyal ilişkilerin giderek karmaşıklaştığını, milletleşme sürecinin kaçınılmaz bir sonucu olan bu karmaşık ilişkilerin belirleyicilerinin de evrensel olduğunu, dağılan Osmanlı imparatorluğunun ümmet esasına dayalı toplumsal yapısından çağdaş medeniyet seviyesine geçişi kaçınılmaz olan yeni siyasal organizasyonun temelini oluşturan Türk milletinin bu tarihi akışın dışında kalamayacağını ve nihayet Batıcılışma ile birlikte Cumhuriyet Türkiye’sinin örnek olarak belirlediği “çağdaş” modelin sosyal, siyasi ve ekonomik ilişkilerin temel dinamiklerini göstermeye çalışır.

Mehmet İzzet’in hazırlamış olduğu sosyoloji ders kitabının Birinci Bölümünde yer alan dördüncü fasıl ise Muhtelif Cemiyetlerde Mübadele Tarzları, Kıymet ve Fiyat başlığını taşır. Bu kısım “Mübadelenin Tekamül Safhaları, Yolların Ehemmiyeti, Taşıma Vasıtalarının Terakkisi, İptidai Kavimlerde Mübadele, Mübadelenin İnkişafı, Kıymet Nazariyeleri, Faide Nazariyesi, Kıymet ve İctimai Tasavvurlar” adlı alt başlıklardan oluşmaktadır.

Milli iktisat politikasının sağlam temellere oturtulmaya ve yerli malların ve yerli üretimin dış etkilere karşı korunmaya çalışıldığı bir dönemde lise sosyoloji ders kitabını hazırlayan Mehmet İzzet, İzmir İktisat Kongresinde alınan kararları esas alarak, iktisadi faaliyetlerin milli temellere oturtulmasını ister. Dışarıdan gelebilecek

tesirlerden milli ekonominin ve yerli üretimin korunması gerektiğini savunur. Milli iktisadın boyutlarını anlatırken de yerli üreticinin korunması gerektiğini ifade eden İzzet'e göre, "Milli iktisadın hudutları değişebilir, milletin hudutları gibi. Bu hudutlar gerisinde kalan sanayi ve ziraat, gümrük setleri ile kendini yabancıların rekabetinden korumağa ve aynı zamanda milletin bütün ihtiyaçlarını karşılamaya çalışır" diyerek Osmanlı İmparatorluğu döneminde yabancılara tanınan imtiyazların kaldırılması kararının ne derece doğru olduğunu göstermeye çalışır. Yine bu bölümde, bir malın iktisadi açıdan kıymetini belirleyen fayda ve emek nazariyelerini eleştiren Mehmet İzzet, hangi teori olursa olsun iktisat alimlerinin yanıldıkları konunun içtimai tasavvurları ihmal etmeleri olduğunu söyler. Durkheim'ın sosyal olayları belirleyen kolektif tasavvurla ilgili açıklama ve değerlendirmelerini esas alan Mehmet İzzet'e göre "muayyen bir cemiyette bir malın, bir hizmetin kıymetini tayin eden esaslı amil, bir anda hakim olan müşterek "maşeri" tasavvurlardır. Bilhassa dini tasavvurlar pek tesirli olabilirler: bir Müslüman için domuzun kıymetini faidesi ile ya da yetiştirmek için sarf edilen emek ile ispata kalkışmak beyhudedir." Kıymet konusundan sonra iktisadi hayatın en komplike konularından biri olan "fiyat" ile ilgili görüşlerini anlatır ve Fasıla yine Kıymet başlığını taşıyan Charles Gide'den bir alıntı ile Kıraat bölümüyle son verir.

Beşinci fasıl ise Rekabet ve İnhisar-Para ve Kredi başlığını taşımaktadır. Rekabetin Faydaları ve Zararları, Karteller ve Tröstler, Paranın Tekamülü, Muasır İktisatta Para, Kredi Muameleleri, Bankalar alt başlıkları ve Rekabetin İçtimai Mahiyeti Kıraat bölümü ile de son bulmaktadır.

Bölüme rekabet ve inhisarı karşılaştırılması ve hangisinin daha faydalı olduğuna ilişkin soruyla başlayan Mehmet İzzet, liberal iktisatçıların serbest rekabetin herkesin menfaatine karşılık geldiği görüşünü eleştirerek, bunun zararlarının daha çok olduğunu belirtir. O'na göre "serbest rekabetin istihsal ve istihlaki daima muvazenede tutamaması, fazla mal satmak ve rakiplerin müşterilerini kapmak isteyerek lüzumsuz istihsallere sevk etmesi, emeklerin ve paraların mahvına ve iktisadi buhranlara sebep olması sebebi ile daha ehemmiyetli bir zararı vardır." Bilindiği gibi yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti, çağdaş medeniyet seviyesini yakalama ölçütü olarak gördüğü Batıcılışma politikasının "gereği" olarak

gösterilmeye çalışılan ekonomik alanda serbest rekabete dayalı piyasa ekonomisine pek sıcak bakmamıştır. Cumhuriyetin kurucuları, dış pazarlara açılmanın bir zorunluluk olduğunun farkında olmalarına karşılık temelleri atılmaya çalışılan milli ekonominin, üretim ve tüketim faaliyetlerinin dıştan gelecek olan menfi tesirlere karşı korunması gerektiğinin de şuurunda idiler. Bu sebeple, bir yandan yerli malların üretimi ve tüketimi teşvik edilirken öte yandan milli ekonominin korunması için devletin piyasa koşullarına müdahalesi söz konusu idi. Ayrıca, Osmanlı İmparatorluğunu ekonomik bir kısılcın içine alan ve Cumhuriyetin kuruluş aşamasında birçok sıkıntıların kaynağı olarak karşımıza çıkan yabancılara tanınan kabotaj hakkı, 1 Temmuz 1926 tarihinde çıkarılan Kabotaj Kanunu ile kaldırılmış ve Türk ekonomisi üzerindeki olumsuz etkileri ortadan kaldırılmıştır. Bu dönemde hazırlanmış olan lise sosyoloji ders kitabı da, Cumhuriyetin ekonomik önceliklerine ve milli ekonominin korunması adına alınan tedbirlere açıklama getirmeye çalışmıştır. Mehmet İzzet'i daha çok kaygılandıran olay, büyük inhisarları (tekeller) elinde bulunduran tröstlerin uluslararası siyasetteki etkileridir. Özellikle 20. yüzyılda petrol tröstlerinin uluslararası siyasetteki etkilerini de iyi kavramış ve süreçteki tehdit ve tehlikesine de işaret etmiş olan İzzet'e göre, "inhisarcı tröstlerin hakiki tehlikesi iktisadi olmaktan ziyade siyasidir. Memleketimizde bu gibi tröstler olmasa da, petrol tröstleri gibi mali kudretleri büyük olan müesseselerin beynelmilel siyasette tesirleri daima görülmektedir." Paranın iktisadi açıdan önemine işaret eden ve günümüze kadar gelişimini özetleyen, kredi ve bankalar hakkında bilgi veren Mehmet İzzet, Simmel'in "Soziologie" adlı eserinden "Rekabetin İçtimai Mahiyeti" (s.213-218) isimli makalesinin yer aldığı Kıraat bölümüyle bu faslı bitiriyor.

Altıncı fasıl ise "Mülkiyet" başlığını taşımaktadır. Bölümde, Mülkiyet Hakkının Aslına Dair Nazariyeler, Mülkiyet Hakkının İçtimai Aslı, Mülkiyet Hakkının Tekamülü, Ferdi Mülkiyet ve Sosyalist Nazariyeler alt başlıkları yer almaktadır.

İktisat biliminin en önemli kavramlarından biri olan ve üzerinde en çok tartışılan konu, "mülkiyet" konusudur. Sosyolojik boyutu göz ardı edilerek tek başına iktisat teorileri ile açıklanamayacak olan mülkiyet konusunu inceleyen Mehmet İzzet, mülkiyetin içtimai boyutuna dikkat çektikten sonra, öncelikli olarak,

mülkiyetin ortaya çıkışı ile ilgili teorileri inceleyip eleştirmekle işe başlar. Çeşitli düşünürlerin mülkiyetle ilgili yaklaşımlarını değerlendirdikten ve bu nazariyelerin önemine işaret ettikten sonra, mülkiyetin daha çok emekle ilişkili olduğunu, ancak alın teri ile kazanılan mülkiyetin meşru olduğunu ifade etmiştir. Mülkiyet hakkının menfi ve müspet yanları olduğunu dile getiren Mehmet İzzet, “istifade ve tasarruf salahiyetinin mülkiyet hakkının müspet tarafı; başkasının karışmasını ve saldırmasını menetmek salahiyetinin ise menfi tarafı” olduğunu dile getirir. “İptidai cemiyetlerde dini tasavvurların, mülkiyet hakkı üzerinde önemli bir etkisi” bulunduğunu ve her hukuk yasağının aynı zamanda dini açıdan haram olduğunu ifade eden İzzet’e göre, “bütün içtimai müesseselerde olduğu gibi, mülkiyetin de aslında dini itikatları bulunduğunu” söyler. Ayrıca “mülkiyet hakkının tekamülünde ise, mülkiyetin dince bir şekilde korunmasına ek olarak, bu hakkın “beyti” olmasından” da bahseden İzzet “işbölümünün ilerlemesi, istihsal ve mübadelenin artması ile mülkiyet tarzlarında farklılaşmaların” olacağını ifade eder. Mülkiyet hakkının tekamülüne paralel olarak “mülkiyet hakkı olan şahıslar itibari ile de tarihte bir tekamül” olduğunu söyleyen İzzet’e göre, “mülkiyetin müşterek şeklinden ferdi şekline geçmesi: fertlerin bir zümre içinde belirmesi, başkalaşarak sivrilmesi sayesindedir.” Bu bölümde Mehmet İzzet ayrıca ferdi mülkiyet ile ilgili sosyalist nazariyelerin de neler olduğunu ve bu nazariyelerle ilgili olarak eleştirisini de yapmaktadır.

Yeni kurulan Cumhuriyetle birlikte yapılan hukuki düzenlemelere paralel olarak mülkiyet anlayışı da değişmiş ve Mehmet İzzet kitabında, bu düzenlemelerin tarihi akışın ve çağdaşlaşmanın bir ürünü olduğunu göstermeye çalışmıştır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde yürürlükte olan mülkiyet ile ilgili uygulamalar, I. Meşrutiyetle birlikte Anayasal bir düzenlemeye tabi tutulmuş ve mülkiyet hakkı temel hak ve özgürlükler çerçevesinde değerlendirilerek anayasal bir hak olarak tanımlanmıştır. Bilindiği gibi 1866-1876 yılları arasında Ahmet Cevdet Paşa başkanlığındaki bir komisyon tarafından derlenen ve Osmanlı İmparatorluğunun son yarım yüzyılında şerri mahkemeler tarafından hukuki dayanak olarak kullanılan Mecelle-i Ahkam-ı Adliye (Mecelle), “İslami özel hukuk kuralları” çerçevesinde mülkiyetle ilgili düzenlemeler getirmiştir. Ancak Anayasal bir hak olarak tanımlanan mülkiyet hakkı uygulamada genelleştirilememiş, belli kişi ve zümrelerle sınırlı

kalmıştır. Cumhuriyet döneminde, 17 Şubat 1926 tarihinde İsviçre Medeni Kanunu örnek alınarak TBMM’de kabul edilen ve 4 Ekim 1926 tarihinde yürürlüğe konulan 743 sayılı Kanunla birlikte mülkiyet hakkının kullanılmasına ilişkin düzenlemeler yapılmış ve “devlet güvencesi” ile donatılmıştır. 1926’da kabul edilen Medeni Kanun’dan bir yıl sonra Mehmet İzzet tarafından hazırlanan lise sosyoloji ders kitabında, mülkiyet hakkı geniş bir şekilde yer almıştır. Yeni kurulan Cumhuriyet rejimi ile birlikte özel mülkiyet hakkının tanınması, mülk edinme ve tasarruf hakkının bireysel hak ve özgürlükler çerçevesinde değerlendirilmesi ve mülkiyet hakkının kanunla garanti altına alınması sonucunda elde edilen mülkiyet hakkı ile alakalı bilgiler bu bölümde tanıtılmaya, mülkiyetle ilgili hak ve özgürlüklerin neler olduğu öğretilmeye çalışılmıştır.

İktisadi İctimaiyat Bölümünde yedinci fasıl ise “İktisadi Değişikliklerin Müesseselere, Örflere ve Fikirlerle Dokunması” başlığını taşımaktadır. Bu fasılda da, İktisadi Değişiklikler ve Cemiyette Değişiklikler, Tarihi Materyalizmin Tenkidi, İktisadi Yeniliklerin İktisat Müesseselerine Tesiri, Örflerde Değişiklikler, Hukukta Değişiklikler, Fikirlerde Yenilikler alt başlıkları yer alır ve Kıraat bölümü ile de son bulur.

Bu bölümde Meşrutiyet aydınının eleştirisini yaparak konuya başlayan Mehmet İzzet “hem iktisadi hayatın hem de örflerin karşılıklı olarak birbirleri üzerinde etki” yaptığını söyler ve bu iki alanın birbirinden bağımsız olarak düşünülemeyeceğini göstermeye çalışır. Batıcılaşma ile birlikte, memleketimizin istiklalini korumak için Avrupa’nın yalnız iktisadi ve sınai terakkilerini almanın elvereceğine ve müesseselerimizi, adetlerimizi, fikirlerimizi gene eskiden olduğu gibi saklayabileceğimize inanıldığını ifade eden Mehmet İzzet, bunun bir yanılgı olduğunu, garbin iktisadi faaliyeti memlekete girince, birçok müesseselerin, adetlerin, fikirlerin değişmeğe başladığının da görüldüğünü izah eder. İktisadi yeniliklerin müesseselere, adetlere ve fikirlere de dokunduğunu ve değiştirdiğini söyleyen Yazar’a göre, hem iktisadi hayatı değiştirmek, hem de eski müesseselerle ve düşüncelerle yaşamak mümkün değildir. Aynı şekilde, düşüncelerimiz, adetlerimiz ve kanunlarımız da iktisadi hayatı etkilemektedir. “Bazı mütefekkirler birinci noktayı görüp ikinciye mühimsememişlerdir” diyen İzzet, “istihsalin,

mübadeleinin, istihlakin, mülkiyetin temelinde dini tasavvurların bulunduğunu” kaydeder. “İnsanların itikatlarının en ehemmiyetli içtimai amillerden” biri olduğunu ve iktisadi faaliyetler üzerinde büyük tesirleri bulunduğunu ifade eden Yazar, yaptığı açıklamalarla Marksizm’in yanlışlıklarını ortaya koymaya çalışır. İktisadi faaliyetlerin sosyal yapı ile karşılıklı etkileşimlerini de değerlendiren Mehmet İzzet; iktisattaki gelişmelerin örfleri etkilemekle kalmadığını, “milletlerin örflerini birbirine yaklaştırdığını ve bu surette medeni bir örfün ortaya çıktığını” ifade eder. “Asri medeniyete girmiş olan fertlerin yeme, içme, selamlaşma, giyinme tarzları, hülasa muaşeret kaideleri esas itibari ile aynı olduğunu düşünen İzzet’e, batıcılışma politikasına paralel olarak hedeflenen toplum modeline uygun olarak toplumsal hayata yapılan ve yapılacak olan müdahalelerin sorun olmadığını ve toplumsal yapıya zarar vermeyeceğini izah etmeye çalışır.

Mehmet İzzet bu bölümde, Cumhuriyet rejiminin hedef olarak gösterdiği “muasır medeniyet seviyesine” ulaşmak için maddi kültür alanında yapılan değişikliklerin manevi kültür alanına yansımalarını göstermeye çalışır. “Çağdaşlaşma” yolunda tek başına iktisadi faaliyetlerin yeterli olmadığını, iktisadi alanda yapılan değişikliklerin beraberinde Batı modeline uygun insan ve toplum tipini gerekli hale getirdiğini, maddi kültürle birlikte manevi kültür alanının da zorunlu olarak değiştiğini, sosyal yapıda yapılan ve daha sonra yapılmak istenen değişikliklerin, tarihi akışın bir neticesi olduğunu vurgulamaya çalışır. Bu açıdan bakıldığında Mehmet İzzet’in, kültür ve medeniyet ayırımı yapan ve milli kültür muhafaza edilerek muasır medeniyet seviyesine ulaşılmasının mümkün olduğunu göstererek yeni kurulan Cumhuriyete yol haritası çizen Ziya Gökalp’tan kısmen uzaklaştığını görüyoruz.

Mehmet İzzet hazırlamış olduğu lise sosyoloji ders kitabına, daha sonraki ders kitaplarının aksine, “İktisadi İçtimaiyat” bölümünü başa koymasının sebebi, Cumhuriyet rejiminin en önemli önceliklerinden biri olan iktisat politikasını ve bu politikaya uygun olarak iktisadi ve sosyal ilişkilerde, toplumsal yapıda ve hukuk alanında yapılan değişikliklerin tanıtılmasıdır. Gerek konu başlıkları ve gerekse içerikleri yeni kurulan Cumhuriyetle birlikte iktisadi alanda yapılan değişiklikleri ve toplumsal hayata yansımaları ele alınmıştır.

Mehmet İzzet'in hazırlamış olduğu lise sosyoloji ders kitabının İkinci Bölümü ise “Beyti ve Siyasi İctimaiyat” başlığını taşıyor.²⁸ Bu başlık altında; “evrim sürecinde farklı toplumsal yapıların tasnifine, toplumun aile, siyaset, devlet gibi temel kurum ve kuruluşlarının tanımı ve işleyişlerine ve din, sanat ve bilim gibi bilgi kategorilerinin sosyolojik açıdan değerlendirilmesine ayrılmıştır.”²⁹

Bilindiği gibi Osmanlıdan Cumhuriyete geçiş sürecinde toplumu yeniden dizayn etmeyi amaçlayan devletin öncelikleri arasında hukuki düzenlemeler yer almaktadır. Bu amaçla Cumhuriyetin ilanından sonra Anayasal düzenlemelere paralel olarak başta Özel Hukuk ve Ceza Hukuku olmak üzere birçok alanda yeni düzenlemelere gidilmiştir. Bu süreçte; 1889 tarihli İtalyan Zanardelli yasası esas alınarak hazırlanan ve 1 Mart 1926 yılında TBMM’de kabul edilerek yürürlüğe giren Türk Ceza Kanunu, yine 17 Şubat 1926 tarihinde TBMM tarafından kabul edilerek yürürlüğe giren Türk Medeni Kanunu ile Türk toplumu yeniden şekillendirilmek istenmiştir. 1927 yılında Mehmet İzzet'in hazırlamış olduğu lise sosyoloji ders kitabı, gerek Anayasada belirlenen kişisel hak ve özgürlükleri ve gerekse Türk Ceza Kanunu ve Türk Medeni Kanununda öngörülen kişisel ve sosyal ilişkilere yönelik düzenlemeleri tanıtmayı amaçlamıştır.

Kitapta hukuk alanında yapılan değişiklikler ve getirilen yenilikler konusunu Osmanlı dönemi ile Cumhuriyet dönemini karşılaştırarak yeni hukuk sistemini ayrıntılı bir şekilde değerlendiren Mehmet İzzet, kapsamlı bir şekilde Medeni Kanununu tanıtmaktadır. “Ancak bu değişimlerin reformlarla birlikte tarihsel bir olgunlaşma sürecinin de ürünü olduğunu ifade etmektedir.”³⁰

Çalışmanın “Beşeri Cemiyetin Menşei ve İptidai Cemiyet” başlığını taşıyan “Birinci Bap”ta “Beşeri Cemiyetin Menşeiine Dair Nazariyeler Hakkında Tarihi Malumat” konu başlıklı Sekizinci Fasil yer almaktadır. Bu Fasılda Beşeri Cemiyetin

²⁸ Baha Dürder, Mehmet İzzet'in kitabının “Beyti ve Siyasi İctimaiyat kısımlarını Hilmi Ziya Ülken'in hazırladığını”, ancak kitabın hiçbir yerinde bu isme rastlanmadığı gibi, bir not dahi bulunmadığını iddia eder. O'na göre, “bir gün Mehmet Ali AYNİ bey, bu kitap hakkında tenkitlerde bulununca, merhum Siyasi ve Beyti İctimaiyat kısımlarının başkası tarafından hazırlanmış olduğunu söylemiş, bu suretle, evvelce kabul etmediği bir ortaklığı, kendi tenkitten sıyrılın diye, ortaya koymuştur. “ Baha Dürder'e göre “Beyti ve Siyasi İctimaiyat bahisleri, başka bir görüşün ve bilhassa başka kalemin mahsulü olduğundan, Mehmet Ali Ayni bey bu ayrılığın çarçabuk farkına varmıştır. bkz. Dürder, **A.g.e.**, Mehmet İzzet Bahsi.

²⁹ Balcı, **A.g.m.**, s. 171-194

³⁰ Zabun, **A.g.m.**, s.7

Başlangıcı Meselesi, Yunan Filozoflarının Fikirleri, Hobbes ve Rousseau, İnsan Cemiyeti Ailenin Tekamülünden mi çıkar?, Etnografya ve Tarihin Verdiği Malumat, İçtimailik Duygusu, Menşe Meseleleri ile İçtimaiyat Uğraşmaz alt başlıkları bulunmaktadır.

Mehmet İzzet bu bölümde, siyasi heyetin yani devletin ilk olarak ortaya çıkışı ile ilgili teorileri anlatır. İlk olarak, Yunanlı filozofların görüşleri ile işe başlar. Daha sonra Rousseau ve Hobbes'un konu ile ilgili görüşlerine değinerek her iki düşünürün teorilerinin yeterli olmadığı görüşünü ortaya koyar ve etnografya verilerinin, iki nazariyenin de konuyu açıklamakta yeterli olmadığı görüşünde olduğunu aktarır.

“Aile ve Siyasi Cemiyetin İptidai Şekli Olarak Klan” başlığını taşıyan Dokuzuncu Fasılda ise “İptidai Cemiyet Totemli Klandır, Totemli Klanın Tavsifi, Beyti ve Siyasi Cemiyetlerin Tekamülü Kanunu” alt başlıkları yer almaktadır. Bu kısımda Mehmet İzzet, ailenin muhtelif şekillerini ve tekamülünü inceliyor. “Beyti İçtimaiyat” bölümünde yer alan Onuncu Fasılda “Ailenin Muhtelif Şekilleri ve Tekamülü” başlığı altında; “Hısımların Nevileri”, “İptidai Klanda Hısımlık Ana Tarafındandır”, “Baba Totemi ile Hısımlık Neden İptidai Değildir?”, “Muhtelif Aile Tipleri: Zadruga”, “Pederşahi Aile”, “İktisadi Bakıştan Pederşahi Aile”, “Hukuki Bakıştan Pederşahi Aile”, “Dini Bakıştan Pederşahi Aile”, “Pederi Aile”, “Türklerde Aile” alt başlıkları sıralanmaktadır. Burada Mehmet İzzet, bir önceki fasılda olduğu gibi ailenin muhtelif şekillerini incelerken öncelikli olarak hısımlıkla (akrabalık) işe başlıyor ve bunun çeşitli şekillerinden örnekler veriyor. Aile tiplerinin tekamülünden bahsettikten sonra da Türklerde aile şekillerini Ziya Gökalp'ten alıntılarla aktarıyor. “Muasır Aile ve Evlenme” başlığını taşıyan On birinci Kısımda “Muasır Ailenin Tavsifi”, “Muasır Ailede Hem Dini Hem İktisadi Birlik Zayıflamıştır.”, “Evlenmenin Tekamülü”, “Evlenme ve Ferdi Meyiller”, “Tek Evlenmenin Rüçhanı” ve “Boşanma” alt başlıkları yer almaktadır.

Ailenin nasıl ortaya çıktığını, tarihsel olarak nasıl değiştiğini, İslamiyet'in kabulü ile aile yapısında meydana gelen değişiklikleri, Osmanlı aile yapısını ve Medeni Kanunun kabulü ile aile yapısında ortaya çıkan farklılıkları birlikte değerlendiren Mehmet İzzet, dönemler arası karşılaştırmaları Aile Sosyolojisi ünitesinde de yapmıştır. Örneğin, ailenin

oluşumu, hısımlık ve miras paylaşımı konusunda ayetlerle örneklendirdiği şer'i kurallarla Medeni Kanun'un hükümlerini karşılaştırarak Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinin mukayesesini yapmıştır... Türklerde aile başlığı altında, Türk aile yapısını tarihsel olarak analiz eden Mehmet İzzet, "Muasır Aile ve Evlenme" başlığında Medeni Kanun ile kadın - erkek ilişkilerinde ortaya çıkan değişiklikleri, kadınlara tanınan hakları, evlenmede karşılıklı rızayı, tek eşliliğin önemini, boşanma hakkının kadına da verilmesini ayrıntılı olarak işlemiştir.³¹

Üniteye çağdaş aile ile eski aile arasındaki farkları araştırarak başlayan Mehmet İzzet, geleneksel aile tipinin yerine ikame edilen "modern" aile tipinin hukuki ve toplumsal temellerini açıklama gayreti içerisine girer. Burada, 4 Ekim 1926 tarihinde yürürlüğe giren ve henüz toplum tarafından tam olarak bilinmeyen Medeni Kanunun düzenlemeleri tanıtılmaya ve kişisel hak ve sorumluluklar konusunda ortak bir bilinç oluşturulmaya çalışılır. Kanunun 11. Maddesinde yer alan "evlenme kişiyi reşit kılar" hükmüne dayanarak değişen aile içi ilişkileri, aile üyeleri arasında ortaya çıkan karşılıklı hak ve sorumlulukları ve nihayet geleneksel aileden çekirdek aileye geçişin sosyal ve hukuki sorumlulukları irdelenir. Geleneksel aile ile modern aile tipini karşılaştıran Mehmet İzzet Medeni Kanunla birlikte aile üyelerinin, özellikle kadın ve çocukların, elde ettikleri hukuki haklar ve taşıdıkları sorumluluklar geniş bir şekilde tanıtır ve anne, baba ve çocuklardan oluşan çağdaş ailenin geleneksel aile karşısındaki üstünlüklerini gösterir. Başka bir ifade ile, Cumhuriyet Türkiye'sinin kanuni düzenlemelerle toplumsal bir temele oturtmaya çalıştığı modern aile tipini ve bireysel hak ve özgürlüklerle tanımlanan kadın haklarını ele alan Mehmet İzzet, yaptığı değerlendirmeleriyle öngörülen ailenin ve aile içi ilişkilerin, bireysel hak ve özgürlüklere sahip yeni kadın tipinin tarihi gelişmenin zorunlu bir sonucu olarak ortaya çıktığını göstermeye çalışır.

Medeni Kanunla düzenlenen tek eşliliği de çağdaş aile tipinin olmazsa olmazı olarak gören Mehmet İzzet, muasır ailedeki evlilik tipinin monogami olduğunu ve bunun en ideal evlilik şekli olduğunu izah ederek tek evlenmenin rüçhanı ise duygularımızın, hatta bütün manevi şahsiyetlerimizin en elverişli şartlar altında

³¹ Zabun, **A.g.m.**, s. 8

inkışaf etmesini sağladığını söyler. En kuvvetli milletlerin bu evlilik tarzını kabul ettiklerini ve bu evlenme tarzının, yüksek bir harsın inkışafı için cemiyete lazım gelen şartları hazırladığını ifade eden İzzet, toplumsal yapının temel kurumlarından biri olan aile müessesesinin yeni toplumsal modele uygun hale getirilmesi iradesinin szclğn yapar.

Görüldüğü gibi Mehmet İzzet bu kısımda da, İmparatorluğun yerini alan yeni siyasal yapının öngördüğü insan ve toplum tipini ve hukuki düzenlemelerle şekillendirmeye çalıştığı sosyal ilişkileri tanıtmaya ve meşru bir zemine oturtmaya çalışmaktadır.

İmparatorluktan Cumhuriyete geçiş sürecinde Türk toplumunun en fazla meşgul olduğu ve yeni dönemde sunulan modelin toplusal açıdan meşruiyet kazanmasına ihtiyaç duyulan konuların başında kadın ve aile konusu gelmektedir. Kitabın “On İkinci Fasil”ında “Kadının Aile ve Cemiyette Yeri, Kadınların Haysiyet ve Hukukun İnkışaf ve Tekamülü” alt başlıkları bulunmaktadır.

Kadın konusu sosyoloji kitabında ayrı bir ünite başlığı olarak yer alması büyük bir önem taşımaktadır. Yukarıda izah ettiğimiz gibi, 1926 yılında kabul edilen Medeni Kanun, aile ve kadının statüsünde büyük değişiklikler getirmiş, erkek egemen anlayışı yerine kadın haklarını esas alan bir sosyal düzenlemeyi gerekli görmüştür. Medeni Kanunla yapılan sosyal düzenlemeler çerçevesinde “vatandaş yetiştirme” amacına yönelik bir programla içeriğini hazırladığı lise sosyoloji ders kitabında Mehmet İzzet, yeni sosyal yapı içerisinde kadının yeri ve statüsünü, bir birey olarak kadının Anayasal hak ve özgürlüklerini ele almıştır.

Türk tarihine bakıldığında Türk toplumunda “kadın”ın sosyal ve hukuki statüsünün, tarih boyunca diğer toplumlara nazaran, yüksek bir seviyede olduğu görülür. Ancak tarihi şartların zorlamasıyla kadının toplum içindeki konumu zaman zaman zayıflamış, hukuki ve sosyal hakları elinden alınmıştır. Erkek egemen bir toplum anlayışının yansıması olarak kadının kaybetmiş olduğu sosyal ve hukuki hakları Cumhuriyetle birlikte Medeni Kanunda yapılan değişikliklerle yeniden iade edilmiş, birey olarak kadının hak ve özgürlükleri Anayasal bir hak olarak hukuki açıdan güvence altına alınmıştır. Yeni düzenlemelerle kadın toplum hayatına dahil

edilmiş, sosyal, hukuki ve ekonomik haklara kavuşmuştur. Yeni toplumsal ve siyasal sisteme uygun insan yetiştirme görevini üstlenen Türk eğitim sisteminin amacına uygun olarak hazırlanan lise sosyoloji ders kitabında Mehmet İzzet, sadece kadının toplum içindeki yerine dikkat çekmekle yetinmemiş, “kadının evinde kapalı kalmaması”, toplumsal hayata katılması gerektiğini de özellikle vurgulamıştır. Sosyal hayata dahil olan kadının “hariçteki maddi ve manevi servet istihsalı faaliyetlerinin her türlüüne karışması, bu günkü iktisadi şartlar içinde hem bir emrivaki, hem de kaçınılmaz bir zarurettir” diyen Mehmet İzzet bu Bölümde, geleneksel toplumsal yapı içerisinde “evinde oturan ve bireysel hak ve özgürlüklerden mahrum, sadece çocuk yetiştiren kadın anlayışı yerine, toplumsal hayatın her aşamasında yer alan, iktisadi faaliyetlere katılan ve hukuki haklara sahip olan “modern” kadın modelinin tarihi gelişmenin bir ürünü olduğunu göstermeye çalışmıştır. Tarih boyunca çeşitli toplumlarda kadının yeri ile ilgili olarak örnekler veren ve modern aile tipi dışında kalan aile tiplerinde kadının mutlak surette aile reisine boyun eğdiğine dikkat çeken Mehmet İzzet, Medeni Kanunla birlikte kadının mevki ve haysiyetinde büyük bir iyileşme olduğunun altını çizer. İzzet’e göre toplumsal yapıyı derinden etkileyen kanuni düzenlemeler çağdaşlaşmanın vazgeçilmez bir sonucudur.

Kadının toplumdaki yerinin iktisadi ve hukuki görüşlere göre belirlendiğini savunan görüşleri de eleştiren Mehmet İzzet, kadının statüsünü “yaşadığı dönemin her safhasında görülen ferdiyetçilik akımı” belirlediğini, ayrıca bir başka belirleyicinin de “kadının güzel sanatlarla uğraşması ve sanat alanında daha çok yer alması” olduğunu söyler. Kadının Cumhuriyetin öngördüğü şekilde toplumsal hayatın bütün alanlarına dahil olması gerektiğini savunan İzzet’e göre “kadının bedii faaliyet sahasındaki mevki” kadının toplum içindeki mevkiini yükselten “mühim bir amil”dir. Umumiyetle denebilir ki bir cemiyet içinde kadının güzel sanatların her türlü şekillerine, edebiyata karışması ne kadar fazla ise o cemiyette kadınların mevki o derecede yüksektir.

Kısaca özetleyecek olursak Cumhuriyetin öngördüğü siyasal ve sosyal yapıya uygun “vatandaş yetiştirme” amacıyla konu ve içerikleri hazırlanan lise sosyoloji ders kitabı, yeni siyasal yapının ekonomik, sosyal ve hukuki önceliklerini

içermektedir. Geleneksel toplumsal yapının yerine ikame edilmek istenen sosyal hayatın belirleyicisi ve taşıyıcısı olan kadın ve aile konusunda getirilen hukuki ve sosyal kuralların meşruluğu ve çağdaşlaşmanın bir ölçütü olduğu anlatılmaya ve nihayet öğretilmeye çalışılır.

Kitabın “İkinci Kısımın “Üçüncü Babı” “Siyasi İctimaiyat” başlığını taşımaktadır. Bu bölümün “On Üçüncü Faslı” “Siyasi Cemiyetler, Nevileri Tekamülü” başlığı altında; “Klanlarda Mürekkep Zümreler”, “Aşiretler, Aşiri, Cemiyetler, Medineler”, “İmparatorluklar”, “Derebeylikler” alt başlıklarını taşımaktadır.

Siyasi açıdan toplumun tekamülünü inceleyen Mehmet İzzet, ele aldığı bütün konularda olduğu gibi bu bölümde de tarihsel süreç içerisinde toplumların gelişmesini açıklamaya çalışır. Tarihi akış içerisinde klandan başlayıp millet şeklinde örgütlenmeye kadar geçen sürede meydana gelen değişimleri aktarır. “Siyasi heyetleri iki açıdan sınıflandırmak mümkün” olduğunu ifade eden Mehmet İzzet, bu sınıflandırmanın “dağınık ve toplu olmasına göre ve siyasi kuvvetin bir ya da birden fazla kişinin elinde bulundurmasına göre yapılabileceğini, tarihsel süreçte bu iki sınıflandırmanın birbiriyle ilişkili bir görünüm arz ettiğini dile getirir. Toplumsal gelişmelerin benzer sebeplerden dolayı aynı çizgide ilerlediğini savunan Mehmet İzzet, ilkel bir toplum örgütlenmesi olan Klandan başlayarak ümmet esasına dayalı toplum örgütlenmesinden millet esasına dayalı sosyal yapılanma süreci içerisine giren Türk toplumunun geldiği aşamayı tarihi akışın bir sonucu olarak gösterir. Mehmet İzzet, tarihi gelişme sürecinde ortaya çıkan merhaleleri Batı toplumlarının gelişme çizgisine göre uyarlayarak Türk tarihini açıklamaya çalışır.

Bütün toplumların birbirine benzer tarih aşamalarından geçtiğini ve fakat tekamülün farklı toplumlarda farklı zamanlarda ortaya çıktığını söyleyen Mehmet İzzet, Batı toplumlarının ulaşılmış oldukları “medeniyet seviyesinin” toplumsal gelişmenin son merhalesi olduğunu ve Türk toplumunun Batıcılığa tercihinden vazgeçmesinin mümkün olmadığı yönündeki ön kabulü temellendirme gayreti içerisine girer. Birçok toplumun tarihin herhangi bir basamağında takılı kaldığını, diğer bazı toplumların ise “muhtelif şartların tesiri altında başka başka yollardan giderek serpilip büyüdüklerini” ifade eden Mehmet İzzet’e göre “inkısaflardaki bu

farkları husule getiren, tarihi amillerdir. Bunlar o kadar başka başkadır ki, içtimaiyat, hepsini bir tek tekamül kanununa bağlamakta güçlük çeker. Bunda dolayı siyasi tekamülün en yüksek şekillerinin zaruri bir kanuna göre her yerde aynı tarzda vukua geldiğini ve geleceğini iddia eylemek mübalağaya gitmek olur.” İptidai kavimlerden imparatorluk aşamasına gelinceye kadar toplumların tarihi gelişme aşamalarının tek bir çizgide ilerlediğini göstererek sosyal tarihi açıklamaya çalışan Mehmet İzzet, toplumların tarihi gelişme aşamalarında köylerin birleşmesinden şehirlerin ve nihayet şehirlerin bir araya gelmesinden de imparatorlukların ortaya çıktığını izah ederek imparatorluktan milli devlet aşamasına geçiş sürecinin izahını yapar.

Köylerin birleşmesinden Medineler, onların da bir araya gelmesinden imparatorlukların oluştuğunu ifade eden Mehmet İzzet, Osmanlı İmparatorluğunun nerede yanlış yaptığını izaha çalışır. O’na göre “amacı yenmek ve zapt etmek” olan “imparatorlukların temelinde ekseriya askeri teşkilat ve kuvvetli bir merkeziyet” anlayışı vardır. “İmparatorluklar arasında içtimaiyatçının dikkatini çekenler münhasıran yenilmiş kavimleri esaret altında tutarak soyanlar değil, belki aynı merkezi kuvvetin hakimiyeti altında tuttukları muhtelif kavimler arasında muayyen olanlar” olduğunu ifade eden Mehmet İzzet, Osmanlı İmparatorluğunun bu işi eksik bir tarzda yaptığını, bünyesine aldığı din ve milliyete mensup unsurları kendi kültür politikasında eritemediğini, onları bir arada tutacak hukuki alt yapıyı hazırlayamadığını dile getirir.

İmparatorluk yapısı içerisinde değişik din ve milliyete mensup unsurların tamamını içine alacak ortak bir kimliğin ortaya çıkarılmasının imkansızlığını gözden kaçıran Mehmet İzzet’in bu yöndeki iddiaları olayların açıklanmasında yetersiz kalmaktadır. Zira Osmanlı İmparatorluğu, karşılaştığı siyasi ve sosyal sorunların aşılması çabaları içerisinde; önce değişik din ve milliyete mensup bütün unsurları Osmanlı kimliği potasında eritmeyi denemiş ancak başarılı olamamıştır. Gayrı Müslim unsurların imparatorluktan kopma istekleri ve bu amaca yönelik eylemleri karşısında İslam birliği fikri hakim kılınarak Müslüman tebaanın imparatorluk bünyesinde kalması için çaba harcanmış, ancak bu çabalar da sonuçsuz kalmıştır. Bütün bu gayretlerin ardından nihayet imparatorluk varlığını sürdürebilmesi için

muhtaç olduğu gücü asli unsuru olan Türk kimliğinde bulmuş ve milli kurtuluş hareketi içerisine girmiş ve sonuçta başarılı olmuştur. Türk devletinin başarı elde ettiği kimliğe dayalı olarak yeni bir siyasal ve sosyal organizasyonu kurarak varlığını sürdürme gücünü elde etmiştir. Bu sürecin sonucunda, varlığını borçlu olduğu Türk kimliğinin egemen kılınması ve milletleşme sürecinde geleneksel yapıdan kaynaklanan engellerin aşılmasına ihtiyaç duyulmuştur.

“Tarih sadece siyasi heyetlerin büyüüp gelişmesini kaydetmez. Aksine siyasi heyetlerin dağılması da söz konusu” olduğunu ifade eden Mehmet İzzet, imparatorluktan milletleşme sürecine geçiş aşamasını idealist eğilimlerle açıklamaya çalışır. Her tarih aşamasının bir sonrakini hazırladığına inanan Mehmet İzzet’e göre insanlığın tarihte daima gösterdiği idealist meyilleri tatmin etmeğe elverişli olan bir diğer siyasi cemiyet şeklinin bulunduğu görülüyor, imparatorlukların bozulması ile veya bu dağılmadan meydana gelen derebeylik teşkilatının kaynaşması ile yeni bir içtimai manzume meydana çıkıyor: o da “millet” tir.”

Türk kimliğinin temel belirleyicileri içerisinde yer alan mensubiyet duygusunun açıklanması ve yeni toplumsal yapının bilimsel temellere oturtulmasına ihtiyaç duyulduğu bir dönemde Ziya Gökalp’ın başlatmış olduğu Türk kimliğinin tanımlamasına yönelik çalışmalar, Mehmet İzzet tarafından devam ettirilmiştir. Yaptığı çalışmalarda Gökalp sosyolojisinin etkileri açıkça görülen Mehmet İzzet, millet ve milliyet kavramlarına açıklık getirme çabası içerisine girer ve konuya geniş bir yer verir.

Kitabın “On Dördüncü Fasil”ının “Millet” başlığı taşıyan bölümünde “Millet ve Fertlerin İradesi”, “1. Vakıa Olarak Millet”, “2. Mefkure Olarak Millet”, “Millet Muhabbeti” alt başlıkları yer almaktadır.

Bu başlıklar arasında dönemsel, tarihsel ortam ve şartlara paralel olarak ulus devletin inşası çerçevesinde objektif ve sübjektif milliyetçilik anlayışlarının dengeli bir şekilde ortaya konması dikkat çekmektedir. Örneğin, “İrk ve Toprak” başlığında fizik- antropolojik bir yaklaşımla teoriler tanıtılırken, “Tarihi Vakalar” başlığında daha kültürel milliyetçi bir yaklaşım ortaya çıkmaktadır. Mehmet İzzet “Milli Devlet” kavramına kitabında kapsamlı

bir bölüm ayırmıştır. Bu durum, eğitimin siyasal işlevleri çerçevesinde dönemin siyasi özelliklerinin doğal bir sonucudur.³²

Yukarıda yaptığımız değerlendirmelerden hatırlanacağı gibi, İmparatorluğun karşı karşıya bulunduğu sorunların çözümü konusundaki arayışlar çerçevesinde Türkçülük hareketi gelişmeye ve etkili olmaya başlamış, Türk toplumunun kurtuluş reçetesi olmuştur. Emperyalist güçlerin Türk milletini tarih sahnesinden silme politikaları, milli bir direniş ile etkisiz hale getirilmiş, yeni bir siyasi irade ortaya konulmuştur. İmparatorluğun yerine ikame edilen millet esasına dayalı Cumhuriyetle birlikte, devleti oluşturan toplum tanımını zorunlu kılmıştır. Ancak bu konuda önemli bir sorun ortaya çıkmış, imparatorluktan devralınan nüfusun kimlikle ilgili kodları farklı özellikler taşımaktaydı ve bu sebeple değişik din ve milliyete mensup unsurları ortak bir kimlik tanımlaması ile açıklama imkanı bulunmamaktaydı. Sosyal yapıyı oluşturan unsurların tanımlanabilmesi ve ortak bir açıklama getirilebilmesi için, Türk toplumunun milletleşme sürecinde belirleyici bir rol oynayan soy birliği, tarih birliği, kültür birliği, yurt birliği, dil birliği gibi unsurların yeniden yorumlanmasını gerektirmekteydi. Mehmet İzzet, Türk milletinin tanımında kullanılması zorunlu olan belirleyicilerin tek başına bir anlam ifade etmediğini ve mensubiyet şuurunun millet tanımında temel belirleyici olduğunu göstermek suretiyle, değişik toplum kesitlerinin aynı kimlik içinde tanımlanmasına sosyolojik bir yaklaşım getirir.

Millet ile ilgili bölüm, ders kitapları ve müfredatlar yazımı süresince Mehmet İzzet'in en etkili olan, en çok alıntı yapılan, üzerinde en çok tartışılan konusunu oluşturur. Çok büyük bir değişikliğe uğramadan kendisini koruyabilmiş hatta millet ve milli hayatla ilgili olarak sosyolojik çözümü oluşturmuş bir konudur. Mehmet İzzet'in "Milli Hayat ve Milli Nazariyeler" isimli eseri, konu ile ilgili olarak yapılmış önemli başucu eserlerinden biridir.

Millet başlığını taşıyan bu bölümde "Bir milleti ne zaman mevcut sayarız?" sorusuna cevap arayarak konuya giren Mehmet İzzet, millet ve milliyet duygusunun sosyolojik esaslarını tespit etmeye yönelik açıklamalar yapar. Çok belirsiz ve çok genel olduğu için yeterli görmemekle beraber "Millet kavramını; "bir millet beraber

³² Zabun, **A.g.m.**, s. 9

yaşamak isteyen ve başkalarıyla beraber yaşamak ya da başkalarına boyun eğmek istemeyen insanların mecbur” olduğu sosyal yapı olarak tanımlayan Mehmet İzzet, milletleşme sürecini mensubiyet şuuru ile açıklar. O’na göre “bir toprak üzerindeki bir zümrenin azası, kendilerine yabancı saydıkları kimselerle yaşamak istemezlerse onlarda milliyet duygusu uyanmıştır denir. Mesela Arnavutlar ya da Suriyeliler, İstanbul’daki halifenin, İrlandalılar, Londra’daki kralın gönderdiği memurları istemezlerse, o zaman Arnavutlarda, Araplarda, İrlandalılarda milliyet hissinden bahis olunur.” Mehmet İzzet dünya savaşından sonra Millet’in tanımının ve milli sınırların çoğunlukla “reye bağlı” olarak yapıldığını, ama bizi yakından ilgilendiren istisnaların da bulunduğunu söyleyerek Musul örneğini verir.

“Neden milli hayat bir mefkure oluyor, onun tahakkukuna çalışmak neden bir vazife sayılıyor?” sorusuna cevap arayan Mehmet İzzet, insanlık tarihinin geldiği noktada millet şeklinde yaşamının ulaşılması gereken bir hedef olduğunu, mensuplarının milletleşme sürecinde ona hizmetle yükümlü olduklarını milli bir sorumluluk çerçevesinde ortaya koyarak, yeni siyasal yapının öngördüğü Türk kimliğine dayalı milli şuurun tesisine yönelik açıklamalara girer.

Tekrarlayacak olursak, Cumhuriyetin öngördüğü milli kimliğin tanımlanmasında, mensubiyet şuuru temel belirleyici olarak kabul edilmiştir. Türk milletinin milli kimliğini belirleyen soy birliği, dil birliği, kültür birliği, tarih birliği ve benzeri kodlarla şekillenen Türk milletinin tanımını ve bu tanıma kapsayan mensubiyet duygusunu Mustafa Kemal Atatürk “ne mutlu Türküm diyene” şeklinde formüle etmiş ve milli kimliğin içeriğini belirlemiştir. Türk milletinin tanımlanmasında Mustafa Kemal Atatürk’ün temel bir ölçüt olarak aldığı milliyet duygusunu Mehmet İzzet, tarih içinde milletleşme sürecinde belirleyici olan unsurları ve bu unsurları kapsayan millet tanımı çerçevesinde yapılan değerlendirmeleri ele alır ve bu belirleyicilerin tek başına bir anlam ifade etmediğini, ancak birçok unsurun bir araya gelmesi ile milletlerin ortaya çıktığını göstermek suretiyle millet ve milliyet kavramlarını sosyolojik ve tarihsel bir temele oturtmaya gayreti içerisine girer.

Bir millete milli kimliği kazandıran unsurları değerlendiren Mehmet İzzet, ilk olarak, milletin ırktan ibaret olduğu yönündeki açıklamaların savunularını ve

eleştirisini yapar. “Bir milletin fertlerini birbirlerine iliştiren zincirin ırktan ibaret olduğunu söyleyenlerin bulunduğunu, hatta bunların ekseriyetinin bu telakkiye meylettiklerini ve bir milleti diğer millet azasından ayıran şeylerin “bilhassa cismani vasıflar, mesela şehrenin hususiliği” olduğunu sandıklarını ifade eden İzzet, bu kişilerin yanıldıklarını, tarihe ait tetkiklerin bunun tam aksini gösterdiğini söyler. Tarihi süreç içerisinde gelişen siyasi, sosyal ve ekonomik ilişkiler sebebiyle şimdiki medeni milletlerde saf ırkın hiç söz konusu edilemeyeceğini belirten Mehmet İzzet, imparatorluktan milli devlete geçiş sürecinde toplumsal yapıyı oluşturan değişik din ve milliyete mensup unsurları Türk kimliği içerisinde bütünleştirmeyi amaçlamıştır. Türkiye Cumhuriyeti imparatorluktan miras olarak devraldığı toplum kesitlerine ortak bir kimlik kazandırabilmek, milli bir anlam yükleyebilmek amacıyla millet tanımında ırk unsurunu arka plana itmek zorunda kalmıştır. Eğer millet tanımında ırk faktörü belirleyici bir etken olarak ortaya konulmuş olsa idi, ortak bir kimliğin tanımını yapmak ve toplumsal bütünlüğü sağlamak oldukça güç olacaktı. Cumhuriyetin önceliklerine bilimsel bir açıklama getirme gayreti içerisinde olan Mehmet İzzet de, içinde bulunulan asrın şartları gereği toplum tanımlarında “saf ırk” anlayışının geçersiz olduğunu izah ederek birbirinden farklı milliyete mensup toplum kesitlerine Türk kimliği altında toplanmasının ırki bir temeli olmadığını, dolayısıyla sakıncasının bulunmadığını göstermeye çalışır.

Millet tanımında ırk unsurunun tek başına belirleyici olmadığını ifade eden Mehmet İzzet daha sonra coğrafi muhitin milliyeti belirleyen esas unsur olup olmadığını tartışmaya açar ve “coğrafi muhit, milliyetin prensibi olarak, ırktan daha doğru bir esas mıdır?” sorusuna cevap arar. İnsanın, üstünde yaşadığı toprağa az çok tabi olduğunun inkar edilemeyeceğinin de altını çizerek Mehmet İzzet, ırk konusunda olduğu gibi coğrafyanın da millet tanımında tek başına bir anlam ifade etmediğini belirtir. Mehmet İzzet, aynı toprak üzerinde diğerlerinden tamamen farklı siyasi heyetlerin, milletlerin yaşadıklarını, bu sebeple de yalnız coğrafi unsura bakarak milletler arasındaki farkı izaha kalkışılması halinde güçlüklerle karşılaşılacağının açıklamasını yaptıktan sonra, tabii hudutların bile millet tanımında hiçbir ehemmiyetinin bulunmadığını anlatır ve coğrafya temeline oturtularak yapılan millet tanımının geçersizliğini izah eder.

İrk ve coğrafyaya dayalı millet tanımlarının yetersizliğini gösteren Mehmet İzzet daha sonra tarihe dayalı olarak yapılan millet tanımına da eleştiri getirir. “Millet’in tarihin içinde yer alması bir vakadır. Ancak bunda aşırılığa kaçmamak gerekir. Her tarihi vakanın aynı derecede etkili olmasını varsaymamız için yeterli bir delil mevcut değildir. Bu sebeple tarih de tek başına bir anlam ifade etmiyor” şeklinde bir değerlendirme yapan Mehmet İzzet, Türk toplumu içerisinde yaşayan ve farklı bir tarihi geçmişe sahip unsurların da Türk kimliği içerisinde yer almalarının bir sakıncasının bulunmadığını açıklamaya çalışır.

Türk kimliğinin tanımlanmasında belirleyici bir güce sahip olan temel unsurları ele alan Mehmet İzzet, imparatorluktan miras kalan farklı unsurları gücendirmeden ortak bir kimlik etrafında toplamak amacıyla, bu unsurların tek başlarına millet tanımında yeterli bir belirleyicilik gücüne sahip olmadıklarını, aslında bu belirleyiciler olmadan da ortak bir kimlik etrafında toplanmanın mümkün olduğunu göstermeye çalışır. Soy birliği, tarih birliği, coğrafya birliği gibi temel belirleyicilerin tek başına ele alındığında milletlerin oluşumunda anlam ifade etmediğini örneklerle izah eden Mehmet İzzet daha sonra din, dil, ekonomi gibi unsurların milleti oluşturmada etkisini tartışır. İzzet’e göre din de bir tarihi vakıadır, ve o da bazen milli teşkilata destek hizmetini görür. Buna karşılık din milli kimliği kucaklamada tek başına yetersiz kalmaktadır.

Türk kimliğinin temel belirleyicilerinden biri olan dil birliğini ele alan ve “bütün harsı taşıyan milli dilin, milletin kalbinin ve zihninin aynası olduğunu” ifade eden Mehmet İzzet, “dil”in toplumsal hayattaki yeri ve önemini belirttikten sonra, bir milletin tanımlanmasında ortak dilin tek başına belirleyici olamayacağını vurgular. Lisan birliğine rağmen ayrı olan milletlerin varlığına işaret eden Mehmet İzzet’e göre, “bir içtimaiyatçı lisanın milli hayattaki ehemmiyetini inkar edemez, fakat bu ehemmiyeti kayıtsız ve şartsız tasdik de edemez. Şüphe yok ki milli birliğin tamam olması için dil birliği de lazımdır. Lakin bu birlik çok defa milletin teşekkülünden evvel ve teşekkülünü mucip olan sebep değil, belki sonradan tahakkukuna çalışan bir gayedir.” Bu açıklamalardan hareketle aslında Mehmet İzzet, değişik dil kullananlar aynı millet tanımı içerisinde yer alabilecekleri gibi aynı dili konuştukları halde birbirinden ayrı milletlerin de olduğunu örneklendirerek, farklı dil ve lehçeleri

kullanan toplum kesitlerinin Türk kimliği içerisinde yer almalarının bir çelişki olmadığını vurgulamaya çalışır.

Devletin kimlik politikasına bir açıklama getirmek ve meşru bir zemin hazırlamak isteyen Mehmet İzzet, bütün bu sayılan özelliklerin, toplumların tarihinde etkileri göz önünde bulundurulduğunda, her birinin farklı şekillerde etki etmesinin söz konusu olduğunu dile getirir. Mehmet İzzet'e göre milleti oluşturan maddi niteliklerin yanında tarihin biçimlendirmesi ile oluşan manevi nitelikler de vardır. Ancak, bunların hiç biri tek başına belirleyici olmadığı gibi, varlıkları da mutlak değildir. Milliyeti insanın tabiata hakim olabilmek için maddi manevi unsurlarıyla kurmuş olduğu bir bağ olarak nitelendiren ve milliyetperverliği bir mefkure olarak gören Mehmet İzzet'e göre "insanların tabiattan, dünyadan yüz çevirmeyi mefkure olarak tanıdıkları yerlerde, milliyet ve vatan telakkisi yok gibidir. Milliyet tabiatın insanlar arasında kurduğu ve bunun için bazen toprak daha sık olarak dil, hars ve anane gibi ilişkilerini vesile olarak kullandığı bir bağdır. Bu itibarla, milliyet, bir vakıadır, bir "vergi"dir. Fakat milliyetperverlik bir mefkuredir: milletin ırk, dil, seciye, siyasi teşkilat, umumiyetle medeniyet cihetinden daha muntazam daha ahenktar bir bünyesi olmasını ister; binaenaleyh bu itibarla da millet bir vakıa değil, belki irade mahsulü olan bir "yapı"dır. Tabiatın kör kanunlarının bize zorla kabul ettirdiği bir zincir değil, belki en samimi dileğimizdir. O halde, fertlerin cemiyeti iradeleri ile kurmuş oldukları iddiası umumi surette insan cemiyetlerinin başlangıcını izah için ileri sürülürse, yanlıştır. Fakat milli hayata tatbik olunursa onda ehemmiyetli bir hakikat parçası vardır: milliyet bir tabii uzviyettir. Lakin her an faaliyetimizi mükemmelleştirdiği ve binaenaleyh irademizin hedefi bulunduğu cihetle sanki bir içtimai akitle varlığını devam ettiren bir uzviyettir." Bu açıklamalarla milli kimlik toplum sözleşmesi temeline oturtulur ve milliyet olgusu, insan iradesi ile açıklanmak suretiyle bir arada yaşama arzusunu beyan eden toplum kesitlerine Türk milleti adı altında ortak bir kimlik atfedilir.

Milli kimliği, milliyet duygusunu esas alarak açıklayan Mehmet İzzet, Türk milletine mensubiyet şuurunun, yani Türk milliyetçiliğinin de içeriğini belirleyerek Cumhuriyet insanının görev ve sorumluluklarını hatırlatır. Herkes milliyetini sever ama "gerçek milliyetperver istikbalde milletin eyleyeceği gelişmeyi de düşünerek

sevendir” diyen Mehmet İzzet’e göre, “hakiki millet sevgisi geçmişten ziyade gelecek içindir.” Yetişen nesillerin mensubu bulundukları milletin geçmiş başarıları ile övünmesinin bir anlam taşımadığını, bunun bir “seyirci” sevgisi olduğunu ifade eden Mehmet İzzet, gerçek milliyetçiliğin milletin çıkarlarını düşünmek ve bu çıkarlar için çalışmak olduğunu söyler. O’na göre, Milletini seven insan “geçmiş seyretmekle kanaat etmeyen, geleceği yaratan faal adamdır.”

Toplumla ilgili olarak yapılan tahliller bize gösteriyor ki, bu bölümde Mehmet İzzet millet ve milliyet duygusunu, Cumhuriyetin resmi politikası eksenine oturtmakla yetinmemiş, aynı zamanda mensubiyet şuuru ile yeni şekillenen toplumsal yapıya bağlı olan insanların görev ve sorumluluklarının içeriğini de göstermek suretiyle toplumsal kalkınmanın sosyal dinamiklerini de belirlemeye çalışmıştır.

On beşinci fasılda “Devlet ve Vazifeleri” başlığı altında “Devlet ve Millet, Devletin Vazifeleri, Eski Telakkiler, Milli Devletin Vazifeleri, Devletin İlk Vazifeleri, Devletin İktisadi Vazifeleri, Devletin İçtimai Yardım Vazifeleri, Devletin Terbiye Vazifeleri” alt başlıkları toplanmaktadır. Ek olarak Kıraat bölümünde de R. Hubert’ten “Vatandaş” başlıklı bir alıntı yer almaktadır.

Bu bölümde, devlet ve milleti birbirinden tam anlamıyla ayırmanın mümkün olmadığını, devletin ekseriya bir milletin hukuki teşekkülü olduğunu, yalnızca tarih içinde ortaya çıkan imparatorlukların bunun istisnası olarak görülebileceğini ifade eden Mehmet İzzet, Batı toplumlarının siyasi yapıya bağlı olarak şekillenen milli kimlikleri esas alarak milleti tanımlamaya çalışır. Burada çağdaş toplumlarda devletin bireye karşı görev ve sorumluluklarını da tanıtan İzzet, devlet konusundaki geleneksel algının ve devletin görevlerinin değiştiğini izah eder. Devlet ile ilgili eski ve yeni görüşler arasında farklılıklar bulunduğunu söyleyen Mehmet İzzet’e göre, eski olsun yeni olsun devletin en önemli vazifesi harptir. Bu sayede devlet içte ve dışta düzeni sağlar. Devletin ikinci görevi ise hukuk, yani adaleti yönetiminde hakim kılmaktır. Eski devlet vicdanlara ve mefkurelere hakim olmak iddiasında idi. Asri devlet anlayışı ise mefkurelere hakim olmaktır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yerine geçen Türkiye Cumhuriyeti ile birlikte devleti oluşturan insan unsurunun hukuki statüsü de değişmiştir. “Kul” olarak algılanan Türk insanı Milli devlet ile birlikte artık, devlete karşı hak ve ödevleri olan “vatandaş” kimliğine kavuşmuştur. Türkiye Cumhuriyeti Devleti milli kimliğini Türk milleti olarak belirlediği mensuplarını, devlet karşısında vatandaşlık hukuku ile eşit hale getirmiş ve hak ve özgürlüklerini devlet garantisi altına almıştır. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının devlet karşısındaki hukuki sorumlulukları ile birlikte sahip olduğu hak ve özgürlükleri de öğretilmesine ihtiyaç duyulmuştur. Bu ihtiyacın karşılanması amacıyla Mehmet İzzet, hazırladığı lise sosyoloji ders kitabı aracılığıyla önce millet tanımını yaparak bütün Türk vatandaşlarını Türk kimliği içerisinde açıkladıktan sonra milli devletin ne olduğunu ve vatandaşlarına karşı sorumluluklarının neler olduğunu gösterme görevini üstlenmiştir. Demokratik temellere oturtulmuş milli devletin vatandaşlarına karşı vazifelerini ve milli devlette kabul olunan demokratik ilkelerini tanıtan Mehmet İzzet'e göre milli devletin temel prensibi şudur: “Hakimiyet milletindir, devletin nüfuz ve velayeti ancak milletten çıkar ve milletin iradesi ile kendisine geçerse meşru olur. Bu telakki yerleşti mi, artık devlet sadece bir idare aletinden ibaret kalır. Kanunda, velayet mefhumları ehemmiyetlerini kaybederek onların yerine, “umumi hizmetler” mefhumu birinci ehemmiyet derecesinde gözüktür. “Devlet ananın” meşruluğunu milletten aldığını ve böyle bir anlayışın “aynı zamanda devleti yapılan işlerin idaresinden ve gelişiminden de sorumlu tuttuğunu” ifade eden Mehmet İzzet'e göre daha önce “bazı hususi zümreler, aileler yahut mesleki heyetler tarafından görülen hizmetler, bugün onların yetişemeyeceği derecede büyümüş ve genişlemiştir. Bundan dolayı devlet onların yerine geçmek ve vazifeleri kısmen veya tamamen üzerine almak ister. İşte terbiye, içtimai yardım, işçilerin himayesi halkın sıhhat gibi işleri bu kabildendir. Bu hizmetler bugün devlete düşüyor. Zira bütün millet bu hizmetlerin maharet ve adaletle görülmesini ister. Bu ise cemiyetteki bütün unsurların karşılıklı yardımı ile yani bunu temin edecek devletin kanunları ile olabilir.” Sosyal yardımlarda bulunmak, milli hayat için zorunlu olan eğitim hizmeti vermek, din ile ilgili hizmet vermek gibi sosyal sorumlulukları olan devletin, müdafaa yani askeri, diplomasi hizmetleri, kanunları koymak, adliye (kaza) hizmetleri vermek, mali hizmetler vermek gibi siyasi vazifeleri bulunduğunu ifade eden Mehmet İzzet'e göre “siyasi

kuvvetin bu esaslı vasıflarının herhangi birinden mahrum kalabilecek bir devlet güç tasavvur olunabilir. Esasen devletin bozulduğunu ve derebeyliğin başladığını gösteren alametlerden biri de, bu vazifelerin dağılmış olmasıdır.”

Devletin siyasi ve sosyal alanda yapmakla yükümlü olduğunu ifade ettiği hizmetlerle birlikte iktisadi alanda yapmakla mükellef olduğu hizmetlerden de bahseden Mehmet İzzet, devletin iktisadi vazifelerine değinirken aslında daha sonra uygulama alanı bulacak olan “Devletçilik” ilkesinin de habercisi gibidir. İzmir İktisat Kongresinin ve devletin izlediği Karma Ekonomi Politikasının önceliklerini dikkate alan ve bu önceliklerin gerekçelerini hazırlayan Mehmet İzzet’e göre “devletin iktisadi işlere karışması, bütün içtimai sınıfların milli refahını ve milli harsın tabii hamisi ve istihsal faaliyetlerinin en yüksek nazımı olmasındandır. Devlet sanayiye primlerle, tahsisatla, gümrük tarifeleri ile himaye eder. Sanayi ve ticaret erbabı bu müdahale ve himayeyi daima istemektedir. Hatta devletin ve belediyelerin bazı sınai ve ticari faaliyetleri bizzat idare eyledikleri de görülür.” Bu açıklamalarla Mehmet İzzet, devletin iktisadi faaliyetleri himaye etmekle yetinmeyip ekonomik hayata müdahalesinin, çağın bir gereği olduğunu da göstermeğe çalışır.

Kitabın On altıncı Faslı “Vatandaşların Arasındaki Hukuk Münasebetlerine Göre Devlet Şekilleri” başlığı altında “Devlet ve Hükümler, Eşraf ve Avam Farkı, Aristokrasi Şekilleri Arasındaki Farklar: Kastlar, Eşraf ve Avam Farklarının Örf ve Kanunda Neticeleri, Müsavat Fikirleri, Fertlerin Hukuku, Müsavat Mefkuresinin Sınırları, Fertlerin Hakları: Hürriyet, Ferdi Hürriyetin Sınırları” başlıkları yer almaktadır.

Bu bölümde Mehmet İzzet, devlet ile fertler arasındaki karşılıklı hak ve ödevlerini, sosyal yapı içerisinde bireylerin hukuki haklarını ve kişisel özgürlüklerini değerlendirir. Hükümlerlik ilişkileri açısından devletleri sınıflandıran Mehmet İzzet’e göre, devletlerin sınıflandırılmasında bireylere vermiş olduğu haklar açısından bir değerlendirme yapılabileceği gibi, hükümler olanların sayısına göre de yapılabilir. Milli devlet aşamasına gelen toplumlarda devletin hukuki bir yapısının olması gerektiğini ve milleti oluşturan bireyler arasında eşitliğin bulunması gerektiğini ifade eden Mehmet İzzet, günümüzde azasına eşit haklar veren cemiyetler olduğu gibi bu hakları vermeyen cemiyetlerin de bulunduğunu, eşit haklara sahip

olmayan bireylerden oluşan toplumlarda “eşraf ve avam” gibi sosyal sınıfların ortaya çıktığını dile getirir. O’na göre, tarih boyunca ilk ayrıcalıklı kesim din adamları olmuştur. Bundan başka askerler son olarak da tüccarlar eşraf sayılmışlardır. Eşraf ve avam arasındaki farklılıklar ise örf ve hukukun uygulanmasında önemli ayrılıklara sebep olur. Eşitlik fikrinin sanayinin gelişmesi ve özellikle milli devletlerin ortaya çıkması ile çoğaldığını ve genel kabul gördüğünü belirten Mehmet İzzet’e göre sosyal ilişkilerin gelişmesi ve göçler, insanlar arasındaki farklılıkları azaltmıştır.

Yöneten ve yönetilenlerin sınıfsal farklılıklarını ortadan kaldıran ve hukuk önünde bütün vatandaşlarına eşit hak ve özgürlükler getiren Türkiye Cumhuriyetinin siyasi, hukuki ve sosyal düzenlemelerine açıklık getirmeye çalışan Mehmet İzzet, devletle fertler arasında kurulan ilişkiler çerçevesinde gelinen aşamayı anlatır. Yazar’a göre, günümüzde “müsavat mefkuresi tesiri altında garp cemiyetleri bütün müesseselerini değiştirmektedirler. İstenilen müsavi hak sadece fertlerin hükümete karışması hakkı, yani siyasi intihaplarda müsavi haklar değildir. Bundan başka kanunların müsavi üzere her ferdi himaye eylemesi, herkesin müsavi şartlar tahtında devlet memuriyetlerine girebilmesi hakkı, milletin maddi ve manevi ortaklaşa servetinden herkesin müsavat üzere istifade etmesi de istenmektedir.”

Osmanlı İmparatorluğundan devraldığı değişik din ve milliyete mensup toplum kesitlerini tek bir toplumsal kimlik altında toplayan Türkiye Cumhuriyetinin, hukuki düzenlemelerle eşitlik ilkesini tesis etmesine ve herkesin fırsat eşitliğinden faydalanmasına yönelik çabaları, bu bölümde Mehmet İzzet tarafından detaylı bir şekilde tanıtılır. Siyasi alandaki eşitlik ancak adli, medeni ve ekonomik alanda sağlanacak eşitlikle mümkün olacağını söyleyen Mehmet İzzet’e göre, siyasi eşitliğin sınırı herkesin kabiliyetleri doğrultusunda gelişebilmelerinin başarılması ile mümkündür. Fertlerin hukuki müsavat fikrindeki sınırları ise, bireysel farklılıklardır.

Toplumsal yapı içerisinde yer alan fertlere tanınan hak ve özgürlüklerin sınırlarını belirleyen Cumhuriyetin ortaya koyduğu yurttaşlık bilgileri Mehmet İzzet’in çalışmasında detaylandırılmıştır. Eşitliğe ihtiyaç duyan insanların sadece eşitlikle yetinmediklerini, bunların hürriyete de ihtiyaç duyduklarını söyleyen Mehmet İzzet’e göre, “fertlerin hürriyetini temin eylemek asri devletin hedeflerinden biridir, ancak hepsi değildir. Devletin yaşaması, siyasi istiklalinin tehlikeye düşmesi

halinde fertlerin hürriyeti daima kısılr.” Zira devletin istiklali elden giderse artık “gerek ferdin hürriyetini gerek vatandaşlar ile beraber veya yalnızca gayesine varmak için sarf ettiğı faaliyeti himaye edecek bir kuvvet de ortada kalmaz.” Böylece bireylerin hak ve hürriyetlerinin nerede başlayıp nerede bittiğı gösterilmeye çalışılır.

On Yedinci Fasılda “Hükümet ve Şekilleri” başlığı içinde; “Hükümetin Tarifi, Hükümetlerin Klasik Tasnifi, En iyi Hükümet Hangisidir, Temsili Hükümet, Teşrii Faaliyet: Kanunu Esasiler, Kanunlar, Adetler, İntihap Hakkı, Siyasi Kuvvetin Bölünmesi, İcrai ve Teşri Kuvvetlerin Münasebeti” alt başlıkları yer almaktadır. Kıraat bölümünde ise Tanon’dan “Hukukun Suri Mahiyeti: Kanunların Tesiri Derecesi” başlıklı alıntı yer almaktadır.

Önceki bölümlerde devletin tanımını, görev ve sorumluluklarını, devletlerin tarihi gelişimini ve tasnifini geniş bir şekilde yapan Mehmet İzzet bu bölümde, çoğu zaman birbirine karıştırılan hükümet ile devletin birbirinden farklı şeyler olduğunu göstererek işe başlar. O’na göre “ekseriya devletle hükümet yekdiğerine karıştırılır. Halbuki bunlar bir ve aynı şey değildir.” En iyi hükümet şeklinin hangisi olduğu sorusunun cevabını da arayan İzzet, toplumun yapısına ve toplumun ilerlemişlik düzeyine göre bunun değiştiğini, en iyi diyebilecek bir hükümet şeklinin olmadığını, her cemiyetin erişmiş olduğu tekamül derecesine göre ona uygun olan, yani bünyesine göre normal olarak işleyen bir hükümet şeklinden bahsedilebileceğini izah eder. En iyi hükümet şeklinin olamayacağını söylemesine karşılık “asrın meşru hükümetlerinin halkın hükümetleri veya milli hükümetler olması gerektiğini” ifade eden İzzet, asra uygun hükümet şeklini parlamenter sistemle açıklayarak Türkiye Cumhuriyeti devletinin yönetim şeklinin, çağdaş bir yönetim şekli olduğunu göstermeye çalışır. Osmanlı yönetim şekli ile Cumhuriyet yönetimini mukayese eden Mehmet İzzet, çağın gereklerine uygun olan parlamenter sistemde “devletin yaptığı işler, temsilcileri yoluyla yapıldığını, millet namına işleri yapanların dayanağının anayasal kurallar olduğunu söyleyerek Türkiye Cumhuriyetinin meşruiyetini ispatlama gayreti içerisine girer. Bütün toplumlarda bütün zamanlarda geçerli bir “kanuni esasiden” bahsedilemeyeceğini de belirten Mehmet İzzet için çağdaş bir anayasadan söz edildiğinde “siyasi hakları olanların ya bizzat ya da temsilcileri aracılığıyla konulan bir kanun olmalıdır. Ancak, “II. Abdülhamit’in tebaasına

bahşettiği kanunu esaside bu meziyet yoktur” diyerek parlamenter sistemin kabul ettiği yeni anayasayı ve bu anayasadan gücünü alan yönetim şeklinin meşru ve çağdaş boyutunu tanıtır.

Eserde, Batı toplumlarının gelişme sürecinin bir neticesi olarak anlam kazanan ve Mehmet İzzet tarafından çağdaş uygarlık seviyesinin bir göstergesi olarak tanıtılan demokrasiye geçişin, Batı uygarlığına dahil olma serüveninin kaçınılmaz bir neticesi şeklinde tanıtılmaktadır. Demokrasinin esaslarına göre Türk toplumunun sosyal ve siyasi açıdan yeniden teşkilatlandırılmasının çağdaş uygarlık seviyesini yakalamanın ön şartı olarak gören Mehmet İzzet, yeni yönetim şeklinin önceliklerini, işleyiş mekanizmasını ve faziletlerini geniş bir şekilde tanıtmaya çalışır. Ayrıca bu bölümde Mehmet İzzet, Osmanlı İmparatorluğu içerisinde yer alan değişik din ve milliyete mensup unsurların yeni yönetim şeklinde elde ettikleri hak ve özgürlüklerin hukuki boyutunu ve anayasal dayanaklarını ele alır ve anlaşılır bir biçimde izahını yapar. Sınırları yeniden çizilen toplumsal kimliğin (milli kimliğin) karşısında, topluma dahil olan diğer unsurların (farklı din ve milliyete mensup unsurların) konumunu izah eden ve bu şekilde sosyal bütünlüğü sağlayacak olan hukuki düzenlemelerin işleyişini göstermeye çalışan Yazar’a göre, “asri demokrasilerde kanun, hükümet kuvvetini elinde bulunduran ekseriyetin eseridir. Mamafih kanun herkes hakkında, hatta onun konulmasını istememiş olan ekalliyet hakkında bile muteberdir: Zira her kanun milletin yaşamak ve beraberce yaşamak dileğinin tezahürüdür, bütün milletin fertleri, ekseriyetten olsun, ekalliyetten olsun bu dilekte ortaklırlar. Bundan dolayı siyasi birliğin şartı kanunun mutlak surette riayet görmesidir. Böylece kanuna hürmet prensibi demokrat milli cumhuriyetlerin temelidir, zira kanun saygısı milletin yaşamak dileğinin saygısı demektir.”

Cumhuriyetle birlikte öne çıkan ve toplumu oluşturan fertlerin toplumsal yapı içerisindeki yer ve konumuna da değinen Mehmet İzzet, yeni sosyal yapı içerisinde kadının yeri ile ilgili olarak ortaya çıkan ve kadın haklarını gündeme getiren yeni bir anlayışı değerlendirir. Daha sonra hukuki düzenlemelere konu olacak olan hak ve özgürlüklerin getirilmesini teklif eden ve seçim sistemlerinin de bir yerde tarihi bir evrim olduğuna değinen İzzet, kadınlara da seçme ve seçilme hakkının tanınması gerektiğini söyler. Ona göre, toplumsal tekamülün gereği olarak “hemen bütün diğer

içtimai faaliyet sahaları kendilerine açık olan kadınlara, sosyal ve siyasi haklar tanınması ve kadının erkeğe müsavi kılmasının şart olduğundan şüphe edilmemelidir.”

Yeni yönetim şeklini bütün ayrıntıları ile tanıtan Mehmet İzzet bu bölümde son olarak kuvvetler ayrılığı ve eşitler arasında yargının üstünlüğü ilkesini de tanıtmayı ihmal etmez. Kıskançlıkla korunması gereken en önemli cihetin “mahkemelerin istiklali” olduğunu ifade eden Mehmet İzzet’e göre Montesquieu’nün “siyasi kuvvetlerin ayrılması” nazariyesi, hakikatte, kuvvetlerin sınırlanması nazariyesi olarak anlaşılırsa az çok pratik olabilir. Fakat siyasi kuvvetlerin mutlak surette yekdiğerinden serbest olması manasına anlaşılırsa tatbik olunamayacağı görülür: Bir canlı uzviyette olduğu gibi bir devlette de bütün vazifeler yekdiğeri ile tesanüt halindedirler. Tamamen biri birine karışmakla beraber tamamen yekdiğerinden ayrı ve serbest de değildirler.”

Mehmet İzzet bu bölümde, 1924 Anayasası’nda yer alan siyasi ve sosyal ilkelerinin neler olduğunu, nasıl işlediğini ve yeni kurulan Cumhuriyetin ortaya koyduğu ilkelerin neden gerekli olduğunu bütün ayrıntılarıyla tanıtarak yurttaşlık bilgisini geliştirmeye çalışmıştır.

Mehmet İzzet’in hazırlamış olduğu Yeni İçtimaiyat Dersleri adlı Lise Sosyoloji Ders Kitabının Üçüncü Kısım, “İçtimai Hayat ve Beşeri Mefkureler” başlığını taşımaktadır. Bu bölümün Onsekizinci Faslı “Cemiyet İçinde Adalet: Cürüm ve Ceza” başlığı altında “Adaletin Muhtelif Meseleleri, Müeyyidelerin Nevileri, Ceza Nazariyeleri, Cemiyet Hayatında Cürüm ve Ceza, İptidai Cemiyetlerde Mesuliyet, Mesuliyetin Tarihi Tekamülü, Bugünkü Ceza Mefhumu, Ak’ti Mesuliyetin Artması” alt başlıkları yer almaktadır. Kıraat bölümünde ise “Cürmün Sebepleri” isimli bir alıntıya yer verilmektedir.

Cemiyet hayatında sadece ekonomi ve siyasetin etkili olmadığını ifade eden Mehmet İzzet, bunları birer araç olarak görür. O’na göre sosyal hayatın amacı olan “ülküler ve yüksek değerlerdir.” Kitabın Üçüncü Kısımında Yazar, bu mefkureleri inceler.

Mehmet İzzet Üçüncü Kısımın ilk faslında daha çok günümüzde hukuk sosyolojisi konuları içerisinde yer alan bir hususu incelediğini görmekteyiz. Konuya adalet kavramının dayanağını teşkil eden ve sosyal devlet anlayışının gereği olan iki temel prensiple başlayan İzzet bu ilkelerin “herkese ihtiyacını vermek” ve “herkese istihkakını vermek” olduğunu ifade eder. Sosyal devlet anlayışı çerçevesinde, devletin vatandaşlarına karşı sorumluluklarının altını çizen ve adalet kavramının önemine değinen Yazar’a göre “vatandaşlarının eğitim, sağlık veya ekonomik ihtiyaçlarını karşılamak devletin asli görevlerindendir. Ancak, insanların ihtiyaçları sınırsız olduğundan, bütün ihtiyaçların devlet tarafından karşılanması da mümkün değildir.” Bu sebeple “ihtiyaçların bir yerde ölçüsünü veren adaletin diğer kısmı yani istihkakıdır”. Adalet için gerekli olan diğer önemli bir hususun müeyyideler olduğunu ifade eden Mehmet İzzet kanuni müeyyidelerin kati ve sarih olması gerektiğini, adaletin her cürmün failine müstahak olan cezanın çektilmesi” olduğunu, cürmün ise hukuki boyutunun yanında özellikle bir sosyal yanı bulunduğunu izah eder.

Burada ele alınan konular, yeni yürürlüğe giren Ceza Kanununun ve Kamu hukukunun temel mantığının öğretilmesi, siyasi ve sosyal hak ve ödevlerin tanıtılması amacına yönelik olduğunu göstermektedir. Sosyal devlet anlayışının gereği olarak devletin bireye ve topluma karşı sorumluluklarını hatırlatan ve adalet ilkesini temel bir prensip olarak ele alan Mehmet İzzet, toplumsal hayatın bir parçası olan fertlerin de kamuya karşı sorumluluklarını dile getirmektedir.

Kitabın “ On dokuzuncu Fasil”ında “Cemiyetler arasında adalet: Harp ve sulh” başlığı altında; “Cemiyetler Arasında İlk İlişkiler. Harp ve Sulh, Harp ve Medeniyet, Sulh Lehinde Siyasi, Fikri ve Ahlaki Amiller, İktisadi Amiller, Harp ve Adalet; Hakkı Harp, Kavimler Cemiyeti ve İstikbali” alt başlıklar bulunmaktadır. Kıraat bölümünde ise Tarde’dan “Hukukun Terakki ve inkişafı” başlıklı alıntı yer almaktadır.

Bu bölümde Mehmet İzzet, Osmanlı İmparatorluğu’nu tarih sahnesinden silmek arzusunda olan Batı toplumlarına karşı verilen topyekün bir savaştan çıkan Türk toplumunun yeniden kurmuş olduğu siyasal organizasyonun yeni baştan Batı toplumları ile siyasi, sosyal ve ekonomik ilişkiler kurması olayını çağdaşlaşma ve

medenileşme gerekçesi üzerinde temellendirmektedir. Toplumlar arası ilişkiler yalnızca barış dönemlerinde değil savaş hallerinde de kurulabileceğini düşünen Mehmet İzzet, toplumlar arası kin ve nefretin ilkel bir anlayış olduğunu, oysaki savaşların ekonomik, sosyal ve siyasi açılardan olumlu sonuçlarının da olduğunu ifade ederek, toplumsal kin ve nefretin ilkel toplumlara özgü bir anlayış olduğunun altını çizer. Harbi bir müsabaka, bir imtihan olarak gösteren İzzet, harbin aynı zamanda birliği sağlamaya ve milli hayatın temelini teşkil eden kaynaşmalara da izin verdiğini söyler. O'na göre “Avrupa’daki devletlerin çoğunun birliği, harp sayesinde husule gelmiştir. Harp esnasındaki büyük galeyanlarla milli hayatın temelini teşkil eden kaynaşmalar tahakkuk eder.”

Lise Sosyoloji Ders Kitabının “Yirminci Fasıl”ında “İçtimaiyat Bakışından Din” ana başlığı altında; “Dindarlık ve Dini İçtimaiyat”, “ İlk İzahlar: İklim, İktisadi Şartlar, Dinleri Kuranlar”, “Her Dinin Esaslı Unsurları”, “Animizmin İzahı”, “Naturismin İzahı”, “İçtimaiyatın İzahı”, “Dinin İçtimai Hakikati”, “Dinlerin Nevileri”, “Bu Günkü Dinin Esaslı Vasfı” alt başlıkları yer almaktadır.

Tarihte bazı dinlerin yabancı unsurlar alarak onları kendi sinelerinde erittiklerini ve bunun neticesi olarak bünyelerinde değişiklikler husule geldiğini, buna karşılık “misyoner papazların bütün gayretlerine rağmen Türk toplumunun, mensubu bulunduğu İslam inancını bozulmadan muhafaza ettiğini, onların akidelerinden hiçbirinin İslamiyet’e sızmasına izin verilmediğini dile getiren Mehmet İzzet bu bölümde, neden insanlar bazı tasavvurları ve bazı amelleri diğerlerinden ayırarak onlarda mukaddes bir mahiyet tanımışlardır? sorusuna cevap arar. Durkheimci bir bakışla dinde esas belirgin olanın mukaddes olanla olmayan arasında yapılan ayırlama olduğunu söylemekte ve bu teoriyi destekleyen üç görüşü ele alıp incelemektedir. Dinlerin çeşitli açılardan tasnif edilebileceğini, iptidai klanlara mahsus olan totem dini, aşiret dini, milli dinler ve alemşümül dinleri sayabileceğini ifade eden İzzet’e göre bunun da siyasi cemiyetlerin tekamülü arasında bir paralelliğin olduğunu göstermektedir. Ayrıca, asri dinde daha çok ahlaki ve vicdani unsurların ön plana çıktığını söyler.

Sosyoloji Ders kitabının “Yirmi birinci Fasıl”ında ise “İlmin Menşei ve Tekamülü” başlığı altında; “İlmin Aslı”, “Din ve İlim”, “Sihir ve İlim”, “İlmin

İçtimai Şartları”, “İlmin İçtimai Hizmeti” alt başlıkları bulunmaktadır. Bu Bölümde Mehmet İzzet, din ve sihirle ilmin insanlık tarihi sürecinde iç içe bulunduğunu örneklerle anlatır ve dinle ilmi karşılaştırır.

Lise Sosyoloji Ders Kitabının son bölümü olan “Yirmi ikinci Fasıl”da “Bedii İçtimaiyat” başlığı altında; “Güzel Sanatların Menşesine Ait Nazariyeler, Darwin’in Nazariyesi, Bücher’in Nazariyesi, Oyun ve Bedii Faaliyet, Güzel Sanatlar ve Din, Güzel Sanatların Tekamülü, Bedii Eserlerin İçtimai Şartları, İktisadi, Sınai Şartlar, Fikri Şartlar, Hassaten İçtimai Şartlar, Siyasi Şartlar, Beynelmilel Şartlar, Sanatkarda Yaratma Kudreti, Güzel Sanatların Cemiyete Hizmeti” alt bölümlerine yer verilmektedir. Mehmet İzzet bu bölümde sanatın ilimle, dinle, iktisatla, toplumsal yapı ile ilişkisini değerlendirir.

1920’de Fransa Eğitim Bakanlığı’nın öğretmen okulları için hazırladığı program örnek alınarak, Fransız sosyologlarından Rene Hubert’den tercüme, bir kısmı da telif olarak Mehmet İzzet tarafından hazırlanan “Yeni İçtimaiyat Dersleri” adlı sosyoloji ders kitabında “bilimsel, sosyolojik bir içerikten çok yazıldığı dönemin özellikleri, ülkemiz ve dünyada cereyan eden olaylar, yaşanan toplumsal değişme sürecinin sonuçları bakımından farklı bir içerik dikkat çekmektedir.”³³ Kitabın hazırlanması Devrimlerin yürürlüğe girmesinden önceye rastlamasından dolayı, bundan sonrakilerden farklı olarak Atatürk devrimlerinden ya da Türk toplumsal ve kültürel mirasından söz edilmemiştir.³⁴

Mehmet İzzet’in liselerde okutulmak üzere hazırlamış olduğu ve çoğu tercüme olan ders kitabının bütününde Durkheim’ın etkisi açıkça hissedilmektedir. Ayrıca özellikle eski Türk toplumu ile ilgili olarak verilen örneklerin Ziya Gökalp’ten aktarıldığı görülmektedir. Diğer eserlerden farklı olarak kitabına iktisat sosyolojisi ile başlayan Mehmet İzzet, kitabın büyük bir bölümünü yeni Cumhuriyetin öncelikleri arasında yer alan iktisadi, siyasi, hukuki, dini ve toplumsal politikalarına ayırmış ve bu politikaları tanıtmaya ve meşrulaştırma gayreti içerisinde bulunmuştur. Başka bir ifade ile kitap resmi ideolojinin bir tür el kitabı gibidir.

³³ Zabun, **A.g.m.**, s. 4-5

³⁴ Tan, **A.g.m.**, s. 167-194

Tekrarlayacak olursak, 1924 programı ve bu programı esas alarak Mehmet İzzet tarafından hazırlanan sosyoloji ders kitabında içerik özetle şu şekilde karşımıza çıkmaktadır: “Ekonomik değişikliklerin kurumlara ve kurallara etkisi ana başlığında hukukta değişiklik alt başlığında Cumhuriyet’in ilanından sonra Medeni Kanun, Ceza Kanunu ve Ticaret Kanunu’nda yapılan değişikliklere değinilmiştir. Programda ve ders kitabında çok kapsamlı olarak ele alınan genel anlamda aile kurumu “Türklerde Aile” başlığı altında Mehmet İzzet’in kitabında yer almıştır. İslam’da aile ve geleneksel aile yapısı, muasır aile yapısının karşılaştırıldığı tarihsel perspektif muhtevada önemli bir yer tutmaktadır. Programda Medeni Kanun’un kadına tanıdığı haklar ve kadının statüsüne özel vurgu yapılmaktadır. Bu noktada da tarihsel süreçteki karşılaştırma ve toplumsal değişmeye vurgu dikkat çekmektedir. Atatürk İlke ve İnkılapları henüz hazır olmadığı için 1924 programında yer almamaktadır.”³⁵

2. Ali Kami (Akyüz) (1873-1945): İçtimaiyyat

Mehmet İzzet’in hazırlamış olduğu ilk kitabı birçok açıdan eleştirilmiştir. Ali Kami Bey de, tercüme bir eser olduğu gerekçesi ile bu ders kitabını eleştirmiş ve kendisi “İçtimaiyyat”³⁶ adlı bir kitap hazırlayıp Bakanlığa göndermiş ve ders kitabı olarak okutulmasını istemiştir. “Ali Kami, 1927’de Osmanlıca olarak yazdığı ve Maarif Vekaleti Talim ve Terbiye Dairesinin 1298 numaralı kararıyla, liselerin son sınıfında okutulmak üzere ders kitabı olarak kabul ettiği İçtimaiyyat”³⁷ adlı kitap 1927 yılında basılmıştır.

Ali Kami, 1873 yılında Mekke’de doğdu. Fatih Rüştüyesi’nden sonra 1891 yılında Darüşşafaka’yı bitiren Kami, çeşitli okullarda öğretmenlik yaptı. 1908’den sonra, önce Dışişleri’ne geçti. Ardından Posta Telgraf İdaresi, Sicil ve Memurin Müdürlükleri’nde çalıştı. 1920’de emekliye ayrıldıktan sonra aynı yıl Darüşşafaka’ya müdür oldu. On dokuz yıl aynı görevde bulundu. T.B.M.M. altıncı ve yedinci dönem

³⁵ Zabun, **Sosyoloji Dersi Öğretim Programlarının Amacı ve İçeriklerinin Türkiye’nin Toplumsal Yapısı Açısından Değerlendirilmesi**, s. 157-170

³⁶ Ali Kami, **İçtimaiyyat**, Hilmi Kitaphanesi, İstanbul, 1927

³⁷ Mehmet Anık, “Eğitimde Yenileşme ve Türkiye’de Lise Sosyoloji Ders Kitapları”, T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı **Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2005, s. 111

İstanbul Milletvekili seçilen Ali Kami Ankara'ya yerleşti. 11 Mart 1945 tarihinde Ankara'da vefat etti.

Mehmet İzzet'in hazırlamış olduğu Yeni İctimaiyat Dersleri adlı lise sosyoloji ders kitabını tercüme olduğu için eleştiren Ali Kami, hazırlamış olduğu İctimaiyat adlı “kitabın yazılmasında iki gaye” olduğunu ifade etmiştir. Bunlardan birincisi “Beşeri cemiyetlerin umumiyetle menşelerinin tetkik ve içtimai hadiselerin tekamülünü takip iddiasında bulunan İctimaiyat ilmi bir mektep kitabının dar çerçeveleri içine sığdırılmaktadır. Bunun için, cihetlerden fedakarlık edilmekle beraber, içtimai hadiselerin ana hatlarını tespit etmek ve dolayısıyla milletin içtimaiyatına fazla ehemmiyet vererek misalleri kendi tarihimizden almak.” Hakikaten Ali Kâmi kitabındaki misalleri, eski Türklerden, Osmanlılardan ve o vakit henüz yapılmış olan İnkılabımızın ana hatlarından ve konularından almıştır. Kitabın hazırlanmasındaki İkinci gerekçe olarak, Mehmet İzzet'in yaptığı çevirinin çok kötü bir tercüme olduğunu göstermektedir. O'na göre “bir kitabın ötesinde berisinde, “biz Fransızlar” diye başlayan kısımlar bulunmakta ve bir milletin ders kitabında bu misaller iyi karşılanmamaktadır.”³⁸

Bu iki sosyoloji ders kitabı bir süre birlikte okutulmuştur.³⁹ Durkheim sosyoloji anlayışının hakim olduğu açıkça görülen “Ali Kami'nin sosyoloji ders kitabı, plan olarak Mehmet İzzet'in hazırlamış olduğu ders kitabı ile aynıdır. “1924 yılında yapılan ilk müfredat o kadar kesin hatlarla yazarı hudutlamıştır ki, müellifler de, kitaplarının hudutlarını aynen ona göre belirtmeğe mecbur olmuşlardır.”⁴⁰ Aradaki fark, Ali Kami'nin kitabında eski Türklerden, Osmanlılardan ve Cumhuriyet İnkılaplarından örnekler koymasıdır. Mehmet İzzet'i tercüme bir kitap yazdığı için eleştiren Ali Kami, “kendisi de (Osmanlıca olarak yazdığı) eserinde Batılı kitapları kaynak olarak kullanmaktan geri kalmaz. Nitekim kitabına yazdığı önsözde kendisinin farklı olarak, konularını ele alıp değerlendirirken eski Türkler, Osmanlı

³⁸ Dürder, **A.g.e.**, s. 27

³⁹ Ancak Mehmet Anık, Ali Kâmi (Akyüz)'ün hazırladığı İctimaiyyat adlı ders kitabını “Mehmet İzzet'ten sonra yazılan lise sosyoloji ders kitabı” olarak tanıtmaktadır. Oysaki Mehmet İzzet'in hazırlamış olduğu ders kitabının ikinci baskısı 1927 yılında yapılmış, aynı şekilde Ali Kâmi'nin hazırlamış olduğu ders kitabı da 1927 yılında basılmış ve lise son sınıfında okutulmuştur. Diğer bir ifade ile bu iki kitap birlikte okutulmuştur.

⁴⁰ Dürder, **A.g.e.**, s. 34

Türkleri ve kendisinin deyimiyle son İnkılap Türklerini göz önünde bulundurarak, örneklerini buralardan vermeye çalıştığını ifade etmiştir.”⁴¹

Ali Kami, Osmanlı Türklerine yer verdiğini ifade etmesine karşılık, O da eserinde Mehmet İzzet gibi Osmanlı tarihine pek yer vermediği görülmektedir. Cumhuriyet döneminde hakim olan reddi miras anlayışı ve Osmanlı’dan önceki Türk tarihini esas alan yaklaşım, Ali Kami’nin Osmanlı tarihini atlayarak eski Türk tarihine yönelmesine sebep olmuştur. “Nitekim Osmanlı’ya değinilen yerlerde de, genellikle olumsuzluk içeren değerlendirmeler söz konusudur. Bununla birlikte yeni devletin uygulamalarına değinen Ali Kami, bazı aksaklıklara karşın, söz konusu uygulamaların yerinde olduğunu savunur. Osmanlı’yı özgürlükleri kısıtlayan, istibdatla yönetilen bir devlet olarak nitelendiren Ali Kami, Türkiye Cumhuriyeti’nin yaşanan geçiş aşamasında, eskiden kalma sorunlardan dolayı, özgürlükleri kısıtlar gibi gözüken bazı kanunları uygulamaya koymasının, anlaşılır bir durum olduğunu ifade etmektedir. Ali Kami, ilkeli bir devlet olarak nitelediği yeni devletin, gerçekleştirdiği uygulamalardaki maksadının, istikrar ve huzuru sağlamak olduğunu belirtmektedir.”⁴²

Türkiye Cumhuriyeti devletinin dini taassuptan kurtulup laiklik ilkesini hayata geçirmesi gerektiğini ifade eden Ali Kami, Osmanlı döneminde siyasi ve sosyal hayatı baskıladığını ifade ettiği dini taassubun olumsuzluklarını ve Cumhuriyetin laiklik tercihinin üstünlüklerini tanıtır. Dini taassubun Türk toplumunun tarih içerisindeki ilerleyişine engel olduğunu dile getiren Kami’ye göre, “din kisvesi altında kara bir taassup taşıyanlar yüzünden terakki yolundaki adımlarımız hep geriye çevrilmiştir. Çünkü her devirde kapakçılar ve vahdetiler yetişmiş, softalar kazan kaldırmıştır.” Devletin laiklik tercihi ile birlikte bütün bu olumsuzlukların ve Türk toplumunun önündeki engellerin ortadan kalktığını söyleyen Yazar, Türkiye Büyük Millet Meclisi teşekkül ederek bilhassa Türkiye Cumhuriyeti ilan olunduktan sonra teessüs eden demokratik idarenin, devletin layık olduğunu ilan ettiğini, dini siyasete ve siyaset adamlarına bir vasıta gibi kullandırmadığını, artık siyasi hükümetin içinde bir de dini hükümet sustasının

⁴¹ Anık, **A.g.e.**, s.112

⁴² Anık, **A.g.e.**, s. 112-113

mevcut olmadığını”⁴³ izah eder. Bununla birlikte Ali Kami, Durkheim’den esinlenen biri olarak, dinin toplumsal bir işlevi olduğunu ve bu anlamda toplumsal yaşam için kaçınılmaz bir olgu olduğunu ifade eder.⁴⁴

Bilindiği gibi gerek 1921 Anayasasında ve gerekse 1924 Anayasasında “Türkiye Cumhuriyeti’nin dini İslam’dır” maddesi yer alıyordu. 1924 Anayasasında yer alan “Türkiye Cumhuriyeti’nin dini İslam’dır” maddesi, 1928 yılında yapılan bir değişiklikle anayasa’dan kaldırılmış ve “bir sonraki anayasa olan; 1937 Anayasasında Türkiye Cumhuriyeti laikdir maddesi yer almıştır.” Ali Kami, laik devlet anlayışına geçiş sürecinin dayanaklarını gösterme ve 1924 yılında lağvedilen hilafet kurumunun kaldırılma gerekçelerini izah etme gayreti içerisine girmiş, tıpkı Mehmet İzzet’te olduğu gibi devlet ideolojisinin öngördüğü toplum ve devlet modelinin savunuculuğunu üstlenmiştir.

“Bu dönemde yayınlanan öteki lise ders kitapları arasında Ali Naim Bey’in Worms’den çevirdiği İhtimaiyat, H. Ziya Ülken’in 1930-32 yıllarında Galatasaray Lisesinde verdiği derslerden doğan Umumi İhtimaiyat sayılabilir.” Bu tarihten sonra hazırlanan “sosyoloji ders kitaplarının yazılmasına ortaöğretimdeki felsefe gurubu öğretmenlerinin de katıldıkları görülür. Bütün bu kitaplarda da, Durkheim’i manevi üstadı olarak tanımlayan İsmail Hakkı Baltacıoğlu’nun 1939 da yayımladığı Sosyoloji’de de açık bir Fransız etkisi vardır. Buna karşılık Talim Terbiye Kurulu üyelerinden ve Gazi Terbiye Kurulu üyelerinden ve Gazi Terbiye Enstitüsü İhtimaiyat öğretmenlerinden Mehmet Saffet’in 1933’te yayınladığı Muasır Avrupa İhtimaiyatı’nın Anglosakson ve özellikle Amerikan toplumbiliminin ortaöğretimimize ilk yansımalarını taşıdığı söylenebilir.”⁴⁵

Bu çalışmalar içerisinde Hilmi Ziya Ülken’in hazırladığı Umumi İhtimaiyat adlı ders kitabı ayrı bir öneme sahiptir. Galatasaray Lisesi’nde verdiği derslerden oluşan Umumi İhtimaiyat adlı eser, çalışma konumuz açısından anlam taşımaktadır. Bu sebeple kısaca değerlendirmek gerekir.⁴⁶

⁴³ Kami, **A.g.e.**, s.190., Anık, **A.g.e.**, s.113’den nakil

⁴⁴ Anık, **A.g.e.**, s.113

⁴⁵ Tan, **A.g.m.**, s. 167-194

⁴⁶ Hemen belirtmek gerekir ki; Hilmi Ziya Ülken’in eserinin “M.E.B. tarafından kabul edilmiş ve öteki liselerde okutulmuş bir ders kitabı olduğuna dair kitapta herhangi bir not yoktur.” Bkz. Anık, **A.g.e.**, s. 117

3. Hilmi Ziya Ülken (1901-1974): Umumi İçtimaiyat

3 Ekim 1901 tarihinde İstanbul'da doğan Hilmi Ziya Ülken; İstanbul Erkek Lisesi'nden mezun olduktan sonra 1921 yılında Mülkiye Mektebi (Siyasal Bilgiler Fakültesi)'ni bitirdi. İstanbul Edebiyat Fakültesi Beşeri Coğrafya Kürsüsü asistanlığı yapan Ülken, daha sonra bir süre çeşitli liselerde tarih, felsefe, sosyoloji, psikoloji ve coğrafya öğretmenliği yaptıktan sonra Milli Eğitim Bakanlığı tarafından Almanya'ya gönderildi. Almanya dönüşünde İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Tefekkür Tarihi Doçentliğine ve 1936'da İçtimai Doktrinler Tarihi öğretim üyeliğine atandı. 1940'da Felsefe Profesörlüğüne seçilen Ülken, 1942'de Sosyoloji Profesörlüğüne, 1944'de Yüksek Mühendis Mektebi Mimarlık Bölümü Sanat Tarihi Profesörlüğüne getirildi. Ahlak-Umumi Felsefe Kürsüsü başkanlığını da yapan Ülken, 1957 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde Ordinaryüs Profesör oldu. Burada Sosyoloji ve Felsefe dersleri okutan Hilmi Ziya Ülken, 1954 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin yanı sıra Ankara İlahiyat Fakültesi'nde ders vermeye başladı. 1960'da 147'ler olayı⁴⁷ sırasında İstanbul Üniversitesindeki dersleri elinden alındı ve daha sonra davet edilmesine rağmen İstanbul Üniversitesine bir daha geri dönmedi. 1960 sonrası üniversiteden uzaklaştırılan Ülken emekli olduğu 1973 yılına kadar Ankara İlahiyat Fakültesinde görev yaptı. 1942'de sosyoloji kürsüsü adına yayınlanan Sosyoloji Dergisi'ni kuran ve 1960'a dek yöneten Hilmi Ziya Ülken, 5 Haziran 1974 yılında İstanbul'da vefat etti.⁴⁸

Erol Güngör, Hilmi Ziya Ülken'in "ders vermekten pek hoşlanmayan bir hoca" olduğunu, "üstelik bütün merakı felsefeye olduğu halde sosyoloji bölümünde kalışından da memnun" olmadığını söyler. Güngör'e göre, "Hilmi Ziya Bey hiçbir hükümetin doktrincisi olmadı, ama bu doktrinlere açıkça karşı durmak imkanını da bulamadı. Arkadaşlarının bir kısmı, hatta çoğu, birer birer devlete kapıldılar, ama o evindeki kitaplar

⁴⁷ 147'ler Olayı, 27 Mayıs 1960 askeri darbesinin ardından kurulan Milli Birlik Komitesi tarafından 147 öğretim üyesini üniversitelerden ihraç etme kararına verilen isimdir. Bu karar ile üniversiteden ihraç edilenlere 147'ler denmektedir. 28 Ekim 1960'ta Milli Birlik Komitesi kararıyla 147 öğretim üyesini üniversitelerden uzaklaştıran kanunun ismi 'Üniversiteler öğretim üyelerinden bazılarının vazifelerinden affına ve bazılarının diğer fakülte ve yüksekokullara nakline dair Kanun'dur. Daha sonra 147'lerin özel bir af kanunu ile üniversiteye dönmelerinin sağlanmıştır.

⁴⁸ Gülseren Artunkal, "Hayatı ve Eserleriyle Babam Ülken", **Sosyoloji Konferansları**, On yedinci Kitap, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Sosyoloji Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1979, s. 1-8

arasında kalmayı tercih etti”⁴⁹ Bu tespitten yola çıkarak, döneminin sosyoloji ders kitabı yazan yazarların aksine Hilmi Ziya Ülken, yeni oluşan siyasi ve sosyal yapıdan tamamen uzak ve kopuk bir ders kitabı hazırladığı söylenebilir. Gerçekten de Galatasaray Lisesinde verdiği derslerden derlenen Umumi İhtimayiat adlı eserde Türk toplumunun geçiş sürecindeki yapısal değişikliklerine değinilmemiş, yapılan siyasi ve sosyal inkılaplardan hiç söz edilmemiştir. Ancak daha sonraki yıllarda yaptığı çalışmalarda Cumhuriyetin kazanımlarından ve Atatürk’ün başarılarından geniş bir şekilde söz etmektedir. Hilmi Ziya Ülken, “Cumhuriyet devri Türkiye’sine derinden tesiri olan, Anadolucular grubunun öncülerinden biri idi.”⁵⁰ Kendisi aslen Türkistanlı olmakla beraber, milliyetçilerin Anadolucu grubundan idi. Milliyetçilik anlayışını da coğrafi bir mekanda din, dil, tarih ve soy gibi unsurlara dayandırıyordu.⁵¹

Galatasaray Lisesinde okutulan sosyoloji derslerinden oluşan “Umumi İhtimayiat” adlı kitap, “1932’de Galatasaray talebe sandığı” tarafından neşredilmiştir. Önsözünde sosyolojinin çıkışı ve sosyolojinin tanımına ait çeşitli görüşlerden bahsedilmiş, daha sonra “sosyoloji kelimesinin ilk kullanılışından bahsedilmiş ve daha sonra, Türkiye’de “ihtimayiyata ait ilk incelemelerin kimler tarafından başladığına işaret” edilmiştir.

Hilmi Ziya Ülken, liselerde takip edilen tedris tarzımızla ilgili değerlendirmesinde, Fransa’da intişar eden bütün mektep ihtimayiat kitaplarının muallim mektepleri için yazıldığını, bizim liselerde takip etmek istediğimiz tedris tarzından oldukça farklı bir esasa istinat ettiğini belirtir. Ülken’e göre, “Muallim Mekteplerindeki ihtimayiatın Terbiye ve Ahlak tatbikiyle beraber yüksek ve ilimleştirilmiş bir Yurt Bilgisi mahiyetinde olup, ilk mektep hocalarına talim sahasında yarayacak milli ve insani bilgileri vermek maksadını takip etmektedir. Buna mukabil, liselerde Yurt bilgisi tedrisatı bu

⁴⁹ Erol Güngör, “Hilmi Ziya Ülken İçin”, **Sosyoloji Konferansları**, On yedinci Kitap, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Sosyoloji Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1979, s.153-155

⁵⁰ Mehmet Kaplan, “Hilmi Ziya Ülken”, **Sosyoloji Konferansları**, On yedinci Kitap, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Sosyoloji Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1979, s. 162-164

Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Halil Bayri, Necip Asım, Mükremin Halil, İsmail Hami Danişmend, Remzi Oğuz Arık ile beraber çıkardıkları Anadolu dergisinde, Anadolu milliyetçiliğini savunuyorlardı. Daha sonra Yahya Kemal’in de benimsediği, şiir ve yazılarında esas aldığı “Türkiye tarihi Malazgirt ile başlar” tezini 1919 yıllarında ilk defa Hilmi Ziya ortaya atmıştır. bkz. Kaplan, **A.g.m.**, s. 162-164

⁵¹ Süleyman Hayri Bolay, “Ord. Prof. Hilmi Ziya Ülken”, **Sosyoloji Konferansları**, On yedinci Kitap, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Sosyoloji Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1979, s. 168-171

gayeyi temin edeceği için, orada içtimaiyat tedrisatının asıl hedefi, içtimai hadiselerin tetkikine methal yapının bilhassa ilmi bir gaye”dir. Liselerdeki içtimaiyatın bir nevi Filozofî Sosyal olması lazım geldiğine de işaret eden Ülken, “içtimaiyatın tetkikine dahil olan birçok meseleleri ve başka nokta-i nazardan felsefe sistemlerini de mütalaa etmenin gerektiğini belirtir.⁵²

Hilmi Ziya Ülken’in Galatasaray Lisesi’nde verdiği derslerden derlenerek hazırlanan ve her bölümün sonunda bir bibliyografyanın yer aldığı Umumi İçtimaiyat adlı eserinde; geniş bir Önsüzün ardından “İçtimaiyatın Tarihçesi” başlığı altında sosyoloji tarihi ile ilgili bilgiler verilmektedir. Bu bölümde “Sokrat’tan Evvelki Devir, Sokrat’tan Sonra: Eflatun ve Aristo, Kurun-u Vustada Cemiyet Telakkileri, Rönesans’ta Cemiyet Telakkileri, Makyavel’e Göre Cemiyet, Auguste Comte, Auguste Comte’dan Sonra İçtimaiyat” adlı başlıklar yer almakta ve sosyolojik düşüncenin gelişimi ile ilgili bilgiler aktarılmaktadır.⁵³ Toplumbilimin bir bilim dalı olarak ortaya çıkışını Comte’a kadar götüren Hilmi Ziya Ülken, “toplumbilim kelimesini ilk kullanan Comte’un bir çeşit “içtimai siyaset” yapmak amacını taşıdığını belirtiyor. O’na göre Comte’un toplumbilim anlayışında somut toplumsal olguları incelemek yerine bu olgulara ilişkin soyut zihinsel analizler üzerinde durulmaktadır. Comte’un bu yaklaşımıyla toplumbilimin kuruluşunu geciktirdiğini hatta olanaksız hale getirdiğini söylemektedir.”⁵⁴

Hilmi Ziya Ülken Umumi İçtimaiyat adlı eserinin İkinci Bölümünde, “İçtimaiyatta Usul” ve “İki Muasır Nokta-ı Nazar” başlığı altında yöntem konusunu ele almaktadır.

Kitabın Üçüncü Bölümünde ise “İçtimaiyatın Taksimi” başlığı altında “Vakıaların Tespiti”, Morphologie Sociale: İçtimai Bünyeviyat”, Physiologie Social Yahut İçtimai Fonksiyonların İlmi” konu başlıkları yer almaktadır. Aynı Bölümde, “İçtimai Morfoloji: (Bünyeviyat)”, “İçtimai Enmüzeçlerin (Types) Tasnifi” başlıklarına yer verilmektedir. “İçtimai Enmüzeçlerin (Types) Tasnifi” ana başlığı altında da Klan (Clan), Klan Zihniyetinin İzahı, Phratric, Kabile: (Tribu), Kabilede İçtimai inkısam, Kabilenin Harici Bünyesi, Kabilenin Dahili Bünyesi (Kabilede Aile,

⁵² Dürder, **A.g.e.**, s. 68

⁵³ Dürder, **A.g.e.**, s. 69

⁵⁴ Emre Kongar, **Türk Toplum Bilimcileri I**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1982, s. 163

Kabilede Din, Kabilede İktisat, Çobanlık, Ziraat Şekli, İstihlak, Kabilede Hukuk, Kabilede Devlet)” alt başlıkları bulunmaktadır.

Dördüncü bölümde “Site (Cité)” ana başlığı altında “Sitenin Harici Bünyesi, Sitenin Dahili Bünyesi, Sitenin Teşekkülü, Site Nevileri (Mabet Siteleri, Pazar Siteleri), Sitede Din, Sitede İktisat, Sitede Devlet, Sitede Tiranlık ve Sitede Hukuk” başlıkları altında Site’nin sosyal ve siyasal yapılarından bahsedilmektedir.

“İmparatorluk (Empire)” ana başlığının yer aldığı Beşinci bölümde “Harici Bünye, Dahili Bünye, İmparatorlukta Sınıflar, İmparatorluk İdeolojisi (Mezhep (doctrine, Tarikatlar (sectes)) ve İmparatorluğun İktisadi Fonksiyonları (İstihsal, Sanayi, Mübadele)” alt başlıkları yer almaktadır.

Altıncı Bölümde ise “Burg (Bourg)” ana başlığı altında “Burglarda İçtimai Sınıflar, Burgun İçtimai Bünyesi ve Burgun İdeolojisi” başlıklı konular incelenmektedir.

“Mutlakiyet (Monarchie)” başlıklı Yedinci bölümde “Monarşide İçtimai Sınıflar, Mutlakiyetlerde İdeolojiler, Monarşilerde İktisat ve Monarşilerde İstihsal” alt başlıkları bulunmaktadır.

Millet ve milliyet fikrini coğrafya ile sınırlandıran ve Anadolu milliyetçiliği fikrinin öncülerinden olan Hilmi Ziya Ülken kitabın Sekizinci bölümünde “Millet (La Nation)” ana başlığına yer ayırmıştır. Bu bölümde “Coğrafi Zemin, Nüfus, Faaliyet Tarzi, Harici Bünye, Şehir ve Kasabalar, Milliyet Nazariyeleri (İrkçı Nazariye, Science Social), Milletin İdeolojisi, Milli İktisat, İktisadi Rüşt Milletleri ve Siyasi Rüşt Milletleri” alt başlıkları ele alınmaktadır.

“Faaliyet zümreleri” ana başlığının yer aldığı Dokuzuncu bölümde, “Kabile, Site ve imparatorluklarda: (Korporasyonlar, Tarikatlar, Kastlar), Millet ve Konfederasyonlardaki Faaliyet: (Sınıflar, Şirketler ve Karteller), Korporasyonlar, Tarikatlar, Kastlar, Sınıflar: (Kapitalistler, İşçiler, Serbest Meslek Erbabı, Memur Sınıfı, Köylü), Sınaileşme, Sınıf Mücadelesi, Sınıf Mücadelesinin Sebepleri: (Sermayenin Temerküzü), Sınıf Mücadelesinin Doğurduğu Neticeler: (Grev, Sabotaj, Sendika, Şirketler), Şirketler Üç Esastan Doğar: (Menfaat, İrade, Zaman), Karteller,

Şirketlerin Hukuki Bünyeleri: (Monarşik Şirketler, Aristokratik Şirketler, Demokratik Şirketler” alt başlıkları yer almaktadır.

Hilmi Ziya Ülken’in Umumi İctimaiyat adlı eseri Galatasaray Lisesinde verdiği derslerden derlenerek 1932 yılında basıldığı dönemde gerek Türkiye’de ve gerekse dünyada birçok siyasi ve sosyal olay yaşanmış, ülkelerin siyasi sınırları değişmiş, yeni ideolojik bloklar oluşmuş ve dünya egemenliği yeniden tanzim edilir hale gelmiştir. Ülkemizde devlet politikası yeniden belirlenmiş, cephe değişikliğine uygun siyasal tercihler ortaya konulmuş, yeni bir toplum ve insan modeline geçiş süreci içerisinde sosyal, siyasal, hukuki ve iktisadi alanlarda, birçok yeniliğe baş vurulmuş ve bu yolda ciddi inkılaplar söz konusu olmuştur. Yeni siyasal ve sosyal tercihler çerçevesinde yeni baştan şekillendirilmek istenen toplum modeline uygun insan yetiştirme ihtiyacı, lise sosyoloji ders kitapları aracılığıyla karşılanmaya çalışılmıştır. Ancak Hilmi Ziya Ülken çağdaşlarının aksine, gerek ülkemizin içinde bulunduğu koşullar ve gerekse dünyadaki gelişmelere ilgisiz kalmış, genel sosyoloji çalışması ile yetinmiştir.

Hilmi Ziya’nın verdiği sosyoloji derslerinin derlendiği ders kitabının en dikkat çekici yönü, dönemin sosyoloji ders kitaplarında görülen konu başlıklarının yer almaması, Cumhuriyetin öngördüğü insan ve toplum modeli ile ilgili konulardan uzak durarak, sosyolojinin üstlendiği belirleyicilik ve yol göstericilik misyonunun dışında kalan genel sosyoloji çalışmaları içerisinde yer almasıdır. Bir diğer önemli husus ise daha sonraki yıllarda bir döneme damgasını vuran millet ve milliyetçilik anlayışının coğrafya temeline oturtulmasıdır. Dönemin resmi ideolojisine karşı ilgisiz duran, cumhuriyetin önceliklerini oluşturan hedeflere pek değinmeyen ve yol göstericilik özelliği taşımayan, daha çok bilimsel metinler olarak ortaya konulan kitap çok fazla dikkat çekmemiş ve Milli Eğitimin sosyoloji ders kitapları ile ilgili politikasının dışında kalmıştır.

Hilmi Ziya’nın Umumi İctimaiyat adlı eseri çıktıktan sonra, eski müfredatın ve ona göre yazılan içtimaiyat kitaplarının eksikliklerinin olduğu görüşü ağırlık kazanmaya başlaması üzerine “Saffet Arıkan’ın Milli Eğitim Bakanlığı zamanında, Talim ve Terbiye Dairesi Başkanlığının reisliği altında özel bir komisyon toplandı. Bu komisyon müfredat ve kitabın değişmesi hususunda bir karar verdi ve (Lise

Filozofi Programlarının Kılavuzu, 1935-1936 öğretim yılında cari, Devlet Basımevi 1935) esasları yayınlandı.” Bu kılavuzda “Lise sosyoloji programında komisyonca yapılan değişiklik üzerine sosyoloji kitabının yeniden yazdırılması lüzumlu görüldüğü”; bu kitabın “Sivas Saylavı Necmettin Sadık tarafından yazılmasına ve” aynı yıl “Lise ve Öğretmen Okulları Kitapları Listesine bu kitabın konularak İzzet’in İhtimaiyat kitabının listeden çıkarılması”⁵⁵ talep edildi.

“1935 programı, 1924 programı üzerinde yapılan değişikliklerle yenilenen bir içeriğe sahiptir.” 1924 programının amacı: “*Öğrencilerin sosyal problemler üzerine düşünmesini ve evrim hakkında fikir edinmelerini sağlamak, hukuki ve ekonomik sorunların birbirleri ile ilişkilerinin gösterilmesi ve toplumun gelişmesi ile birlikte bunların nasıl değişeceği hakkında bilgi vermek*” şeklinde ifade edilmiştir. Amaçta geçen “evrim hakkında fikir” ifadesi Cumhuriyet’in kuruluşu ile vurgulanmak istenen toplumsal değişme ve gelişmeye işaret etmektedir. 1924 programı bir konular listesi şeklindedir. Bu bakımdan içerik ders kitaplarında somutlaşmıştır.”⁵⁶

1935 yılında kabul edilen programla sosyoloji eğitiminin amaçları değişmiş, içtimaiyat olan dersin adı sosyoloji olarak kabul edilmiştir. Bu programa göre muallim mekteplerinde ve liselerde okutulacak olan sosyoloji derslerinde “*gençleri sosyal vakalar üzerine düşündürmeğe ve bunlar arasındaki ilgileri araştırmağa alıştırmak*” ve “*gençleri Türk devriminin amaç bildiği ideallerin fikri temellerini kavrayacak hale getirmek ve böylece Türk sosyetesinin gelişmesine yarayacak işler yapacak yurttaşlar yetiştirmek*” amacı gözetilmiştir. 1935 programı, yeni kurulan Cumhuriyet’in temel ilkelerinin ve siyasi, sosyal ve ekonomik alanlardaki devlet uygulamalarının doğruluğunun yetişen nesillere öğretilmesi ve meşrulaştırılması üzerine inşa edilmiştir. “Yeni rejim ile Osmanlı arasındaki farklılıkların da sosyoloji konuları çerçevesinde öğrenciye aktarılmasının başlıca amaçlardan biri olarak belirtildiği bu çalışmada, CHP’nin parti programındaki maddelere yer verilmiş olması ilginç bir durumdur. Bu çerçevede, yeni devletin oluşturmak istediği toplum modeli ve vatandaşlık anlayışı için sosyoloji ders kitaplarına önemli misyonlar yüklendiği görülmektedir.”⁵⁷

⁵⁵ Dürder, A.g.e., s. 64

⁵⁶ Zabun, A.g.m., s. 157-170

⁵⁷ Anık, A.g.e., s. 150

Bu programla gençler artık 1924'te olduğu gibi yalnız toplumsal olgular üzerinde düşünmeye değil bunlar konusunda tavır takınmayada yöneltilmektedir. “Öğretmenler, içtimaiyat kitabının her bahsinde hadiselerin tarihi akışı üzerinde durarak ve talebenin tarih derslerinde elde ettiği bilgiden asılganarak bugünkü duruma geçeceği gibi orta kısımda yurt bilgisinden elde ettiği kanaatleri de bu İlmin verileriyle kuvvetlendirmiş olmalıdır.” Program, devletin (partinin) ilkelerini anlatmak ve benimsetmek açısından öğretmene etkin bir görev, aynı zamanda siyasal, tarihsel bilinçlendirme ve yurttaşlık bilgisi kazandırma işlevi yüklemektedir. Ortaöğretimdeki toplumbilim derslerimizin 1930'ların ortalarında kazandığı bu özellik değişen ölçü ve vurgulamalarla günümüze ulaşmış bulunmaktadır.⁵⁸

Bu programın ilk programdan tek farkı yeni harflere çevrilirken çok az da olsa sadeleştirilmiş olan dilidir. Buna karşılık T.C. Kültür Bakanlığının 31.8.1935 tarih ve 153 sayılı kararıyla kabul edilen sosyoloji programı tümüyle farklı bir anlayışa dayanmaktadır. Türkiye Cumhuriyetinin sendikacılık, kooperatifçilik, sanayileşme, kabotaj ve demiryolu, tekellilik, bankacılık, özel mülkiyet, devletçilik, aile hukuku, kadın-erkek eşitliği, dil, kültür, ideal birliği, sosyal yardım, ulusal egemenlik, cumhuriyetçilik, laiklik ilkeleri ayrıntılı bir biçimde programda özümlemiştir, öğretmenden bu ilkelerin “doğruluğunu, verimini, faydalarını, önemini göstermesi istenmektedir.”⁵⁹

4. Necmettin Sadak (1890-1953): İçtimaiyat (Sosyoloji)

“Kemalizm'in ideolojileştirilmesi çabalarına resmi sosyolojinin yazıcısı ve öğreticisi olarak katkıda bulunan bir bilim insanı ve düşünür; Durkheim-Gökalp çizgisinde bir pozitivist; gazeteci, sosyolog, bilim insanı, siyasetçi, devlet adamı özellikleriyle çok yönlü bir kişilik”⁶⁰ olan Necmettin Sadak, 1890 yılında Isparta'da dünyaya geldi. İlköğrenimini Edirne'de, orta öğrenimini İzmir ve Konya İdadilerinde yapmış ve 1910 yılında Galatasaray Lisesi'nden mezun olmuştur. Galatasaray Lisesi'nden mezun olduktan sonra Fransa'da Lyon Üniversitesinde Eğitim Bilimleri diploması

⁵⁸ Tan, **A.g.m.**, s. 167-194

⁵⁹ Tan, **A.g.m.**, s. 167-194

⁶⁰ Ayşegül Şentürk, “Çok Partili Sisteme Geçiş Süreci ve Necmettin Sadak”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XII/25, 2012/Güz, ss. 157-180, s. 157-180

olarak yükseköğrenimini tamamladıktan sonra 1914 yılında Türkiye'ye dönmüş; Türkiye'ye döndükten sonra ilk önce Maarif Nezareti'nde (Milli Eğitim Bakanlığı) bağlı Telif ve Tercüme Dairesi'nde görev almış, daha sonra (1916) ise Darülfünun'da İctimaiyat Müderris Muavinliği görevine getirilmiştir. Necmettin Sadak, Ziya Gökalp'in üniversiteden ayrılmasıyla birlikte de, boşta kalan sosyoloji profesörlüğü kadrosuna atanmıştır. Gökalp'in 30 Ocak 1919'da tutuklanmasından sonra Kürsü'nün başına geçen Necmettin Sadak, Kürsü'yü 1927 yılına kadar yönetir. Siyasetle yakından ilgilenen Necmeddin Sadak, 1928'de Sivas milletvekili olarak girdiği TBMM'de 1950 yılına kadar milletvekilliği yapmıştır. 1932'deki Cenevre'de yapılan Silahların Bırakılması Konferansı'nda, 1936'da Montreux Boğazlar Konferansı'nda ve Milletler Cemiyeti'nde Türkiye Delegesi olmuştur. 1949'da Dışişleri Bakanı olan Necmettin Sadak bu görevini, 1950 yılına kadar sürdürmüştür. 21 Eylül 1953 tarihinde vefat etmiştir.

Türkiye'nin ilk sosyologlarından biri olan Necmettin Sadak, "Fransa'da Sosyoloji öğrenimi gördükten sonra Türkiye'ye dönerek Ziya Gökalp'in yardımcılığını yapmış, daha sonra İstanbul Üniversitesi'nde Sosyoloji kürsüsünün başına geçmiştir. Ülkemizde Durkheim Sosyolojisinin önde gelen savunucularından biri olmuş ve "ictimaiyat" mecmuasını çıkarmıştır. Fakat, özgün bir sosyolog olmaktan ziyade, gazetecilik kimliğiyle tanınmıştır. Türk devlet ve milletin yok olmanın eşiğine geldiği günlerde yazdığı yazılarıyla yöneticilere ve topluma yol gösterme görevini üstlenen ve her fırsatta Türk Milleti'nin bağımsız yaşama hakkını savunan bir gazeteci olmuştur. Mütareke Dönemi'nde İstanbul'da bulunan ve Anadolu Hareketi'ni destekleyen ender gazetecilerdendir."⁶¹Türkiye'nin ilk sosyologları arasında yer alan Necmettin Sadak'ın sosyoloji alanında birçok kitabı ve makalesi bulunmaktadır. Buna rağmen "özgün bir sosyolog olmaktan ziyade bunların daha çok, etkisinde kaldığı Emile Durkheim'in eserlerinin tercümesi ve Ziya Gökalp'in çalışmalarının tanıtımından ibaret"⁶² olduğu yönünde eleştirilmektedir.

1930'lu yıllarda dünyada ortaya çıkan yeni ideolojik yaklaşımlarda, liberalizmin hem ekonomik hem de toplumsal olarak gerilmesinin de etkisiyle,

⁶¹ Mustafa Özyürek, "Sosyolog ve Gazeteci Yönüyle Necmettin Sadak", **Atatürk Dergisi**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Cilt 4, Sayı 1, Erzurum, 2015, s. 82-97

⁶² Özyürek, **A.g.m.**, s. 82-97

fertçilik genel olarak olumsuzlanmış, bu anlayış yerine ferdi toplumsal çıkarları da göz önünde bulunduran ya da ferdi doğrudan topluma hizmet eden bir konumda sunan görüşler daha çok gündeme gelmeye başlamıştır. Bu görüşler doğal olarak “fert mi, cemiyet mi?” sorunsalında ağırlığı cemiyet tarafına veren bir eğilimi de beraberinde getirmiştir. Dönemin Darülfünun kökenli sosyal bilimcilerinden sosyoloji profesörü Necmettin Sadık Sadak ve felsefe profesörü Halil Nimetullah Öztürk de Türkiye’de bu görüşleri savunan düşünürlerin başında yer almıştır. Cemiyetçi bir tutumu olduğu görülen Ziya Gökalp’in öğrencisi olan Necmettin Sadık, kendi düşünce sisteminde de Gökalp gibi cemiyete büyük önem vermekte ve genel olarak ferdi ikinci plana itmektedir.⁶³

Fertlerin bir araya gelmesi ile oluşan toplumun, kendine özgü ve tüm fertlerin dışında bir varlığı bulunduğunu, bu varlığın karşılığı olan milli vicdanın aynı zamanda devleti de oluşturan ruhi bir cevher olduğunu ifade eden Sadak “toplumsal katman sıralamasında cemiyeti ferdin üstüne yerleştirir. O’na göre milli vicdan fertlerden üstün olduğu için, doğal olarak devlet de fertlerin üstündedir ve fertlere hakimdir. Sadık’a göre bu anlayış eğitimle yeni nesillere öğretilmelidir. Çocuklar cemiyetin değerlerine itaat etmeyi öğrenmeli, cemiyetin duygu ve düşünce birlikteliğini yaşayarak, cemiyetin bir malı haline gelmelidir. Sadık’a göre, cemiyetlerin gelişmesiyle birlikte iş bölümü de artmakta ve fertler arasında kuvvetli bir dayanışma doğmaktadır. Bu dayanışmayla beraber, fertler arasındaki birlik ve beraberlik de artacak ve fertçiliğin önüne geçilmiş olacaktır. Necmettin Sadık’ın bu görüşleriyle fertçiliğe karşı olduğu, cemiyetçiliği güçlendirecek ve de ferdi cemiyetle uyumlu bir düşünce yapısı içerisinde konumlandırarak araçları teşvik ettiği gözlemlenmektedir.”⁶⁴

Saffet Arıkan’ın Milli Eğitim Bakanı olduğu dönemde toplanan komisyon liselerde okutulan Mehmet İzzet’in kitaplarının listeden çıkarılmasına ve yerine Necmettin Sadak’a bir sosyoloji kitabı yazdırılmasına karar vermiştir. Ancak, Necmettin Sadak süresinde sosyoloji ders kitabını yetiştirememiştir. Bunun üzerine Bakanlık tarafından öğretmenlere bazı talimatlar verilerek 1936 ders yılı kitapsız olarak geçirilmiştir. Necmettin Sadak ertesi yıl da kitabını Bakanlığa teslim etmeyince, bu kitabın yazılması için Hilmi Ziya Ülken, Ziyaettin Fahri Fındıkoğlu ve Halil Fikret Kanat’a sipariş verilmiş, hazırlanan

⁶³ Lemi Atalay, “1930’lu Yıllar Türkiye’sinde Fert-Cemiyet Tartışmaları”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl 14, Sayı 28, Güz, 2018, ss. 183-212, s. 183-212

⁶⁴ Atalay, **A.g.m.**, s. 183-212

kitabın Bakanlığa sunulması üzerine Necmettin Sadak elindeki müsveddeleri Bakanlığa teslim etmiş ve Sadak'ın kitabı 1939 yılında Maarif Vekilliği tarafından basılarak liselerde okutulmaya başlanmıştır. 11 yıl mütemadiyen okullarda okutulan ve çok fazla eleştiri alan bu kitap 1950-51 ders yılı başında çıkan lise kitap listesinden çıkarılmıştır.⁶⁵

1930'lu yıllarda Cumhuriyetin hedefleri çerçevesinde açıklanmasına ve öğretilmesine ihtiyaç duyulan hususların ortaya çıkması sebebiyle daha önce liselerde okutulan Mehmet İzzet'in kitabı yerine Necmettin Sadak'ın Sosyoloji adlı ders kitabı okutulmaya başlanmıştır. “Siyasal aygıtın toplumsal amaçları ile sosyolojik terbiye arasında köprü kuracak, mevcut ve gelecek kuşakların rejimin toplum politikalarını temessül etmesini sağlayacak, inkılaplara karşı daha duyarlı bir ders kitabına ihtiyaç vardır. Bu hayati görev zaten daha önce de Darülfünun öğretimi için bir ders kitabı hazırlamış olan Necmeddin Sadak'a tevdi”⁶⁶ edilmiştir.

Necmettin Sadak'ın kitabını “Totaliter bir zihniyetin günlük politikaya alet yapılmasıyla koyulan gayrı-ilmi bir sosyoloji kitabı”⁶⁷ şeklinde eleştiren Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Mehmet İzzet'in Yeni İctimaiyat Dersleri'nin yerine 1934-1935 “eğitim yılından itibaren sosyoloji ders kitabı olarak” Necmeddin Sadak'ın Sosyoloji kitabının “okutulmasını bir hata olarak değerlendirir. Fındıkoğlu'na göre zaten Sadak da kendi kitabının İzzet'in kitabı kadar iyi olmadığını farkındadır. Dolayısıyla yapılan bu hatanın giderilmesi ve kitabın yeniden sosyoloji derslerinde okutulacak temel metin haline getirilmesi felsefe ve ictimaiyat mensuplarının sevinçle karşılayacağı bir karar olacaktır.”⁶⁸

Mehmet İzzet'in Yeni İctimaiyat Dersleri'nin içeriğinde yeni oluşan siyasal kimliğin temel belirleyicilerine ağırlık verilmemiş, sosyal ve siyasal ihtiyaç ve hedeflerden ziyade genel sosyoloji bilgileri yer almıştır. Bunun en önemli sebebi, yukarıda bahsedildiği gibi, Mehmet İzzet'in kitabı hazırlandığı dönemde Atatürk İlke ve İnkılapları'nın daha ana başlıklarının belirlenmemiş olmasıdır. Buna karşılık Necmettin Sadak'ın sosyoloji kitabının hazırlandığı dönemde, Türkiye Cumhuriyetinin temel felsefesi ortaya konulmuş, Türk toplumunun siyasi ve sosyal hedefleri belirlenmiş ve yeni bir insan ve toplum modelinin içeriği ve sınırları

⁶⁵ Dürder, **A.g.e.**, s. 79

⁶⁶ Balcı, **A.g.m.**, s. 171-194

⁶⁷ Tüfekçioğlu, **A.g.m.**, s. 67-76

⁶⁸ Balcı, **A.g.m.**, s. 171-194

çizilmiştir. Bu sebeple Mehmet İzzet'in Yeni İctimaiyat Dersleri'nin yerini alan Necmettin Sadak'ın Sosyoloji kitabı siyasi ve sosyal ideolojiye uyum sağlayacak bilgilerle donatılmış, Atatürk İlke ve İnkılapları'na uyum sağlayan bireylerin yetiştirilmesini esas almıştır.

Mehmet İzzet'in sosyoloji ders kitabının okutulmaya başlanmasından yedi yıl sonra Sadak'ın sosyoloji ders kitabı okutulmaya başlanmıştır.⁶⁹

Bu yedi senelik süreç, aynı zamanda, Yeni Cumhuriyet'in keskin inkılaplara giriştiği ve kültürde, ekonomide, hukukta toplumsal dönüşümü amaçlayan yeni politikalar tayin ettiği bir zaman dilimine tekabül eder. Dolayısıyla söz konusu evrenin Osmanlı siyasal ve toplumsal düzeninden tam bir kopuşa ev sahipliği yaptığını söylemek pek de abartılı olmayacaktır. Sadak'ın kitabı bu gelişmelerin nezaretinde eskisinden farklı hassasiyetlere sahip bir toplum modelini bir ilmi hal niteliğinde aktarmayı amaçlar. Sosyoloji, İzzet'in kitabına benzer bir öğretim planı ile tasarlanmıştır. Sadak da kitabında sosyolojinin tarifine, çeşitli toplum tasniflerine, devlet, hükümet, aile gibi toplumsal kurumlara, din, hukuk ve sanat gibi bilgi türlerine yer vermiştir. Bu bağlamda kitabın muhteva yönünden İzzet'inkinden pek de farklı olmadığı, ilk görüşte, söylenebilir. Fakat biraz daha detaylı bakıldığında Sadak'ın kah satır aralarında bahsettiği kah hassasiyetle üzerinde durduğu noktaların ideolojik aygıtın beklentilerince şekillendiği gözden kaçmayacaktır.⁷⁰

Mehmet İzzet'in hazırlamış olduğu Yeni İctimaiyat Dersleri adlı sosyoloji ders kitabı ile Necmettin Sadak'ın hazırlamış olduğu sosyoloji ders kitabının içerikleri incelendiğinde, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin sosyal, siyasi, kültürel ve ekonomik alanda gösterdiği gelişme ve değişimleri de görmemiz mümkün olacaktır. Mehmet İzzet imparatorluktan milli devlete geçiş sürecinde kendisine sunulan eğitim programının kalıpları içerisinde kalmış, verilen konuların ve içeriklerinin dışına çıkamamıştır. Necmettin Sadak ise, temel ilkeleri belirlenmiş ve tarih önünde sosyal ve siyasal tercihlerini yapmış olan yeni bir rejimin talepleri doğrultusunda şekillendirilmek istenen toplum ve insan modelinin yetiştirilmesi hususunda görev üstlenmiştir.

⁶⁹ Necmeddin Sadak, **Sosyoloji**, Devlet Basımevi, İstanbul, 1937

⁷⁰ Balcı, **A.g.m.**, s. 171-194

Necmettin Sadak hazırlamış olduğu sosyoloji ders kitabında toplumların tarihsel evrimini ele alırken bunu İslam öncesi Türk toplumlarından örnekler getirerek yapmaktadır. Böyle bir tercih, aslına bakılırsa, modernleşmeyi sekülerleşme ile özdeşleyen ve bu bağlamda İslam öncesi Türk tarihini araştırmaya büyük önem veren Güneş Tarih Teorisi'nin zorunlu bir izdüşümüdür. İzzet'in belki söz konusu tarih tartışmalarına ömrünün vefa etmemesi belki de tarihi bu tür özdeşlemeler üzerinden okumaya karşı duyduğu rahatsızlık kitabında böyle bir anlayışı takip etmesine mani olmuştur. Aynı şekilde Sadak, kitabında milleti klasikleşmiş “tarih, vatan, devlet, dil, kültür ve ülkü” arasındaki kopmaz beraberlik olarak açıklarken, Mehmet İzzet Millet Nazariyeleri'nde yaptığı gibi izafiliğine göndermede bulunmaktadır. Sadak, sosyoloji müfredatının bir parçası olarak cumhuriyetçilik, halkçılık, devletçilik gibi CHP'nin ideolojik ilkelerin toplumsal hayat için önemine yer verirken, İzzet'in bu kavramlara gereken ehemmiyeti tanımaması, herhalde, tepki çekmiştir. Sadak kitabında sık sık konuları Cumhuriyet'in yaptığı inkılaplardan örneklerle anlatırken, hemen hemen her bölümde ele alınan konularda cumhuriyetten önce ve sonra yaşanan gelişmelere yer vermiştir. Aile hukukunda yaşanan gelişmeler, ceza hukukunda yapılan düzenlemeler vesaire tarihsel ilerlemenin mutlak bir zorunluluğu olarak görülmüş ve takdir edilmiştir. Her ne kadar, Yeni İctimaiyat Dersleri'nde bu gelişmeler sosyolojik açıdan ele alınsa da yapılan inkılapların değerinin “hak ettiği” kadar vurgulanmaması bir sorun olarak görülmüş olabilir. İzzet ve Sadak'ın kitaplarında din meselesine yaklaşımları da oldukça ilgi çekicidir. İzzet dinlerin sosyoloji içinde nasıl tarif ve tasnif edildiğini açıkladıktan sonra dinlerin günümüzde bir vicdan meselesi haline geldiğini ve “medeniyet ve ilimin hazır şartları ile hem ahenk olarak inkişaf edebileceğini” kaydeder. Sadak da benzer şekilde dinlerin evrimini İslam öncesi Türk tarihinden örneklerle sosyolojik açıdan işledikten sonra konuyu laik meselesine getirir. Ahlakın dinden ayrılması ve dinin bireysel bir mesele haline gelişinin milletin inşası için tarihsel bir zorunluluk olduğu belirtilir. Bu bölümün ilgi çekici noktalarından biri de Sadak'ın CHP programındaki laiklik tanımını aynen alıntılanması ve CHP'nin laikliğin teminatı olarak gösterilmesidir. Sadak din bahsinde ideolojik aygıtın günümüze kadar gelen kaygılarını ve seküler bir ahlakın zaruretinin genç dimağlara işlemeye çalışmıştır. İki kitap arasındaki en önemli ayrım noktalarından biri,

temsiliyet meselesinde ortaya çıkmaktadır. İzzet egemenlik biçimlerini, onu ellerinde bulunduran tabakanın genişliğine göre monarşik, oligarşik ve demokratik olarak sınıflarken en iyi hükümet biçiminin egemenliğin çoğunluğun elinde bulunduğu demokrasiler olduğunu belirtmiştir. Ona göre; hükümet halk tarafından seçilmez, kamu vicdanı hükümetin icraatlarını alenen eleştirmezse bir hükümet gayr-ı meşrudur. Sadak ise egemenliği elinde tutan kitleye göre tanımlayan tasnifin yapay olduğuna dikkat çekerek; kamu vicdanını demokratik ifade ve katılım kadar hükümetlerin de temsil ettiğini kaydeder. Bu bağlamda Sadak, Türkiye Cumhuriyet'in bir halk ihtilalinin sonucu olduğunu ve doğrudan halkı temsil ettiğini belirterek rejimin otoriterliğine dair dış kaynaklı eleştirilere karşı öğrencilere tarihi gerçekleri göstermeye çalışır.⁷¹

1924 tarihli sosyoloji müfredatında Atatürk İlkelerine yer verilmemiştir. Bunun sebebi, 1924 programının Atatürk İlkelerinin belirlenmesinden daha önce hazırlanmış olmasıdır. Buna karşılık 1935 ve 1942 yıllarında hazırlanan sosyoloji programlarında Atatürk İlkelerine geniş bir şekilde yer verilmiş, hatta, 1942 yılında hazırlanan lise programına her konunun sonunda Atatürk ilkeleri ile ilgili konular yerleştirilmiştir.

1935 yılında sosyoloji ders programlarında yapılan değişikliğin ardından, yeni programa uygun olarak Ziya Gökalp'in öğrencisi ve takipçisi olan Necmettin Sadak tarafından hazırlanan ilk sosyoloji ders kitabı 1936 yılında yayınlanmıştır.

Sosyoloji ders kitabının içinde kitabın "liseler için yeni programa göre yazıldığı" belirtilmiştir... Sadak'ın bu kitabında da, Ali Kami ve Mehmet İzzet'in kitaplarında olduğu gibi, belirgin bir şekilde Durkheim sosyolojisinin etkisi görülür. Bunun yanı sıra, Eski Türklere ait bilgilerin çoğunda da, Ziya Gökalp referans olarak kullanılmıştır. Nitekim Sadak'ın kendisi de, bu konudaki bilgileri Ziya Gökalp'in notlarından ve yazılarından aldığını bir dipnotta belirtmiştir... 1935'te sosyoloji ders programında değişiklik yapılması ve yeni programda Cumhuriyet değerlerine daha sık vurgu yapılması yönünde maddelere yer verilmesi, Sadak'ın hazırladığı ders kitabı üzerinde etkisini gösterir. Sadak, CHP milletvekilliği de yapmış biri olarak, hükümetin icraatlarına hazırladığı ders kitabında sık sık değinir ve yapılan icraatları övücü

⁷¹ Balcı, A.g.m., s.171-194

açıklamalarda bulunur. Bu açıdan “Sadak’ın sosyoloji ders kitabı, resmi ideolojinin sosyolojik açıdan desteklendiği, toplumun Cumhuriyet rejimini ve resmi ideolojiyi benimsemesinde kullanılan önemli araçlardan birini oluşturmuştur. Cumhuriyet’in temel değerleri üzerinde ayrıntılı bir şekilde duran Sadak, bu değerlerin çağın ve koşulların bir gereği olarak, sosyoloji ilmine uygun bir şekilde ortaya çıkmış olan değerler olduğunu ifade eder ve onları böylece meşrulaştırmaya çalışır.⁷²

Kemalizm’in ideolojileştirilmesi çabalarına, resmi sosyolojinin yazıcısı ve öğretmeni olarak katkılarda bulunduğu yönünde eleştiriler alan Necmettin Sadak, sosyoloji çalışmalarında Comte, Durkheim ve Gökalp’ı referans almıştır.

Necmettin Sadak’ın 1936 yılında hazırladığı ilk kitabını, 1937, 1938, 1939, 1941, 1942, 1943 (64 sayfa, bir fasikül halinde), 1944 (s. 65-72 arası II. fasikül ve s. 73-222 arası III. fasikülü kapsayan, aynı yıl içindeki iki ayrı basım), 1944 (eserin sadeleştirilmiş haliyle tam basımı), 1945, 1947 ve 1950’de yayınlanan öteki kitaplar takip etmiştir. 1937 yılında yayınlanan ikinci kitaba, birinci kitaptan farklı olarak, “Sosyolojinin İlk Habercileri” başlıklı bir başlangıç metni eklenmiş, birinci kitaptaki başlangıç metnini oluşturan “Sosyolojinin Tarifi ve Metodu” ise, ikinci kitapta birinci kısım olarak yer almıştır. İkinci kitapta yapılan değişiklikler, 1943 yılına kadar yapılan baskılarda öylece kalmış, bu yıldan itibaren Sadak, önceki baskılarda yer alan bazı yerleri çıkararak kitabı daha özlü bir hale getirmeye çalışmıştır. Sözelimi Sadak, önceki baskılarda hükümet icraatlarını uzun uzun anlattığı devletçilik ilkesini kısaltıp, sayfalarca yer tutan bu metin yerine, birkaç paragraftan oluşan özetler yapma yoluna gitmiştir. 1943’teki baskıdan itibaren “Sosyoloji” başlığı yerine “Toplum Bilim” kelimesi kullanılmaya başlanmış, ancak eser içinde ise sosyoloji kelimesi kullanılmaya devam etmiştir. Bunun yanı sıra bu tarihten itibaren bir sadeleştirme çabası içerisine gidildiği görülmektedir.⁷³

Liseler için yeniden basılan kitabına “Toplumbilim” adını koyan Necmettin Sadak’ın bu kitabı bu dönemde “orta öğretimdeki tek ders kitabı olma ayrıcalığını korumuştur. Toplumbilim alanında özellikle yükseköğretimde büyük fırtınaların koptuğu 40’lar döneminde Bakanlık nezdinde yerini koruyan bu kitap özellikle incelenmeye değerdir.

⁷² Anık, A.g.e., s. 123-124

⁷³ Anık, A.g.e., s. 124

Nitekim, Sadak'ın kitabını devlet, ulus, hükümet, aile ve kadın, din, ahlak ve hukuk konularındaki vurgulamalarıyla Atatürk sonrası CHP yönetiminin toplumbilim anlayışının temsilcisi olarak görmek olasıdır... Ancak, bu dönemde Kazım N. Duru'nun Charles Bougle ve Z. Raffault'dan çevirdiği ve daha önce ders kitabı olarak kullanılan Sosyolojinin Unsurları adlı kitabıyla, Baltacıoğlu'nun Sosyoloji'si Bakanlığın yardımcı kitaplar listesinde yer almayı sürdürmüşlerdir. Bu kitaplar, liselerle birlikte öğretmen okullarında, köy enstitülerinde ve 1947 de programdan çıkarılıncaya dek Ticaret liselerinde de okutulmuştur.”⁷⁴ Baltacıoğlu'nun kitabı 1960 ihtilalinden sonra yardımcı kitaplar listesinden çıkarılmıştır.

Necmettin Sadak tarafından liseler için yeni programa göre hazırlanan ve Kültür Bakanlığı Yayın Direktörlüğünün 13.07.1937 tarihli emri ile İstanbul Devlet Basımevi tarafından 3000 adet basılan lise sosyoloji ders kitabının ilk baskısı; Sosyolojinin ilk habercileri, Sosyolojinin Tarifi ve metodu, Millet, Devlet, Hükümet, Din, Aile ve kadın, Ahlak, Hukuk, İlim-felsefe-sanat, Ekonomi başlıklarını taşıyan bölümlerden oluşmaktadır.

1924 müfredat programına göre lise sosyoloji ders kitabını hazırlayan Mehmet İzzet, müfredat programına uygun olarak iktisat sosyolojisi konularını birinci bölümde ele almıştır. 1935 müfredat programını esas alarak lise sosyoloji ders kitabını hazırlayan Necmettin Sadak ise, iktisat sosyolojisi ile ilgili konuları kitabın sonuna almıştır. Necmettin Sadak, daha çok yeni kurulan Cumhuriyetin toplumsal kimlik tanımlamalarına öncelik vermiş ve Türk tarihine müracaat ederek sınırları belirlenmeye çalışılan milli kimliğin esasları tarihsel bir temele oturtmaya çalışmıştır.

Lise sosyoloji ders kitabının “Sosyolojinin İlk Habercileri” başlığını taşıyan Başlangıç bölümünde Necmettin Sadak, Sosyoloji kelimesi, Platon ve Aristot, Orta kurun, Tabii hukuk alimleri, Saint Simon, Auguste Comte, Almanya-İngiltere, Amerika ve Fransa’da sosyoloji alt başlıklarını değerlendirerek sosyoloji tarihi hakkında kısa bir bilgi aktarmıştır.

“Sosyolojinin Tarifi ve Metodu” başlığını taşıyan Birinci Kısımda “Cemiyet Nedir?, Hayvan ve İnsan Cemiyetleri Arasında Farklar, Cemiyetin Fert Üzerindeki

⁷⁴ Tan, **A.g.m.**, s. 167-194

Tesirleri ve Terbiye, Sosyal Hadiseyi Diğer Hadiselerden Ayıran Sıfatlar ve Sosyolojide Metod” alt başlıkları yer almaktadır.

Burada öncelikle cemiyet nedir? sorusuna cevap arayan Necmettin Sadak, sosyolojinin konusu olan toplumun, toplum olaylarının ve toplumsal kurumların taşıdıkları özellikleri değerlendirmektedir. İnsan ve hayvan cemiyetleri arasında fark olduğunu ifade eden Sadak’a göre “cemiyet olmak için, bir araya gelen insanlar arasında bazı birlikler (dil birliği, duygu ve düşünce birliği gibi) anlaşmalar, duyuşmalar lazımdır. Cemiyeti doğuran şey, sadece insan bedenlerinin maddi olarak yan yana gelmesi değil, yan yana gelen insanlar arasında düşünce ve duygu birliği, yani sosyal ruhtur.” Sosyolojinin “sosyal olayları, aile, hukuk, din, devlet, millet ve saire gibi müesseseleri tetkik eden bir ilim” olduğunu ifade eden Necmettin Sadak, Durkheim sosyolojisini esas alarak “sosyal olay” kavramına açıklama getirmeye çalışır. Durkheim’da olduğu gibi Necmettin Sadak da, sosyal olayların diğer olaylardan farklı olduğunu, “fertten önce ve ferdin dışında gerçekleşen ve fert üzerinde zorlu bir tesir yapma” gücüne sahip olan hadiseler olduğunu ve bu hadiselerin de sosyolojinin konusu olduğunu belirterek, “sosyolojik hadiseleri nasıl tetkik etmek” gerektiği hususunda açıklamalar yapmaktadır. “Sosyal bir hadisenin sebebini, gene bu hadiseden önceki diğer sosyal bir hadisede aramak ve ferdi vicdanların haletlerinde aramamak, sosyoloji metodunun en mühim kaidesi” olduğunu söyleyen Sadak, sosyal olayların tarihi boyutu çerçevesinde anlaşılabilir ve açıklanabilir olduğunu ifade eder. O’na göre “sosyal hadiseler, bir cemiyetin o zamanki hayatında doğmuş değildir. Sosyal müesseseler, tarihe, daha eski cemiyetlerden miras kalmıştır. Bunun için, bu hadiselerin sebebini daha eski zamanlarda, etnoğrafya vasıtası ile iptidai cemiyetlerde aramak icap eder. Aile, millet, devlet, evlenme, hukuk, ahlak, din gibi sosyal hadiseleri doğuran sebepleri bulmak için en eski zamanlara kadar geri dönerek bu müesseseleri teşkil eden bu basit unsurları, ta kaynağında bulmak, sonra yavaş yavaş gene ileri doğru giderek tarih esnasında bunların tekamülünü ve bu basit unsurlara tedricen katılan diğer unsurları ayırmak lazımdır.” Türk toplumunu kendi tarihi gelişme çizgisi içerisinde ele almak gerektiğinin altını çizen, buna karşılık insanlık için evrensel bir gelişme çizgisinin mevcut olduğuna inanan Necmettin Sadak buradan hareketle Türk

tarihinin gelişme çizgisini ve Türk toplumunun sosyal ve siyasi müesseselerinin tarihi ve toplumsal temellerini ortaya koymaya çalışır.

Kitabın “Millet” başlığını taşıyan İkinci Kısımda; “Milletin tekamülü ve Son asır milletlerinin teşekkülü” bölümleri yer almaktadır.

Bilindiği gibi yeni kurulan Cumhuriyet’in en önemli sorunlarından biri, İmparatorluktan milli devlete geçiş sürecinde devralınan değişik din ve milliyete mensup unsurların reddedemeyeceği ve aynı zamanda Türk kimliğini esas alan toplumsal kimlik tanımlaması sorunudur. Bununla birlikte milli devlete uygun milli kimliğin, Türk toplumunun tarihi gelişme çizgisine oturtulması gereği ortaya çıkmış ve Osmanlı İmparatorluğu atlanarak Türk kimliğinin, Türk tarihinde temellendirilmesi çabası içine girilmiştir. Bu çaba dönemin özellikle tarih ve sosyoloji çalışmalarına da damgasını vurmuştur. Başta Ziya Gökalp olmak üzere Gökalp’in takipçileri olan Mehmet İzzet, Necmettin Sadak ve diğerlerinin çalışmalarına Türk kimliğinin tanımlanması ve bunun için de Türk tarihine müracaat edilmesi gayreti karşımıza çıkmaktadır. Ancak hemen belirtmek gerekir ki Mehmet İzzet’in çalışması tercüme ağırlıklı olduğundan Türk tarihine müracaat konusunda pek de başarılı olduğu söylenemez. Necmettin Sadak’ın lise sosyoloji ders kitabının İkinci kısmında bu önemli konuya yer verilmiştir. Sosyal olayların tarihi boyutu ile incelenmesi gerektiği yönünde sosyoloji anlayışına sahip olan Sadak, “millet” kavramını bu çerçevede değerlendirmeye çalışmıştır.

“Millet” başlığını taşıyan İkinci Kısımın “Milletin Tekamülü” başlıklı Birinci Bölümünde “En Eski Cemiyetler; Klan: Sop, Boy: Kabile, Öz: Aşiret, İl: Site, Türk İlleri, İlhanlık-İmparatorluk ve Derebeylik” alt başlıkları yer almaktadır. Burada Necmettin Sadak özellikle Osmanlı öncesi Orta Asya’daki Türk tarihine sıkça atıflarda bulunmaktadır. Bunun bir sebebi Durkheimcılığı olsa da esas sebep o dönemin bütün bürokrasi ve devlet yönetiminde olduğu gibi Türkçülük ideolojisine yakın olmasıdır. Bu tutum aynı zamanda özellikle yeni kurulan ve toplum nezdinde meşrulaştırılmaya çalışılan Cumhuriyetin ideolojisine uygun olarak, Osmanlı İmparatorluğu’nun eleştirilmesini de beraberinde getirmektedir.

Bu bölümde Türklerde siyasi ve sosyal örgütlenme şekli, tarihsel çerçevede ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Durkheim sosyolojisini esas alarak ilkel toplumların siyasi ve sosyal yapılarından başlayıp çağdaş Batı toplumlarının geldiği aşamaya uygun bir toplumsal gelişme çizgisini ortaya koymaya çalışan Sadak, Türk tarihini bu dönemlere uydurma çabası içerisine girer. Sadak’a göre, “tarihten önceki devirlerde gördüğümüz en eski, en basit, en ilk cemiyet, etnoğrafyacıların klan, adını verdikleri saptır.” Türk milletinin tarih içerisindeki yolculuğunu egemen anlayışın ortaya koyduğu toplum aşamalarına uygun olarak açıklama gayreti içerisine giren Sadak, Durkheim’ın “başka bir cemiyete ayrılamayan; yani kendisinden başka bölgeleri olmayan insan kütlesi” olarak değerlendirdiği cemiyetlerin “eski basit şekli” olan klan ile, Türklerde “hem bir siyasal birlik, hem aile birliği, hem de din birliği” bulunan sop adlı sosyal ve siyasal organizasyonu eş değer kabul ederek Türk tarihinin temeline yerleştirir. İlk cemiyetlerde töre ve düzenin kanun yerine geçtiğini ve her ferdi bir takım yükümlülükler altına soktuğunu izah eden Sadak, “sosyologların “fratri” adını verdikleri, eskiden “kabile” denilen ve Türklerde “boy” diye tanınan zümrenin de, sople birlikte, en eski ve iptidai totem cemiyeti” olduğunu söyler. Tek bir çizgide ilerlediğine inandığı insanlık tarihine uygun bir şekilde Türk tarihini dönemlendiren Sadak’a göre “boy, ilk totem cemiyetidir. Soplar, bu ilk boyun parçalanmasından çıkmıştır. Aynı zamanda, bu sopların birleşmesi boyu vücuda getirir.” Toprağa bağlılık başlayıp köy teşekkül ettikçe totem zümrelerinin gerilediğini izah eden Yazar, sop, boy ile köyün, sosyal tekamülün birbirinden farklı iki safhası” olduğunu söyler.

İnsanlık tarihinin başlangıç çizgisini klan (sop) ile başlatıp, köy ve aşiret cemiyetlerine, oradan da Site (İl) aşamasına geçiş sürecini anlatan Necmettin Sadak, bütün değerlendirmelerinde sıkça Türk tarihine müracaat etmiş, Türklerde sosyal ve siyasi organizasyonun şekli ve mantığını ortaya koyarak milletleşme sürecini tarihi bir temele oturtmaya çalışmıştır. “Eski Türklerde görebildiğimiz cemiyet şekli”nin ‘İl’ olduğunu ve “Türk medeniyetini anlamak için ‘İl’ teşkilatını tetkik etmek” gerektiğini ifade eden Necmettin Sadak, Osmanlı İmparatorluğundan miras etnik kimlikleri de Türk kimliğine dahil etme çabası içerisine girmiştir. Sosyolojinin gösterdiği gibi büyük cemiyetlerin küçük cemiyetlerin birbirine karışması ile ortaya

çıkıldığını dile getiren Sadak, Türk ilinin de, daha küçük cemiyetlerin bir araya gelmesinden doğduğunu ve dört dereceye ayrıldığını söyler. İnsan cemiyetlerinden birçoğunun bu iptidai aşamaları geçemediklerini ve iptidai derecelerin birinde takılıp kaldıklarını söyleyen Necmettin Sadak, “cemiyetler, sınırlarını genişleterek otoriteyi merkezileştirdikçe imparatorlukların” ortaya çıktığını ve “sosyal tekamülün bu devresi için en iyi misallerin Türk tarihinde” mevcut olduğunu ifade ediyor. Sadak, “Türk cemiyetinde, aşiretten ile, ilden hakanlık” aşamasına geçişin açıkça görüldüğünü, Selçuklu devletlerinin, “birer hakanlık” olduğunu ve nihayet “hakanlıktan sonra ilhanlık” aşamasına geçildiğini; “Mete’nin ve Cengiz’in kurduğu büyük imparatorlukların birer ilhanlık” olduğunu belirtiyor.

Cemiyetlerin tekamülünde amil olan umumi bir sosyoloji kanununun olduğunu söyleyen Sadak, “soplardan başlayarak, aşiret, kavim, site gibi şekillerden geçen insan cemiyetlerinin, geniş imparatorluklara kadar hep bu kanuna göre tekamül” ettiğini dile getirir. Necmettin Sadak, İbn-i Haldun’da olduğu gibi toplumların insan hayatına benzer bir şekilde doğup, büyüyüp, sonradan yıkılıp yok oldukları tezini ortaya atar. Buradan hareketle, Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılışı ve dağılışının tarihi bir gelişmenin sonucu olduğunu göstermeye ve buradan da millet aşamasına geçiş sürecini açıklamaya çalışır.

Hazırlanan lise sosyoloji ders kitapları içinde Türk tarihine en çok müracaat eden ve imparatorluktan milli develete geçiş sürecini toplumsal ilerlemenin bir neticesi olarak açıklamaya çalışan Necmettin Sadak, insan ömründe olduğu gibi, cemiyetlerin hayatında da en fazla inkişaf ve büyüme devrini, aksi bir hareketin takip ettiğini söyler. O’na göre, birleşerek büyüyen ve kıtalar kaplayan imparatorluklara kadar varan cemiyetler yeni bir kanuna uyarak parçalanıp küçülürler. Aynı kanuna tabi olarak kurulan ve gelişen Osmanlı’nın cihan imparatorluğu haline gelmesinin ardından dağılıp yerini Cumhuriyete bırakması, bu kanun gereğidir ve kaçınılmazdır.

İnsanlığın tarihi gelişim sürecini tek bir çizgide açıklayan ve bu açıklamalarda toplumsal tarihin merkezine Batı toplumlarının gelişme çizgisini yerleştiren Batılı sosyologların iddialarına uygun olarak insanlık tarihini dönemlendiren ve Türk tarihini bu dönemlere göre Durkheim-Gökalp çizgisinde değerlendiren Necmettin Sadak, eski Türk tarihinden hareketle yaptığı mukayeseli

çalışmasında, Türk toplumunun millet aşamasına geçiş serüvenini sosyal tekamül gereği olarak temellendirmek ister. Böylece ümmet temeline dayalı toplum tipinden, tarihi sürecin zorunlu bir neticesi olarak millet esasına dayalı toplum tipine geçiş öyküsünü tarihi ve bilimsel çerçeveye yerleştirmeyi arzu eder.

Millet başlığını taşıyan İkinci Kısımın İkinci Bölümünde ise, “Son Asır Milletlerinin Teşekkülü” ana başlık altında “1- Millet Nedir? Milleti İnkâr Eden Teoriler. -Rasyonalizm, Nasyonalizm, Renan, 2-Milleti Yapan Unsurlar, 3-Türkiye’de Milliyet Fikri, Türkiye’nin Milliyetçilik Umdesi” alt başlıkları yer almaktadır.

“Millet adını verdiğimiz son asır Avrupa cemiyetleri feodaliteyi takiben meşruti krallık devrinden sonra doğmuştur” diyerek milletlerin ortaya çıkışını ve milli devletlerin tarih sahnesinde yer almasını Batı toplumlarının tarihi gelişme çizgisi ekseninde açıklama gayreti içerisine giren Necmettin Sadak, “Fransa ve diğer Avrupa milletlerinin, milli birliklerinden önce” Osmanlı devletinin, “bu meşruti krallık devri”ni geçirdiğini ifade eder. “En eski cemiyetlerin sop, boy, öz, site ve nihayet ilhanlık, imparatorluk gibi” sosyal ve siyasi teşekküllerin oluşmasına benzer sebeplerle milletlerin ortaya çıktığını belirten Necmettin Sadak’a göre, “milletler, önceleri, benlik ve varlıklarını, kendilerini idare eden monarşiden ayırt etmezken, yavaş yavaş birliğini duymağa başlıyorlar. Monarşi fikri ile millet fikri arasında ayrılık yüz gösterince insanları birbirine bağlayan siyasi bağ bir daha mahiyetini değiştirir. Siyasi cemiyet kendi varlığını, birliğini, devam ve temadisini ve yaşamak iradesini duyar. Millete kendini tedricen, dini cemiyetten, aile cemiyetinden ve ekonomik zümrelerden ayrı gösteren “farklaşma” hadisesi, monarşi fikrinin ayrılması ile tamam olur. Millet müstakil olarak varlığını duyar. Bu suretle, en iptidai klan gibi, millet de, onu teşkil eden fertlerin hepsinde birden yaşayan kamusal bir tasavvur, bir görüştür.” Sosyoloji bakımından, milletlerin, varlıklarından asla şüphe edilmeyecek vakıalar olduğunu ifade eden Necmettin Sadak için, “milletlerin, günün birinde ortadan kalkmağa mahkum, geçici cemiyet tipleri olduğunu söylemek ilme taban tabana zıt bir harekettir. Hatta milletler arasındaki farkların kalkması değil, bu farkların ve başkalıkların artması bir terakkidir. Bu farkların günün birinde

kalkacağına inanmak güçtür. Çünkü milletler arasındaki bu örf, adet, müessese farkları sathi değil, onların en eski tarihlerine kök salmıştır.”

Milletlerin ortaya çıkışını tarihi tekamülün kaçınılmaz bir sonucu olarak gören ve bunun reddedilmesi mümkün olmayan bilimsel bir realite olduğunu belirten ve millet olgusunu ele alan değişik yaklaşımları olumlu ve olumsuz yönleri ile değerlendiren Necmettin Sadak, daha sonra milleti meydana getiren unsurların tahlilini yapar. Daha önce değindiğimiz gibi, yeni kurulan siyasal yapının en önemli sorunlarından biri milli kimliğin tanımlanması sorunuydu. İmparatorluk bakiyesi çeşitli din ve milliyete mensup unsurları ortak bir kimlik etrafında toplamak ve milleti oluşturan temel belirleyicileri tanımlamak ve nihayet bu tanımlamaların toplum düzeyinde genel bir kabul görmesi için sosyolojik bir tahlile ihtiyaç duyuluyordu. Mehmet İzzet’te olduğu gibi Necmettin Sadak da, hiçbir toplum kesitini kırmadan ve küstürmeden Türk kimliğinin temel belirleyicilerini ortaya koymaya çalışır. Mustafa Kemal Atatürk’ün “*Ne mutlu Türküm diyene*” şeklinde fomüle ettiği Türk kimliğini belirleyen unsurlar Necmettin Sadak’a göre, “sırf, ırk birliği, toprak birliği, dil veya din birliği, devlet zorlaması, menfaat, hatta ne de sadece kültür birliği değildir. Ahvale göre, bu unsurlardan her birinin, milletin teşekkülü üzerinde az veya çok tesiri olabilir. Fakat bu amillerden çoğunun, milli vicdanı yaratmaya yaramış olmaktan ziyade, bizzat milli vicdandan doğmuş olduklarını söylemek daha doğru olur.” Bu çerçevede ırk birliği, dil birliği, coğrafya birliği, din birliği, menfaat birliği ve müessese birliği gibi unsurları değerlendiren ve milleti oluşturan sosyolojik unsurları tarihsel ve güncel örneklerle somutlaştıran Necmettin Sadak için bir toplumu millet yapan temel belirleyici kültür ve anane birliğidir. Milli birlik bazen ırk birliği, bazen dil birliği, bazen toprak birliği şeklinde tezahür etmekle birlikte bütün bunların üstünde, milleti ve milliyeti vücuda getiren amilin duygu ve düşünce birliği olduğunu dile getiren Sadak, bu birliğin fertlerin vicdanında bir “kıymetler sistemi” halinde yaşadığını izah eder.

Milli devlet olgusuna uygun milli bir kimliğin belirlenmesinde resmi ideolojinin öngördüğü mensubiyet şuurunu temel belirleyici olarak gösteren ve böylece toplumsal yapıyı oluşturan toplum kesitlerinin rahatça kabul edebileceği Türk kimliğinin tanımlanmasında resmi ideolojinin sözcülüğünü yapan Sadak,

“Türkiye’de milliyet fikrinin doğuşu ve Türk İnkılabının milliyetçilik prensibi” konusu üzerinde geniş bir şekilde durur ve konuyu tarihsel süreç içerisinde çok yönlü olarak ortaya koyar.

1935 tarihli program çerçevesinde hazırlamış olduğu lise sosyoloji ders kitabında Türklerin milletleşme sürecine, tarihsel şartlara uygun olarak ortaya konulan siyasal örgütlenmeye vurgu yaptığı bu bölümde Necmettin Sadak, Türk toplumunun tarihi gelişme çizgisinin zorunlu bir sonucu olarak Türkiye Cumhuriyeti Devleti aşamasına nasıl gelindiğini göstermeye çalışır. Burada Türk kimliğinin belirleyici özelliklerinin ne şekilde kazanıldığını ve Atatürk İlke ve İnkılapları arasında esaslı bir yere sahip olan Milliyetçilik fikrinin tarihi ve sosyolojik bir netice olarak nasıl ortaya çıktığını izah eden Sadak’a göre, “soptan başlayarak, bugünkü milletlere kadar, insan cemiyetlerinin geçirdiği tekamüle, Türk cemiyetleri kadar uygun bir misal tarihte pek az görülür. Orta Asya’dan başlayarak yer yer, zaman zaman hanlıklar, iller, büyük ilhanlıklar kurmuş ve Asya ile Avrupa’yı kaplamış Türk cemiyetinin kolları, nihayet Osmanlı İmparatorluğu devrinden geçerek, milletin bütün sosyal ve tarihi unsurlarına uygun olarak bugünkü müteakmil ve tek kütle halindeki Türk milletini vücuda getirmiştir. Bunun içindir ki Türkiye’de milliyet fikrinin doğuşu, önceden gördüğümüz tekamüle uygun bir şekilde başlamıştır. Bu da Türk milliyetçiliğinin vakitsiz ve zoraki değil, adeta tarihi ve sosyal mecburiyetler altında başladığını, hatta bazı geçici engellerin bu tekamülü biraz geciktirmiş bile olduğunu gösterir.”

İmparatorluk devrinin son çözülme döneminde başlayıp, saray nüfuzunun kırılmasıyla Türkiye’de milliyet fikrinin güçlendiğini ifade eden Necmettin Sadak’a göre, “Türk İnkılabının, kendine yol gösterici kaideler olarak aldığı umdelerden biri olan milliyetçilikten maksat; asrın ilerleme ve teknik hareketinde diğer ileri milletlerle birlikte yürümek, fakat milli karakter ve benliğini korumaktır: medeniyette Avrupa medeniyeti, kültürde Türk kültürü.” Bu açıklamalar bize, Türk milletindenim, İslam ümmetindenim, Garp medeniyetindenim diyerek Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak ile ilgili görüşlerini formülleştiren, cumhuriyetin izleyeceği sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel politikaların ilkelerini belirleyen ve nihayet Cumhuriyetin temel ilkelerinden biri olan Türk milliyetçiliği fikrinin mimarı

olan Ziya Gökalp'ın öğretilerini açıkça göstermektedir. Ancak Necmettin Sadak Turancılık fikrine karşı çıkarak Gökalp'ten nispeten uzaklaşır ve Atatürk sonrası özellikle çok partili döneme geçiş süreci ile birlikte başlayan dönemde resmi devlet politikası haline gelen, Türkiye sınırları dışında kalan Türk unsurlarını Türk milleti tanımlamasının dışında bırakan anlayışa yaklaşır. O'na göre "büyük inkılap, Türkiye'ye verdiği milliyet umdesi ile, memleket fikirlerini eski birtakım tehlikeli milliyet mefhumlarından, mesela Turancılık gibi, Türkiye sınırları dışında, Asya'da yaşayan Türklerle birleşmek isteyen hayallerden kurtarmıştır." Bu görüş, Cumhuriyet döneminde Türkçülük fikrini savunmakla birlikte Türk milletini siyasi sınırlara hapsederek milliyet duygusunu cumhuriyet tarihinde temellendirmek isteyenlerin ortak tenakuzudur. Gerçekten de, Türk milletinin milletleşme sürecinde belirleyici özellikler taşıyan unsurlar değerlendirildiğinde Türk milleti kavramı dahilinde yer alan geniş bir coğrafyanın ve bu coğrafyada yer alan milli kimlik tamamlayıcılarının varlığına şahit oluyoruz. Bunun imparatorluk bakiyesi toplum unsurlarının ortak bir kimlik içerisinde tanımlanmasının getirdiği zorluklardan kaynaklandığı ve resmi ideolojinin sözcülüğünü yapan siyaset ve fikir insanlarının çatışma ve çekişmelere dönüşebilecek toplumsal kırılğanlıkları ortadan kaldırmak amacına yönelik olduğu kanaatini taşıyoruz.

Necmettin Sadak bir yandan Turancılık fikrine karşı çıkarken diğer yandan Türk birliğinden söz etmektedir. Türk milliyetçiliği fikrinin oluşumu ve hayat bulmasını, diğer toplumlarda görülen milliyetçilik anlayışından farklı olduğunu ifade eden Sadak, Türk birliğini doğuran unsurların "birlikte geçmiş çok uzun zamanlar, yani şanlı ve eski bir tarih, milli harpte birlikte akıtılan kanlarla kurtarılmış vatan birliği, istiklal savaşı, tarihe misal diye geçen müstakil devlet birliği, saflığı ve zenginliği meydana çıkarılan dil birliği, kökü tarihin en eski devirlerinde olan kültür birliği; halde sarsılmaz yaşama azmi, gelecek zamanlar için ateşli ülkü birliği" olduğunu izah eder. O'na göre Türk milliyetçiliği -sosyoloji ilmine tam dayanarak- temelini bu tarihi ve sosyal hadiselerde buluyor. Bir taraftan millet olgusunun "tarihi bir teşekkül" olduğunu, milliyet duygusunun "geçmiş zamanlarda müşterek yaşayıştan, müşterek şan ve şereflerden teşekkül" ettiğini belirtirken diğer taraftan Turancılık fikrine karşı çıkan Necmettin Sadak bu bölümde, Türk tarihinde ortaya

çıkan sorun ve açmazlara çözüm arayışı içerisinde anlam kazanan ve imparatorluğun dağılmasını önlemek amacıyla fikir ve siyaset hayatımızda yer alan Osmanlıcılık, İslamcılık gibi fikir akımlarına ve politik yaklaşımlara da “Türk milliyetçiliğinin doğmasını ve gelişmesini engellediği” gerekçesi ile karşı çıkar.

1935 tarihli müfredat programına göre hazırlanan İçtimaiyat adlı lise sosyoloji ders kitabının Üçüncü Kısım “Devlet” ana başlığı altında “Devletin kuruluşu ve Devlet otoritesinin kaynağı” ve “Devletin Gördüğü İşler” adlı alt bölümler yer almaktadır. “Devletin Kuruluşu ve Devlet Otoritesinin Kaynağı” başlığı altında ise “İlk Cemiyetlerde Hakimiyet, Demokrasiden Aristokrasiye: Potlaç, Şölen, Aristokrasi Devlet Şekilleri, İmparatorluklar, Hakimiyetin Sosyolojik İzahı, Demokrasiler, Türk Devriminde Halkçılık” alt başlıkları değerlendirilmektedir.

Hazırladığı lise sosyoloji ders kitabında başlangıcından günümüze kadar toplumsal gelişmeyi ve en küçüğünden en büyüğüne kadar bütün cemiyetleri tanıttığını söyleyen Necmettin Sadak, bu bölümde devlet ve devlet şekillerini inceler. Cemiyetin birlik iradesini ifade eden din, ahlak, adet, kanun ve saire gibi müesseselerin hepsine birden “devlet” dediğimizi dile getiren ve resmi ideolojinin Devletçilik politikasına uygun olarak birey karşısında devletin kutsiyetini ortaya koyan Necmettin Sadak için devlet, kamusal tasavvurdur.

1930’lu yıllar otoriter ideolojilerin dünya siyasetini zorladığı ve fert karşısında devlete üstün niteliklerin atfedildiği yıllardır. Bu anlayış Necmettin Sadak’ın devlet anlayışını da etkilemiştir. Sadak’a göre “devleti yapan ruhi cevher, milli vicdanı husule getiren birlik inanların topudur. Bunun içindir ki fertlerden üstün olan devlet, fertlere hakimdir. Devletin hakimiyeti, bir cemiyetin sosyal kudretinden başka bir şey değildir.” Daha sonra Necmettin Sadak “çeşitli toplumlarda bu “hakimiyet kudretinin” nasıl doğduğunu göstermeye çalışır. Cemiyetlerin tekamülüne bağlı olarak hakimiyetin tekamülü söz konusu olduğunu ifade eden Necmettin Sadak eski Türklerden günümüze kadar geçen süre içerisinde hakimiyet kudretinin değişim ve gelişim sürecini tanıtır. Bir çok cemiyetlerde hakimiyetin toplumsal dayanakları bulunduğunu vurgulayan Necmettin Sadak, her dönemde tarihsel ve sosyal temelleri bulunduğuna işaret ettiği hakimiyetin, Türk devriminde halkçılık ilkesi ile formüle edilen aşamaya geliş sürecini sosyolojik esaslar

çerçevesinde değerlendirme gayreti içerisinde girerek Atatürk İlke ve İnkılaplarını tarihi gelişme sürecinde temellendirmeye çalışır. Hakimiyetin “sosyal zümrenin kendisinde” olduğunu ve bu sosyal ruhun “cemiyetin ananesi, iradesi ve en yüksek şuuru” olduğunu vurgulayan Sadak, hakimiyetin kaynağının ve etki alanının açıklanmasında geniş bir şekilde Durkheim’a başvurur. Necmettin Sadak buradan, “devlet ne şeklide olursa olsun, her zaman, kamusal yaşama isteğinin hukuki ifadesi” olduğu ve “devlet teşkilatı gerek kuruluşundaki teorik prensipler bakımından, gerek pratik işleyişindeki tarz noktasından, tamamen cemiyetin bünyesini” aksettirdiği sonucuna varır. O’na göre “devlet kudrettir, çünkü milli iradeyi ifade eder. Sosyal isteğe, kanun değeri verir.”

Toplumsal bir tekamülün sonucu olarak kurulan başta Roma ve Bizans İmparatorluğu olmak üzere, Osmanlı İmparatorluğunun ve 16 ve 17 asırlarda Avrupa’da kurulan monarşilerin kendilerini “Allahın yeryüzündeki vekili” olarak addettiklerini ve “cahil bir devirde, siyasi düzen ve durumun tarihte istikrar kazandığını” vurgulayan Necmettin Sadak, cumhuriyetin temel ilkelerden biri olan laiklik ilkesini de toplumsal gelişmenin bir neticesi olduğunu izaha çalışır. Ekonomik tekamül ve pozitif ilimlerin yayılması neticesinde, “cemiyet kendi varlığını bizzat duymaya” başladığını, varlığını “her türlü tabiat üstünde ve dışındaki sırrı varlıklardan” ayırdığını, “diğer taraftan dinler evrensel bir mahiyet alıp, siyasi hakimiyet kudretinin dini temellerinin” sarsılması ve yıpranması ile “dini kudretle siyasi kuvvet arasında ayrılık olduğunu” ve bunun sonucunda devletin laikleştiğini söyleyen Sadak, buradan hareketle demokrasiye geçiş yapar. Sadak’a göre, “bu tekamül, yani siyasi hakimiyetin dini mahiyetini kaybetmesi ancak demokrasi ile olur. Çünkü, hakimiyet, gökten yer yüzüne halka, millete iner. Daha doğrusu, cemiyet ve millet, kendi kamusal vicdan ve iradesinin ifade ve temsili olan bu hakimiyet kudretini eski ve iptidai mistik şekillerden sıyırarak kendisi kullanır.”

Necmettin Sadak hakimiyet kudretinin kaynağı ve kullanılması yönündeki açıklamalarıyla Osmanlı imparatorluğundan milli devlete geçiş sürecinin ve siyasi hakimiyetin halkın eline geçmesinin, diğer bir ifade ile demokratik sisteme geçiş sürecinin, tarihi ve toplumsal tekamülün bir neticesi olduğunu altını çizmekte ve demokrasinin karşı çıkılmaz bir sonuç olduğunu vurgulamaktadır. Daha önceki

toplum aşamalarında görülen “siyasi rejimlere benzemeyen ve bir bakımdan bunların hepsine zıt olan rejim şeklinin, demokrasi” olduğunu söyleyen Necmettin Sadak’a göre, daha önce de demokrasinin varlığından söz edilmesine rağmen “asıl demokrasi, son asrın malıdır. Bunu eskilerden ayırt eden şey de müsavat fikrinin bu asırda doğuşudur.” Cemiyetleri birtakım tiplerden geçerek bugünkü son şekli olan millet aşamasına geldiklerini ifade eden Necmettin Sadak’a göre, “siyasi cemiyetlerin geçirdikleri şekillerden sonra, vardıkları en yüksek tekamül derecesi demokrasidir. Demokrasi, cemiyet ruhunun ifadesi olan hakimiyetin, şu veya bu fert, şu veya bu aile, sınıf, hanedan elinde değil, bizzat kamusal iradede tecelli etmesidir. Türkiye devrimi, bu bakımdan halkçı, yani tam anlamında demokrat bir ülke yaratmıştır.”

Osmanlıdan Cumhuriyete geçiş sürecini değerlendirirken Türk toplumunun bilinen tarihi gelişme çizgisi içerisinde dayanak arayan ve geline son noktanın sosyal ve siyasal tekamülün zorunlu bir sonucu olarak gösteren Necmettin Sadak, Türk cemiyetlerinin, “en eski devirlerinde zaten demokrat” olduklarını, “saltanat devrinde bu demokrasi ve onun dayandığı müsavat fikirlerinin” ortadan kalktığını, “yerine ailece, fertçe, sınıfça imtiyazlar” geçtiğini söyleyerek demokrasiye geçiş sürecinin toplumsal açıdan olumlu sonuçlarını da anlatır. Türkiye’nin Osmanlı İmparatorluğu’ndan milli devlete geçiş serüveninin, diğer toplumlarda örneği görüldüğü gibi dışarıdan müdahalelerle yapılmadığını, yapılan inkılapların herhangi bir sebebe dayandırılmayacağını, bütün inkılapların toplumsal açıdan bir zemine oturtulması gerektiğini izah eden Sadak’a göre, “Türkiye’de Osmanlı sultanlığı devrinin otokrat, aristokrat idaresi yerine inkılaptan sonra halkçılığın yerleşmesi, şu veya bu teoriden, ferdi düşüncelerden çıkma sun’i ve zoraki bir sistem değil, cemiyetin kendisinden doğma, tarihi ve sosyal bir sonuçtur. Halkçılık, Türkiye’de Anadolu milli harbinin doğurduğu sosyal bir hadisedir.”

Bu bölümde, Türkiye Cumhuriyetinin ve Türk İnkılaplarının meşruluğunu ortaya koymaya çalışan Necmettin Sadak, bir önceki dönemin tarihi ve toplumsal açıdan meşru dayanaklarını kaybettiğini ve yeni rejimin tarihi gelişmelerin zorunlu bir sonucu olduğunu izaha çalışır. Milli mücadelenin sonunda ortaya çıkan yeni siyasi yapıya sosyolojik bir temel oluşturmayı amaçlayan Sadak, milli iradenin monarşiyi devirerek yurdu kurtardığını, içerden ve dışarıdan gelen yabancı iradelerin

zincirini kıldığını, kendinden üstün iradelerin tahakkümünü artık kabul edemeyeceğini, aristokrasi şekillerinden demokrasiye doğru tekamül eden siyasal hakimiyetin gelişimini doğuran amillerin Türkiye’de kuvvetle mevcut olduğunu ve sonuç olarak çürümüş olan ve yıkılması kaçınılmaz olan saltanatın Anadolu milli hareketi tarafından yıkıldığını ileri sürer. “Türk devriminin halkçılık karakteri, tam anlamında, tarihi ve sosyal tekamülden çıkma, reel bir hadisedir ve sosyoloji tekamül kanunlarına uygun olarak vücuda gelmiştir” diyen Sadak, “bu hadisenin kaynağının, teori değil, milletin vicdanı olduğunu; tarihin en tehlikeli ve galeyanı anında varlığını şiddetle duymuş bir cemiyetin en kuvvetli sosyal müessesesi” olduğunu söyleyerek demokrasi ve halkçılık ilkesinin bir süs olmadığını, “diğer işlere temel taşı olan bir hakikat” olarak varlığını hissettirdiğini anlatır.

Yeni rejimin temel ilkelerini ve bu ilkelerin önceki dönemin genel karakteri karşısındaki üstünlüklerini öğretme gayreti içerisinde bulunan Necmettin Sadak, Osmanlı döneminin aksine Cumhuriyet yönetiminin her türlü imtiyazı reddettiğini, sistemin eşitlik ilkesi üzerinde inşa edildiğini ve “hiçbir ferde, hiçbir aileye, hiçbir klasa (sınıfa), hiçbir cemaate ayrıcalık tanımadığını geniş bir şekilde anlatarak yetişen nesillerin yurttaşlık bilgilerini geliştirmeye çalışır. Türkiye’de demokrasi devriminin, şu veya bu sınıfın eseri ve işi olmadığını ve bütün milli vicdanın doğurduğu bir eser olduğunu; sosyolojinin tekamül kanunlarına bakıldığında “Türk devriminin halkçılık prensibinin bu kanunlara ve cemiyetlerin yürüyüş ve ilerleyişine uygun, tam anlamında sosyal bir hadise olduğunu vurgulayan Sadak, bu değerlendirmeler ve açıklamalarla, resmi ideolojinin öngördüğü siyasal ve toplumsal modelin karakteristik özelliklerini yetişen nesillere öğretir.

Necmettin Sadak tarafından hazırlanan lise sosyoloji ders kitabının Üçüncü Kısımında yer alan “Devlet” ana başlığının İkinci Bölümünde ise “Devletin Gördüğü İşler” başlığı yer almaktadır. Bu ana başlık altında “Eski devlet düşüncesi, Devletin vazifelerinde tekamül, Son asır devletleri ve ekonomi, Devletçilik nedir?, Devletin diğer vazifeleri: sosyal yardım, fikir ve sanat hayatı” alt başlıkları değerlendirilmektedir.

Devletin toplumsal gelişmeye bağlı olarak ilerlediğini, “devletin tekamülü ile birlikte vazifelerinde de büyük tekamül” gösterdiğini söyleyen Necmettin Sadak bu

kısımda, tarihi gelişim süreci içerisinde devletin birey ve toplum karşısında görev ve sorumluluklarının değişimi ve gelişimini aktardıktan sonra, Atatürk ilkeleri arasında önemli bir yere sahip olan “Devletçilik” ilkesinin temel dinamiklerini; devletin mensupları karşısında taşıdığı hak ve sorumluluklarını göstermeye çalışır: “Dışarıda düşmana karşı vatani korumak, içerde cemiyetin düzenini ve bağlılığını bozacak maddi ve manevi suçlulara karşı jandarmalık etmek ve nihayet başka devletlerle konuşma ve anlaşma vazifesini görmek, devlet vazifelerinin ilk telakkisi” olduğunu söyleyen Necmettin Sadak’a göre, devletin “askeri ve diplomatik vazifelerine” toplumsal gelişmeye paralel olarak yeni görevler eklenmiştir. Devletin, kamu işlerini görmek için gereken kaynakları yaratmak ve bunu toplum adına kullanmak gibi “mali vazifeler”inin bulunduğunu, “içerde asayiş ve düzeni korumak için kanun çıkarmanın” devletin tabii vazifelerinden biri olduğunu, “yurdun içini idare etmek” vazifesinin, başka bir ifade ile “idarecilik vazifesinin” devletin asli görevleri arasında yer aldığını belirtir. Devletin ilk vazifelerinin bunlar olduğunu ifade eden Necmettin Sadak’a göre, “bunlardan biri olmazsa devlet de olmaz.

Toplumsal gelişme tarihi içerisinde başlangıçta bütün cemiyete bağlı olan ve daha sonra “fert üzerinde toplanan” hakimiyet otoritesinin, “son devlet şekli” olan milli devletle birlikte devletin eline geçtiğini söyleyen Sadak, milli devlet aşamasında “devlet kudreti sadece milli vicdan kuvvetinden ibaret olduğu için” hakimiyet düşüncesinin yerine amme hizmeti mefhumunun geldiğini, dolayısıyla “devletten beklenen vazifelerin” sadece devlet otoritesini koruyacak işler değil, “bizzat cemiyetin, milletin türlü türlü işleri” olduğunu dile getirir. “Devletin ilk vazifelerinden uzaklaştıkça otoritenin şeklinin değiştiğini ve devlet hakimiyetinin, son asır cemiyetlerinde idare ve amme hizmeti şeklini aldığını ifade eden Necmettin Sadak’a göre “devlet, artık millettten başka, ayrı bir varlık değildir. Cemiyetler büyüdükçe ihtiyaçlarının çoğaldığını ve çeşitlendiğini, bu ihtiyaçların karşılanması için devlete yeni görevler yüklendiğini, millet için herhangi bir fayda ve ehemmiyeti olmayan herhangi bir sosyal hizmetin bulunmadığını vurgulayan Sadak, “bütün milletin ifadesi olan devletin, bütün bu faaliyetleri korumak ve ilerletmek yükünü her tarafta üzerine aldığını” söylüyor. Eskiden fertler, aileler, meslek zümreleri tarafından yapılan birçok kamu hizmetlerinin artık devlet tarafından görüldüğünü,

“terbiye ve tahsil, sosyal yardım, milletin sıhhati, yollar, posta, telgraf, vs. gibi işlerin artık devlet işi olduğunu ve bu hizmetlerde devletin işe karışmasının cemiyetin tekamülünün zaruri bir neticesi” olduğunu ifade ederek devletçilik ilkesinin çağdaş toplumların vazgeçilmez bir özelliği haline geldiğini anlatır.

Yeni dönemde devletle vatandaşların karşılıklı hak ve sorumluluklarını değerlendiren Necmettin Sadak, laiklik ilkesinin de çağdaş toplumların vardığı son aşama olduğunu da göstermeye çalışır. Laik devlet anlayışı ile birlikte “devletin karışmadığı, yahut pek az karıştığı” sahanın ruhi ve manevi hayatın muhtelif şekilleri olduğunu izah eden Sadak’a göre “din hayatı, eski devirlerin zıddına olarak, devlet tarafından, kendi nüfuz sahası haricine çıkarılmıştır. Siyasi hayat ile din hayatının tamamen ayrıldığı laik devlet sisteminde, din fertlerin vicdanına ait bir iştir” ve devlet bu alanlara müdahale etmez.

Devletin halkçı mahiyeti arttıkça, yani devlet, millet dediğimiz son asır cemiyetlerinin müşterek vicdanını ifade eden otorite haline geldikçe, milletin müşterek menfaatlerinin genişlemesi, çoğalması ile devletin vazifelerinde daha büyük değişiklikler” meydana geldiğini söyleyerek devletin ekonomiye müdahale etme hak ve vazifelerinin sınırlarını tanıtan Necmettin Sadak, karma ekonomik sistemin ve ekonomide devlet müdahalelerinin zorunluluklarına tekamül kanununa göre açıklama getirir. 1929 dünya ekonomik krizi sonucunda liberalizmin dibe vurduğu ve otoriter rejimlerin açık hedefi haline geldiği, sonuçları itibari ile olumsuz etkilerinin bütün dünyada sürdüğü bir dönemde lise sosyoloji ders kitabını hazırlayan Sadak, devletin ekonomi işlerine el uzatmasının ve devletin ekonomi vazifelerinden bazılarını üzerine almasının sosyolojik bir kanun olduğunu anlatmaya çalışır. Gelineen noktada liberal anlayışın hiçbir hükmü kalmadığını ve devletin ekonomiye müdahalesinin kaçınılmaz bir zorunluluk olduğunu ayrıntılı bir şekilde anlatan Necmettin Sadak, milletlerin ekonomi hayatı karmaşıklaştıkça, tekamül ettikçe, devletin ekonomi vazifelerinin de arttığını, “devletin ekonomi vazifelerinin çoğalmasının ve çeşitlenmesinin, milli hayatın tekamülüne ve hakimiyet otoritesinin mahiyetine bağlı olduğu gibi, tarihi sebeplerden de” doğduğunu dile getirir.

Türkiye’nin “eski idarelerin ferdi hakimiyetleri altında geri kaldığını” ifade ederek ekonomi alanında Cumhuriyet öncesi olumsuzlukların altını çizen Necmettin

Sadak sosyoloji ders kitabında, “inkılaptan sonra milli hakimiyeti, Lozan’dan sonra siyasi şartları elde eden Türkiye devletinin, sosyal hayattaki tekamüle uymak için ekonomi vazifelerini” çoğalttığını, “Türkiye’de devletin ekonomik vazifelerinin çoğalmasının, milli hayatın tekamülüne uygun olarak yürüdüğünü ve zaruri olarak devletçilik sisteminin” doğduğunu izah eder. Devletçiliğin milli devlet aşamasında sosyolojik bir zaruret olduğunu söyleyen Sadak’a göre, “devletçilik sosyal hakimiyet müessesesinin neticesi olduğu gibi, milli tekamüle yardım eden bir sistemdir.” Batıda hakim olan ekonomik sistemin çatırdaması ile birlikte, otoriter ve totaliter rejimlerin savunulmaya başlandığı Türkiye’de devletçiliğin, dıştan gelen akımların da önünü kestiğini ifade eden Sadak’a göre, “Devletçilik, son yıllarda Avrupa’daki buhranı doğuran sebepleri Türkiye’de daha başlangıçta ortadan kaldırdığı” gibi izlenen devletçilik politikasının en büyük faydasının, “kazanç ve kapitalin sayılı fertler elinde birikmesine engel olarak, Avrupa’da olduğu gibi sosyalizm, komünizm gibi cereyanların doğmasına sebep bırakmadığıdır.”

Milli devlet aşamasına gelen Türkiye’de devletçiliğin, “yalnız ekonomide değil, diğer milli faaliyetlerde de ilerlediğini” anlatan Necmettin Sadak kitabında, “halkçı (demokrat)” bir devlet olan çağdaş Türkiye Cumhuriyeti Devletinde sosyal yardım vazifesinin “devletin en esaslı vazifelerinden biri” olarak kabul edildiğini ve “Türkiye’nin sosyal yardım vazifelerini, son asır devletlerinde olduğu” şekilde yerine getirdiğini göstermeye çalışır. Ayrıca bu bölümde, yapılan inkılaplar neticesinde Türkiye Cumhuriyetinin fikir ve sanat hayatına verdiği önemi ve bu alanda elde edilen başarılarını aktaran Necmettin Sadak, “milli hayatın devamından mesul olan devletin”, yetişen nesillerin “halde ve gelecekte, milletin bir uzvu olarak yetiştirmek” vazifesinin en önemli vazifelerinden biri olduğunu ve bunun için de “ sosyoloji kaidelerine uygun olarak Türk inkılabının kültür sisteminde esasları” belirlendiğini ifade eder.

Yeni rejimin üstünlüklerini anlatarak meşru bir temele oturtmaya çalışan ve Cumhuriyetin temel ilkelerini genç nesillere öğretme görevini üstlenen Necmettin Sadak tarafından hazırlanan sosyoloji adlı lise sosyoloji ders kitabının Dördüncü Kısımında “Hükümet” ana başlıklı bölüm yer almaktadır. Bu bölümde, “Hükümet Nedir, Nasıl Tekamül Eder?, Klasik Tasnif Sun’idir, Temsil Sistemi, Cumhuriyet

Hükümetini Doğuran Tarihi ve Sosyal Sebepler ve Otoritenin Kaynağı, Türkiye Cumhuriyeti, Miletler Arası Münasebetler: Harp-Sulh-Milletler Cemiyeti, Milli ve Beşeriyet” başlıkları yer almaktadır.

Sosyal ve siyasal alandaki gelişmeleri toplumların tarihi gelişme merhalelerinde temellendiren Necmettin Sadak, hükümet şekillerinin değişmesi ve gelişmesini de aynı şekilde toplumsal tekamül esasları çerçevesinde değerlendirir. Devlet şeklinin, yahut devlet kudretini yapan hakimiyet şeklinin sosyal bünyenin bir nevi yansıması olduğunu ve “bu devlet şekillerinin her birinde devlet hakimiyetinin başka başka vasıtalarla icra olunduğunu” dile getiren Necmettin Sadak’a göre, nasılkı cemiyetin tekamülüne göre devlet şekilleri değişiyorsa devlet otoritesini icra eden bir vasıta olan hükümet şekli de devlet otoritesinin kaynağına göre değişir. Hakimiyet otoritesini icra eden hükümetlerin, “en çok tekamül etmiş şeklinde müşterek olan nokta temsili rejimdir” diyerek, Cumhuriyet döneminde esas kabul edilen demokratik rejimin üstünlüklerini, çağdaşlaşma açısından zorunluluğunu ve nihayet toplumsal yansımalarını göstermeye çalışan Sadak, çağdaş toplumların hükümet etme şekli olarak tarif ettiği demokrasi ile ilgili değerlendirmeler yapar. “Her milletin hükümet sisteminin, tarihi, milli ve sosyal sebepler dolayısıyla türlü şekillere büründüğünü, dolayısıyla “son asır demokrat milletlerinin hükümet şekilleri arasında” farklar bulunduğunu ifade eden Sadak, hükümet etme şeklindeki bütün farklılıklara rağmen “demokrasi rejimlerinde müşterek esasın, halka verilen seçim hakkı” olduğunun altını çizerek demokrasi ile ilgili bilgiler aktarır.

Osmanlı İmparatorluğundan Türkiye Cumhuriyeti Devletine geçiş sürecinin tarihi ve toplumsal sebep ve sonuçlarını ve nihayet yeni rejimin faziletlerini göstermeye çalışan, en iyi hükümet şeklinin “milli hareketlerden doğan hükümetler” olduğunu ifade eden Sadak, bunun sebebini, bu hükümetlerin “milli vicdanın, milli iradenin ifadesi” olmalarıyla açıklamaktadır. Sadak’a göre, “milli bir hareket ancak, halkçı olabileceğine göre millet ihtilallerinden doğan hükümetlerin, monarşi, aristokrasi şekilleri olmasına imkan yoktur. Böyle bir hal, milli iradenin kendi kendini inkar etmesi demektir. Bunu içindir ki halk devrimlerinden çıkan demokrat hükümet şekli cumhuriyettir.

Yeni müfredata göre hazırladığı lise sosyoloji ders kitabında Atatürk İlke ve İnkılaplarını tanıtan, tarihi ve sosyal temellere oturarak meşru bir zemin hazırlayan Necmettin Sadak böylece, cumhuriyete geçiş sürecini, Türk toplumunun tarihi gelişim sürecinin bir sonucu olarak ortaya koymakta ve Cumhuriyetçilik ilkesinin sosyolojik izahını yapmaktadır. Yazar'a göre, "Türkiye'de Cumhuriyet herhangi bir hukuk teorisinin, yahut şu veya bu memleketin taklidi değildir. Türk Cumhuriyeti tarihi bir tekamül mahsulüdür ve halk devriminden doğmuştur." Türkiye'deki hükümet rejiminin diğerlerinden farklı olduğunu ve bunun sebebini "onu doğuran tarihi ve sosyal amillerin ötekilerden çok farklı olmasında" aramak gerektiğini söyleyen Sadak, milli hareketten doğan bu hükümet rejiminin "milliyetçi ve halkçı bir cumhuriyet" oluşu gerçeğinin bilimsel bir hakikat olduğunu ifade eder. Necmettin Sadak'ın bütün gayreti, Osmanlı imparatorluğundan milli devlete geçiş sürecinin Türk tarihinin gelişme seyri içerisinde izah edilmesi, geline siyasi ve toplumsal aşamanın toplumsal bir tekamülün sonucu olarak ortaya çıktığı gerçeğinin temellendirilmesi ve Atatürk ilke ve inkılaplarının Türk tarihinin akışı içerisinde en mükemmel bir sonuç olduğunun bilimsel olarak izah edilmesi ve bu anlayışa toplumsal bir dayanak aranması şeklinde özetlenebilir.

Yeni rejimin sosyal, siyasi ve ekonomik öncelikleri esas alınarak hazırlanan lise sosyoloji müfredat programına göre Necmettin Sadak tarafından hazırlanan lise sosyoloji ders kitabının Beşinci Kısımında, daha önceki bölümlerde olduğu gibi cumhuriyet rejiminin izaha muhtaç konularından biri olan "Din" ana başlığı yer almaktadır. Bilindiği gibi, Osmanlıdan Cumhuriyete miras kalan sorunlardan biri de, değişik din ve mezhebe mensup toplum kesitlerinin varlığı ve bu unsurların Türk kimliği içerisinde tanımlanması konusunda ortaya çıkan sorunlardır. Din temeline dayalı olarak toplumsal çekişme ve çatışmaların önlenmesi ve imparatorluk bakiyesi olan farklı toplum kesitlerinin ortak bir kimlik içerisinde tanımlanabilmesi için siyasal yapının dinden arındırılması ihtiyacı doğmuştur. Bu sebeple Türk milletinin tanımı yapılırken inanç birliğinin zorunlu olmadığı hususu ve laiklik esasına dayalı siyasal ve sosyal bir toplumsal yapının izahı konusu açıklamaya muhtaç hale gelmiştir.

“Din” başlığı taşıyan Beşinci Kısımda “Din Nedir?, İlk İnsanlar Nasıl Doğdu?, İlk Din Ayinleri, Dinlerin Tekamülünde Sosyal Sebepler, Dini Hayatın Son Tekamülü, Dinin Ferdi Vicdanlara Geçmesi: Laiklik” alt başlıkları yer almaktadır.

Necmettin Sadak dinlerin ortaya çıkışı ve gelişmesini de sosyal tekamül teorisi ile açıklamaya çalışır. “En eski ve iptidai” dinin totemcilik olduğunu ve toplumlar geliştikçe dinin mahiyeti ve toplum hayatındaki yeri ve konumunun da geliştiğini ifade eden Sadak’a göre tarihi gelişme sürecinde Türk aşiretleri birleşerek küçük il, orta il, büyük il ve en büyük il devrelerinden geçtikleri gibi, bu devrelerde Türk dini de natürizm, orta natürizm, büyük natürizm gibi devrelerden geçmiştir. Durkheim’ın yaklaşımını esas alan ve toplumsal gelişmeye paralel olarak dinin toplum hayatı içerisindeki yeri ve rolünün de değiştiğini izah ettiğine inanan Necmettin Sadak, dinlerin ilahi menşeyini yok sayarak “dini doğuran sebepler gibi, dinleri tekamül ettiren amillerin de tamamen sosyal” olduğunu, bunun için de “dinleri sıralarken, sadece, sosyal hadiseye, yani dinlerin sosyal bünye ile münasebetlerine bakmak” gerektiğini ifade eder. “Muhtelif din tiplerinin, hakikatte muhtelif sosyal bünyeleri ifade ettiğini ve dinin, siyasi teşkilatın ruhi aksinden başka bir şey” olmadığını dile getiren Necmettin Sadak, ilahi dinlerin ve özellikle İslam dininin ortaya çıkış sebebini de, bu sosyal ve siyasi tekamül teorisi ile açıklar. O’na göre, “büyük milli dinlerin ortaya çıkması için siyasi birliğin olması” gerekir. Bunun en iyi misali İslamlıktır. Müslümanlıkta siyasi kudret ile ruhani kuvvetin birleşmesi bunun içindir.” Bütün bu açıklamalardan hareketle Cumhuriyet rejiminin laiklik ilkesini tarihi ve toplumsal gelişme çerçevesinde değerlendirmek ve gelinen noktanın toplumsal ilerlemenin zaruri bir neticesi olarak ortaya koymak, Necmettin Sadak için zor olmayacaktır. “Sosyal kümelerin, müstesna toplanma, kaynaşma, galeyan zamanlarında, ilk devirlerde vücuda gelen din hisleri yerine, bugünkü cemiyetlerde başka sosyal, milli idealler” doğduğunu ifade eden Necmettin Sadak’a göre, “eskiden din fedailerini doğuran hadise ile bugün millet ya da insanlık kahramanlarını doğuran hadise aynıdır, ikisi de soysaldır. Değişen amel cemiyetlerin bünyesi, zihniyeti, tasavvurlarıdır. Dinin son tekamül şekli çok mühim ve yeni bir hadise ile tamam olur: Laiklik.”

Dinlerin sosyal ve siyasi hayattaki yeri ve rolünün toplumsal gelişmeye paralel olarak değiştiğini ve bütün dinlerin benzer özellikler taşıdığını izah eden Sadak, Hristiyanlık dinini esas alarak dinin sosyal hayattaki yeri ve rolünü açıklayan ve evrensel bir kalıp olarak sunan Durkheim'ın öğretileri ile Türkiye'deki laiklik anlayışının gelişimini göstermeye çalışır. Ancak, Türkiye'de laiklik anlayışının gelişimi, Türk toplumunun tarihi gelişme çizgisinin zorunlu bir sonucu değil, imparatorluktan devralınan sosyal dokunun Türk kimliği içerisinde eritilmesi ve ortak kimliğe bir açıklama getirilmesi zorunluluğunun bir sonucu olduğunu söylemek daha doğru olacaktır. Laiklik ilkesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun bakiyesi olarak devralınan değişik din ve mezhebe mensup unsurların yeni rejimle birlikte, Türk kimliğinin ortak paydaları içerisinde yer alması ve her türlü dışlanmanın ortadan kaldırılması için başvurulmuş bir çözüm şeklidir. Yeni rejimin getirdiği sosyal ve siyasal ilkelerin açıklanması ve toplumsal bir meşruiyet kazandırılması için çalışmalar yapan Necmettin Sadak'a göre, "cemiyet her ferde bir din tanımakla beraber, kendi namına hareket eden, milli vicdanı temsil eden devlet bu asırda, artık hiçbir dinin koruyucusu olmadığı gibi kendisine de resmen bir din tanımaz. Son asır devletleri, dini sıfatlarını kaybetmişler, fertlerin din işlerine karşı ilgisiz kalmışlardır. Bu demektir ki sosyal zümreyi sembolize eden otoritede dini kıymet rol oynamıyor: Din, evrensel mahiyetini kaybederek millileştikten sonra yeni bir tekamül ile, devlet yapısının dışında kalmış, yani sosyal vicdanı temsil eden bir küme hadisesi olmaktan çıkarak fertlerin, teker teker vicdanlarında yaşayan kutsi bir his olmuştur. Devletin din karşısında ilgisiz olmasına, 'laiklik' adı veriliyor."

Atatürk İlke ve İnkılapları içerisinde yer alan laiklik ilkesinin, kendisinden sonra gelen birçok sosyal bilimci gibi Necmettin Sadak tarafından toplumsal gelişme merhalelerinin zaruri bir neticesi olarak sunulması, tarihi bir yanılgıdan başka bir şey olmasa gerekir. Zira dinin, toplumun siyasi ve sosyal hayattaki yerinin belirlenmesi çabası evrensel bir gelişmenin ürünü değil, siyasal ve sosyal şartların kendine özgü özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Hristiyanlık ve Müslümanlığın siyasal ve sosyal hayattaki yeri ve önemi aynı olmadığı gibi, Batı toplumlarında laiklik ilkesinin gelişmesinde rol oynayan şartlarla Türk toplumundaki şartlar birbirine benzer özellikler taşımamaktadır. Bu sebeple, laikliği dinlerin tekamülünün son şekli olarak

göstermenin, menşei ve evrensel özellikleri itibarı ile İslamiyet'in özüne aykırı bir tutum olmaktan başka bir açıklaması bulunmamaktadır.

Modern devletlerin fertlerin dini inançlarına karışmadığını, ferdi kendi dininde ve ibadetinde serbest bıraktığını ve ayrıca hiç kimsenin de dini inançlara karışmasına izin vermediğini söyleyen Necmettin Sadak, son asır milletlerinde görülen bu tekamülün, bizde daha geç oluşunun sebebini Osmanlı sultanlarının aynı zamanda halifelik sıfatını taşımalarına bağlar. Bunun sosyal ve siyasi birçok olumsuz şartları olduğunu ve toplumsal gelişmelere engel teşkil ettiğini ifade eden Sadak'a göre, medeni cemiyetlerde daha önce başlayan tekamül, Türkiye'de, din ile devleti birleştiren saltanat rejiminin yıkılmasından sonra başladı. Saltanat yıkılınca, hilafet sun'i ve vazifesiz bir unsur gibi kaldı, o da yıkıldı. İmparatorluktan milli devlet haline geçen Türk devleti, otorite ve temsil kudretini dinden değil, milli vicdandan aldığı için, din namına değil, millet namına kanun yaptı. Görülüyor ki her yerde, dini ilk önce milletleştiren, sonra ferdi bir inanç haline getirerek devleti laikleştiren sosyal amiller, demokrasiyi doğuran sebeplerin aynıdır. Türkiye devleti, demokrat, halkçı olduğu için laiktir.

Kitabın Beşinci Kısımında laiklik ilkesinin sosyal ve tarihi boyutlarını gösteren ve tarihi gelişme sürecinin bir sonucu olarak ortaya koyan Necmettin Sadak, Altıncı Kısımda da, "Aile ve Kadın" konusunu ele almaktadır. "Aile ve Kadın" ana başlığı altında ise "Ailenin Tarifi, En Eski Aile: Totem Söpu, Ana Ailesi, Bölünmez Asabe, Pederşahi Aile, Babalık Aile: Soy, Karıkoca Ailesi, Ailede Buhran Var mı?, Evlenme Boşanma" başlıkları yer almaktadır.

Bilindiği gibi "aile ve kadın" konusu Cumhuriyet rejiminin öncelikleri arasında yer almıştır. Yeni rejimle birlikte kadının birey olarak ele alınması ve birtakım sosyal ve siyasi haklarla donatılmasına ağırlık verilmiş, hukuki ve sosyal düzenlemelere gidilmiştir. Atatürk İlke ve İnkılapları çerçevesinde hazırlanan 1935 tarihli lise sosyoloji ders programı çerçevesinde lise sosyoloji ders kitabını hazırlayan Necmettin Sadak'ın kılavuzu yine Durkheim ve Ziya Gökalp olmuştur. Diğer konu başlıklarında olduğu gibi bu bölümde de Durkheim'ın aile ile ilgili tanım ve değerlendirmelerinden yola çıkan ve Durkheim sosyolojisini esas alan Necmettin Sadak, en eski cemiyetlerden çağdaş toplumlara gelinceye kadar aile müessesesinin

tarihi gelişme merhalelerini; milli devlete gelinceye kadar Türk tarihinde ailenin tekamülünü, Türk toplumunda kadının yeri ve önemini Ziya Gökalp'ın açıklamalarını aktararak⁷⁵ göstermeye çalışır. Durkheim'dan hareketle aileyi tarif eden ve aile olmak için, “aileyi kuran insanlar arasında kandaşlık bağının bulunması ve cemiyetin bu aile işlerine hukuki bir düzen vermesi” gerektiğini ifade eden Sadak, İslamıktan önce Türklerde yalnızca soy aile şeklinin yaşamış olduğunu, İslamiyet'i kabulden sonra Türk ailesinin eski Arap ailesi şekilleri ile ve buna İran'dan ve Yunan'dan karışan pederşahi aile unsurları ile çok gerilediğini ve Türkiye İnkılabından doğan, medeni kanunda yazılı aileye gelinceye kadar birçok asırlar geçtiğini anlatır.

Durkheim sosyolojisini ve Ziya Gökalp'ın Türk ailesi ile ilgili açıklamalarını esas alarak toplumsal bir kurum olarak aileyi ve Türk ailesinin gelişim sürecini değerlendiren Necmettin Sadak, Türk toplumunun diğer toplumlarla kurduğu sosyal ve siyasi ilişkiler çerçevesinde Türk aile yapısının tarih içinde değiştiğini, Türk devrimi ile birlikte hukuk alanında yapılan düzenlemelerle çağdaş bir yapıya kavuştuğunu göstermeye çalışır. Sosyal hayatın bütün alanlarında olduğu gibi, Türk ailesinin de, toplumsal gelişmeye paralel olarak değiştiğini ve geliştiğini, Türk Medeni Kanunu ile birlikte, “bugünkü medeni milletlerde yaşayan modern aile şekline” geçildiğini ifade eden Sadak'a göre “Türk ailesi ancak inkıaptan sonra, bütün şekilleri kanunla çizilmiş, modern bir aile olmuştur.” Cumhuriyet rejiminin 1926 yılında ilan ettiği medeni kanunla, modern aile tipine geçildiğini ve aile hukuku, miras hukuku alanlarında yapılan hukuki düzenlemelerle, aile bireylerinin hak ve sorumluluklarının sınırlarının çizildiğini dile getiren Necmettin Sadak, yapılan değişikliklerin Türk milletinin bünyesine uygun olduğunu ve tarihi bir netice olarak ortaya çıktığını izah eder. İslamiyetin kabulünden sonra, “aile hakkındaki din ve şariat ahkamı ile milli vicdan, yani örf ve adetler arasında ayrılıklar” oluştuğunu ifade eden Sadak, “Türk ailesinin şekli, milli tekamül ile, şariat emirlerini geride bıraktığını”, bu sebeple de “Türkiye’de eski bir aile şeklinden yeni bir tipe geçişin sarsıntısız yani tabii bir tekamül neticesinde” olduğunu anlatır.

⁷⁵ Necmettin Sadak, Eski Türklere ait malumatın çoğunun, Ziya Gökalp'ın notlarından ve yazılarından alındığını yazar. Bkz. Sadak, **A.g.e.**, s. 134

Yine bu bölümde, “toplumsal ilerlemenin bir sonucu olarak” gelinen noktada, Medeni Kanun çerçevesinde yapılan hukuki düzenlemelerle aile içinde kadının ve çocuğun devlet güvencesi altına alınan hak ve özgürlükleri geniş bir şekilde tanıtılmaktadır. “Aile ve Kadın” ana başlığını taşıyan Altıncı Kısımın İkinci Bölümünde “Cemiyet Hayatında Kadın” konusu incelenmektedir. Bu Bölümde, “Kadınla Erkek Arasında Ayrılığın Sebepleri, İptidai Cemiyetlerde Kadın, İlk Cemiyetlerde Cinse Dayanan İş Bölümü ve Tesirleri, Eski Türklerde Kadın, Osmanlı Devrinde Kadın, Kadınların Sosyal Hayata Girmeleri” alt başlıkları yer almaktadır.

Toplumsal hayatın en önemli aktörlerinden biri olan kadının aile içindeki yeri ve toplumsal statüsü, Cumhuriyet rejiminin en önemli konularından biri olmuştur. Bu çerçevede, hukuk karşısında kadın-erkek eşitliği, kadının sosyal, siyasi ve ekonomik hak ve özgürlükleri konusunda birçok yeni düzenlemeler yapılmış, hukuk karşısında eşit haklarla donatılmıştır. Cumhuriyet döneminde gerek Medeni kanunda ve gerekse Miras hukukunda yapılan düzenlemelerle kadın erkek eşitliğini tesis etmeye yönelik hükümler getirilmiş, aile ve toplumsal yapı içerisinde kadının hak ve özgürlükleri devlet güvencesi altına alınmıştır. Kadının toplum içindeki statüsünün yükseltilmesi, birey olarak aile içinde sahip oldukları hak ve özgürlüklerinin toplumsal bir kabul görmesi hususunda ortaya çıkan engellerin ve direnişlerin aşılabilmesi için bilimsel izaha ihtiyaç duyulmuştur. Geleneksel olarak toplumsal statüsü belirlenmiş olan kadın imajı yerine Cumhuriyet rejiminin öngördüğü sosyal ve hukuki haklara sahip kadın profilinin yetişen nesillere doğru bir şekilde anlatılması için ilkokuldan başlayarak kadın ve aile konusu eğitim programına alınmıştır. Bu çerçevede, 1935 tarihli lise sosyoloji müfredatına uygun olarak Necmettin Sadak tarafından hazırlanan lise sosyoloji ders kitabında kadın ve aile konusu geniş bir yer tutmuştur.

Toplumsal hayatın bütün alanlarında tarihi bir gelişme kanunu bulunduğunu, insanlık tarihinin mükemmelliğe doğru bir gelişme seyri izlediğini, Batı toplumlarının bayraktarlığını yaptığı aşamanın en mükemmel aşama olduğunu ve Türk toplumunun da Cumhuriyetle birlikte bu seviyeyi yakaladığını her fırsatta ifade eden Necmettin Sadak bu bölümde, cemiyet hayatında kadının yerinin “medeni memleketlerde bu asırda gördüğümüz” seviyede olmadığını, çok uzun bir tekamülün sonucunda bugünkü seviyeye ulaşıldığını izah eder. İptidai toplumlarda kadının

sosyal hayattaki yeri ve rolü konusunda genel bir değerlendirme yapan Sadak, Eski Türklerden günümüze gelinceye kadar Türk toplumunda kadının toplumsal hayattaki rol ve statüsünün gelişme merhalelerini ele alır. Eski Türklerde, diğer toplumlardan farklı olarak kadınla erkeğin eşit olduğunu ve kadının toplumsal statüsünün çok yüksek seviyede bulunduğunu ifade eden Necmettin Sadak, Türk kadınının sosyal, siyasi ve ekonomik alandaki değerini seyahatnamelerden örnekler aktararak göstermeye çalışır. “Türklerde, Araplarda olduğu gibi, kız çocuk sahibi olmanın bir felaket sayılmadığını, hatta kız çocuğunun tercih edildiğini” vurgulayan Sadak, eski Türklerde, hakanın yanında daima hatunun bulunduğunu, devlet otoritesinin hakanla hatun tarafından birlikte kullanıldığını, kadının sosyal ve siyasi hayatın tamamında yer aldığını ve belirleyici bir konuma sahip olduğunu örneklerle izah eder. Eski Türklerde sosyal hayatta çok önemli bir yere sahip olan Türk kadınının “Osmanlı devrinde, eski Roma pederşahi aile şeklinden kalma ve Araplarla İranlılardan bize geçen adetlerle pek fena vaziyete” düştüğünü dile getiren Necmettin Sadak, Osmanlı döneminde Türk kadınının kaybettiği hak ve özgürlüklerini göstermeye çalışır. O’na göre, Arap ve Fars kültürünün tesiri ile geçmişte sahip olduğu toplumsal değeri kaybeden Türk kadınının durumu az çok değişikliklerle milli inkılabı kadar sürmüştür. Başlangıçta Avrupa ülkelerinde görülen feminist hareketler neticesinde kadın haklarının geliştiğini, “son asırda başlayan tekamülün, nihayet inkılap Türkiye’inde de Cumhuriyet rejimi” ile birlikte başladığını izah ettikten sonra Sadak, ülkemizde “cemiyet hayatında husule gelen değişikliklerin bir neticesi olarak” Türk kadının çağdaş toplumlarda görülen haklarla donatıldığını anlatır. “Kadını erkeğe müsavi yapan cereyan şu veya bu ferdi düşüncenin değil, büyük sosyal tekamülün sonucu” olduğunu söyleyen Sadak, yapılan hukuki düzenlemelerle Türk kadınına tanınan hak ve özgürlükleri, toplumsal gelişmenin zaruri bir neticesi olarak ortaya koyar ve resmi ideolojinin kadın kimliği ile ilgili görüşlerini bilimsel bir açıklamaya kavuşturmaya çalışır.

Necmettin Sadak tarafından hazırlanan lise sosyoloji ders kitabının Yedinci Kısım “Ahlak” ana başlığı altında “Ahlak Nedir?, Teorik Ahlak-Pratik Ahlak, Evrensel İnsan Tipi Yoktur, Sosyolojiye Göre Ahlak, Ahlak Tatbikatı: İntihar,

Ahlakın Yeni Temelleri, Ülkü ve Cemiyet: Kıymet Hükümleri, İnsan Şahsiyeti: Namus-Şeref-Vazife Duyguları” alt başlıkları yer almaktadır.

Cumhuriyet rejiminin ön gördüğü insan ve toplum tipinin inşası ve bu hususta ihtiyaç duyulan temel bilgileri tarihi ve toplumsal temellere oturtulması konusunda görev üstlenen lise sosyoloji öğretim programına uygun bir ders kitabı hazırlayan Necmettin Sadak bu bölümde, tarih içinde birçok filozofun üzerinde tartıştığı ahlak konusunu sosyolojik olarak irdeler. Burada ahlak teorileri kurmuş olanların, vicdan, ahlak bakımından insanlığın her yerde ve her zaman bir ve aynı olduğunu varsaydıklarını ve evrensel ahlak kaideleri” ortaya koyduklarını izah eden Sadak, evrensel bir insan tipi olmadığı gibi “her zaman için ve her yerde tatbik edilecek evrensel ahlak kaidelerinin” de bulunmadığını anlatır. “Teorik ahlakın, kuru bir felsefe, verimsiz bir metafizikten ibaret” olduğunu ileri süren Necmettin Sadak, “fikirlerde kurulan ahlak teorilerinin tatbik edilebileceği evrensel bir insan tipinin, yani değişmeyen vicdan duygularının” olmadığını, ahlak’ın “zamana ve cemiyetlere göre” değiştiğini dile getirir.

Cumhuriyet döneminde yapılan inkılapları ve toplumsal düzenlemeleri tanıtmaya görevini üstlenen Necmettin Sadak tarafından hazırlanan lise sosyoloji ders kitabının Sekizinci Kısımında “Hukuk” konusu ele alınmaktadır. Bu bölümde “Hukukun Tarifi, Felsefî Hukuk Anlayışı, Sosyoloji Bakımından Hukuk, Suç-Mesuliyet-Ceza, Mesuliyet ve Ceza Fikrinin Tekamülü, Türkiye’de Eski ve Yeni Hukuk” başlıkları yer almaktadır.

Hukuk felsefesi ve hukuk sosyolojisi çerçevesinde hukukun tanımını yapan Necmettin Sadak bu bölümde, sosyal bir hadise olduğunu ifade ettiği “hukukun esasını teşkil eden suç, mesuliyet, ceza fikirlerinin cemiyetler içinde ve sosyal hadiselerle birlikte” değiştiğini, “uzun sosyal bir tekamülden sonra suç ve cezanın dini telakkisi yerine laik bir düşüncü” geçtiğini ve “bir cemiyetin hukuku ve bu hukukun medeni milletlerde ifadesi olan yazılı kanunların sosyal vicdandan doğduğunu” anlatır. Türk toplumunda, uzun asırlar, hukuk ile milli vicdan arasında büyük bir ayrılık olduğunu ve Osmanlı’nın son dönemlerinde (Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde), bu ayrılığın ortadan kaldırılması için birtakım denemeler yapılmasına rağmen bunun başılamadığını ifade eden Necmettin Sadak’a göre, bunun değişmesi

için “ilk önce cemiyette esaslı bir devrim” yapılması gerekiyordu. Toplumsal gelişmeye ve geline çağdaş uygarlık seviyesine uymayan eski hukuk sisteminin terk edilip laiklikle birlikte yeni hukuk sisteminin ikamesinin mümkün olduğunu dile getiren Necmettin Sadak, “Türkiye’de yeni kanunların değişmez kaidelere dayanmadığını, kanunların kaynağı olan örf ve adetten, yani milli vicdandan ilham aldığını” ifade ederek kanunların şerri hukuk sisteminin dışına çıkarılmasının toplumsal tekamülün bir ürünü olduğunu izaha çalışır. Bir taraftan hukukun sosyal bir hadise olduğunu ve yapılan kanunların toplumsal gelişmenin bir ürünü olarak ortaya çıktığını ifade eden Sadak, diğer taraftan Medeni Kanunun ve Borçlar Kanununun İsviçre’den alınmasını çağdaşlaşma ölçütü olarak değerlendiriyor. Burada, kanunların milli vicdanın yansıması olduğu fikri ile çelişen Sadak’a göre, “Türkiye’de sosyal vicdan ile bin üç yüz yıllık eski hukuk arasındaki ayrılık, milletin ilerlemesine engel olmuş, eski kanunlarla milli yeni ahlakın çarpışması birçok ahlaki sefaletler doğurmuştur. Bugün kanunlarımız mevcudiyet sebeplerini dünkü gibi nakillerden, değişmez membalardan ve bunlardan doğan kuru bir mantıktan değil, doğrudan doğruya cemiyetten, hayattan, yaşayan ilim, felsefe ve ahlaktan alıyorlar. Bugün hukukumuzun tekamülünü durduracak, milli hukukun doğumuna mani olabilecek engeller, değişmez esaslar yoktur. İnkılap bu engelleri kaldırmak, inkişaf sahası açmakla kalmamış aynı zamanda tekamülü temin edecek vasıtaları da vermiştir. Bugünkü hukukumuz milli bünyemizin tekamül ve inkişafını temin edeceği kadar, haricin de hürmet ve itimadını celbedecek bir mükemmeliyet arz eder.” Sıddık Sami’nin Yeni Türk Mecmuasında yayınlanan bir makalesinden alıntı yaparak görüşlerini temellendiren Necmettin Sadak, böylece Cumhuriyetle birlikte Türk hukuk sistemi içerisinde yer alan değişiklikleri Türk toplumunun gelişme çizgisine uygun olduğunu anlatmaya çalışır.

Kitabın “İlim, Felsefe, Sanat” ana başlığını taşıyan Dokuzuncu Kısımda, “İlk Düşünceler ve Sihir, Teknik ve Teknoloji, İlimin Doğuşu ve Tekamülü, Felsefenin Başlangıcı, Güzel Sanatlar” alt başlıkları yer almaktadır.

Bilimin gelişimini, “insan fikrinin uzun ve çetin savaşlarla elde ettiği büyük zafer” olarak anlatan Necmettin Sadak bu bölümde, toplumsal gelişmeye paralel

olarak bilimin, felsefenin, sanatın tarih içindeki gelişme merhalelerini ve çağdaş toplumlarda geline son noktayı değerlendirir.

“Ekonomi” ana başlığını taşıyan kitabın Onuncu ve son Kısımında, “Ekonomi ve Sosyoloji, İstihsal: Unsurları, İstihsal: Tekamülü-Şirketler, Mübadele ve Tekamülü, Kıymet ve Fiat, Para-Borsa-Piyasa, Milletlerarası Ticaret: Gümrük-Kontenjan-Takas, Kredi: Bankalar, Rekabet: Trust ve Karteller, Mülkiyet ve Tekamülü, Kapitalizm Buhranı: Güdümlü Ekonomi, Tarihi Maddecilik ve Sosyoloji” alt başlıkları tartışılmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti devletinin kuruluş aşamasında ekonomi, yeni rejimin öncelikleri arasında yer aldığından, 1924 tarihli İkinci Heyet-i İlmiye kararı ile hazırlanan lise sosyoloji ders müfredatında ve bu müfredata uygun olarak Mehmet İzzet tarafından hazırlanan lise sosyoloji ders kitabının Birinci Bölümünde “İktisat Sosyolojisi” geniş bir yer tutmuş, milli ekonominin öncelikleri belirleyici konular olarak yer almıştır. Buna karşılık, 1935 tarihinde lise sosyoloji ders programında yapılan değişiklikler esas alınarak Necmettin Sadak tarafından hazırlanan lise sosyoloji ders kitabında ise yeni rejimin öncelikleri arasında Atatürk İlke ve İnkılapları geniş yer bulmuştur. Ekonomiye ise artık kitabın son bölümünde yer verilmiş ve daha çok iktisat sosyolojisi ile ilgili teknik konular ağırlık kazanmıştır. Ayrıca o dönemde özellikle Batı toplumlarında etkili olan ekonomi politikaları tartışılmıştır. Daha önce yaptığımız değerlendirmelerden hatırlanacağı gibi, 1929 dünya ekonomik krizinin Batı toplumlarındaki yansımaları, kapitalizmin geleceğe dair güven telkin etmeyişi, Nazi Almanyası’nın ve Faşist İtalya’nın Batı toplumları karşısında itiraz ve talepleri, Sovyetler Birliği’nin sosyalizm adına dünya egemenliğine ortak olma çabaları bu döneme damgasını vurmuştur. Bütün bu gelişmelere bağlı olarak Türkiye’nin Batı tercihi üzerinde tartışmalar başlamıştır. Buna karşılık Türkiye’nin siyasi, sosyal ve ekonomik yön tercihinin doğrulanması gerekecektir. İşte bu nedenle lise eğitim ve öğretim programında bu görevi üstlenen sosyoloji ders müfredatı çerçevesinde hazırlanan lise sosyoloji ders kitabının son bölümünde ele alınan “Ekonomi” konusuna, kitapta geniş bir yer ayrılmıştır.

1935 tarihli Müfredat programına uygun olarak hazırladığı kitabın bu bölümünde Necmettin Sadak, İktisat sosyolojisi alanında yapılan tartışmaları, iktisadi

faaliyetlerin toplumsal yapı içerisindeki yeri, insanlık tarihi içerisinde iktisadi faaliyetlerin gelişimi ve nihayet çağdaş Batı toplumlarında geline son merhaleyi tanıttıktan sonra iktisadi faaliyetler açısından Türkiye'deki son durumu değerlendirir. O dönemde Batı kapitalizminin karşı karşıya bulunduğu çelişkileri, liberal ekonominin 1929 buhranı karşısındaki açmazları ve kapitalizme karşı çözüm olarak ortaya konulan materyalist yaklaşımları tartışmaya açan Sadak, Amerika'da başlayıp Batı toplumlarını etkisi altına alan buhranın Türkiye'de neden etkili olamadığını açıklamaya çalışır. Söz konusu krizin Türk ekonomisinin dinamikleri ve Türkiye'nin izlediği ekonomi politikaları sayesinde atlatıldığını anlatan Necmettin Sadak, Türk toplumunun tekamülü sonucunda şekillenen karma ekonomik sistem içerisinde devletin ekonomiye müdahalesi sayesinde büyük gelişmeler kaydedildiğini ifade eder. "Dünyadaki gelişmelerle birlikte milli ihtiyaçların Türkiye'nin izlediği iktisat politikasını belirlediğini ifade eden Sadak, yeni Ticaret Kanunu ile birlikte yapılan düzenlemelerden örnekler verir ve yeni dönemde tercih edilen ve kanunlar çerçevesinde düzenlenen iktisadi faaliyetlerin yapısal boyutunu ve işleyiş mekanizmasını geniş bir çerçevede değerlendirir.

1930'lu yılların sonlarına doğru dünya egemenliğini elinde bulunduran Batı toplumları tarihinin en büyük sarsıntılarından birine maruz kalmış, egemenlik ilişkilerinden hoşnut olmayan güçlerin egemenlikten pay alma talepleri Batı toplumlarını dünya savaşının eşiğine taşımıştır. Batının dünya egemenliğini sürdürme aracı olarak varlığını devam ettiren ve Batı toplumlarına büyük üstünlükler sağlayan kapitalist sistemdeki başarısızlıklar, alternatif arayış ve sunumların güçlenmesini beraberinde getirmiş, Batının dünya egemenliğinin dağılımına itiraz eden otoriter rejimler talep edilir hale gelmiştir. Batı toplumlarında ortaya çıkan ve Türkiye'nin sınırlarına dayanan gelişmelerin yanında, tercih edilen Batı modeli üzerinde birtakım şüpheler olsa bile sistem oturmuş, hedeflenen insan ve toplum modeli belli bir olgunluğa kavuşmuş, Atatürk İlke ve İnkılapları yeni rejimin temeline yerleştirilmiştir. Böyle bir dönemde 1935 tarihli lise sosyoloji ders müfredatının yeniden gözden geçirilmesi ihtiyacını doğurmuştur.

Atatürk İlke ve İnkılaplarının henüz hayata geçirilmediği bir dönemde hazırlanan ve Fransa'dan tercüme edilen 1924 tarihli lise sosyoloji ders müfredatı,

yeni kurulan cumhuriyetin öncelikleri ile örtüşen, yeni oluşturulmaya çalışılan insan ve toplum modelini esas alan ve imparatorluktan arta kalan toplum kesitlerinin ortak bir kimlik etrafında tanımlanmasını hedeflemiştir. 1935 ve 1938 yıllarında hazırlanan müfredat programları ise cumhuriyetin temel felsefesini oluşturan Atatürk İlke ve İnkılaplarının meşruiyetini ve ayrıntılarını yetişen kuşaklara öğretilmesini amaçlamıştır. “1938 Programı şekil ve içerik bakımından program geliştirme tekniğine uygun bir program değildir. Ancak bu programda, 1935 programından temel bir farklılık olarak dersin genel amaçlarına”⁷⁶ yer verilmesidir.

İnkılapların içerisinde önemli bir yere sahip olan laiklik ilkesinin 1937 yılında Anayasaya girmesinden sonra 1935 tarihli lise sosyoloji ders müfredatı da yeniden gözden geçirilmiş ve 1935 Programı, “1938 yılında tadil edilmiştir. 1938’de yapılan tadilat ile felsefe, mantık, sosyoloji ve psikoloji dersleri Filozofi dersi adı altında toplanmıştır. Programın girişinde Lisede Filozofi adı altında Toplanan Derslerin Amaçları başlığında öğretmenlere yönelik dikkat çekici uyarılar bulunmaktadır. Örneğin ilk kısımda “bilmelidirler ki okuttukları derslerin değeri verecekleri parça halindeki bilgilerden ziyade gençlerin kafalarına şekil vermekle ve onları memlekete ve insanlığa yarar bir hale getirmekle ölçülebilir” denilerek, amacın zihin inşası olduğu açıkça vurgulanmıştır. Filozofi dersinden beklenen amaçların sıralandığı bölümde Türk ulusunun ilerlemesine katkı sağlamak ve pozitif ilim görüşünü sistemli zihniyet haline getirmek gibi amaçlar programın temel amaçlarını da ortaya koymaktadır. Yine sosyoloji dersinin amaçları sayılırken başlıca amaç olarak; *“gençleri Türk devriminin amaç bildiği ideallerin fikri temellerini kavrayacak hale getirmek ve böylece Türk sosyetesinin gelişmesine yarayacak işler yapacak yurttaşlar yetiştirmek”* maddesi yer almaktadır. Sosyoloji dersinin amaçları sayılırken ulusal bağlılığın dil, kültür ve ideal birliğine dayandığı vurgulanmaktadır. Din konusunda ise çok farklı bakış açılarının olduğunun vurgulanması ve devletin laik olduğunun belirtilip, laikliği doğuran etkenlerden bahsedilmesi istenmektedir. 1937’de laikliğin Anayasaya girişinin ertesi yılında ortaya çıkan bu program, yeni bir ulusal bilinç inşasında kendisine önemli fonksiyonların yüklendiği bir program olarak dikkat çekmektedir. Bu programda özellikle savaş sonrasında gündelik hayatta ortaya çıkan ekonomik ve toplumsal olgular üzerinde

⁷⁶ Beyhan Zabun, “Temel Toplumsal Bir Kurum Olarak Ailenin Sosyoloji Öğretim Programlarında Yer Alış Durumu”, **Aile ve Toplum**, Yıl: 11 Cilt: 5 Sayı: 17, Nisan-Mayıs-Haziran 2009, s. 97-103

düşünmeyi teşvik etmekte ve olgusal duruma dikkat çekmektedir. Değerlerin de bu olgular üzerinde inşa edilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Ezcümle 1938 programı pozitivist anlayış oluşturma hedefine sahip bir programdır.”⁷⁷

Türk toplumunun sosyal ve siyasi kimliğini belirleyen Atatürk İlke ve İnkılaplarının son şeklini aldığı ve devlet politikası haline geldiği dönemde hazırlanan 1938 tarihli üçüncü Sosyoloji Programı, sosyoloji ders kitaplarına ve sosyoloji öğretmenlerine bu ilke ve inkılapların öğrenciye tanıtılması görevini yüklemiştir. Atatürk İlke ve İnkılaplarını esas alan ve yeni yetişen nesillerin bu ilkeler doğrultusunda yetiştirilmesi amacına yönelik olarak yeniden düzenlenen lise sosyoloji ders müfredatı:

Fert ve cemiyet, Sosyal hayatın maddi, zihni, ahlaki hayata olan tesiri, cemiyetlerin tasnifi. Siyasi cemiyetler, nevileri, tekamül tarzı. Millet nedir? Milliyet fikri, bunu teşkil eden unsurlar, vatan ve vatan sevgisi. Türk milliyeti fikrinin inkişafı ve Atatürk inkılabının milliyetçilik prensibi. Devlet, devletin gördüğü işler, devletin vazifelerinin genişlemesi. Atatürk inkılabının devletçilik ilkesi. Vatandaşların birbiri ile hukuki münasebetine göre devletin şekilleri. Kast usulü, aristokrasi, demokrasi ve Atatürk inkılabının halkçılık prensibi. Hükümet, hükümetin şekilleri, monarşi, oligarşi, halk hükümeti ve temsil sistemi, cumhuriyet. Cumhuriyeti doğuran sebepler. Atatürk inkılabının milli hakimiyet ve cumhuriyetçilik prensibi. Devletlerin birbiri arasındaki münasebetler, harp, sulh... hakem usulü, Milletler Cemiyeti fikri. Din, dinlerin tekamülünde sosyal sebepler, dinin ferdi vicdana geçmesi, Atatürk inkılabının laiklik ilkesi. Aile içtimaiyatı: Ailenin muhtelif şekilleri ve tekamülü. Muasır aile. Evlenme ve ahlaki sosyal mahiyeti. Kadının aile ve cemiyetteki mevkii. Kadınların haysiyet ve haklarının inkişaf ve tekamülü. Türkiye cumhuriyetinin aile hukukunda ve kadın hayatında yaptığı devrim. Sosyoloji bakımından ilim ve sanat. Ekonomi sosyoloji: maddi ihtiyacı tatmin etmek üzere vücuda gelen teşekküller: Korporasyon, mesleki sendika ve kooperatifler. Cumhuriyet devrinde kooperatif hareketleri. Muhtelif cemiyetlerde istihsal tarzları. İstihsalin muhtelif unsurları, müteakıl münasebetleri. Türkiye’de büyük sanayin ancak cumhuriyet devrinde kurulabilmesinin sebepleri. Modern

⁷⁷ Osman Zahid Çifçi - Zübeyir Ovacık, “Cumhuriyet dönemi lise felsefe müfredatlarında din algısı ve ideolojik arka plan”, **Mütefekkir**, Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Yay., Cilt 2, Sayı 4, Aksaray, 2015, s. 329-341

*istihsalin karakteri, iş bölümü, sosyal neticeleri, tesianüt ve tesianüde yarayan ekonomik müesseseler, sigortalar. Muhtelif cemiyetlerin mübadele tarzları, kıymet ve fiyat, rekabet, inhisar, nakit ve kredi müesseseleri, milli bankalar, milletler arası mübadele, gümrük, kontenjan, takas. Mülkiyet ve muhtelif şekilleri ve tekamülü. Mülkiyet hakkında sosyal meslekler. Ekonomik değişikliklerin diğer sosyal müesseseler üzerine tesirleri”*⁷⁸

şeklinde düzenlenmiştir.

Görüldüğü gibi 1938 tarihli lise sosyoloji ders programı, Atatürk İlke ve İnkılaplarının öğretilmesi görevini sosyoloji öğretimine yüklemiştir. Ancak, liselerde okutulan ve 1935 yılı sosyoloji ders müfredatı esas alınarak Necmettin Sadak tarafından hazırlanan sosyoloji ders kitabı değiştirilmemiş, “1937, 1938, 1939, 1941, 1942, 1943” yıllarında “64 sayfa, bir fasikül halinde, 1944 s. 65-72 arası II. fasikül ve s. 73-222 arası III. fasikülü kapsayan, aynı yıl içindeki iki ayrı basımı” yapılmış ve “1944 yılında eserin sadeleştirilmiş haliyle tam basımı”gerçekleşmiştir. Kitap, “1943 yılına kadar yapılan baskılarda öylece kalmış, bu yıldan itibaren Sadak, önceki baskılarda yer alan bazı yerleri çıkararak kitabı daha özlü bir hale getirmeye çalışmıştır.”⁷⁹

1935 tarihli lise sosyoloji müfredatı çerçevesinde Necmettin Sadak tarafından hazırlanan ve 1937’de ilk baskısı yapılan sosyoloji ders kitabıyla 1944 yılında yapılan baskısı arasında büyük bir değişiklik bulunmamaktadır. Baha Dürder, bunun sebebinin Sadak’ın siyasetle ilgilenmesi olabileceğini ifade eder. Dönemin sosyoloji ders kitapları üzerinde tez çalışması yapan Baha Dürder’e göre; “bütün baskılar gözden geçirilirse, kitap hemen hemen bir daha ele” alınmamış, hatta “gerektiği zaman kitap, “başkası tarafından, o da şöylece bir çırpıştırma ile, değişikliğe uğratıldığı” zannı uyandırmaktadır. Ufak tefek “dil ve terim” değişikliğinden başka ileri gidememiştir. Son baskısında adı Toplumbilim olan kitapta “sosyal ilimler” yerine “toplumsal bilimler”, “sosyolojinin tarifi” yerine “sosyolojinin (toplumbilimin değil) tanımı gibi küçük kelime ve terim değişiklikleri olmuştur.”⁸⁰

⁷⁸ Dürder, A.g.e., s. 77-78

⁷⁹ Anık, A.g.e., s. 124

⁸⁰ Dürder, A.g.e., s. 84-85

11 yıl boyunca liselerde okutulan ve Necmettin Sadak tarafından hazırlanan lise sosyoloji ders kitabının yanında, lise sosyoloji ders müfredatına uygun olarak hazırlanan sosyoloji el kitapları liselerde yardımcı ders kitabı olarak okutulmuştur. Bu yardımcı kitaplardan biri Mehmet İzzet tarafından hazırlanan sosyoloji ders kitabının yine kendisi tarafından yapılmış özetidir. Ayrıca, Cemil Sena Ongun'un hazırladığı ve 1943 yılında yayınlanan "Felsefe ve Sosyoloji" adlı kitabı, Hazım Berge tarafından hazırlanan ve 1947 yılında yayınlanan "Sosyoloji" başlığı taşıyan yardımcı ders kitabı, Hatemi Seni Sarp'ın hazırlamış olduğu ve Ahmet Halit Kitabevi tarafından müteaddit senelerde baskısı yapılan Sosyoloji el kitabı ve nihayet Nurettin Topçu tarafından hazırlanan ve 1948 yılında yayınlanan Sosyoloji (Toplumbilim) adlı çalışması bu dönemde özet olarak yayınlanan yardımcı el kitapları olarak sayılabilir. Bu kitaplar incelendiğinde müfredatta belirlenen konu başlıklarına riayet edildiği ve Sadak'ın ders kitabında yer alan konu başlıkları ile ilgili olarak öğrencilere özet bilgiler verilmesi amaçlandığı görülmektedir. Bu dönemde hazırlanan yardımcı sosyoloji kitapları, diğer ders kitapları ile birlikte incelendiğinde ülkemize aktarılması istenen sosyoloji bilgilerinin ve "oluşturulmak istenen Cumhuriyete sahip çıkan bireyler yaratma" çabası açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Çalışmamızda, yazarlarının öğretmenlik yaptıkları liselerde verdikleri sosyoloji derslerinden oluşan notların derlenerek yayınlanan bu yardımcı sosyoloji ders kitaplarına yer verilmemiştir.

Sadak'ın uzun yıllar okutulan sosyoloji ders kitaplarından sonra, 1950'de Milli Eğitim Bakanlığı'nın yaptığı değişiklikle tek ders kitabı uygulamasını kaldırmasıyla birlikte Nurettin Topçu, Hatemi Seni Sarp, Osman Pazarlı, Ekrem Altay, İbrahim Özgür, Amiran Kurtkan ve Selman Erdem'in hazırladığı lise sosyoloji ders kitapları Milli Eğitim Bakanlığı'nca sosyoloji ders kitabı olarak kabul edilmiş ve liselerde okutulmuştur.⁸¹

Sosyoloji ders müfredatının değişmesinde ve yeniden lise sosyoloji ders kitabının hazırlanmasında etkili olan iç ve dış gelişmelere kısaca göz atmak ve Necmettin Sadak'ın eğitimden kaldırılan lise sosyoloji ders kitabının yerine okutulmaya başlanan Nurettin Topçu'nun hazırladığı lise sosyoloji ders kitabını bu çerçevede ele almak ve değerlendirmek gerekecektir.

⁸¹ Anık, a.g.e., s. 133

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MENDERES DÖNEMİNDE HAZIRLANAN LİSE SOSYOLOJİ DERS KİTAPLARI

1- Çok Partili Döneme Geçiş Süreci

Türk siyasi tarihinde çok partili sisteme geçiş süreci sanıldığı kadar kolay olmamıştır. Siyasi oluşumların devleti ele geçirme mücadeleleri, siyasi gücü ellerine geçiren iktidar sahiplerinin kendilerini devletin yerine koyarak sosyal ve siyasi hayatı dizayn etme hevesleri, askeri müdahaleler, ideolojik çatışma ve çekişmeler döneme damgasını vurmuştur. Bütün bu iç gelişmelerin yanında dünyada değişen güç dengeleri ve bu değişimin ülkemize yansımaları, Türkiye'nin siyasi ve sosyal tercihlerini de yeni baştan ele alınmasına yol açmıştır. Buna bağlı olarak yetişen nesillerin mevcut siyasi tercihlere uygun şekilde yeni baştan şekillendirilmesi görevini üstlenen lise sosyoloji eğitiminin içeriği de değişmeye başlamıştır.

1950'leri hazırlayan 1940'lı yıllar, Türkiye ve dünyada baş döndürücü gelişmelerin yaşandığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Batı'nın ele geçirdiği üstünlüklerden elde edilen kaynakların bölüşümü konusunda itirazı olan Nazi Almanyası'nın başlattığı pay kavgası sonucunda 1939-45 yılları arasında yaşanan 2. Dünya Savaşı sonunda tüm dünyada yaklaşık yetmiş milyon insan ölmüştür. Batı egemenliğinden pay alma kavgasını başlatan güçlerin yenilgiye uğramaları ve kapitalist Batı toplumlarının bu kavgada başarı elde etmeleri; Batı karşısındaki tereddütleri ortadan kaldırmış, Batının tarih önündeki üstünlüğü tescil edilmiştir. Batı egemenliğinin nimetlerinden pay isteyen güçlere karşı kapitalist toplumlarla işbirliği yapan Sovyetler Birliği, elde edilen başarıdan kendi payına düşeni alabilmek için uzun yıllar sürecek olan ideolojik kavganın başoyuncusu olmuş ve dünya egemenliğine ortak olma mücadelesini başlatmıştır. Batı dışı toplumlar egemenliği paylaşan iki kutuplu dünyada kendilerine biçilen rolleri yerine getirmekle yetinmek zorunda kalmışlardır.

1940'lı yıllarda yaşanan dünyadaki gelişmelerin kısılcı altında kalan ve Cumhuriyetle birlikte öngörülen siyasi, sosyal ve ekonomik tercihinin uygun gelişimini tamamlayamayan Türkiye'de ise, Cumhuriyet rejiminin yaptığı yön tercihi ile ilgili şüphelerin ortadan kalktığı ve tercih edilen Batı modeline uygun olarak yeniden yapılanma sürecinin başlatıldığı bir dönem olmuştur.

1940'lı yıllar "Türkiye'de son derece hareketli, değişim dinamikleri taşıyan, siyasi, sosyal ve ekonomik açıdan gerilimli bir dönemdir. 1938 yılında Atatürk'ün ölümünden sonra, devletin birinci adamı haline gelen İsmet İnönü, 1940'lı yıllardaki Türkiye'ye damgasını vuran kişi olmuştur."¹ Türkiye II. Dünya savaşına dahil olmadığı halde, savaşın gerginliği, 1939 yılından başlayarak savaş bitimine kadar devam etmiştir. "Savaş yıllarındaki dış siyaset ilişkileri de son derece hareketli olmuş, Almanya, Sovyetler Birliği, İngiltere, ABD gibi devletlerle çeşitli görüşmeler ve antlaşmalar yapılmıştır. Ülke içinde, savaşa girme-girmeme tartışmaları had safhaya ulaşmış, ekonomik hayat da alınan önlemlerle durağanlaşmıştır. 1930'larda uygulanmaya başlayan devletçilik ilkesi 1940'larda zorunlu korumacılığa dönüşmüş, her an savaşa hazır durumda bekletilen ordunun ekonomik ihtiyaçları ve harcamaları üretimin önemli bir kısmının aktarımını bu alana yönlendirmiştir."² Dünya dengelerinin değiştiği 1940'lı yıllarda, savaş rüzgarlarının siyasi yansımaları ülke içinde ideolojik tartışmaları yoğunlaştırmış, siyasi, sosyal ve ekonomik sorunların aşılmasında çözümü Türkçülük ve Turancılık temelinde arayan milliyetçi bir cephe ile, Sovyetler Birliği'nin başarısından yola çıkarak kurtuluşu Komünizmde bulan bir kesitin kavgası döneme damgasını vurmuştur. 1944 Türkçülük-Turancılık davası, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde yaşanan olaylar ve öğretim üyelerinin tasfiyeleri, Sebahattin Ali ile Hüseyin Nihal Atsız arasındaki dava, Kaan Öner-Hasan Ali Yücel davası gibi davalar 1940-1950 arası Türkiye'de Türk milliyetçiliği ile komünizm tartışmalarının somut göstergeleri olmuştur.

Türkiye'de siyasi hayatın son derece karmaşık olduğu 1940'lı yıllarda, sosyoloji çalışmalarını içeren yayın organlarının zengin bir artış gösterdiği bir dönem olmuştur. "1936 yılında eğitim-öğretime başlayan DTCF'nin oluşturduğu Ankara ekolü ile İstanbul Üniversitesi'nin temsil ettiği İstanbul ekolü, dönemin sosyoloji çalışmalarında etkili

¹ Zafer Durdu, "1940'lı yıllar Türkiye'sinde Behice Boran'ın Sosyoloji Anlayışında Toplumsal Yapı ve Değişme", Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi **Sosyal Bilimler Dergisi**, Mayıs 2017, Sayı: 40, s. 165-176

² Durdu, **A.g.m.**, s. 165-176

olmuştur. Her iki ekol de sosyolojik düşüncelerini yayınladıkları kitaplarda yaptıkları araştırmalarda, çıkardıkları dergilerde sergilemişlerdir. Comte-Durkheim geleneğinin ilk kez dışına çıkış da yine bu dönemde gerçekleşmiş, diyalektik bir anlayışı benimseyen ve Marxist özellikler taşıyan eğilimler sosyolojimizde görülmeye başlamıştır.”³ 1940’lardan sonra Fransız kaynağı, tek olma özelliğini yitirerek, bu alanı Amerikan ve Alman kaynaklarıyla paylaşmak zorunda kalmıştır. 1940’lı yıllarda sosyolojimiz yeni gelişmelere son hızla açılmış, Ankara ekolü, Amerikan sosyolojisinin etkisi ile yeni alanlara doğru sistemli bir araştırma faaliyetine girişmişti. Köy ve şehir sosyolojileri birden önem kazanmış, köy’den şehre ve şehir’den Batılılaşmaya doğru bir evrim çizgisi izlenilmiştir. İstanbul ekolü de yıllarca izlediği Durkheim sosyolojisini bir tarafa bırakarak, yine Fransız sosyolojisinin bir ekolü olan fakat ne Fransa’da ve ne de Türkiye’deki üniversitelerde yer alabilen Le Play sosyolojisinin önemini vurgulayarak, kısmen deneysel sosyolojiye yönelmiştir. Bir başka arayış yönü de Alman sosyolojisine doğru olmuştur.”⁴ Ancak, dönem boyunca devam eden sosyoloji çalışmalarındaki “dinamiklik ve zenginlik” uzun süre devam edememiş, 1950’lerde duraklamıştır.⁵

II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye’de büyük değişimler yaşanmıştır. Savaşın ardından dünyada ortaya çıkan gelişmeler doğrudan doğruya Türkiye’ye yansımış, siyasi, sosyal ve ekonomik anlamda birçok değişikliği beraberinde getirmiştir. Savaşın sona ermesi ile “Türkiye önemli bir yol ayrımına girmiştir. Savaş sonrası uluslararası konjonktürde oluşan iki kutuplu dünyada Türkiye, Sovyet Rusya tarafını değil, Batı Bloku’nu tercih etmiştir. ABD ile olan ilişkilerin gelişmesi, ABD’den alınan ekonomik ve siyasi destekler (Truman Doktrini, Marshall Planı) ve 1952’de NATO’ya üye olmaya kadar devam eden süreç Türkiye’yi Batı dünyasına yaklaştırmıştır. Batı dünyasına yaklaşma isteğiyle birlikte, tek parti olmanın yarattığı sıkıntılar yüzünden İnönü, bir muhalefet partisi olmasına olumlu bakmıştır. Demokrat Parti’nin kurulması böyle bir zamanda gerçekleşmiş,

³ Durdu, A.g.m., s. 165-176

⁴ Hacı Bayram Kaçmazoğlu, “1940-1950 Tarihleri Arasında Türk Sosyolojisi”, **Sosyoloji Dergisi**, Yıl 1991, Cilt 3, Sayı 2, s. 1-48

⁵ 1940’lı yılların “sonuna gelindiğinde ortaöğretimdeki Sosyoloji derslerinin varlığı bile sorgulanabilmektedir. Nitekim 1949’daki Dördüncü Milli Eğitim Şûra’sında felsefe gurubu derslerinin verim ve niteliklerini tartışma zamanı geldiğini belirten Ömer Lütfi Barkan, “bizdeki ananesi ve müfredatı ile tenakuzlarla dolu bir Durkheim içtimaiyatından mülhem olan Sosyoloji Derslerine acaba bugünkü şekli ile lüzum var mıdır?” diye sormaktadır.” Bkz. Mine Tan, “Ortaöğretim Kurumlarında Sosyoloji Öğretimi”, **Ortaöğretim Kurumlarında Sosyal Bilimler Öğretimi ve Sorunları**, Türk Eğitim Derneği V. Öğretim Toplantısı, 13-14-15 Mayıs 1987, Türk Eğitim Derneği Yayınları, Ankara, 1987, s. 167-194

ilk seçimlerde meclise giren DP, 1950 seçimlerinde iktidara gelmiştir. Böylece Türkiye’de tek parti dönemi sona ermiş, çok partili hayata, “demokrasi”ye geçilmiştir.”⁶

II. Dünya savaşının Kapitalist Batı toplumlarının mutlak üstünlüğü ile sonuçlanmasının ardından Türkiye’nin Cumhuriyet döneminde izlediği, milli kimliğini oluşturan temel belirleyicileri muhafaza ederek bilimde, teknikte ve ekonomik hayatın bütün alanlarında çağdaş uygarlık seviyesini yakalama istek ve politikası da yeniden gözden geçirilmeye başlanmıştır. Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren izlenen Batıcılaşma politikasının doğru bir tercih olduğu, Türkiye’de daha önce var olan Batı’nın diğer toplumlar karşısındaki üstünlüğü konusundaki şüphelerin yersiz ve gereksiz olduğu, Türkiye’nin yapması gereken tek bir tercihinin bulunduğu ve bu tercihe göre sosyal, siyasi ve ekonomik kurumlarını yeniden düzenlemesinin kaçınılmaz bir gereklilik olduğu hususu Türkiye’de genel bir kabul görmüştür. Bu tarihten itibaren Türkiye’de izlenen siyasi, sosyal ve ekonomik politikalar bu anlayış çerçevesinde şekillenmiş, Batı’nın öngördüğü veya dikte ettiği yapı değişikliği esas alınmış ve Cumhuriyetin öncelikleri terk edilerek toplumsal hayatın bütün unsurları buna göre yeniden dizayn edilmeye çalışılmıştır.

II. Dünya savaşının diğer bir galibi de dünya egemenliğini paylaşan ve Türk dünyasının büyük bir ekseriyetini kontrol altında tutan Sovyetler Birliği olacaktır. Türkiye, bir taraftan Sovyetler Birliği’nin Batı egemenlik sahalarını ele geçirme faaliyetlerini durdurma görevini gönüllü olarak üstlenirken, diğer taraftan, Türk dünyasının Türk toplumunun hayat alanı içerisinde yer alan coğrafyanın büyük bir bölümünü işgal eden Sovyetler Birliğini rahatsız edecek Türkçülük-Turancılık gibi “kötü” fikirlerden vazgeçerek yeni bir kimlik tanımlama yoluna gidecektir. Böylece, Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerinde başlayıp Cumhuriyet dönemi ile birlikte Devlet politikası haline gelen Türk kimliğinin tanımlanması ve sınırlarının çizilmesi konusundaki temel belirleyicilerin yeniden tanımlanması ihtiyacı ortaya çıkacaktır. İşte tam bu aşamada, Türk toplumunun milli kimliğini belirlemede etkin rol oynayan ve siyasi sınırları aşarak büyük bir coğrafyayı içine alan ve Sovyetler Birliğinin egemenlik sahalarını da kapsayan soy birliği, dil birliği ya da kültür birliği gibi temel belirleyicilerin terk edilmesi ve toplumsal kimliğin siyasi sınırlar

⁶ Durdu, A.g.m., s. 165-176

çerçevesinde yeniden belirlenmesine ihtiyaç duyulacak, mensubiyet duygusuna konu olan milli kimliğe yeniden anlam yüklenecektir. Böylece, Türk milleti ve Türk milliyetçiliği dar bir kalıp içerisine alınmaya ve coğrafi bir alana sıkıştırılmaya çalışılacaktır.

1924 lise sosyoloji ders müfredatı ile resmi ideolojinin sözcülüğünü üstlenen sosyoloji derslerinin de artık, değişen devlet politikasına uygun hale getirilmesi gerekecektir. Bu anlayış çerçevesinde, Atatürk döneminin resmi ideolojisinin yansıması olan Necmettin Sadak'ın sosyoloji ders kitabının kaldırılıp, yerine, yeni müfredata uygun olarak “Anadolu milliyetçiliği” anlayışının temsilcilerinden biri olan Nurettin Topçu'nun hazırladığı sosyoloji ders kitabının okutulmasının yolu açılacaktır.⁷

2- Menderes Dönemi

1946 yılında çok partili sisteme geçiş sürecini başlatan Türkiye Cumhuriyeti'nde 14 Mayıs 1950 yılında yapılan genel seçimler sonucunda iktidar el değiştirmiş, Milli Şef dönemi sona ermiş ve yerine Demokrat Parti dönemi başlamıştır. 1950-60 yılları arasında kalan bu dönemde, Türk Sosyolojisi önceki dönemden farklı özellikler göstermiştir.

Cumhuriyet dönemi boyunca, Ziya Gökalp'ın fikirlerinin resmi ideoloji ile bütünleşmesi nedeniyle, “Prens Sebahattin ve ekolü Science Social 1950'lere kadar, hep Durkheim okulunun gölgesinde kalmış; okullara, üniversitelere ve resmi kurumlara sokulmamıştır. Bu yasakçı anlayış aslında ekolün görüşlerinden değil de bu ekolün Türkiye'deki temsilcisi Prens Sebahattin'in ademi merkeziyetçi anlayışının ülkemiz koşullarında azınlık çıkarlarına hizmet edeceği kaygısından kaynaklanmaktadır. Ancak, II. Dünya Savaşından İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nin kazançlı çıkması, buna bağlı olarak, Türkiye'nin bu ülkelerle daha yakın ilişkilere girmesi, askeri ve siyasi açıdan işbirliği yapmaya başlaması Science Sociale ekolünün Türkiye'de yeniden doğmasına yol açmıştır. Science Social ekolünün

⁷ Çok partili döneme geçiş sürecinde ortaya çıkan iktidar değişikliği ile birlikte Atatürk döneminin sosyal ve siyasi alandaki birçok politikasını reddeden Menderes döneminde, Ortaokul Tarih III, Lise T.C. Tarihi, Ortaokul Yurt Bilgisi I, II kitapları” öğrenimden kaldırıldığını belirtmek gerekir.

1950’lerde yeniden doğuş nedenleri arasında dünya konjoktüründe meydana gelen değişimler ve buna bağlı olarak Türkiye’nin Batı bloku ile askeri-siyasi açılardan bütünleşme çabaları yanında, iç siyasette meydana gelen bazı gelişmelerin de önemli rolü vardır. Ekonomik açıdan devletçi C.H.P.’nin yerine liberal ve bireyci D.P.’nin iktidara geçmesi, yıllarca liberal sağ partilerle kader birliği yapan ekolün yeniden doğmasına yardımcı olmuştur. Başka bir anlatımla, liberal ideolojiye sahip D.P., 1950 Mayıs’ında iktidarı ele alınca, sağ partilerle organik ilişki içerisinde bulunan Prens Sebahattin’in devamcıları daha serbest bir çalışma ortamına kavuşmuşlardır.”⁸ Böylece sosyoloji, Osmanlı’nın son döneminden itibaren ve Cumhuriyet dönemi boyunca takip edilen insan ve toplum politikasını terk edecek ve Cumhuriyet tarihi boyunca temel konu olarak belirlediği milli kimliğin oluşturulması kaygısından uzaklaşacaktır. 1950-1960 döneminde ürün veren sosyologların hemen hemen hepsinin deneysel sosyoloji ekolünün ya içerisinde yer aldıklarını ya da ekole sempati duyarak bu ekolün yerleşmesine katkıda bulunduklarını ifade eden Hacı Bayram Kaçmazoğlu⁹ bu dönemi sosyolojinin “fetret devri” olarak nitelendirir.¹⁰

Türk sosyolojisinde, “toplumsal değişme ve Batılılaşma, köy sosyolojisi, komünizm, milliyetçilik, Science Social ekolü, şahsiyetçilik, liberalizm, sosyal siyaset, din-politika tartışmaları, eğitim, göç ve şehirleşme, sanayileşme, iletişim, sosyal antropoloji ve psikoloji, örf ve adetler ve folklor gibi konuların tartışıldığı”¹¹ 1950’li yıllarda değişen şartlara uygun olarak lise sosyoloji ders programı da yeniden ele alınmıştır.

Çok partili sisteme geçişle birlikte siyasi ve sosyal şartlarda yaşanan değişime paralel olarak, 1950, 1956 ve 1957 yıllarında hazırlanan lisesosyoloji ders

⁸ Hacı Bayram Kaçmazoğlu, “Türkiye’de Sosyoloji Çalışmaları: 1950-60 Dönemi”, **Sosyoloji Dergisi**, Cilt 3, Sayı 4, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1995, s.131-190

⁹ Kaçmazoğlu’na göre; bu sosyologlardan Tahsin Demiray ve Selahaddin Demirkan ekolün doğrudan içerisinde yer alırken; Oğuz Arı, Amiran Kurtkan, Cavit Orhan Tütengil, Cahit Tanyol, Mümtaz Turhan, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Hilmi Ziya Ülken, Nurettin Şazi Kösemihal, İbrahim Yasa, Turhan Yörükân ve Ayda Yörükân çeşitli yazılarıyla ekole olan sempatilerini dile getirmişler ve ekolün yaklaşım tarzını benimsemişlerdir. Kaçmazoğlu, **A.g.m.**, s. 131-190

¹⁰ Kaçmazoğlu’na göre, bu dönemi başka dönemlerle karşılaştırdığımızda, yapılan çalışmalar nitelik ve nicelik bakımından oldukça yetersizdir. Bu dönemde verimli çalışmalara yapılmaması yanında, yapılan çalışmaların bir kısmı da “yasak savmak” anlayışının bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Hacı Bayram Kaçmazoğlu, **Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Çalışmalar**, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2002, s. 114

¹¹ Kaçmazoğlu, **A.g.e.**, s. 153-157

programlarının da, kendisinden önceki müfredat programlarından farklı özellikler taşıdıkları görülecektir.

a- 1950, 1956 ve 1957 Tarihli Sosyoloji Ders Programları

1950 lise sosyoloji ders programı, 22-31 Ağustos 1949 yılında yapılan Dördüncü Milli Eğitim Şurasında yeni müfredat programı kabul edilmiş ve 8 Mayıs 1950 tarihli Tebliğler Dergisi'nde yayınlanarak yürürlüğe girmiş ve 1952 yılından itibaren uygulamaya koyulmuştur.

1950 tarihinde hazırlanan lise sosyoloji ders programı önceki programlardan değişik özellikler taşımaktadır. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi, yeni hazırlanan programın düzenlemesi değişiktir. “Programı oluşturan üç ana bölüm Cemiyet Olayları, Sitelere kadar Cemiyetler ve ilerlemiş Cemiyetler başlıklarını taşımaktadır. Ayrıca, programın toplumbilim anlayışı değişiktir. Toplumbilimin ötekilerden ayrı, başlı başına bir bilim olma özelliği sosyolojinin bölümleri ve Sosyoloji okumanın bize kazandıracakları bilgilere ayrı ayrı alt bölümler halinde yer verilmesiyle ilk kez açık seçik programa girmektedir. Özellikle iktisat sosyolojisi alanında ekonomi, devlet konusunda ise siyaset bilimi başlıklarının egemenliğine karşın toplumbilim programında ilk kez “sosyal yaptırım” ve “değer hükmü” gibi toplumbilimsel kavramlara rastlanmaktadır. Ancak, “ilkel cemiyetler” konusunun içeriğin yarısına yakın kesimini kapsamaması, ilerlemiş cemiyetler konusunda ise eski kalıplardan sıyrılamayışı nedeniyle programın antropolojik, tarihsel, siyasal-hukuksal etkilere ve Fransız Okuluna bağlı kaldığı görülmektedir. Bu program Atatürk ilkelerine ayrı ve özel bir yer vermeden, sadece “milliyetçilik”, laiklik ve kadın haklarının inceleneceğinden söz etmektedir.”¹²

1950 yılında hazırlanan ve 1952 yılından itibaren uygulanan sosyoloji ders müfredatına göre hazırlanacak olan lise sosyoloji kitabının konu başlıkları ve içerikleri;

“Cemiyet Olayları,

I-Sosyal gerçeklik: Her günkü gözlemlerimizin bize tanıttığı sosyal olaylar. Sosyal olayın psikolojik ve biyolojik olaylardan farkı. Cemiyet nedir? Cemiyetlerin Vücuda gelmesine tesir eden etmenler. (Dar ve geniş çevreli

¹² Tan, **A.g.m.**, s. 167-194

cemiyetler: “Communaté”ler, “Société”ler). Sosyoloji okumanın insana kazandırdığı bilgiler. II-Sosyolojinin Bölümleri: Sosyal bilimler, morfoloji sosyal, morfolojik bakımdan cemiyetlerin gelişmesi.

Sitelere Kadar Cemiyetler

1-İlkel cemiyetlerde düşünüş. 2-İlkel cemiyetler: a)Din hayatı, b)İktisadi hayat, c)Tabi oldukları sosyal nizamın genel vasıfları. 3-Toprağa yerleşme olayı: a)Bunu hazırlayan şartlar, b)Uygarlık bakımından ifade ettiği önem ve neticeleri, c)Mülkiyet fikrinin doğuşu. 4-Toprağa yerleşmiş cemiyetlerin evrimi: (Sitelerin-dahil_ vücuda geldiği zamana kadar). a)Din hayatı bakımından, b)Ailenin yapısı bakımından, c)Teknikteki ve iktisadi etkinliklerdeki gelişme bakımından, ç)Siyasi ve hukuki nizam bakımından.

İlerlemiş Cemiyetler

5-Millet gerçeği ve oluşu. (Türkiye’de millet anlayışının evrimi ve milliyetçilik prensibi). 6-Devlet. (Eski devlet ve bugünkü devlet anlayışı; demokrasi kavramı, demokrasilerde kanun ve hürriyet nizamı). 7-Din hayatı. (Layıklik prensibi de izah edilecek, bu prensibin türlü sosyal kurumlara etkisi üzerinde durulacaktır). 8-Ailenin yapısı. (Kadının hukuki durumundaki gelişme de incelenecek, Türk kadınlığının sosyal durumundaki gelişmeden bahsedilirken ilgili mevzuatımızdan metin olarak faydalanılacaktır). 9-Ahlak ve hukuk anlayışı. (Sosyal yaptırım nedir? Başlıca çeşitleri). 10-Teknik ve iktisadi etkinliklerin kazandığı önem, sosyal hayat üzerindeki etkileri: a-Üretim, tüketim ve evrimi; iş bölümü ve neticeleri, b-İktisadi iştirak kurumları ve bilhassa kooperatiflerin rolü, c-Değer, bilhassa sosyal bakımdan değerın işlenmesi, ç-Değişim, para ve bugünkü ticaret tarzları, d-Mülkiyet ve verimi. 11-Uygarlık ve kültür; bilim, sanat ve felsefe gelişmesinin genel çizgileri. 12-Değer hükmü”¹³

şekinde belirlenmiştir.

1950 tarihli Dördüncü müfredat programının konu başlıkları incelendiğinde, kendisinden önceki programlardan çok farklı bir içeriğe sahip olduğu görülmektedir. Yeni rejimin sosyal, siyasi ve ekonomik beklentilerine karşılık gelen ilk üç programın öncelikleri, bu programda bir anlam taşımamaktadır. Yeni gelişmeler karşısında ortaya çıkan şartlar çerçevesinde sosyoloji dersleri yeni baştan ele alınmış

¹³ Baha Dürder, “Orta Öğretimde Sosyoloji Müfredatı ve Ders Kitapları”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü yayınlanmamış **Lisans Tezi** (Tezli Sosyoloji Sertifikası), İstanbul 1950, s. 99-100

ve yetişmekte olan kuşakların sosyalleşmesinde öngörülen bilgilerin yerini, Batıcılık politikasına uygun yeni bir insan ve toplum modelini hedef alan bilgilerin aktarılması almıştır.

Bu dönemde yazılan sosyoloji ders kitabının iyi anlaşılabilmesi için 1950-1960 yılları arasında kabul edilen lise sosyoloji ders programlarına da kısaca bakmak ve bu dönemde yazılan ders kitaplarını dönem özellikleri içerisinde değerlendirmek gerekir. 1952 yılından itibaren uygulanan lise sosyoloji ders programının ardından 1956 yılında yeni bir program kabul edilmiş, bir yıl uygulandıktan sonra, 1957 yılı lise sosyoloji ders programı ile yeni bir ders programına geçilmiştir.

10 Bölümden oluşan 1957 programında:

1. *Sosyolojinin Alanı*, 2. *Sosyolojinin Bölümleri*, 3. *İlkel ve Toprağa Yerleşmiş Toplamlar*, 4. *Millet*, 5. *Devlet*, 6. *Din ve Laiklik*, 7. *Aile*, 8. *Ahlak ve Hukuk*, 9. *Ekonomi*, 10. *Kültür ve Uygarlık* ana başlıkları yer almaktadır

Yukarıda belirttiğimiz gibi “Sadak’ın uzun yıllar okutulan sosyoloji ders kitaplarından sonra, 1950’de Milli Eğitim Bakanlığı önceki dönemde yapılan uygulamada bir değişiklik yapmış, tek ders kitabı uygulamasını kaldırmıştır. Yapılan bu değişiklikle birlikte Nurettin Topçu, Hatemi Seniğ Sarp, Osman Pazarlı, Ekrem Altay, İbrahim Özgür, Amiran Kurtkan ve Selman Erdem’in hazırladığı lise sosyoloji ders kitapları Milli Eğitim Bakanlığı’nca sosyoloji ders kitabı olarak kabul edilmiş ve liselerde okutulmuştur.”¹⁴

b- Nurettin Topçu (1909-1975): Sosyoloji

Menderes Döneminde hazırlanan lise sosyoloji ders kitaplarını aynı kategoride değerlendirmek mümkün değildir. Bu dönemde hazırlanan ve ilk baskıları aynı tarihlerde yapılan kitaplardan Nurettin Topçu’nun kitabı dönemin siyasi yapısını yansıtırken, Hatemi Seniğ Sarp ve Osman Pazarlı tarafından hazırlanan diğer iki ders kitabı benzer konu başlıklarına rağmen içerik bakımından farklı özellikler

¹⁴ Mehmet Anık, “Eğitimde Yenileşme ve Türkiye’de Lise Sosyoloji Ders Kitapları”, T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı **Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2005, s. 133

taşımışlardır. Nurettin Topçu tarafından hazırlanan ders kitabı mevcut iktidarın görüş ve düşüncelerine paralel bir içeriğe sahipken, diğer iki ders kitabı da Atatürk döneminin önceliklerine yer veren bir içeriğe sahip olmuşlardır. Bu sebeple de her iki ders kitabı da Menderes döneminde çok ilgi uyandırmamış, daha çok Nurettin Topçu'nun kitabı döneme damgasını vurmuştur. Gerek Hatemi Senih Sarp ve gerekse Osman Pazarlı tarafından hazırlanan sosyoloji ders kitapları ancak 27 Mayıs İhtilalinden sonra önem kazanmışlardır.

Milli Eğitim Bakanlığı'nın 1949 yılında aldığı kararla tek ders kitabı uygulamasından vazgeçilerek liselerde Nurettin Topçu, Hatemi Senih Sarp, Osman Pazarlı, Ekrem Altay'ın ayrı ayrı hazırlamış oldukları lise sosyoloji ders kitaplarının okutulması benimsenmiş olsa da, döneme damgasını vuran sosyoloji ders kitabı Nurettin Topçu tarafından hazırlanan kitaptır. Bunun sebebi Nurettin Topçu'nun dönemin siyasi iktidarı ile aynı dünya görüşünü paylaşması, siyasi iktidar sahiplerinde olduğu gibi Topçu'nun da Atatürk döneminin hassasiyetlerini ve önceliklerini yok sayması ve DP iktidarlara döneminde izlenen iç ve dış politikaların kabul görmesidir. Önceki dönemin hassasiyetlerine sahip olan, cumhuriyetin hassasiyetlerini önemseyen ve Atatürk İlke ve İnkılaplarına öncelik tanıyan diğer yazarların hazırlamış oldukları ders kitapları bu dönemde çok etkili olamamış, daha çok Demokrat Parti döneminden sonraki dönemlerde etkili olmuşlardır. Bu sebeple, döneme damgasını vuran Nurettin Topçu'yu diğerlerinden ayrı olarak ele almak, diğer yazarların çalışmalarını da dönemi reddeden ve Atatürk döneminin esaslarını kabul eden 1960 ihtilali sonrası dönem içerisinde değerlendirmek gerekecektir.

Nurettin Topçu ile ilgili en dikkat çekici olan husus, yazarın milliyetçi-muhafazakar bir profil çizmesidir. Ancak Topçu'nun milliyetçilik algısı, kendisinden önceki dönemde sosyoloji ders kitabı yazar sosyologlardan farklıdır: Gerek Mehmet İzzet ve gerekse Necmettin Sadak, imparatorluktan milli devlete geçiş sürecinde ortaya çıkan toplumun yeniden tanımlanması kaygısı ile hareket etmişler, milli kimliği şekillendiren temel belirleyicileri eski Türk tarihi ekseninde değerlendirmişler ve Türk milliyetçiliği fikrini toplumsal kimlik temeline oturtmaya çalışmışlardır. Bu dönem sosyoloji ders kitabı yazarı ise, Batıcılışma politikasına uygun olarak toplumun yeniden tanımlanması görevini üstlenmiş ve millet ve

milliyet duygusunu farklı bir açıdan ortaya koymayı tercih etmiştir. Cumhuriyetin kuruluş aşamasında millet kimliğini oluşturan esaslar terk edilmiş, millet gerçeği tarihten kopararak coğrafya ile sınırlandırılmış ve daha da ileri gidilerek Türk kimliği vatandaşlık hukukuna indirgenerek, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde yaşayan insanlar Türk kimliği ile adlandırılarak sosyolojik açıdan millet ve milliyet kavramlarının içi boşaltılmıştır. Elbette bu anlayış yeni dönemin devlet politikası idi ve sosyoloji ders kitabı yazma görevi verilenler, bu politikaya uygun bir tavır takınmışlardır. Nurettin Topçu Yarınki Türkiye adlı eserinde, “Doğudan gelen Türkmenler, Hititlerin torunları olan yerli ve göçebe olmadığı için de medeni halk ile karışıp Anadolu milletini meydana getirdiler. Buna göre bugün Anadolu’da yaşayan millet, doğudan gelen göçebe Türkmenlerle eskiden beri Anadolu’da yaşayan halkın karışmasıyla meydana gelen “Anadolu milletidir”, yani Türk milleti değildir.”¹⁵ Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere, 1950’li yıllara gelene kadar resmi ideolojinin soy esasına dayandığı ve eski Türk tarihinde temellendirdiği Türk kimliğinin temel belirleyicileri terk edilmiş ve yerine siyasi ve coğrafi bir anlam yüklenmiştir.

1950 programı ile Milli Eğitim Bakanlığı tarafından, uzun yıllar boyunca liselerde okutulan Necmettin Sadak’ın sosyoloji ders kitabı, 1950-1951 ders yılı başında çıkan Orta Okul Lise kitap listesinden çıkarıldı ve öğretmenler bir seneye mahsus olmak üzere, not vermekte serbest bırakıldı. Böylece, Nurettin Topçu’nun 1948 yılında yardımcı kitap olarak hazırladığı sosyoloji el kitabı da, diğerleri ile birlikte, lise sosyoloji ders kitabı olarak okutulmaya başlandı. Daha sonra, Nurettin Topçu yeni müfredata göre lise sosyoloji ders kitabını hazırlar ve 1952 yılında ilk baskısı yapılarak 1952-53 öğretim yılından itibaren ders kitabı olarak eğitim tarihimiz içerisinde yerini alır.¹⁶

7 Kasım 1909 yılında İstanbul’da dünyaya gelen Nurettin Topçu, İstanbul Erkek Lisesi’nden mezun olduktan sonra, 1928 yılında yüksek tahsil için Hamdi Akverdi, Vehbi Eralp, Ziya Somar gibi şahıslarla birlikte burslu olarak

¹⁵ Hüseyin Nihal Atsız, “Bir Felsefe Öğretmeninin Yanlışları”, **Makaleler III**, Baysan Yayınevi, İstanbul, 1992, s. 432

¹⁶ Burada hemen belirtmek gerekir ki, Nurettin Topçu gibi, daha önce Hatemi Seniğ Sarp tarafından yardımcı kitap olarak hazırlanan ve Ahmet Halit Kitabevi tarafından basılan sosyoloji el kitabı da, 1952 yılından itibaren liselerde okutulmaya başlanmıştır. Bu konu daha sonra ayrıntılarıyla incelenecektir.

Fransa'ya gider. Anadoluculuk fikrinin temsilcisi olan ve Türk milliyetçiliği fikrine Anadolu milliyetçiliği anlayışı ile coğrafi bir anlam yükleyen Remzi Oğuz Arık, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Cevdet Perin, Bedrettin Tuncer bu dönemde Paris'tedirler. Daha sonra Nurettin Topçu bu şahıslarla, bilhassa Remzi Oğuz Arık ve Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ile görüşmeye başlar ve onlarla dost olur. Topçu önce Bordo Lisesi'ne nakledilir. İlk olarak yazı denemelerini burada kaleme alan Topçu, Sosyoloji Cemiyeti'ne üye olur ve yazılarını buraya gönderir. İki sene sonra Strazbourg'a geçer ve üniversitede felsefe bölümünde eğitimine devam eder. Daha sonra sanat tarihi lisans eğitimi alır. Strazbourg'da hazırladığı doktorasını Sorbon'da veren Topçu, 1934 yılında yurda döner ve 1935 yılında Galatasaray Lisesi'nde felsefe öğretmenini olarak görev alır. 1939 yılında yayınlamaya başladığı Hareket Dergisinde yer alan “Çalgıcılar yine toplandı” başlıklı yazısından ötürü Denizli'ye sürülür. Denizli'de bulunduğu yıllarda Said-i Nursi ile tanışır, o sırada yapılan mahkemelerini takip eder. Bu dönemde Said-i Nursi ile birlikte vakit geçiren Nurettin Topçu, Çocukluk arkadaşı Sırrı Bey aracılığıyla dönemin tarikat liderlerinden Hasib Efendi (Abdullah Hasip Yardımcı 1864-1949) ve Abdülaziz Efendi (Abdülaziz Bekkine. 1895-1950) ile tanışır ve Nakşi şeyhi Abdülaziz Bekkine Efendi'ye intisap eder. Ayrıca İmam-Hatip okullarının kuruluşu sırasında Celal Hoca (Celaeddin Ökten 1882-1961) ile mesai arkadaşlığı yapar. Daha sonra Haydarpaşa Lisesi'ne tayin edilir. Bir müddet sonra da Vefa Lisesi'ne geçer. Nurettin Topçu, bir süre Edebiyat Fakültesi'nde Hilmi Ziya Ülken'in kürsüsünde eylemsiz-doçentlik yaptı. “Bergson” konusunda doçentlik tezi hazırladı. Fakat kendisine kadro verilmemiş ve üniversiteye alınmamıştır. 27 Mayıs 1960 tarihine kadar uzun yıllar Robert Kolejinde tarih okutan Nurettin Topçu, 27 Mayıs ihtilalından sonra devrim aleyhtarı bulunarak buradaki görevine son verildi. Son olarak İstanbul Lisesi'ne tayin olunan Nurettin Topçu 1974 yılında buradaki görevinden emekli oldu ve 10 Temmuz 1975 yılında İstanbul'da vefat etti.

1952 yılından itibaren ders kitabı yazarlığı yapan ve Sosyoloji, Felsefe, Mantık, Ahlak ve Psikoloji dersleri için ders kitapları yazan Nurettin Topçu, Türk Kültür Ocağı, Türk Milliyetçiler Cemiyeti, Milliyetçiler Derneği, Türkiye Milliyetçiler Derneği gibi dernek ve kuruluşlarda fikir hayatını sürdürmüştür.

Nurettin Topçu bir felsefeci olarak yetişir. Bağlı olduğu bir felsefe ekolü ve o ekolün görüşleri ile Türkiye'nin siyasal-toplumsal-tarihsel özelliklerini yeniden yorumlayarak, felsefesini bu toplum modeli üzerine kurar. Bu modelini somut bir tarih ve coğrafya ile sınırlandıran Topçu, “anti-materyalist, mistik, metafizik felsefi ve milliyetçi, İslam sosyalizmi görüşleri ile Türk felsefe ve düşün tarihinde oldukça orijinal ayrı bir yere sahiptir.” Topçu'nun felsefi ve sosyolojik görüşleri Fransız düşünür ve sosyologlarına dayanmaktadır. Bu bağlamda dört isim öne çıkmaktadır: Maurice Blondel, Henri Bergson, Gabriel Tarde ve Emile Durkheim.¹⁷

Uzun yıllar liselerde sosyoloji ders kitabı olarak okutulan Necmettin Sadak'ın kitabı, “1950-51 ders yılı başında çıkan Orta Okul ve Lise kitap listesinden”¹⁸ çıkarılmıştır. “1948-49 öğretim yılında Bakanlığın listesine yardımcı kitap olarak giren Nurettin Topçu'nun Toplumbilim'i 1950'de Demokrat Parti iktidarıyla birlikte öğrenimden kaldırılan Sadak'ın kitabının yerini almıştır.”¹⁹

1952-53'ten başlayarak 1980'lere kadar liselerimizde okutulan Sosyoloji ders kitapları listesi Nurettin Topçu ve Osman Pazarlı'nın Sosyolojileri sürekli kalmak koşuluyla üç ya da dört kitap içermiştir. Bu dönemde çok partili demokrasiye uygun olarak çok sayılı ama tek sesli bir kitap politikası izlenmiştir. Kuşkusuz bu kitaplar arasında vurgu ve tını ayrılıkları bulunmaktadır (Örneğin Nurettin Topçu'nun ve Osman Pazarlı'nın kitaplarında Türk Milliyetçiliği konusunun işlenişinde olduğu gibi). Ancak, kitapların başlık ve alt başlıklarının uyumluluğu ve bunların lise programlarındaki konulara sözcük uyumu aralarında önemli farklar bulunması olasılığını kaldırmaktadır. Zaten kitapların Bakanlıkça kabulü açısından buna olanak da yoktur.²⁰

1935 tarihli müfredat programını esas alan ve uzun yıllar okutulan Sadak'ın kitabından sonra hazırlanan 1950 ve 1957 tarihli müfredat programları da aslında, sosyoloji ders kitapları ile ilgili genel çerçeveyi pek bozmamıştır. Esas itibarıyla Durkheim sosyolojisinin tasnifi ve görüşünün hakim olduğu Necmettin Sadak'ın kitabından sonra yardımcı ders kitabı olarak hazırlanan sosyoloji kitaplarını bir yana bırakırsak bugüne kadar

¹⁷ Hacı Bayram Kaçmazoğlu, **Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Çalışmalar**, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2002, s. 265-267

¹⁸ Dürder, **A.g.e.**, s. 79

¹⁹ Tan, **A.g.m.**, s. 167-194

²⁰ Tan, **A.g.m.**, s. 167-194

liselerde okutulan Ekrem Altaylı, Osman Pazarlı, Selman Erdem, Amiran Kurtkan ve Nihat Nirun - Alev Öner - Nurten Baykurt üçlüsünün hazırladıkları resmi ders kitaplarında çok geniş değişikliklerle karşılaştığımız söylenemez. Kurtkan hariç bütün kitaplarda aşağı yukarı aynı plan izlenmiştir. Belli konular üzerinde -devlet tanımları, yönetim şekilleri gibi- tanımlama ve açıklamalar getirilmektedir. Bu kitaplar programlara göre yazılmaktadır ve resmi görüşü temellendirme çabası içindedirler. Yapılan tanımlamalar ve açıklamalar sosyoloji biliminin gereği olarak sunulmaktadır. Bu tanımlamalar ve açıklamalar Türkiye’de başlatılmış olan yenileşme hareketlerine bir anlam kazandırmak, bunların kaçınılmaz olduğunu göstermek amacını gütmüştür.²¹

1950’li yıllarda Türkiye’de sosyoloji çalışmaları Sciance Social ekolünün etkisi altında kalsa da, bu dönemde hazırlanan lise sosyoloji ders kitaplarının “genel olarak, Durkheim’in sosyoloji anlayışı çerçevesinde hazırlandığı”²² söylenebilir. “Nurettin Topçu da lise sosyoloji kitabındaki görüşleri açısından Durkheim ekolüne kısmen bağlı sosyologlardan biridir. Ancak, sosyoloji kitabı dışındaki kitapları incelendiğinde Topçu’yu Durkheim ekolünün temsilcisi olarak görmek güçleşmektedir.”²³

Gerek Mehmet İzzet ve gerekse Necmettin Sadak’ın hazırlamış olduğu sosyoloji ders kitaplarında, Ziya Gökalp’ın ve Emile Durkheim’in etkisini açıkça görmek mümkündür. Her iki yazarın olayların ele alış biçimi ve olayların değerlendirilmesi konusunda Durkheim sosyolojisinin etkisi altında kalmışlardır. Ancak, Nurettin Topçu için aynı şeyi söylememiz mümkün değildir. Yöntem konusunda “Durkheim’a bağlı olan” ve hazırladığı “Toplumbilim adlı yardımcı ders kitabında Durkheim’cı” bir çizgi takip eden Nurettin Topçu, “sosyoloji yardımcı ders kitabını Sosyoloji Mektebi’nin genel görüşleri çerçevesinde yazdığını söylemekle birlikte, onun bu ekolün görüşlerine tamamen katıldığını belirtmek zordur. Topçu, Sosyoloji adlı ders kitabında, zaman zaman Durkheim ekolüne karşı eleştirilerini dile getirmekten çekinmemiştir.” Bununla birlikte, 1948 yılından itibaren liselerde

²¹ Hayati Tüfekçioğlu, “Liselerde Tarih ve Sosyoloji Eğitimi”, **Tarih ve Sosyoloji Semineri**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1991, s. 67-76

²² Anık, **A.g.e.**, s. 133

²³ Kaçmazoğlu, **A.g.e.**, s. 264

yardımcı ders kitabı olarak yer alan ve daha sonra liselerde uzun yıllar okutulan “Toplumbilim” adlı lise sosyoloji ders kitabında Nurettin Topçu, Durkheim’ı sosyolojinin miladı olarak kabul eder ve Durkheim sayesinde toplumbilimin bağımsız bir bilim dalı haline geldiğini, toplumsal sorunlara çözüm arayanları felsefeden, tarihten, biyolojiden, psikolojiden kurtardığını ifade eder. Kitabında, toplumbilimi kuranlar başlığı altında Eflatun, Aristo, Mavhiavelli, Hobbes, Locke, Jean-Jaceques Rousseau, Quetelet, Auguste Comte, Herbert Spencer, Espinas, Coste, Gabriel Tarde ve nihayet Emile Durkheim’a yer veren yazar, bu konuda Karl Marx’a ve Max Weber’e hiç değinmemektedir.²⁴

Mehmet İzzet ve Necmettin Sadak’ın hazırlamış oldukları lise sosyoloji ders kitaplarında millet ve milliyetçilik konuları önemli bir yere sahiptir. Zira imparatorluk bakiyesi toplumsal unsurlara ortak bir kimlik tanımlama görevi ile karşı karşıya kalmışlardır. Nurettin Topçu da hazırladığı sosyoloji el kitabında aynı konu başlığına yer vermiştir. Ancak burada, farklı kaygılar etkili olmuş, hiç kimsenin tepkisine yol açmayacak unsurlar kullanılarak millet ve milliyetçilik tanımı yapılmaya çalışılmıştır. Cumhuriyet rejiminin öncelikleri, değişen sosyal ve siyasi konjonktüre paralel olarak yeniden ele alınıp değerlendirilen kitapta, millet ve milliyetçilik konusu, coğrafi sınırlarla hudutları çizilmiş ve soy birliği ile anlam kazanan Türk kimliğinin içi boşaltılmıştır. “Toplumbilim kitabının Türkiye’de Milliyetçilik bölümünde, Türkiye’deki milliyetçi görüşleri iki gruba” ayıran Nurettin Topçu’ya göre, “milliyetçilik anlayışlarından birincisi, Ziya Gökalp ve bazı arkadaşlarının benimsediği, çeşitli evreler geçiren soycu Türkçülük; ikincisi ise kendisinin de içinde bulunduğu ruhçu milliyetçiliktir.” Kendisini ikinci kategoriye koyan Nurettin Topçu, bir yandan, soy esasına dayalı milliyetçilik anlayışını reddederken, öte yandan “*milleti kuran maddi unsurlar soy, toprak ve emek birlikleridir. Ruhi unsurlar ise dil, din ve dilek birlikleridir*”²⁵ diyerek milli kimliğin oluşmasında soy birliğinin önemini altını çizmektedir. Ancak soy esasına dayalı kimlik tanımlamasından ne anladığı açıkça ifade edilmemekte, Cumhuriyet dönemi boyunca müracaat kaynağı olan eski Türk tarihine belirgin bir şekilde başvurulmamaktadır.

²⁴ Kaçmazoğlu, A.g.e., s. 267-270

²⁵ Kaçmazoğlu, A.g.e., s. 270

Hazırladığı yardımcı ders kitabında, klasik laiklik anlayışına benzer görüşler dile getiren ve devletin dini şekillendirmesine, din adına kararlar vermesine karşı çıkan²⁶ Nurettin Topçu, kendisinden önceki ders kitaplarının aksine, cumhuriyet rejiminin olmazsa olmazı olan “demokrasinin en iyi yönetim biçimi olduğu yaygın görüşüne katılmaz. Çünkü, hükümetin (yönetim biçiminin) iyiliği, idare edilen halkın bünyesine uygun oluşu ile ölçülebilir. Herkesin düşünce ve anlayış derecesinin, kültür seviyesinin aynı olmadığını, dolayısıyla, demokraside her bireyin aynı oya sahip olmasını, bilenle bilmeyenin aynı kabul edilmesini haksızlık olarak değerlendirir. Çünkü bilmeyenlerin oyu çoğunluk teşkil edeceğinden onların fikri kabul, bilenlerin fikri ise reddedilecektir. Buna bağlı olarak, çoğunluğun kararı hakim olacak, azınlığın iradesi bulunmayacak, ancak, ister istemez bu karara uyulacaktır. Böyle bir idare de çoğunluk için demokrasi, azınlık için zorbalık olacaktır. Demokrasinin gelişmemiş toplumlarda tehlikeli bir yönetim biçimi olduğunu söyleyen Topçu, seçkin bir anlayıştan, güçlü ve otoriter bir devletten yanadır.”²⁷

1948 yılında yardımcı ders kitabı olarak Nurettin Topçu tarafından yazılan sosyoloji el kitabı yerini, tek kitap zorunluluğunu da ortadan kaldıran yeni lise sosyoloji ders müfredatına uygun olarak hazırlanan ve 1952-1953 eğitim-öğretim yılından itibaren liselerde okutulmaya başlanan Sosyoloji ders kitabına bırakmış, ilk baskısı 1952 yılında yapılan kitabın, 1984 yılına kadar 14 baskısı yapılmıştır.²⁸

1950 yılında hazırlanan lise sosyoloji ders müfredatı esas alınarak Nurettin Topçu tarafından hazırlanan “Sosyoloji” adlı ders kitabının Birinci Bölümü; “Sosyal Gerçeklik, Ferd ve Cemiyet, Cemiyet Nedir?, Sosyoloji Okumanın İnsana Kazandırdığı Bilgiler ve Sosyolojide Metot” konu başlıkları yer almaktadır.

1950 tarihli Müfredat programına göre hazırladığı kitabında Nurettin Topçu, önceki ders kitapları ile aynı konu başlıklarına yer verse de daha çok sosyoloji ile

²⁶ Kaçmazoğlu, A.g.e., s. 271

²⁷ Kaçmazoğlu, A.g.e., s. 272-73

²⁸ 1948-49 öğretim yılında Bakanlığın listesine yardımcı kitap olarak giren Nurettin Topçu’nun Toplumbilim adlı eseri 1952 yılında ilk baskısı yapılmıştır. Son baskısı 1984 yılında yapılan kitabın 1952 yılından bu yana 14 baskısı yapıldığı bilinmektedir.(bkz.Nurettin Topçu, Sosyoloji, Haz. Ezel Erverdi-İsmail Kara, Dergah Yay. İstanbul, 2001, Sunuş yazısı). Yaptığımız çalışmada, İstanbul Erkek Lisesi Felsefe öğretmenini Nurettin Topçu’nun 1971 yılında İstanbul’da baskısı yapılan Lise Üçüncü Sınıf Sosyoloji kitabıdır. Nurettin Topçu’nun kitabı: *Toplumbilim: Sosyoloji adıyla İstanbul, Üçler Matbaası, 1948, 140 s., İstanbul, Kutulmuş Matbaası, 1952, 144 s.; 1950, 1961, 1963, 1968, 1971, 1973, 1975 baskıları da var; 14. bs., İstanbul, İnkılap ve Aka Kitabevi, 1984. Son baskı, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2001, 198 s. değişik tarih ve yayınevleri tarafından 14 baskısı yapılmıştır.*

ilgili bilgilere yer vermektedir. Nurettin Topçu'nun hazırlamış olduğu lise sosyoloji ders kitabının ilk dört bölümü incelendiğinde, dikkat edilmesi gereken hususlardan biri ve en önemlisi, kendisinden önce lise sosyoloji ders kitaplarını yazan Mehmet İzzet ve Necmettin Sadak'tan farklı bir tutum takınmasıdır. Gerek Mehmet İzzet ve gerekse Necmettin Sadak yaptıkları çalışmanın her safhasında, eski Türk tarihine müracaat ederek cemiyetlerin gelişme merhalelerine paralel olarak Türk toplumunun gelişme çizgisini Türk tarihinde temellendirme gayreti içerisine girmişlerdir. Nurettin Topçu ise çok kısa bir şekilde özetlediği çalışmasında, Türk tarihinden veya Türk toplumundan hiç söz etmemektedir. Burada Topçu, tamamen Batılı sosyologların, özellikle Durkheim'ın, toplumları sınıflandırma kriterleri ve açıklama modellerini aktarmakla yetinmiştir. Bunun sebebi, Nurettin Topçu'nun, Cumhuriyetin hassasiyetlerini reddederek Türk tarihini Anadolu'nun fethi ve Osmanlı imparatorluğu temelinde açıklaması ve Türk kimliğini bu temele oturtması olsa gerekir.

Nurettin Topçu, millet ve milliyet duygusu ile ilgili görüş ve açıklamalarını, Türk milleti ve Türk milliyetçiliği konusundaki görüşlerini Beşinci Bölümde yapar. “İlerlemiş Cemiyetler” başlığı altında yer alan “Millet Gerçeği ve Oluşu” Bölümünde Nurettin Topçu, milletlerin ortaya çıkışını ve milliyet duygusunun şekillenişini Batı tarihindeki gelişmelere bağlar. İnsanlığın gelişme çizgisi ve milletlerin ortaya çıkış koşulları Batı tarihine bağlandıktan sonra, Türk milletinin milletleşme sürecini Türk tarihine oturtma ihtiyacını da ortadan kaldıracaktır. Nurettin Topçu'ya göre “Ortaçağın sonlarında krallık rejimi içinde milletler kurulmaya başlamış, Yeniçağda büyük Fransız İhtilaliyle de milliyet şuurlanmış ve bir ülkü haline gelmiştir. Fransız düşünür Ernest Renan'ın “geçmişte, halde ve gelecekte; hatıraları, yönelişleri (temayül ve tasavvurlariyle) birleşmiş olan varlık” olarak tarif ettiği millet tanımından yola çıkan Nurettin Topçu, milleti oluşturan maddi ve ruhi unsurlardan hareketle millet ve milliyet duygusunun sınırlarını belirlemeye çalışır. O'na göre, “hem geçmişe, hem hale, hem de geleceğe ait olan bu birlik, maddi ve ruhi alanlarda kendini göstermektedir. Milleti kuran maddi unsurlar soy, toprak ve emek birlikleridir. Ruhi unsurları ise dil, din ve dilek birlikleridir. Bu maddi ve ruhi unsurların bulundukları yerde milleti görüyoruz.” Halbuki Nurettin Topçu'nun bu

yaklaşımının doğru olmadığını bir bilim olarak sosyoloji bize göstermektedir. Zira toplumsal değişme ve gelişmeleri şekillendiren temel belirleyiciler, toplumun tarihi gelişme çizgisine uygun olarak anlam kazanırlar. Başka bir ifade ile her toplumun milletleşme sürecini belirleyen şartlar yine o toplumun tarih önünde kurduğu ilişkiler çerçevesinde bir anlam ifade ederler. Dolayısıyla Nurettin Topçu tarafından ileri sürülen maddi ve manevi belirleyiciler, bütün toplumlar için genel geçer bir özellik taşımamaktadır.

Yaptığı çalışmada bir milletin oluşumu için gerekli olduğunu ifade ettiği soy birliği (ırk birliği)'nin özelliklerini ele alan Nurettin Topçu, soy birliğinin aynı ırktan gelmek şeklinde anlaşılmaması gerektiğini göstermeye ve böylece aynı soydan gelen Türk toplumunun büyük bir bölümünü Türk kimliğinin dışında tutmaya çalışır. Bir soydan birçok farklı milletler çıktığını ifade eden Topçu'ya göre "Latin soyundan Fransızlar, İtalyanlar, İspanyollar; Anglo-Sakson soyundan İngilizler, Amerikalılar; Cermen soyundan Almanlar, Avusturyalılar; Türk soyundan Anadolu Türkleri, Azeriler ve daha birçok milletler çıkmıştır." Aynı şekilde "bir millet içinde türlü soylardan insanların birleştiği de görülüyor: İsviçre ve Belçika'da Latinlerle Cermenler karışık bulunmaktadır." Milletlerin oluşumunda, özellikle Türk milletinin ortaya çıkışında temel belirleyici olan soy birliğinin bu şekilde siyasi sınırlar içerisine hapsedilmesi ile Türk milletini Anadolu'nun fethi ile ya da devlet örgütlenmesi ile açıklamak Nurettin Topçu için çok daha kolay olacaktır. Böylece Azerbaycan'da veya Türkmenistan'da yaşayan Türkleri Azeri ya da Türkmen diye adlandırıp dışlama imkanı elde edilecektir. Anadolu'da yaşayan Türkler de zaten eski yerleşik halklarla karışan Anadolu Türkleri olduklarına göre Türk milletini Anadolu ile sınırlandırmanın Topçu için hiçbir sakıncası olmayacaktır.

Milletlerin ortaya çıkışını, tarihsel ve toplumsal boyutu ortadan kaldırıp siyasi ve coğrafi sınırlamalarla açıkladığına inanan Nurettin Topçu, mevcut iktidarın arzu ettiği şekilde, artık coğrafya temeline dayalı olarak, Türk milletini rahatlıkla tanımlayabilecek; Türk dünyasını Anadolu coğrafyasında yaşayan Türklerden soyutlayarak Türk kimliğinin dışına çıkarabilecektir. Milletlerin kimliklerini oluşturduğunu ifade ettiği coğrafyanın içeriğini de bazı uydurma ölçütlerle boşaltan

Nurettin Topçu, bilimsel dayanakta yoksun ve izaha muhtaç kriterlere başvurarak Turan coğrafyasını da Anadolu coğrafyasından ayırır ve dışlar.

Nurettin Topçu, bir milletin ortaya çıkışında her ne kadar coğrafya belirleyici bir unsur olsa da, bu coğrafyanın da birtakım özellikler taşıması gerektiğini ifade eder. O'na göre, “vatan topraklarının yekpare yani bölünmemiş olması gerekir. Her şeyden evvel üzerinde milletin yaşadığı ülkelerin birbirlerine tabii yollarla bağlı olması lazımdır; araya yabancı topraklar girmemelidir.” Buradan bakılınca Nurettin Topçu'nun niyetini anlamak çok da zor olmasa gerekir. Bu açıklama kabul edildiği andan itibaren, Orta Asya'da yaşayan milyonlarca Türk'ü eleme şansı yakalanmış olacak ve Sovyetler Birliği'nin baskısı bertaraf edilecektir. Türk dünyası ile Anadolu Türkleri arasında başka siyasi birlikler, siyasi oluşumlar mevcut olduğuna göre, yani “yabancı topraklar” Türk dünyası ile Türkiye arasına girdiğine göre ve “tabii yollarla” birbirimize bağlı olmadığımıza göre, onları Türk kimliğine dahil etmemiz gerekmemektedir.

Türk dünyası ile Anadolu Türkleri arasına sınır koyma gayreti içerisinde olan Nurettin Topçu, başka bir takım engeller de ortaya koyar. Nurettin Topçu, ortak bir kimliğin oluşumunda temel belirleyici olarak gördüğü coğrafi birliktelik için “vatan topraklarının yeknesak olması” gerektiğini ifade ederek yeni ve garip bir eleme kriteri getirir. Vatan topraklarının tabii sınırlara sahip olma zorunluluğu bulunduğunu ifade eden Topçu'ya göre “vatan topraklarının aynı nispette hem dağlık, hem de çöl kısımlarını içerisine alması kabil olamıyor; böyle olunca başka hayat tarzları, başka duyuş şekilleri kendini gösteriyor ve milli birlik kuvvetli olmuyor”. Milletlerin, “denizlerle, büyük nehirler ve yüksek dağlarla” birbirlerinden ayrıldıklarını dile getiren Nurettin Topçu daha sonra Avrupa ve Balkan ülkelerinden örnekler vererek bunun istisnalarının da bulunduğunu, tabii sınırların “her zaman milletleri birbirinden devamlı surette ayıramadığının” da altını çizerek.

Nurettin Topçu'nun Anadoluculuğu temel alıp Türk dünyasını dışlayarak Türk milletini tanımlama gayreti, kendi döneminde büyük tenkitler almıştır. Dönemin en büyük Türkçülerinden biri olan Hüseyin Nihal Atsız, Nurettin Topçu'nun bu gayretini eleştirir. Atsız'a göre, “bütün Türklerin dayanağı ve belkemiği olan Anadolu Türklerini her şeyden önce düşünmek, onları kalkındırmak anlamında olan

makul Anadoluculuğun yanında, bir de, Anadolu dışındaki Türkleri defterden silmek, hatta onlara düşmanlık gütmek gibi yıkıcı bir Anadoluculuk vardır ki bu “sözde ülkü”nün bayraktarı felsefe öğretmeni Nurettin Topçu’dur.” Türk milletini “Sünni Müslümanlardan mürekkep bir Anadolu milleti” olarak değerlendiren ve Türk tarihini 1071 Malazgirt zaferiyle başlatan Nurettin Topçu’ya göre, “bu milletin en büyük düşmanları, insan topluluğu olarak Şiîliklerle Türkistanlılar; fikir olarak da Turancılıktır. Turancılar, bir mahmuz darbesiyle Turan’a gideceklerini sanan Don Kişot’lardır. Turancılık, milliyetçiliğin Antitezidir.”²⁹

Nurettin Topçu Türk milletinin siyasi ve sosyal sınırlarını Anadolu’ya hapsedmekle kalmamış, Anadolu dışında kalan Türk unsurlarını da Türk milletinin düşmanı ilan etmiştir. Ayrıca, Türk kimliğini ve Türk kültürünü de İslamiyet’in kabulü ile sınırlandıran Topçu, Türk milletini mezhep taassubu içerisinde değerlendirmiştir.

“İstanbul ve Rumeli Türkleriyle Anadolu’nun Sünni olmayan Türklerini millettten çıkaran” Nurettin Topçu aynı zamanda Türk tarihinin yazıcıları olan kahramanları da reddeder. O’na göre “kılıç kahramanları gerçek kahramanlar değildir. Gerçek kahramanlar peygamberler, evliyalar, mutasavvıflar, ermişler. Yani ruh kahramanları... Kılıç erleri ise büyük hodbinler ve savaş, onların hodbinliklerinin bir vasıtasından başka bir şey değildir.”³⁰

Yeni şekillenen egemenlik ilişkileri çerçevesinde Sovyetler Birliğini ve Batı dünyasını rahatsız edecek olan güç merkezlerini dışlayan ve daha da ileri giderek Türkistan Türklerini Türk milletinin en büyük düşmanı olarak takdim eden Nurettin Topçu burada, Türk milletini Anadolu coğrafyasına hapsedmekle ve Türk kimliğini din ve mezhep temelinde kısıtlamakla, mevcut iktidarın politikalarını meşrulaştırma gayreti içerisine girmiş ve bir bilim olarak sosyolojinin temel ilkelerini yok saymıştır. Hazırladığı lise sosyoloji ders kitabı ile Cumhuriyet döneminin bütün kazanımlarını yıkmaya, Atatürk ilke ve inkılaplarını etkisiz hale getirmeye çalışmıştır.

Cumhuriyet dönemi boyunca sınırları çizilmeye ve anlamlandırılmaya çalışılan Türk kimliğinin belirleyici unsurlarını tek tek ele alıp değerlendiren ve

²⁹ Atsız, **A.g.e.**, s. 429

³⁰ Atsız, **A.g.e.**, s. 430

coğrafya ve inanç temeli üzerine inşa etmeye çalışan Nurettin Topçu, milli kimliğin şekillenmesinde ekonomik faaliyetlerin de belirleyici olduğunu ifade eder. “millet fertlerinden çoğunun ekonomik çalışma şekillerinden herhangi birine en fazla bağlanmış olmaları, millete ekonomik karakterini kazandırdığını söyleyen Topçu’ya göre, “bir millet içerisindeki her türlü çalışma şekilleri gözükmeyle beraber, herhangi birisinin millet emeğinin diğerlerine nazaran en büyük kısmını kendinde toplamış olması, o milletin ekonomik özelliğini ortaya koyuyor. Avrupa milletleri arasında Fransızlar çiftçi, Almanlar sanayici, İngilizler ise tüccar kategorisine girerdi. Biz Türkler çiftçi bir milletiz. Yunanlılar tüccardır.” Nurettin Topçu, her ne kadar emek birliğinin milletlerin karakterlerini ortaya koyduğunu ve birbirinden ayrışmasının bir göstergesi olduğunu düşünmekle birlikte, emek birliğinin milletleri birbirinden ayırmaya kafi gelmediğini, başka kriterlerin de değerlendirilmesini ister.

Nurettin Topçu, daha önceki dönemde tartışılan dil birliği meselesini de ele alır. O’na göre, bir millet fertlerinin aynı dili konuşması şarttır. Milli vatanlar içinde başka dil konuşanlar o millettten sayılmıyorlar. Fakat dil birliği de yalnız başına milleti teşkil etmiyor. Her şeyden evvel aynı dili konuşan birçok milletler olduğu gibi, aynı milletin içerisinde de başka dillerin konuşulmaktadır. Bu sebeple dil birliği de milletleri kesin şekilde birbirinden ayırt edemiyor.

Milletlerin ortaya çıkışında din birliğinin temel esas olduğunu düşünen ve milli özelliklerimizin birçoğu dinden alınmalıdır diyen Nurettin Topçu’ya göre millet fertleri aynı dine bağlı oldukları için birbirlerine yakınlık duyarlar ve birbirlerini severler; bir arada yaşamak isterler. Bizim milletimizin kuruluşunda İslam dininin büyük bir ahlaki rol oynadığını ve başlangıçta kültürümüzü İslam dinine borçlu olduğumuzu ifade eden Nurettin Topçu, İslamiyet’ten önce şekillenen Türk kimliğini ve Türk kültürünü tamamen reddederek, Türk toplumunu din, hatta mezhep temeline oturtur.

Yaptığı millet tanımı ile Türk milletinin kimliği konusunda kendisinden önce yapılan çalışmaları ve ön kabulleri yıkma gayreti içerisinde olan Nurettin Topçu, milli kimliğin şekillenmesinde dilek birliğinin önemine de işaret eder. Milli iradeyi coğrafya ve din temelinde arayan Topçu’ya göre, “bir millet fertlerinin aynı iradeye sahip olmaları istenir. Siyasi, ahlaki ve kültürel mefkurelerin aynı olması millette

gayedir. “Bütün maddi ve ruhi birliklerin gayesi, fertlerin irade birliğine ulaştırmaktır.” Onlar milli iradeyi meydana getirmek için sadece birer vasıtaadır. Ancak o vasıtalar değiştirilemez; biri diğerinin yerine konulamaz. “Bizim milletimiz, Orta Asya’dan Anadolu’ya gelip yerleşen Türkmenlerin, evvelce göçebe iken burada vatan topraklarına bağlanmaları ve İslam dininin örfleriyle ahlakını bütün halinde kabul etmeleriyle, toprak ve din temelleri üstüne kurulmuştur.” Böylelikle meydana gelen milli irade, sanat eserinde, hukuk sisteminde, örf ve adetlerde ve siyasette eserlerini veriyor.”

Gerek Mehmet İzzet ve gerekse Necmettin Sadak’ın kullandığı metodu kullanarak milleti oluşturan temel unsurları tek tek ele alıp değerlendiren Nurettin Topçu, yaptığı tahliller sonucunda millet kavramına öncekilerden farklı biraçıklama getirir. Mehmet İzzet ve Necmettin Sadak, Türk milletinin kimliğini belirleyen unsurların oluşumunda Osmanlı öncesi eski Türk tarihinde dayanak ararlarken, Nurettin Topçu bunun tam aksini ortaya koyar. Nurettin Topçu eski Türk tarihini tamamen reddederek ve hatta aşağılayarak, Türk kimliğini İslam inancına, Anadolu’nun fethine ve Osmanlı’ya bağlar. Topçu’ya göre “millet, maddi (soy, toprak ve emek) ve ruhi (dil, din ve dilek) birçok unsurların birliğine dayanmaktadır. Bir millet içerisinde bu unsurların hepsinde birlik bulunmayabilir; her biri yalnız başına milleti kurmaya yeterli değildir. Lakin bunların hiç değilse bir kısmı bulunmayan yerde millet olmuyor.”

Millet kavramını ele alan ve Türk kimliği ile ilgili olarak daha önce yapılan tanımları reddederek, Türk milletinin ortaya çıkışını ve bu sürecin temel belirleyicilerini Anadolu’nun fethi ve İslam inancı ile sınırlandıran Nurettin Topçu, son olarak milliyetçilik konusunu ele alır. “Milliyet, bir millettten olma, bir millet topluluğuna bağlanma iradesidir. Milliyetçilik, bu iradenin ideal olarak yaşatılmasıdır” diyen Nurettin Topçu’ya göre, Türkiye’de “ milliyetçilik davası, bazılarının zannettiği gibi, yakın zamanlarda doğmuş değildir. Milletimizin tarihi kadar eskidir. On birinci asırda yapılan Malazgirt muharebesinden bugüne kadar Orta Asya’dan gelen Türkmenlerin Anadolu’ya yerleştirilmeleriyle, bu unsura İslam dininin esaslarından kaynaklı gelen örf ve adetleri, hukuk, ahlak ve sanat değerlerini dokuz yüz yıldan beri aşılayarak Anadolu’da hem maddi, hem ruhi birliğe sahip bir milletin kuruluşuna çalışanlar, milliyetçiliğimizin tarihini yapanlardır.” Türkiye’de milliyetçiliğin, Osmanlılık ve İslamcılık, Turancılık ve

Türkiye davası basamaklarından geçmek suretiyle geliştiğini ifade eden Nurettin Topçu, coğrafya temeli üzerine oturttuğu millet anlayışı ile anlamlandığı Türk milliyetçiliğinin tarih içinde tekamül göstererek son şeklini aldığı ve bu anlayışın toplum bütünlüğü içerisinde karşılığı bulunduğu iddiasını ortaya atıyor. O'na göre, "Türkiye'nin coğrafyasına ve mukaddesatına bağlı bulunan bir kısım mütefekkirler, vatan fikri üzerine dayanan ve vatanın coğrafyasından ayrılmayan bir milliyet mefkuresini gütmektedirler. Bunlar, Anadolu'nun istiklal savaşından ilhamlarını aldılar. Böyle gerçek bir sezgiye dayanan realist milliyetçilik hareketi, zamanımızda milletimizin dehasıyla İslam dininden kaynakarak meydana gelmiş olan mukaddesata yakından bağlanıyor. Böylelikle, vaktiyle Türkiye'nin kuruluşunda esaslı rolü oynamış bulunan vatan ile din gibi biri maddi, öbürü ruhi iki kuvvet, milliyetçiliğimizin yeniden hayat kazanmasında el ele ilerliyorlar."

Nurettin Topçu, vatan-millet gibi kavramlara yanlış, eksik anlamlar yüklemiştir. Tekrarlayalım: Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğu'nun mirasını devralmış, tarih içinde ortaya çıkan sorunlara asrın koşulları içerisinde çözüm arama gayreti içerisine girmiştir. Bir yandan Cumhuriyetin öncelikleri tanıtılırken ve sosyal, siyasal, ekonomik ve hukuki alanda Batı seçimine paralel olarak ortaya konulan değişikliklere meşru bir zemin aranırken, öte yandan, Osmanlıdan devralınan değişik din ve milliyete mensup toplum kesitlerine ortak bir kimlik tanımlaması getirilmeye çalışılmıştır. Resmi ideolojinin tercih ve kabullerini yetişmekte olan kuşaklara tanıtmaya ve bu tercih ve kabullere toplumsal alanda meşruiyet kazandırma görevini üstlenen sosyoloji de, dönem boyunca, bu alanlarda yoğunlaşmıştır. Bu çalışmalar çerçevesinde sosyoloji, Türk kimliğinin tanımlanmasında soy birliğini esas almış, dil birliği, kültür birliği, tarih birliği gibi temel belirleyicileri milli kimliğin vazgeçilmez unsurları olduğunu ispata çalışmıştır. Mehmet İzzet ve Necmettin Sadak tarafından hazırlanan lise sosyoloji ders kitaplarında, genel sosyoloji ile ilgili bilgi aktarımı yanında Türk kimliğinin tanımlanması önemli bir yer tutmuş, Türk kimliği Türk tarihine oturtulmuştur. Dolayısıyla Türk kimliği içerisinde aynı soydan gelen, aynı tarihe mensup olan, aynı dili konuşan ve aynı kültürü paylaşan Türk dünyası, Türk kimliği içerisinde yer bulmuş, ortak bir toplum tanımlaması yapılabilmektedir. Türk tarihi, Türk dili, Türk

kültürü gibi alanlarda yapılan çalışmalarla bilimsel bir zemine oturtulan bu tanımlama ile; Hunlar, Göktürkler, Selçuklular ya da Osmanlılar dendiğinde hemen Türk tarihinin bir kesiti akla geldiği gibi; Azerbaycan'dan, Türkmenistan'dan ya da Doğu Türkistan'dan söz edildiğinde siyasi sınırlarımızın dışında kalmış Türk dünyasının parçaları olarak zihinlerde rahatlıkla şekilleniyordu. Bu dönemde Türkçülük gibi, Türk milliyetçiliği gibi Türk milletine mensubiyet şuuru ile bağlanma duygusu devletin temel politikası haline gelmiş, Atatürk İlke ve İnkılapları içerisinde yer almıştır. Bunun dışında, Türkiye Cumhuriyeti Devleti sosyal, siyasi ve ekonomik alanda yaptığı cephe tercihi, Türk toplumunun karşılaştığı sorunların aşılması yolunda başvurulmuş bir tercih olmuştur. Türkiye'nin Batı tercihi, hiçbir zaman, Batı'nın elde etmiş olduğu üstünlüklere biat etme şeklinde algılanmamış, aksine, milli kimliğini muhafaza ederek Batı'nın elde ettiği üstünlüklere ortak olma arzu ve isteği doğrultusunda şekillenmiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün *"benim fikir babam"* dediği Ziya Gökalp bu anlayışı, *"Türk milletindenim, İslam Ümmetindenim, Garp medeniyetindenim"* şeklinde formüle etmiş ve Türkiye'nin tercih etmiş olduğu yolun sınırlarını belirlemiştir.

İkinci dünya savaşını dünya dengesini değiştirme arzusunda olan güçlerin kaybetmesi ve kapitalist Batı ile birlikte Sovyetler Birliği'nin zaferle çıkması Türkiye'nin tercihlerini yeniden gözden geçirmesine yol açmıştır. Türkçülük yaptığını iddia eden dönemin iktidarı, daha savaş sonuçlanmadan, Türk milliyetçilerini yargılayıp birçoğunu mahkum etmiştir.³¹ O dönemde Türk dünyasının

³¹ 5 Ağustos 1942 tarihinde TBMM'de kürsüye çıkıp *"biz Türk'üz, Türkçüyüz ve daima Türkçü kalacağız. Bizim için Türkçülük bir kan meselesi olduğu kadar bir vicdan ve kültür meselesidir. Biz azalan veya azaltan Türkçü değil, çoğalan ve çoğaltan Türkçüyüz. Ve her vakit bu istikamette çalışacağız."* şeklinde konuşan dönemin Başbakanı Şükrü Saraçoğlu'na, Hüseyin Nihal Atsız iki *"açık mektup"* yazar ve Hasan Ali Yücel'in emriyle komünizm propagandası yapan dergilerin okullara dağıtıldığını ve hapisteki Nazım Hikmet'e de gizli yollardan para gönderildiğini belirtir. Atsız'ın şikayet mektubunda 1948 yılında Bulgaristan'a kaçarken vurularak öldürülen Sabahattin Ali'nin ihanet ettiğinden de söz edilmektedir. Sabahattin Ali'nin şikayeti üzerine 26 Nisan 1944'te başlayan Mahkeme, 3 Mayıs 1944 tarihine ertelenir. 3 Mayıs yargılamaları esnasında, Mahkemeye giremeyen gençler, komünizm aleyhinde slogan atarak Ulus Meydanına doğru yürüyüşe geçerler. Ulus Meydanından Başbakanlığa doğru yürüyen gençler Başbakan Şükrü Saraçoğlu ile görüşmek isterler ancak görüştürülmezler. Gösteri yapan gençler zorla dağıtılır, Atsız Mahkeme tarafından tutuklanır ve gösteriye katılan gençler tek tek tespit edilip tutuklanırlar. Bu arada Atatürk'ün ölümünden bir gün sonra kendini Cumhurbaşkanı seçtiren ve milli şef ilan ettiren İsmet İnönü, *19 Mayıs 1944 tarihinde milliyetçiliğe karşı ağır sözlerle yüklenerek değişen talihin gereklerine uygun bir tavır takınır. 7 Eylül 1944'te başlayan ve 29 Mart 1945 tarihine kadar süren ve tarihe "İrkçılık-Turancılık" davası olarak geçen yargılamalar sonucunda Zeki Velidi Togan, Alparslan Türkeş, Hüseyin Nihal Atsız, Reha Oğuz*

büyük bir ekseriyeti Sovyetler Birliği'nin işgali altındaydı. Türkçülük hareketi Sovyetler Birliği'nin huzurunu kaçıyordu. Ayrıca Türk dünyasının bağımsızlığı, Batı devletlerinin en son kabullenebilecekleri siyasi bir sonuçtu. Bu sebeple Türk milletinin Anadolu topraklarına hapsedilmesi, Anadolu Türklüğü ile Türk dünyasının ayrıştırılması ve Turan coğrafyasının dışlanması ve Türk milliyetçiliği milli sınırları aşmaması gerekiyordu. İşte bu aşamada daha önce yapılan millet tanımı yeniden ele alınması ve yeni gelişmeler çerçevesinde değişik anlam yüklenmesi gerekiyordu. Tam bu aşamada Nurettin Topçu devreye girecektir. İktidarın Batıya kayıtsız şartsız teslim olan ve bu arada Türk dünyasını egemenliği altında tutan emperyalist güçleri rahatsız etmeyecek olan köksüz ve dayanaksız bir millet tanımı ihtiyacını dönemin “Anadoluculuk” hareketinin temsilcileri ve bunlar arasında yer alan Nurettin Topçu üstlenecektir.

Nurettin Topçu, Türk tarihini Anadolu'nun fethi ile başlatarak, Türk milletinin tarihini köklerinden söküp çıkarmış, Türk milletinin tarih içinde yarattığı bütün değerlerini reddetmiştir. Türk milletinin tanımlanmasında Anadolu coğrafyasını temel belirleyici unsur olarak kabul etmiş ve diğer coğrafyalarda yaşayan Türkleri dışlamıştır. Ayrıca, Türklerin eski dinini, kültürünü, dilini de “Türk” kavramının dışında bırakmıştır. Böylece, Türkiye Cumhuriyeti sınırları dışında yaşayan Türkleri, Anadolu Türklerinden çıkarmış, Türk kimliğinin içini boşaltmıştır.

Nurettin Topçu'nun bu millet ve milliyet anlayışı uzun yıllar devlet politikası olarak sürdürülmüştür. Sovyetler Birliği dağılıncaya kadar, Türkiye’de Türk milliyetçileri haricinde hiç kimse Türk dünyasından, dış Türklerden ya da esir Türklerden bahsetmemiştir. Hatta, 12 Eylül 1980 ihtilali sonrasında Türkiye’de ikinci kez Türk milliyetçiliği yargılanmış ve mahkum edilmiştir.³² Bu sebeple, 1960 ihtilalinde yasaklanmasına rağmen Nurettin Topçu'nun lise sosyoloji ders kitabı uzun

Türkkan, Cihat Savaş Fer, Nurullah Barıman, Fethi Tevetoğlu, Nejdet Sançar, Cabbar Şenel ve Cemal Oğuz Öcal çeşitli cezalara çarptırıldılar. Daha sonra Askeri Temyiz Mahkemesi kararı bozar ve sanıklar beraat ederler.

³² 12 Eylül ihtilalinin hukuk tanımayan gözü kara Savcısı Nurettin Soyer, milliyet duygusunu ve Türk milliyetçiliğini idamı gerektirecek suç olarak tanımlamış ve Türk milliyetçilerinin idama mahkum edilmesini talep etmiştir. Yapılan yargılamalar sonucunda suçsuz oldukları idam edildikten sonra ortaya çıkan gençler “denge politikası” gerekçesi ile suçsuz yere asılmışlar, binlerce Türk milliyetçisi genç yalnızca milliyetçi oldukları için uzun yıllar cezaevinde tutulmuşlardır.

yıllar okutulmuş, 1984 yılına kadar birçok baskısı yapılmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra artık Türkiye'de Türk dünyasından, soydaşlardan söz edilebilmektedir. Ancak Anadoluculuk hareketinin başlatmış olduğu algı hala değişmemiştir. Günümüzde Türk kimliği hala siyasi sınırlar çerçevesinde tanımlanmaktadır.

Nurettin Topçu'nun hazırlamış olduğu sosyoloji ders kitabının Altıncı Bölümü "Devlet" başlığı altında, "Eski Devlet ve Bugünkü Devlet Anlayışı, Liberalizm, Sosyalizm, Faşizm, Komünizm" konuları değerlendirilmektedir. Devleti "muayyen topraklar üzerinde hakimiyetle yaşayan insanların meydana getirdiği manevi birlik" olarak tanımlayan Nurettin Topçu, Türk toplumunun siyasi teşkilatlanmasını tamamen göz ardı ederek devletle ilgili değerlendirmelerini, Batı toplumlarında görülen siyasi gelişmeleri esas alarak yapar. Gördüğü işler bakımından devletin evrimini, "Fransız İnkılabına kadar yaşamış olan eski devlet ve inkılaptan sonra meydana çıkan yeni devlet" şeklinde gösteren Topçu; "Avrupa'da milli iradelerin doğuşuna kadar, devlet kavramıyla otoriteli bir kuvvet" anlaşıldığını ve "devlet demek, istediğini yapabilen kuvvet" anlamına geldiğini dile getirir. Devletin tanımlanmasında eski Türk tarihine müracaat eden İzzet ve Sadak'ın aksine, Türk devlet geleneğinden ve devlet anlayışından hiç söz etmeyen ve bunu tamamen yok sayan Nurettin Topçu'ya göre Fransız İnkılabından sonra Avrupa'da doğan yeni "devlet kavramı, milli varlığa hizmet edici bir teşkilatın tanınmasından ibarettir. Milleti içerisine alan bu teşkilat, eski devlet gibi kendiliğinden otoriteli veya zorlayıcı bir kuvvet değildir. Zorba değil hizmetkardır." Devlet kavramını, Batı toplumlarının gelişme çizgisine oturtan Topçu daha sonra Batı'da ortaya çıkan Liberalizm, Sosyalizm, Faşizm, Komünizm gibi siyasi tercihlerin devlet karşısında fert ve toplumun konumu ile ilgili bakış ve görüşlerini mukayese eder. Başlangıçta devletin birtakım ekonomik ve sosyal alanlara müdahalesini hoş gören hatta bazı durumlarda gerekli olduğunu ifade eden Nurettin Topçu, daha sonra devletin ekonomik faaliyetlerden ve din alanından elini çekmesinin yeni devlet anlayışının bir gereği olduğunu göstermeye çalışır. Devletçiliğin katı kurallarının geçerli olduğu sosyalizm, faşizm ve komünizm gibi rejimlerin yerine hürriyetçilik olarak tanımladığı liberalizmi tercih eden Nurettin Topçu'ya göre, ekonomik alanda belli bir gelişme kaydedildikten sonra devletçi anlayışın terk edilmesi veyahut "daha mutedil bir devletçilik şekline, faraza devletin

yalnız kontrol işini yaptığı ve üretimin nev'ini tayin ettiği bir şekle" geçmesi gerekir. İkinci dünya savaşının sonucunda netleşen yeni dünya düzeni içerisinde başarılı olan ve yeni dönemde Türkiye'nin model olarak kabul ettiği Batı toplumlarının ideolojik tercihini, Batı'nın kendi içerisinde mahkum ettiği ideolojik çıkışlarla mukayese eden Nurettin Topçu, Türkiye'nin sosyal, siyasi ve ekonomik alanları kapsayan yeni tercihini tanıtmaya ve meşrulaştırma çabası içerisine girmiştir.

Nurettin Topçu tarafından hazırlanan ders kitabının Altıncı Bölümünün İkinci kısmında ise "Laiklik" başlığı yer almaktadır. Atatürk İlke ve İnkılaplarını kendine göre yorumlayan ve bir kısmını reddeden Nurettin Topçu, laiklik konusuna gelindiğinde, kendisinden önceki dönemlerde yapılan değerlendirmelere yakın bir yaklaşım ortaya koyar. Ancak içerik bakımından değerlendirildiğinde farklı amaçlar olduğunu söylemek mümkündür. Bilindiği gibi Cumhuriyetin ilanından sonra cemaat ve tarikatların faaliyetleri yasaklanmış, tekke ve zaviyeler kapatılmış, din işleri ile devlet işleri birbirinden ayrılarak dini inanç ve ibadet özgürlüğü devlet koruması altına alınmıştır. Bu durumdan en çok etkilenenler ve şikayet edenler doğal olarak faaliyetleri yasaklanan cemaat ve tarikatlar olmuştur. Bu sebeple devletin dine müdahalesinden rahatsızlık duymuşlardır. Din işlerinin serbest bırakılmasını ve devletin müdahale etmesini istemeyen cemaat ve tarikatlar, laiklik ilkesinin din işleri ile devlet işlerinin ayrılması ve devletin inanç ve ibadetlere karışmaması prensibini savunmaya başlamışlardır. Yukarıda bahsettiğimiz gibi kendisi bir cemaate mensup olan ve bu sebeple de devletin dine müdahalesini reddeden ve laiklik ilkesini savunan Nurettin Topçu'ya göre laiklik ne bir devlet şeklidir, ne de bir dindir. Sadece dini yaşamışın siyasi otoriteden ayrılıp istiklal kazanmasıdır." Laik bir rejimde devlet, "ferdin maddi hayatını ve hukuki münasebetlerini düzenler, din ise manevi yaşamışını ve ahlaki duygularını yükseltmeye çalışır" diyen Topçu, "laik devletin, fertlerinin vicdan akidelerine ve din alanındaki çalışmalarına hiçbir surette karışmamalıdır" diyerek her türlü dini faaliyetlerin serbest bırakılmasını ister. O'na göre "millet hayatında anarşi ve tehlike yaratacak haller olmadıkça laik devlet, millet fertlerinin iman ve inanışlarına, din ve mezhep davalarına, bu husustaki neşriyat ve çalışmalarına karşı alakasız kalır."

Kitabın Altıncı Bölümünün Üçüncü kısmında liberal demokratik sistemin faziletlerini anlatmaya ve gençliği komünizm gibi, faşizm gibi otoriter yapılanmalardan uzak tutmaya çalışan Nurettin Topçu “Demokrasi Kavramı” başlığı altında “Demokrasilerde Kanun ve Hürriyet Nizamı” konusunu değerlendirmiştir. “Asrımızda en iyi hükümet şeklinin demokrasi olduğu” fikrini kabul eden ve “demokrasilerde, doğrudan doğruya milletin iradesine başvurulduğundan” dolayı demokrasi şeklinin, “asırlarca zorba rejimler altında yaşamış olan insanlığımızın kalbini” kazandığını ifade eden Nurettin Topçu, demokrasinin hürriyet ve eşitlik ilkelerine dayandığını dile getirerek, bu ilkelerin sosyal hayattaki yerini anlatır. Ayrıca demokrasinin olumlu ve özellikle olumsuz yönlerini değerlendiren Topçu, insanlar arasında daima farklar bulunduğundan dolayı “Tam bir demokrasi hiçbir zaman olmamıştır ve olmayacaktır” diyen Rousseau’ya hak verdiğini ifade eder.

Türkiye’de liselerde okutulmak üzere hazırladığı ders kitabında Türk tarihinden ve Türk milletinden neredeyse hiç söz etmeyen, Türk milletini tanımladığı bölümde de Türk kimliğini sosyolojik ve tarihsel temellerinden kopara Nurettin Topçu, Kültür ve medeniyet konusunda da benzer bir tutum sergilemiştir. Ders kitabının Onbirinci Bölümünde “Medeniyet ve Kültür” başlığını ele alan Nurettin Topçu Ziya Gökalp tarafından yapılan kültür-medeniyet tanımına uyarak medeniyetin cemiyetler arasında müşterek olduğunu, cemiyetler arasında alınıp verildiğini, buna karşılık kültürün her millet ve medeniyete özel olduğunu ve başka bir cemiyetten alınamıyacağını vurgular. Ancak bu bölümde de Türk kültürü Topçu’nun ilgi alanına girmez. Zamanımıza gelinceye kadar tarihte birçok medeniyetlerin yaşadığını ve yıkıldığını ifade eden ve bütün ünitelerinde olduğu gibi, Türk milletini görmezden gelen Nurettin Topçu, “ilk çağda Çin, Mısır, Yunan, Roma medeniyeti, Ortaçağda Batı’da Hristiyan, Doğu’da İslam medeniyetinin yaşadığını, yirminci asrın medeniyetinin ise Batı medeniyeti” olduğundan bahsederken Türk milletini hiç telaffuz etmez.

Çin’den Romalılara kadar herkesten söz ederken, Türklerin tarih içinde yer aldıkları medeniyet kuşağından hiçbir şekilde bahsetmeyen Nurettin Topçu, Fransız kültürü, Alman kültürü, İtalyan kültüründen örnekler verirken de, Türkiye’deki

liselerde okutulması için hazırladığı sosyoloji ders kitabında Türk kültürünü de yok saymıştır.

Nurettin Topçu tarafından hazırlanan sosyoloji ders kitabı incelendiğinde, ortak konu başlıkları olsa da kendisinden önce Mehmet İzzet ve Necmettin Sadak tarafından hazırlanan lise sosyoloji ders kitaplarından, şekil ve içerik bakımından büyük farklılıklar gösterdiği açıkça görülmektedir. Gerek Mehmet İzzet ve gerekse Necmettin Sadak, Osmanlı'dan Cumhuriyete geçiş sürecinde Türk devletinin siyasi, sosyal ve ekonomik önceliklerini ele almışlar, Osmanlı'dan devralınan sosyal ve siyasi sorunlara çözüm aramışlardır. Bunlar, Cumhuriyet'le birlikte öngörülen milli esaslara dayalı toplum modeline uygun insan yetiştirme gayreti içerisine girmişlerdir. Bunu yaparken de, Mehmet İzzet'in hazırlamış olduğu ders kitabı tercüme olmasına rağmen, Türk tarihine müracaat edilmiş, her iki çalışmada Türk milletinin toplumsal yapısını belirleyen soy birliği, tarih birliği, dil birliği, kültür birliği gibi temel unsurlara başvurulmuş ve Türk kimliği Türk tarihi üzerinde temellendirilmiştir. Osmanlı'dan günümüze miras kalan değişik din ve milliyete mensup unsurların Türk kimliği içerisinde tanımlanması konusunda ortaya çıkan güçlüklerin aşılması için de, her biri belirleyici güce sahip olmakla birlikte Türk milletini şekillendiren unsurların tek başlarına bir anlam ifade etmediği gösterilerek, temel bünyeye dahil olan farklı unsurların mensubiyet şuuru ile ortak kimliğin bir parçası olduklarını ve bu unsurların Türk olarak tanımlanmasında herhangi bir çelişki bulunmadığını göstermeye çalışılmıştır. Ayrıca sosyolojiye giriş kitabı olarak bilimsel bir içeriğe sahip olan iki çalışmada da, yapılan bütün sosyolojik değerlendirmelerde, toplumların gelişme tarihi ile birlikte Türk tarihinden örnekler verilerek geline aşamanın toplumsal meşruluğu gösterilmek istenmiştir.

Atatürk döneminin siyasi ve sosyal hassasiyetlerinin terk edildiği, Batı'nın mutlak üstünlüğü karşısında tarih önündeki iddialardan vazgeçildiği ve yeni dünya düzeni içerisinde Anadolu coğrafyasına isteyerek hapsolunduğu bir devirde Nurettin Topçu tarafından hazırlanan sosyoloji ders kitabı, kendisinden önce yapılan çalışmalardan büyük bir sapma göstermiştir. Türk kimliğinin temel dinamiklerini yok sayan ve Türk toplumunu tarihi ve sosyolojik temellerinden koparan Nurettin Topçu eserinde, Türkiye Cumhuriyeti Devleti sınırları içerisinde yaşayan değişik din ve

milliyete mensup unsurları, Türk milleti kimliği içinde tanımlama başarısını bir çırpıda ortaya koymuştur. Türk toplumuna sosyal ve siyasi kimliği kazandıran soy birliği, dil birliği, tarih birliği, kültür birliği, kader birliği gibi temel belirleyicileri ortadan kaldırmış, imparatorluk mantığı ile toplum tanımlaması yaparak sorunu kendi mantığıyla kökünden çözmüştür. Siyasi sınırlar dışında kalan Türk dünyasını dışlayarak Türk tarihinde vücut bulan Türk kimliğini temelden reddetmiş, Anadolu'nun fethi ile bölgeye yerleşen Türkmenler ile bu coğrafyada yaşayan ve değişik dil, din ve milliyete mensup toplum kesitlerinin kaynaşmasından yeni bir Türk milleti ortaya çıkarmıştır. Toplumu oluşturan unsur ortadan kaldırıldıktan sonra; değişik soydan gelen, farklı dilleri konuşan ve farklı kültürlerle mensup insanların Türk milleti şeklinde tanımlanmasında karşılaşılan sorunlar böylece ortadan kaldırılmıştır.

Nurettin Topçu, Türkiye'de liselerde okutulmak üzere hazırlamış olduğu sosyoloji ders kitabında, sanki Türkiye'de değil de başka bir ülkede ve başka bir milletin gençlerine okutulacakmış gibi Türk tarihinden hiç söz etmemiş; Türk tarihine müracaat ettiğinde ise, binlerce yıllık Türk tarihini Anadolu'nun fethi ile başlatarak Türk toplumunun köklerinden koparmış; Türk dilini ve Türk kültürünü yok sayarak ucube bir toplumsal kimlik tanımlaması yaparak yetişmekte olan genç dimağlara yanlış bilgiler aktarmıştır. Nurettin Topçu tarafından hazırlanan lise sosyoloji ders kitabı, bilimsel bir içeriğe de sahip değildir. O yalnızca mevcut iktidarın siyasi anlayışına uygun olarak hem Batı toplumlarını hoşnut edecek, hem de Sovyetler Birliği'ni rahatsız etmeyecek bir toplum tanımlaması yaparak, daha önceki bütün birikimleri ortadan kaldırmıştır.

Nurettin Topçu'nun, Atatürk döneminde yapılan çalışmaların tam tersine hareket ederek, Türk tarihini Anadolu'nun fethi ile başlatması ve Türk milletini köklerinden kopararak siyasi sınırlar içerisine hapsedmesi, daha sonraki dönemlere de ışık tutmuştur. Yapılan sosyoloji çalışmalarında Türk milleti dendiğinde Türk devletinin siyasi sınırları içinde kalan ve vatandaşlık bağları ile birbirlerine bağlı olan toplum kesitleri olarak anlaşılmış ve bu çerçevenin dışına çıkılmasına izin verilmemiştir. Sovyetler Birliği dağılana kadar Türk milleti dendiğinde asla Türk dünyasında yaşayan ekseriyet akla gelmemiş, onlardan söz etmek adeta suç olarak

algılanmış, 90'lı yıllara gelinceye kadar, Türk dünyasından söz edenler kafatasçılıkla, ırkçılıkla, turancılıkla itham edilmişlerdir.

Menderes döneminin ABD güdümlü siyasi, sosyal ve ekonomik alanlardaki tercihini yansıtan ve tarihi ve kültürel kodlarından arındırılmış, evrensel ilişkilerden kaynağını alan egemenlik ilişkileri ile sınırları çizilmiş olan Türklük kavramını toplumsal yapının temellerine oturtan Nurettin Topçu'nun lise sosyoloji ders kitabı döneme damgasını vurmuştur. Dönem boyunca okutulması kabul edilen Hatemi Senih Sarp, Osman Pazarlı ve Ekrem Altay tarafından hazırlanmış olan ders kitapları ancak 60 ihtilalinden sonra etkili olmuşlardır. Çünkü Adı geçen yazarlar kitaplarında, tıpkı Mehmet İzzet ve Necmettin Sadak'ta olduğu gibi Cumhuriyetin önceliklerine yervermişler, Atatürk İlke ve İnkılaplarına her fırsatta meşru bir zemin hazırlamaya çalışmışlar ve Türk milleti tanımında Türk tarihine ve Türk kültürüne müracaat etmişlerdir. Bu sebeple Menderes dönemi ile birlikte değil, daha çok 60 ihtilalinden sonra oluşan siyasi atmosfer içerisinde değerlendirilmesi gerekmektedir.

c- Hatemi Senih Sarp (? - 1960) Toplumbilim (Sosyoloji)

Hatemi Senih Sarp hakkında çok fazla bilgi sahibi değiliz. Hayatı ve eserleri ile ilgili olarak yeterli kaynaklara ulaşamamıştır. Hatemi Senih Sarp Haydarpaşa Lisesi, Kabataş Lisesi, St. Joseph Lisesi,³³ Kuleli Askeri Lisesi, İstanbul Lisesi ve Erenköy Kız Lisesi³⁴ gibi dönemin İstanbul'un da önde gelen liselerde felsefe, sosyoloji, psikoloji, mantık ve estetik dersleri okutmuş, pek çok telif ve ders kitabı yazmış, Sorbone Üniversitesinden mezun bir araştırmacı öğretmendi.³⁵ Ayrıca Eğitim Enstitülerinde de öğretmenlik yapan ve liseler için yazdığı ders kitapları yıllarca okutulan Sarp, 25 Ağustos 1960 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.³⁶

³³ Melek Dosay Gökdoğan-İrem Arslan, "Matematik Bilimlerinde Yöntem", **Dört Öge Dergisi**, Felsefe ve Bilim Tarihi Yazıları, sayı 7, 2015, s. 23-32

³⁴ Ömer Özcan, "Türk Ocağı'nın Fazla Bilinmeyen Bir Mensubu: Mehmet Servet Berkin", **Türk Yurdu Dergisi**, e- Dergi, Yıl 100, Sayı 284, Nisan 2011

³⁵ Melek Dosay Gökdoğan - İrem Arslan, "Matematik Bilimlerinde Yöntem", **Dört Öge Dergisi**, Felsefe ve Bilim Tarihi Yazıları, sayı 7, 2015, s. 23-32

³⁶ **Milliyet Gazetesi**, 26 Ağustos 1960

Milli Eğitim Bakanlığı tek ders kitabı uygulamasını kaldırdıktan sonra liselerde okutulmaya başlanan Hatemi Senih Sarp'ın hazırlamış olduğu Toplumbilim (Sosyoloji) adlı ders kitabının alt yapısını daha önce yazdığı sosyoloji el kitabı oluşturmuş, 1952 müfredat programına göre ders kitabı haline getirilmiştir.

“Mehmet İzzet’in öğrencisi olan Hatemi Senih Sarp tarafından hazırlanıp, 1942 yılında Muallim Ahmet Halit Kitabevi tarafından İstanbul’da basılan ve 64 sayfadan oluşan Toplumbilim (Sosyoloji) isimli eser”³⁷ Sosyoloji El Kitabı olarak hazırlanmış ve yardımcı kitap olarak lise sosyoloji eğitimi içerisinde yerini almış, 1944 ve 1947 yıllarında 2. ve 3. baskıları yapılmıştır.³⁸ Hazırlanan el kitapları arasında boyutu ve içeriği açısından en dar kapsamlı olan bu kitap Baha Dürder’e göre “ticaret zihniyeti ile kitapخانه tarafından çıkarılması ısrarla istenmiş, hemen hemen, müfredatın sıraya konmuş tariflerinden ileri gidememiştir.”³⁹ Hatemi Senih Sarp, bu çalışmasını öğrencilerine sosyoloji dersleri için yardımcı bir özet kitabı olarak hazırlamıştır. Çalışmanın başlangıç kısmında yaklaşık 350 maddeden oluşan mini bir sosyoloji sözlüğü bulunmaktadır. Bu maddelerde sosyolojinin önemli kavramları hem İngilizceleri, hem de Türkçe karşılıkları ile okuyucuya sunulmuştur. Yine bu çalışmanın 1942 yılında yapılan ilk baskısında (48 sayfa) ise girişte herhangi bir sosyoloji sözlüğü kısmı bulunmamakta ve konular daha sınırlı bir şekilde açıklanmaya çalışılmaktadır. Ancak çalışmanın 1941 baskısında sosyoloji tarihine kısaca değinilmesine karşın, 1942 baskısında bu kısım kaldırılmıştır.

1942 baskılı nüshasının İlk Bölümü Sosyoloji ve Mevzusu başlığı yer almaktadır. Toplumbilimin konusu, toplumsal hallerin bağımlı olduğu kanunları aramaktır diyen Sarp, sonraki başlıklarda toplumsal hallerin fizik, kimya, biyoloji ve psikolojiden nasıl ayrılması gerektiğini açıklamıştır. Ardından cemiyet, cemiyet-fert ilişkileri, cemiyet sınıflandırmaları konularına özellikle Durkheimci ekole göre açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Toplumbilimle uğraşanlar başlığında ise Platon, Aristo, Comte, Moore, Condorcet gibi isimlerin birtakım çalışmalarına ve açıklamalarına yer verilmiştir. Toplumbilimi; genel

³⁷ Ayhan Dever, “Erken Cumhuriyet Döneminde Yerli Düşünürler Tarafından Türkçe Yazılan Sosyolojiye Giriş Mahiyetindeki Kitapların Sistematik Analizi”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl: 2, Sayı: 2/2, Haziran 2014, s. 148-168

³⁸ Hatemi Senih Sarp, **Toplumbilim**, 1. baskı, A. Halit Kitabevi, İstanbul, 1942; Toplumbilim, 2. baskı, A. Halit Kitabevi, İstanbul, 1944; Toplumbilim, 23. baskı, A. Halit Kitabevi, Kolay ve Kısa El kitapları Serisi:7, İstanbul, 1947, bkzn. Medine Akgül, A.g.e. s. 30-32

³⁹ Dürder, **A.g.e.**, s. 46

toplumbilim, genel morfoloji ve genel fizyoloji olarak üç kısma ayıran yazar, ardından bu ayrımların sistematik bir şekilde tasnifini yapmıştır.”⁴⁰ Hatemi Senih Sarp’ın toplumla ilgili açıklamalarında Durkheim-Gökalp-İzzet çizgisini açıkça görülmektedir.

Hatemi Senih Sarp’ın yaptığı çalışmanın bir sonraki başlığında ise Aile Sosyolojisi adı altında cemiyetlerin geçirdikleri aile şekillerine yer verilmiş ve totemli klan, jens (totemi olmayan klan), Roma ailesi, soy ailesi, zadruga, Jerman ailesi, modern aile olarak sınıflandırılan aile tipleri ile ilgili olarak açıklamalar yapılmıştır. Bir sonraki bölümde Siyasal toplumbilim başlığı yer almaktadır.

Bu başlık altında aşiret ve aşiret tipleri, kent, imparatorluk, derebeylik, modern ulus kavramları açıklanmıştır. Devlet ve evrimi başlığında ise eski devletin genel özelliklerine vurgu yapılmış ve yeni devletin (modern) nasıl oluştuğu açıklanmaya çalışılmıştır. Ardından devletçilik, devletin sınıflandırılması konularına yer verilmiş ve bu sınıflandırmalar özellikle Aristo, Montesquieu ve bazı toplumbilimcilere göre yapılmıştır. Ekonomik toplumbilim kısmında ise ekonominin tanımı yapılmış ve ekonomik haller sınıflandırılmaya tabi tutulmuştur. Bunlar avcılık, çobanlık ve tarım devleti şeklinde açıklanmıştır. Sonrasında tabiat, emek, sermaye, değiş-tokuş, iş bölümü, para, fiyat-değer, yarışma, kredi, banka, mülkiyet, mülkiyetin kökeni, sosyalizm gibi kavramlar üzerinde durulmuştur. Hukuki toplumbilim başlığı altında ise hukuki olay, sosyoloji bakımından hukuk, suç, ceza, suçlu, suçun sebepleri açıklanmaya çalışılmıştır. Ahlak kısmında ise sosyolojik açıdan ahlak, ülkü ve cemiyet ilişkisine değinilmiştir. Dinin toplumsal menşei başlığında ise dinin tanımı, sosyologların dine bakışı, animizm, totemizm gibi konulara yer verilmiştir. Sanatın toplumsal menşei kısmında ise sanat kavramına ve sanatın toplumsal işlevine değinilmiştir. Bilimin toplumsal menşei başlıklı son bölümde ise bilim ve sihir, bilim ve din konuları açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmada sosyolojiye ilişkin mini bir sözlüğün bulunması, çalışmanın asıl önemli kısmını teşkil etmektedir. Zira çalışmanın yayımlandığı dönemde yapılan diğer çalışmalar incelendiğinde, sosyoloji sözlüğüne ilişkin bir kısma rastlanılmamıştır. Ayrıca çalışma, doğrudan sosyoloji dersi için yardımcı kitap olarak hazırlanmış olması ve özet bilgiler içermesi nedeniyle de önem arz etmektedir. Bunun yanı sıra üzerinde durulması gereken bir diğer unsur ise

⁴⁰ Dever, **A.g.m.**, s. 148-168

çalışmaya ait bölüm başlıklarının, neredeyse Mehmet İzzet'in İctimaiyat isimli kitabı ile aynı olmasıdır. Sarp, öğrencisi olduğu İzzet'ten aşırı derecede etkilenmiş ve mini çalışmasındaki bölümlerde, hocası ile aynı konuları açıklamaya çalışmıştır.⁴¹

Çok büyük bir değişikliğe gidilmeden birkaç baskısı yapılan ve 1952 yılından itibaren ders kitabı olarak okutulan Hatemi Senih Sarp'ın hazırlamış olduğu 136 sayfalık Sosyoloji: Liselerin Son Sınıflarına (Yeni Lise Kitapları) adlı sosyoloji ders kitabı, 1954 yılında 152 sayfa olarak ikinci baskısı, 1957 yılında 160 sayfa olarak üçüncü baskısı yapılmıştır. İstanbul'da kütüphanelerde yaptığımız bütün araştırmalara rağmen kitabın 4. ve 5. baskılarına ulaşma imkanı bulunamamıştır.

Yardımcı ders kitabı olarak hazırlanan ve 1952 yılındaki baskısı yapılan Hatemi Senih Sarp'ın lise sosyoloji ders kitabı Menderes döneminde çok dikkat çekmemiştir. Kitap, 1960 ihtilali sonrasında dikkat çekici özelliklere sahip olmuştur. Şöyleki;

Hatemi Senih Sarp'ın hazırlamış olduğu ve 27 Mayıs ihtilalinin ardından 1962 yılında 160 sayfa olarak 6. baskısı yapılan Sosyoloji (Yeni Lise Kitapları) adlı ders kitabında; 1960 ve 1961 yılına ait Tebliğler Dergisinde yayınlanan 27 Mayıs ihtilali ve sonuçları yer almış, mevcut hükümetin politikalarına ve döneme hakim olan siyasi görüşe uygun açıklamalar yapılmıştır. Ancak 4. ve 5. baskıları ile ilgili bilgilere ulaşamadığımız Sosyoloji adlı ders kitabında, 1960-1961 tarihli tebliğler dergisinde yer alan 27 Mayıs ihtilali ile alakalı olarak bir bölümün yer alması düşündürücü ve ayrıca araştırmaya muhtaç bir konu olacaktır. Zira Hatemi Senih Sarp 27 Mayıs 1960 ihtilalinden üç ay sonra hayatını kaybetmiş, ilki ölümünden kırk gün sonra, 16.09.1960 tarihinde, ikincisi 1961 tarihinde tebliğler dergisinde yer alan değişiklikleri görememiştir. Dolayısıyla bu değişikliklerin kimler tarafından yapıldığı ve Hatemi Senih Sarp'ın kitabında nasıl yer aldığı konusu, dikkat çekici bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır.

1924 yılından itibaren liselerde okutulmaya başlanan sosyoloji ders kitaplarının nasıl olacağı, hangi konulara yer verileceği ve içeriğinin ne olacağı konusu, müfredat programları ile sınırları çizildiğinden, aynı müfredat programına

⁴¹ Dever, **A.g.m.**, s. 148-168

göre yazılan kitapların konu başlıkları hemen hemen aynı olduğunu söyleyebiliriz. Bu bakımdan Hatemi Senih Sarp'ın hazırladığı lise sosyoloji ders kitabının konu başlıklarının aynısını, Nurettin Topçu'nun hazırlamış olduğu sosyoloji ders kitabında da bulmamız mümkündür. Ancak alt başlıklar ve içerik bakımından farklılıklar göze çarpmaktadır.

Hatemi Senih Sarp'ın hazırlamış olduğu lise sosyoloji ders kitabında⁴² yer alan sosyoloji ve konusu ile ilgili açıklamalarda, Mehmet İzzet'in ve buna bağlı olarak Gökalp'in ve nihayet Durkheim'in etkisini açıkça görebiliyoruz. Türkiye'de sosyoloji ders kitaplarının geleneksel çizgisi Gökalp, İzzet, Durkheim içinde yer almakla birlikte, özellikle incelediğimiz 6. baskıdan itibaren 27 Mayıs askeri müdahalesinin izlerini taşıdığına da şahit oluyoruz.⁴³ Milli Eğitim Bakanlığı'nın Tebliğler Dergisinde yer alan değişiklikler, sosyoloji ders kitapları için geçerli olan düzenlemeleri içerse de diğer sosyoloji ders kitaplarından, özellikle Nurettin Topçu'nun hazırlamış olduğu lise sosyoloji ders kitabından, önemli farkını ortaya koymaktadır.

Aynı dönemde yazılan diğer ders kitaplarında olduğu gibi, Türk toplumu ile ilgili örneklemelere pek yer verilmeyen kitabın, “İlerlemiş Cemiyetler” konu başlığının incelendiği Beşinci Bölümde; “Millet Gerçeği ve Oluşu (Türkiye’de millet anlayışının evrimi ve milliyetçilik prensibi)” konusu aydınlatılmaya çalışılmaktadır. Mehmet İzzet ve Necmettin Sadak'ta olduğu gibi, imparatorluktan milli devlete geçiş sürecinde birbirinden farklı unsurlara ortak bir kimliğin belirlenmesi çabasını, Hatemi Senih Sarp'ta da görmekteyiz. O da diğerleri gibi kendi anlayışına göre ve mevcut siyasi atmosfere uygun olarak milleti oluşturan unsurları tanıtmaktadır. Milletin, “uzun bir tarih evriminin sonunda meydana çıkan bir teşekkül olduğunu” ifade eden Sarp, Nurettin Topçu'nun millet anlayışının tam tersi bir tanımlama getirmiştir. Yazar'a göre; “milletin meydana gelmesi için toprak birliği, dil birliği, ırk birliği ve menfaat birliği, hatta bazı şartlarda din birliği lazımdır. Fakat milleti meydana getirmek için, bu şartlardan hiçbiri, tek başına yetmez. Millet, aslında

⁴² Hatemi Senih Sarp, **Sosyoloji**, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1962

⁴³ 27 Mayıs İhtilalinden iki buçuk ay sonra hayatını kaybeden Hatemi Senih Sarp'ın kitabında ölümünden sonra yayınlanan Tebliğler Dergisinde istenen düzenlemelerin nasıl yer aldığı ya da kimler tarafından ilave edildiği araştırmaya muhtaç bir konu olduğunu tekrar hatırlatmak gerekir.

manevi bir gerçekliktir. Millet bir birliktir ve bu birliğin tekamül etmiş şuurudur.” Millet kimliğinin oluşmasında “toprak birliği”nin gerekli şartlardan biri olduğunu ifade eden Hatemi Senih Sarp, millet kavramını coğrafyaya hapseden Nurettin Topçu’nun aksine, bunun olmazsa olmaz bir şart olmadığını, toprak birliği olmadan da milletlerin teşekkül edebileceğini izaha çalışır. O’na göre “Vatanlarını sürekli veya sürekli bir zaman için kaybetmiş milletler, yok olmamışlardır. Demek ki, millet varlığı için, toprak birliği gibi, coğrafyaya ait şartlar gereklidir, fakat milleti tek başına meydana getirebilen şartlar değildir.” Milleti oluşturan temel belirleyicileri değerlendiren Hatemi Senih Sarp, ırk birliğini “milletin oluşu için gerekli şartlardan biri” olarak gördüğünü ifade ettikten sonra “ırk birliğinin bir sebep değil, bir sonuç olduğunu” göstermeye çalışır. Daha sonra millet oluşumunda dil birliğine ihtiyaç olduğunu söyleyen Sarp için; milli birliğin kuruluşunda, dil birliğinin büyük tesiri bulunmakta, millet hayatında olmazsa olmaz bir öneme sahiptir. Bununla beraber dil birliği “tek başına milleti teşkile کافی gelmemektedir.” Din birliğinin millet kimliğinin oluşmasında önemli bir yere sahip olmadığını örneklerle açıklayan yazar, Nurettin Topçu’nun milletleri tabii hudutlarla sınırladığı açıklamalarının tam tersini savunur. O’na göre; “millet tabii hudutlarla çevrilmiş topluluk manasına alınamaz; milletler, dağlar, denizler, büyük nehirler gibi tabii hudutlarını aşabilirler. Toprak bir millete kendi şeklini kabul ettiremez.” Türk milletini Anadolu coğrafyasına ve Türk tarihinden kopararak Anadolu’nun fethine sıkıştıran Nurettin Topçu’nun aksine Sarp, “bir millet, birden bire değil, uzun bir tarih tekamülünün sonunda meydana geldiğini ifade eder. Sarp’a göre, “müşterek hatıralar ve kahramanlıklarla dolu geniş bir tarih içinde doğan, kuvvetlenen manevi birlik, duygu ve ülkü birliği, milletin fertlerinde, gelecek günlerde de beraber yaşamak iradesini yaratıyor. Millet duygu ve düşüncede, kültür ve gelenekte birlikten meydana gelir. Bu birlik, millete bağlı fertlerin vicdanlarında bir değerler sistemi halinde yaşar. Milletin manevi varlığını meydana getiren budur.” O halde “millet, dil, kültür, duygu, ülkü ve düşünce birliği ile birbirine bağlı, vatanları bir olan ve beraber yaşamak için aynı duyguyu taşıyan insanların meydana getirdiği siyasi bir topluluktur.”

Hatemi Senih Sarp bu bölümde, cumhuriyetin kuruluşunda imparatorluktan miras kalan birbirinden farklı unsurları Türk milleti tanımı içerisinde eritilmesi ve

Türk kimliğinin genel bir kabul görmesi için önem kazanan belirleyicileri kullanarak, Nurettin Topçu'nun ve Menderes döneminin millet anlayışının geçersizliğini ortaya koymaya çalışır. Türk milletinin tanımlanmasında, Türk toplumunu oluşturan ana unsurun karakteristik özelliklerini kullanarak, hiçbir toplum kesitini dışlamadan cumhuriyetin kuruluş felsefesine uygun bir tanımlama getirir. Böylece reddi miras anlayışı ile Atatürk ve dönemini reddeden ya da görmemezlikten gelen Menderes Dönemi ve bu dönemin sözcülüğünü üstlenen Nurettin Topçu'nun hiçbir bilimsel dayanağı bulunmayan açıklamaları yeniden gözden geçirilir ve bu anlayışın tarihi ve sosyal temellerden uzak bir anlayış olduğu açıkça gösterilir.

Millet kavramını Türk toplumunun sosyolojik temellerine oturtan Hatemi Seniğ Sarp, daha sonra "Türkiye'de millet anlayışının evrimi ve milliyetçilik prensibi" konusunu ele alır. Bu ele alışı, Necmettin Sadak'ın Türk toplumunun gelişme çizgisi ile ilgili açıklamalarını esas alıp, Türk milletinin tarih içerisindeki tekamülünü ve cumhuriyet dönemi ile birlikte gelinen toplumsal aşama temellendirilmeye çalışılır. Hatemi Seniğ Sarp Necmettin Sadak'tan mülhem açıklamalarında "Orta Asya'dan başlayıp zaman zaman hakanlıklar ve ilhanlıklar kurmuş; Asya; Avrupa'yı kaplayıp Afrika'ya taşmış Türk cemiyetinin kolları, nihayet Osmanlı imparatorluğu devrinden geçerek, bugünkü evrimleşmiş ve tek kitle halinde Türk milletini vücuda getirmiştir. Bunun içindir ki, Türkiye'de millet fikrinin doğuşu cemiyetlerde görülen sosyal tekamüle uygun bir şekilde başlamıştır. Osmanlı imparatorluğu devrinde, siyasi ve geçici bir birlik olan Osmanlı imparatorluğu fikriyle, millet kavramını birbirinden ayırt edemiyorlardı. Türkiye'de millet fikri, imparatorluk devrinin son çözülme devrinde başlar; tarih ve dil hareketi şeklinde meydana çıkar" diyerek Nurettin Topçu'nun ve Menderes döneminin millet ve milliyet ile ilgili açıklama ve politikaların geçersizliğini gösterir. Buradan hareketle Hatemi Seniğ Sarp yine Necmettin Sadak'ın açıklamalarına dayanarak, Türk milliyetçiliğinin doğuşu ve kapsamını göstererek Atatürk İlke ve İnkılaplarını ve milliyetçilik ilkesinin sosyal dayanaklarını göstermeye çalışır. Sarp'a göre "Türk İnkılabının esaslı prensiplerinden biri, milliyetçiliktir; asrın ilerleme ve teknik hareketlerinde, öteki milletlerle beraber yürümek; fakat milli karakter ve benliği korumaktır; medeniyette Batı medeniyeti; kültürde Türk kültürü. Türk İnkılabı,

millete kendi tarihini, doğru olarak öğretmeyi iş edindi; Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti kuruldu.

Türk kimliğinin olmazsa olmazı olarak tanımladığı dil, Sarp için milliyetin en önemli elemanlarından biridir. Türk İnkılabının, dili Türkçeleştirmek için, esaslı bir milliyet hareketine giriştiğini (Türk Dili Tetkik Cemiyeti) ifade eden Yazar’a göre, Türkçeyi Arapça ve Farsçadan kurtarmak ve Türk’e kendi dilini öğretmek, milliyet duygusunu ve milli birliğe bağlılığı kuvvetlendirir. Milliyeti ve milliyet duygularını yayan en önemli eleman kültür birliği, milli kültür olduğun dile getiren Sarp, tarih ve dil milliyetçiliği ile beraber, ahlakta ve güzel sanatlarda milli birliğe kıymet vermek, bu prensibin icabı olduğunu belirtir. Böylece Türk milleti ve Türk milliyetçiliği kavramı ile ilgili Menderes dönemindeki anlayış yok sayılır ve Atatürk dönemindeki millet ve milliyet tanımlaması yeniden önem kazanır.

Yukarıda yaptığımız açıklamalardan hatırlanacağı üzere, birincisi 16.09.1960 tarihinde, ikincisi de 1961 tarihinde Tebliğler Dergisinde Milli Eğitim Bakanlığının lise sosyoloji ders kitaplarında 27 Mayıs ihtilali ile ilgili açıklamaların yer almasını isteyen yazısından sonra, Hatemi Senih Sarp’ın hazırlamış olduğu sosyoloji ders kitabının 1962 tarihli 6. Baskısının Devlet başlığını taşıyan Altıncı Bölümünde, daha önceki baskılarında olmayan 27 Mayıs İhtilali ile ilgili açıklamalar yer almaktadır. Hatemi Senih Sarp tarafından hazırlanan lise sosyoloji ders kitabının bu bölümünde yapılan eklemenin yazar tarafından yapılması ihtimalinin bulunmadığı kanaatinde olduğumuz bu bölümde; “Devlet” ana başlığı altında “Eski Devlet, Bugünkü Devlet anlayışı, Demokrasi kavramı, Demokrasilerde hürriyet ve kanun nizamı, 27 Mayıs İnkılabımız ve Yeni Devletimiz” alt başlıkları yer almaktadır.

Bu bölümde “Devletin, milletle karıştırılmaması” gerektiğini ifade eden ve “bir milletin, hukuki kişilik (şahsiyet) kazanmasıyla meydana gelen” siyasi bir organizasyon olarak tarif ettiği devletin “cemiyetteki sosyal otoritenin teşkilatlanması” olduğunu söyleyen Hatemi Senih Sarp, demokratik sistemlerin diğer devlet yönetim şekilleri karşısındaki üstünlüklerini izah eder. Buradan hareketle Türkiye Cumhuriyeti Devletin yönetim biçiminin Osmanlı yönetim şekli karşısındaki üstün yönlerini göstermeye çalışan Sarp, yeni döneme sosyolojik bir açıklama getirir. Sosyolojide devletlerin “Kast esasına dayanan devletler ve Eşitlik

esasına dayanan devletler” şeklinde sınıflandığını ifeda eden Sarp, kast esasına dayanan devletlerin “sınıf ve zümre farkı gözeten, yani eşitlik olmayan devletler” olduğunu; eşitlik esasına dayanan devletlerin ise “sınıf farkı, zümre imtiyazları gözetmeyen demokrasilerde görülen devletler olduğunu belirtir. Böylece ülkemizin cumhuriyetle birlikte elde ettiği üstün niteliklere vurgu yapmak ister.

Hakimiyetin kaynağı konusunda eski ile yeni dönemi karşılaştıran ve “hakimiyetini dinden alan ve kayıtsız, şartsız emreden bir otorite olarak tanıttığı Eski devletlerle bugünkü devletleri mukayese eden Sarp, çağdaş devletlerin “Devlet hakimiyetini dinden almadığını ve layık olduğunu; kayıtsız şartsız emreden eski devletlerin aksine, amme hizmetleriyle uğraşan devlet haline geldiğini” ifade eder. Cumhuriyetle birlikte Anayasada yerini bulan sosyal devlet ilkesinin modern devletlerin temel prensibi olduğunu dile getirerek, yeni devlet anlayışı ile birlikte devletin görevlerinin de arttığını belirten Sarp, devletin dinin tesirlerinden kurtulduğunu ve görevlerinin arttığını izah eder. Daha önce devletin yalnız Milli müdafaa ve Adalet işleriyle uğraşırken, bugünkü devletin görev sahalarının genişlediğini ve yeni görevler üstlendiğini dile getiren Yazar, buna paralel olarak yeni devlet anlayışı ile birlikte devlet algısının da değiştiğini söyler. Sarp, Cumhuriyet rejiminin temel ilkelerinden biri olan sosyal devlet anlayışı gereği devletin eğitim, sosyal yardım gibi görevler üstlendiğini, ayrıca, Türkiye Cumhuriyeti Devletinin tercih ettiği karma ekonomik modelden ve milletlerarası ilişkilerden söz eder.

Cumhuriyet Türkiye’sinin geldiği çağdaş seviyeyi tanıtmaya devam eden Hatemi Senih Sarp Altıncı Bölümün Üçüncü kısmında demokrasi ve demokrasi şekilleri ve nihayet tarihi süreç içerisinde demokrasiyi hazırlayan morfolojik, ekonomik ve ideolojik şartlar konularını inceler. Daha sonra dördüncü kısımda yer alan “Demokrasilerde Hürriyet ve Kanun Nizamı” başlığı altında demokrasilerde etkili olan hürriyet anlayışının hak ve sorumlulukları ile “demokrasilerde umumi iradenin ifadesi” olarak tanımladığı kanun nizamı ile ilgili bilgiler aktarmaktadır.

Kitabın daha önceki baskılarında Altıncı Bölümde dört ana başlık yer alırken 1962 yılında yapılan 6. Baskıda yeni bir başlık eklenmiştir. Ancak yukarıda bahsettiğimiz gibi, Tebliğler Dergisinde yayınlanan düzenlemelere uygun olarak

eklenen ve nasıl eklendiği konusunda yeterli bilgi ve kaynaklara ulaşamadığımız “27 Mayıs İnkılabımız ve Yeni Devletimiz” adını taşıyan yeni bir başlık eklenerek⁴⁴ dönemin siyasi otoriteleri tarafından kendisinden istenen görevi yerine getiren Hatemi Seniğ Sarp, 27 Mayıs 1960 ihtilalinden üç ay sonra hayatını kaybetmiştir. Birincisi yazarın ölümünden kırk gün sonra yayınlanan 16.09.1960 tarihli Tebliğler Dergisinde, ikincisi 05.10.1961 tarihli Tebliğler Dergisinde, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yayınlanan düzenlemeye göre lise sosyoloji ders kitaplarında; “Prof. Enver Ziya Karal ve Dr. Selahattin Tansel’in Bakanlıkça yayımlanan, “27 Mayıs İnkılabının Hazırlık Safhası ve Oluşu” ve “27 Mayıs İnkılabını Hazırlayan Sebepler” adlı eserleri öğretimde esastır” şeklindeki genelde uygun olarak, 1962 yılında 6. baskısı yapılan eserde düzenlemeye gidilmiştir. Tekrar altını çizerek olursak, bu düzenlemenin Hatemi Seniğ Sarp tarafından yapılması mümkün görülmemektedir. Ancak, ister yazar tarafından yapılsın, isterse başkaları tarafından böyle bir düzenlemeye gidilsin, lise sosyoloji ders kitaplarının devlet ideolojisinin ve bu ideolojiye uygun düzenlemelerin meşrulaştırılması görevi ile donatıldığı açıkça görülmektedir.

05.10.1961 tarih, Cilt 24, 2762-24 sayılı Tebliğler Dergisinde Milli Eğitim Bakanlığı bir düzenleme yaparak Tebliğler Dergisi 05.10.1961, Cilt 24, Sayı 2762-24 Tebliğler Dergisinde yayınlanan şekli ile “Prof. Enver Ziya Karal ve Dr. Selahattin Tansel’in Bakanlıkça yayımlanan, “27 Mayıs İnkılabının Hazırlık Safhası ve Oluşu”, “27 Mayıs İnkılabını Hazırlayan Sebepler” adlı eserleri öğretimde esastır” denilerek 27 Mayıs ihtilalinin öne çıkarılması ve meşrulaştırma çalışmalarının yapılması talebi, bu dönemde sosyoloji ders kitaplarına eklenen bölümlerin devlet politikasının ve ideolojik yaklaşımın ne derece belirleyici olduğunu açıkça göstermektedir. Bu değişiklikleri dikkate alarak lise sosyoloji kitabına yeni bir bölüm ekleyen yazarlardan biri Hatemi Seniğ Sarp’tır.⁴⁵

Hatemi Seniğ Sarp’ın hazırlamış olduğu lise sosyoloji ders kitabının Altıncı Bölümünde yer alan 27 Mayıs ihtilalinin sebep ve sonuçları ile ilgili açıklama ve

⁴⁴ Yeterli bilgi ve kaynaklara ulaşamayışımızın sebebi, kitabın 4. ve 5. baskılarına ulaşamadığı gibi, konu ile ilgili olarak herhangi bir kaynak bulunamamıştır.

⁴⁵ Yukarıda bahsedildiği gibi, kitapta 27 Mayıs ihtilali ile ilgili olarak eklenen bölümle ilgili 05.10.1961 tarihli Tebliğler Dergisinde yayınlanan düzenleme, Hatemi Seniğ Sarp’ın ölümünden sonra yapılması, bu eklemenin nasıl ve kim tarafından yapıldığı sorusunun cevabı merak konusudur.

değerlendirmelere bakıldığında, bir sosyoloji ders kitabı değil Milli Birlik Komitesinin ihtilal bildirisini andırmaktadır. Tebliğler Dergisinde yayınlanan değişiklikler çerçevesinde “27 Mayıs İnkılabının önemi” anlatılırken, yazar Milli Birlik Komitesinin bir üyesi gibi davranmakta hiçbir sakınca görmemiştir. 27 Mayıs ihtilalinin gerekçeleri anlatılırken, Menderes döneminde yaşanan siyasi, sosyal ve ekonomik bütün olumsuzlukların sorumluluğu dönemin iktidarına yüklenmekte ve 27 Mayıs ihtilalinin yapılmasını ülkemizin geleceği için kaçınılmaz bir zorunluluk olduğu yolunda gerekçeler ortaya konulmaktadır. Menderes hükümeti döneminde Cumhuriyet’in kuruluş felsefesinden uzaklaşılması, Anayasa ve Atatürk İlke ve İnkılaplarının çiğnenmesi ve bir istibdat rejiminin kurulması olarak gerekçelendirilen ve meşrulaştırılan açıklamalarda; “Atatürk 1923 yılında Cumhuriyeti ilan ederken Türk milleti için medeniyet ve kültür alanında yükselme ve gelişme yollarını açmıştır. Fakat 1950 yılından sonra iktidarı eline geçiren bir zümre, kısa bir süre içinde millet ve Devlet kavramlarını inkar ederek Anayasayı, Atatürk inkılaplarını, temel hak ve hürriyetlerimizi sürekli bir şekilde çiğnemeye başladı. Yurdumuzda zulüm ve istibdat idaresi kurmaya çalıştı... Bu durum dünya yüzünde Türk milletinin kazandığı itibar ve saygının sarsılmasına, milli ekonomimizin onarılması imkansız bir surette bozulmasına sebep oldu. Fakat memleketin sürüklenmekte olduğu tehlikeyi anlayan Türk milleti ile onun ayrılmaz bir parçası olan silahlı kuvvetler harekete geçerek 27 Mayıs 1960 günü bu dikta rejimini devirdiler. Cumhuriyetimizi ve demokrasimizi büyük bir felaketten kurtardılar. Bu harekete milli tarihimizde 27 Mayıs İnkılabı denilir. 27 Mayıs İnkılabımız, milletimizin hayatında sayılı büyük kurtuluş günlerinden biri olmuştur. Türk milletinin elinden alınmak istenen hak ve hürriyetlerine yeniden kavuştuğu, maddi ve manevi varlıklarımızın kurtulduğu milli bir ihtilal hareketidir. Milletimize yükselme ve ilerleme yollarını açan, dünya çapında önemi olan yapıcı ve kurucu bir inkılaptır. Bunun için bu devrim devletimizin yeniden kuruluşu hareketidir” şeklinde bir değerlendirme yapılır. Kurmay Albay Alparslan Türkeş’in 27 Mayıs 1960 sabahı radyodan okuduğu ihtilal bildirisi bile bu kadar ağır değildi.⁴⁶ Bu açıklama; yukarıda detaylı bir şekilde izah ettiğimiz 27 Mayıs ihtilali döneminde, özellikle “en iyi ihtilal, en kötü demokrasiden

⁴⁶ Alparslan Türkeş tarafından 27 Mayıs 1960 tarihinde okunan ihtilal bildirisi için bkz. Hulusi Turgut, **Türkeş’in Anıları, Şahinlerin Dansı**, ABC Basın Ajansı Yayınları, İstanbul, 1995.

daha kötüdür” diyen Alparslan Türkeş ve arkadaşlarının 21 Kasım tarihinde tasfiye edildikten sonra iktidarı İsmet İnönü’ye devretmek ve Demokrat Partilileri linç etmek isteyen Milli Birlik Komitesi üyelerinden birinin elinden çıkmış gibi durmaktadır.

Bilimsellikten ve tarafsızlıktan uzak, ideolojik bir üslup ve siyasi bir tutum ortaya koyan bu açıklamaların devamında yazar, 27 Mayıs İnkılabını hazırlayan sebepleri anlatırken de Yassıda yargılamalarındaki iddianamelerin adeta bir özetini vermektedir. Demokrasinin askıya alınışını ve Anayasanın kaldırılışını Demokrasi ve Anayasa adına yapıldığını göstermek için gerekçeler ortaya koyan yazar, 27 Mayıs öncesinde iktidar sahiplerinin; “1950-1960 seneleri arasında memlekette partizan bir idare kurularak Anayasa ve demokrasi prensiplerine aykırı kanunlar çıkarılmaya ve bunun zorla uygulanmasına geçtiklerini, Mahkemelerin bağımsızlığı, basın ve yayın hürriyetleri ile toplanma ve seyahat hürriyetlerini ortadan kaldırdıklarını ve bu suretle demokrasinin temellerinden olan hürriyet ve eşitlik prensiplerini inkar ettiklerini” ifade eder. Yine bu dönemde “Atatürk’ün yaratmış olduğu büyük inkılaplar sürekli ve planlı bir şekilde yok edilmeğe başlandığı; halk yığınlarının dini duyguları istismar edilerek taassup ve irtica hareketlerinin teşvik edildiği; Kara çarşaf, tekke ve medreselerin çoğalması, Arap harfleriyle öğretim, gibi gerici faaliyetler korkulacak surette artmaya başladığı ve gerici ve inkarcı bir siyaset ile memleket ortaçağ devrine sürüklenmeğe başlandığını” vurgular. Demokrat Parti dönemini eleştiren ve siyasi bir rakip tavrı ile, hatta CHP’li bir siyasetçi edasıyla eleştirilerine dayanak arayan Yazar’a göre bu dönemde; “her işte partililik gözetilerek partiden olanlara kanunsuz menfaat sağlanırken partiden olmayanlara türlü haksız ve yolsuz muamelelere layık görüldü. Devlet dairelerinde çalışan memurlarla iktisadi devlet teşekkülleri ve ticaret erbabı üzerinde baskılar yapılarak haksız ve kanunsuz menfaat sağlandı. Halk arasında ayrılıklar ve ikililer baş gösterdi. Milli birlik korkunç bir surette sarsıldı. Plansız ve hesapsız işlerle bir sürü israflar yapılarak ekonomi hayatımız ve devlet hazinesi büyük zararlara uğratıldı. Paramızın değeri düştü, dış memleketlere altından kalkılması çok zor büyük borçlar yapıldı. Hayat pahalılığı ölçsüz bir şekilde arttı. Buna karşılık partili bazı şahıslar büyük servet topladılar. Kanunlar yurttaşlara eşit olarak uygulanmadığından mal ve can

emniyeti sarsıldı. Bu gidişi beğenmeyen ve tenkit eden aydınlar ve gazeteciler türlü bahanelerle haislere atıldılar, bir kısım sokaklarda tecavüze uğradılar. Çeşitli yasaklar koyarak halkın hakikatleri öğrenmesine engel olmak istediler. Dış memleketlerden gelen uyurma seslerine kulak asılmadı, dünya yüzünde medeni bir memleket olarak itibarımız sarsıldı. Millet namına işleri kontrol ile görevli eski Türkiye Büyük Millet Meclisindeki milletvekilleri, parti çoğunluğuna dayanarak bu haksızlıklara karşı denetleme vazifelerini yapmadılar. Fazla olarak birçoğu bu kanunsuz işleri alkışladılar. Bazıları da kişisel çıkarları arkasında koşarak kazanç yolunu tuttular.

Muhalefette olan siyasi bir partinin iktidar partisine karşı kin ve nefret içeren siyasi bir bildiri şeklinde kaleme alınan bu değerlendirmenin ardından yazar bütün bu şartlar altında ülkenin ve milletin uçurumun kenarına geldiğini ve nihayet “27 Mayıs gecesi Türk silahlı Kuvvetlerinin harekete geçerek dikta idaresini devirerek idareyi ele aldığını ve Cumhuriyetimizi ve milleti kurtardığını” dile getirir. “27 Mayıs inkılabından itibaren sarsılan ve bozulmuş olan devlet idaresini yeniden düzene koymak, milli ve sosyal hayatımızı demokratik esaslara göre teşkilatlandırmak için faaliyet” başladığını ifade eden yazar, bu dönem çalışmalarını da iki başlık altında toplar. Bu başlıklardan birincisi Milli Birlik Komitesinin çalışmalarını içermektedir. Seçimle gelen bir iktidarın, darbe ile gönderilmesi ve demokrasinin askıya alınması hadisesini, demokratik bir davranış şekli olarak gösteren yazar; Türk Silahlı Kuvvetleri, iktidara geldikten sonra yaptığı ilk çalışmalarında “memlekette demokrasiyi kaldırarak baskı rejimi kuran eski iktidar mensuplarını yakaladığını ve vazifesini yapmayan ve kötülükleri alkışlayan, Anayasaya aykırı kanunların çıkarılmasına vasıta olan Millet Meclisini dağıttığını” dile getirerek ihtilalin gerekçelerine akla uygun açıklamalar getirmeye çalışır. “Şahsi nüfuz ve ihtiraslarla zümre menfaatini temsil eden kaba bir kuvvet haline gelen” Demokrat Parti iktidarına karşı, 27 Mayıs ihtilali ile meşru bir müdahale yapıldığını ifade eden yazara göre, “Anayasaya aykırı kanunların çıkarılmasına vasıta olan ve görevini yapmayan Millet Meclisinin de meşruluğunu kaybettiği ve bundan dolayı da bu iktidarın devrilmesinin meşru ve kanuni bir vazife olduğu” yönündeki profesörler heyetinin raporu doğru ve geçerli bir rapordur. Meclisin dağıtılmasıyla yerine Milli

Birlik Komitesinin kurulduğunu, her şeyin yeniden düzenlenmesi gerektiği ve bu sebeple de geçici bir Anayasa hazırlandığını ve yeni bir hükümet kurularak devlet işlerinin yeniden görülmeye başlandığını ifade eden yazar, bu dönemde memlekette sarsılan hukuk düzenini ve demokrasiyi yeniden kurmak için önemli kanunlar çıkarıldığını, kısa zamanda kanunsuzlukların ve yolsuzlukların önlendiğini ve Anayasaya aykırı, antidemokratik kanunların kaldırıldığını ve yurttaşlar arasında ikilik yaratan partizan idarenin yok edildiğini” büyük bir heyecanla anlatır.

27 Mayıs ihtilalinden sonra milli ve sosyal hayatımızı demokratik esaslara göre teşkilatlandırmak için faaliyet gösteren Milli Birlik komitesi, seçimlerle milletin temsilcisi olan T.B.M.M. üyeleri işe başladığı güne kadar devam ettiğini söyleyen yazar, bu dönem çalışmaları ile ilgili olarak attığı “Yeni devletimizin temel kuruluşları” adlı başlıkta; 1961 Anayasasını ele almaktadır. Eski Anayasa’da görülen eksikleri tamamlamak ve daha sağlam temellere dayalı yeni bir Anayasa hazırlamak maksadıyla 6/1/1961 yılında, seçim suretiyle toplanan temsilciler ile birlikte, Milli Birlik Komitesi ve Bakanlardan meydana gelen ve bir Yasa Meclisi olan Kurucu Meclisin toplandığını; 8 Temmuz 1961 tarihinde yapılan bir referandum ile Yeni anayasanın kabul edildiğini izah eden yazar; Yeni Anayasa ile “Yeni devletimizin tam bir demokrasiye göre teşkilatlanması için gerekli hükümleri koyduğunu” göstermeye çalışır. Getirilen yenilikleri özetleyen yazar, yeni Anayasa ile birlikte “vatandaşların kişisel hak ve hürriyetlerinin daha açık bir şekilde güvence altına alındığını, vatandaşların kanun önünde eşitliğinin sağlandığını” ifade eder ve Seçim Kanununda yapılan düzenlemeleri aktarır.

Bu anlatılardan en ironik olanı da şu olsa gerektir; bir yanda ihtilalin gerekçeleri olarak en başta Anayasayı çiğnemek olarak gösterilirken diğer yanda yapılan ilk işlerden birinin Anayasa değişikliği olmasıdır. Devletin her ne kadar daha sağlam temeller üzerine bina edilmesi olarak meşruluğunu temellendirseler de, her halde, ihtilallerin kendi meşruiyetini sağlama aracı olarak ilk elde yeni Anayasa hazırlamaları olacaktır.

Hatemi Senih Sarp’ın hazırlamış olduğu liseler için sosyoloji ders kitabının altıncı baskısının Altıncı Bölümünde yer alan 27 Mayıs ihtilali ile ilgili açıklamaların, Tebliğler Dergisinde atıfta bulunulan Dr. Selahattin Tansel’in “27

Mayıs İnkılabının Hazırlık Safhası ve Oluşu”⁴⁷ adlı çalışmasının bir özeti olduğu ve daha sonra yazara rağmen eklemleendiği ihtimali ağırlık kazanmaktadır. Daha önce yazılan sosyoloji ders kitaplarına bakıldığında, yeni kurulan cumhuriyet rejiminin öncelikleri bilimsel temellere oturtulmaya çalışılmış ve meşrulaştırılma gayreti içerisinde girilmiştir. Oysa ki, Hatemi Seniğ Sarp’ın hazırlamış olduğu ve liselerde ders kitabı olarak okutulan sosyoloji kitabına eklenen 27 Mayıs ihtilali ile ilgili bölümde bütün bilimsel kaygılar terk edilmiş, soğuk savaş döneminde totaliter rejimlerin uyguladığı ideolojik eğitim anlayışıyla bir dönemin değerlendirilmesi yapılmış ve yetişen nesillerin, bir önceki döneme ve o dönemin yöneticilerine karşı kin duymaları hedeflenmiştir. Menderes Dönemi ile alakalı olarak yazarın değerlendirmeleri; yukarıda geniş bir şekilde yer verdiğimiz 27 Mayıs askeri müdahalesi sonrasında iktidarı CHP’ye teslim etmek isteyen ve İsmet İnönü tarafından yönlendirilen Milli Birlik Komitesi üyelerinin yaklaşımları ile; ve yine 21 Şubatçıların tavırları ile birebir eşleşmektedir. Menderes Döneminde okutulan ve Atatürk Dönemi ile birlikte Atatürk İlke ve İnkılaplarını görmezden gelen Nurettin Topçu’nun aksine, Hatemi Seniğ Sarp’ın hazırlamış olduğu sosyoloji ders kitabında Menderes Dönemi tamamen reddedilmekte, hatta mahkum edilmektedir. Her iki dönemde de, yazılan ders kitapları aracılığıyla bir iktidar kavgasının içerisinde yer alınmakta, bilimsel kaygılardan uzaklaşmaktadır. Halbuki, daha önce yazılan lise sosyoloji ders kitapları, günlük siyasi kavgalardan uzak, daha çok devlet ideolojisinin meşrulaştırılması aracı olarak kullanılıyor, yeni kurulan Cumhuriyet rejiminin önceliklerine yer veriliyordu.

Bir yandan Demokrat Parti dönemi ile hesaplaşan, diğer taraftan da Nurettin Topçu öncesi geleneği sürdürerek cumhuriyetin temel ilkelerini tanıtmaya ve meşrulaştırma gayreti içerisinde olan Hatemi Seniğ Sarp tarafından hazırlanan lise sosyoloji ders kitabının Yedinci Bölümünde “Din Hayatı” ana başlığı altında “Layıklığın Meydana Gelmesi” ve “Layıklığın Sosyal Kurumlar Üzerinde Tesiri” başlıkları yer almaktadır. Sosyal bir kurum olan dinin sosyal hayattaki yerini ve din hayatının toplumsal gelişmeye paralel olarak gösterdiği evrimi anlatan Yazar, daha sonra laiklik anlayışının ortaya çıkışı ve gelişmesi konusunu ele alır. İnsanlığın

⁴⁷ Selahattin Tansel, 27 Mayıs İnkılabının Hazırlık Safhası ve Oluşu, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1960

gelmiş olduğu aşamada laikliğin kaçınılmaz bir sonuç olduğunu düşünen Sarp’a göre laiklik anlayışı ile birlikte “din işleri ile devlet işleri birbirinden ayrılmış; bilim ve felsefe “teoloji”nin tesirlerinden sıyrılmış; dinin hukuk ve ahlak üzerindeki nüfuzu ortadan kalkmış; eğitim dinin baskısından kurtulmuştur.”

Hatemi Senih Sarp’ın laiklik konusundaki açıklamaları, Nurettin Topçu’nun aksine, lise seviyesinde anlaşılabilir bir sadelikte ve resmi ideolojinin ortaya koyduğu laiklik anlayışı ile örtüşen bir değerlendirme olarak karşımıza çıkmaktadır.

Gökalp-İzzet-Sadak çizgisinde ilerleyen ve Osmanlı’nın enkazları üzerinde kurulan Cumhuriyetin üstünlüklerini tanıtmaya devam eden Hatemi Senih Sarp’ın lise sosyoloji ders kitabının Sekizinci Bölümü Aile Sosyolojisine ayrılmıştır. Bu bölümde “Ailenin Yapısı” ana başlığı altında “Karı-Koca Ailesi, Kadının Hukuk Durumundaki Gelişmeler ve Türk Kadınının Sosyal Durumunda Gelişme” konuları değerlendirilmektedir. Toplumsal gelişmelere paralel olarak aile kurumunun da değiştiğini ve geliştiğini ifade eden Sarp’a göre, “ilerlemiş cemiyetlerde aile, öteki sosyal kurumlara paralel olarak, evrimlenmiş, siyasi bakımdan eşitlik, din bakımından layıklık meydana gelen cemiyetlerde, aile kurumu da, esaslı surette” değişmiştir. Çağdaş toplumlarda ulaşılan aile şeklinin çekirdek aile olduğunu ve ülkemizde Medeni Kanunla birlikte aile ve Türk kadınının çağdaş haklara kavuştuğunu izah eden Sarp, cumhuriyete geçişle birlikte Medeni Kanunla yapılan düzenlemeler çerçevesinde getirilen yenilikleri ve kanuni düzenlemeleri tanıtır. Ailenin sosyal hayattaki yeri ve önemi ile ilgili olarak Durkheim’in değerlendirmelerini aktaran Sarp, Türk tarihi içerisinde kadının toplum içindeki yeri ile ilgili gelişmelerden kısaca söz eder ve cumhuriyetle birlikte Türk kadınının kazandığı hukuki ve sosyal hakları kısaca özetler. Bu kısımda, “eski Türklerdeki soy ailesi devrine kadının hukuk bakımından erkeklerle eşit olduğunu, Türkler Müslümanlığı kabul ettikten sonra, ataerkil aile şeklini aldıklarını ve Türk kadınının eskiden sahip olduğu haklarının kaybolmasına sebep olduğunu” ifade eden Hatemi Senih Sarp, “imparatorluk devrinin, Türk kadını için, ataerkil aile durumunun tam bir devamı sayıldığını, Türk kadınının sosyal durumundaki gelişmenin, cumhuriyet İnkılabı ile başladığını” anlatır. Cumhuriyet Türkiye’inde aile şeklinin karı-koca ailesi olduğunu, 1926 yılında kabul edilen Medeni Kanunla, kadınla erkek arasında

hukuk bakımından eşitlik sağlandığını dile getiren yazar, Osmanlı döneminde bütün hakları elinden alınmış olan Türk kadınının cumhuriyetle birlikte kazandığı değer ve önemi ve aile konusunda elde edilen üstünlükleri izah eder.

Cumhuriyetin önceliklerini esas alan Mehmet İzzet’de ve yine cumhuriyetin öncelikleri ile birlikte Atatürk İlke ve İnkılaplarını tanıtan ve meşru temellere oturtmaya çalışan Necmettin Sadak’ta olduğu gibi, devlet ideolojisine uygun olarak yeni Türkiye’yi tanıtmaya ve sosyolojik temellere oturtma gayreti içerisinde bulunan Hatemi Senih Sarp’ın sosyoloji ders kitabının Dokuzuncu Bölümü “Hukuk Sosyolojisini” konu almaktadır. İktisat Sosyolojisi konularının ele alındığı Kitabın Onuncu Bölümünden sonra kitabın Onbirinci Bölümünde yine Cumhuriyet Döneminin öncelikleri arasında yer alan “Medeniyet ve Kültür” konuları değerlendirilmektedir. Medeniyet kavramının çağdaşlaşma ile aynı anlama gelmediğini ifade eden yazar, Clark Wissler’ın Amerika’da İnsan ve Kültür adlı eserinden hareketle medeniyetlerin ortaya çıkışı ve gelişmesi ile ilgili bilgiler aktarır. Medeniyet olaylarını “belli bir sosyal çevreye sıkı surette bağlı olmayan sosyal olaylar” olarak tanımlayan Sarp, milletlerin, “inandıkları müspet ilim düşüncesine, kullandıkları istihsal ve teknik araçlarına, bağlı oldukları ahlak ve hukuk sistemlerine göre bir medeniyet zümresine mensup olduklarını” izah ettikten sonra Ziya Gökalp’ın kültür ve medeniyet ile ilgili fikirlerini aktarır.

Hatemi Senih Sarp’ın hazırlamış olduğu lise sosyoloji ders kitabı genel olarak değerlendirildiğinde; lise öğrencilerinin anlayacağı bir dille, sosyolojinin konusu ve içeriğini kısa ve anlaşılır bir şekilde anlatmaya çalıştığı; bir dönemin (Menderes Dönemi) hakim zihniyetinin ideologluğuna soyunan Nurettin Topçu’nun aksine, cumhuriyet döneminin kazanımlarına öncelik veren ve Atatürk ilke ve inkılaplarına öncelik tanıdığı ve Durkheim-Gökalp-İzzet çizgisini sürdürdüğü ifade edilebilir. Buna karşılık, 27 Mayıs ihtilali ile ilgili bölümdeki eklemelerde (eğer bu eklemeleri kendisi yapmışsa), ilim insanı kimliğini bıraktığını ve radikal bir muhalif siyasetçi tavrı ile hareket ettiği söylenebilir.

d- Osman Pazarlı (1896-1981) Sosyoloji

1950 yılında Milli eğitim Bakanlığı tarafından yapılan değişiklikle birlikte lise sosyoloji ders kitabı olarak eğitim hayatımızda yer alan bir diğer eser, Osman Pazarlı'nın hazırladığı ve liselerimizde uzun yıllar ders kitabı olarak okutulan sosyoloji kitabıdır. Ancak Hatemi Seniğ Sarp'ta olduğu gibi Osman Pazarlı'nın sosyoloji ders kitabı da Menderes Döneminde pek de etkili olamamıştır. Zira Pazarlı'nın hazırladığı kitap da Sarp'ın kitabında olduğu gibi konu başlıkları aynı olsa bile Topçu'dan farklı bir anlayışı temsil ediyordu. Bu sebeple bu çalışma da 1960 ihtilalinden sonraki dönemde önem kazanacaktır.

1952 yılında Remzi Kitabevi tarafından 170 sayfa olarak ilk baskısı yapılan Osman Pazarlı'nın hazırladığı “Sosyoloji: Lise Kitapları (Lise 4. sınıf)” adlı ders kitabı, 1954 yılında 159 sayfa olarak 2. Baskısı yapılmış, 1957 yılından itibaren 224 sayfa olarak yine Remzi Kitabevi tarafından “Sosyoloji: (lise 3. sınıf)” adı ile 1975 yılına kadar onbeş baskısı yapılmıştır. Bilgilerinde önemli bir değişiklik yapılmadan farklı yayın evleri tarafından basılan ve lise 3. sınıflarında sosyoloji dersinde okutulan kitabın 1961 yılında yapılan baskısı incelenecektir.⁴⁸ Böylece Milli Eğitim Bakanlığının 1960 ve 1961 yıllarında Tebliğler Dergisinde yayınlanan tebliğinde istenen 27 Mayıs İhtilali ile ilgili değerlendirme ve açıklamaların ders kitaplarına yansımalarının çerçevesini çizmek mümkün olacaktır.

Kahramanmaraş Pazarcık'ta doğan⁴⁹ ve Orta ve Yükseköğrenimini İstanbul'da tamamlayan Osman Pazarlı, 1916 yılından itibaren Milli Eğitim “Bakanlığı'nın çeşitli kademelerinde çalıştı. Lise ve Milli Eğitim Müdürlüğü, Milli Eğitim Bakanlığında Şube Müdürlüğü, Müfettişlik görevlerinde bulundu. Felsefe ve sosyoloji alanında araştırmalar yapmak amacıyla Batı ülkelerinde etütler yaptı. Kırk yıldan uzun bir süre öğretmen okulları ve liselerde felsefe ve pedagoji öğretmenliği yaptı. En son görevi İstanbul Yüksek İslam Enstitüsünde din psikolojisi ve ahlak dersi öğretmenliği idi. “Çocuklarımıza Ahlak Dersleri, Din Eğitimi ve Öğretiminde Genel Metotlar, Felsefe

⁴⁸ Osman Pazarlı, **Sosyoloji: Lise Kitapları (Lise 4. Sınıf)**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1961

⁴⁹ Gerek Maraşlı Şairler Yazarlar Düşünürler ve Diğerleri- Ontoloji ve gerekse Biyografya.com adlı internet sitelerinde Osman Pazarlı'nın Kahramanmaraş'ın Pazarcık İlçesinde doğduğu ifade edilmektedir. Ancak Murat Sülev tarafından hazırlanan Osman Pazarlı ve Din Psikolojisi adlı Yüksek Lisans Tezinde, Osman Pazarlı'nın 1896 yılında Bulgaristan-Pazarcık'ta doğduğu belirtilmektedir. Bkz. Murat Sülev, Osman Pazarlı ve Din Psikolojisi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış **Yüksek Lisans Tezi**, Adapazarı, 2003

Ödevleri, Gençlerimize Ahlak Dersleri, İslam’da Ahlak, Köy ve Şehir İlkokulları İçin Öğretmenin El Kitabı, Mantık, Metinlerle Felsefe Tarihi, Psikoloji Dersleri, Sosyoloji, Yurttaşlık Bilgisi, Din Psikolojisi” adlı eserleri ve ayrıca lise ve dengi okullar için ders kitapları yazan Osman Pazarlı, 1981 yılında İstanbul’da vefat etti.”⁵⁰

27 Mayıs İhtilalinin sonuçlarını göremeyen Hatemi Senih Sarp’ın aksine 27 Mayıs ihtilaline ve ihtilal sonrasında yaşanan siyasi ve sosyal olaylara şahit olan Osman Pazarlı’nın lise 3. Sınıflarda okutulmak üzere hazırlamış olduğu sosyoloji ders kitabı, diğerlerinde olduğu gibi müfredata uygun bir içeriğe sahiptir. Osman Pazarlı’nın hazırlamış olduğu lise sosyoloji ders kitabı, Milli Eğitim Bakanlığının Tebliğler Dergisinde yayınlanan talep ve direktiflerine uygun hareket edilmesine ve bu talepler çerçevesinde, 27 Mayıs İhtilali ile ilgili olarak Devlet Başkanı ve Milli Birlik Komitesi tarafından yapılan açıklamalar ve yayınlanan bildiriler kitabın bazı bölümlerine okuma parçası olarak eklenmesine ve 27 Mayıs İhtilali ile alakalı değerlendirmeler bulunmasına rağmen, lise sosyoloji ders kitapları içerisinde sosyoloji ile ilgili bilgiler açısından en kapsamlı çalışmalardan biri olarak değerlendirilebilir.

Hazırlamış olduğu sosyoloji ders kitabının Birinci Bölümünde; sosyoloji ile ilgili genel bilgiler aktaran Osman Pazarlı’nın sosyolojiyi “toplumları ve onları meydana getiren fertler ve zümreler arasındaki münasebetleri inceleyen pozitif bir ilim” şeklinde tarif etmesi ve sosyolojinin “deney metodu kullanan, yalnız gözlem ve deneye dayanan pozitif bir ilim olduğu” vurgusu yapması, özellikle Auguste Comte ve 20. yüzyıl Pozitivistlerinin yazar üzerindeki etkisini göstermektedir. Kendisinden önce yazılmış olan sosyoloji ders kitaplarında; sosyolojinin konusu olan sosyal olaylarla ilgili bilgilere geniş bir yer verilmemiş, yalnızca toplum tanımlarıyla yetinildiği halde Osman Pazarlı bu bölümde, sosyoloji ve sosyal olaylarla ilgili olarak geniş bir açıklama getirmiş ve diğerlerine nazaran, daha geniş ve bilimsel temellere oturtulmuş bir sosyoloji bilgisi aktarmıştır. İncelenen ders kitabı 27 Mayıs 1960 İhtilalinin hemen akabinde yazılmış olmasından kaynaklanmış olsa gerek, daha önce sosyoloji kitaplarında görmediğimiz bir sosyal olaydan da bahseden Osman Pazarlı, daha sonraki dönemlerde kamu oyu olarak nitelendirilecek olan “umumi

⁵⁰ **Biyografya.com** - “Maraşlı Şairler Yazarlar Düşünürler ve Diğerleri- Ontoloji”, (Çevrimiçi),

efkar” kavramından söz eder. “Bir cemiyetin fertlerinde müşterek olarak yaşayan - açık veya kapalı şekilde- bir duygu veya fikir cereyanı” olarak tanımladığı umumi efkarın demokrasilerde büyük bir öneme sahip olduğunu ve gazeteler, dergiler, mitingler, grevler, kulaktan kulağa dolaşan söylentilerin umumi efkarın bir ifadesi sayılabileceğini dile getirir.

1950-1960 yıllarında köy sosyolojisi alanında çalışmalar yoğunlaşmıştır. “1950-1960 döneminde İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi’nde köy sosyolojisi ile ilgili pek çok monografi ve teorik makale yayınlanmıştır.” Yapılan monografik çalışmaların çoğu “Maurice Bures ile Ph. Robert’in köy monografileri için hazırladıkları bir plana göre yapılmıştır.”⁵¹ Ülkemizde dönemin sosyoloji çalışmalarında sıkça görülen köy sosyolojisi çalışmaları Osman Pazarlı’nın sosyoloji ders kitabına da yansımıştır. Osman Pazarlı’nın sosyoloji ders kitabı, köy ve şehir konularına yer veren ilk sosyoloji ders kitabıdır. Pazarlı, Sosyolojinin Bölümleri başlığı altında Genel Sosyoloji (ve Metodoloji), Sosyal Morfoloji ve Sosyal Fizyoloji ayırımını yaptıktan sonra Sosyal Morfoloji altında ilk kez mekan temelli bir açıklama getirmektedir.⁵²

Sosyolojinin konusu olan sosyal olayların tekrarlanabilir ve üzerinde deney yapılabilir olaylar olmadığı, her sosyal olayın birçok sebebinin bulunduğu ve bu nedenle de kendine özgü özellikler taşıdığı, dolayısıyla sosyolojinin evrensel kurallara ulaşmada güçlüklerle karşılaştığı yönündeki sosyoloji anlayışının aksine Osman Pazarlı temel belirleyicinin aynı olması şartıyla bir toplumda görülen sosyal olayın başka bir toplumda da tekrarlanabileceğini ve dolayısıyla laboratuvar ortamında incelenebileceğini açıklamaya çalışır. Sosyoloji ile ilgili görüşlerinde Durkheim’in etkisi açıkça görülen Osman Pazarlı’nın, yöntem konusunda Durkheim’dan uzaklaştığı, özellikle Monografi yönteminde Durkheim ekolünün karşısında yer alan Le Play’in görüşlerinin etkisi altında olduğu açıkça görülmektedir. Sosyolojinin pozitif bir bilim olduğunu ve bu sebeple de kendine mahsus kanunlara sahip olduğunu ifade eden Pazarlı, Bölüm Sonunda okunacak parçalar kısmına Ziya

⁵¹ Hacı Bayram Kaçmazoğlu, “Türkiye’de Sosyoloji Çalışmaları: 1950-60 Dönemi”, **Sosyoloji Dergisi**, Cilt 3, Sayı 4, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1995, s. 131-190

⁵² Nilgün Çelebi, “Sosyoloji Ders Kitaplarında Köy ve Kente Bakış”, **Bilanço 1923-1998: “Türkiye Cumhuriyetinin 75 Yılına Toplu Bakış” Uluslararası Kongresi**, 10-12 Aralık, TUBA, Tarih Vakfı ve Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayını, Ankara, 1998, s.199-216

Gökalp’ın “Türkçülüğün Esasları” adlı eserinde yer alan “Garba Doğru” başlıklı makalesinin bir bölümünü yayınlar. Burada Gökalp’ın medeniyet ile ilgili değerlendirmelerini aktaran Pazarlı, yazının sonuna Gökalp’ın “Türk milletindenim, İslam ümmetindenim, Garp medeniyetindenim” şeklinde formüle ettiği sosyal ve siyasi kimlik tanımlamasını aktarır.

“Sosyal Morfoloji” ana başlığını taşıyan lise sosyoloji ders kitabının İkinci Bölümünde Osman Pazarlı cemiyetleri suni cemiyetler ve tabii cemiyetler olarak ikiye ayırır. Daha sonra “genetik sınıflandırma ile tarih ve etnografyanın verdiği örneklere bakarak en basitten en mükemmeline doğru cemiyetleri ilkel cemiyetler, toprağa yerleşmiş cemiyetler, ilerlemiş cemiyetler” şeklinde sıralayan Pazarlı, ilkel toplumlardan günümüz toplumlarına kadar geçirdiği aşamalardan sözeder. İnsanlık tarihini Batı toplumlarının gelişme çizgisi üzerinde oturtan ve bütün toplumların bu çizgiyi takip etmek zorunda olduğunu ifade eden Batılı sosyologlarda ve onların ülkemizdeki takipçilerinde olduğunun aksine Osman Pazarlı, toplumsal gelişme tarihi ile ilgili olarak yaptığı sınıflamanın hemen ardından, tek bir çizgide ilerleyen toplumsal tarih açıklamalarının, bütün toplumlar için geçerli olmadığını altını çizer. “Yalnız şuraya dikkat etmelidir ki genetik sınıflamada görülen sıra her cemiyette tıpkısı tıpkısına görülen kesin bir yol değildir. Bazı cemiyetlerde imparatorluklar kurmadan derebeyliğe veya millet haline geçtiler, bazıları da aşiret hayatından derebeyliğe veya imparatorluğa ulaşmışlardır. Zamanımızda dünya yüzünde, sayılan bu evrim şekillerine misal teşkil edecek pek çok cemiyet vardır” diyen Pazarlı, insanlık tarihini tek bir gelişme çizgisine hapsedilemeyeceğinin altını çizer.

Kitabın “Din Sosyolojisi” başlığını taşıyan Üçüncü Bölümünde bütün dinlerde müşterek olan özelliğin kutsal bir şeye inanmak fikri olduğunu ifade eden Osman Pazarlı din olayını sosyolojik bir bakış açısı ile ele alır ve dinlerin evrimini anlatır. Nurettin Topçunun aksine Türk Milletini tarihi gelişim çizgisi içerisinde ele alan yazar, dinle ilgili çalışmasına Abdulkadir İnan’ın Eski Türklerde Şamanizm başlıklı çalışmasını okuma parçası olarak ekler.

“Hukuk Sosyolojisi” başlığını taşıyan Dördüncü Bölümde; hukukun tabii haklar ve adalet prensibi gibi iki temel prensibe dayandığını söyleyen Pazarlı; insan olmak dolayısıyla hürriyet, eşitlik ve mülkiyet haklarına sahip olmadıkça hukuk

kaidesinin yaşayamayacağını dile getirir. Böylece, 61 Anayasasının getirmiş olduğu temel hak ve özgürlüklere vurgu yapan Yazar, hukukun tarih içerisinde geçirmiş olduğu aşamaları klandan başlayarak toplumsal tekamüle paralel olarak laik hukuk anlayışına doğru bir değişim ve gelişim içerisinde olduğunu izah eder ve toplumsal gelişme ile birlikte hukukun dinin etkisinden kurtularak modern ve laik bir hukuk anlayışına doğru tarihsel bir gelişim sürecinin söz konusu olduğunu izaha çalışır.

Ünitenin sonunda suç ve cezanın evrimi ve onunla ilgili teorileri aktaran Osman Pazarlı, bölümün sonuna Milli Eğitim Bakanlığının Tebliğler Dergisinde yayınlanan sosyoloji kitaplarında 27 Mayıs ihtilali ve Milli Birlik Komitesi ile ilgili açıklamalara yer verilmesi yönündeki tebliğine uyarak “Okuma Parçası” bölümüne “27 Mayıs İnkılabının yıl dönümü olan 27 Mayıs 1961 günü Devlet ve hükümet Başkanı ile Milli Birlik Komitesinin yayınlamış oldukları bildirileri eklemiştir. Osman Pazarlı’nın “yaşadığımız yeni devir hakkında önemli görüşleri taşıyan bu iki bildiri gençlik için de faydalı fikirler taşımaktadır” ifadesini kullanarak bildirileri aktarmış olması sosyolojinin siyaset ve yönetimle ne kadar iç içe olduğunun açık bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türk tarihini kendi bütünlüğü içerisinde tanımlayan ve inanç temelli tasniflere itibar etmeyen Osman Pazarlı’nın kitabının Beşinci Bölümünde “Aile Sosyolojisi” başlığı tartışılmaktadır. Bu bölümde Türk tarihinde kadının yeri ve önemi hakkında malumatlar veren ve Pazarlı, Modern Aile (karı-koca ailesi) Tipi ile ilgili bilgi ve değerlendirmeleri aktararak, 1926 yılında kabul edilen Türk Medeni Kanunu ile birlikte Türk kadınının kazandığı haklara değinir. Tarih içerisinde Türk kadınının önemli siyasi ve sosyal haklara sahip olduğunu ve daha sonra bu hakları kaybettiğini vurgulayan Osman Pazarlı’ya göre, “Türk ailesi 1926 senesine kadar şeriat hükümlerine göre kurulmuştu. Türk Medeni Kanununun kabulü ile Türk ailesi de laik bir hukuk ve ahlak kurumu şeklini almıştır.” Buradan hareketle cumhuriyetle birlikte kadını ve aile konusunda elde edilen hakların önemine dikkat çekilmektedir.

Modern Aile’de özellikle laiklik vurgusunu ön plana çıkaran Osman Pazarlı, modern aile ile birlikte ailenin sosyal değerinin arttığını vurgulayarak yeni kazanımları sıraladıktan sonra Türk tarihi içerisinde kadının değerinin gittikçe düştüğünü ve kadının sosyal hayattan gittikçe uzaklaştığını, ancak, totemizm devrini

aşan Orta Asya'daki Türk imparatorluklarında kadının sosyal hayattaki yeri ve öneminin değiştiğini ve çok ileri seviyelere ulaştığını dile getirir. Türk ailesi ile ilgili olarak yaptığı çalışmasında Osmanlı öncesi Türk tarihine müracaat eden ve Nurettin Topçu'nun aksine, Türk kimliğini Türk tarihinde temellendiren Osman Pazarlı; "Orta Asya'da kurulan ilk Türk beyliklerinde ve imparatorluklarında kadınların sosyal hayata karıştıklarını, hatta Hakan ile eşi Hatun'un buyrukları beraberce mühürlediklerini, kadınların harplerde, kurultaylarda, avda kocalarıyla beraber bulunduklarını, büyük Türk Hakanı Cengiz'in⁵³ en büyük yardımcısının anası olduğunu" ifade ederek İslamiyet'in kabulü ile kadının toplumdaki değerinin düştüğünü, birçok siyasal ve sosyal haklarını kaybettiğini gösterir. Nurettin Topçu'nun aksine, Mehmet İzzet ve Necmettin Sadak'ın başlatmış oldukları geleneği sürdürerek Osmanlı öncesi Türk tarihini dikkate alan Osman Pazarlı'ya göre, Osmanlı imparatorluğunun kuruluşundan sonra Türkler dini sebeplerle Arapların ve İranlıların tesirleri altında kaldılar ve Türk ailesi Patriyarkal aile şekline benzeyen İslami aile karakterini aldı. İslami aile tipine geçişle birlikte kadının sosyal hayattaki önemi ve değerinin düştüğünü ifade eden Osman Pazarlı, İslami Aile tipinde "ailenin şariat esaslarına göre kurulduğunu, evliliğe eşler değil de aile büyüklerinin karar verdiklerini, kadının erkekten kaçmaya ve örtünmeye başladığını, erkeğin kadına nazaran daha fazla miras hakkına sahip olduğunu, boşanma hakkının yalnızca erkeğe verilmiş bir hak olduğunu, erkeğin dört kadınla evlenme hakkının bulunduğunu, aristokrat ailelerde ve konaklarda cariye alma usulünün baş gösterdiğini" anlatarak Türk kadınının siyasal ve sosyal haklar bakımından Türk tarihinin gerisine düştüğünü izah eder. Eski Türk tarihinde Türk kadınının toplumdaki değerini ve İslamiyet'le birlikte bu değer düştüğünü gösteren Pazarlı, "kadınların ülkemizde sosyal ve siyasal açıdan birçok haklara kavuşmaları, Atatürk devrimleri ile ulaşıldığını ifade ederek resmi ideolojinin bakış açısını yansıtır. Burada Medeni Kanunun önemli bir kilometre taşı özelliği gösterdiğini söyleyen Pazarlı, Türk kadınının Cumhuriyet dönemindeki kazanımlarını özetler.

⁵³ Tarihçilerin ve siyasetçilerin Türk tarihinin dışında tutmaya çalıştıkları ve tarih önünde mahkum ettikleri Cengiz Han'ın yazar tarafından "Büyük Türk Hakanı" şeklinde tanımlanması ayrıca dikkat çekicidir.

Yukarıda yaptığımız açıklamalardan hatılanacağı gibi kadın ve aile konusu, Cumhuriyetin en önemli konu başlıklarından biri olmuştur. Arap ve Fars kültürünün baskısı ile tarih içerisinde değişen ve bozulan Türk ailesinin yapısı, Türk kadınının tarihi süreç içerisinde kaybettiği toplum içindeki yeri ve önemi Cumhuriyetin ilanından hemen sonra yeniden ele alınmış ve kadının toplumsal statüsünün yükseltilmesi için birçok düzenlemelere gidilmiş, Medeni Kanunla birlikte çağdaş ölçütlere taşınmıştır. Osman Pazarlı hazırlamış olduğu lise sosyoloji ders kitabında, Cumhuriyetin öncelikleri arasında yer alan kadın ve aile konusundaki çalışmasıyla, devlet politikasının kadına bakışı, tarihi ve bilimsel temellere oturtulmaya çalışılmıştır.

Kitabın “Siyasi Sosyoloji” başlığını taşıyan ve çalışmanın en kapsamlı bölümü olan Altıncı Bölümünde Osman Pazarlı, ilkel toplumlardan başlayarak, egemenliğin gelişimi konusunu inceler. Topumlardaki siyasi ve sosyal evrimi belirtirken örneklendirmelerin bazılarını Osmanlı İmparatorluğu üzerinden yapan Pazarlı, derebeylik toprak nizamına örnek olarak Osmanlı toprak düzenini örnek gösterir. Oysaki, Derebeylik merkezi otoritenin zayıfladığı zamanlarda ortaya çıkan bir süreçtir. Osmanlı imparatorluğunda ise merkezi otorite güçlüdür. Toprak düzeninin birbirine benzemesi, örnek teşkil etmesi söz konusu dahi edilemez.⁵⁴ Yine derebeylik sistemi içerisinde “askerliği daimi meslek edinmiş kimseler olarak tarif ettiği şövalyelere Türk tarihinden örnek veren Osman Pazarlı, “Yeniçeriler de Türk şövalyeleridir” diyerek birbiriyle örtüşmeyen iki kurumu aynı kategoride değerlendirerek Osmanlı imparatorluğu ile ilgili olarak olumsuz bir algı oluşturmaya çalışmıştır. Avrupa’nın karanlık bir çağ olarak nitelendirdiği Ortaçağı temsil eden feodal yapı içerisindeki derebeylik sistemi ile, Osmanlı’nın sosyal ve siyasi teşkilatlanmasını eşleştirmekle Pazarlı, bu tavrı ile, Osmanlı İmparatorluğu’nun ortaçağ ürünü olan toplumsal düzene sahip olduğu yönünde bir kanaat oluşturmaya amaçlamış olmalıdır. Bir sitenin veya şefliğin büyümesinden yayılmasından doğduğunu imparatorluklar bahsinde de Yazar, Osmanlı İmparatorluğundan bahseder.

⁵⁴ Konu ile ilgili olarak geniş bilgi için bkz. Ömer Lütfi Barkan, **Türkiye’de toprak Meselesi**, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1980

Cumhuriyet tarihi boyunca kutuplaşmalara yol açan bir iki yanlış anlayış hakim kılınmaya çalışılmıştır. Bu yanlışlardan biri Cumhuriyeti meşrulaştırma gayreti içerisinde bulunan siyaset ve ilim insanlarının Osmanlı'yı temelden reddetmeleri ve görüşlerini eski Türk tarihinde temellendirmeye çalışmalarıdır. Diğer bir yanlış ise, Atatürk dönemini ve Cumhuriyetin kazanımlarını reddetmek için eski Türk tarihini ve Türk kimliğini tamamen reddeden, Türk tarihini Osmanlı tarihi ile başlatan ve Türk kültürünü İslamiyetle açıklamaya çalışan değerlendirmelerdir. Halbuki her iki yaklaşım da bilimsel dayanaktan yoksun bir yaklaşımdır. Zira yukarıda izah ettiğimiz gibi Türk tarihi bir bütündür ve bu bütünü dönemlere ayırarak, hanedanlıklara bölerek açıklamaya çalışmak bilimsellikten uzaklaşmak anlamına gelmektedir. Dolayısıyla ister görüşlerini temellendirmek isteyen ve Cumhuriyet tarihine meşruiyet kazandırmak için Osmanlı İmparatorluğuna saldıran Osman Pazarlı ve diğerlerinin anlayışı olsun, isterse Nurettin Topçu ve devamcıları gibi Cumhuriyete ve Atatürk'e saldırmak için Osmanlı İmparatorluğunu yüceltirken Osmanlı öncesi ve sonrası Türk tarihine ve Türk toplumuna saldıran anlayış olsun tarihsel ve bilimsel gerçeklerle örtüşmemektedir.

Osmanlı tarihini Türk tarihi şeklinde tanıtan ve eski Türk tarihini ve Türk milletini temelde reddeden, hatta saldıran Nurettin Topçu'nun aksine, eski Türk tarihini yücelten ve Osmanlı İmparatorluğuna saldıran Osman Pazarlı, "Orta Asya'da görülen Türk İmparatorluklarının tarihin tanıdığı en azametli ve büyük imparatorlukları" olduğunu ifade eder. Cumhuriyet rejiminin meşrulaştırılması için Osmanlı İmparatorluğunu yeren ve Cumhuriyet rejiminin Osmanlı yönetim sistemi karşısındaki fazaletlerini göstermeye çalışan Yazar, "Osmanlı padişahlarının ordunun başkumandanı, devlet reisi, yeryüzündeki bütün Müslümanların da başı ve halifesi olduklarını, saltanatın babadan oğula veya büyük biradere geçtiğinden, memlekette bir saray aristokrasinin doğmasına sebep olduğunu" dile getirir. "Okunacak Parçalar" kısmına 26 Mayıs 1960 tarihli "Gençliğin Atatürk'ün Hitabesine Cevabı"nı koyan Pazarlı, 27 Mayıs döneminin iktidar sahiplerinin lise sosyoloji ders kitabını yazarlardan taleplerini ve direktiflerini yerine getirir.

Liselerde sosyoloji derslerinin müfredat programına alındığı 1924 tarihinden başlayarak hazırlanan bütün lise sosyoloji kitaplarının tümünün ortak konularından

biri “Millet” konusudur. Sosyoloji dersi müfredat programalarının ve hazırlanan sosyoloji ders kitaplarının tümünde, Osmanlı İmparatorluğundan miras kalan değişik din ve milliyete mensup unsurların ortak bir kimlik içerisinde tanımlanması için büyük bir gayret gösterilmiştir. Türk toplumunu oluşturan Türk kimliğinin içerisinde değişik dinlere mensup ve ayrı ayrı soylardan gelen birbirinden farklı milliyetlerden kopup milli devletin sınırları dahilinde kalmış unsurların Türk kimliği ile tanımlanması özel bir açıklama ihtiyacını beraberinde getiriyordu. Bu sebeple Nurettin Topçu haricinde kalan bütün sosyoloji ders kitabı yazarları, Türk milleti derken neyin kastedildiğini açıklama ihtiyacı duymuşlardır. Nurettin Topçu basit, temelsiz ve sulandırılmış bir millet tarifi ile işin içinden sıyrılmış, Türk kimliğini coğrafyaya sıkıştırarak kendince yeni bir Türk kimliği ortaya koymuştur. Halbuki diğer sosyologlar konuya daha bir hassasiyetle eğilmişler, herkesin kabullenebileceği bir millet tanımı ortaya koymaya çalışmışlardır. Aynı soydan gelen, aynı dili konuşan, aynı tarihi paylaşan, ortak bir kültüre mensup olan, büyük bir ekseriyeti aynı dini inanca sahip ve geleceğe dair ortak ülküleri olan insanlardan müteşekkil Türk milletini tanımlarken; bu kimlik belirleyicilerinden bir veya birkaçına sahip olmayan farklı unsurların da Türk kimliğine dahil edilebilmesi için, önce bu belirleyicilerin tek başlarına bir anlam ifade etmediklerinin gösterilmesi gerekiyordu. Ardından, Türk toplumunu tanımlayan ve tek başlarına bir anlam ifade etmeyen bu temel belirleyicilerin bir araya gelmesi ile şekillenen Türk kimliğine, dışarıdan katılan farklı unsurların ortak bir gelecek ve ülkü etrafında toplanmaları halinde, dahil edilebileceğini gösterme ihtiyacı ortaya çıkmış ve bütün sosyoloji ders kitaplarında ortak bir çalışma alanı bulmuştur.

Lise sosyoloji ders kitabı yazarı Osman Pazarlı da, diğerleri gibi, imparatorluk bakiyesi farklı toplumsal unsurların Türk kimliği içerisinde tanımlanabilmesi için Mehmet İzzet çizgisinde “Millet” kavramını açıklama gayreti içerisine girecektir. Kitabın “Siyasi Sosyoloji” ana başlığını taşıyan Altıncı Bölüm’ün ikinci kısmında Osman Pazarlı, millet nedir? sorusuna cevap arayacaktır. “İlerlemiş ve organlaşmış toplumların en son şekli” olarak gördüğü milletin, “diğer topluluklar gibi tarihi bir evrimleşme ile meydana gelmiş olan bir toplum şekli” olduğunu; millet aşamasının klanlardan, boylardan ve özlerden başlayarak evrim

zincirinin vardığı en yüksek ve karmaşık bir safhası” olduğunu ifade eder. Milleti meydana getiren elemanları tek tek değerlendiren Osman Pazarlı için millet, “çeşitli elemanların kaynaşmasıyla meydana gelen bir sonuçtur. Fakat bazı teorilerin iddia ettikleri gibi bir tek elemanın tesiriyle meydana gelmemiştir, basit değil bileşiktir. Irk, tabiat, menfaat gibi maddi veya dil, din, dilek, tarih ve kültür birliği gibi manevi cinsten elemanlar” tarih içinde milletin meydana gelmesinde belirleyici elemanlardır.

Maddi ve manevi elemanları tek tek inceleyen ve bunların eleştirisini yapan Pazarlı, aslında bu niteliklerin hepsinin etkili olduğu, ama en fazla kültür ve tarih birliğinin belirleyici olduğunu ileri sürmektedir. Kendisinin dışında hazırlanan sosyoloji ders kitaplarının aksine Osman Pazarlı çalışmasında, her fırsatta, Türk toplumundan örnekler vermekte ve istatistikleri aktarmakta, özellikle Türk toplumunu meydana getiren insanlar ile ilgili örneklerinde 1950 nüfus sayımını kaynak olarak göstermektedir.

Bir milleti meydana getiren başlıca sebebin ırk birliği olduğu iddia edilmesine karşılık Osman Pazarlı, Ziya Gökalp’ın “insanlarda şecere aramak doğru değildir. Akide itibariyle Türküm diyen her ferdi Türk tanımaktan başka çare yoktur” şeklindeki açıklamasını aktararak ırkın, “yalnız başına milleti meydana getiremeyeceğini” ifade eder. Toplumu oluşturan ve Osmanlı’dan devralınan bütün alt grupları ve alt kültürleri kendi içerisinde eriten ve Mustafa Kemal Atatürk’ün ne mutlu Türküm diyene şeklinde ifade ettiği Millet tanımlamasının kapsayıcı içeriğine vurgu yapar.

Nurettin Topçu’nun öncülük ettiği milleti meydana getiren temel belirleyicinin tabii hudutlar olduğunu söyleyen açıklamalardan da söz eden Osman Pazarlı, “her milletin bir vatanı ve siyasi bir hududu olmasının milli birliğin kurulması için şart olduğunu”; ancak, tabii hudutlarla milli kimliğin tanımlanmasının mümkün olmadığını, “tabiat ve coğrafya ekseninin” yalnız başına milleti açıklayamayacağı konusuna açıklama getirir.

Maddi unsurlardan bir diğeri olan ve “milleti ekonomik sebepler ve menfaat, fayda ile açıklayan” modellere de karşı çıkan Pazarlı’ya göre “bir cemiyetin kutsal

değerleri ile kişisel menfaatler barışmazlar. Cemiyet hayatı çoğu zaman fertlerden fedakarlıklar ister. Bu sebeple, menfaat ve fayda fikri de milleti açıklayamaz.”

Milleti oluşturan unsurlardan biri olan ve bütün lise sosyoloji ders kitaplarına konu olan dil birliğinin millet tanımı içindeki yerini değerlendiren Osman Pazarlı, “zamanımızda milletlerin en göze çarpan farklarının dilleri” olduğunu vurgular. “Medeniyetlerin ve kültürün yayılmasında, milli hayatın doğmasında en büyük vazifenin “dile ait olduğunu ve yurdumuzda ilk milliyet hareketlerinin de dil alanında başladığını” ifade eden Pazarlı, Ziya Gökalp’ın “Türk, dili dilime, dini dinime uyandır” sözünü hatırlatır. 1950 yılı resmi istatistiklerine göre ülkemizde konuşulan Türkçe ve diğer etnik dillerin dağılımını da aktaran yazar, “dil elemanı milletin önemli bir elemanıdır, ama yalnız başına milleti teşkil edemez.” diyerek, dilin millet hayatındaki yeri ve önemini gösterir.

Dilin bir milletin kimliğinin belirlenmesinde en önemli araçlardan biri olduğunu, buna karşılık dilin tek başına milleti açıklamada yetersiz kaldığını izah eden Osman Pazarlı, daha sonra dinin milli kimliğin belirlenmesindeki rolünü değerlendirir. Din birliğinin ortaçağda belirleyici olduğunu, ancak günümüzde dinlerin laikleştğini ve milletlerin sınırlarını aştığını söyleyen Pazarlı, dinin milli kimliğin belirlenmesinde bir anlam ifade etmediğini ileri sürer.

Milletin tanımlanmasında dilek (ideal=ülkü) birliğinin önemli bir belirleyici olduğunu vurgulayan Pazarlı, “milletlerin hale ve geleceğe ait ümitlerinin” bir ifadesi olan ideal birliğinin tek başına bir anlam ifade etmediğini, bunun ancak “dil ve kültür birliği ile beraber bir anlam kazandığını” belirtir.

Bütün bu değerleri içine alan kültür ve tarih birliğinin, millet tanımı içindeki yerini ele alan Pazarlı, “tarih ve kültür birliği millet adı verilen siyasi kuruluşun en önemli rolü olan bir eleman olduğunu” ifade eder ve milletin tanımını yapar. Milleti, “belli bir yurt üzerinde ortaklaşa tarihe sahip olarak yaşayan, birbirlerine kültür ve ülkü bağlarıyla bağlı fertlerden meydana gelen sosyal bir topluluk” olarak tarif eden Yazar burada, Türk toplumuna milli kimlik kazandıran temel unsurları en açık şekilde ortaya koyan bilimsel bir yaklaşım ortaya koymuştur.

Osmanlı'dan devralınan imparatorluk bakiyesi toplum kesitlerini, milli bir kimlik tanımlaması olan Türk kimliği içerisinde açıklama güçlüğü; ortak bir tarihe ve müşterek bir kültüre sahip insanların oluşturduğu sosyal bir yapı şeklindeki millet tanımlamasıyla aşan Osman Pazarlı, cumhuriyetin temel ilkelerinden biri olan Türk milliyetçiliği konusuna da açıklama getirir. Türkiye'deki milliyetçilik hareketlerinin Tanzimat'la ve Batılılaşma hareketleri ile beraber başladığını ifade eden Pazarlı; Osmanlı toplum yapısını kısaca özetledikten sonra Türk Milliyetçiliği hareketinin önemli isimlerinden söz eder. Osman Pazarlı, sosyal yapının “türlü ırk ve mezheplerde bulunan, çeşitli diller konuşan, sosyal gelenekleri, ahlak ve hukukları, eğitimleri birbirlerinden tamamiyle ayrı bir insan kalabalığından” ibaret olduğunu; Yunan, Bulgar, Sırp gibi milletler ile memleket içindeki gayrimüslimlerin ayrılığı arttırdıkları” Tanzimat Döneminde Türk milliyetçiliği hareketinin başladığını izah eder. Bu dönemde kurulan milliyetçi dernek ve teşkilatları ve bunların temsilcilerini tanıtan Pazarlı, Mehmet Emin Yurdakul'un “ben bir Türküm” diye başlayan manzumesinin “bu devirde duyulan milliyet hasretinin ilk sesi” olduğunu dile getirir. Türkiye'de milliyetçilik hareketinin gelişme aşamalarını anlatan Yazar, Ziya Gökalp'ın “İslam ümmetindenim, Türk milletindenim, garp medeniyetindenim” şeklinde formüle ettiği fikirlerinin yukarıda bahsedilen birbirinden farklı toplum kesitlerini bir araya getirecek bütünleştirici ve kaynaştırıcı bir formül içerdiğini izah eder.

Ziya Gökalp'ın görüşlerini değerlendiren ve Türk milliyetçiliği fikrinin en önemli uygulayıcılarından olan Atatürk üzerinde duran Osman Pazarlı, cumhuriyet döneminin en önemli ideolojik tutumu olan Atatürk ve İnkılaplarının ve yeni rejimin yüceltilmesi çabası içerisine girer. Pazarlı, “Atatürk'ün dehası ile kurulan Türkiye Cumhuriyetinin, bir taraftan çok bakımsız olan memleketi kalkındırmaya çalışırken, diğer taraftan da pek önemli yenilikler ve inkılaplar başardığını” anlatır. O'na göre, “dünyanın hiçbir cemiyetinde bu kadar kısa zamanda bu kadar büyük inkılapların başarıldığı görülmemiştir. Onun için Türk inkılabı eşsiz bir yaratma, derinliğine ve genişliğine bir ileri atılıştır. Atatürk'ten evvel yapılan hareketler, eksik, metotsuz bir bocalama idi. Büyük inkılabımız ile cemiyetin morfolojisine, metotlarına kadar inen bir zihniyet değişikliği oldu. Türk medeniyetinin temellerini araştırmak, Türk'ün

mazisini bütün açıklığı ile gençliğe öğretmek maksadı ile Türk Tarih Kurumu kuruldu. Türk dilinin köklerini bulmak, Türk milletine layık bir zengin lisana ait kuralları araştırmak maksadı ile Türk Dil Kurumu teşkil edildi. Atatürk en büyük milliyetçimizdir. İleriyi ve gerçeği gören realist bir Türkçüdür.”

Türk Milliyetçiliğini “milleti meydana getiren unsurların birleşmesinden ve kaynaşmasından doğan kolektif bir ruh ve şuur” olarak gören Osman Pazarlı’ya göre, “bir milletin bütünlüğü ve kuvveti, bu şuuru bütün millet fertlerinin tam olarak benimsemeleriyle olur” diyerek milli kimliğin temeline milliyet duygusunu yerleştirir. O’na göre “milliyet şuur, milletlere bir benlik ve kişilik kazandırır, yeryüzünde yaşayan diğer topluluklardan ayrı bir varlık olarak kendini tanıtır, özel bir isim alır ve bununla övünür. Ben Türküm, Türk olmakla övünürüm diyen ve buna bütün kalbiyle inanan Türk, milliyet şuurunu benimsemiş olur. Türk milliyetçiliği, bütün Türkleri milli şuur ve ülküler etrafında bir bütün halinde toplamak ister; her ferdi kaderde, kıvançta ve tasada ortak bilir; milletimizi, dünya milletleri ailesi içinde eşit haklara sahip şerefli bir üye olarak yükselmesini amaç olarak bilir. Türk milliyetçiliği, her şeyi Türk milleti açısından görür ve ele alır.”

Nurettin Topçu’nun millet ve milliyet anlayışının aksine Osman Pazarlı Türk kimliğini; soy birliğini esas alarak, aynı tarih ve ortak kültür temeline dayalı insanlardan müteşekkil bir sosyal yapı olarak tarif etmekte ve kendisini bu yapının bir parçası olarak gören fertleri de Türk milletinin bir parçası olarak değerlendirmektedir. Osman Pazarlı buradan hareketle, Nurettin Topçu’nun Anadoluçuluk anlayışı ile içini boşalttığı milliyet duygusunu da, Türk tarihi içerisinde şekillenen toplumsal kimliğe mensubiyet şuurı ile bağlı insanların kendilerini Türk olarak tanımlamaları ve mensubu bulundukları toplumsal kimliğe karşı sorumluluklarının farkında olmaları şeklinde değerlendirmektedir.

Atatürk İlke ve İnkılaplarını tarihi ve sosyolojik temellere oturtma çabası içerisinde olan ve Türk kimliğini bu çerçevede tanımlayan Osman Pazarlı, Menderes döneminde yeni ve farklı bir toplum tanımı ile terk edilen Türk milleti kavramını yeniden inşa ederek, 27 Mayıs ihtilalinin meşruiyet bulma çabasına da toplumsal bir dayanak bulma gayreti içerisine girer. “Devrim (inkılap) ve Türkçülük” başlığı taşıyan son kısımda, içerik olarak daha çok Cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan

değişikliklere vurgu yapılsa da, Atatürk dönemini yok sayan ya da bu dönemi atlayarak Osmanlı döneminde kaynak arayan Menderes devrinin tutum ve davranışına karşılık, 27 Mayıs İhtilali ile birlikte, Türk tarihini ve kimliğini esas alan ve Atatürk ilkelerini temel kabul eden anlayışa alt yapı sağlama amacı güttüğü söylenebilir.

Ziya Gökalp'ın çizdiği ve Türkleşmek, İslamlaşmak, muasırlaşmak şeklinde formüle ettiği çizginin doğru ve geçerli bir yol olarak gören Osman Pazarlı'ya göre “Türk milliyetçiliği en kuvvetli ifadesini devrim hareketlerinde buldu. Türk'ün öz benliğini pozitif bilimin ve aklın gösterdiği yoldan en yüksek dereceye çıkarmakla beraber Batı medeniyetinin teknik ve zihniyetini buna aşlamak lazımdır. Medeniyette ve teknikte Batı dünyasına, kültürde kendimize dönmekle bunu sağlamış bulunuyoruz.” Bu satırlardan anlaşılacağı üzere, Cumhuriyetin kuruluş yıllarında tartışılan konular hala aşılamamış ve üzerinde ortak bir kanaat oluşmamıştır. Görüldüğü gibi pozitif bilim, akıl, batılılaşma hareketi hala bir hedef olarak gösterilmektedir. Diğer dikkat çeken husus ise, Gökalp'ın kültürde kendi değerlerimizi koruyarak, teknikte batı tekniğini alarak bu iki alanın (Kültür-Medeniyet alanı) birleştirilmesi görüşünün öne çıkmasıdır.

Türk toplumunun geri kalmışlığının faturasını Osmanlı dönemine kesen ve cumhuriyetle birlikte her alanda bir ilerlemenin kaydedildiğini ifade eden Osman Pazarlı, Türk İnkılabını, “Türk milletini modern cemiyetler seviyesine yükseltmek ve Türk toplumunu asırlar boyunca süregelen geriliğine çözüm için ileri bir atılış” olarak görmektedir. Türk İnkılabının maziye reddetmediğini, geçmişten kuvvet alan bir özellikte olduğunu söyleyen Pazarlı, “Arap harfleri, medrese, çarşaf, fes, şer'i mahkemeleri ve tekkeler” gibi ortaçağ kalıntısı kurumları ortadan kaldırdığını örnekler vererek açıklar. Ayrıca İnkılabımızın “kuru teorilerin ve cansız fikirlerin mahsulü olmadığını, Türk milletinin asırlardan beri geçirdiği sayısız felaket ve tecrübelerden alınan bir ders ve sonuç” olduğunu özellikle vurgular.

Son olarak okunacak parçalar kısmına 61 Anayasasının Başlangıç kısmı ile Genel Esasları içeren Birinci Kısım ekleyen Osman Pazarlı, Tebliğler Dergisinin talepleri çerçevesinde 61 Anayasasını tanıtır.

Çok partili sisteme geçiş döneminden önce hazırlanmış olan lise sosyoloji ders kitaplarının takip ettiği çizgiyi devam ettiren ve Atatürk İlke ve İnkılaplarının üstünlüklerini tanıtmaya gayreti gösteren Osman Pazarlı kitabının “Siyasi Sosyoloji” ana başlığını taşıyan Altıncı Bölümün üçüncü kısmında “Demokrasi ve Kaynakları” başlığı altında, “Demokrasi, Demokrasinin Gelişme Şartları, 27 Mayıs İnkılabı ve İnkılap İdaresi, Demokrasiye Zıt Cereyanlar” konu başlıklarını değerlendirmektedir. Cumhuriyetin vazgeçilmez temel ilkelerinden biri olan demokrasiyi, ferdi hürriyeti temel alan ve halkın ve milletin kendini idare etmesi olarak tanımlayan Osman Pazarlı demokrasi anlayışının; “toplumların tarih içerisindeki evrimi sonucu ortaya çıktığını ve “halkın egemenliği, eşitlik, ferdi hürriyet” gibi temel ilkelerinin bulunduğunu izah eder. Demokrasinin gelişmesinde morfolojik şartların ekonomik, gelişmenin ve fikir hareketlerinin de belirleyici olduğunu söyleyen Osman Pazarlı’nın seçkin bir demokrasi anlayışına sahip olduğu anlaşılmaktadır. O’na göre “her şeyden önce vatandaşların genel memleket meseleleri hakkında aydın ve kesin fikirler edinecek bir kültür seviyesine ulaşmaları, bundan sonra da ferdi ve özel menfaatlerini “kamu menfaatlerine” feda edecek derecede “sosyal insan” olmaları lazımdır. Demokrasiler bilgi ve fazilet gibi iki temele dayanmazlarsa daima eksik kalmaya mahkumdurlar.” Eşitlik ve ferdi hürriyetin demokrasilerde çok önemli bir yere sahip olduğunu ifade eden Osman Pazarlı, hürriyetin de insan hakları beyannamesindeki anlamıyla kullanılabileceğinden ve bu şekilde tanımlanması gerektiğinden bahseder.

İlk baskısı 1952 yılında yapılmakla birlikte basıldığı dönemde Nurettin Topçu’nun kitabının gölgesinde kalan ders kitabının 1961 yılında yapılan baskısı incelenmiştir. Çünkü 1961 ve sonraki baskılarından resmi ideolojinin yansımaları daha berrak bir görüntü sergilemektedir. 1960 ve 1961 yıllarında Tebliğler Dergisinde, Milli Eğitim Bakanlığının 27 Mayıs İhtilali ile ilgili açıklamalara yer verilmesi talebinin karşılığı, bu kitabın ilgili bölümlerinde sıkça rastlanmakta, ihtilalin izleri görülmektedir. Demokrasi ile ilgili bu bölümde ayrı bir başlıkla 27 Mayıs İnkılabı ve İdaresi anlatılmaktadır. Önceki Sosyoloji ders kitaplarından farklı olarak, kendisinden önceki kısa zaman aralığını çok keskin bir tutumla eleştiren Osman Pazarlı burada, 27 Mayıs ihtilalinin meşruiyetini anlatmak istemektedir.

Necmettin Sadak'ın kitabı da dahil olmak üzere, daha önce hazırlanan ders kitaplarında Osmanlı Devleti bu kadar keskin bir ifade ile eleştirilmediği, sadece rejim değişikliğinden dolayı eleştirilerin reddi miras üzerine kurulması söz konusu olduğu halde burada, ideolojik bir İhtilali açıklama mantığının yer aldığını görmekteyiz.

Demokrat Parti dönemine yüklenerek 60 ihtilalini meşrulaştırmaya çalışan Osman Pazarlı, 27 Mayıs ihtilalini, “tarihte büyük işler başaran büyük Türk milletinin hürriyetinin, inandığı demokrasi ve inkılap prensiplerinin elinden alınmasına karşı göstermiş olduğu bir reaksiyon” olarak nitelendirmektedir. 27 Mayıs İnkılabının Türk milletinin geleceği için yapıldığını ileri süren Osman Pazarlı İnkılabı gerekli kılan şartları sıralar. Menderes dönemini siyasi bir tavır takınarak eleştiren Pazarlı, bu dönemde “iktidarın muhalefeti susturmak istemesi, Türk milletinin inkılaplara ve demokrasiye bağlılığının zedelenmesi, iktidarın düşünce ve basın hürriyetini ortadan kaldırması, üniversitelerin baskı altında tutulması, gazetelerin kapatılması, Atatürk İnkılabının birer birer kaldırılması, dini duyguların siyasete alet edilmesi, Arap harfleriyle kitaplar basılması, kara çarşafların çoğalması, heykellerin kırılması, kamu işlerinde partizanca uygulamalar yapılması, ekonomide plansız hesapsız işler yapılması, dış memleketlerden büyük borçlar alınması, kanunların vatandaşları eşit olarak korumaması, yolsuzlukların yaygınlaşması, muhalefet milletvekillerinin denetleme görevlerini yapamamaları, tepki yürüyüşlerini iktidarın şiddetle bastırmak istemesi sonucu, 27 Mayıs tarihinde ordunun yönetime el koymak zorunda” kaldığını ve “düşen iktidar mensuplarının Yassıda da yapılan yargılamalar sonucunda hak etikleri cezalara çarptırıldığını” dile getirir.

Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisinde yayınlanan genelgede başvurulması istenen Selahattin Tansel'in “27 Mayıs İnkılabını Hazırlayan Sebepler” adlı çalışmasının bir özetini veren Osman Pazarlı, 27 Mayıs ve sonrası ile ilgili değerlendirmesinde Hatemi Seniğ Sarp'ta olduğu gibi ihtilal sözcüsü tavrı takınır. Atatürk İlke ve İnkılaplarından, Cumhuriyetin hedeflerinden ve kazanımlarından sapanlara ve sapacak olanlara karşı uyarıda bulunan Osman Pazarlı, “bu olaylar bir kere daha göstermiştir ki Türk milleti hak ve hürriyetlerinin elinden alınmasına hiçbir

zaman müsaade edemez ve millete fenalık edenler er geç yaptıklarının hesabını mutlaka verirler” diyerek gelecekte iktidarı elinde tutacak olanları açıkça uyarır.

Tebliğler Dergisinde yayınlanan genelgede 27 Mayıs ihtilali ile birlikte ihtilali yapan ve iktidarı elinde tutan Milli Birlik Komitesini haklı gösterecek değerlendirme ve açıklamalar talep edildiğinden, hazırladığı sosyoloji ders kitabında Osman Pazarlı, ihtilal sonrasında iktidarı ele alan Milli Birlik Kurulunun yapılanması ve Anayasa’nın hazırlanması süreçlerini anlatır. Amerika Birleşik Devletleri’nde, Fransa ve İtalya’da bizde olduğu gibi Kurucu Meclis tarafından Anayasa’nın hazırlandığını ve bunun doğal olduğunu ifade eden yazar “İlk kurucu meclis 1781 yılında ABD’nin Anayasasını hazırladığını, bundan sonra 1948’de İtalya’da, 1958 yılında Fransa’da toplanan kurucu meclislerin kendi Anayasalarını hazırladıkları gibi, ülkemizde de ihtilal idaresinin bu demokratik usulü uyguladığını ve milletin gerçek iradesine saygı gösterdiğini ispat ettiğini” dile getirir.

Demokrasilerde siyasi partilerin ve basının önemini vurgulayan Pazarlı, “siyasi partilerin esas vazifeleri olan genel ve sosyal menfaatleri ihmal ederek şahsi ve özel davalar peşine düştükleri zaman, kötü partizanlık baş gösterir. Bundan memleketin ve partilerin zarar göreceklərini söyleyen Yazar, düşen iktidar tarafından, zamanında bu basit hakikatin anlaşılınması yüzünden, bütün milletin büyük zararlar gördüğünü” der ve Adnan Menderes dönemini eleştirir.

Demokrasi ve kaynakları başlığı altında yaptığı değerlendirmelerin son kısmında demokrasi anlayışına zıt cereyanları anlatmaya girişen Osman Pazarlı, “demokrasiye zıt cereyanların başında diktatörlüklerin geldiğini; bunlar halka dayandıklarını ve hatta demokrasi rejimini kurduklarını iddia ettikleri halde, gerçekte baskı ve zorlama ile yaşayan siyasi idareler olduklarını; Almanya’da Nasyonal sosyalizm, İtalya’da Faşizm ve Rusya’da Komünizm şeklinde görülen bu rejimlerin” demokrasi düşmanı olduklarını tek tek izah eder. Türkiye’nin demokrasi tercihinin dışında kalan ve 20. Yüzyılın ilk yarısına damgasını vuran ideolojilerin sakıncalarını gösteren Osman Pazarlı, “bunların ortak özelliklerinin; hepsinde tek parti olması, ferdi hürriyetlerin olmaması, tek şefe bağılılık ve mutlak sadakatin bulunması” olduğunu izah eder. Nazizm ve faşizmden bahseden Osman Pazarlı komünizm konusunda bir değerlendirme yapmadan, onun yerine 1950-60 arasında iktidarı

elinde tutan Partiye karşı eleştirisini yapar. Ülkemizde Menderes döneminin bir diktatörlük dönemi olduğunu ifade eden Pazarlı'ya göre “son senelerde yurdumuzda diktatör bir idare kurmak teşebbüsü görülmüştür. İktidarı eline geçiren bir zümre basını ve üniversiteleri baskı altına alarak, halkı türlü yalanlar ve propagandalarla aldatarak Türk demokrasisini ve inkılaplarını yok etme teşebbüsünde bulundular. Başvurdukları yollar öteki diktatörlerin metotlarından farklı bir şey değildi. Yalnız Almanya ve İtalya'daki diktatörlerin kendilerine göre teorileri ve prensipleri olduğu halde bizdeki rejim hiçbir prensibe ve ilmi esasa dayanmıyordu. Bu iktidarın plansız ve keyfi tutumu sonunda memleketin sosyal, ekonomik ve ahlaki nizamı sarsıldı. Kahraman ordumuzun müdahalesi ile diktatörlük idaresi yıkıldı ve bu suretle sevgili yurdumuz bir kere daha felaket uçurumuna sürüklenmekten kurtuldu.” Bütün bu açıklamalar bilimsel bir tesbit ve değerlendirmelerden ziyade, Menderes döneminde muhalefette bulunan ve 60 ihtilalinin sonuçlarını kendi lehine çeviren CHP'li bir muhalifin görüş ve değerlendirmelerini çağrıştırmaktadır.

Hatemi Seniğ Sarp'ın sosyoloji ders kitabına eklenen 27 Mayıs ihtilali ve Milli Birlik Komitesi ile ilgili açıklamalar, kısa bir süre sonra başkaları tarafından yapılan değerlendirilmelerin monte edilmesi şeklinde olmasına karşılık, Osman Pazarlı'nın hazırlamış olduğu ders kitabında yer alan konu ile ilgili değerlendirme ve açıklamalar, daha geniş ve kapsamlı bir ideolojik tavır alışı şeklinde karşımızda durmaktadır. İktidar sahiplerinin ve iktidar kaynağının meşrulaştırılması gayreti açıkça görülen her iki çalışmada da, ihtilal güçlerinin sözcülüğünün üstlenildiğini, sosyoloji eğitim ve öğretiminin katledildiğini, yetişen nesillerin bir döneme karşı kin ve nefretle yetiştirildiğini görüyoruz.

Bu üniteye yer alan diğer bir başlık ise “Devlet ve Görevleri, Yeni Devletimizin Temel Kuruluşları” adını taşımaktadır. “Bir milletin teşkilatlı olarak şekil alması” şeklinde tarif ettiği devletin tanımını yaparak işe başlayan Osman Pazarlı devleti, “hukuki bir surette teşkilatlanmış olan bir millet” olarak görmektedir. Milli devletlerin tanımlanmasında kullanılabilecek olan bu tarif, genel anlamda yapılacak olan “devlet” kavramı ile ilgili açıklamalara karşılık gelmemektedir. Zira değişik milliyetlere mensup toplulukları bünyesinde toplayan imparatorluklar ya da bir dönem Türk dünyasının ekseriyetini içine alan Sovyetler Birliği'ni bu tarife göre

devlet olarak kabul etmemiz mümkün olmayacaktır. Hatta, aynı anda birden çok devlet kurmuş olan Türk milletini tek bir kimlikle açıklama güçlüğü içinde olacağımız gibi, Türkiye'nin siyasi sınırları dışında kalan Türk dünyasını da Türk milletinin bir parçası olarak değerlendirme şansına sahip olamayacağız. Osman Pazarlı, Türk Dil Kurumunun “toprak bütünlüğüne bağlı olarak siyasal bakımdan örgütlenmiş millet ya da milletler topluluğunun oluşturduğu tüzel varlık”⁵⁵ şeklinde tarif ettiği devleti meydana getiren unsurları da “toprak, millet ve egemenlik” olarak sıralamaktadır. Millet esasına oturtulmuş bu tanımlama, Yazarın millet tarifi ile de çelişmektedir. Bu tarif, Türk milletinin kurmuş olduğu ve milli bir devlet olan Türkiye Cumhuriyeti Devletine karşılık gelmektedir. Kanaatimizce yazar burada Türk devletini esas alarak devlet tanımı yapmakta, resmi ideolojinin devlet tanımını yansıtmaktadır.

Devlet anlayışının toplumdan topluma değiştiğini ve devlet anlayışının toplumların kültür seviyesine göre evrimleştiğini ifade eden Osman Pazarlı, eski devlet anlayışı ile yeni devlet anlayışı arasındaki farklılıkları karşılaştırır. Ancak burada da bariz çelişkiler bulunmaktadır. Osman Pazarlı'ya göre; “eski devletler birer monarşi idaresi” iken yeni devletler “demokrasiyi kabul eden bir cumhuriyettir ve egemenlik millettedir.” Eski devletlerde “devletin başında bulunan imparatorlar, krallar ve derebeyleri devletin yürütme, yasama ve yargı kuvvetlerini ellerinde tutarlarken”, yeni devletlerde “bu kuvvetler bir kişide toplanmamış, çeşitli kuvvetler arasında dağılmış ve bunlar arasında bir denge kurulmuştur.” Eski devletlerde “hükümdarlık bir ailenin malı” iken, yeni devletlerde geçerli olan “cumhuriyet idarelerinde hükümdar yoktur.” Yazar, uzayıp giden bu karşılaştırmaları, Anayasa'da anlamını bulan yeni devletin temel yapısını anlatmak için yaptığı düşünülebilir. Nitekim “Yeni Devletimizin Temel İlkeleri (Prensipleri) başlığı altında hem Anayasanın temel ilkelerini sıralar, hem de bu maddeleri açıklamaya çalışır.

27 Mayıs ihtilalinden sonra 1961 yılında hazırlanan yeni Anayasanın tanıtılması görevini üstlenen Osman Pazarlı, daha önce okunacak parçalar kısmında “Yeni Anayasamız ve Genel Esasları” başlığı altında yayınladığı Türkiye Cumhuriyetinin temel niteliklerine tek tek açıklama getirir. Devlet şeklimiz ile ilgili

⁵⁵Türkçe Sözlük, “Devlet”, Türk Dil Kurumu, 2005, s. 514

olarak, 1. Maddesinde, “*Türkiye Devleti bir Cumhuriyettir*” şeklinde ifadesini bulan *Yeni Türk Anayasası’nın* 2. Maddesinde “a) insan haklarına ve başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanır, b) Milli ve demokratiktir, c) Laik ve sosyal bir hukuk devletidir” yer alan Anayasal hükümleri değerlendiren Osman Pazarlı daha sonra, “Yeni devletimizin temel kuruluşları” başlığı altında “Anayasamız, Kuvvetler ayrılığı ve iki meclis, Seçim sistemi, Devlet teşkilatında yapılan önemli değişiklikler” konularına açıklama getirir.

Daha sonraki dönemlere etkisi bakımından önemli değişiklikler içeren bu düzenlemelerin yerleşmesi açısından, ders kitaplarına yansıyan bu ideolojik tutumun bir yerde savunusunu, anlatımını yapmak sosyolojinin önemli bir görevi olarak karşımıza çıkmakta, ders kitabı marifetiyle yaygınlık kazanmasına çalışılmaktadır. Önceki ders kitaplarını düşündüğümüzde temel sorun, Osmanlı’dan devralınan kurumların inkılaplar marifeti ile değiştirilmesi olduğu halde, artık o problemin halledilmesindeki kaygıdan daha fazlasını, 27 Mayıs 1960 ihtilalinin öncesinde düşen rejimin eleştirilmesi ve Devletin tekrardan yapılanması için sarf ettiği çabayı görmektediriz. Yapılan değişiklikler için, çağdaş toplumların örnek alındığı söylenecek, karşılaştırmalar Amerika Birleşik Devletleri ve Fransa üzerinden yürütülecektir. Şunu da belirtmek gerekir ki sonraki dönemlerde önemli değişiklikler yapılsa da, anayasa ruhu açısından 61 Anayasası’nın çok uzun bir etki dönemi olduğu söylenebilir.

Siyasi Sosyoloji başlığı taşıyan Altıncı Bölümün son kısmında “Devletlerin tasnifi, Hürriyet ve Vatan” alt başlığı altında devletleri değişik kriterlere göre sınıflandıran yaklaşımlardan sözeden Osman Pazarlı, bugünkü devletin sınıflanmasında en objektif ölçütün, eşitlik fikrinin bulunup bulunmaması olduğunu, eşitliğin bulunduğu cemiyetlere demokratik devletler denildiğini söyler. Osman Pazarlı daha sonra, Hürriyet ve Vatan kavramlarının gelişimini ve tarih içindeki seyrini inceler. “Türlü devirler ve cemiyetlerde hürriyetin anlamının durmadan değiştiğini” söyleyen Pazarlı, hürriyet kavramının demokrasilerde anlam bulduğunu, eşitliğin bulunmadığı yerlerde hürriyetin de olmayacağını” izah eder. Osman Pazarlı son olarak “Milletlerarası Münasebetler” alt başlığında Harp, Birleşmiş Milletler, Unesco ve Nato gibi konu başlıklarını inceler. Harbin lehinde ve aleyhinde olduklarını ifade eden ve bunların görüşlerini özetleyen Osman Pazarlı, ülkemizin

konumu ile ilgili değerlendirmeler yapıp, yetişen gençliği ülkemizin karşı karşıya bulunduğu risk ve tehlikeler konusunda da uyarmayı ihmal etmez. Pazarlı'ya göre “dünyanın en önemli noktasında bulunan yurdumuz, tabii zenginlikleri ile asırlardan beri birçok düşmanların hırs ve tamahları üzerine çekmiştir. Bu sebeple yaşamak için her an harbe hazır olmak lazımdır. Harp etmesini unutan, yurdu için ölmesini bilmeyen milletlerin dünya üzerinde varlıkları her zaman tehlikededir.” Birleşmiş Milletler konu başlığında Birleşmiş Milletlerin ortaya çıkışı ve gelişimi ile, yaptığı işleri anlatan Osman Pazarlı, Unesco ve Nato'nun uluslararası niteliği ve Türkiye'nin ye olmasını anlattıktan sonra Okunacak parçalar kısmına “Barışseverlik” başlıklı Atatürk'ün 1937 yılında “ecnebi misafirler önünde söylenen nutkundan” bir bölüm ekler.

Siyasi Sosyoloji başlıklı Altıncı Bölümünde 27 Mayıs ihtilalinden sonra yeniden anlam kazanan ideolojik tutum ve değerlendirmelerin temsilciliğini üstlenen Osman Pazarlı, Menderes dönemi, Osmanlı İmparatorluğu, Atatürk İlke ve İnkılapları, Türk tarihi ve 27 Mayıs ihtilali söz konusu olduğunda, adeta bir ideolog, bir dava adamı gibi davranmış, ideolojik bakış açısı bilimsel kaygıların önüne geçmiştir.

Hazırladığı lise sosyoloji ders kitabında, Atatürk İlke ve İnkılaplarını esas alan ve sosyal ve siyasi olayları Osmanlı ncesi Türk tarihinde temellendiren Osman Pazarlı, cumhuriyetin n gördüğü sosyal yapıya uygun bir çalışma gerçekleştirmiş, 1950-60 yılları arasında izlenen politikaları yok sayarak, Mehmet İzzet'ten başlayarak Necmettin Sadak'la devam eden geleneksel sosyoloji çalışmalarını srdrmştir. 27 Mayıs ihtilalinden sonra Tebliğler Dergisinde yayınlanan ve hazırlanacak olan lise sosyoloji ders kitaplarında yer alması istenen bütün açıklama ve değerlendirmeleri titizlikle uygulayan Osman Pazarlı, Milli Birlik Komitesinin görüş ve beklentilerini ders kitabına doğrudan yansıtmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

1960 İHTİLALİ VE SONRASINDA HAZIRLANAN LİSE SOSYOLOJİ DERS KİTAPLARI

1960 ihtilali ise Menderes döneminin sonunu getirdiği gibi bu dönemin reddedildiği, yargılanıp mahkum edildiği bir dönem olmuştur. Elbette bu dönüşüm lise sosyoloji ders kitaplarına da yansımıştır.

Menderes dönemi, Demokrat Parti iktidarının cumhuriyetin temel ilkelerinin ve siyasi, sosyal ve ekonomik kazanımlarının reddedildiği, Türk kimliğinin yeni baştan tanımlandığı ve İslamiyet öncesi Türk kimliğinin inkar edildiği bir dönem olmuştur. Tek kitap uygulamasının kaldırılmasının ardından liselerde okutulmak üzere birden fazla sosyoloji ders kitabı basılmasına rağmen, dönemin resmi ideolojisi ile uyum sağlamayan kitaplar Nurettin Topçu'nun kitabının gölgesinde kalmış, yalnızca iktidar sahiplerine yakın duran Nurettin Topçu tarafından hazırlanan lise sosyoloji ders kitabı anlam kazanmıştır.

1950 yılına gelinceye kadar devam eden liselerde tek kitap uygulaması, 1950 yılında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yapılan bir değişiklikle yürürlükten kaldırılarak 11 yıl boyunca okutulan Necmettin Sadak'ın sosyoloji ders kitabı eğitim programının dışına çıkarılmış, yerine Nurettin Topçu, Hatemi Senih Sarp, Osman Pazarlı, Ekrem Altay, Amiran Kurtkan ve Selman Erdem'in ayrı ayrı hazırlamış oldukları lise sosyoloji ders kitapları Milli Eğitim Bakanlığınca lise sosyoloji ders kitabı olarak kabul edilmiş ve liselerde okutulmaya başlanmıştır.

“1952-53'ten başlayarak 1980'lere kadar liselerimizde okutulan Sosyoloji ders kitapları listesi Nurettin Topçu ve Osman Pazarlı'nın Sosyolojileri sürekli kalmak koşuluyla üç ya da dört kitap içermiştir.”¹ Bunlar: İlk Baskısı 136 sayfa olarak 1952 yılında İstanbul İnkılap Kitabevi tarafından yapılan ve lise son sınıflar için Hatemi Senih

¹ Mine Tan, “Ortaöğretim Kurumlarında Sosyoloji Öğretimi”, **Ortaöğretim Kurumlarında Sosyal Bilimler Öğretimi ve Sorunları**, Türk Eğitim Derneği V. Öğretim Toplantısı, 13-14-15 Mayıs 1987, Türk Eğitim Derneği Yayınları, Ankara, 1987, s. 167-194

Sarp tarafından hazırlanan “Sosyoloji” (Yeni Lise Kitapları)² adlı ders kitabı, 1952 yılında Remzi Kitabevi tarafından 170 sayfa olarak ilk baskısı yapılan Osman Pazarlı’nın hazırladığı “Sosyoloji: Lise Kitapları (Lise 4. sınıf)”³ adlı ders kitabı, Ekrem Altay tarafından hazırlanan ve Remzi Kitabevi tarafından ilk baskısı 182 sayfa olarak 1964 yılında basılan Sosyoloji Lise Kitapları (Lise 3. Sınıf)⁴ adlı ders kitabı, Selman Erdem tarafından hazırlanan ve Ayyıldız Matbaası A. Ş. Tarafından ilk baskısı 1970 yılında 160 sayfa olarak yapılan Sosyoloji⁵ adlı ders kitabı ve nihayet Amiran Kurtkan tarafından hazırlanan ve Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 183 sayfa olarak 1977 yılında ilk baskısı yapılan Sosyoloji (Lise Ders Kitapları)⁶ ders kitaplarıdır.

Menderes Dönemi’nin ardından gelen 27 Mayıs İhtilali lise sosyoloji ders kitaplarına yeni eklemeler getirir. Diğer kitapların tahliline ve dönemin siyasi ve sosyal şartlarına paralel olarak değişen içeriklerinin daha iyi anlaşılabilmesi için sosyal ve siyasi alanda çekişme ve çatışmaların en üst seviyede olduğu dönemin özelliklerine ve yaşanan olaylara kısaca göz atmak gerekir. Zira, bu dönem, Cumhuriyetin kuruluşundan çok partili sisteme geçiş sürecine kadar geçen bir dönemi reddeden anlayışın terk edildiği ve yargılanıp mahkum edildiği bir dönemdir.

A- İHTİLALLER DÖNEMİ (1960-1971-1980)

60’lı yıllar Türk siyasi tarihinde önemli bir yere sahiptir. Bu dönem, daha sonra tekrarlarına şahit olacağımız askeri müdahalelerin başladığı bir dönemdir. 1950 yılından itibaren yönetimi elinde bulunduran kadroların, CHP ile özdeşleştirdikleri Atatürk dönemini reddeder tutum ve davranışları; siyasi, askeri, sosyal ve ekonomik alanlarda kapitalist Batı’nın dünya egemenliğine teslim olma yönündeki icraatları ve partizan tutumları 1960 ihtilalini hazırlamış, 27 Mayıs 1960 yılında ordu emir komuta zinciri dışında yönetime el koymuştur.

² Hatemi Senih Sarp, **Sosyoloji (Yeni Lise Kitapları)**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1952.

³ Osman Pazarlı, **Sosyoloji: Lise Kitapları** (Lise 4. Sınıf), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1952

⁴ Ekrem Altay, **Sosyoloji Lise Kitapları** (Lise 3. Sınıf), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1964

⁵ Selman Erdem, **Sosyoloji**, Ayyıldız Matbaası A. Ş., Ankara, 1970

⁶ Amiran Kurtkan, **Sosyoloji (Lise Ders Kitapları)**, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul, 1977

Bilindiği gibi, Demokrat Parti, 14 Mayıs 1950 yılında iktidara gelmiş ve CHP muhalefete düşmüştür.⁷ Menderes hükümeti dönemi boyunca Türkiye’de siyasi çekişme ve çatışmalar büyümüştür. “Adnan Menderes Hükümeti’nin, İnönü döneminde yasaklanan Arapça Ezanı serbest bırakması, başta ordu olmak üzere muhalefeti rahatsız etmiş, ezan yasağını kaldıran Demokrat Parti, “Cumhuriyetçi yapıyı yıkmaya çalışmakla ve Cumhuriyete ihanet”le itham edilmiştir. 1960 yılına gelindiğinde siyasi kavgalar daha da şiddetlenmiş, mevcut iktidarla muhalefet arasında nefret söylemleri artmış, şiddet eylemlerinin artması askeri rahatsız etmeye başlamıştır.⁸ Başta Cumhurbaşkanı Bayar ve Başbakan Menderes olmak üzere Demokrat Parti kadroları ile Ordu arasında bir güvensizlik hakimdi. Bir taraftan, 27 Mayıs askeri müdahalesine katılan Kurmay Albay M. Emin Aytekin’in ifadesi ile, “Ordu+CHP: Değişmez iktidar” formülünü düstur ittihaz edenlerin sınır tanımayan ihtirasları ve bu neticenin elde edilmesi için her şeyi mubah” olduğunu kabul eden CHP’ye yakın askerlerin varlığı; diğer taraftan “ben bu orduyu yedek subaylarla yönetim” dediği iddia edilen ve iktidarı döneminde askerle arası gittikçe açılan Başbakan Adnan Menderes, bu güvensizliği daha da artırıyordu.⁹ Ülkede kötü giden

⁷ Adnan Menderes’in kurduğu 19. Cumhuriyet Hükümeti 8 Mart 1951 tarihinde istifa etmiş, 20. Cumhuriyet Hükümeti Adnan Menderes tarafından yeniden kurulmuştur. 1954 yılında yapılan seçimlerde sonucunda CHP’nin 31 sandalyesine karşı 489 sandalye ile seçimi kazanan Demokrat Parti, 17 Mayıs 1954 tarihinde 21. hükümeti kurmuştur. Meclis Kurulundaki tartışmaların ardından Sıtkı Yırcalı, Hasan Polatkan ve Fatin Rüştü Zorlu’nun Bakanlık görevinden istifa etmelerinin ardından Adnan Menderes dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar’a Hükümetin istifasını sunmuş ve Hükümet düşmüştür. Adnan Menderes 9 Aralık 1955 tarihinde 22. Hükümeti kurmuş ve 1957 seçimlerine kadar devam etmiştir. Demokrat Parti 1957 yılında yapılan genel seçimde 519 sandalye ile Meclise girer ve 25 Kasım 1957 tarihinde Adnan Menderes tarafından 23. Cumhuriyet Hükümeti kurulmuştur.

⁸ Hulusi Turgut, **Türkeş’in Anıları Şahinlerin Dansı**, ABC Basın Ajansı Yayınları, İstanbul, 1995, s. 105-119

⁹ Emin Aytekin’e göre, “Menderes-Bayar ikilisinin on senelik iktidarı, Ordu-Politika ilişkisinde ve dengesinde, birbirini takip eden tutarsızlıklarla doluydu. Daha muhalefet yıllarında, İnönü’nün Milli Şef hakimiyetine karşı Ordu’da kurulan gizli teşkilattan birkaç subay ile temas kuran Bayar-Menderes gurubu, dehşetle irkilmişler; iktidara gelince kendilerine karşıda böyle bir teşebbüsün mevcut olması ihtimalinden daima endişe duymuşlardır. İnönü gibi tarihi büyük bir şahsiyete ve onun gibi bir kumandana karşı kurulan bir teşkilatın, kendileri gibi miting meydanlarından gelme kahramanlara karşı haydi haydi kurulacağını düşünerek huzursuz olmuşlar ve takıntısına düşmüşlerdir... İktidarlarının ilk hareketi olarak Ordu meselesini ele almışlar, kumanda kademesinin ele geçirilmesini sağlamayı, ilk icraatları olarak gerçekleştirmişlerdir. Menderes şurada burada, kendilerini Türkiye’ye hakim olan ilk sivil iktidar olarak takdim etmiş ve sıcağı sıcağına Ordu’dan, Ordu’nun şövalye ruhundan yakınmıştır. Onların bu şövalye ruhunu ezeceğinden ve sefaletle mahkum edeceğinden bahsettiği duyulmuş, askerin en kesif bulunduğu Erzurum şehrinde, Türk Milleti’nin şerefi ve öz varlığı demek olan Silahlı Kuvvetlerini, Battal Gazi ordularına benzetmiştir... Menderes’in Ordu’yu sivilleştirme teşebbüsleri bunu takip etmiş, muvazzaf subaylara lüzum olmadığını, Amerika’da olduğu gibi Ordu’yu, yedek subaylarla idare edebileceğini açıkça ifade eder olmuştur. Emin Aytekin,

şartların düzeltilmesi ve aksaklıklar giderildikten sonra yeniden seçim yapılarak iktidarın sivillere devredilmesi vaadi ile 26 Mayıs gecesi general ve subaylardan oluşan 38 kişilik komite tarafından başlatılan ve 27 Mayıs sabahı Kurmay Albay Alparslan Türkeş tarafından radyoda okunan bildiri ile hükümete el koyduğu ilan edilmiştir.¹⁰ Ancak, 27 Mayıs ihtilali, daha sonra yaşanan gelişmeler sonucunda kontrolden çıkmış ve tarafsızlığını kaybetmiştir.

27 Mayıs 1960 ihtilali ile birlikte Milli Birlik Komitesi (MBK) kurulmuş ve başına Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Cemal Gürsel getirilmiştir. 12 Haziran 1960 tarihinde kabul edilen bir yasa ile başta Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes olmak üzere Demokrat Parti yöneticilerinin ve bunların suç ortaklarının yargılanması amacıyla Yüksek Adalet Divanı kurulmuş, yargılanan sanıkların sorumluluklarını araştırmak ve Yüksek Adalet Divanı'na verilip verilmeyecekleri konusuna karar vermek üzere de Yüksek Soruşturma Kurulu oluşturulmuştur. Yüksek Adalet Divanı'nın kararları kesin kararlardı ve hiçbir şekilde itiraz ya da temyiz hakkı bulunmuyordu. Ancak, idam cezalarının infazı için Milli Birlik Komitesinin onayı gerekiyordu. 30 Mayıs 1960 tarihinde Cemal Gürsel tarafından 24. Cumhuriyet Hükümeti kurulmuş, 12 Haziran 1960 tarihinde Milli Birlik Komitesi geçici anayasayı kabul etmiştir. Genel Kurmay Başkanı Ragıp Gümüşpala'nın da aralarında bulunduğu 235 general emekliye sevk edilmiş, boşalan Genel Kurmay Başkanlığına Orgeneral Cevdet Sunay getirilmiştir. 21 Ağustos'ta 3.400 subay ve 400 polis emekli edilirken 600 polisin yeri değiştirilmiştir. İhtilalden hemen sonra, dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve 23. Hükümetin 7 Bakanı

“1949’dan 1960’a”, İbrahim Metin, **İhtilalciler Hesaplaşıyor, Belgelerle 27 Mayıs - Ondörtler ve Dünder Taşer**, Töre Devlet Yayınları, İstanbul, 2012, s. 34-35

¹⁰ Kurmay Albay Alparslan Türkeş’in radyodan yaptığı konuşmasında; “Bugün demokrasimizin içine düştüğü buhran ve son müessif hadiseler dolayısıyla kardeş kavgasına meydan vermemek maksadıyla Türk Silahlı Kuvvetleri, memleketin idaresini ele almıştır. Bu harekate Silahlı Kuvvetlerimiz; partileri içine düştükleri uzlaşmaz durumdan kurtarmak ve partiler üstü tarafsız bir idarenin nezaret ve hakemliği altında en kısa zamanda adil ve serbest seçimler yaptırarak idareyi, hangi tarafa mensup olursa olsun, seçimi kazananlara devir ve teslim etmek üzere girişmiş bulunmaktadır. Girişilmiş olan bu teşebbüs, hiçbir şahsa veya zümreye karşı değildir. İdaremiiz, hiç kimse hakkında şahsiyata müteallik tecavüzkar bir fiile müsaade etmeyeceği gibi, edilmesine de asla müsamaha etmeyecektir. Kim olursa olsun ve hangi partiye mensup bulunursa bulunsun, her vatandaş; kanunlar ve hukuk prensipleri esaslarına göre muamele görecektir. Bütün vatandaşların, partilerin üstünde aynı milletin, aynı soydan gelmiş evlatları olduklarını hatırlayarak ve kin gütmekten birbirlerine karşı hürmetle ve anlayışla muamele etmeleri, ıstıraplarımızın dinmesi ve milli varlığımızın selameti için zaruri görülmektedir.” Şeklinde 27 Mayıs İhtilalinin amacını açıklamıştır.

gözetim altına alınmış, 29 Mayıs 1960 tarihinde Kara Harp Okulu'nda gözetiminde bulunan İçişleri Bakanı Namık Gedik intihar etmiş, 150 tutuklu Yassıada'ya gönderilmiştir. 1 Eylül tarihinde Milli Birlik Komitesi tarafından DP'nin bütün mallarına el konulmuştur. Bunu 27 Ekim tarihinde MBK tarafından görevinden alınan 147 öğretim üyesi takip etmiş, 13 Kasım tarihinde ise MBK kendi içindeki çelişkilerin ve çatışmaların artması üzerine 14 üyeyi yurt dışına ihraç etmiştir.¹¹

Başbakan Adnan Menderes'in, "Atatürk'ün kurduğu sistemi ve laik düşünceyi zedelemek, vatana ihanet" gibi suçlar başta olmak üzere birçok suçla yargılandığı, anayasayı ihlal, yolsuzluk gibi ana başlıklar altında davaları görülen Demokrat Partililerin yargılanmaları 14 Ekim 1960 tarihinde Yassıada'da başlamıştır. "Darbe sonrası oluşturulan bir makam olan Yüksek Adalet Divanı'nca kurulan Yassıada Mahkemelerinde, Celal Bayar, Adnan Menderes Fatin Rüştü Zorlu, Hasan Polatkan, eski Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun'un da aralarında bulunduğu toplam 592 sanık, 19 ayrı davadan yargılanmışlardır. Mahkemeler son bulduğunda 15 sanık idam cezası almıştır. İdam cezası alan sanıklar sırasıyla Celal Bayar, Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu, Hasan Polatkan, Refik Koraltan, Rüştü Erdelhun, Agah Erozan, İbrahim Kirazoğlu, Ahmet Hamdi Sancar, Nusret Kirişoğlu, Bahadır Dülger, Emin Kalafat, Baha Akşit, Osman Kavrakoğlu, Zeki Erataman. İdam cezalarından Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan 16 Eylül 1961 tarihinde sabaha karşı ve Adnan Menderes ise 17 Eylül tarihinde 13:30 sularında idam edilmişlerdir. Üç idamın ardından ABD Başkanı Kenedy ve II. Elizabeth'in uğraşlarıyla diğer mahkumların idam cezaları müebbet hapse çevrilmiştir.

Ülkede bütün bunlar yaşanırken, ikinci bir ihtilalin ayak sesleri yaklaşıyordu. "27 Mayıs 1960 müdahalesi gibi, emir-komuta zincirine bağlı kalınmadan, pek çok farklı dünya görüşüne mensup, siyasal iktidarı tasfiye etme amacı güden bir ortak zeminde buluşmuş, çoğunluğunu hırslı, ihtiraslı ve idealist orta ve alt kademe subay grubunun oluşturduğu zümrelerin öncülüğünde gerçekleşen darbeler; sonrasındaki işleyiş sürecinin devamlılığı açısından ordu içindeki güç merkezlerinin birbirlerine karşı üstünlük mücadelelerine girmesiyle birlikte ciddi sıkıntılarla karşılaşmıştır. Yalnızca hükümeti darbe yoluyla devirmek gibi bir ortak paydada sorunsuz bir biçimde bir araya gelen gruplar, darbe

¹¹ İhtilalin kudretli Albayı Alparslan Türkeş bu grubun içindedir ve büyükelçilik müşaviri olarak Hindistan'ın başkenti Yeni Delhi'ye sürgün olarak gönderilmiştir.

sonrasında çatısı altında toplandıkları örgütlenmeler vasıtasıyla devlet yönetimine dair izlenmesi gereken yol ve yöntem hususunda karşı karşıya gelmişlerdir.”¹² Başlangıçta iki grup olarak ortaya çıkan bu gruplara daha sonra iki grup daha eklenmiştir.¹³ İhtilali yapan subayların bir kısmı iktidarın İnönü’ye verilip, DP’lilerden hesap sorulmasını ve intikam alınmasını isterken, Kurmay Albay Alparslan Türkeş’in başı çektiği 14’ler grubu partiler üstü ve tarafsız kalınmasını istiyorlardı.¹⁴ Bütün bu gruplaşmalar, Komite üyeleri arasında oynanan oyunlar ve çekişmeler, sonucunda Milli Birlik Komitesi parçalanmış ve ilk olarak Alparslan Türkeş ve arkadaşlarından oluşan ve 14’ler grubu olarak anılan grup üyeleri 13 Kasım’da tasfiye edilmişler ve yurt dışına sürgüne gönderilmişlerdir.¹⁵

¹² Levent Börklüoğlu, “27 Mayıs Askeri Darbesi Sonrasında Ordu İçinde İktidar Mücadelesi: Milli Birlik Komitesi ve Silahlı Kuvvetler Birliği”, *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt:1, Sayı:2, Aralık 2017, s. 13-28

¹³ Bu gruplardan en güçlü olanı Albay Alparslan Türkeş’in liderliğini yaptığı 14’ler grubuydu. 14’ler grubu Alparslan Türkeş, Orhan Kabibay, Orhan Erkanlı, Muzafer Özdağ, Rifat Baykal, Fazıl Akkoyunlu, Ahmet Er, Dünder Taşer, Numan Esin, Mustafa Kaplan, İrfan Solmaz, Şefik Soyuyüce, Muzafer Karan ve Münir Köseoğlu’ndan oluşuyordu. İkinci Grup ise liderliğini Ahmet Yıldız’ın yaptığı 11’ler grubu idi. 11’ler grubu; Ahmet Yıldız, Haydar Tunçkanat, Şükran Özkaya, Selahattin Özgür, Emanullah Çelebi, Sezai Okan, Fikret Kuytak, Vehbi Ersü, Mucip Ataklı, Refet Aksoyoğlu ve Ekrem Acuner’den oluşmaktaydı. Liderliğini Sami Küçük’ün yaptığı grup ise 7’ler grubu olarak adlandırılıyordu. 7’ler grubunda Sami Küçük, Suphi Gürsoytrak, Kamil Karavelioğlu, Suphi Karaman, Muzafer Yurdakuler, Kadri Kaplan ve Mehmet Özgüneş yer alıyordu. Liderliğini Cemal Gürsel’in yaptığı 5’ler grubu bulunuyordu. 5’ler grubu ise Cemal Gürsel, Cemal Madanoğlu, Fahri Özdilek, Sıtkı Ulay ve Osman Köksal’dan oluşuyordu. Bkz. Erdoğan Örtülü, **3 İhtilalin Hikayesi, 13 Kasım 22 Şubat 21 Mayıs**, Milli Ülkü Yayınevi, Konya, 1966, s. 26-27

¹⁴ O dönemi anılarında anlatan Türkeş, “Bizim dışımızdaki gruplar çok katı idi. Aşırı konuşmalar yapıyor, aşırı davranışlarda bulunuyorlardı. Bunların aşırılıkları üzerine, meydanı onlara bırakmamak için işi sıkı tuttuk... Bunlar, ortaya dinmez bir Demokrat Parti düşmanlığı koyuyorlardı. DP’lilerin, elektrik direklerine asılmasını istiyor, intikama hazırlanıyorlardı... Biz ise, DP’nin, Türk milletinin evlatları tarafından kurulduğunu, demokrasilerde, hoşgörü gerektiğini söylüyorduk... Bizim ihtilal stratejimiz şöyleydi: Partiler üstü bir müdahale planlayalım, herkese karşı tarafsız davranalım, eşitliğe dayalı bir yönetim kuralım... Halk Partisinden hava alanlar, orayla temasta bulunan arkadaşlarımız ise bundan hoşlanmıyordu.” şeklinde o günkü tabloyu özetliyordu. Bkz. Turgut, **A.g.e.**, s. 128

¹⁵ 13 Kasım 1960 sabahı, her şey bir oldu bitti havası içinde halledilmiş ve 14 Komite üyesi, Komite üyeliğinden düşürülmüştür. “13 Kasım ihtilalini millete ilan eden Cemal Gürsel yaptığı açıklamada: “*Milli Birlik Komitesi çalışmaları, memleketin yüksek menfaatlerini tehlikeye sokacak duruma düştüğünden Türk Silahlı Kuvvetleri ve Milli Birlik Komitesi üyelerinin talepleri üzerine bugün (13 Kasım 1960 tarihinden itibaren) Milli Birlik Komitesini feshettim.*” Görevlerinden affedilen üyeler emekliye sevk edilmişlerdir” diyordu. Evlerinde ikamete mecbur edilen 14’ler, 14 Kasım 1960 günü sabaha karşı evlerinden alınarak Mürted Hava Üssüne götürülürler. 14’ler Mürted Hava Üssüne götürüldükleri sırada 23 kişi kalmış olan Milli Birlik Komitesi de Cemal Gürsel’in daveti üzerine toplanarak Tasfiye Komitesinin hazırlamış olduğu 14’lerin emekliye sevk edilerek yurt dışına devlet müşavirliklerine gönderilmeleri, bunların iki yıl memlekette girmelerinin yasaklanması ve maaşlarının tespiti ile ilgili kanun teklifi görüşülür. Çok sert bir atmosferde geçen toplantıda söz alan CHP’nin kontrolünde olan 11’ler grubunun üyelerinden Haydar Tunçkanat 14’ler grubunun yurt dışına sürgüne gönderilmelerini yeterli bulmadığını, bunların kurşuna dizilmeleri gerektiğini dile getirir ve başkanlığa 14’lerin kurşuna dizilmelerini isteyen bir önerge verir. 14’lerin kurşuna dizilmeleri halinde

13 Kasım tasfiyelerinin ardından yeniden başlayan iktidar mücadelesi büyük çatışmaların başlangıcı ve yeni bir karşı devrimin habercisi gibi idi.¹⁶ Talat Aydemir ve arkadaşları 22 Şubat'ta bir darbe girişiminde bulunmuşlar ancak muvaffak olamamışlardır. 22 Şubat 1962 günü Talat Aydemir ve arkadaşları emekliye sevk edilip yerlerine yeni kumandanların tayinleri yapıldı. Memleketin içinde bulunduğu kargaşa ortamı yeni bir ihtilal girişimini hazırlamıştır. 22 Şubatçılar bir zamanlar orduda meydana getirdikleri Türk Silahlı Kuvvetler Birliği'ni ihya etmeye karar verirler ve yeniden ihtilal hazırlığına başlarlar. Yapılan çalışmalar sonunda 22 Şubatçılar 31 Mart gecesini ihtilal günü olarak belirlemişler ancak ihtilali tespit ettikleri gün de başaramamışlar, ihtilali tehir etmek mecburiyetinde kalmışlardır. Aydemir ve Fethi Gürcan ihtilal günü olarak 20 Mayıs'ı 21 Mayıs'a bağlayan gece yarısı olarak karar kılarlar. Nitekim 20 Mayıs 1963 günü saat 23.30'da, ihtilali fiilen başlatırlar. Ancak Talat Aydemir ihtilal teşebbüsü yine başarısız olmuştur. 21 Mayıs 1963 günü saat 7.30 da hükümet kuvvetleri duruma tamamen hakim olmuşlar, ihtilalci birlikleri silahtan tecrit etmişlerdi.¹⁷

Hükümet kuvvetleri ihtilal hareketini bastırdıktan sonra ve duruma hakim olduktan birkaç saat sonra Ankara, İstanbul ve İzmir'de Sıkı Yönetim ilan eder ve Sıkı Yönetim kumandanları, derhal harekete geçerek 21 Mayıs 1963 ihtilalinin sorumlularını tespit etmek üzere askeri mahkemeler kurdular. İhtilal gecesini meydana gelen çarpışmalar sırasında 6 kişinin öldüğü, 27 kişinin de yaralandığı ihtilal teşebbüsünün ardından Ankara ve İstanbul'da 151 kişi ile birlikte 1459 Harp Okulu öğrencisi de tevkif edilmişti. Duruşmalar 7 Haziran günü, Mamak Muhabere

baş gösterecek huzursuzluklara meydan verilmemesi gerekçesi ile Haydar Tunçkanat'ın teklifi reddedildikten sonra, Tasfiye Kurulunun kanun teklifi kabul edildi ve 17 Kasım 1960 sabahı Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girdi. Hukuki formaliteler hazırlandıktan sonra, 16 Kasım'da yapılan açıklamaya göre; *Alparslan Türkeş Yeni Delhi, Orhan Kabibay Ottava (Kanada'nın agremen vermemesi üzerine daha sonra Orhan Kabibay Ottova'dan alınarak Brüksel'e atandı), Orhan Erkanlı Meksiko, Muzaffer Özdağ Tokyo, Rıfat Baykal Tel Aviv, Fazıl Akkoyunlu Kabil, Ahmet Er Libya, Dündar Taşer Rabat, Numan Esin Madrit, Mustafa Kaplan Lizbon, İrfan Solmazer La Haye, Şefik Soyuyüce Kopenhag, Muzaffer Karan Oslo ve Münir Köseoğlu Stokholm Büyükelçiliklerinde devlet müşavirliklerine atanmalarına karar verilir.* 20 Kasım 1960 günü 14'lerin tamamı yurt dışına atandıkları yerlere gitmişlerdir. Bkz. Örtülü, **A.g.e.**, s. 58-68

¹⁶ Talat Aydemir, önce ordudaki küçük grupları kendi etrafında toplayarak, sonra çengelme yoluyla bu grupları geliştirip ordu içinde kuvvetli bir birlik meydana getirecekti. Birlik meydana getirildikten sonra, zaten 13 Kasım İhtilali'nden sonra maddi ve manevi gücünü yitirmiş olan Milli Birlik Komitesi bir darbeye tasfiye edilecek, memleketin idaresi Talat Aydemir'in eline geçmiş olacaktı. Bkz. Örtülü, **A.g.e.**, s. 132

¹⁷ Örtülü, **A.g.e.**, s. 330-468

Okulu'nun sinema salonunda başlamıştı. Savcı, 151 sanıktan 44'ü için idam talep ediyordu. 1 Numaralı Sıkı Yönetim Mahkemesi, yapılan yargılamalar sonucunda, 5 Eylül 1963 günü yapılan son duruşmada, 151 ihtilalci sanık hakkında verilen cezaları açıkladı. Sıkıyönetim Mahkemesi, 151 sanıktan 7'sini idam¹⁸; 29 unu müebbet¹⁹ hapse mahkum ettiğini açıkladı. Yapılan itirazlar Yargıtay tarafından değerlendirildikten sonra Talat Aydemir, Fethi Gürcan, Osman Deniz ve Erol Dinçer hakkında verilen idam cezaları onanır. Millet Meclisinde ve Cumhuriyet Senatosunda yapılan oylamalar sonucunda da, Talat aydemir ve Fethi Gürcan Hakkındaki kararlar tasdik edilir. Osman Deniz ve Erol Dinçer hakkındaki kararlar müebbet hapse çevrilir. 27 Haziran 1964 günü Fethi Gürcan, 5 Temmuz 1964 günü de Talat Aydemir idam edilir.²⁰

Türkiye'de siyasi, sosyal ve ekonomik çalkantıların yaşandığı 1960'lı yıllar, tüm dünyada da kırılmaların, değişim ve dönüşümlerin yaşandığı, siyasi ve sosyal çalkantıların hüküm sürdüğü ve dünya egemenliğinin ideolojik temellere dayalı paylaşım ve bölüşümlerin getirdiği sorunların yaşandığı yıllar olarak karşımıza çıkmaktadır. İkinci Dünya savaşının ardından dünyadaki ekonomik ilişkiler yeni bir boyut kazanmış, iki kutuplu bir dünyada Amerika Birleşik Devletlerinin liderliğinde hakimiyet alanını genişleten kapitalizm altın çağını yaşamaya başlamıştır. Buna karşılık egemenlik ilişkileri içerisinde Batı toplumlarında ortaya çıkan sorunlar kapitalist sistemin egemenlik alanlarını zorluyor, toplumsal tepkileri tetikliyordu. 1960'lı yıllarda 1955 yılında başlayıp 1973 yılında son bulan ve Amerikan askerlerinin üç milyon insanı kimyasal silahlarla katlettiği Vietnam'ı işkallı bir taraftan; Çekoslovakya'nın Sovyetler tarafından işgal edilmesi diğer taraftan devam ederken; 22 Kasım 1963 günü Amerika Birleşik Devletleri Başkanı John Fitzgerald Kennedy bir suikast sonucunda öldürülüyor, 4 Nisan 1968 günü insan hakları savunucusu Martin Luther King bir suikast neticesinde hayatını kaybediyordu. İkinci Dünya savaşından karlı çıkan ve Batı dünya egemenliğine ortak olma iddiası taşıyan

¹⁸ Talat Aydemir, Fethi Gürcan, Erol Dinçer, Osman Deniz, Cevat Kırca, Ahmet Gücal ve İlhan Baş.

¹⁹ İzzet Köz, Fevzi Bingöl, Recep Uslü, Muzaffer Güney, Salim Mıman, Hakkı Sümer, Remzi Kılıç, Tevfik Saltoğlu, Erbil Yücelten, Aycan Ünlü, Nihat Çonguroğlu, Önder Aydınllı, Kadir Yıldırım, Rıfki Ertan, Ziya Gökaltı Pusat, Hüsamettin Paksoy, Atilla Atulgan, Tuncay Yener, Mustafa Karazeybek, Ferit Kelecek, Savaş Kilimci, Feridun Erman, Cemal Özdemir, Yaşar Başaran, Mustafa Ok, Galip Gültekin, Emin Arat, Bahtiyar Yalta ve Turgut Alpagut.

²⁰ Örtülü, **A.g.e.**, s. 470-548

Sovyetler Birliği de bir yandan, Batı sömürgeciliğine karşı geliştirdiği Marksist-Leninist söylemle örgütlediği ayrılıkçı ya da zgrlk hareketler aracılığıyla, Batı'nın egemenlik alanını zorlarken; diğer yandan, İkinci Dünya savaşından sonra kendi payına düşen ülkelerin dışında kalan devletlere karşı düzenlediği askeri işgaller aracılığıyla kendisine yeni bir sömürge dünyası oluşturmuş; her geçen gün sömürge sınırlarını Batı emperyalizminin aleyhine geliştirmiş; Avrupa dahil olmak üzere dünya toplumları, iki emperyalist güç arasında sıkışıp kalmıştır. Avrupa lkelerinde görülen g hareketleri, işsizlik ve işçi sorunları, niversite gençliğinin sokak hareketleri gibi dinamikler 60'lı yıllarda Avrupa'yı yeniden şekillendirmeye başlamıştır.

Amerika Birleşik Devletlerinde ve Avrupa lkelerinde görülen ekonomik, sosyal ve siyasi gelişmeler, İkinci Dünya Savaşından galip çıkan ve dünya egemenliğine ortak olmak isteyen Sovyetler Birliği ile paylaşmak istemeyen Batı'da, 60'lı yılların sonuna doğru, Avrupa'yı kasıp kavuran sosyal ve siyasi krizler, büyük çaplı işçi ve ğrenci hareketleri baş göstermeye başlamıştır. 1965 yılından itibaren Batı toplumlarında ekonomik hayat durgunlaşmaya başlamış, işsizlik büyük oranda artmış ve sosyal sorunlar kendini hissettirmeye başlamıştır. 1968 yılında Avrupa'da milyonlarca ğrenci sokaklara dökülür. Üniversitelerin işgal edildiği başkaldırı işçi sınıfına da sıçrayarak büyük toplumsal olayların fitili ateşlenir. Bu durum daha fazla özgürlük, eşitlik, adalet gibi isteklerle ateşlenen ve sonrasında siyasi taleplerle büyüyen başkaldırılar sonucunda "Prag'dan Paris'e, Londra'dan Tokyo'ya, San Francisco'dan Pekin'e kadar her yerde kurulu düzeni tehdit etmeye başlayan ğrenci" hareketlerine dönüşür. Dünyanın birçok ülkesine yayılan ğrenci hareketleri değişik sosyal ve siyasi sonuçların ortaya çıkmasına neden olur.

Türkiye'nin dışında yaşanan bütün bu siyasi, sosyal ve ekonomik gelişmeler, Batıcılaşma politikası izleyen ve dışarıdan gelecek bütün etkilere karşı milli mukavemeti trplenen Türkiye'ye doğrudan yansıyacak, Batı emperyalizmine karşı savunmasız bırakılan lke, "Tam Bağımsız Türkiye" söylemi ile işgal edilmek istenir. Türkiye'de başlangıçta anti-emperyalist bir söylemle ortaya çıkan, ancak bir dönemi kana bulayan Marksist Leninist bir harekete dönüştürülen ve Deniz Gezmiş, Mahir ayan, İbrahim Kaypakkaya gibi solcu militanların şaşsında "masum bir

öğrenci hareketi” şeklinde süslenip sunulan 68 olaylarında, sonuçları itibarıyla büyük bedeller ödenir. 1960 ihtilali sonrasında ülkemizde yaşanan siyasi ve sosyal çekişme ve çatışmalara paralel olarak bu dönemde şahit olunan dünyadaki gelişmeler de ülkemizi doğrudan etkiler ve Türkiye 70’li yılların kaos ortamına sürüklenir.

27 Mayıs 1960 ihtilalinin ardından yaşanan 13 Kasım, 21 Şubat ve 21 Mayıs hareketlerinden sonra ülke yavaş yavaş demokratik sisteme dönmeye başlamıştır.²¹ Ancak önce dünyada baş gösteren ve kısa sürede ülkemize sıçrayan öğrenci hareketlerinin yansımaları ülkeyi 12 Mart muhtırasına taşımıştır. Türk devletinin masum ve hümanist gençliğe karşı yaptığı bir eylem olarak sunulan ve mağdurları kamuoyuna masum kahramanlar olarak tanıtılan 12 Mart muhtırası, romantik tarih yazıcıları tarafından göz ardı edilen olumsuz sonuçlara yol açmıştır.²²

1929 dünya ekonomik krizinin ardından, kapitalist Batının sonunun geldiğini düşünen o dönem sosyalistleri gibi, onların çağdaş temsilciliğini üstlenen 68 kuşak

²¹ Bu dönemde siyasi idamlar son bulmuş, yurt dışına sürgün edilen 14’ler ülkeye dönmüş, Yassıada yargılamalarında mahkum olanlar affedilmiş, siyasi partilerin faaliyetlerine izin verilmiş ve siyasi yasaklar yavaş yavaş kalkmaya başlamış, 61 Anayasası kabul edilmiş ve yönetim denetimli bir şekilde sivil idareye devredilmiştir. Bu dönemde Türk siyasetine yeni siyasi partiler girmiş, “15 Ekim 1961’de yapılan seçimlere Cumhuriyet Halk Partisi, Adalet Partisi, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi ve Yeni Türkiye Partisi katılmış,” seçimlerden sonra oluşan Meclis, Cemal Gürsel’i cumhurbaşkanlığına seçmiştir. 1965 seçimlerine kadar koalisyon hükümetleri iktidarda kalmış, 10 Ekim 1965’te yapılan genel seçimleri Adalet Partisi kazanmış ve 27 Ekim 1965’te Süleyman Demirel’in başbakanlığı ile başlayan ve altı yıl süren Adalet Partisi dönemi, “12 Mart 1971 Askeri Muhtırasına kadar devam etmiştir.

²² 12 Mart Muhtırası sebep ve sonuçları ile değerlendirilmeye muhtaç bir konudur. Zira, Türkiye’yi 12 Mart’a taşıyan siyasi ve sosyal olaylar, Avrupa’da ve Amerika’da baş gösteren 68 kuşağının özgürlükçü taleplerinin bir yansıması olarak gösterilmekte, aktörleri yetişen nesillere kahraman olarak tanıtılmaktadır. Oysa ki; Türkiye’de ortaya çıkan olayların kendi iç dinamiklerimizden kaynaklanan olaylar olduğunu söylemek pek de mümkün değildir. “60’lı yılların sonuna doğru Avrupa’da üniversiteli gençlerin öncülük ettiği kitlesel eylemler başladı; sokaklar şiddetle tanıştı. Üniversiteler devim sloganlarıyla işgal edildi. Olaylara işçilerin de katılması sonucu başta Paris olmak üzere, Fransa ve Almanya’da birçok kentte hayat felç oldu. Avrupalılar olayların zirveye ulaştığı 1968 yılını “Başkaldırı Yılı” olarak tanımladılar. Ancak bu gerilim uzun sürmedi. Kısa süre sonra olaylar yatıştı, hayat normale döndü. Eylemcilerin önde gelen liderleri tavırlarını değiştirerek siyasete yöneldiler. Avrupa’daki olaylar Türkiye’ye de yansıdı; 27 Mayıs’tan sonra darbe yanlısı gençlerle karşıtları arasında özellikle 1962-1963 yıllarında zaman zaman kavgaya dönüşen gerilim, sonraki yıllarda solcular ve karşıtları şeklinde devam ediyordu. İlk olarak İstanbul Üniversitesi’nde bazı talepler öne sürülerek başlayan olaylar, Deniz Gezmiş’in öncülük ettiği bir grubun yönlendirmesiyle Rektörlük binasının işgaline dönüştü. Böylece İstanbul’da “boykotlar, işgaller dönemi” başlamış oldu. 60’lı yılların sonu yaklaşırken, mevcut anayasal düzen ve parlamenter yapı iki yönden yıkılmak amacıyla kuşatılmaya başladı. Bir tarafta darbe yapmak maksadıyla oluşturulan ve sayıları hızla çoğalan “sivil-asker” cuntalar vardı; diğer tarafta ise Güney Amerika tipi “gerillacılık” yöntemiyle halkı ayaklandırıp “sosyalist devrim” yapmak isteyen gençlik grupları yer alıyordu.” Bkz. Nuri Gürgür, “9 Mart Olayı ve 12 Mart Müdahalesi-Darbeye Karşı Darbe”, (Çevrimiçi) turkocaklari.org.tr. 28.02.2019

devamcıları, yine kapitalizmin sonu geldiği, tarihin vazgeçilmez akışı içerisinde sosyalist toplum aşamasına geçiş sürecinin başladığı heyecanı ile örgütlenmişler ve harekete geçmişlerdir. Önce Avrupa’da görülen öğrenci ve işçi hareketlerini taklitte başlayan örgütlenme yerini Marksist-Leninist bir örgütlenmeye terk etmiş, Amerikan emperyalizmine karşı geliştirilen Tam bağımsız Türkiye söylemi, Komintern’in Türkiye üzerindeki amaç ve hedeflerine hizmet eder hale dönüşmüştür. Başlangıcında Amerikan karşıtı söylemlerle salon sosyalizmini çağrıştıran talepler çok kısa süre içerisinde Devlete karşı örgütlenmeye dönüşmüş, masum bir gençlik hareketi görünümü terk edilerek devleti ele geçirme operasyonu başlatılmıştır. Fransa’da başlayan ve dünyanın birçok ülkesine yayılan 68 Gençlik Hareketi kısa süre içerisinde Türkiye’de de etkili olmuş, Türkiye’de 1954’te kurulan Fikir Kulüpleri Federasyonu, 1960’lı yıllarda sosyalist akımların yayılmasına yol açmış, 1968 yılında Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi’nde başlayan eylemler, kısa sürede fakültelere de yayılmış, başlangıçta eğitim sistemini protesto ile ortaya çıkan olaylar zaman içinde, siyasi ve ekonomik sistem tartışmalarına ve ardından devlete başkaldırı hareketine dönüşmüştür.²³ 12 Mart 1971 yılında Süleyman Demirel“hükümetini istifaya mecbur bırakan askeri müdahale, hazırlanışıyla,

²³ 1969’da yapılan Fikir Kulüpleri Federasyonu Kurultayı’nda, fraksiyonların ortak kararıyla federasyonun yerine Devrimci Gençlik Federasyonu (DEV-GENÇ) kurulmuştu. Bu kuruluş ortak çatı görünümünde olsa da gruplar, stratejiler ve lider kadroları farklıydı. Mahir Çayan ve ekibi THKP-C (Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephe) adıyla örgütlendi.²³ “Dev-Genç içinden doğacak bir diğer örgüt de Deniz Gezmiş’in liderliğini yaptığı Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO) olacaktır. Kır gerillası stratejisini savunan THKO, Che Guevara ve Küba Devrimi’nden etkilenmiştir. Buna karşılık THKP-C ise Tupamaros gerillacılığı ile Carlos Mariquella’nın “Şehir Gerillası” kitabında yazdığı fikirlerden etkilenmiştir.” Bunlar “Türkiye’de devrimci sürecin ancak silahlı mücadeleyle ve kendine özgü kurallarının belirlenmesiyle başarılı olacağını savunuyorlardı. TİP’i “yasallık”la, revizyonistlikle suçluyorlar, “kesintisiz devrim” iddiasıyla “şehir gerillacılığı” yöntemini uygulamak üzere silahlanıyorlardı. Deniz Gezmiş ise İstanbul’dan Ankara’ya gelip ODTÜ’yü karargah haline getirmişti. Sinan Cemgil ve Hüseyin İnan’la birlikte THKO (Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu) adıyla örgütlerini kurdular. Che’ye hayrandılar. O’nun gibi kırsal kesimde silahlı eylemlere başlayarak bir halk ayaklanması çıkaracaklarına inanıyorlardı. Bu amaçla El Fetih örgütüyle ilişki kurmuşlar, gruplar halinde Filistin’e giderek eğitim almaya başlamışlardı. Çayan’cılarda aynı şeyi yapıyorlardı. Bu gruplardan biri 1969’da Türkiye’ye dönerken silahlarıyla birlikte yakalandı. Profesyonel devrimci olma iddiasındaydılar. Yaz aylarında köylülerin arasına karışarak, üreticilerin sorunlarıyla ilgilenerek, fabrikalarda işçilerle buluşup varsa grevlerde yardımcı olarak taban oluşturmaya çalışıyorlardı. Avcıoğlu ve Mihri Belli gibi MDD stratejisini benimseyen grupları küçümsüyorlar, başarının ancak silahlı mücadeleyle mümkün olacağını savunuyorlardı. Böylece 1968’de Avrupa’daki gençlik eylemlerinin benzeriymiş gibi Türkiye’de üniversitelerde başlatılan olaylar, çok geçmeden farklı bir çizgiye kayıyor, devlet güçleriyle çatışmaya hazırlanan silahlı örgütlere dönüşüyordu. Deniz Gezmiş’in ekibinin Nurhak Dağları’nı karargah yapması, Mahir Çayan ve arkadaşlarının İstanbul ve Karadeniz bölgesindeki eylemleri günümüzde bazılarının sandığı gibi birer masum “izcilik oymağı gösterisi” değil, “gerillacılık” girişimleridir.” bkz. Gürgür, a.g.m.

politik, ideolojik ve toplumsal özellikleriyle ve sonraki dönemlere olan etkisiyle Cumhuriyet tarihimizin en önemli kırılma noktalarından biridir. Müdahale askeri kanaldan yapılmış olsa da, arka planda çok sayıda solcu aydınların, siyasetçilerin, bazı akademisyen ve gazetecilerin olması, devlet karşıtı radikal solcu gençlik gruplarının silahlı eylemleri müdahaleyi farklı bir boyuta taşıdı; rejim meselesi haline getirdi. Dolayısıyla 12 Mart'ın tahlili yapılırken sadece siyasi görünümü ve hükümete verilen muhtıra metniyle yetinilmemeli, olayı arka planda yaşananlarla, Silahlı Kuvvetler'i kullanarak yönetime el koymak amacıyla oluşturulan sivil ve asker cuntalarla, ideolojik örgütlerle birlikte değerlendirilmelidir.”²⁴ Türkiye'deki sol örgütlenmelerle işbirliği yapan cuntacıların ihtilal faaliyetleri, 12 Mart muhtırası sonucunu getirmiştir.²⁵

12 Mart muhtırasının ardından 1970'li yıllarda Türkiye, ideolojik çekişme ve çatışmalara sahne olmuş, başta üniversite öğrencileri olmak üzere geniş bir toplum kesiti bu çatışmalara katılmıştır. Türk Silahlı Kuvvetleri 12 Eylül 1980'de ülkede meydana gelen şiddet ve terör olaylarını gerekçe göstererek yönetime yeniden el koymuş, “demokratik yönetimi ortadan kaldıran askeri müdahaleyi gerçekleştirmiştir. 12 Eylül 1980'de siyasi iktidarı eline alan Türk Silahlı Kuvvetleri, Genelkurmay Başkanı Org. Kenan Evren başkanlığında kuvvet komutanlarından oluşan Milli Güvenlik Konseyini (MGK) oluşturmuş ve Kenan Evren aynı zamanda devlet başkanlığı görevini üstlenmiştir.” Bu dönemde, “Bülent Ulusu'nun başkanlığında Bakanlar Kurulu” oluşturulmuş, Prof. Orhan Aldıkaçtı başkanlığında kurulan komisyonun hazırladığı anayasa 7 Kasım 1982'de halkoyuna sunularak kabul edilmiştir. Türk siyasi tarihine “12 Eylül Dönemi” olarak geçen bu dönem “24 Kasım 1983'e kadar” devam etmiştir. “Bu dönemde 1961 anayasası yürürlükten kaldırılmış, Parlamento ve siyasi partiler ile dernek, sendika vb. pek çok sivil toplum kuruluşu kapatılmış ve demokratik süreç kesintiye uğramıştır.”²⁶

Sosyal, siyasi ve ekonomik sorunların yoğun bir şekilde hissedildiği ve siyasi çekişmelerin çatışmalara dönüştüğü bir dönemde liselerde okutulan sosyoloji ders kitapları da dönemin şartlarını yansıtmaktadır. Reddi miras anlayışıyla Cumhuriyetin sosyal ve siyasi kazanımlarını görmezden gelen ve bu kazanımların yerine ikame

²⁴ Gürgür, **A.g.m.**

²⁵ Konu ile ilgili olarak geniş bilgi için Bkz. Gürgür, **A.g.m.**

²⁶ Barış Ertem, “12 Mart 1971 Askeri Müdahalesi Sonrası Ara Rejim ve Türkiye Siyasetine Etkileri (1971-1974)”, **OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi**, Yıl 8, Cilt 8, Sayı 14, Nisan 2018, s. 654-676

edilen politikalara uygun bir anlayışın sözcülüğünü ve temsilciliğini yapan Nurettin Topçu tarafından hazırlanan lise sosyoloji ders kitabının aksine, bu dönemde okutulan diğer lise sosyoloji ders kitapları, Menderes dönemini yok sayarak yeniden Atatürk ilke ve inkılaplarına ağırlık verecektir. Bu dönemde okutulan lise sosyoloji ders kitaplarını incelediğimizde bu değişiklik açıkça ortaya çıkacaktır. Ancak bundan önce 1960'lı yıllarda ülkemizde sosyolojinin durumuna tekrar kısaca bir göz atmak faydalı olacaktır.

II. Dünya savaşının sona ermesiyle 1950'li yıllarda başlayan soğuk Savaş dönemi başlamıştır. Bu dönemin özellikleri Türkiye'deki sosyoloji çalışmalarına da yansımıştır.

Soğuk Savaş koşulları, Türk sosyolojisini egemenliği altına almış, Anglo-Sakson bilim paradigması etkili olmaya başlamıştır. 1940'larda başlayan köy sosyolojisi araştırmalarına tüm ağırlığı ile devam edilirken, yeni antropoloji bölümlerinin açılışı gerçekleştirilmiştir. Marshall yardımları, dış krediler, tarımın makineleştirilmesi, DP iktidarının Türkiye'yi "küçük Amerika" yapma söylemleri kapsamındaki liberal ekonomi uygulamaları hep birlikte toplumsal yapı değişmelerini yönlendirmiş, köyden kente göçü hızlandırmıştır. Tüm bu gelişmeler sosyoloji çalışmalarına çeşitli yönleriyle yansımıştır. 1950'li yıllarda pek çok konu sosyoloji araştırmaları kapsamında incelenirken, sosyal bilimlere anti-Marksist, milliyetçi, muhafazakar bir zihniyet egemen olmuştur... 1960'lı yıllar sosyolojinin yeniden canlandığı bir dönem olarak ortaya çıkmaktadır. Yine dış gelişmelere bağlı olarak, ABD ve SSCB'nin Soğuk Savaş Dönemi koşullarını yumuşatmaları Türkiye'nin siyasal ortamını da yakından etkilemiş, sol siyasal eğilimler üzerindeki sert önlemler hafifletilmiştir. Diğer yandan Türkiye'nin toplumsal yapısında meydana gelen gelişmeler, bu gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan gecekondü gerçeği, ithal- ikameci ekonominin ortaya çıkan işçi sınıfı sosyalist ideolojiye önemli bir taban oluşturmuştur. Sosyalizm, Marksist düşünce sosyologlar arasında da benimsenmiştir. Pek çok sosyolog, bilim paradigması olarak tarihi maddeci sosyoloji yaklaşımını benimsemiştir. Marksist düşünceden beslenen sosyoloji anlayışı tek bir bakış açısı içerisinde kalmamış, milliyetçi ve devletçi soldan Ortodoks Marksizme kadar birbirinden uzak bir sol yelpaze ortaya çıkarmıştır. Sol anlayışın karşısında milliyetçi düşünceye dayalı sosyoloji anlayışı da varlığını sürdürmüştür. Amerika'nın II.

Dünya Savaşı sonrasında dünya siyasetinin liderliğine yükselmesi sosyal bilimlerde ve doğal olarak sosyolojide Amerikan bilim paradigmasının da egemen olmasına, ampirik çalışmaların öne çıkarılmasına yol açmıştır. Türkiye’de de Ankara ekolü ve onun tasfiyesi sonrasında Amerikan siyasetine yakın, en azından Marksizm’den uzak eğilimli sosyologlar ODTÜ, Hacettepe ve diğer üniversitelerdeki sosyoloji bölümlerinde etkili olmuşlardır. Amerikan sosyolojisinin egemen yaklaşımı yapısal-işlevselcilik bu bölümlerde egemen hale gelmiştir. Yerli ve yabancı fonlarla desteklenen alan araştırmaları ile bu yaklaşımın etki gücü neredeyse sosyoloji ile özdeşleştirilmiştir. Diğer yandan fetişizme dönüşen ampirizm kapsamında, kötü toplanmış ve işlenmemiş veri yığınları ortaya çıkmış ve bunlar Türkiye’de önemli kaynak israfına neden olmuştur. Ancak egemen işlevselci yaklaşımın karşısında tarihselci ve tarihi maddeci yaklaşımlar da önemli bir varlık göstermişlerdir. 1960’lı yıllardan itibaren sosyolojinin canlanmasında etkili olan bu koşulların yanında, yeni kurulan sosyoloji bölümlerinin varlığı da önemli bir etkidir.”²⁷

Dünyadaki gelişmelere bağlı olarak Türkiye’de, daha önce kimlik tanımlaması, cumhuriyetin öncelikleri ve Atatürk ilke ve inkılaplarını konu alan sosyoloji çalışmalarının ilgi alanı değişmiş ve farklılaşmıştır. 1950’li yıllarda anti-Marksizmin, 1960-1980’li yıllarda da sosyalizmin egemen olduğu sosyolojide öne çıkan konular arasında az gelişmişlik ve rejim tartışmaları, kalkınma stratejileri, üretim ve bölüşüm ilişkileri, Türk toplumunun tarihsel evrim süreçleri, toplumsal değişme, modernleşme, kentleşme, köy sosyolojisi yer almıştır. 1960’lı yıllarda Türk sosyologları, kendi içerisinde farklılaşmakla birlikte, sosyolojik yaklaşım açısından iki genel blokta toplanmışlardır. Birinci blok, işlevselci yaklaşımı; ikinci blok, tarihi maddeci ve tarihselci yaklaşımı benimsemiştir. Bir başka anlatımla, sosyologlar arasındaki temel çatışma ve toplumsal konuları açıklamadaki farklılaşma; Türk toplumunun tarihi farklılıklarını görmezden gelerek, onun Batı toplumları ile neredeyse aynı evrim çizgisine tabii olduğu iddiasında olanlarla bu iddia karşısında Türk toplum tarihinin farklılığını öne sürenler arasındadır. 1960’lı yıllarda, işlevselci sosyoloji yaklaşımı ile tarihi maddeci yaklaşımı birlikte kullanan sosyologlar da bulunmaktadır.”²⁸

²⁷ Hacı Bayram Kaçmazoğlu, “Türkiye’de Sosyolojinin 100 yıllık Birikimi Üzerine Bazı Tespitler”, **Sosyoloji Konferansları**, No:52, 2015-2, İstanbul 2015, s. 29-55

²⁸ Kaçmazoğlu, **A.g.m.**, s. 29-55

B- 1960 İHTİLALİ VE SONRASINDA LİSE SOSYOLOJİ DERS KİTAPLARI

Cumhuriyet tarihi içerisinde siyasi çekişmelerin çatışmaya dönüştüğü ya da dönüştürüldüğü ve sık sık demokratik sürecin kesintiye uğradığı 1960’lı ve 1970’li yıllarda sosyoloji çalışmaları da yoğunluk kazanmıştır. Dönemin siyasi, sosyal ve ekonomik gelişmelere paralel olarak yeni bir boyut kazanan sosyoloji çalışmaları, lise sosyoloji ders programlarını ve bu programlar çerçevesinde sosyoloji ders kitapları şekillenmiştir.

Mehmet İzzet’in Lise Sosyoloji Ders Kitabının ardından Necmettin Sadak’ın uzun yıllar okutulan sosyoloji ders kitabı yerini, 1950’de Milli Eğitim Bakanlığı’nın yaptığı değişikliklerle tek ders kitabı uygulamasının kaldırılması ile, Nurettin Topçu ve diğerlerinin hazırlamış oldukları sosyoloji ders kitaplarına bırakmıştır. 1960 ihtilalinin ardından okutulan lise sosyoloji ders kitaplarında; mevcut siyasi atmosfere uygun olarak Menderes dönemini reddeden ve Atatürk döneminin hassasiyetlerini dikkate alan konu başlıkları ağırlık kazanacaktır. Burada Milli Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Kurulunun kararları belirleyici olacak, 27 Mayıs İhtilali ile ilgili konu başlıkları sosyoloji ders kitaplarında yerini alacaktır.

1- 1960-1961 Milli Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Kurulu Kararları

1960-1980 arasında köklü program değişiklikleri yerine program içeriğinde ve bu doğrultuda yazılması gereken ders kitapları içeriklerinde değişikliklere gidilmiştir. Ancak bu değişiklikler sistematik ve şekil açısından program değişikliğinden daha kapsamlı da olabilmektedir.²⁹ 1960-1961 yıllarında lise sosyoloji ders kitapları program içeriğinde yapılan değişikliklere göre yeniden düzenlenmiştir. Milli Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Dairesi’nin ilk ve Orta dereceli okullarda 27 Mayıs İnkılabının Tarih, Yurttaşlık Bilgisi ve Sosyoloji Derslerinin ne suretle okutulacağı hakkında Milli

²⁹ Beyhan Zabun, “Ortaöğretim Sosyoloji Dersi Öğretim Programlarında Din Kurumu-Laiklik ve Ders Kitaplarına Yansımaları”, *Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 2018, Cilt:2 (3), s. 34-45

Eğitim Bakanı Bedrettin Tuncel'in Valiliklere gönderdiği tebliğinde,³⁰ “1960-1961 ders yılında bütün okullarda Tarih ve Yurttaşlık Bilgisi derslerinin 1950 den bu yana olan kısmı aşağıda yazılı esaslar dahilinde okutulacaktır” denilmektedir. Bu Tebliğe göre:

“1- Prof. Enver Ziya Karal ve Dr. Selahattin Tansel'in Bakanlıkça yayımlanan, “27 Mayıs İnkılabının Hazırlık Safhası ve Oluşu”, “ 27 Mayıs İnkılabını Hazırlayan Sebepler” adlı eserleri öğretimde esastır. Ayrıca 12.6.1960 tarihinde 1 nolu geçici kanun olarak çıkarılan değiştirilmiş Anayasa maddelerinden Başbakanlık tarafından bastırılmış “ Esaslar” bu hususta yazılacak ve Bakanlık tarafından tavsiye olunabilecek diğer eserlerden, tarihi kıymeti haiz günlük yayınlardan ve müşahadelerden de faydalanılabilir.

2- İlk ve Ortaokul Yurttaşlık Bilgisi programları aynen okutulur; ancak, geçici Anayasaya göre değişmiş olan şekiller yeri gelince işaret ve izah edilir.

3- İlkokullarda öğretmenler yukarıda bahsedilen eserlerin metinlerini göz önünde tutarak öğretim yapacaklardır.

4- Ortaokul ve lise seviyesindeki okullarda bu eserler veya bunlardan herhangi biri öğrencilere de aldırılır. Ortaokullarda metinlerin yüksek görüldüğü sınıflarda parçalar öğretmen tarafından izah olunur.

5- Lise derecesindeki okullarda 27 Mayıs İnkılabının manası bu okulların seviyesine göre daha derin bir şekilde tahlil olunur. Sosyoloji derslerinde bu tahlillere, mevzuuna göre, bütün öğretim boyunca yer verilir.

6- Bütün okullarda bilhassa tarih, Yurttaşlık Bilgisi, Türkçe ve Sosyoloji derslerinde 27 Mayıs İnkılabı konusu üzerinde yazılı ödevler verilecektir. Öğrencilerin yazılarında, genç heyecanlarıyla birlikte muhakemelerinin de yer almasına dikkat edilecektir. Gerçek tarihi sebepler aranacak, memleket değerlerinin hakikatte olduğu gibi görülüp gösterilmesine bilhassa ehemmiyet verilecektir.”

Yine dönemin Milli Eğitim Bakanı Ahmet Tahtakılıç'ın Valiliklere gönderdiği 05.10.1961 tarihli Tebliğinde: “Her derecedeki okullarda okutulmakta olan Tarih, Coğrafya, Yurttaşlık Bilgisi, Sosyoloji gibi Sosyal Bilgiler çerçevesi içine

³⁰ Milli Eğitim Bakanlığı **Tebliğler Dergisi**, 19 Eylül 1960, Cilt 23, Sayı 1119-22

giren derslerde, 9 Temmuz 1961 tarihinde halk oyuna sunularak yürürlüğe giren Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ile 298, 304 ve 306 sayılı seçim kanunlarında yer alan sosyal müessese ve Kanunlarının bu kanunlarda kullanılmış olan terimlerle okutulması gerektiğinin ilgililere duyurulması” istenmektedir.³¹

27 Mayıs ihtilalinden sonra 15 Ekim 1961 tarihinde yapılan Genel Seçimleri İsviçre’den idare eden ve seçim sonuçlarından sonra Türkiye’ye gelip Cumhurbaşkanı adayı olmak için girişimlerde bulunan Prof. Ali Fuat Başgil’in yanında yer alan ve bu seçimlerde “Konya’dan Senatör adayı olan, Cumhurbaşkanlığı seçimi esnasında Başgil’e yapılan muamele ve Süleyman Demirel’in parti başkanlığına getirilmesi sırasında takınılan tavırlar yüzünden bu çevreyle münasebetlerini kesen Nurettin Topçu;” Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisinde yer alan değişiklikleri dikkate almamış, lise sosyoloji ders kitabında bir değişikliğe gitmemiştir. Ancak daha önce liselerde tek kitap uygulamasından vazgeçilmesiyle birlikte Nurettin Topçu’nun sosyoloji kitabı ile beraber okutulmasına izin verilen diğer yazarların kitaplarında, Tebliğler dergisindeki önceliklere yer verilmiş, 60 ihtilalinden sonra yapılan baskılarına yeni başlıklar eklenmiştir.

Tebliğler Dergisinde yayınlanan şekli ile “Prof. Enver Ziya Karal ve Dr. Selahattin Tansel’in Bakanlıkça yayımlanan, “27 Mayıs İnkılabının Hazırlık Safhası ve Oluşu”, “27 Mayıs İnkılabını Hazırlayan Sebepler” adlı eserleri öğretimde esastır” denilerek 27 Mayıs ihtilalinin öne çıkarılması ve meşrulaştırma çalışmalarının yapılması talebi, bu dönemde sosyoloji ders kitaplarına eklenen bölümlerin devlet politikasının ve ideolojik yaklaşımın ne derece belirleyici olduğunu açıkça göstermektedir. Bu değişiklikleri dikkate alarak lise sosyoloji kitabına yeni bir bölüm ekleyen yazarlardan Hatemi Senih Sarp ve Osman Pazarlı’nın sosyoloji ders kitapları çalışmamızın Üçüncü Bölümünde değerlendirilmiştir. Ekrem Altay ve Amiran Kurtkan’ın hazırlamış oldukları sosyoloji ders kitapları özellikleri sebebiyle ayrı bir kategoride ele alınmıştır.

³¹ Milli Eğitim Bakanlığı **Tebliğler Dergisi** 05.10.1961, Cilt 24, Sayı 2762-24

2- İhtilaller Döneminde Hazırlanan Lise Sosyoloji Ders Kitabı:

Ekrem Altay (1919-1991): Sosyoloji

Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 1950 yılına kadar uygulanan liselerde tek ders kitabının okutulması zorunluluğu kaldırılıp, yerine Bakanlığın izin verdiği yazarların kitaplarının okutulması uygulamasına geçilmesi ile birlikte liselerde okutulan diğer bir sosyoloji ders kitabı ise ilk baskısı 1964 yılında yapılan, Ekrem Altay'ın hazırlamış olduğu Sosyoloji ders kitabıdır.

1919 yılında Selanik Kesriye kasabasında doğan Ekrem Altay, İlk, Orta ve Lise tahsilini Antalya'da tamamladıktan sonra Ankara Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümünü bitirdi. Okuldan mezun olduktan sonra çeşitli illerde Felsefe öğretmenliği ve lise müdürlüğü görevlerini yerine getiren Altay, daha sonra devlet tarafında araştırma ve değerlendirmeler yapmak üzere, diğer bazı öğretmenlerle birlikte Amerika'ya gönderilir. 9 ay Amerika'da kalan Ekrem Altay yurda döndükten sonra bir müddet lise öğretmenliği yapar ve ardından Gazi Üniversitesine bağlanan Turizm Ticaret Yüksek Öğretmen Okuluna atanır. 1978 yılında emekli olan Ekrem Altay 1991 tarihinde vefat etmiştir.³²

Ekrem Altay tarafından hazırlanan ve Remzi Kitabevi tarafından ilk baskısı 182 sayfa olarak 1964 yılında yapılan lise sosyoloji ders kitabı, 1984 yılına kadar sekiz Baskı yapmıştır. 1965, 1966, 1967, 1970, 1971, 1972, 1973, 1974 ve 1984 yıllarında Remzi kitabevi tarafından yayınlanan eserin 1964 yılında yapılan birinci baskısı incelendikten sonra, 1970 yılında yapılan dördüncü baskısı³³ tarafımızdan incelenmiş ve yazarın, dönemin ideolojik yapısına uygun tutum ve değerlendirmeleri ele alınmıştır.

1950 sonrası lise sosyoloji ders kitapları içerisinde Nurettin Topçu'nun hazırlamış olduğu ders kitabında Atatürk dönemi eleştiri konusu yapılmış, Türk tarihinin ve Türk kimliğinin temeline Osmanlı dönemi yerleştirilmiştir. Nurettin Topçu'nun hazırlamış olduğu ders kitabı dışındakiler ise daha çok Menderes dönemini hedef almışlar ve Osmanlı öncesi Türk tarihine müracaat etmişlerdir. 1960 ihtilali sonrasında

³² Denemeliler.org.tr. (Çevrimiçi)

³³ Ekrem Altay, **Sosyoloji** Lise Kitapları (Lise 3. Sınıf), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1970

yeni baskıları yapılan ve yeni hazırlanan sosyoloji ders kitaplarında “Cumhuriyet’in meşrulaştırılması çerçevesinde Osmanlı’ya yönelik eleştirilerin devam ettiği ve Cumhuriyet’in kurulması ile birlikte çeşitli alanlarda yapısal dönüşümler sağlamaya yönelik olarak yapılan uygulamalardan övgüyle bahsedildiği görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında sosyoloji ders kitaplarının ilk dönemde olduğu gibi 1950 sonrasında da Cumhuriyet değerlerinin ve iktidar beklentilerinin bireylere aktarıldığı ve bunlardan hareketle onlarda belli bir bakış açısı oluşturulmaya çalışıldığı ders kitapları olma özelliklerini sürdürdükleri görülmektedir.”³⁴ 1957 müfredat programı esas alınarak, 1960-1961 yıllarında Tebliğler Dergisinde yayınlanan genelgeye uygun olarak Ekrem Altay’ın hazırlamış olduğu lise sosyoloji ders kitabı da bu özellikleri taşımaktadır.

27 Mayıs ihtilali sonrasında baskısı yapılan Hatemi Seniğ Sarp ve Osman Pazarlı’nın hazırlamış oldukları lise sosyoloji ders kitapları, Milli Güvenlik Kurulu’nun ve ihtilal yönetiminin baskı, yönlendirme ve düzenlemeleri çerçevesinde hazırlanmış ve her aşamasında ihtilalin izleri kendini hissettirmiştir. Ekrem Altay’ın 1964 yılında birinci baskısı yapılan sosyoloji ders kitabı ise daha serbest bir ortamda hazırlanmıştır. 1964 yılına gelindiğinde artık ordu içerisindeki iktidar mücadeleleri kısmen son bulmuş, 61 Anayasası kabul edilmiş, yapılan seçim sonucunda siyasi iktidar sivillere devredilmiş, Milli Güvenlik Kurulu’nun siyasi ve sosyal alana müdahalesi kısmen zayıflamıştır. Bu ortamda Ekrem Altay tarafından hazırlanan sosyoloji ders kitabı, mevcut devlet politikasının öngördüğü toplum tipine uygun insan yetiştirme gayreti içerisinde olsa bile, diğerlerine nazaran biraz daha günlük politikalardan uzak kalabilmiş, sosyoloji ile ilgili çalışmalar daha da öne çıkmıştır.

Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Kararı ile Liselerin III. Sınıflarında Ders Kitabı olarak okutulması kabul edilen kitabında Ekrem Altay, kitabının ilk iki bölümünde Genel Sosyoloji ile ilgili açıklamalarda bulunur. Toplamların gelişme evreleri ile ilgili açıklamalara geniş bir yer veren Ekrem Altay’ın hazırlamış olduğu lise sosyoloji ders kitabının Üçüncü Bölümünde “İlkel toplumlar” başlığı altında önce Durkheim’in toplumsal gelişme evreleri ile ilgili sınıflamaları aktarılır. Türkiye’de lise sosyoloji kitaplarının tamamında olduğu gibi

³⁴ Mehmet Anık, “Lise Sosyoloji Ders Kitapları Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme” **Sosyoloji Dergisi**, C.3, D.16, Sayı: 2008, s. 188

burada da Yazar, toplumsal hayatın ilk şeklinin “Klan ve Boy (Kabile)” olduğunu aktardıktan sonra “İlkel toplumlarda din hayatı: Totemizm, İlkel toplumlarda akrabalık ve hukuk düzeni, İlkel toplumlarda ekonomik hayat ve İlkel toplumlarda düşünüş” başlıklı konuları inceler. “Toprağa yerleşmiş Toplamların Evrimi” başlığı taşıyan Dördüncü Bölümde Ekrem Altay, toprağa yerleşmiş toplamları “Kısmen ilerlemiş toplamlar (Aşiretler ve kentler) ve Feodal tip toplamlar (İmparatorluklar ve derebeylikler) şeklinde iki başlık altında inceler. Aşiretlerin oluşumu, aşiretlerden sonra kent toplum tipine nasıl geçildiğini ve bu geçişin ekonomik, dinsel, savaş ve savunma sebeplerini izah eden EkremAltay, birbiri arkasından yaşayan ve aşağı yukarı benzer sosyal özellikleri taşıyan bu iki toplumun sosyal yapılarını inceler. Altay, aşiret ve kent toplum aşamalarını “din hayatı bakımından, aile yapısı bakımından, teknik ve ekonomideki gelişme bakımından ve siyasal teşkilat ve hukuk düzeni bakımından” değerlendirir. Burada dikkat çekici olan hususlardan biri yazarın Türk tarihinden ve Türk toplumundan, ya da Türk aile yapısından hiçbir örnek vermemesi, Türk toplumunu yok sayarak bütün örnekleri Atina’dan, Roma imparatorluğundan vermesidir.

“Feodal tip toplamlar: İmparatorluklar ve Derebeylikler” konusunun işlendiği Dördüncü Bölümün ikinci kısmında, Sosyal evrimde kentlerin siyasal egemenlik bakımından gelişmesi ve yayılmasıyla yeni bir toplum tipi olarak imparatorlukların ortaya çıktığını ifade eden Ekrem Altay, Cumhuriyet dönemi ile Osmanlı döneminin karşılaştırılmasına zemin hazırlar. Kuvvetli bir siyasal otoriteye ve heterojen bir toplum tipine sahip olmasının imparatorlukların en önemli karakterleri olduğunu anlatan Altay, İsmail Uzunçarşılı’dan aktardığı bilgilerle, Has, Zeamet, Timar teşkilatlarının Osmanlı imparatorluğundaki işleyişini anlatır ve Osmanlı imparatorluğu ile Avrupa’da Ortaçağ feodal toplum yapısının birbirine benzer yönlerini karşılaştırır. Ayrıca Feodal toplum yapısını ekonomik açıdan ele alan Yazar, feodal toplum yapısının en önemli özelliklerinden birinin lonca sistemi olduğunu vurgulayarak, Osmanlı imparatorluğunda belirleyici olan esnaf birliklerinin lonca sistemine göre işleyişini anlatır. İmparatorlukları “aile yapısı” bakımından da inceleyen Ekrem Altay, Ziya Gökalp’ın “Türk toplumunda hiçbir zaman ataerkil aile tipinin var olmadığını söylediğini ifade ettikten sonra; Arap memleketleri ve

İran'daki İslam ailelerinin ve göreneklerinin etkisiyle Osmanlı imparatorluğunda babalık aile” tipinin kurulduğunu ve hatta “bugün bile bu aile tipinin Doğu illerimizde, biraz daha küçülmüş şekilde” yaşadığını örneklerle izah eder. Osmanlı İmparatorluğunun Batı toplumlarında görülen imparatorluk tiplerinden hiçbir farkının bulunmadığını göstermeye çalışan Ekrem Altay, Cumhuriyet döneminin üstünlüklerine atıfta bulunur.

Cumhuriyet tarihi boyunca, gerek lise sosyoloji dersi müfredat programlarında ve gerekse bu müfredatlara uygun olarak hazırlanan lise sosyoloji ders kitaplarında hiç değişmeyen konulardan biri, millet ve milliyetçilik konusudur. Bir taraftan Osmanlı İmparatorluğu’ndan devralınan birbirinden farklı toplum kesitlerine ortak bir toplumsal kimlik kazandırmak, öte yandan kazandırılan ortak kimliğe mensup insanlara, Cumhuriyetin temel ilkelerinden biri olan milliyetçilik ruhu ile mensubiyet şuurunu geliştirmek, sosyoloji eğitim programlarının ana konusu olmuştur. Ekrem Altay’ın hazırlamış olduğu lise sosyoloji ders kitabının Beşinci Bölümü, diğerlerinden farklı olarak tek başına “millet” başlığını taşımaktadır. Yazar daha önceki bölümlerde toplumların gelişme merhalelerini tanıtip ilerlemiş toplum aşamasına gelmekle, toplumsal tekamülün son merhalesi olarak millet aşamasının bir nevi alt yapısını hazırlamıştır.

Ekrem Altay, “İlerlemiş Toplumlar: Millet” başlığı taşıyan Beşinci Bölümün Birinci kısmında milletlerin ortaya çıkış şartları değerlendirilmektedir. “İmparatorluk veya derebeyliklerden sonraki sosyal gelişme, her toplumun kendi siyasal ve ekonomik durumuna göre” başlıklar gösterdiğini ifade eden Ekrem Altay, “Osmanlı İmparatorluğu’nun dağılmasından hemen sonra Türk, Mısır, Suriye, Irak milletlerinin ortaya çıkışı gibi bazen, imparatorlukların arkasından derhal küçük milletlerin” doğduğunu; bazen de “Fransa, İngiltere, İspanya, Almanya’da olduğu gibi imparatorluk, derebeylikler halinde çözüldükten sonra, birkaç derebeyin bir derebeyi etrafında birleşmesi (veya birleştirilmesi) ile monarşi (krallık) denilen özel bir toplum tipinin meydana” geldiğini dile getirerek imparatorluktan milli devlete geçiş sürecini tabii akışın bir sonucu olduğunu anlatmaya çalışır. Hemen şunu belirtmek gerekir ki yazarın, Osmanlı İmparatorluğu’nun dağılmasıyla “Türk, Mısır, Suriye, Irak milletlerinin” ortaya çıktığı iddiası, bilimsel bir temele oturmamaktadır.

Zira Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasıyla, İngilizlerin marifetiyle sınırları cetvelle çizilmiş devletler ortaya çıkmış, devleti oluşturan insan unsuru temeline dayalı milli bir devlet olma özelliği asla kazanamamışlardır. Sosyolojik olarak değerlendirildiğinde dili, dini, tarihi, kültürü ortak olan Arapların farklı siyasi organizasyonların içinde yer almaları, onların farklı milletler şeklinde tanımlanmasını olanaksız kılmaktadır. Yazar burada, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla Türk milletinin de ortaya çıktığını ifade etmekle, Türk kimliğinin tanımlanmasında siyasi organizasyonu yani devleti tek ve belirleyici bir etken olarak ortaya koymaya çalıştığını göstermektedir. Burada özellikle, Atatürk'ün millet tanımının dışında kalan ve Anadoluculuk hareketinin öncülük ettiği Türk milletini siyasi sınırlar dahilinde yaşayan Türk vatandaşları olarak tanıtan bir anlayışın farklı bir şekilde ifade edildiği görülmektedir.

Beşinci Bölümün ikinci kısmında “kuruluş ve oluşumlarına göre milletlerin üç gruba ayrılarak incelendiği “Millet Tipleri” başlığı yer almaktadır. Yazarın, “Tarihsel Merkezleşme Milletleri” olarak tarif ettiği birinci tip milletleşme sürecinde, Batı toplumlarında görülen ekonomik, sosyal ve siyasi gelişmelerin bir ürünü olarak ortaya çıkmış; burjuvazinin gelişmesi ve ardından gelen Büyük Fransız Devriminin sonucunda gelişmiş “milli irade ve milli egemenlik duyguları” ile aynı kültürü yaşayan insanları yepyeni bir şekilde kaynaştırmış ve böylece de millet kurulmuştur.” Burada, Batı toplumlarının batı-dışı toplumlar karşısında elde etmiş oldukları egemenlik ilişkilerinin paylaşımı ve kullanımı ile ilgili gelişmelerin ortaya çıkardığı farklı merkezlerin milli kimliklere dönüşmesi olayı ile Batıda farklı milletlerin ortaya çıkışı izah edilmektedir.

Sosyal evrimde bazen imparatorlukların parçalanmasından sonra Batı toplumlarında olduğu gibi derebeyliklere değil, doğrudan doğruya millet aşamasına geçildiğini söyleyen Ekrem Altay, Osmanlı imparatorluğundan milli devlete geçiş sürecini Batı toplumlarının gelişme merhalelerinin dışında, farklı belirleyiciler üzerinde temellendirmek istemektedir. “Siyasal olgunlaşma milletleri” şeklinde adlandırdığı millet tipinde, “imparatorluk otoritesinin zayıflamasıyla, uzun zaman aynı bir toprak üzerinde yaşayıp ortak bir geçmişi ve ortak bir kültürü olan insanlar, kuvvetli bir lider etrafında toplanıp milli bir birlik” meydana getirdiklerini ifade eden

Altay, imparatorluk bakiyesi etnik kimlikleri birleştiren temel belirleyici unsur olarak bir arada yaşama arzusunu yerleştirmek istemektedir. Yazar’a göre “burada millet, büyük ticaret veya sanayinin gelişmesi veya bir burjuva devrimi ile kurulmamıştır. Siyasal bir zorlama sonucunda millet haline geçilmiştir.” Osmanlı İmparatorluğu’nun parçalanması ile ortaya çıkan başta Türkiye Cumhuriyeti devleti olmak üzere kurulan yeni devletleri milletlerin ortaya çıkışı ile karıştıran Ekrem Altay’ın görüş ve düşünceleri, yukarıda izah ettiğimiz gerekçelerden dolayı, bilimsellikten uzak bir açıklama olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ekrem Altay’ın üç başlık altında topladığı millet tiplerinden bir diğeri ise “ekonomik parçalanma milletleri”dir. Bu tip milletlerin de imparatorluklardan sonra görüldüğünü ifade eden Altay, bunların “siyasal olgunlaşma milletleri gibi imparatorlukların yıkılması ile değil, ekonomi bakımından çok fazla büyüyüp gelişen imparatorluğun bazı kısımlarının (kolonilerinin) bağımsız bir devlet olarak ayrılması ile” kurulduğunu ifade eder. Yazar’a göre “İngiltere’den ayrılan Amerika Birleşik Devletleri, Kanada; İspanya ve Portekiz’den ayrılan Arjantin gibi devletler, bu tip milletlere birer örnek olarak gösterilebilir.” Millet kavramının temeline devleti oturtarak bilimsel kriterlerden oldukça uzaklaşan Ekrem Altay, çok partili dönemle birlikte yerleşen ve günümüzde de devam eden “Türkiye sınırları içerisinde yaşayan herkes Türktür” anlayışını yerleştirmeye ve bilimsel bir kriter olduğunu ispatlamaya çalışmaktadır.

Beşinci Bölümün üçüncü kısmında Ekrem Altay geleneği bozmamış; Mehmet İzzet’ten başlayarak lise sosyoloji ders kitaplarını hazırlayan bütün yazarların yaptığı gibi “Milleti Yapan Öğeler (Unsurlar)” başlığı altında; yazarın deyimi ile, “sosyoloji bilginleri tarafından milletleri yapan öğeler ve faktörler olarak ileri sürülen esasları” değerlendirerek millet realitesini açıklamaya çalışır. Milli kimliklerin oluşumunda farklı belirleyicilerin tesir gücünden bahseden Ekrem Altay, “bugünkü dünya milletlerini meydana getiren ortak bazı öge ve ilkeler mevcut olmakla beraber, her milleti karakterize eden çok değişik özellikler ve her milletin dayandığı çok değişik ilke ve ülküler de vardır” diyerek, diğer lise sosyoloji ders kitabı yazarlarından ayrı bir anlayışı da ortaya koyar. Hatırlanacağı üzere, Cumhuriyet tarihi içerisinde sosyoloji ders kitaplarını hazırlayanlar milletin oluşumunda belirleyici olan unsurları

tek tek ele alıp ve millet tanımı içindeki yerlerini sıralayıp bütün milletler için ortak bir kriter olarak ortaya koymuşlardır. Buna karşılık Ekrem Altay her milletin tarih içerisindeki serüveninin farklı olması sebebiyle değişik unsurların belirleyiciliğinden söz ederek daha bilimsel bir yaklaşım sergilemiştir. Ancak cumhuriyetle birlikte şekillenen toplumsal kimliğin tanımlanmasında aynı başarıyı gösterememiş, devlet ideolojisine uygun bir tanım ortaya koymaya çalışmıştır.

Ekrem Altay bu kısımda; Irk, toprak, ekonomik hayat gibi “Tabii faktörleri”; devlet, din dil gibi “Tarihsel faktörleri”; kültür ve ülkü birliği gibi “İdeal faktörleri” “birer birer ele alıp milleti meydana getirmedeki değer ve önemlerini” inceler. Bazı sosyologların, “bir milleti yapan temel ögenin ırk olduğunu iddia ettiklerini, bunlar milletin bir ırk birliği” olduğunu ifade ettiklerini; bunu “19. Yüzyılda Fransız sosyologlarından Comte de Gobineau ilk olarak savunduğunu” ve daha sonra “Hitler Almanya’sında benimsendiğini”; arı ırk, üstün ırk nazariyesi ile desteklendiğini söyleyen Yazar, bunun mümkün olmadığını bugün artık anlaşıldığını ve bu yüzden ırk birliğinin milleti tanımlamakta geçersiz bir kriter olduğunu açıklama girişiminde bulunur. Genetik biliminin “ahlak, bilgi teknik gibi sosyal özelliklerin kanla, soyaçekim yoluyla geçmediklerini ortaya koyduğunu” dile getirerek görüşlerini temellendiren yazar, ırkçı bir yaklaşım olan arı ırk ya da üstün ırk anlayışıyla soy birliğinin bir alakasının bulunmadığını, ikisinin birbirinden farklı anlamlar taşıdığını göz ardı ederek, daha doğrusu bunu görmezden gelerek bir millet tanımı yapar. Halbuki diğer sosyoloji ders kitabı yazarları çalışmalarında milletlerin oluşumunda soy birliği esasının yerini incelerken; soy birliği anlayışını üstün ırk söylemi ile asla karıştırmamışlar, soy birliğinin millet tanımının yapılmasında tek başına bir anlam ifade etmediğinin altını çizmişlerdir. Sosyoloji ders kitabı yazarları arasında, Türk milletin oluşumunda belirleyici konumda olan “aynı soydan gelme” esasının temelden reddedilmesi, Nurettin Topçu ile başlamış; dönemin iktidar sahiplerinin politik tutumlarını ifade eden “millet” anlayışı Ekrem Altay tarafından sürdürülmeye çalışılmıştır.

Toplumsal bir yapıyı ifade eden millet gerçeğini, siyasal bir organizasyon şeklinde tanımlayan Ekrem Altay’a göre; “siyasal bir varlık olarak millet, ancak kendine mahsus bir arazi üzerinde yaşar. Aynı bir toprak üzerinde uzun müddet bir

arada yaşamak, toprağı işlemek, imar etmek, anıtlar dikmek, insanlar arasında, bu mülkün ortak sahipleri olarak bir milli birlik yaratabilir. Milletin bir toprak (vatan) üzerinde yaşadığı, inkar edilemez bir gerçeklik ise de; toprak milletin ancak maddi tarafıdır. Toprağı vatan haline getiren, o toprak üzerinde yaşayan millettir. Millet, topraktan daha önemli bir sosyal değerler sistemidir.”

Milletlerin oluşumunda ekonomik gelişmenin önemli bir rolü olduğunu ifade eden Ekrem Altay, “toplumların evriminde genellikle büyük ticaret ve sanayi kurulduktan sonra milliyetçilik hareketleri baş gösterdiğini ve milletler kurulduğunu” dile getirir. “Ekonomik refahın ve ortak menfaatlerin milli birliği kuran ve devam ettiren önemli bir faktör olduğu” yönündeki görüşleri de aktaran Altay, verdiği ABD örneğinden hareketle, ekonomik refahın milli kimliğin belirlenmesinde önemli bir yere sahip olduğunu ispatlamaya çalışır. Buna karşılık Yazar, “milleti kuran biricik faktör ekonomik gelişmedir, denemeyeceği gibi, milli birliğin, milli ülkünün devamı da sadece ekonomik hayatla açıklanamaz” diyerek ekonominin tek başına belirleyici olmadığını hatırlatır.

Tarihsel faktörler başlığı altında milletlerin oluşumu ile ilgili değerlendirmelerini sürdüren ve millet kavramını devlet temeline oturtarak açıklayan Ekrem Altay’a göre “ilk bakışta devlet, milleti yapan en kuvvetli öge olarak görülür. Millet, ancak devlet halinde siyasal ve bağımsız bir topluluk olarak kendini gösterebilir. Millet, ancak bir devletle varlığını devam ettirir.” Milletlerin devlet olmadan varlıklarını sürdüremeyeceklerinin altını çizen Altay, Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşunu açıklama güçlüğüne aşabilmek için de “bir devletin, bir hanedanın, tek başına bir millet yaratacağını” söylemenin güç olacağını vurgular. Buradan hareketle “aslında devlet milleti değil, millet devleti yaratır” diyen Yazar’a göre, “bir topluluk, çeşitli sosyal sebepler altında milli benliğini, milli varlığını duyar ve milli bir otorite (egemenlik) olarak kendi devletini kurar. Osmanlı imparatorluğunun yıkılması ile Türk milletinin, Atatürk’ün rehberliğinde milli varlığını duyması ve yeni Türkiye devletini yaratması gibi. Osmanlı hanedanı, Türk milletini kuramamıştır. Dolayısıyla, milletin kuruluşu, sadece devletle açıklanamaz.”

Atatürk döneminden sonra, özellikle İkinci dünya savaşından sonra iç ve dış siyasette kendini hissettiren Türk milletini siyasi sınırlar içerisinde tanımlama ve

Türkiye Cumhuriyeti devletinin sınırları dışında kalan Türk milletinin büyük bir ekseriyetini yok sayma zihniyeti, Menderes dönemini reddederek Atatürk ilke ve inkılaplarını temel kabul ettiğini ifade eden 27 Mayıs ihtilali sonrası iktidar güçlerinin politikalarını da belirlemeye devam etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti devletini yönetenler, daima devletin siyasi sınırları içerisinde kalan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarını Türk olarak tanımlamışlar ve Türk milleti dendiğinde asla Türk dünyasını akıllarına getirmemişlerdir. Böylece tarihi gelişme çizgisinden koparılmış bir millet anlayışı yerleştirilmeye çalışılmıştır. Toplumsal gelişme tarihini açıklarken tarihe müracaat eden Ekrem Altay, millet tanımını yaparken, Türk toplumunun tarihi akışını göz ardı ederek devletin belirleyici gücü ile yapmak istemesi, bu zihniyetin meşrulaştırılması gayretinden başka bir şey değildir.

“Toplumların kuruluşunda, (klandan imparatorluğa kadar) dinin büyük ve önemli bir rolü” olduğunu ifade eden Ekrem Altay, “tarihte bazen milli birliğe destek hizmeti gören dinin bu gün de, milli birliğin temelinde yer almamakla beraber, bir milletin fertleri arasında ortak inanç ve duygular yaratmak suretiyle birleştirici bir rol” oynadığını söyler. Bununla beraber, “birçok dinleri içinde barındıran milletler olduğu gibi, aynı dini benimseyen çeşitli milletler” olduğundan, dinin, “bugünkü milletleri yapan temel bir öge” olarak sayılamayacağını da dile getirir. Böylelikle farklı din ve mezheplere mensup unsurlarının Türk kimliği içerisinde tanımlanmasında hiçbir sakınca görmemektedir.

Milletlerin oluşumunda en önemli belirleyicilerden birinin dil olduğunu belirten Ekrem Altay, “dilsiz bir milletin düşünemeyeceğini ve ancak aynı dili konuşan ve karşılıklı olarak anlaşılan insanlar arasında milli bir birliğin kurulabileceğini” söyledikten sonra, dilin “bir milleti meydana getiren tek faktör” olarak kabul edilemeyeceğini de dile getirir.

Ekrem Altay, milleti meydana getiren ideal faktörler başlığı altında kültür ve ülkü birliğini değerlendirir. Yazar, Ernest Renan’ın “millet, ne bir ırk birliği, ne bir ekonomi veya dil birliğidir. Millet, uzun zaman bir arada bulunan insanların, ortaklaşa yaşadıkları acı, tatlı anılar, zaferler, ortak örf, adet ve geleneklerle meydana gelen bir ruh birliğidir. Geçmişteki birlik, gelecekte de birlikte yaşamak istek ve ülküsünü yaratır. Kuvvetli bir tarih bilinci içinde gelişen milliyetçilik, birlikte

yaşama ölküsü olarak devam eder” şeklindeki millet tarifinin bugün için dahi tazeliğini muhafaza ettiğini dile getirir. Daha sonra, Renan’ın millet tarifine getirilen eleştirileri de özetler.

Gerek Renan’ın ve gerekse Ekrem Altay’ın milliyet duygusuyla ilgili değerlendirmeleri doğru ve geçerli olarak kabul edilmesi gerekir. Ancak bir millete mensubiyet şuuru, millet algısıyla doğrudan ilgilidir. Herhangi bir millete karşı duyulan mensubiyet şuurunu tanımlayabilmek için o milletin doğru bir şekilde tanımlanması gerekmektedir. Eğer bahse konu olan milli kimlik doğru tanımlanmasa milliyet duygusu ile ilgili sonuçlar da doğru olmayacaktır. Türk milleti denildiğinde, milli kimliği oluşturan unsurlar gözardı edildiği andan itibaren hangi kriterlerin belirleyici olarak kabul edileceği hususunda anlaşmazlıklar ortaya çıkacaktır. Eğer, Türkiye cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan insanlar Türk milleti olarak tarif edilir, siyasi sınırlar dışında kalan toplumsal yapının parçalanmış unsurlarını bu kimliğin dışında tutulursa doğru bir tanım yapılmamış olur. Dolayısıyla sözü edilen milliyet duygusu vatandaşlık bağıyla ve hukuk zoruyla bir arada yaşamak zorunda olan insanların birbirleriyle dayanışma içerisinde olma duygusundan ileriye gidemez.

“İlerlemiş Toplumlar: Millet” başlığını taşıyan Beşinci Bölümün dördüncü kısmında Ekrem Altay, “Millet, Milliyet ve Milliyetçilik” kavramlarını ele alır. Her milletin “kendi tarihsel oluş ve sosyal dokusuna göre, dil, din, ırk, vatan, tarihsel gelenekler v.b. birleştirici öğelerin bir veya bir kaçını, kendi milliyet bağının dayanağı olarak” aldığını ve “bu suretle milli birliğini” kurduğunu dile getiren Yazar, milli kimliği belirleyen temel unsurların kendine özgü karakterinin varlığına işaret eder. Ancak, “hukuk bakımından” milliyetin “ferdi devletine bağlayan vatandaşlık bağı” olduğunu; bu bağın neden ibaret olduğunu ve kimlerin vatandaş sıfatı aldığını, her devletin vatandaşlık kanununda gösterildiğini” söyleyerek milliyet duygusunu millet gerçeğinden uzaklaştırır. Bir toplumun millet haline gelmesi, sosyal evrimin doğal bir sonucu” olduğunu belirten Ekrem Altay, “millet dediğimiz toplum tipinin ancak imparatorluklardan, monarşilerden sonra” görebileceğimizi anlatır. Yeni Anayasa’nın (61 Anayasası) 54. Maddesinde “Türk devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk’tür” şeklinde tarif edilen Türklük, Ekrem Altay’ın “milliyet” anlayışının özeti olarak ortaya konulur.

Millet ve milliyet kavramlarına açıklık getirdiğine inanan Ekrem Altay daha sonra, milliyetçilik kavramını tanımlar. Yazar'a göre milliyetçilik, "milliyet bağımlı bilinçli tutma ve kuvvetlendirme çaba ve ülküsüdür. Başka bir deyişle, fertlerin, bağlı oldukları milletin milli ülkülerini benimsemeleri, sevmeleri ve milletin kalkınmasına hizmet etmeleridir."

Ekrem Altay'ın hazırlamış olduğu sosyoloji ders kitabında millet ve milliyetçilik konusunda yapılan değerlendirme ve açıklamalar gösteriyor ki millet, milliyet ve milliyetçilik gibi kavramlar, 27 Mayıs ihtilalinden sonra hazırlanan Anayasada ifadesini bulan tanımlamaları esas almakta ve devlet ideolojisi belirleyici bir güç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Lise sosyoloji ders kitabının Beşinci Bölümün son kısmında ise ülkemizde millet ve milliyetçilik konusunun değerlendirildiği "Türkiye'de millet anlayışının evrimi ve milliyetçilik ilkesi" başlığı yer almaktadır. Türk milletinin "Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra ve imparatorluğun yıkıntıları üzerinde bir siyasal olgunlaşma milleti" olarak kurulduğunu ifade eden Altay, "bununla birlikte, teorik olarak Türk milleti ve milliyetçilik fikirlerinin tarihinin daha eski "olduğunu dile getirir. Türk milliyetçiliği fikrinin Tanzimat'la birlikte başladığını, "İmparatorluğun esas sahipleri olan Türklerin, ilk zamanlarda, sosyal düzeni sarsmamak, azınlıkları gücendirmemek gibi sebeplerle milliyetçiliğe karşı durduklarını" anlatan Altay, Tanzimat'la birlikte başlayan Türkçülük hareketini kronolojik bir sıralamaya koyar. Daha sonra Ekrem Altay "millet ve milliyetçilik" kavramlarından ne anladığını açıklar.

Türk milletinin milletleşme sürecinde belirleyici olan tarihi ve sosyolojik içeriği boşaltarak Türk milleti tanımını yapan Ekrem Altay, Atatürk sonrasında resmi ideoloji tarafından kabul edilen ve Türk dünyasını dışlayan millet anlayışını doğru ve geçerli bir açıklama modeli olarak sunar. Türk milleti kavramını Türkiye Cumhuriyeti devletinin siyasi sınırlarına hapseden Altay'a göre Türk milleti, "kurtuluş savaşı ile sınırları çizilmiş bir vatan üzerinde yaşayan, aynı dili konuşan, aynı duygu ve kültürü taşıyan bir toplumdur. Türk Milleti, Türk devletinin yönetiminde tek vücut haline gelmiş, bağımsız, bilinçli bir halk kitesidir. Uzun zaman aynı topraklar üzerinde yaşamış, ortaklaşa birçok acı-tatlı anılar geçirmiş,

aynı örf, adet ve geleneklere bağlı olan Türk vatandaşları topluluğu Türk Milletini meydana getirir.” Bu değerlendirme ile, kendisinden önce Türk milletini tanımlamakta güçlük çeken ve imparatorluk bakiyesi unsurları Türk kavramına dahil etmekte zorlanan Mehmet İzzet, Necmettin Sadak gibi sosyologların karşılaştığı açıklama güçlüğüne bir çırpıda aşma başarısını gösterdiğine inanan Ekrem Altay, Nurettin Topçu’nun Anadolu milliyetçiliğine farklı bir boyut kazandırır ve resmi ideolojinin öngördüğü şekilde, vatandaşlık esasına dayalı bir millet tanımı yapar. Ekrem Altay’a göre, “Osmanlı İmparatorluğunun yıkıntıları üzerinde kurulan Türk Devleti ve Milleti içinde İmparatorluğun soy bakımından Türk olmayan bölgelerinden göç etmiş ve Anadolu’ya yerleşmiş birçok vatandaşlar bulunmaktadır. Eğer bu vatandaşlar Türklüğü kabul etmişler ve Türkçe konuşup Türk adet ve geleneklerini benimsemişlerse, bunlar tam anlamı ile Türk’tür. Çünkü milliyet bağı, soydan çok eğitim ile ilgilidir. Türk toplumu içinde büyüyüp aynı eğitimi alan ve Türklüğü benimsemiş olan her vatandaş, bugünkü milliyet anlayışımıza göre Türk’tür.”

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren Osmanlıdan devralınan değişik din ve milliyete mensup insanların Türk kimliği içerisinde tanımlanması için gösterilen çabaları özetleyen ve karşılaşılan güçlükleri kendince ortadan kaldıran Ekrem Altay’ın açıklamaları, devletin resmi ideolojisi tarafından kabul edilen ve hiçbir toplum kesiti tarafından itiraz edilmeyen bir Türk milleti tarifidir. 1924 yılından başlayarak sosyoloji eğitimi ile ilgili olarak hazırlanan müfredat programları ve bu programların beklentilerine cevap verecek şekilde yazılan lise sosyoloji ders kitapları; bu millet tanımını formüle edebilmek için büyük çabalar harcamışlardır. Ziya Gökalp’ın 1922 yılında yazdığı “Millet nedir?” adlı bir makalesini aktararak bu tarifi bilimselliğini ispatlamaya çalışan Ekrem Altay, buradan hareketle, bugünkü milliyetçilik anlayışının nasıl olduğunu Anayasal düzenlemelere müracaat ederek göstermeye çalışır. 1937 tarihli Türk Anayasasının ikinci maddesinde yer alan milliyetçilik anlayışı ile ilgili açıklamaları ve 1961 tarihli Anayasanın Türk milletini tanımlayan Önsözündeki tarifi aktararak, Türk Milliyetçiliğinden ne anladığını izah eden Altay, devlet ideolojisinin dikte ettiği şekilde, millet ve milliyetçiliğin sınırlarını çizer. Böylece bir taraftan Osmanlı İmparatorluğundan devralınan farklı

unsurlar Türk kimliği içerisinde tanımlanırken, diğer taraftan özellikle ikinci dünya savaşından sonra bir türlü Türk kimliği dışında tutulmaya çalışılan Türk dünyası, Türk milleti tanımının dışına çıkarılır.

Milletin tanımlanmasında temel bir belirleyici olarak kabul ettiği “Devlet” kavramını Ekrem Altay, kitabın altıncı Bölümünde bütün yönleri ile ele alır. Devletin, “bir toplumdaki sosyal otoritenin (egemenliğin) örgütlenmesi ve toplumu yöneten bir kuvvet olarak belirmesi ile ortaya” çıktığını söyleyen Altay, Osman Pazarlı’da olduğu gibi, “Devletin kaynağı ve mahiyeti, Devleti yapan Öğeler (unsurlar), Eski ve yeni devlet anlayışı” başlıklarını değerlendirmektedir. Bu bölümde, “Halk, Ülke ve İktidar (egemenlik)” öğelerinin devleti meydana getiren üç temel unsuru bulunduğunu ifade eden Yazar, “eski ve yeni devlet anlayışını” karşılaştırır.

Nurettin Topçu’nun dışında kalan lise sosyoloji ders kitabı yazarlarının ortak görüşü, Cumhuriyet Türkiye’sinin en önemli sonucunun, toplumsal gelişmenin en son ve en mükemmel şekli olan demokrasinin ve beraberinde getirdiği temel hak ve özgürlüklerin devletin temel yapısını şekillendirdiğidir. Bu sebeple devlet yönetiminin, demokratik hak ve özgürlüklerin tanıtımı önemli bir yer tutmuş; Osmanlı devlet yapısı ile sürekli olarak mukayeseler yapılarak ulaşılan son merhale ortaya konulmaya çalışılmıştır. Yine, tek ders kitabı uygulamasından vazgeçilmesinden sonra sosyoloji ders kitabı yazarlarının, Ekrem Altay dahil, tamamı; 1950’li yılların ideologluğunu üstlenen Nurettin Topçu’nun aksine, toplumsal gelişmenin en son ve mükemmel şekli olarak gördükleri demokrasinin, 1950-60 yılları arasında kesintiye uğradığını ve 27 Mayıs ihtilali ile birlikte yeniden olması gereken seviyeye geldiğini göstermeye çalışmışlardır.

“Eski devlet, milletin efendisi, salt hakimi olduğu halde, bugünkü devlet millete hizmet eden ve milleti koruyan bir teşkilat” olduğunu anlatan Ekrem Altay, daha sonra “fertleri arasında imtiyaz tanımayan ve halk egemenliği temeline dayalı bir devlet şekli veya siyasi rejim” olduğunu ifade ettiği ve bugünkü devlet şekli olarak tanımladığı “Demokrasi”nin doğuşu ve gelişimi ile ilgili açıklamalarda bulunur. “İnsanlığın geçirdiği çok uzun bir evrim sonucunda meydana geldiğini ve ancak, Yeniçağda görülen ekonomik, morfolojik ve fikri gelişmelerle doğduğunu

ifade ettiği demokrasinin “kanun ve hürriyet düzenine” dayandığını izah eden Ekrem Altay, Anayasa’da tanınan temel hak ve hürriyetleri tek tek anlatır. Eşitlik ve özgürlük ilkelerine dayandırarak demokrasinin tanımını yapan Ekrem Altay, her şeyden önce bir hukuk düzeni olan demokrasinin aynı zamanda bir hürriyet rejimi olduğunu ifade eder. Altay’a göre demokrasinin, “seçim, düşünmek, söylemek ve yazmak hürriyeti, konut yerleşme ve gezme hürriyeti, çalışma hürriyeti, haberleşme hürriyeti, bilim sanat hürriyeti, toplantı yapmak ve dernek kurmak hürriyeti” gibi temel hak ve özgürlükleri getirmesi gerekmektedir. Dönemin diğler lise sosyoloji ders kitabı yazarlarında olduğu gibi Ekrem Altay da; Osmanlı döneminde var olmayan bütün bu kişisel hak ve özgürlüklerin, Cumhuriyetle birlikte Türk toplumuna sunulduğunu, ancak Menderes döneminde bütün bu hürriyetlerin vatandaşın elinden alındığını ve 1960 ihtilali ile birlikte tekrar ihdas edildiğini ifade eder.

Demokratik rejimin bu temel ilkelerinin muhafaza edilebilmesi için de devlet yönetiminin kuvvetler ayrılığı rejimine dayanması gerektiğini ifade eden Ekrem Altay, Montesquieu’dan hareketle demokrat bir devletin yasama, yürütme ve yargı görevlerinin tek bir elde toplanmasının sakıncalarını göstererek, kuvvetler ayrılığı rejiminin işleyişini izah eder. Ekrem Altay, hazırlanan diğler ders kitaplarında olduğu kadar keskin olmasa da, 27 Mayıs Devrimi öncesi dönemi eleştirir. Demokrasinin vazgeçilmez prensibi olan kuvvetler ayrılığı ilkesinin, 1950-1960 döneminin iktidar sahipleri tarafından terk edildiğini, siyasi iktidar mensuplarının diktatörlüğe soyunduklarını dile getirerek iki dönemi karşılaştıran Altay’a göre, “27 Mayıs Devrimine kadar memleketimizde uygulanan demokrasi kuvvetlerin çoğunu elinde bulunduran bir Cumhuriyet hükümeti şeklinde idi.”

Lise sosyoloji ders kitabını mevcut iktidar sahiplerinin propaganda aracı olarak kullanan ve Menderes dönemini bir siyasi muarız olarak eleştiren Ekrem Alktay, Demokrat Parti döneminde, bakanların meclisten seçildiğini ve kanun teklif etme hakkına sahip olduklarını, bu suretle yasama ve yürütme yetkilerinin mecliste toplandığını, yargı görevinin her ne kadar bağımsız mahkemelere bırakılmışsa da, hakimlerin atanma, nakil, yükselme, işten çıkarma gibi işleri hükümet tarafından yapıldığından, hakim teminatı kötüye kullanıldığını, vatandaşın haklarını devlete (iktidara, hükümete) karşı koruyacak ve yapılan kanunların anayasaya

uygunluğunu kontrol edecek bir Anayasa Mahkemesinin bulunmadığını, iktidar partisi çoğunlukta olduğundan, kendisini uzun müddet iktidarda tutabilecek antidemokratik ve Anayasaya aykırı kanunlar çıkardığını dile getirerek eleştirilerini yoğunlaştırır.

Bu bölümde Ekrem Altay, 1960 ve 1961 yıllarında Tebliğler Dergisinde yayınlanan ve 27 Mayıs Devrimi ve öncesi ve sonrası ile ilgili olarak kendisinden istenen tutum ve açıklamalara uygun bir çalışma ortaya koymuştur. 60 ihtilalinin ardından Tebliğler Dergisinde yayınlanan Menderes Döneminin eleştirilmesi ve 27 Mayıs ihtilalinin meşrulaştırılması yönündeki talimatlara uyan Ekrem Altay, 27 Mayıs sonrasındaki yasal düzenlemeleri, ileri demokrasi örneği olarak görür ve tanıtır. Ekrem Altay’a göre “27 Mayıs Devriminden sonra kabul edilen yeni Anayasamız ile demokrasimiz sağlam temellere” dayandırılmış, yapılan düzenlemelerle “iktidar hükümetinin diktatörlüğe kayması” önlenmiştir. Anayasa’ya “koyulan birçok yeni hükümlerle, vatandaşların hak ve görevleri, en ileri bir demokrasi anlayışı içinde düzenlenmiştir.”

Kuvvetler ayrılığı ilkesinden uzaklaşıldığında baskıcı rejimlere dönüşüleceğini ısrarla vurgulayan Ekrem Altay, demokratik rejimlerde siyasi partileri ve menfaat gruplarını anlattıktan sonra, beşinci kısımda, “devlet otoritesini yürüten veya bu yetkiyi kullanan organ” olarak tanımladığı hükümeti ve Anayasamıza göre yasama, yürütme, yargı organlarının görevlerini tanıtır. “Siyasi rejimler” başlığı taşıyan altıncı kısımda ise yazar; otokratik rejimleri, demokratik rejimleri ve karma rejimleri inceler. Ünitenin son kısmında ise yazar “Bugünkü demokrat hükümetlerde seçim sistemleri” başlığı altında; çoğunluk sistemi ve nispi temsil sistemini tanıtır.

Hatemi Senih Sarp ve Osman Pazarlı’da olduğu gibi dönemin iktidar sahipleri tarafından sosyoloji ders kitabı yazarlarına verilen siparişe uygun olarak önceki dönemi eleştiren ve 27 Mayıs ihtilali lehine öncesi ve sonrasını değerlendiren Ekrem Altay, siyasi taleplere uygun bir çalışma ortaya koymuştur. Bu bölümde ayrıca, mevcut siyasal sistemin işleyiş mekanizması hakkında ve cumhuriyetin kazanımları ile ilgili olarak da geniş bir bilgi aktaran Altay, mevcut iktidar tarafından istenen yönde bilgi ile donatılmış bir gençliğin oluşumuna katkıda bulunmaya çalışmıştır.

Mehmet İzzet'in hazırladığı lise sosyoloji ders kitabının okutulmaya başlandığı tarihlerde, Atatürk ilkeleri henüz Cumhuriyet rejiminin temel prensipleri olarak şekillenmediğinden dolayı yazar kitabında, daha çok devletin siyasi, sosyal ve ekonomik önceliklerine yer vermiştir. Necmettin Sadak'ın lise sosyoloji ders kitabını hazırladığı dönemde ise, Atatürk ilke ve inkılapları Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin temel prensipleri haline gelmiş, Necmettin Sadak dahil, bu tarihten sonra lise sosyoloji ders kitabını hazırlayanlar, cumhuriyetin öncelikleri ile birlikte Atatürk ilkelerini bütün olumlu yönleri ile tanıtmaya çalışmışlardır. Bunun bir tek istisnası, Atatürk döneminin önceliklerini ve ideolojik tercihlerini reddederek Batının mutlak üstünlüğüne biat eden bir anlayışın ideologluğuna soyunan Nurettin Topçudur. Nurettin Topçu bir tek laiklik konusunda değerlendirme yapmış, bütün cemaat yapılanmalarının talebi olan devletin din işlerine müdahalesinin ortadan kaldırılmasının doğru olduğunu savunmuştur.

İmparatorluktan Cumhuriyete geçiş döneminin en sancılı konularından biri değişik milliyetlere mensup unsurları Türk kimliği içerisinde tanımlamak, ikincisi ise farklı din ve mezheplere mensup toplum kesitlerinin inançlarını yaşayabilme imkanının sağlanması olmuştur. Bu sebeple bu iki konu başlığı, bu döneme kadar hazırlanan bütün lise sosyoloji ders kitaplarının ortak konusu olmuşlardır. Kendisinden önceki ve dışındaki bütün lise sosyoloji ders kitabı yazarlarında olduğu gibi Ekrem Altay da, cumhuriyetin temel ilkelerinden biri olan laiklik konusunu incelemiş ve laikliği toplumsal gelişmenin bir sonucu olarak değerlendirmiştir.

Din sosyolojisi ile ilgili değerlendirmelerin yapıldığı Ekrem Altay'ın hazırlamış olduğu ders kitabının Yedinci Bölümünde “Layiklik” başlığı altında “Dinin Son Evrimi, Layiklik Nedir?, Layikliğin Diğer Sosyal Kurumlar Üzerindeki Etkisi” alt başlıkları yer almaktadır.³⁵ “İmparatorluklar parçalanıp milletlerin kurulması” ile birlikte dinin de evrim geçirdiğini ve “milletlerin sosyal yapılarına uygun olarak dinlerinde de bazı farklılaşmaların” olduğunu ifade eden Ekrem Altay'a göre “sosyal evrimde, milletlerin kuruluşu ile birlikte görülen” en önemli olaylardan biri de “din ile devlet işlerinin ayrılması” anlamına gelen laikliktir.

³⁵ Hangi derecede olursa olsun hazırlanan ders kitaplarında kullanılan dilin Türkçe, doğru ve anlaşılır olmasına dikkat etmek gerekir. Burada Ekrem Altay Türk Dil Kurumu'nun kabul ettiği şekli olan “Laiklik” kelimesini “Layiklik” olarak yanlış kullanmaktadır.

“Devletin din işlerine karışmasının demokrasinin temel ilkelerinden biri olan vicdan hürriyetine aykırı olduğunu ifade eden Altay, laikliğin hiç bir zaman din düşmanlığı anlamına gelmediğini, devletin vatandaşlarının istediği dini kabul etmesine saygılı olması” anlamı taşıdığını izah eder. Memleketimizde çeşitli din ve mezheplere mensup vatandaşlar olduğunu; bunların aynı şeye inanmaya, aynı ibadeti yapmaya zorlanamayacağını dile getiren Ekrem Altay, Anayasamızdaki Laiklik ile ilgili düzenlemelerden örnekler verir. 27 Mayıs öncesinde iktidar sahiplerinin laiklik ilkesine aykırı davrandıkları düşüncesine sahip olan Ekrem Altay, 61 Anayasası’nın 19. Maddesinde yer alan *“Kimse, devletin sosyal, iktisadi, siyasi veya hukuki temel düzenini, kısmen de olsa, din kurallarına dayandırma veya siyasi veya şahsi çıkar veya nüfuz sağlama amacıyla, her ne suretle olursa olsun, dini veya din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz. Bu yasak dışına çıkan ve başkasını bu yolda kışkırtanlar kanuna göre cezalandırılır; dernekler, yetkili mahkemece ve siyasi partiler, Anayasa Mahkemesince temelli kapatılır”* hükmünü naklederek aba altından sopa göstermeyi de ihmal etmemektedir.

Laikliği, “toplumdaki bütün sosyal kurumların dinin etkisinden kurtulup bağımsız hale gelmesi ve dinin sosyal bir kurum olarak kendi sınırları içine çekilmesi” olarak gören Ekrem Altay, yedinci bölümün üçüncü kısmında laikliğin diğer kurumlar üzerindeki etkisini araştırır. Laiklik anlayışının tarih içinde nasıl oluştuğunu kısaca anlatan Altay, daha sonra bilim ve felsefe, hukuk, ahlak, sanat gibi bazı sosyal kurumların laikleşme sürecini anlatır. Toplumsal gelişmelere paralel olarak bütün sosyal kurumlar birer birer dinin etkisinden kurtulup laikleştilerini ifade eden Ekrem Altay, Osmanlı imparatorluğunun bu gelişmeye ayak uyduramadığını ve bunun ancak Cumhuriyetle birlikte mümkün olabildiğini göstermeye çalışır. imparatorluk dini olarak tanımladığı İslamiyet’in baskısı ile, Osmanlı imparatorluğunun bilim ve felsefede geri kaldığını, bu geri kalmışlığın neticesinde sosyal ve siyasi gelişmelere ayak uyduramadığını ve Batı toplumlarının gerisinde kaldığını ileri süren Ekrem Altay, Cumhuriyetle birlikte dini dogmalardan kurtulup sosyal ve siyasi kurumların laikleşmesi ile bütün olumsuzlukların ortadan kalktığını anlatmaya çalışır. Laiklik ilkesini temel prensip olarak kabul eden Cumhuriyetle birlikte elde edilen kazanımları, Osmanlı İmparatorluğu ile karşılaştırmak suretiyle laiklik ilkesinin faziletlerini göstermeye çalışan Altay’a göre, “Osmanlı

imparatorluğu devrinde bir kanunun yapılabilmesi veya padişah emrinin yerine getirilebilmesi için şeyhülislamın fetva vermesi yani bu emrin veya kanunun dine uygun olduğunun bilinmesi gerekiyordu. Yine, vatandaşın her türlü hak ve hukuku dinsel yargılara göre belirleniyor, adalet de, şer'i mahkemelerle yürütülüyordu.” “Milli iradenin üstünde bir din egemenliğinin varlığını ifade” eden “saltanat, hilafet ve şer'i mahkemeler” kalkmadan memlekette demokrat bir devlet kurulamayacağını anlatan yazar, “Türk Devriminin ve Türk Demokrasisinin en önemli ilkelerinden birinin laiklik” olduğunu dile getirir.

Cumhuriyet döneminin en önemli sosyal meselelerinden biri kadının sosyal ve hukuki statüsüydü. Türk tarihinde temellenen ve sosyal açıdan çok yüksek bir değere sahip olan Türk kadını, özellikle Osmanlı İmparatorluğu döneminde, Türk toplumunun dışından gelen ve zamanla inanç temeline oturtulan bir anlayışla toplumun dışına itilmesi sorunu çözüm bekleyen en önemli sorunlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Cumhuriyetin önceliklerinin ve Atatürk ilke ve inkılaplarının başarıya ulaşması ve öngörülen insan ve toplum tipinin şekillenmesi; özellikle kadının hukuki ve toplumsal statüsünün düzeltilmesi ile mümkün olacağı gerçeğinden hareketle, kadın, Cumhuriyetin en öncelikli konularından bir olmuştur. Bu sebeple kadın ve aile, bütün lise sosyoloji ders kitaplarında yerini almıştır. Lise sosyoloji ders kitabı yazarları, yine Nurettin Topçu istisna olmak üzere, Osmanlı döneminde yerleşmiş olan kadın algısının, aslında Türk kültürü ile bir ilgisinin bulunmadığı, tarih içerisinde toplum hayatında değeri yüksek olan Türk kadının değerinin Arap ve Fars kültürünün etkisi ile bozulduğunu ve nihayet Cumhuriyetle birlikte Anayasal bir hak olarak eski değerine kavuştuğunu göstermeye çalışmışlardır. Ekrem Altay da aynı hassasiyetle kadın ve aile konusunu ele almış ve tarihsel bir temele oturatarak konuyu aydınlatmaya çalışmıştır.

Aile sosyolojisi ile ilgili değerlendirmelerinde açık bir şekilde Durkheim'ın etkisi görülen Ekrem Aytay'ın hazırlamış olduğu lise sosyoloji ders kitabının Sekizinci Bölümü Aile Sosyolojisine ayrılmıştır. Aile kurumunu Durkheim'a sadık kalarak tanımlayan Altay, evlenme yolu ile kurulan aile ile ilgili olarak yapılan sınıflamalara yer verir.

Sekizinci Bölümün beşinci kısmında “Kadının toplum hayatında geri kalışının” biyolojik ve dinsel sebeplerini ele alan yazar, “kadının toplum hayatına girişini” hazırlayan tarihsel ve sosyal koşulları araştırır. Burada, Nurettin Topçu’nun dışında kalan sosyoloji ders kitabı yazarlarında gördüğümüz Osmanlı dönemini atlayarak eski Türk tarihine müracaat etme tavrını devam ettiren Ekrem Altay, Türk kadınının sosyal durumunu “İslamiyet’ten önce, Osmanlı İmparatorluğu’nda ve Cumhuriyet devrinde” olmak üzere üç dönemde inceler: “İslamiyet’ten önce Orta Asya’da yaşayan Türk topluluklarında kadınla erkeğin eşit haklara sahip olduğunu; Kadının toplum hayatında daima erkeğin yanında yer aldığını; Eski Türklerde devleti dahil, Hakan ve Hatunun birlikte yönettiklerini; Anadolu’da yaşayan Türklerde de İslamiyet’ten önce kadınla erkeğin eşit olduklarını” anlatan yazar İbni Batuta Seyahatnamesinde bu konuda yapılan açıklamaları nakleder. Osmanlı imparatorluğu döneminde İslamiyet’in etkisi altında Arap ve Acem adetlerinin yayılması ile Türk kadınının değerinin çok kötü bir duruma düştüğünü belirten Altay, bu dönemde Türk kadınının “sadece çocuk doğuran, ev işlerini yapan, kafes arkasında bir yaşama mahkum olan bir eşya gibi” olduğunu dile getirir. Cumhuriyet döneminde Medeni Kanun ve Atatürk Devrimleri sayesinde Türk kadınının sosyal hayatta kendine saygın bir yer bulabildiğini söyleyen Ekrem Altay’a göre, “Türk kadını, toplum içindeki gerçek değerini büyük Atatürk devrimleri ile kazanabilmiştir. Laiklik, kıyafet, harf vb. devrimlerle Atatürk Türk sosyal yapısını en kestirme yoldan Batı düzeyine ulaştırmaya çalışmıştır. Bu devrimler sayesinde Türk kadını, dinin baskısından kurtarılmış uygar bir kıyafetle erkeğin yanında yer almış, kız çocukları erkek çocuklarla birlikte okullara devam edip her çeşit iş ve meslek hayatında çalışma imkanını kazanmıştır. Hatta bazı Avrupa milletlerinden de ileri gidilerek, Cumhuriyet devrinde Türk kadının siyasal hakları da tanınmıştır. Bu suretle Osmanlı imparatorluğundan arta kalan, kadını erkekten küçük gören inanç ve adetler kalkmış ve her alanda kadın ve erkeğe eşit haklar tanınmıştır.”

Bütün çalışmalarını dönemin siyasi hassasiyetlerine uygun olarak yapan Ekrem Altay lise sosyoloji ders kitabının “Ahlak ve Hukuk” başlığını taşıyan Dokuzuncu Bölümde, bir önceki dönemin siyasi aktörleri tarafından silinmeye çalışılan Atatürk imajını da yeniden düzeltmeye çalışır. Altay’a göre, “Toplumdaki

büyük ülkücü adamlar da bazen, yaşayışları ile toplumda yerleşmiş ahlak, örf ve adetlerin üstüne çıkarlar ve topluma örnek olurlar. Ahlak kahramanı, ahlak davranışları ve fikirler üzerinde öğüt vermez, onları kendisi yapar ve yaşar. Bunun en güzel örneğini Atatürk vermiştir. Türk milletinin sosyal hayatında yaptığı bütün yenilikleri Atatürk, herkesten önce bizzat yaşamış ve böylece topluma önderlik etmiştir.”

“Ekonomi” başlığı taşıyan kitabın Onuncu Bölümünde, ekonominin tekniğini ve unsurlarını; üretim ve tüketim konularını; Durkhem’ı referans alarak işbölümünü: işbölümünün fayda ve zararlarını; yine Durkheim’ı referans vererek mekanik ve organik dayanışmalı toplumlardan bahseden Ekrem Altay ekonomik teşebbüs başlığı altında teşebbüsün ne olduğunu, teşebbüslerin sınıflandırılmasını anlatır.

Bu kitapta yeni olarak karşımıza çıkan bölüm, kamu teşebbüsleri ve karma teşebbüsler bölümüdür. Teşebbüsler daha önceki kitaplara göre daha ayrıntılı anlatılmakla beraber, diğer bölümler demokrasimizde iktidar ve muhalefet partileri tarafından özellikle karma ekonomik model olarak 2000’lere kadar tartışılan veya tercih edilen ekonomik model olarak karşımıza çıkacaktır. Kamu Teşebbüslerinde öncelikle kamu kişinin ne olduğunu öğrencilere tanıtan yazar, kamu teşebbüsleri ve karma teşebbüsler ile ilgili bilgiler aktarır

Kitapta, yeni ve daha önceki eserlere göre daha geniş yer bulan diğer bir konu da işçi teşekkülleri ve işçi hareketleridir. 1960 ihtilalinden hemen sonra kabul edilen 61 Anayasasındaki düzenlemeler, bireysel hak ve özgürlüklerin devlet teminatı altına alınması, özellikle sanayileşmeye paralel olarak işçi sınıfının belirgin bir toplumsal kesit olarak ortaya çıkması, farklı ideolojilerin ülkede tartışma ve pratik alan bulması gibi ekonomik, sosyal ve siyasi gelişmeler neticesinde önem kazanan konu, diğerlerine nazaran Ekrem Altay’ın kitabında daha geniş bir yer bulmasına neden olmuştur. Konunun sosyoloji tarihi boyunca ilgi ile karşılanmasına rağmen 70’lere kadar hangi açıdan olursa olsun ifade edilmemiş ya da çok az bahsedilmiş olması dikkate şayan bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bölümde yazar, sendikanın ne olduğunu; işçi ve işveren kime dendiğini; işçi ve işveren sendikalarına kimlerin üye olabileceğini; grev ve lokavtın ne anlama geldiğini çok fazla tartışmalara girmeden, sadece yasal düzenlemelere atıfta bulunarak izah eder.

Ekonomik değer konusunda ise öncelikli olarak konu ile ilgili Fayda, Azlık ve Emek teorilerini inceleyip sosyolojik bakış açısı ile konuyu nihayetlendiren Ekrem Altay değişim ve paranın tanımı ve evrimini inceledikten sonra paranın değerinin değişmesi ile ilgili Enflasyon, Deflasyon, Devalüasyon gibi kavramları açıklar. Fiyat başlığında ise fiyatın nasıl oluştuğunu anlatmaktadır. Piyasa ve Borsa başlığı altında ise ticaretin geçtiği yer ve ticaretin aktörlerinin birbirleriyle giriştikleri mücadele, piyasa, borsa, rekabet bağlamında izah edilmektedir. Burada, daha önceki sosyoloji ders kitaplarından farklı olarak Devletin Ekonomik faaliyetlere karışmasının gerekçesi de belirtilecektir. Ayrıca, Cumhuriyetin ilk 10 yılından itibaren uygulanan devletçilik görüşü ve uygulamalarının, liberalizm savunanlara karşı gerekçelendirilmesi söz konusudur. Ekrem Altay; “son yüz yıllarda kurulan büyük sanayi ve ticaret, toplumda birçok ekonomik problemler doğurmuştur; tüketilemeyen üretim fazlalıkları, rekabetten doğan iflaslar, fiyat yükselmeleri, işçi-patron anlaşmazlıkları vb. gibi. Bu gün milli iradeyi temsil eden devlet bu problemlere seyirci kalmaz. Bu günkü devlet, milli sanayiye korumak amacıyla gümrükler koyduğu gibi, kendisi bazı alanlarda işletmecilik yapmak suretiyle, hem fiyat ayarlaması yapar, hem de büyük sermaye isteyen halkın yapamayacağı büyük işletme ve kurumları kurar. Diğer taraftan, devlet, işverenlerle işçiler arasındaki anlaşmazlıkları giderecek kanunlar yaparak, işçi ücretlerini, çalışma saatlerini iş yerlerinin sağlık şartlarını düzenler” diyerek devletin ekonomiye müdahalesini meşru temellere oturtur.

Bölümün son kısmında yer alan “Memleketimizde nüfus planlaması ve ekonomik kalkınma” bahsi ise; daha önce sosyoloji kitaplarında yer almayan bir başka konudur. Günümüzde bile, nüfus etkisinin kalkınmaya ne yönde etki yaptığı tartışılan bir konu olmasına karşın, konunun ele alınışı ve çizdiği Türkiye resmi açısından büyük önem taşımaktadır. Ekrem Altay, ülkemizde nüfus artış hızının yıllık %3 düzeyinde olduğu, bunun da ekonomik kalkınmayı kösteklediği düşüncesindedir. Nüfus artışı genel olarak ekonomik gelişme çabalarını kösteklediğini dile getiren Ekrem Altay, o dönemden itibaren topluma dayatılan ve günümüzde devam eden “nüfusun planlanması ve doğumun kontrol altına alınmasının zorunlu” olduğunu dile getirir.

Ekrem Altay, diğer sosyoloji ders kitaplarından farklı olarak yine ilk defa Avrupa Ekonomik Topluluğundan bahseder. Ekrem Altay'ın hazırlamış olduğu lise sosyoloji ders kitabının Onuncu Bölümünde, okunacak parçalar kısmına Bahri Ulaş'ın Milletlerarası Kurumlar adlı kitabından kısaltılarak alınan “Avrupa Ekonomik Topluluğu veya Ortak Pazar” başlıklı bir metin eklenir. Bilindiği gibi, 1957 yılında Roman Antlaşması ile birlikte kurulan Avrupa Ekonomik Topluluğuna dahil olmak isteyen Türkiye, 1959 yılında Avrupa Topluluğu Konseyine üye olmak için başvuruda bulunmuş, 1963 yılında Ankara Anlaşması adıyla bilinen bir Ortaklık Anlaşması imzalamıştır. Günümüzde Avrupa Topluluğu olarak bilinen birliğe dahil olabilmek için Türkiye büyük çabalar harcamış, ekonomik, siyasi ve sosyal kurumlar, topluluk üyeleri tarafından dikte edilen şekilde yeniden dizayn edilmiş, ancak olumlu sonuçlar elde edilememiştir. Ekrem Altay, daha sonraki yıllarda sık sık bahsedilecek ve ders kitaplarına girecek olan Avrupa Ekonomik Topluluğu hakkında ilk olarak bilgi aktararak, diğer konularda olduğu gibi, dönemin siyasi tercihlerini lise sosyoloji ders kitabına taşır.

Sosyoloji ders kitabının “Kültür ve Uygarlık” başlığını taşıyan Onbirinci Bölümünde diğer sosyoloji ders kitaplarında ortak olan kültür ve medeniyet kavramı değerlendirilmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamaya ve gerilemeye başladığı dönemde çözüm arayışları çerçevesinde, Batının ilimde ve teknikte elde etmiş olduğu üstünlüklerin paylaşılması yönünde çalışmalar ve tartışmalar başlatılmıştır. Batıcılışma süreci içerisinde yaygın olarak kabul gören görüş; kendi kültür ve inancımızı muhafaza etmek koşuluyla, Batının ilim ve teknik üstünlüklerini almak yönünde olmuştur. Çöken imparatorluğun yerine geçen Cumhuriyet Türkiye'si kendi inancını ve kültürünü muhafaza ederek Batı toplumlarının ilim ve teknik alanında elde etmiş oldukları üstünlük kaynaklarından faydalanma yolunu seçmiştir. Türkiye'nin yeni tercihini “Türk milletindenim, İslam ümmetindenim, Garp medeniyetindenim” şeklinde ifade eden Ziya Gökalp, yeni devletin toplumsal ve siyasi hedeflerini, “Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak” şeklinde formüle etmiştir.

Cumhuriyet döneminde hazırlanan lise sosyoloji ders kitapları; Türk kültürünü muhafaza etmesi istenen yetişen nesillere, kendi kimliklerini koruyarak

Batının varmış olduğu uygarlık düzeyine varılabileceğini gösterme çabası içerisinde girmişler ve çoğu Ziya Gökalp'tan mülhem kültür-uygarlık kavramlarını irdelemişlerdir. Hazırladığı lise sosyoloji ders kitabında, kültür ve uygarlık kavramlarının sosyolojide çok değişik anlamlarda kullanıldığının altını çizen Ekrem Altay, kültür-medeniyet ayırımı ile Batıcılışma politikasının hiçbir sakıncasının bulunmadığını göstermeye çalışır. Kültür ve uygarlığı birbirinden ayırarak; “kültür bir toplumun manevi değer ve kuralları; uygarlık ise insanın fayda elde etmek amacıyla ve belirli bir hedefe ulaşmak üzere kullandığı her türlü alet ve araçlar” olarak tanımlayan MacIver'in kültür ve uygarlık tanımını ele alan Ekrem Altay, bu anlayışın “oldukça yaygın bir kültür ve uygarlık anlayışı olduğunu ve Alman sosyologlarının çoğunlukla bu tip bir kültür ve uygarlık anlayışını” benimsediklerini ifade eder. Ekrem Altay eskiden ülkemizde, MacIver'in kültür ve uygarlık anlayışının daha etkili ve yaygın olduğunu, uygarlığın genellikle tekniğin karşılığı, kültür bir toplumun kendine mahsus değer ve normları olarak kabul edildiğini” anlatarak Ziya Gökalp'ın kültür-uygarlık anlayışını değerlendirir.

Ziya Gökalp'ın “kültür ve uygarlık” kavramlarını diğerlerinden “biraz daha değişik bir açıdan ele aldığını” ifade ederek; Gökalp'ın milli bir anlam yüklediği kültür kavramı ile evrensel bir sonuç olarak ortaya koyduğu uygarlık anlayışını getirilen eleştirileri sıralar. “Bugünkü sosyolojide kültür ve uygarlık birbirinden ayrı iki gerçeklik olarak düşünülmediğini ve bir insan grubunun kendine has olarak yaptığı, yarattığı her şeyin kültür olarak kabul edildiğini” dile getiren Ekrem Altay; kültür-uygarlık karşılaştırması yerine, maddi ve manevi kültür ayırlaması yapılması gerektiğini dile getirir. Kültürün “öğrenme yolu ile kazanıldığını, sosyal kalıtım yoluyla kuşaktan kuşağa aktarıldığını anlatan Altay, “dil, din, örf, gelenek gibi” bazı kültür öğelerinin her toplumun kendine mahsus özellikler taşıdığını ve toplumdan topluma alınıp verilemeyeceğini vurgulayarak aslında Ziya Gökalp'ın öğretilerini farklı bir şekilde ifade eder. Kültürün “zamanla ve yeni ihtiyaçlar karşısında değişip geliştiğini” söyleyen yazar; yeni icatlarla, dışarıdan gelen etkilerle ya da “bir toplumun maddi ve manevi kültürlerinden biri değişince diğerini de değiştirmeye zorlaması” ile değiştiğini izah eder. Kültür değişmelerinin her zaman toplumun gelişmesine hizmet etmediğini, “bazen toplumda karışıklıklara, bunalımlara” yol

açtığını ifade eden Ekrem Altay’a göre; “bir toplumda maddi veya manevi kültürden biri değiştiği zaman diğeri ona ayak uyduramazsa bu gibi toplumlarda kültür çatışmaları, bunalımlar meydana gelir.” Bu durumun “sosyolojide kültürel çözülme” şeklinde tanımlandığını dile getiren Altay konuyu Osmanlıdan Cumhuriyete geçiş süreci içerisinde değerlendirir. “Büyük ve ani değişimler geçiren toplumlarda kültürel çözümler” görüldüğünü söyleyen yazara göre, “Atatürk devrimleri ilk zamanlar Türk toplumunda sarsıntılar, kültürel çözümler meydana getirmiştir. Fakat sonradan Türk toplumunun büyük çoğunluğu devrimlerin getirdiği yeni değerler etrafında birleşince kültürel çözülme, kültürel ilerlemeye dönüşmüştür.” Başarılı olmayan ihtilal ve devrimlerde kültürel çözümler toplumu büyük felaketlere götüren ekonomik ve sosyal bunalımlar” yaratabileceğini anlatan Altay, Atatürk’ün başarılarının altını çizer.

Buraya kadar yaptığımız değerlendirmelerimizden anlaşılacağı üzere Ekrem Altay’ın hazırlamış olduğu lise sosyoloji ders kitabında, özellikle 1950-60 yılları arasında belirgin olan anlayış reddedilerek Cumhuriyetin ve dönemin önceliklerine; siyasi, sosyal ve ekonomik hedeflerine göre bir çalışma yapılmıştır. Atatürk dönemini reddederek Osmanlı’yı referans alan ve Türk toplumunu tarihi bağlarından koparan sosyoloji anlayışı yerine; Cumhuriyetin kuruluşunda ortaya çıkan siyasi, sosyal ve ekonomik sorun ve çözümlerin şekillendirdiği hedeflerin gerçekleştirilmesine yönelik bir sosyoloji çalışması ortaya konulmuş, genel olarak Türk tarihi ve Atatürk ilke ve inkılapları referans alınmıştır.

1950 müfredat programından sonra hazırlanan 1957 yılı lise sosyoloji ders müfredatı, 1976 tarihli müfredat programına kadar yürürlükte kalmıştır. Liselerde okutulan tek ders kitabı uygulamasının kaldırılmasından sonra hazırlanan lise sosyoloji ders kitapları, genel olarak Tebliğler Dergisinde yayınlanan düzenlemelere göre eklemeler yapıp yeni baskıları gerçekleştirilmiş, yeni bir kitap hazırlanmamıştır. Bu tarihten sonra sadece Ekrem Altay tarafından lise sosyoloji ders kitabı yazılmış, 27 Mayıs ihtilalinden sonra hazırlanan kitapta ihtilalin bütün beklentilerine cevap verilmiştir.

C- KOALİSYON HÜKÜMETLERİ DÖNEMİ

Özellikle siyasi açıdan çok karmaşık bir dönem olan ve olumlu ya da olumsuz birçok sonucu bünyesinde taşıyan 1960'lı yılların sonuna doğru Türkiye'de yeni bir tablo ortaya çıkmıştır. Dünyada ve Türkiye'de yaşanan gelişmeler bir önceki döneme nazaran daha büyük siyasi ve sosyal patlamalara yol açmış, Türk toplumu büyük bedeller ödemiştir. 1960-1970'li yıllarda Türkiye'de ve Dünyada yaşanan siyasi ve sosyal gelişmelere kısaca göz attıktan sonra, 1976 yılında hazırlanan lise sosyoloji ders müfredatını ve Amiran Kurtkan tarafından yazılan ve liselerimizde okutulan lise sosyoloji ders kitabını incelemek gerekecektir.

Türk siyasi tarihindeki çekişme ve çatışmalar, döneme damgasını vuran ideolojik hareketlerin talep ve iddiaları, Türk toplumundaki değişim süreci, Türk sosyolojisinin çalışmalarını şekillendirdiği gibi, lise sosyoloji ders müfredatını ve bu müfredat esas alınarak hazırlanan sosyoloji ders kitabını da şekillendirmiştir.³⁶ Ancak dönemin içinde bulunduğu siyasi istikrarsızlıklar sosyoloji ders kitaplarına doğrudan yansımış, iktidar değişikliklerine bağlı olarak okutulan ders kitaplarının devamlı olarak değişmesine yol açmıştır.

1960'lı yıllarda lise sosyoloji ders müfredatı hazırlanmamış, mevcut müfredat programlarında yapılan değişiklikler ve eklemelerle 1976 yılına gelinmiştir. “1976-77 ders yılından başlayarak kitap politikasında bir gel-git olayı yaşandığını görüyoruz.”³⁷ Bunun sebebi siyasi istikrarsızlığa paralel olarak kısa süreli hükümetlerin kurulması ve buna bağlı olarak Milli Eğitim Bakanlarının değişmesidir. 70'li yıllar siyasi iktidarların sürekli olarak el değiştirdiği ve hiçbir siyasi partinin tek başına iktidar olamadığı koalisyon hükümetleri dönemidir. Kurulan her koalisyon döneminde

³⁶Yetişen gençliği mümkün olduğunca siyasi atmosferden uzaklaştırmak, gerek Marksist düşünceden ve gerekse Türk milliyetçiliğini esas alan ülkücü hareketten uzak tutmak yeni dönemde Amiran Kurtkan tarafından hazırlanan sosyoloji ders kitabının ana amacı olmuştur. Bu dönemde lise sosyoloji ders kitabını hazırlayan Amiran Kurtkan ile konuyla ilgili olarak yaptığımız bir görüşmede, kendisinin hazırladığı sosyoloji ders kitabını okuyan lise öğrencilerinin hiçbir zaman “sağcı ya da solcu bir militan olmadıklarını” dile getirmiş, resmi ideolojinin istediği insan tipine önem verdiğini vurgulamıştır.

³⁷ Mine Tan, “Ortaöğretim Kurumlarında Sosyoloji Öğretimi”, **Ortaöğretim Kurumlarında Sosyal Bilimler Öğretimi ve Sorunları**, Türk Eğitim Derneği V. Öğretim Toplantısı, 13-14-15 Mayıs 1987, Türk Eğitim Derneği Yayınları, Ankara, 1987, s. 167-194

liselerde okutulan sosyoloji ders kitapları da değişmiş, siyasi iktidarların ideolojik tutumlarına uygun olan sosyoloji ders kitapları okutulmuştur.

1973 Genel seçimlerinin ardından kurulan CHP+MSP koalisyon Hükümetinin dağılmasının ardından, 1975 yılında Demirel'in Başbakanlığı altında AP+MSP+MHP'den oluşan Birinci Milliyetçi Cephe koalisyon hükümeti kurulmuş ve Ali Naili Erdem Milli Eğitim Bakanı olmuştur. 27 Eylül 1976'da sosyoloji dersi öğretim programında değişikliğe gidilmiş ve daha önce liselerde okutulan sosyoloji ders kitapları yerine Bakanlık tarafından yeni bir ders kitabı yazdırılmıştır.³⁸ Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi tarafından abartılı bir şekilde Birinci Baskısı yapılan kitap, 300.000 adet basılmış,³⁹ Talim Terbiye Kurulunun 12.10.1977 tarih ve 305 sayılı kararı ile Milli Eğitim Basımevi tarafından kitabın ikinci baskısı yapılmıştır.⁴⁰

5 Haziran 1977 yılında yapılan genel seçimler sonucunda 213 Milletvekili alan CHP, Bülent Ecevit Başkanlığında azınlık hükümeti kurmuş, kurulan azınlık hükümeti güvenoyu alamadığından dolayı dağılmış ve yerini, Süleyman Demirel Başkanlığında 1 Ağustos 1977 yılında kurulan ve AP+MSP+MHP'den oluşan İkinci Milliyetçi Cephe koalisyon hükümetine bırakmıştır. 1977 yılında yapılan yerel seçimlerin ardından, Türk siyasi tarihinde Güneş Motel Olayı olarak anılan operasyon sonucunda⁴¹ Adalet Partisine mensup 11 milletvekili Partilerinden istifa ederek CHP'ye destek vermişler ve İkinci Milliyetçi Cephe Hükümeti düşürülmüştür. 1978 yılında Bülent Ecevit başkanlığında kurulan CHP hükümetinde

³⁸ İstanbul Üniversitesi profesörlerinden Amiran Kurtkan tarafından yazılan Sosyoloji ile üniversite hocalarının yeniden bu alana girdiğini görüyoruz. Tan, **A.g.m.**, 167-194

³⁹ Bu dönemde Milli Eğitim Bakanlığı tarafından ders kitaplarının baskı adedini abartılı bulan Cumhuriyet Senatosu Denizli Üyesi Hüseyin Atmaca, 1976-1977 öğretim yılına ait ders kitapları ile ilgili olarak Milli Eğitim Bakanı Ali Naili Erdem hakkında soru önergesi vermiştir. bkz. **Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Cilt 32, 38 nci Birleşim, 22.02.1977**

⁴⁰ Amiran Kurtkan'ın lise sosyoloji ders kitabının ikinci baskısı ile ilgili olarak detaylı bilgiye ulaşıl原因amıştır.

⁴¹ 5 Haziran 1977 Genel seçimlerinden CHP birinci parti olarak çıkmış ve Bülent Ecevit'in kurduğu azınlık hükümeti 11 oyla güvenoyu alamayarak yerini İkinci MC Hükümetine bırakmıştır. Hükümet kurma şansını 11 oy ile kaçıran Bülent Ecevit, "kumar borcu olmayan 11 adam arıyorum" diyerek, milletvekili avına çıkmış ve Adalet Partisi milletvekilleri ile görüşmeye başlamıştır. İstanbul'da bulunan Güneş Motel'de kapalı kapılar ardında yapılan bakanlık pazarlıklarının ardından, Adalet Partisine mensup 11 milletvekili partilerinden istifa emiş ve Cumhuriyet Halk Partisine transfer edilmişlerdir. Milliyetçi Cephe hükümetinin düşmesi ile Bülent Ecevit Başkanlığında kurulan CHP hükümetinde; yaptığı yolsuzluklardan dolayı daha sonra hapse atılan Tuncay Mataracı'nın Maliye Bakanı, aşiret lideri kontenjanından Elazığ milletvekili seçilen Ali Rıza Septioğlu'nun Meteorolojiden Sorumlu Bakan yaptığı bu transferin ardından, bu 11 milletvekilinin tamamına rüşvet olarak bakanlık verilmiştir.

Mustafa Necdet Uğur, Milli Eğitim Bakanı olmuştur. Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı Bülent Ecevit başkanlığında 5 Ocak 1978 tarihinde kurulan Ecevit hükümeti 12 Kasım 1979 tarihine kadar iktidarda kalmıştır. Kurulan Ecevit hükümeti ile birlikte 1976 uygulamaya konulan sosyoloji ders programı da, Talim Terbiye Kurulunun 15.05.1978 tarih ve 180 sayılı kararıyla yürürlükten kaldırılmış ve 1957 programına geri dönmüştür.⁴² Böylece, 1978-1979 öğretim yılından itibaren, Amiran Kurtkan'a ait sosyoloji ders kitabının okutulmasına son verilmiş ve Talim Terbiye Kurulu kararıyla 1950 yılından başlayıp 1976 öğretim yılına kadar geçerli olan Osman Pazarlı, Nurettin Topçu, Selman Erdem ve Ekrem Altay'ın ayrı ayrı hazırladıkları sosyoloji ders kitaplarının okutulması ile ilgili dörtlü liste uygulamasına yeniden geçilmiştir.

14 Ekim 1979 tarihinde yapılan ara seçimlerde boş bulunan 5 milletvekilliğini de muhalefetin kazanması üzerine Başbakan Bülent Ecevit görevinden istifa eder. Cumhurbaşkanı tarafından 12 Kasım 1979 tarihinde Hükümeti kurma görevi yeniden Süleyman Demirel'e verilir ve kurulan Demirel Hükümeti 12 Eylül 1980 tarihine kadar görevde kalır. Başbakan Süleyman Demirel tarafından kurulan azınlık hükümetinde Orhan Cemal Fersoy Milli Eğitim Bakanı olur. Bir önceki hükümet döneminde Talim Terbiye Kurulunun 15.05.1978 tarih ve 180 sayılı kararıyla yürürlüğe giren dörtlü kitap uygulamasından yeni hükümet döneminde Talim Terbiye Kurulu'nun 15.04.1980 gün ve 40 sayılı kararı ile vaz geçilir ve tekrar 1976 programına dönülür. Bu kararla birlikte Amiran Kurtkan'ın hazırlamış olduğu lise sosyoloji ders kitabı yeniden okutulmaya başlanır. Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi tarafından 200.000 adet olarak üçüncü baskısı gerçekleştirilen ders kitabı, 1980-81 öğretim yılından itibaren liselerde okutulur.

Süleyman Demirel'in kurmuş olduğu hükümet 12 Eylül 1980 askeri darbe ile son bulur. 12 Eylül darbesinin ardından 21 Eylül 1980 tarihinde, Resmi Gazete'de yayınlanan yasa ile Bülent Ulusu geçici hükümeti kurmakla görevlendirilir. Bülent Ulusu tarafından kurulan geçici kabinede, emekli Korgeneral Hasan Sağlam Milli Eğitim Bakanı olur. 1980-1983 yılları arasında Milli eğitim Bakanlığı yapan Hasan

⁴² Bilgi için bkz. İbrahim Arslanoğlu, "Ortaöğretimde Sosyoloji Öğretimi", T.Ü.S. Türkiye **Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 4, Sayı 2, Temmuz 2001, s. 63-89

Sağlam döneminde, Talim Terbiye Kurulu'nun 15.04.1980 gün ve 40 sayılı kararı uygulamadan kaldırılır ve 1982-83'te yeniden dörtlül listeye dönülür.⁴³

Görüldüğü gibi Türkiye'deki siyasi dalgalanmalar ve iktidar değışiklikleri lise sosyoloji ders programlarını ve bu programlara bağı olarak lise sosyoloji ders kitaplarını doğrudan etkilemiştir. Amiran Kurtkan'ın hazırlamış olduğı lise sosyoloji ders kitabını değerdendirmeden önce 1976 tarihli lise sosyoloji ders programına kısaca göz atmak uygun olacaktır.

1- 1976 Tarihli Lise Sosyoloji Ders Müfredatı

“27 Eylül 1976 tarihli sosyoloji dersi öğretim programı Tebliğler Dergisinde yayımlandığı şekli ile dönemin program geliştirme çalışmaları ile örtüşmeyecek bir çelişki ortaya koyacak şekilde bir programdan çok konular listesi şeklindedir. Programın başında amaçlara yer verilmiştir ancak bu amaçlar pedagojik, eğitimbilimsel ya da eğitimin siyasal işlevi doğrultusunda işlevler olmaktan çok dönemin toplumsal çatışma ortamından kaynaklı ideolojik bir içeriktir. Sosyal Yapı, Sosyal Değişme ve Uygulamalı Sosyoloji ana başlıklarını içeren Programda, “Genel Sosyoloji ya da Kurumlar Sosyolojisi yaklaşımı benimsenmemiştir. Bu bakımdan Din, toplumsal bir kurum olarak programda yer almamaktadır. 1976 Programı 1 yıl uygulandıktan sonra iktidar değışikliği ile birlikte yürürlükten kaldırılmış, belirli revizyonlarla değışen 1957 programına yeniden dönülmüştür.”⁴⁴

“Sosyal olayları tanımak, bunlar arasındaki ilişkileri araştırmak”, “Sosyal yapının unsurlarının ve sosyal ilişkilerin içeriğinin kavramaları için gerekli imkanı sağlamak ve Türk milletinin sosyal kültürel mirasını kavramalarına imkan ve zemin hazırlamak” şeklinde amaçları belirlenen 1976 müfredat programında, öğretmenler tarafından “milli birlik ve beraberliğin dil, kültür ve ideal birliği ile sıkı ilişkisine zaman zaman değinme fırsatlarının aranması gerektiğine vurgu yapılmıştır. Sosyal olayların yorumlanmasında Türkiye'nin sosyal gerçeklerine öncelik tanınması bununla beraber genelleştirici açıklamalardan kaçınılması, fikirlerin açıklanmasına izin verilmesi ancak bunun dersin amacının dışına çıkmaması gerektiği üzerinde durulmuştur. Programda

⁴³ Müfredat programları ile ilgili olarak bkz. Tan, **A.g.m.**, s.166-191

⁴⁴ Beyhan Zabun, “Ortaöğretim Sosyoloji Dersi Öğretim Programlarında Din Kurumu-Laiklik ve Ders Kitaplarına Yansımaları”, **Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi**, Cilt:2, 2018, s. 34-45

toplumsal değişme müstakil bir ünite olarak oluşturulmuş ve tekamül, basit değişmeler, sosyal düzene yönelme, istikamet takip etme, ilerleme, mükemmele erişme, sosyal değişmeye etki eden faktörler ana başlıklarında oluşmuştur. 1976 programının en dikkat çekici yönü yukarıda belirtilen uyarılar ve konu başlıklarıdır. Programın hazırlandığı dönemin siyasal-sosyal şartları dikkate alındığında toplumsal-siyasal çatışmaların ders içeriğinden uzak tutulması, milli birlik, dil, kültür, ölkü birliğine vurgu yapılması ve sosyal olgular yorumlanırken Türkiye şartlarının dikkate alınması gerektiğinin belirtilmesidir. Programda ilginç bir çelişki olarak Türk toplum yapısı ile ilgili herhangi bir konuya ve Atatürk ilke ve inkılaplarına da yer verilmemiştir.”⁴⁵ İki sene yürürlükte kalan 1976 müfredat programı, iktidar değişikliği ile birlikte yeniden kaldırılmıştır.

Milli birlik ve beraberliğe önem veren, dil ve kültür gibi konuları önemseyen 1976 programı, Atatürk ilkelerine yer vermemiştir. 12 Eylül sonrasında hazırlanan 1986 sosyoloji programı bu alandaki boşluğu doldurmuş, Atatürk İlkelerine geniş muhteva ile yer vermiştir. Yine aynı şekilde 1995 programının çoğu bölümlerinde Atatürk ilkeleri ele alınmıştır. Bütün bu gelişmeler ışığında Amiran Kurtkan’ın hazırlamış olduğu ders kitabını incelemek gerekir.

2- Amiran Kurtkan (1926-2005): Sosyoloji

1926 Yılında İstanbul’da dünyaya gelen Amiran Kurtkan ilk ve orta öğrenimini İstanbul’da tamamlar. 1947 yılında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesini bitirdikten sonra bir müddet İstanbul Defterdarlığı’nda çalışan Kurtkan, 1956 yılında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi’ne Sosyoloji Asistanı olarak girer. Ziyaettin Fahri Fındıkoğlu’nun asistanlığını yapan Amiran Kurtkan, 1960 yılında “*Türkiye’de Küçük Sanayi ve Küçük Kredi Meselesi isimli teziyle*” doktorasını tamamlar. İngiltere’de kaldığı bir sene boyunca elde ettiğı teorik ve tatbiki verileri de kullanarak hazırladığı doçentlik tezi ile 1965 yılında doçent olur. 1970 yılında profesör unvanı alan Amiran Kurtkan, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi

⁴⁵ Beyhan Zabun, “Sosyoloji Dersi Öğretim Programlarının Amacı ve İçeriklerinin Türkiye’nin Toplumsal Yapısı Açısından Değerlendirilmesi”, **Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Ankara, 2012, s. 157-170

Metodoloji ve Sosyoloji Araştırmaları Merkezi'nin Müdürlüğü görevini yürütür.⁴⁶ 1993 yılında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Sosyoloji ve Sosyal Siyaset Kürsüsünden emekli olan Amiran Kurtkan, emekli olduktan sonra da çalışmalarını sürdürür. Amiran Kurtkan, 2005 yılında İstanbul'da vefat eder.

Sosyoloji mezunu olan sosyologların kendisini yadırgamadığını, aksine benimsediklerini ve takdir ettiklerini belirten Amiran Kurtkan, iktisat kökenli olmasına rağmen bütün hayatını sosyolojiye verdiğini dile getirmiştir. Kurtkan, sosyolojinin yanı sıra teolojiyle de ilgilenmiş, ağırlıklı olarak din sosyolojisi alanında çalışmış, sosyolojinin teorileri ve bulgularıyla Türk İslam kültürünü karşılaştırmıştır. Yaptığı “çalışmalarında, Türkiye'nin gelişmesi ve kalkınmasına engel olan toplumsal sorunların nasıl çözüleceğine dair çözümler ortaya koymayı” amaçlayan Kurtkan, “birçok çalışmasını, bizzat sahadan topladığı verilerle gerçekleştirmiş, Türkiye'nin birçok yerinde, konferans ve sempozyumlar yoluyla çalışmalarını anlatmıştır.”⁴⁷

Fındıkoğlu, Zimmerman, Kessler ve Sorokin gibi sosyologlardan etkilenen Amiran Kurtkan, teorik çalışmalarında hiçbir zaman basit bir nakilcilik yapmamış, özellikle Türk-İslam kültürüyle ilgilenmiş ve bu konularda orijinal eserler vermiştir.” Türk toplum yapısının, kendi kültürel ve tarihsel özellikleriyle tahlil edilebileceğini ileri süren Kurtkan, “bu bakış açısıyla Türk toplumunu din, iktisat ve eğitim kurumları üzerinden tahlil etmeye yönelik eserler üretmiştir. İktisat sosyolojisine oldukça fazla önem veren Kurtkan, “bu alanda eserler kaleme almıştır. Kurtkan, iktisat sosyolojisinin dışında maliye sosyolojisi, eğitim sosyolojisi, din sosyolojisi gibi sosyolojinin alt dallarında da eserler vermiştir. Ayrıca Kurtkan, son dönemlerinde tasavvuf, laiklik, din ve ahlak konuları üzerinde yoğunlaşmıştır. Kurtkan'ın ilk eserleri, ağırlıklı olarak, genel sosyoloji ve iktisat sosyolojisi alanında görülse de, kaleme aldığı eserler ve üzerinde sıkça durduğu konular iktisat sosyolojisi alanı ile sınırlı değildir. Kurtkan'ın fazlasıyla üzerinde durduğu konulardan bir diğeri, din ve tasavvuf olmuştur. Kurtkan, Türk-İslam sentezine oldukça önem vermiştir. İstanbul Üniversitesi İktisat Sosyolojisi ekolü içinde, “din ve özellikle İslamiyet konusunu, tasavvuf açısından ele alan isim Amiran Kurtkan'dır. Kurtkan, İslam

⁴⁶ Erkan Dikici, “Amiran Kurtkan Bilgiseven'in Sosyolojik Fikirleri”, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Doktora Tezi**, Malatya, 2018, s. 8

⁴⁷ Dikici, **A.g.e.**, s. 9

dininin hükümlerini her seferinde bilimde kullanmak gayretinde olmuştur. Manevi faktörler ve din arasında yakın bir ilişki bulunduğunu belirtmiştir. Bu nedenle, bilim ve din arasına bir sınır koyulamayacağını dile getirmiştir. Kurtkan, din kavramını, İslami realitenin değer hükümleri ile izah etmiştir.⁴⁸

Malatya yöresinin önde gelenlerinden Nakşbendiyye tarikatı mensubu Soğancızade Ali Çelebi'nin oğlu olan ve 17. Yüzyıl Halveti tarikatının Niyaziyye veya Mısriyye kolunun kurucusu Niyazi-i Misri'nin "Melamilik anlayışından fazlasıyla"⁴⁹ etkilenen Amiran Kurtkan; Osman Nuri Ergin, Hüseyin Avni Konukman, Mehmet Cevdet inançalp, Raif yelkenci ile birlikte "Melamilik okulunun öğrencilerinden" olmuştur.⁵⁰ Amiran Kurtkan'ın aynı zamanda "Melami şeyhi"⁵¹ olduğunu biliyoruz. Kurtkan'ın din sosyolojisi alanında yaptığı çalışmalara "Melamilik" anlayışının yön verdiğini söylemek mümkündür.

Tasavvuf üzerine çalışmalar yapan Amiran Kurtkan, "tasavvuf tarihinin önemli simalarını incelemiş, düşüncelerini harmanlayıp yoğurmuş, kendine özgü bir üslup ile yeni bir takım anlayışlar geliştirmiştir. Kurtkan, tasavvufu sosyolojik olarak ele aldığı gibi, bu bilim dalının kendi kaideleri çerçevesinde de değerlendirerek tasavvufun bazı alanlarında yeni bir anlayış ortaya koymuştur. Kurtkan, Melami yola bağlanan ve Melamiliğin kendisine verdiği tasavvufi anlayışını düşüncelerine yansıtmıştır. Kurtkan, kendi çalışma alanı olan gerek sosyal, gerekse iktisadi alanlar ile tasavvufi birlikteliğin ilişkisini savunmuştur. Bu tasavvufi birlikteliği tevhit eksenli bir anlayışla açıklamıştır. Çalışma alanlarından tasavvufu soyutlamamıştır. Bunun yanı sıra, diğer tüm bilimlerin de tasavvuf bağlantısının olduğunu belirtmiştir. Bütün bilimlerde tevhit eksenli düşünceler üretilmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁵²

Din Sosyolojisi, Eğitim Sosyolojisi, İktisat Sosyolojisi gibi sosyolojinin birçok alt alanı ile ilgili kitap yazmış olan Amiran Kurtkan, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından kendisine hazırlaması için sipariş verilen lise sosyoloji ders kitabını hazırlamak yerine, daha önce yazdığı Genel Sosyoloji adlı kitabını sadeleştirerek

⁴⁸ Dikici, **A.g.e.**, s. 10-11

⁴⁹ Tuba Demirçin Efe, "Amiran Kurtkan Bilgiseven'in Tasavvuf Anlayışı", Anemon Muş Alparslan Üniversitesi **Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 2, Sayı 1, Muş 2014, ss. 197-221

⁵⁰ Soner Yalçın, **Beyaz Müslümanların Büyük Sırrı Efendi-2**, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2006

⁵¹ Soner Yalçın, "Melami Şeyhi Bir Bilim Kadını: Prof. Amiran Kurtkan Bilgiseven", **Oda Tv**, 07.09.2008

⁵² Dikici, **A.g.e.**, s. 11-12

ders kitabı haline dönüştürmüştür. Bu sebeple diğer sosyoloji ders kitaplarından farklı özellikler taşımış, müfredat programlarındaki belirleyici konu başlıkları ile uyuşmayan, müfredat programlarından bağımsız bir sosyoloji çalışması olarak Türk eğitim sistemi içerisinde yerini almıştır.

Amiran Kurtkan, 1976 yılında basılan ve sosyolojinin temel kavram ve konularını ele alan Genel Sosyoloji isimli eserini sadeleştirmiş ve Sosyoloji adlı lise ders kitabı haline getirmiştir. Amiran Kurtkan'ın "Genel Sosyoloji kitabının içeriği, lise ders kitabı olarak yazdığı Sosyoloji kitabıyla benzer konulara sahip olsa da, daha kapsamlı bir kitaptır. Üç bölümden oluşan kitabın ilk bölümünde kavramlar ve nazariyeler konusuna ayrılmıştır. Sosyal yapı ile ilgili temel kavramlarla giriş yapan Kurtkan, ardından sosyoloji ile sosyal psikolojinin ortak kavramları üzerinde durmuştur. Kitabın ikinci bölümünde, sosyal bünye başlığı ile sosyal yapının fiziki ve kültürel özellikleri anlatılmıştır. Sosyal tabakalaşma ve sosyal sınıf konularını ele alan Kurtkan, orta sınıf kavramının bazı Batı ülkelerinde ve Türkiye'deki tarihi gelişimini tahlil etmiştir. Türkiye'de orta sınıflaşmanın yetersizliğine dikkat çekmiş, Türkiye'deki durumun ana vasıflarını belirtmiştir. Bunun yanı sıra, Türkiye'de orta sınıflaşma konusunda alınması gereken tedbirleri açıklamıştır. Bu bölümde, sosyal münasebetler konusuna değinen Kurtkan, sosyal münasebetin içeriği ve başlıca tiplerini anlatmıştır. Kitabın üçüncü bölümü, sosyal değişme konusuna ayrılmıştır. Öncelikle, sosyal değişimin tanımı yapılmış ve sosyal değişme ile ilgili kavramlar ele alınmıştır. Kurtkan, 20. yüzyıl ve sosyal değişme ilişkisini ortaya koymuş, sosyal mobilite ve sosyal bütünleşme açısından 20. yüzyılı yorumlamıştır. Üçüncü bölümün son kısmında, sosyal değiştirme ve planlama konusuna yer verilmiştir."⁵³

Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 1976 yılında ilk baskısı üç yüz bin olacak şekilde basılan sosyoloji ders kitabı olarak basılan kitabı, 1980 yılındaki üçüncü baskısında genişletilmiş, ilk baskısı üç bölüm olan kitap, 1980 yılındaki baskısı beş bölümden oluşmuştur. 1976 yılındaki baskısında ilk bölümde sosyolojinin alanı ve konusu; ikinci bölümünde sosyal yapı; üçüncü bölümünde ise, sosyal değişme konuları işlenmiştir. 1980 yılındaki baskısına bakıldığında, birinci bölümde sosyolojinin alanı ve konusu incelenmiş, İkinci bölümde,

⁵³ Dikici, A.g.e., s.18

sosyolojinin dünü ve bugünü başlığıyla sosyolojide metodun gelişimi ve sosyolojinin tarihçesi yer almış, Üçüncü bölüm, sosyal yapı konusuna ayrılmıştır. Dördüncü bölüme bakıldığında, sosyal değişme konusu ele alınmış, kitabın son bölümünde ise, önceki baskılarda olmayan, tatbiki sosyolojiden örnekler başlığı işlenmiştir. Bu bölümde, sosyal değiştirme, sosyal gelişme ve planlama ilişkisi, sosyal problemler ve planlama konularına yer verilmiştir.⁵⁴

1924 tarihli müfredat programı çerçevesinde lise sosyoloji ders kitabı hazırlayan Mehmet İzzet, yine 1935 müfredat programını esas alarak sosyoloji ders kitabını hazırlayan Necmettin Sadak ve diğerleri, aynı zamanda Türk sosyoloji tarihi içerisinde yer alan ve yaptıkları çalışmalarında Ziya Gökalp'ın açıkça etkisi görülen sosyologlardı. Bu dönemde lise sosyoloji ders kitabı yazan Mehmet İzzet, Necmettin Sadak, Hilmi Ziya Ülken gibi sosyologlar Osmanlı İmparatorluğunun yerine geçen Türkiye Cumhuriyetinin temel sorunlarını ele almışlar, siyasi, sosyal ve ekonomik tercihleri bilimsel temellere oturtmaya çalışmışlardır. Dönemin siyasi, sosyal ve ekonomik önceliklerini ele alan ve Durkheim-Gökalp çizgisinde çözümlemeler yapan sosyologların yerine; 1950 yılında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yapılan değişiklikle tek ders kitabı uygulamasından vaz geçilmesi ile birlikte felsefe kökenli profesyonel yazarlar tarafından lise sosyoloji ders kitapları hazırlanmıştır. Bu dönemde lise sosyoloji ders kitabını yazanlar, kendilerinden önceki ders kitabı yazarlarından farklı olarak nerdeyse her alanda ders kitapları hazırlamışlardır. 1950 yılından itibaren liselerde okutulan sosyoloji ders kitapları ile kendilerinden önce hazırlanan ders kitaplarının konu başlıkları ortak olmasına karşılık, konuları ele alışıdaki amaçları ve çözüm önerilerinin içerikleri açısından büyük farklılıklar gösterdiği açıkça görülmektedir.

1950 yılında Milli Eğitim Bakanlığı'nın tek ders kitabı uygulamasını kaldırmasından sonra okutulan lise sosyoloji ders kitaplarının yerine, 1976 yılında yapılan bir değişiklikle, tekrar tek ders kitabı uygulamasına dönmüştür. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından liselerde okutulacak sosyoloji ders kitabının hazırlanması için Amiran Kurtkan'a sipariş verilmiş, daha önce okutulan sosyoloji ders kitapları, yalnızca 1976-1977 öğretim yılında geçerli olmak üzere yardımcı

⁵⁴ Dikici, A.g.e., s.17

kitaplar listesine alınmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisinde yayınlanan 11541 numaralı genelgede sosyoloji ders programının değiştirilmekte olduğu ve 1976-1977 öğretim yılında kullanılmak üzere Bakanlıkça bir ders kitabının hazırlanmakta olduğu ifade edilmektedir. Genelgede ayrıca eski programa uygun olarak hazırlanan ders kitaplarının 1976-1977 öğretim yılına mahsus olmak üzere, yardımcı ders kitapları listesine alındığı belirtilmektedir.⁵⁵

Amiran Kurtkan tarafından hazırlanan lise sosyoloji ders kitabı⁵⁶ daha önce ve sonrasında hazırlanmış olan sosyoloji ders kitaplarından farklı özellikler taşımaktadır. Liseler için hazırlanan ders kitapları Milli Eğitim Bakanlığı tarafından kabul edilen müfredat programlarına göre hazırlanırlar. Cumhuriyet tarihi boyunca dönemin siyasi ve sosyal önceliklerine göre hazırlanan lise sosyoloji ders programları, liselerde okutulan ders kitaplarının da içeriğini ve konu başlıklarını belirlemişlerdir. Müfredat programları ile ders kitaplarının bölümleri, konu başlıkları ve içerikleri birbirine benzer özellikler taşımakta, aralarında bir devamlılık bulunmaktadır. 1924 yılından başlayarak 1976 yılına gelinceye kadar hazırlanan lise sosyoloji ders programları, Türkiye Cumhuriyetinin ekonomik, sosyal, hukuki ve siyasal program ve hedeflerine uygun bir şekilde hazırlanmış ve lise sosyoloji ders kitapları bu programa uygun konu başlıklarından oluşmuştur. Osmanlı İmparatorluğunun yerini alan Cumhuriyet Türkiye'sinin imparatorluktan devraldığı birbirinden farklı din ve milliyete mensup toplum kesitlerine ortak bir toplumsal kimlik tanımlamasının yapılması bu programların ortak konularından biri ve en önemlisi olmuştur. Ayrıca 1924 programından sonra hazırlanan bütün müfredat programlarında Atatürk İlke ve İnkılaplarına yer verilmiştir. 1976 müfredat programında, kendisinden önceki ve sonraki programların aksine, Atatürk İlke ve İnkılaplarına yer verilmemiş, her programın ana konusu olan millet ve milliyet gibi konu başlıkları yer almamıştır. Bu çerçeveye bağlı olarak da, Amiran Kurtkan'ın hazırlamış olduğu lise sosyoloji ders kitabında da bu ana konulara yer verilmemiştir. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından kendisine sipariş verilen lise sosyoloji ders kitabını hazırlayan Amiran Kurtkan, o dönemde geçerli olan 1976 müfredat programı

⁵⁵ Milli Eğitim Bakanlığı **Tebliğler Dergisi**, 10 Mayıs 1976, Sayfa: 142, Sayı: 611-2, Genelge No: 11541

⁵⁶ Amiran Kurtkan, **Sosyoloji (Lise Ders Kitapları)**, Milli Eğitim Basımevi, 3. Baskı, İstanbul, 1980

çerçevesinde ders kitabı hazırlamak yerine daha önce yazmış olduğu “Genel Sosyoloji” adlı kitabının özetini ders kitabı olarak sunmuştur. Bu sebeple Mehmet İzzet ile başlayan ve bütün lise sosyoloji ders kitaplarında yer alan konu başlıkları Amiran Kurtkan’ın hazırlamış olduğu sosyoloji ders kitabında yer almamıştır.

Amiran Kurtkan’ın hazırlamış olduğu lise sosyoloji ders kitabı ile ilgili dikkat çekici bir diğer önemli konu ise, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yapılan baskılarının abartılı oluşudur. Amiran Kurtkan tarafından daha önce hazırlanan Genel Sosyoloji adlı eserinin bir özeti yapılarak Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 183 sayfa olarak 1977 yılında ilk baskısı yapılan Sosyoloji (Lise Ders Kitapları)⁵⁷ ders kitabı, 1983 yılına kadar üç baskı yapılmıştır. İkinci baskısına ve baskı adedine ulaşamadığımız kitabın Birinci baskısı 300.000, üçüncü baskısı ise 1980 yılında 200.000 adet yapılmıştır.⁵⁸

Amiran Kurtkan’ın hazırladığı lise sosyoloji ders kitabı, aslında liseler için hazırlanmış bir ders kitabı değil, yukarıda yapılan açıklamamızdan hatırlanacağı gibi, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından kendisine sipariş verilmesi üzerine, daha önce yazdığı kitabın özetidir. Kitabın genel sosyoloji ile ilgili çalışmaları incelendiğinde, Amiran Kurtkan tarafından hazırlanan sosyoloji ders kitabının, diğer lise sosyoloji ders kitaplarından daha kapsamlı ve doyurucu bir içeriğe sahip olduğu görülecektir. Buna karşılık, sosyoloji alanında çok ciddi çalışmalar ortaya koymasına rağmen kendisi iktisat kökenli olan Amiran Kurtkan’ın hazırladığı ders kitabında, iktisat sosyolojisinin baskısı açıkça hissedilmektedir. Bu sebeple ilk dönem lise sosyoloji ders kitaplarından farklı özellikler taşımaktadır. Sosyoloji ders kitabı yazarları her ne kadar daha sonra sosyoloji bölümleri kurmuş ya da bu bölümlerde çalışmış olsalar bile, genelde bu isimlerde felsefe formasyonu ağır basmaktadır. Amiran Kurtkan bunun dışındaki istisnaların başında gelmektedir.

Yazarın, 1976 yılında basılan ve üç bölümden oluşan “Genel Sosyoloji” isimli eserin, Milli Eğitim Bakanlığı’nın talebi üzerine lise ders kitabı şeklinde özetlenerek ilk baskısı yapılan lise sosyoloji ders kitabı, dönemin şartlarına uygun

⁵⁷ Amiran Kurtkan, **Sosyoloji (Lise Ders Kitapları)**, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul, 1977

⁵⁸ Milli Eğitim Bakanlığı tarafından baskısı gerçekleştirilen sosyoloji ders kitapları, hiçbir dönemde böylesine abartılı bir baskı adedine ulaşmamıştır.

konu başlıkları eklenerek yeni baskıları yapılmıştır. Çalışmamızda incelediğimiz eser 1980 yılında üçüncü baskısı yapılan “Sosyoloji” ders kitabıdır. Kitap; “Sosyolojinin Alanı, Sosyolojinin Dünyası ve Bugünü, Sosyal Yapı, Sosyal Değişme, Tatbiki Sosyolojiden Örnekler” başlıklarının yer aldığı Beş Bölümden oluşmaktadır.

Amiran Kurtkan’ın hazırladığı sosyoloji ders kitabı, diğer sosyoloji ders kitaplarından farklı olarak bir önsözle başlamaktadır. Önsözde sosyolojinin amacını kısaca anlattıktan sonra asıl gayesini ortaya koyan Amiran Kurtkan, sosyal ve siyasi çekişme ve çatışmaların en üst seviyede olduğu 1970’li yıllarda sosyoloji derslerinin liselerde okutulması ile toplumsal barışın tesis edilebileceğini dile getirir. Yukarıda bahsettiğimiz gibi kendisinin hazırladığı ders kitabını okuyan lise öğrencilerinin aşırı sağcı ya da aşırı solcu olmadıklarını ve anarşiye bulaşmadıklarını her fırsatta ifade eden Amiran Kurtkan’a göre, “sosyoloji bize fert ve cemiyet çıkarlarının aslında dengeli menfaatler olduğunu gösteren bir ilimdir. Bu karakteri ile sosyoloji, sosyal dağılmayı önlemenin de lüzumunu belirtir ve bunun yollarını gösterir. Bundan ötürü diğer ilimlerden faydalandığı gibi, aynı zamanda onlara da faydalı olur.” Özellikle kitabın kabul edildiği ve basıldığı yıllar düşünüldüğünde böyle bir beklentinin olmasının olağan olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

Ders kitabından ziyade orijinal şekline uygun bir içeriğe sahip olan Kitabın Birinci Bölümünde Genel Sosyoloji konularını içermektedir. Türk toplum yapısını, “kendi kültürel ve tarihsel özellikleriyle tahlil edilebileceğine” inanan Amiran Kurtkan, sosyolojinin en önemli konu başlıklarından biri olarak kültürü görmektedir. Oysa kendisinden önce hazırlanmış olan bütün sosyoloji ders kitaplarının en önemli konu başlıkları arasında millet ve milliyetçilik kavramları yer alıyordu.

Sosyalleşme vetiresi başlığı altında sosyalleşme sürecini anlatan ve sosyalleşme sürecinin başarıya ulaşp ulaşmamasına göre konuyu inceleyen Kurtkan, cemiyetteki uyumun ve başka fertlerle girşilen sosyal münasebetleri iyi bir tarzda yürütmenin en makul yolunun, başkaları ile işbirliği yapabilmek olduğunu; işbirliğinin, vasıtasız ve vasıtalı şekillerde karşımıza çıkabildiğini ve “her iki tip işbirliğinin de, menfaat birlikleri ile birlikte sosyalleşmenin başarılı şekilleri olduğunu anlatır.

Amiran Kurtkan, daha önceki dönemlerde hazırlanan ders kitaplarının aksine, ekonomik sosyolojisinin konularını özellikle sosyal ilişkiler çerçevesinde değerlendirir ve konuyu Mehmet İzzet’de olduğu gibi ilk bölümde inceler. Burada iktisat sosyolojisinin etkileri ve dönemin siyasi kaygıları açıkça görülmektedir. Sosyalleşmenin başarılı tiplerinden bir diğzerinin menfaat birlikleri olduğunu ifade eden ve menfaat birliklerinin neler olduğunu tanıtmakla işe başlayan Amiran Kurtkan bu bölümde “sendikaların”, “kooperatiflerin”, “derneklerin”, “ailenin” ve “devletin” birer menfaat birlikleri olduklarını izah eder.

1970’li yılların sonlarına doğru Türkiye’de bir taraftan ideolojik çatışma ve çekişmeler en üst seviyeye ulaşp can ve mal güvenliğini tehdit ederken, diğzer taraftan ideolojik saiklerle yoğunlaşan işçi hareketleri ve grevler ülke ekonomisini alt üst edecek boyutlara ulaşmıştır. Hazırladığı sosyoloji ders kitabında sosyalleşmenin başarılı bir şekli olarak değerlendirdiği menfaat birliklerini ayrı ayrı ele alan Amiran Kurtkan, sendikaların modern toplumlardaki yeri ve önemini belirtir ve özellikle işçinin grev hakkının, ne zaman meşru ne zaman gayrimeşru olduğunu izah ederek taşıdığı kaygıları bilimsel bir çerçeveye oturtmaya çalışır. Başka sosyoloji kitaplarında görmediğimiz bu sınıflandırmada Kurtkan şöyle diyecektir: “iş ve işçi meselelerini ele alan kanunlarda tespit edilen şartlara uygun olarak başlatılan ve yürütölen grevlere meşru grev (kanuna uygun grev) denilir. Eğer bir grev hareketi, iktisadi olmayan, mesela siyasi mahiyette bulunan sebeplere dayandırılmışsa, buna da gayri meşru (yani kanuna uygun olmayan grev) diyebilmek mümkündür.” Böylece bu dönemde yaygın bir şekilde görölen ve ülke ekonomisini tahrip eden grevlerin iktisadi kaygılardan çok, ideolojik tercihlerden kaynaklandığını ve bu sebeple de gayri meşru olduğu kanaatini taşıyan Amiran Kurtkan, sosyal siyasetin en önemli kavramlarından olan sendika, grev gibi kavramlarına devlet siyasetine uygun bir açıklama getirir. Kurtkan’a göre “ücretin hangi seviyeye kadar yükseltilmesinin işçilerin menfaatine ve hangi seviyeden sonra işçilerin aleyhine olacağı hususu, tamamen ekonomik hesaplara dayanan bir konudur. Bundan ötürü iktisadi sebeplere dayalı bulunan hiç bir meşru grev, hesapsız ve incelemesi girişölen ulu orta bir direniş değildir ve olmamalıdır. Hesaplı olduğu taktirde işçinin meşru hakkını elde etmesine yarayan bu faydalı hareket yerine, ulu orta ve hesapsız hareket edildiği

takdirde işyerinin kapanması ve anormal ücret yükselişi gibi işçinin de aleyhine gelişebilecek sonuçlar doğabilecektir. Bu durumda mesela işçinin kurslarla ifade edilen (nominal) ücreti yükseldiği halde, hakiki ücretin (yani satın alma gücünün) düşmesi tehlikesi ile karşılaşılabilir.” Daha sonra “lokavt” kavramına da açıklama getiren yazara göre, “lokavt işverenin işe topluca son vererek işçileri işten çıkarma hakkıdır”, ancak bu hakkın da “kanunlarda tespit edilen şartlara göre kullanıldığı takdirde meşrudur.”

Siyasi ve ekonomik gücü elinde bulunduran egemen güçlerin taleplerini dile getiren bu açıklamalarla, mevcut düzene zarar verecek bütün taleplerin gayrimeşru talepler olduğu vurgulanmakta, herkesin kendisine sunulan imkan ve kaynaklara kanaat etmesi ve itiraz etmemesi gerektiği yönünde telkinde bulunmaktadır.

1970’li yıllar boyunca ülkede yoğun bir şekilde yaşanan siyasi çekişme ve çatışmaların taraflarından biri olan sol örgütlenmenin iktisadi ve sosyal alanlardaki “romantik” söylemlerini etkisiz hale getirmek ve Sovyetler Birliği’nin dünyaya yayılma ve sıcak denizlere ulaşma politikasının hedefi haline gelen Türkiye’nin komünizme karşı savunma mekanizmasını güçlendirmek isteyen Kurtkan, grev ve lokavt kavramlarına ülke menfaatleri çerçevesinde bir açıklama getirdikten sonra “kooperatifler”i de faydalı menfaat birlikleri kategorisinde değerlendirir. Özellikle komünizm ve kapitalizm arasındaki çekişmeye karşı bireyi ve toplumu koruyucu bir nitelik taşıdığını” söylediği kooperatifler Kurtkan’a göre “serbest teşebbüse dayanan kapitalist rejimin sosyal ve ekonomik mahzurlarını ortadan kaldırmaya hizmet eden, kapitalist rejime has teşekküllerdir. Çünkü bu teşekküller, kapitalizmin mahzurlarını gidererek komünizme geçmeyi lüzumsuz hale getiren kuruluşlardır.” Burada Amiran Kurtkan liberal kapitalist sistem lehinde tavır takındığını açıkça dile getirmektedir.

1970’li yılların bir başka özelliği de siyasi amaçlarla kurulan ve 80 ihtilali sonrasında yapılan yargılamalardan anlaşıldığı üzere, kanuni açıdan meşru olmalarına karşılık bölücü amaçlarla kurulan derneklerin varlığıdır. Diğer sosyoloji ders kitaplarında yer almayan dernekleri de ayrı bir başlık altında ele alan Amiran Kurtkan, dernekleri amaçlarına göre faydalı kuruluşlar ya da gayrı meşru örgütlenmeler olarak sınıflandırır ve derneklerin meşruluğunu “cemiyette faydalı

olması, milli bütünlüğü sağlayıcı bir nitelik” taşıyıp taşımamasında görür. O’na göre bu amacı taşımayan bütün dernekler gayrimeşru oluşumlardır.

Bütün lise sosyoloji ders kitaplarının ortak konusu olan aileyi sosyalleşme için faydalı menfaat birlikleri başlığı altında değerlendiren Amiran Kurtkan, yine diğerlerinde olduğu gibi ailenin klan, zadruga, baba erkil, ana erkil, modern aile olarak tarihi süreç içerisinde geliştiğini ifade eder. Ancak aile birliğinin kurulması için gerekli gördüğü ve Cumhuriyet tarihi boyunca sosyal bir mesele haline gelen ve günümüzde hala tartışılmakta olan “nikah” konusunu, medeni nikahın zorunluluğu çerçevesi içerisinde ele alır ve medeni nikahı meşru aile birliği için gerekli ve yeterli görür.

Amiran Kurtkan, lise sosyoloji ders kitaplarının ortak konularından biri olan ve “belirli siyasi hudutlar içinde yaşayan insanların bağlı oldukları ortak iktidarı kullanan teşekkül” olarak tarif ettiği “devlet”i faydalı bir menfaat birliği olarak kabul eder. Kurtkan’a göre “Türkiye Cumhuriyeti Devleti dendiğinde buradaki devlet sözünün hem hükümet cihazını hem de milli cemaati ifade ettiğini bilmemiz gerekir.”

Sosyalleşmenin başarılı şekilleri olduğu gibi başarısız şekillerinin de mevcut olduğunu ifade eden Amiran Kurtkan, “mücadele ve ihtilaflar”ı sosyalleşmenin başarısız şekilleri olarak değerlendirir. “Meşru ve gayrimeşru, vasıtalı ve vasıtasız mücadelelerin başlıca mücadele tipleri” olduğunu belirten Kurtkan’a göre, “ister vasıtalı, ister vasıtasız olsun, bütün mücadeleler meşru ya da gayrimeşru olarak yürütülebilirler.” Bunu belirleyen ölçütün de yasallık olduğunu dile getirmekte ve vasıtasız ve gayrimeşru mücadelenin eleştirisini yapmaktadır. O’na göre, “sosyal mücadele, işbirliğinin aksidir. Mücadele tipleri cemiyetten cemiyete ve zamanın şartlarına göre değişmektedir. Meşru mücadele, kanuna, örf adetlere ve bütün sosyal normlara uyularak yapılan mücadeledir. Gayrimeşru mücadele ise, bunun aksini teşkil eden durumlar için söz konusudur.” Bütün bu söylemlerinden hareketle “benim sosyoloji ders kitabını okuyanlar aşırı sağcı ya da aşırı solcu olmazlar” diyen Amiran Kurtkan’ın neyi kastedtiği ortaya çıkmaktadır. Devletin ve hükümetin izin verdiği alanlarda hareket etmesi ve kendisine sunulanla yetinmesi halinde bireyin toplumsal yapının iyi bir üyesi olabileceğini; itiraz eden ya da hak talebinde bulunanların ise

gayrimeşru bir tutum ve davranış içerisinde olan fertler olduklarını ve toplumsal sorunların kaynağı haline geldiklerini göstermeye çalışır.

Amiran Kurtkan'ın hazırlamış olduğu lise sosyoloji ders kitabının Birinci Bölümün İkinci Kısımında “Sosyoloji ve Diğer Sosyal İlim Disiplinleri” başlığı yer almaktadır. Amiran Kurtkan bu başlıkta ilk kısmında ele aldığı belki de tüm kitap boyunca devam edecek olan, sosyolojinin diğer sosyal bilimlerle arasındaki farklılığı incelemektedir.

Birinci Bölümün üçüncü kısmında “Bir Tarife Doğru: Sosyal Düzen, Düzensizlik ve Değişme” başlığı altında Amiran Kurtkan, “sosyolojinin geniş manada sosyal düzenle ilgili bir ilim olduğunu” ifade edecek ve bilimsel bir disiplin olarak sosyolojide ilk ifadesini Auguste Comte’da bulan düzen ve ilerleme fikrinin açılımını yapacaktır. Bilindiği gibi, Türkiye’de Marksist-Leninist örgütlenmeler 1970’lerin başından itibaren hızla büyüyüp yaygınlaşmış ve Türkiye Cumhuriyeti’nin siyasal, sosyal ve ekonomik tercihlerini “devrim” talepleri ile ortadan kaldıracak tutum ve davranışlara dönüşmüştür. Toplumsal hayatın bütününe etkileyen bu taleplere karşılık Amiran Kurtkan, ilk sosyoloji kuramlarından biri olan “düzen içinde ilerleme” ilkesi ile toplumsal değişimin nasıl olması gerektiği konusuna açıklama getirmiş; sosyolojiye göre aslolan değişimin, ortaya çıkan şartlara uygun olarak, düzen içinde değişme ve gelişme olduğunu göstermeye çalışmıştır.

Bir bilim olarak sosyoloji ile ilgili açıklamalarında Amiran Kurtkan, daha önceki eserlerde görmediğimiz açıklıkta sosyolojinin sadece teorik bir alan değil aynı zamanda milli problemler bağlamında çözüm önerisi taşıdığını da ifade etmektedir. Kurtkan’a göre “sosyoloji, sosyal değişimin kendiliğinden beliren istikametini teşhis ederek, bu istikametini milli ihtiyaçlara gerçekten uygun olup olmadığını araştırır. Uygunsa buna göre tanzim edilecek organizasyonu ve yeni nizamı tayin eder. Uygun değilse, hangi istikamette yeni bir organizasyon tarzının gerçekleştirilmesinin doğru olabileceğine (bütün sosyal ilimlerin verilerinden kültürün vasıflarına göre yararlanarak) karar verir.” Bu ifadelerden çıkan sonuç, Amiran Kurtkan için sosyolojinin siyasi, sosyal ve ekonomik gücü elinde bulunduran kişi ya da grupların taleplerini, emir ve yasaklarını topluma öğretene ve dikte eden bir aygıt olduğudur.

Amiran Kurtkan'ın ders kitabının İkinci Bölümünde “Sosyolojinin Dünyası ve Bugünü” ana başlığı altında “Sosyolojide Metod ve Gelişmesi ve Sosyolojik Düşünce Akımları” alt başlıkları yer alır.

Kurtkan'ın hazırlamış olduğu sosyoloji ders kitabının “Sosyal Yapı” ana başlığının yer aldığı Üçüncü Bölümünde ise, “Sosyal Yapının Unsurları” ve “Sosyal İlişkiler” bölüm başlıkları bulunmaktadır. “Sosyal yapının unsurları” konusunun incelendiği Bölümün birinci kısmında Yazar, “Fizik yapının unsurları” başlığı altında köy ve şehir konularını ele alır. Bilindiği gibi kırsal kesimde yaşanan ekonomik ve sosyal sorunlar, köyden kente göç, çarpık kentleşme gibi sorunlar ve bu sorunlara çözüm arayışları dönemin siyasal tartışmaları arasında önemli bir yer tutar. “1960-1980 döneminde ülkemizde ve dünyada yaşanan hızlı sosyo-ekonomik ve kültürel dönüşümler ile tarımsal üretimde traktörün ve yeni teknolojilerin kullanılmaya başlanması gibi nedenlerle Türkiye 1950’li yıllardan itibaren köylerden kentlere doğru yoğun bir biçimde yaşanan iç göç sürecini deneyimlemiştir. Bu süreç, 1960-1980 döneminde ise hızlanarak devam etmiştir. Bu dönemde hızla toprağından koparak kentlerin çevrelerine yığılan kır kökenli nüfusun yarattığı baskı, özellikle büyük kentlerimizde ciddi sosyal problemlerin doğmasına neden olmuştur. Kentlere göç eden kalabalık nüfus, gecekondulaşma olgusunu ve kültürünü doğurmuşlardır. Göçler, kentlerin fiziki yapısını, eğitim ve iş ilişkilerini, toplumsal tabakalaşma ve aile yapısını, değerleri, tüketim alışkanlıklarını, vs. belirleyen sosyo-kültürel süreçler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda Türkiye’nin toplumsal ve kültürel yapısındaki dönüşümleri mercek altına alan sosyologlar, kentleri derinden etkileyen değişimleri ve gecekondu olgusunu birçok açıdan incelemeye başlamışlar ve köyden kente göç eden nüfusun önemli bir kısmının yerleştiği gecekondu alanlarının sorunlarına ilişkin birçok sosyolojik araştırma yürütmüşlerdir.”⁵⁹ Köy sosyolojisi alanında çalışmalar yapan Amiran Kurtkan dahil birçok sosyolog bu dönemde, sorunları ortaya koyup çözüm önerileri geliştirmişlerdir.

Köy ve şehir konusuna Fizik Yapının Unsurları başlığı altında yer veren Amiran Kurtkan'ın Sosyoloji kitabında “fizik yapı, sosyal yapının bir unsuru olarak ele alınmıştır. Kurtkan, köylerin ortaya çıkışını betimledikten sonra dağınık ve toplu köy tiplerinin özelliklerini anlatmakta, bunların özellik, avantaj ve dezavantajlarını

⁵⁹ Mehmet Cem Şahin, “Türk Sosyolojisinin Kısa Tarihi: Dönemler, Şahıslar ve Ana Yönelimler”, **İslami İlimler Dergisi**, Yıl 12, Cilt 12, Sayı 1, Bahar 2017, s.7-41

açıklamakta, köyün ayırıcı ölçütünün sadece nüfus azlığı değil, işbölümü ve teşkilatlanma gibi şehre has özelliklerin köylerde daha az olması olduğunu belirttikten sonra toplu köyün dengeli kalkınma için daha müsait olduğunu yazmaktadır.”⁶⁰

Türkiye’de yaygın köy tipinin toplu köy tipi olduğunu ifade eden Amiran Kurtkan’a göre “bu tipin yaygınlık kazanmasını sadece coğrafi sebeple izah etmek mümkün değildir. Coğrafya faktörünün yanı sıra” iktisadi, hukuki, siyasi ve kültürel faktörler gibi “daha pek çok faktör, köylerimizin toplu köy tipinde olmasını” gerektirdiğini dile getiren Amiran Kurtkan, “Bir yerleşme biriminin köy özelliğini taşıması için sadece nüfus yoğunluğu ve nüfusun miktarının az olmasının yeterli olamayacağını, hatta bazı hallerde nüfusu yoğun yerlerde köy özelliklerinin, buna karşılık nüfus yoğunluğu nispeten düşük yerlerde şehirleşme temayülünün mevcut olabileceğini; bir yerleşme biriminin köy sayılabilmesi, sadece nüfusun azlığı ile değil fakat iş bölümü ve teşkilatlanma gibi şehre has özellikleri de şehre nazaran daha az ölçüde ihtiva etmesi ile mümkün” olabileceğini izah eder.

Dağınık ve toplu köy tiplerinin taşıdıkları vasıfları değerlendiren Amiran Kurtkan, siyasi alanda da dönemin en çok tartışılan konusu olan köy kalkınma modelleri ile ilgili önerilerini sunar. Kurtkan’a göre, “dağınık köy tipinin hakim olduğu memleketler, ziraatte makineleşmenin, modern zirai metotlara geçmenin mümkün olduğu memleketlerdir. Ziraat sektöründe verimlilik yüksektir. Modern metotlar ve makineleşme sayesinde ziraatte açığa çıkan işgücünü çalıştırabilecek bir sanayi sektörünün şehirlerde doğmasını ve gelişmesini kolaylaştıran tasarruf ve sermaye teşekkülü imkanları vardır. Böylece köy ve şehir, tarım ve sanayi dengeli bir şekilde birbirini tamamlayabilir. Toplu köy tiplerinin ve küçük mülklerin mevcut olduğu memleketlerde ise bu şartların gerçekleşmesi için köylünün zayıf olan iktisadi gücünü kooperatifleşme yoluyla, birleştirerek arttırması lazımdır.”

Tarımdan başka iş dallarında çalışmakta olan, iş bölümüne ve örgütlemeye yönelmiş bir nüfusu barındıran yerleşme birimlerini şehir olarak tanımlayan Kurtkan,

⁶⁰ Nilgün Çelebi, “Sosyoloji Ders Kitaplarında Köy ve Kente Bakış”, Bilanço 1923-1998: “**Türkiye Cumhuriyetinin 75 Yılına Toplu Bakış**” Uluslararası Kongresi, 10-12 Aralık, TUBA, Tarih Vakfı ve Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayını, Ankara, 1998, s.199-216

“şehir başlığı altında önce şehirlerin ortaya çıkmasındaki etkenlere değinmekte”⁶¹ ve özellikle işbölümünün ve ulaşımın şehirlerdeki önemini vurgulamaktadır. Şehirlerin tarihi bakımdan tüketici, ticari ve üretici şehirler olarak sınıflandırılabilceğini belirten yazar, 20. Yüzyılı bu sınıflandırmanın dışında tutar ve günümüzde hemen hemen bütün şehirlerin bu üç özelliğe sahip olduklarını ifade eder.

“Sosyal yapı” konusunun incelendiği üçüncü bölümün “Sosyal yapının unsurları” başlığı taşıyan birinci kısmında “Fizik yapının unsurları” başlığı altında köy ve şehir konularını ele alan Amiran Kurtkan, sosyal yapının fiziki unsurları olduğu kadar kültürel unsurlarının da bulunduğunu belirtir. Toplumsal yapı içerisinde “çeşitli meslek, cinsiyet ve sosyal sınıf farkları gösteren fertlerin milli kültürü farklı suretlerde ve farklı derecelerde taşımalarının” sosyal yapının kültürel özelliğini yansıttığını ifade eden Kurtkan “Sosyal yapının kültürel unsurları” başlığı altında nüfus, sosyal tabakalaşma, vergi ve sosyal güvenlik konularını değerlendirir. “Bir kültür taşıyan nüfus kültürün maddi ve manevi unsurlarını benimsemiş olması bakımından cemiyetin bir sosyal yapı unsurunu teşkil” ettiğini belirterek cemiyet ve nüfus ile ilgili değerlendirmelerde bulunan Yazar, sosyal sınıf farklılıklarının toplumsal yapı içerisinde çizdiği sosyal piramitlerin ekonomik gelişmelere paralel olarak değişimini ve Türkiye açısından değerlendirilmesini yapar.

Çalışmasında sosyal sınıf ve özelliklerini değerlendiren Kurtkan, buradan hareketle Marksizmi eleştirir. Bu bölümde, sosyal sınıflar arasındaki dengesizlikleri sanayileşme ve ekonomik gelişme çerçevesinde ele alan Amiran Kurtkan, sosyal piramidin iyileştirilmesi ve dengesizliklerin giderilmesi için öneriler geliştirir. Sosyal dengesizliklerin ortadan kaldırılmasının marksizmin iddia ettiği gibi sınıf çatışmaları ile mümkün olamayacağını ifade eden Amiran Kurtkan “çok kazananın çok, az kazananın az vergi alınmasının ve ayrıca sosyal güvenlik tedbirlerinin uygulanmasının, sosyal adaleti sağlayacağını ve bunun hür demokratik ülkelerde olduğu gibi, orta sınıflaşmayı arttırıcı bir özellik göstereceğini savunur. Böylece dönemin en belirgin tartışma konularından biri olan Türkiye’nin içinde bulunduğu ekonomik ve sosyal şartlar ve bu şartların iyileştirilmesi ve sorunların çözümü konusundaki siyasi yaklaşımlar ve tartışmalar, ideolojik tavır alışlardan uzak bir

⁶¹ Çelebi, **A.g.m.**, s. 199-216

çözüm önerisi, lise sosyoloji ders kitabında yerini alır. Burada, lise sosyoloji ders kitaplarında ilk defa ülkemizle ilgili bir sorun ortaya konmakta ve onunla ilgili çözüm önerileri tartışılmaktadır.

Amiran Kurtkan hazırlamış olduğu ders kitabının “Sosyal Yapı” başlığını taşıyan Üçüncü Bölümün İkinci kısmında “Sosyal İlişkiler” konusuna yer verir. Siyasi ve sosyal çatışma ve çekişmelerin en yoğun şekilde yaşandığı 1970’li yıllarda Genel Sosyoloji adlı kitabını hazırlayan ve sonradan lise sosyoloji ders kitabına dönüştürülen çalışmasında Amiran Kurtkan, Sosyal İlişkiler başlığı altında toplumsal hayatın sürdürülebilir olması için ihtiyaç duyulan işbirliği ve uyumun önemine işaret etmiş, sosyal çatışma ve çekişmelerin sakıncalarını göstermeye çalışmıştır. Sosyal yaşayışın temel unsurları başlığı altında toplumsal yapıyı etkileyen sosyal ilişkilerin değerlendirmesini yapan Kurtkan’a göre, “sosyal münasebete giren tarafların karşılıklı olarak birbirlerinin varlığından haberli oluşları ya sevgi ve “birleşme” (işbirliği yapma) hisleriyle, ya da düşmanlık “zıtlasma” duyguları ile gerçekleşir. Düşmanlık ve zıtlasma, sosyal hayatın devamını tehlikeye sokan davranışlardır. Bundan ötürü, cemiyetin, varlığını devam ettirebilmesi ancak işbirliğine imkan veren biz duygusunun varlığı ile mümkündür.” Birleşme-zıtlasma ve benzerlik-farklılık kavramlarının sosyal yaşayışın temel unsurları olduğunu ifade eden Kurtkan, toplumsal yapı içerisinde görülen farklılıklara rağmen “cemiyetin devamını sağlayan asgari müştereklerin (veya iştirak halinde paylaşılan vasıfların) bulunduğunu, bu asgari müşterekleri belirleyen kriterin şahsiyet ve ferdiyet” kavramlarında anlam kazandığını izah eder.

Siyasi yapının beklentileri ile uyumlu bir insan ve toplum modeli oluşturma gayreti içerisinde olan Amiran Kurtkan’a göre, “her cemiyette, o cemiyetin kendi üyelerinden istediği vasıflara, iyi ve doğru standartlarına ve kıymet hükümlerine uygun düşen davranışları benimsemiş olan normal ve yaygın üye tipine şahsiyet denir. Bu standart ölçülere ve bu değerlere uygun olmayan kimselerin tutumları ise sapık (anormal) tutumlar olarak kabul edilir.” Sosyal organizasyonu toplumsal hayatın devamı, gelişmenin ve kalkınmanın zorunlu koşulu olduğunun da altını çizen Amiran Kurtkan, benzerlik ve farklılığın sosyal ilişkileri şekillendirdiğini, cemiyet hayatı için zorunlu olarak gördüğü sosyal ilişkilerin, cemiyeti meydana getiren

fertlerin benzerlik ve farklılıkları neticesinde ortaya çıkan ilişkiler olduğunu ifade eder.

“Sosyal Yapı” başlığını taşıyan Üçüncü Bölümün “Sosyal İlişkiler” alt başlığının ikinci kısmında Amiran Kurtkan “Grup Kavramı ve Çeşitleri” konu başlığını değerlendirir. Grupların “süreklilik kriterine göre nispeten devamlı (yani sürekli) ve gelip geçici” şekilleri bulunduğunu ifade eden Kurtkan, “büyüklük kriterine göre de büyük insan toplulukları ile küçük grupları birbirinden” ayrı olarak ele alır ve sözü “millet” kavramına taşır. Süreklilik gösteren gruplara verilebilecek misallerin başında “millet” dediğimiz büyük grubun geldiğini dile getiren Kurtkan, millet tanımını yaparken, tarihi ve sosyolojik temelleri bulunmayan ve 1950’li yıllardan itibaren yerleştirilmeye çalışılan millet anlayışını temellendirmeye çalışır. Kurtkan’a göre millet “din, dil ve ülkü birliği olan ve bu beraberliğin etkisi altında aynı tarihi yaşamış, aynı ahlak, töre, gelenek ve san’at anlayışını geliştirmiş olan topluluktur.” Millet tanımında din birliğini belirleyici bir unsur olarak değerlendiren Amiran Kurtkan daha konunun başında, Müslüman olmayan Türkleri “Türk” kimliğinin dışına çıkarır.

Türkiye’de çok partili sisteme geçiş döneminden sonra Türk milletinin tanımlanmasında siyasi sınırlar temel belirleyici olarak kabul edilmiş ve misak-ı milli sınırlar içerisinde yaşayan insanlar Türk milleti olarak tanımlanmıştır. Anadoluculuk akımı ile anlam kazanan ve yaygın bir kabul gören bu anlayış, Amiran Kurtkan tarafından da sürdürülmüş, millet kavramı siyasi hudutlarla anlamlandırılmıştır. “Siyasi hudutlar içindeki bir milli grup, bir cemiyet olarak nispeten süreklilik ve bütünlük arz eden bir grup” olduğunu ifade eden Kurtkan, bir milli grubun bu karakterinin, “ancak genel menfaatler açısından söz konusu” edilebileceğini belirtir. Kurtkan’a göre, “bir milli grubun içerisinde pek çok küçük gruplar vardır ve bunlar benzer menfaatler uğruna birbirleri ile mücadele edebilen gruplardır. Sürekli olan büyük grubun varlığını koruyabilmesi, hem bu büyük ve devamlı gruba, hem de onun içindeki küçük gruplara üye olan fertlerin benzer menfaatler uğruna mücadele yaparken büyük grubun sürekliliğini sona erdirecek ve onu parçalara bölecek kadar ifratlı hareket etmemeleri ile mümkündür.” Buradan hareketle dönemin siyasi ve sosyal çekişme ve çatışmaların toplumsal yapıyı bozacak seviyeye ulaşmasının

sakıncalarını gösteren Kurtkan “büyük grupların süreklilik vasfını muhafaza edebilmelerini temine yarayan” bu şartın anlaşılabilmesi için “genel menfaat” ile “benzer” menfaat kavramları arasındaki farkları gösterir.

Millet denen büyük grubun “biz duygusunun hiç değilse asgari müştereklerde bütün fertleri birbirine bağladığı sürekli ve aynı zamanda teşkilatlı bir grup” olduğunu ifade eden Kurtkan, halk ile millet kavramlarının birbirine karıştırmaması gerektiğini vurgular. “Günlük işlerde, kanunlara uygun olmak şartıyla şahsi çıkarlarını kollama hürriyetine sahip olan ve asgari müşterekler dışındaki birçok meselelerde birbirlerinden farklı düşünebilen ve davranabilen sürekli, fakat teşkilatsız grubu” halk olarak tanımlayan Kurtkan’a göre millet, “millet meclisinden en ufak idari taksimata kadar bütün teşkilat vazifeli fertlerin kendilerine verilen yetkilerle faaliyet gösterdikleri bir teşkilattır.” Görüldüğü gibi, Cumhuriyet tarihinin ilk döneminden başlayarak Nurettin Topçu’ya gelinceye kadar devam eden sosyoloji çalışmalarında şahit olduğumuz soy birliği, dil birliği, tarih birliği, kültür birliği ve mensubiyet şuuru gibi temel belirleyiciler ile sosyolojik bir dayanak hazırlama çabaları yerine Kurtkan farklı bir millet anlayışını ortaya koyar. Millet tanımını siyasi sınırlarla ve vatandaşlık hukuku ile sınırlandıran Amiran Kurtkan, “din, dil, ülkü beraberliği olan ve bu beraberliğin etkisi altında aynı tarihi yaşamış, aynı ahlak, töre, gelenek ve sanat anlayışını geliştirmiş olan topluluğa millet veya milli grup” olarak tarif eder.

Grup kavramı içerisinde sürekli ve teşkilatlı grup olarak tanımladığı millet ve sürekli ve teşkilatsız grup olarak tanımladığı halk konusunu farklı bir bakış açısıyla değerlendiren Amiran Kurtkan daha sonra birliğin iğreti şekilleri başlığı altında gelip geçici ve sürekliliği olmayan teşkilatsız gruplar olarak kooperasyon ve kalabalıkların özelliklerini anlatır. Daha sonra büyük insan toplulukları ve çeşitlerini inceleyen ve demokratik ve demokratik olmayan gruplar olarak sınıflandıran Kurtkan bu sınıflandırmayı yaparken de özellikle baskıcı topluluklara karşı eleştirel bir tavır takınır. Son olarak Amiran Kurtkan, resmi ve resmi olmayan gruplar şeklinde küçük grupların sınıflandırmasını yaptığı küçük gruplar ve çeşitlerini inceler.

Üçüncü Bölümün “Sosyal İlişkiler” alt başlığında yer alan Üçüncü Kısımda Amiran Kurtkan, “Grup Davranışı; İnsanların Bir Örneklik Kazanmış Davranış

Tarzları” başlığı altında kültür kavramını incelemektedir. Kültürü “insanın, yine insanlar tarafından yaratılmış olan maddi ve manevi unsurlardan meydana gelmiş çevresi” şeklinde tanımlayan Amiran Kurtkan, maddi kültürün, gözle görülen unsurları ihtiva ettiğini ve medeniyet olarak da isimlendirildiğini, manevi kültürün ise bir milleti millet yapan özellik olduğunu ve başka milletlerden alınmasının mümkün olmadığını ifade eder. 1970’li yıllara damgasını vuran tartışmalardan biri olan kültür emperyalizminin olumsuzluklarını dile getiren Kurtkan bu bölümde, herhangi bir milletin kendi kültürünü terk edip başka milletlerin manevi değerlerine bağlandığı hallerde, kültür emperyalizmine maruz kalacağını ve kendi öz varlığını yitirmiş olacağını söyleyerek manevi kültürün muhafaza edilmesi gerektiğini vurgular.

Amiran Kurtkan’ın maddi ve manevi kültür ayırımı, medeniyet-hars yorumlamaları bize Ziya Gökalp’in kültür ile ilgili sınıflandırmasını hatırlatmaktadır. Özellikle manevi kültür alanını hars olarak adlandırması, Gökalp’den alınmış bir kavram ve tanım olarak nitelendirilebilir. Manevi kültürü maddi kültürden üstün gören, manevi kültürün toplumun devamı için zaruri olduğu ve birçok probleme çözüm teşkil ettiği düşüncesinde olan Kurtkan, bunu Türk-İslam kültüründen çeşitli örneklerle anlatmaya çalışır. Burada dikkat çekici olan husus, daha önceki ders kitaplarında kültür konusu anlatılırken çoğunlukla İslamiyet öncesi Türk kültüründen bahsedildiği halde Kurtkan’ın İslamiyet’in kabulünden önceki Türk tarihini ve Türk kültürünü yok sayması ve özellikle İslamiyet’ten sonraki Türk kültürünü kastetmesi ve örneklendirmesidir. Manevi kültür şeklinde tanımlanan ve toplumsal kimliğin belirleyicisi olan Türk kültürünü, Türklerin İslamiyeti kabulleri ile başlatan Amiran Kurtkan, İslamiyet öncesinde şekillenen ve milli kimliği belirleyen kültür kodlarını yok sayarak tutarsız ve dayanaksız açıklamalarda bulunmuştur.

Ziya Gökalp’in İslamiyet öncesi Türk tarihi ve Türk kültürü ile ilgili görüş ve açıklamalarını birçok yerde görmemezlikten gelen Amiran Kurtkan, sosyoloji ders kitabının Üçüncü Bölümünün “Sosyal İlişkiler” alt başlığında yer alan dördüncü kısmında “Kültür Değişmeleri” konu başlığını inceler. Konu kültür ve medeniyet ayırımına geldiğinde, önceki tutumunun aksine Gökalp’a müracaat eden Amiran Kurtkan, Ziya Gökalp’in Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak şeklindeki

formülünü referans olarak göstermektedir. Bir milletin “kültürünün özünün” manevi kültür olduğunu, maddi kültürün ise “onun kalıbı” olduğunu ifade eden Kurtkan, kültür alış verişinin ve kültür değişmelerinin bir toplumun hayatındaki yerini ve önemini vurgular. Maddi kültürün dışardan alınabileceğini hatta alınmasının zorunlu olduğunu ifade eden Amiran Kurtkan “başka milletlerin maddi kültürlerinin hiç bir zaman manevi kültürümüzle bağdaşmayacağı” anlamına gelmeyeceğini, tam tersine Batıya ait bir takım maddi kültür unsurlarının alınmaması ya da alınmasında gecikme olması halinde “Türk cemiyeti için büyük bir bahtsızlık” olacağını belirtir.

Osmanlı İmparatorluğu’nun izlediği batıcılışma politikasıyla birlikte başlayan ve Cumhuriyet tarihi boyunca devam eden kültür-medeniyet ayırımı ile ilgili görüşler Amiran Kurtkan’ın da çalışmalarına yansıdığını görüyoruz. “Hars milli olduğu halde, medeniyet bütün milletler için müsterektir” diyen ve “Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak” formülünün “sosyal gelişmenin temini için” gerekli ve zorunlu bir düstur olduğunu dile getiren Ziya Gökalp’in görüşünü açıklayan Kurtkan, daha çok İslami referanslar kullanarak, bunun bir birlik arz ettiğini söylemektedir.

“Manevi kültürümüzün değer hükümlerinin temelinde birlik akidesi” olduğunu ifade eden Amiran Kurtkan, Türk-İslam kültürü ile Batı kültürünü mukayese eder. Batı toplumlarında kapitalizmin gelişme seyrinin, toplumsal çekişme ve çatışmalara neden olduğunu, buna karşılık bizim manevi kültürümüzün böyle bir çatışmaya engel olduğunu izah eden Kurtkan, Gökalp’in kültür ve medeniyet anlayışını ve Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak şeklinde formüle ettiği batıcılışma politikasını temellendirmeye çalışır. Batıcılışmanın Türk kültürüne ve manevi yapısına zarar vermeyeceğini düşünen Kurtkan’a göre, “Gökalp’in İslamlaşmaktan anladığı mana ihmal ettiğimiz öze dönüştür, ona yeniden yöneliştir. Çağdaşlaşmak ile de Gökalp, batı medeniyetinin ilmini ve o ilmin imkan verdiği teknik seviyeyi kasteder. Çağdaş medeniyetin teknik yanı ile Türk manevi kültürü birbirine uymamak şöyle dursun tam bir ahenk halindedirler.

Ziya Gökalp’in Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak şeklinde formüle ettiği ve Cumhuriyetin siyasi ve sosyal yapısında temel olarak kabul edilen “Türklük” kavramı Amiran Kurtkan’da önemini kaybettiğini, hatta yok sayıldığını görüyoruz. Kurtkan, Gokalp’in eserindeki özellikle İslamlaşmak ve Muassırlaşmak

vurgusunu yaparken Türklük kavramını geri planda bırakması, maddi ve manevi kültür ikileminin, daha doğrusu Batı ile bizim aramızdaki uyumsuzluğun ya da ekonomik açıdan geri kalmışlığımızın sebebinin Türklükten kaynaklandığı gibi bir yorum yapılmasına imkan tanımaktadır.

Türklüğü rafine ederek İslam'ın içinde erimesi sonucunu çıkaran Kurtkan'ın Türklük ve Türkçülük konusundaki tutumu, Nurettin Topçu'nun eseri hariç tutulursa diğer sosyoloji ders kitaplarında görülmemektedir. Ancak, bazı noktalarda, özellikle Türk tarihi ve Türk kültürü konusunda Gökalp'ten ayrılrsa da Kurtkan, ekonomik açıdan geri kalmışlığın çözümü noktasında Gökalp ile benzer şeyler söylemektedir. Kurtkan'a göre "İslam-Türk kültürünün, sosyal sınıflar arasında ahenk sağlayan ve alt üst tezatlarını gideren öz değerleri tam manasıyla muhafaza edilseydi, bu öz Batıdan alınacak ileri teknolojinin Batıda olduğu gibi önemli sosyal yaralar açmadan cemiyetimizi kalkındırmasına imkan verebilirdi."

İslami değerler muhafaza edilerek teknolojik gelişmelerin takip edilmesini isteyen ve Türk toplumunun "geri" kalmasının gerekçesi olarak İslami değerlerden uzaklaşılması, daha doğrusu İslam'ın özünün yanlış yorumlanmasından kaynaklandığını söyleyen Amiran Kurtkan'a göre, Türk toplumu duraklama ve gerileme asırlarında İslami özü kaybetmiş ve İslam'ın daha ziyade şekilci yönleri ile yetinilmişti. Osmanlı imparatorluğunun çöküşünü birlik-bütünlük, alt-üst kavramları ile yine İslami değerlerden uzaklaşılması ile açıklayan Kurtkan, yine Gökalp'i referans alarak örneklemektedir. Türk kültürünün üstün vasıflarını yalnızca İslamiyete bağlayan Kurtkan, "Yükselme Devrinde Osmanlı Cemiyetinin, zengin fakir, hür-köle, sömüren-sömürülen ayrılıkları giderme kudretinde bir manevi kültüre sahip olduğunu, ancak İslamiyet'in özünden uzaklaşılması sosyal ve ekonomik alanda toplum kesitleri arasındaki dengelerin bozulmasına yol açtığını anlatır. Çöküş sürecinde manevi değerlerden, ilimden uzaklaşıldığını ifade eden Amiran Kurtkan'a göre "Gökalp, İslamlaşmak ile yeniden bu öze, bu birleştirici, bütünleştirici hayat felsefesine (İslam'ın, sosyal ilimler tarafından yanlış telakki edilmesi asla mümkün olmayan bu değer hükmüne) yönelmeyi kastediyordu. Gökalp'e göre bu yöneliş batı teknolojisini benimseme cereyanı ile (yani çağdaşlaşma ile) zıt düşmek şöyle dursun tam bir uyum halinde olan bir felsefeye, bir hayat görüşüne imkan verebilirdi.

Buradan hareketle Kurtkan “bir milletin hem kendi manevi kültürünü muhafaza edebileceğini, hem de başka milletlerin maddi kültür unsurlarını alabileceğini” ifade ederek Cumhuriyet dönemi boyunca tartışılan Batıcılışma politikasının doğru bir tercih olduğunu ortaya koymaya çalışır.

Daha önceki ders kitaplarının aksine kültür konusuna geniş bir yer veren Amiran Kurtkan, sosyoloji ders kitabının Üçüncü Bölümünün “Sosyal İlişkiler” alt başlığında yer alan beşinci kısmında “Yapıcı kuvvetler olarak kültür değerleri ve sosyal normlar” konu başlığına yer verir. “Bir kültürün başlıca yapıcı ve birleştirici unsurları, moral değerler ile bunlara göre ve bunların yardımı ile şekillenmiş olan sosyal normlar” olduğunu ifade eden Amiran Kurtkan’a göre, “manevi değerler, bir milletin kültürünü başkalarının kültüründen ayırt ettiren ve ona kendi özelliğini veren kıymet hükümleri, inançlar, müşterek ülküler, lisan, tarih şuuru ve milli felsefe gibi bazı manevi unsurlardır.” Bu unsurların “milli devlet hudutları içindeki cemiyetin dağılmasını önleyen, pekiştirici veya kaynaştırıcı unsurlar” olduğunu belirten Yazar’a göre, “bu unsurlar milliyet duygusunu besleyen çok önemli manevi kültür unsurlarıdır.

Cumhuriyet tarihi boyunca tartışılan millet kavramını şekillendiren temel belirleyicileri ve tarihi oluşum sürecini göz ardı ederek yeniden millet kavramını ele alan Amiran Kurtkan, milleti kültür unsurları olarak belirlediği dil, din ve ülkü birliği olarak görür ve göstermeye çalışır. Mehmet İzzet ile başlayarak daha sonraki çalışmalarda devam eden milleti oluşturan temel unsurlar ile ilgili açıklamalarda, millet tanımında kullanılan belirleyicilerin hiçbirinin tek başına bir anlam ifade etmediği, bunların tarihi süreç içerisinde o toplumun deneyimi ile ortaya çıktığı vurgulanmasına karşılık Kurtkan kitabında dil birliği, din birliği ve kültür birliğinin daha belirleyici olacağını ileri sürmektedir.

Her milletin milletleşme sürecinde belirleyici olan temel unsurların varlığını görmezden gelen ve bütün toplumları aynı kalıpta değerlendirerek bilimsel gerçeklerden uzaklaşan Kurtkan’a göre “aynı dine mensup olan, aynı lisanı konuşan ve müşterek ülkelere bağlı olan insanların meydana getirdikleri gruba millet denilmektedir. Şu halde millet din ve dil birliğinden başka aynı ülkelere bağlanmayı gerektirecek müşterek değerlerle birbirine bağlı olan insanların meydana getirdiği gruptur. Böyle bir grubun aynı kültürü geliştirmesi aynı soydan gelmenin ve devamlı sosyal temaslar kurmanın neticesini

teşkil etmiş olabilir. Fakat kabul edilen gerçek, millet denilen grubun bir kan grubu (yani aynı kanı taşıyanlar grubu) olmaktan ziyade, aynı kültürü paylaşan ve müşterek değerlere bağlı olan insanların meydana getirdiği bir grup olması gerçeğidir. Kendi tarihinin şuuruna sahip olmayan, kendi milletinin inançları ile alay eden, milli hayat felsefesini ve millete ait kıymet hükümlerini hor gören bir fert, damarlarında aynı kanı taşımakla o millete mensup olmaz. Şu halde, kültür değerleri, bir milleti millet yapan birleştirici unsurlardır.” Böylece Türk milletinin kimliğinin sınırlarını belirleyen temel bir unsur olan soy birliğini laf kalabalığı ile reddeden Amiran Kurtkan, Nurettin Topçu ile başlayan bir anlayışı, İslamiyet öncesi Türk tarihini ve dolayısıyla eski Türk kültürünü reddeden bir anlayışı devam ettirmeye çalışır. Millet tanımında, özellikle Türk milletinin milletleşme sürecinde temel belirleyici olarak etkisi bulunmayan “din” unsuru Amiran Kurtkan’da temel bir belirleyici olarak ortaya çıkmaktadır. Tarihi ve bilimsel gerçekler dinin millet tanımında tek başına belirleyici bir unsur olmadığını göstermesine karşılık dinin temel belirleyici olduğunu iddia eden Amiran Kurtkan’a göre “Türk-İslam kültürünün özünü teşkil eden (tevhit-vahdet) akidesi cemiyeti, parçalanması dince men edilmiş ve birleştirilmesi ve bütünleştirilmesi emredilmiş bir realite olarak tanıtır. Bu prensip bir hayat felsefesi ve görüşü halinde milleti teşkil eden bütün fertler tarafından benimsendiği takdirde ortaya çıkan milli kudret, din unsurunun millet kavramının tarifi içinde yer almasının ne kadar haklı bir gerekçeye dayandığını açıkça ispat etmiş olur.”

Bu kısımda son olarak “Değerler ve Normlar Arasındaki İlişki ve Laiklik” konusunu ele alan Amiran Kurtkan, Cumhuriyet döneminde basılan sosyoloji ders kitaplarının ortak konularından biri olan laiklik konusunu değerlendirir. Birbirine zıt teokrasi ile laiklik kavramlarının, Osmanlı pratiğini oluşturduğunu iddia eden Kurtkan “kökleri dini olan bazı hukuk kaidelerinin Osmanlı devletinde tatbik edildiğini” ve bu yüzden de “teokratik bir devlet” olduğunu, buna karşılık laiklik prensibini de örflere dayalı olduğu için gerçekleştirebildiğini iddia etmektedir. Ancak ifadelerinden, cumhuriyetin temel ilkelerinden biri olan laiklik ilkesi uygulanmalı mı? yoksa uygulanmamalı mı? şeklinde kesin bir anlam çıkmamaktadır. Kurtkan’a göre “yükselme devri Osmanlı cemiyetinde laiklik prensibi, sadece örflere saygı bakımından tatbik edilmiştir. Bunun dışında din ve devlet işlerinin ayrılmaması esastı. Kur’an’ın muamelatla ilgili hükümlerinin (yani dünyevi sosyal muameleleri veya günlük hayat ilişkilerini düzenleyen hukuk normları mahiyetindeki ayetlerin)

aynen tatbikinden vazgeçmemiş bulunuyordu. Bu bakımdan laiklik prensibi benimsenmemiştir.” Bu da Osmanlı’nın yıkılışını hızlandırmıştır. “Duraklama ve gerileme döneminde laik devlet prensibinin olmaması Osmanlı için önemli bir mahzur oluşturduğu” düşüncesinde olan Kurtkan’a göre manevi değerlerin yanlış yorumlanması da yıkılış sürecini hızlandırmıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılış sürecini manevi değerlerden uzaklaşmasına bağlayan Kurtkan, Osmanlıcılık idealinin terk edilmemesi, adalet, eşitlik, kadın hakları, ilme saygı ve bütün diğer manevi değerlerimizin devrin şartlarına göre ele alınmamasını, hatta unutulacak kadar küçümsenmesinin çöküşü hızlandığını dile getirir. Osmanlı’nın son dönemlerine ilişkin sıkıntıların ortadan kaldırılması için Cumhuriyet döneminde laiklik prensibinin benimsendiğini ifade eden Kurtkan, laik prensibinin dine aykırı olmadığını, dini değerlere dayalı bir hukuk sisteminin toplumsal yapıyı güçlendirici bir etkisi olacağını savunarak tekrar Nurettin Topçu çizgisine gelir. “Cumhuriyet devrinde devletin laik olduğu esas kabul edilmekle sosyal gelişmenin önemli şartlarından birinin yerine getirildiğini” ifade eden Kurtkan, “İslamiyet’in örf adetlerimize de yansıyan manevi değerleri, sosyal gelişme bakımından son derece elverişli olduğu için, laik hukukun bu değerlere dayandırılmasının çok faydalı” olacağını dile getirmektedir. O’na göre “Türk cemiyetinin orta sınıflaşmayı, ilme saygıyı ve ilmin teşvikini, kadın haklarını artırmayı ve sosyal gelişmenin diğer şartlarını temin eden dine dayalı manevi değerleri, laik kanunlara sağlam bir temel teşkil edebilir. Bu durum laikliği zedelemeyiz.” Böylece bir taraftan cumhuriyetin temel ilkelerinden biri olan laiklik anlayışına meşruluk atfederken, diğer yandan laikliğin dine karşı olmadığını altını çizmektedir.

Osmanlı döneminde başlayan ve Cumhuriyet dönemi boyunca devam eden batıcılışma politikası, kültür emperyalizmini de beraberinde getirmiştir. Batı’nın, Batı-dışı toplumlar karşısında elde etmiş olduğu üstünlüğe süreklilik kazandıran araçların elde edilmesi çabaları, tarihi süreç içerisinde ilim ve tekniğin alınmasıyla sınırlı kalmamış, toplumsal yapının bütün alanlarını etkisi altına almıştır. Bu da, gerek Osmanlı döneminde ve gerekse cumhuriyet tarihi boyunca tartışma konusu olmuştur. Batının ilim ve tekniği ile kültürünün birbirinden ayrılamayacağı görüşünde olan birtakım aydınlar, Batı tercihinin ilimde, teknikte, düşüncede,

sanatta, vs. alanlarda topyekün bir tercihten yana tavır koymuşlardır. Buna karşılık Türk kültürünü muhafaza ederek Batının ilim ve teknikte üstünlük sağlayan unsurların alınması gerektiğini dile getiren ilim ve siyaset insanları, cumhuriyet Türkiye'sini bu anlayış üzerinde temellendirmişler ve Türkiye Cumhuriyeti bu temel üzerinde inşa edilmiştir. Kültür ve medeniyet ayırımı yapan Ziya Gökalp'ın Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak şeklinde formüle ettiği ve Türk Milletindenim, İslam Ümmetindenim, Batı medeniyetindenim diye ifade ettiği bu anlayış, Atatürk döneminde etkili olmasına karşılık zamanla tesir gücünü kaybetmiştir. Başlangıçta ilim ve teknikte başlayan batıcılışma, zaman içerisinde hayatın bütün alanlarına sirayet etmiş, Batılı insan ve toplum modeli ideal bir rol model haline gelmiştir. Zaman içerisinde Türk toplumunun karşı karşıya geldiği kültür yozlaşmasına dikkat çeken Amiran Kurtkan, kültür değişimleri bahsi içerisinde “kültür emperyalizmi” konusuna değinir. Üçüncü Bölümün “Sosyal İlişkiler” alt başlığının Altıncı Kısımında “Yıpratıcı Kuvvetler” başlığı altında yeniden kültür emperyalizminden bahseden Amiran Kurtkan, kültür emperyalizminin XX. asra özgü bir emperyalizm şekli olduğunu, bu bağlamda ticari ve askeri emperyalizmden farklılıklar gösterdiğini belirtir.

1970'li yılların en belirgin özelliği Marksist-Leninist oluşumların gittikçe artması ve yaygınlaşması idi. Bu sebeple Amiran Kurtkan, Kültür emperyalizmine ilk verdiği örnek Komünizm olmuştur. Kurtkan'a göre kültür emperyalizmi, “millet realitesini boğmak isteyen ve böylece birçok milletleri bir ideolojiye bağlılık uğruna peyk durumuna düşürerek müstemleke yapan büyük komünist ülkeler tarafından tatbik edilmektedir.” Kültür emperyalizminin “sadece manevi değerlerin kaybı neticesini vermekle kalmadığını, maddi iktisadi kayıplara da sebep olduğunu” ifade eden Yazar, kültür emperyalizminin iki metodu olduğunu, sosyolojide bunların “alıştırma ve telkin metodu” olarak isimlendirildiğini söyler. İdeolojik tercihinin belirleyici olduğu açıklamalarında Amiran Kurtkan, marksizmi hedef tahtasına yerleştirir ve sol örgütlenmelerin sakıncalarını göstermeye çalışır. Bu siyasi tutum, dönemin ideolojik çekişme ve çatışmalarla bağlantısı olmayan, Menderes döneminde başlayıp liberal iktidarlar tarafından sürdürülen bir tavrın yansıması olarak değerlendirilmelidir. Zira

Amiran Kurtkan, marksizme muarız olan liberal anlayışın temsilcisi olarak görüş ve düşüncelerini ortaya koymuştur.

Nurettin Topçu'da olduğu gibi, yazdığı sosyoloji kitabında Atatürk'ten ve Atatürk İlke ve İnkılaplarından hiç bahsetmeyen Amiran Kurtkan, bölüm sonuna okuma parçası olarak Nutuk'tan bir parça eklemiştir.

Toplumsal hayatın her alanında siyasal ve sosyal çekişme ve çatışmaların en üst seviyede yaşandığı 70'li yıllarda hazırladığı sosyoloji kitabı aracılığıyla toplumsal dayanışma ve bütünleşme araçlarını tespit etmeye çalışan Amiran Kurtkan, “fonksiyonel bütünleşme ile mana etrafında bütünleşme” olarak bütünleşmenin iki tipinin bulunduğunu söyler. Mana etrafında bütünleşmede manevi kültürün değer hükümlerinin birleştirici ve pekiştirici prensipler olarak rol oynadıklarını ifade eden Kurtkan için milleti millet yapan unsurlar, manevi kültürün değer hükümleridir. Türk toplumunun milletleşme sürecinde belirleyici olan soy birliği esasını reddeden Kurtkan, kan veya ırk beraberliğinin, milli bütünleşmeyi temine yetecek bir unsur olmadığını, “Türk-İslam kültürünün böyle ölümsüz bir milli felsefeyi besleyen değer hükümlerine” sahip olduğunu dile getirir. Bu değer hükümlerinin, yükselme devri Osmanlı cemiyetinde daha iyi anlaşılacak muhafaza edildiğini ifade eden Kurtkan'a göre, “duraklama ve gerileme devrinde Osmanlı-Türk cemiyeti kendi kültürünün manevi değerlerinden kopmuş ve batının maddi kültüründeki görünüş zenginliğine kapılarak, kendi iç zenginliğini, manevi kültür üstünlüğünü adeta unutmuştur.”

Türk milletinin tanımlanması konusunda Cumhuriyet tarihi boyunca lise sosyoloji ders kitaplarında tartışılan belirleyici unsurlar Amiran Kurtkan tarafından yok sayılmış, milleti millet yapan unsurların kan ya da soy bağının olamayacağını, manevi kültürün değer hükümlerinin milli bütünleşmede belirleyici rol oynadığı kabul edilmiştir. Böylece Osmanlı bakiyesi olan Müslüman unsurlar Türk sayılırken, soy esasına dayanan Türk kimliği yok sayılmıştır.

1970'li yıllarda Türkiye'de siyasi tartışma ve çatışmaların yoğun bir şekilde yaşandığı dönem olarak tarihe geçmiştir. Bir yandan Marksist-Leninist örgütlenmeler ve marksizmden vücut bulan ideolojik yapılanmalar, öte yandan milliyetçi-toplumcu düzen arayışı içerisinde bulunan ve Türk kimliğini milli kriterlere göre tanımlayan

gençlik teşkilatlanması ve bu yapılanmalar arasında süren çatışma ve çekişmeler bu dönemin genel karakteristiği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu atmosfer içerisinde mevcut düzenin sürdürülmesi kaygısı taşıyan Amiran Kurtkan, bu iki kutba uzak duran bir gençliğin yetişmesi için sosyoloji kitabını hazırlamış ve bunu bizzat kendisi “benim ders kitabımı okuyan öğrenciler her iki kutuptan da uzak kalmışlardır”⁶² şeklinde ifade etmiştir. Bu çalışmasında bir taraftan marksizmi eleştiren Amiran Kurtkan, diğer taraftan Türk milletini soy birliği, dil birliği, tarih birliği ve kültür birliği gibi temel belirleyicilerle tanımlayan milliyetçi oluşumların temel kabullerini yok saymış; egemen anlayışın sözcülüğünü yapmıştır.

Başlangıçta Genel Sosyoloji kitabı olarak hazırlanan ve daha sonra lise sosyoloji ders kitabına dönüştürülen çalışmanın Beşinci Bölümünde Amiran Kurtkan “Sosyal Değişirme, Sosyal Gelişme ve Planlama İlişkisi” konularını değerlendirmiştir. “Sosyal değişirme” başlığı altında Amiran Kurtkan; “İhtilâl, İnkılap, Planlama” konu başlıklarını tartışır ve inkılap ile ihtilal arasındaki farkı tanımlar. İhtilalin “bozulma anlamına gelen bir kelime” olduğunu, inkılabın ise “bir durumdan bir duruma geçmek anlamına geldiğini izah eden ve bu çerçevede Atatürk inkılaplarını değerlendiren Kurtkan, Türk inkılaplarının “Türk-İslam kültürünün özünü teşkil eden bazı değer hükümlerimize uygun olarak” gerçekleştirildiğinin söylenebileceğini ifade eder.

Yaptığımız çalışmadan anlaşılacağı gibi Amiran Kurtkan, yeni arayışlardan ve sistem önerilerinden uzak, mevcut sistemle uyumlu gençlerin yetiştirilmesi görevini sosyolojiye yüklemek istemektedir. 1970’li yıllara damgasını vuran ve siyasi ve ideolojik tartışmaların merkezinde yer alan Marksizm ya da Türk milliyetçiliği fikir hareketlerine uzak, Cumhuriyetin ön gördüğü insan ve toplum modelini esas alan öğrenci profilini oluşturmaya çalışır. Nilgün Çelebi’nin ifadesi ile; “Amiran Kurtkan, “sosyolojiyi sosyal münasebetlerimizi, cemiyete intibak edebilmemiz ve cemiyetimizi geliştirebilmemiz açısından inceleyen bir bilim” olarak konumlandırmakla sosyolojiye sadece akademik kaygıları olan bir bili gövdesi olarak bakmadığını, fakat sosyolojinin üstelik de sadece kuram üretimini üstlenen genel

⁶² Amiran Kurtkan, tez çalışmamız ile ilgili olarak kendisinin hazırlamış olduğu ders kitabı hakkında yaptığımız bir sohbette; “benim ders kitabımı okuyan öğrenciler her iki kutuptan da uzak kalmışlar, ne aşırı sağcı ne de aşırı solcu olmuşlardır” diyerek kitabın misyonunu açıkça ortaya koymuştur.

sosyoloji ve metodoloji açısından değil, hem kuram, hem politika üreten tüm alt dallarıyla birlikte topluma karşı sorumluluğu olan ve bu sorumluluğuna uygun görevler ifa etmekle ödevli bir bilim dalı olması gerektiğini düşündüğünü de ifade etmiş olmaktadır. Kurtkan “her türlü sosyal münasebet ve teşkilatımızı bütüncü bir görüş açısından ele alan sosyoloji, cemiyete bir işletiş bütünleşmesi sağlar. Keza sosyoloji, bize fert ve cemiyet menfaatlerinin aslında dengeli menfaatler olduğunu gösteren bir ilimdir. Bu karakteri ile sosyoloji, sosyal dağılmayı önlemenin de lüzumunu belirtir ve yollarını gösterir” demekle sosyolojiyi mevcudu inceleyen olarak görmekten çok mevcudun işleyişindeki bütünleşmesini sağlayan olarak gördüğünü ifade etmektedir. Kurtkan’ın toplumu farklı çıkarlara sahip kesimlerin bu çıkarlarının ve çıkarlarıyla bağlantılı değerlerinin uzlaş(tırıl)ma platformu olarak görmesi onun bütünleşmiş “İdeal topluma Weberian bir sosyoloji anlayışının izdüşümlerini taşıyan bir sistematige oturtulmuş bir sosyoloji ile ulaşılabileceği düşüncesini taşıdığını da göstermektedir. Bu onun aynı zamanda bir yandan Türkleşmiş Durkheim geleneği izleyicilerinin dışındaki bir kulvarda yol aldığını, bir yandan da Türkleşmiş Durkheim geleneği izleyicilerine aslında onların da koşmaları gereken kulvarın kendininki olduğunu, ama onların bunun farkında olmaları için öncelikle sosyoloji üzerine sistematik bir düşünme sürecine girmenin mihnetine katlanmaları gerektiğine işaret ettiğini, bir lise sosyoloji ders kitabının satırları arasından bize bir mesaj olarak iletmektedir.”⁶³

Siyasi iktidar tarafından kendisine sipariş edilen lise sosyoloji ders kitabını müfredat programına uygun olarak hazırlamak yerine, daha önce yazmış olduğu Genel Sosyoloji adlı eserini ders kitabına dönüştüren Amiran Kurtkan, dönemin iktidar sahiplerinin istekleri doğrultusunda yetişen nesillerin siyasi-ideolojik çekişme ve çatışmalardan uzak tutulmasını ve liberal-muhafazakar anlayışa uygun olarak toplumsal yapının yeniden şekillendirilmesini amaçlamıştır.

⁶³ Çelebi, **a.g.m.**, s.199-217

D- 12 EYLÜL 1980 ASKERİ DARBESİ VE LİSE SOSYOLOJİ DERS KİTAPLARI

1980’li yıllara 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi damgasını vurmuştur. Bu dönemde, daha önceki yıllarda ideolojik çatışmalar içerisinde bulunan bir nesle ağır bedeller ödetilmiş, Türk toplumuna ve Türk gençliğine yeniden şekil verilmeye çalışılmıştır. Atatürk döneminden başlayarak oluşturulmaya çalışılan Türk kimliği ve milliyet duygusu sosyolojik ve tarihi belirleyicilerinden arındırılmış, dil-tarih-kültür-soy birliği temelden reddedilmiş, Nurettin Topçu ile başlayıp Amiran Kurtkan’da devam ettirilen coğrafyaya ve vatandaşlık esasına sıkıştırılmış bir millet anlayışı geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu çaba Türkiye’deki sosyoloji çatışmalarına, Türk eğitim sistemine ve lise sosyoloji ders kitaplarına da doğrudan yansımıştır.

1980 askeri müdahale sonrasında izlenen muhafazakar-neo-liberal politikalar ve YÖK aracılığı ile sosyoloji yeniden hizaya sokulmuştur. Bu dönemden itibaren ortaya çıkan ve devam eden bir özellik sosyoloji çalışmalarının makro boyutlardan mikro boyutlara doğru bir değişim eğilimi göstermesidir. Liberalleşme, sivil toplum tartışmaları, demokratikleşme, aile ve kadın çalışmaları, din-devlet-toplum ilişkilerine yönelik tartışmalar sosyolojide öne çıkmıştır. Buna bağlı olarak, sosyolojide etkin olan araştırma eğilimleri hızla değişmiştir. 1980’li yıllarda yeni kurulan bölümlerle birlikte sosyolojinin biraz daha yaygınlaştığı, kurumsallaştığı, bazı gelişmeler gösterdiğini de not etmek mümkündür. Sosyoloji alanında önemli yapısal ve sayısal değişiklikler ortaya çıkmıştır. Sosyolojinin alt dallarına ait yayın sayısı yeni kurulan bölümlerin de katkıları ile hızla artmıştır. Sosyoloji araştırmalarında özellikle suç, sağlık, bilgi, kadın sorunları, aile, eğitim, küçük sanayi bölgeleri, kentleşme, toplumsal değişme konularına ağırlık verilmiştir.⁶⁴

1980 darbesi ile siyasal sistemin tek belirleyicisi konumunda olan ve hayatın bütün alanlarına müdahale eden askeri cunta, 1990’lı yıllarda sivil yönetimlere devretmişler ve toplum hayatındaki etkilerini yitirmeye başlamışlardır. 1990 yıllar çift kutuplu egemenlik paylaşımlarından kaynaklanan kavgaların boyut değiştirdiği bir dönem olmuştur.

⁶⁴ Hacı Bayram Kaçmazoğlu, “Türkiye’de Sosyolojinin 100 yıllık Birikimi Üzerine Bazı Tespitler”, *Sosyoloji Konferansları*, No:52, 2015-2, İstanbul 2015, s. 45-46

1990'lı yılların tartışmalarını Sovyetler Birliği'nin yıkılışına bağlı olarak komünizmin çöküşü ve ABD'nin tek lider olarak dünyanın geleceğini yeniden şekillendirme yönündeki politikaları belirlemiştir. Bu gelişmeler hem Batı'da hem de Türkiye'de genel paradigmayı hızla değiştirmiş ve bu paradigma değişmesi anında sosyoloji metinlerine de yansımıştır. 1990'ların egemen paradigması; ulus devletlerin, evrenselliğin, tekçi anlayışın, modernliğin reddi; yerelliğin, sistem karşıtlığının, melezliğin, postmodern toplum tartışmalarının, çok hukukluluğun öne çıkarılmasına dayanmaktadır. Batı karşısındaki güçlerin dağıtılması, devletin yerine parçalı yapıların, farklı özelliklere sahip küçük toplumsal birimlerin etkin kılınmasına dönük bir algı yönetimi 1990'lı yıllarda egemen olmuştur. Bu bağlamda, Türkiye'de ulusçuluk ve milli devlet anlayışı sorgulanmaya, ılımlı İslamcılık, bireycilik, çok kültürlülük, farklılık, yerellik konuları etkili olmaya başlamıştır. Bu dönemde Marksist anlayışlar bile liberalleşmiş, yapısal-işlevselcilik egemen sosyoloji yaklaşımı olmaya devam etmiştir... 1990'larda sosyoloji araştırmalarında öne çıkan konular ise; risk toplumu, demokratikleşme, sivilleşme, küreselleşme, çeşitli yönleriyle göç ve göçün diğer kurumlarla ilişkileri, gecekondu ve kentleşme sorunları, kimlik, kent kimliği, cinsiyet, kadın ve aile, eğitim, tüketim, sağlık, boş zamanlar, endüstri, postmodern toplum ve post modern anlayışlar, din, suç, siyaset ve eğitimidir.⁶⁵

2000'li yıllara 90'lı yılların genel görünümü ile girilmiştir. “Ancak bir farkla, Amerika önderliğindeki liberal Batı bloğu dünyayı tamamen kontrolü altına almış, Orta Doğu'ya alabildiğince” yerleşmiş, İslam toplumlarına bakış açısı değişmiştir. Batı, “çıkarlarıyla bağlantılı olarak dünyadaki Müslümanları ılımlı ve radikal olarak ikiye” ayırmış, “İslam mücadele edilecek düşman konumuna” yerleştirmiştir. Öte taraftan ülkemizde “Avrupa ve dünya ile bütünleşme, küreselleşme, evrensel hukuk ilkelerinin kabulü gibi tartışmalar gündemin yükselen konuları olmuştur. 2000'lerden günümüze kadar sosyolojide öne çıkan konuları ise şöyle özetlemek mümkündür: Avrupa Birliği tartışmaları, küreselleşme, demokratikleşme, sivil toplum, İslamcılık, deprem, sağlık, kültürel yapı, sınıfsal yapı değişimleri, yeni orta sınıflar, cinsiyet, beden, feminizm, kadın ve aile sorunları, çeşitli eşitsizlikler, etnik yapı, suç, çocuk suçluluğu, toplumsal sapma, şiddet, çevre sorunları, kentleşme ve sorunları, kayıt dışı ekonomi, kayıt dışı istihdam, yoksulluk,

⁶⁵ Kaçmazoğlu, A.g.e., s. 47

dilencilik, sığınma evleri, mülteciler, toplumsal dışlanma, çalışan çocuklar, sokak çocukları, internet bağımlılığı, tüketim toplumu, toplumsal değişme, engelliler, toplumsal sapma, risk toplumu, Türk sosyolojisi, Türk düşüncesi, yöntem tartışmaları. 2000’li yıllarda sosyolojide işlevselcilik, yorumlamacı ve tarihselci sosyoloji yaklaşımları etkili olmuştur.”⁶⁶

Türkiye’de 1980 yılından itibaren yaşanan siyasi ve sosyal değişim ve dönüşümler lise sosyoloji ders müfredatını da şekillendirmiş ve bu değişim lise sosyoloji ders kitaplarının içeriğine de doğrudan yansımıştır.

1980 ihtilali Türkiye’de ekonomik, sosyal ve siyasal alanlarda kırılmaları ve yeniden yapılanmaları beraberinde getirmiştir. Bu sebeple 1980 ve sonrası ile ilgili olarak daha geniş bir araştırmayı gerekli kılmaktadır. Bu yüzden “Lise Sosyoloji Ders Kitapları” ile ilgili çalışmamızı Amiran Kurtkan’ın hazırlamış olduğu sosyoloji kitabı ile sonlandırmayı daha uygun gördük. Biz burada, daha sonra hazırlanmış olan lise sosyoloji ders müfredatları ve bu müfredatlara uygun olarak hazırlanan sosyoloji ders kitaplarından kısaca bahsederek çalışmamızı sonlandıracağız.

1976 programı ve bu program esas alınarak okutulan Amiran Kurtkan’ın lise sosyoloji ders kitabında “milli birlik ve beraberlik, milli kültür gibi konular ele almasına rağmen, Nurettin Topçu’da olduğu gibi, Atatürk İlke ve İnkılaplarına yer verilmemiş, Atatürk’ün yapıp ettikleri ve hedeflenen insan ve toplum modeli adeta görmemezlikten gelinmiştir. Bu eksiklik ya da duyarsızlık 1986 yılında hazırlanan sosyoloji ders müfredatı ile aşılmış, bu programda Atatürk İlke ve İnkılaplarına geniş bir yer ayrılmıştır. Aynı şekilde 1995 yılında hazırlanan sosyoloji programının çoğu bölümlerinde Atatürk İlke ve İnkılaplarına geniş bir yer verilmiştir.

12 Eylül 1980 askeri darbesinin ardından Bülent Ulusu geçici hükümeti kurmakla görevlendirilir ve Milli Eğitim Bakanı olan Hasan Sağlam döneminde Talim Terbiye Kurulu’nun 15.04.1980 gün ve 40 sayılı kararı uygulamadan kaldırılarak 1982-83 eğitim-öğretim yılında yeniden dörtlü listeye dönülür.

Daha önce okutulan lise sosyoloji ders kitapları 1980 ihtilalinden sonra bir müddet daha yeniden okutulmasının ardından, “1986-87’de liselerimizde Prof. Nihat Nirun başkanlığındaki komisyona yazdırılan Sosyoloji” ders kitabı okutulmaya

⁶⁶ Kaçmazoğlu, A.g.e., s. 48

başlanmıştır. Kitapta; “16.01.1986 gün ve I sayılı Talim Terbiye Kurulu kararıyla kabul edilen programa uygun olarak “Sosyolojinin Alanı ve Metotları, Sosyal Yapı ve Sosyal Değişme” başlıklarını taşıyan üç bölüme ayrılmaktadır. Sosyal Yapı konusu sosyal ilişkiler, guruplar, tabakalaşma, kültür ve sosyal kurumlar, kültürel unsurlar açısından temel sosyal kurumlar, Türk kültürünün genel nitelikleri alt-başlıklarını kapsamaktadır. Sosyal Değişme’de ise, ilgili kavramlar, faktörleri, tipleri ve sosyal gelişme hakkında bilgi verilmektedir.”⁶⁷

⁶⁷ Tan, **A.g.m.**, s. 167-194

SONUÇ

Eğitim toplumların siyasi, sosyal, kültürel, ekonomik, vs. alanlarda belirledikleri kısa ve uzun vadeli hedeflerine uygun insan yetiştirme sürecidir. Bu süreç içerisinde toplumların tarih önündeki iddiaları ile örtüşen sosyal, siyasal ve ekonomik kalkınma modelleri oluşturulur; bu modelleri gerçekleştirmek için gerekli olan kaynaklar ve bu kaynakların kullanılması için ihtiyaç duyulan bilgi ve becerilerle donatılmış insanların yetiştirilmesine yönelik eğitim politikaları geliştirilir. Eğitim politikaları belirlenirken toplumun siyasi, sosyal ve ekonomik hedeflerine varmak için gerekli olan uygun kaynaklar tespit edilir, bu kaynakların kullanılmasında ihtiyaç duyulan bilgilerin sınırları çizilir ve toplumsal yapı içerisinde yer alacak olan genç nesiller sosyalleşme sürecine paralel olarak bu bilgilerle donatılır. Bu sebeple eğitim politikalarının belirlenmesinde ve yetişen kuşakların bilgi ile donatılmasında topluma özgü özellikler, toplumun hedef ve ihtiyaçları dikkate alınır. Diğer bir ifadeyle toplumdan kopuk bir eğitim politikası ve eğitim sistemi düşünülemez.

Eğitim politikaları belirlenirken diğer sosyal, siyasi ve ekonomik alanlarda olduğu gibi kısa ve uzun vadeli planların yapılmasına ihtiyaç vardır ve sistemin uzun vadeli politikalar ekseninde oluşturulması gerekmektedir. Başka bir deyişle, eğitim politikalarının şekillenmesinde günlük politik çekişmelerden uzak bir devlet politikasının belirleyiciliğine ihtiyaç vardır. Aksi takdirde her siyasi iktidar döneminde değişen yeni ve farklı eğitim politikaları ortaya çıkar ve toplumsal yapının bütünlüğü ve sürekliliği hasar görür. İşte Türk eğitim sisteminin en önemli sorunlarından biri de budur.

Osmanlı İmparatorluğundan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecinde Türk toplumu siyasi, sosyal ve ekonomik hedeflerini belirlemiş, bu hedeflere ulaşmak için öngörülen insan ve toplum modelinin sınırlarını çizmiş, yetişen nesillerin hangi bilgi ve becerilerle donatılması gerektiği konusunda tercihini yapmıştır. Kendi tarihine, kültürüne, inancına ve toplumsal kimliğine bağlı ve saygılı, Türk kültürü içerisinde oluşmuş milli ve manevi değer yargılarını

taşıyan, buna karşılık, çağdaş uygarlık düzeyinin temsilcisi olarak kabul edilen Batı'nın gerekli gördüğü bilgi ve becerilerle donatılmış bir neslin yetiştirilmesi hedeflenmiştir. Ancak, Atatürk döneminde belirlenen bu insan ve toplum modeli, Atatürk'ün vefatından hemen sonra, Milli Şef İsmet İnönü döneminden itibaren değişmiş ve daha sonra gelen iktidar sahiplerinin ideolojik inanç ve tutumlarına göre her dönemde yeniden şekillenmiştir. Dolayısıyla Türk eğitim sistemi ve buna bağlı olarak lise sosyoloji ders müfredatları da yeniden belirlenmiştir.

Türk eğitim sistemine ve lise sosyoloji ders kitaplarına yüklenen ideolojik görevin eleştirisi konulu çalışmamızda Türk eğitim sistemi içerisindeki ve buna bağlı olarak lise sosyoloji ders kitaplarındaki bu dalgalanmaları ve kırılmaları tespit etmeye çalıştık.

Türk eğitim sistemine ve lise sosyoloji ders kitaplarına yüklenen ideolojik görevin eleştirisi konulu çalışmamızdan anlaşılacağı üzere, Türk eğitim sistemi Türk tarihi içerisindeki dalgalanmalar ve kırılmaların etkisi altında şekillenmiştir. Tarihi gelişme süreci içerisinde iç ve dış belirleyicilere göre insan ve toplum algısı değişmiş, öngörülen toplum modeline uygun bireylerin yetiştirilmesi görevi Türk eğitim sistemine yüklenmiştir. Osmanlı imparatorluğunun siyasi, sosyal ve ekonomik açmazlarına çözüm arayışı içerisinde şekillenen eğitim politikamız zamanla değişmeye başlamış; bireysel yeteneklerin geliştirilmesi ve yetişen nesillerin bilgi ile donatılması görevine, Türk toplumuna şekil verme ve kimlik belirleme vazifesi eklenmiştir.

Farklı din ve milliyete mensup unsurların bir arada yaşadığı, ümmet ve kul anlayışına dayalı bir toplumsal yapıya sahip olan Osmanlı İmparatorluğu yerini milli bir devlet anlayışına bırakması, birtakım güçlükleri de beraberinde getirmiştir. İmparatorluk bakiyesi olan ve toplumsal yapıyı şekillendiren temel belirleyiciler açısından farklılıklar gösteren unsurların milli devlete uygun ortak bir kimlik tanımlaması ile ifade edilmesi ve bu tanımlamanın her bir gruba kabul ettirilmesi görevi, büyük ölçüde, Türk eğitim sistemine ve sosyoloji öğretime devredilmiştir. Ayrıca yeni şekillenen siyasal yapının önceliklerinin

tanıtılması ve bilimsel temellere dayandırılması vazifesi, yine Türk eğitim sisteminin ve sosyoloji öğretiminin başta gelen görevlerinden biri olmuştur.

İncelediğimiz dönemde hazırlanan lise sosyoloji ders müfredatları; dönemin ekonomik, sosyal ve siyasal hedefleri ve cumhuriyetin öncelikleri esas alınarak hazırlanmıştır. 1924 tarihli müfredat programı ve bu program esas alınarak Mehmet İzzet tarafından hazırlanmış olan lise sosyoloji ders kitabında, iktisat sosyolojisi ile ilgili çalışmalar önemli bir yere sahiptir. Sosyal, siyasi ve ekonomik yapısı çökmüş olan Osmanlı İmparatorluğundan cumhuriyete geçiş sürecinde Batı toplumlarının elde ettikleri teknik ve iktisadi üstünlüklerden istifade edilebilmesi için, bir taraftan iktisadi kalkınma planları geliştirilirken diğer taraftan uzun ve kısa vadeli kalkınma planlarına uygun hukuki düzenlemeler yapıyordu. Bütün bu çabaların yetişen nesillere tanıtılması ve meşru temellere oturtulması çabaları sosyoloji müfredat programının ve ders kitabının konu başlıklarını da belirlemiştir.

1924 tarihli lise müfredat programı ve Mehmet İzzet'in hazırladığı sosyoloji ders kitabının en önemli konusu milli devlete uygun bir milli kimliğin tanımlanması olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu içerisinde yaşayan farklı alt kimliklere mensup, Ermeni, Rum, Arnavut, Arap, vs. gibi değişik soylardan gelen ve kendini farklı tanımlayan topluluklar, ayrıca Müslüman, Hristiyan, Yahudi gibi farklı dinlere ve zaman zaman birbirine düşman mezheplere mensup insanların Türk kimliği adı altında toplanması ve bunun bilimsel bir gerçek olduğunun ispatlanmasına ihtiyaç duyulmuştur. Bunun yapılabilmesi için de Türk toplumunun milletleşme sürecinde belirleyici olan unsurların tek tek değerlendirilmesi yöntemi kullanılmıştır. Bu sebeple Türk kimliğinin oluşmasında etkili olan soy birliği, dil birliği, tarih birliği, kültür birliği, mefkûre birliği, din birliği gibi temel belirleyiciler tek tek ele alınıp, bunların milli kimliklerin oluşmasında ne derece etkili olduklarını ortaya koyulmuş ve bu unsurların tek başlarına bir anlam ifade etmedikleri, diğer belirleyicilerle bir araya geldiklerinde bir anlam ifade ettikleri gösterilmiştir. Böylece değişik alt kimliklere mensup unsurların farklılıklarını ortaya koyan etnik ve dinsel temaların toplumsal bütün içerisinde ayırıcı bir etkiye sahip olmadığı ve

toplumsal yapının mensubiyet şuuruyla inşa edildiği gösterilmiş, yeni toplumsal yapıya itiraz en az seviyeye indirilmiş, bütün farklılıklar ortak bir kimlik içerisinde tanımlanabilmiştir.

Mehmet İzzet'in sosyoloji ders kitabında önemli bir yere sahip olan millet ve milliyet kavramları Necmettin Sadak'ın sosyoloji ders kitabında da önemini korumuştur. Necmettin Sadak da kitabında Türk kimliğini belirleyen unsurların aslında tek başlarına bir anlam ifade etmediklerini, ancak hepsi bir araya geldiği anda ortak bir kimliği tanımladıklarını, aslında toplumu oluşturan unsurların taşıdıkları birlik ve bağlılık şuurunun temel belirleyici olduğunu ifade etmeye çalışır. Bu dönem sosyoloji ders kitaplarının göze çarpan en önemli özellikleri, imparatorluktan cumhuriyete geçiş sürecinde milli devlete uygun bir milli kimliğin belirlenmesi ve bütün toplum kesitlerinin kendilerini ortak bir kimlik içerisinde değerlendirmelerini sağlamaya yönelik öğretileri içermeleridir.

Mehmet İzzet sosyoloji ders kitabını hazırladığı dönemde Atatürk ilkeleri henüz belirlenmediğinden, Atatürk ilkelerine yer verilmemiş; öncelikli olarak iktisadi konular, hukuk alanında yapılan değişiklikler, milli kimliğin tanımlanması ve cumhuriyetin esasları gibi konular ağırlık kazanmıştır. Necmettin Sadak ve diğerlerinde bütün bu konulara ek olarak Atatürk ilke ve inkılapları geniş bir yer tutmuş, yapılan inkılapların tanıtılması ve meşru zeminlere oturtulması yönünde çaba harcanmıştır.

Yapılan çalışmamızdan anlaşılacağı gibi Türkiye'de lise sosyoloji ders müfredat programları ve bu müfredatlara uygun olarak hazırlanan sosyoloji ders kitapları, dönemin siyasi şartlarına göre şekillenmiştir. Atatürk döneminde oluşturulan insan ve toplum modeli ve yetişen nesillerin bu modele uygun olarak yetiştirilmesi çabaları Atatürk sonrası dönemde değişmiş, iktidar sahiplerinin siyasi tercih ve tutumlarına göre insan modelleri yetiştirilmeye çalışılmıştır. Atatürk döneminde milli ve manevi değerlere sahip, ülkesini ve milletini seven, yüksek ahlaklı ve bilgili, çağdaş Batı modeline uygun ve yüksek bilgi ve becerilerle donatılmış insan modeli öngörülmüş ve bu çerçevede bir eğitim politikası izlenmiştir.

Milli Şef döneminde ise Atatürk'ün öngördüğü insan tipi yerini tarihinden ve kültüründen kopuk, milli kimliğe yabancı, Marksist-Leninist bir gençliğe bırakıyordu.⁶⁸Türk milletine mensubiyet şuurunun yargılanıp mahkûm edildiği bu dönemde (3 Mayıs Türkçülük-Turancılık davası), Türk milletin genel karakterini yansıtan değerlerden vazgeçilmiş, yerine sosyalist ideoloji ile beslenen ve Türk kimliğine yabancı bir gençlik yetiştirilmeye çalışılmıştır. Ancak bu dönemde lise sosyoloji ders müfredatı ve lise sosyoloji ders kitapları olduğu gibi kalmış, Necmettin Sadak tarafından hazırlanan lise sosyoloji ders kitabı, 1950'li yıllara kadar içeriği değişmeden liselerde okutulmaya devam etmiştir.

İkinci dünya savaşının ardından değişen siyasi dengeler ve dünya egemenliğinin paylaşılmasında ortaya çıkan yeni gelişmeler, değişen iç ve dış politikalara paralel olarak lise sosyoloji ders kitaplarının içeriklerine de yansımıştır. Artık Türk kimliğinin üzerine inşa edildiği belirleyiciler terkedilmiş, yeni bir kimlik tanımlamasına gidilmiştir. Nurettin Topçu'nun öncülüğünde başlatılan ve günümüzde devam ettirilen bu tanımlamada soy birliği, tarih birliği, dil ve kültür birliği gibi esaslar tamamen reddedilmiş, daha önceki çalışmaların aksine Türk kimliği ve Türk tarihi Anadolu'nun fetri ile başlatılmış misaki milli sınırlara hapsedilmiştir. Böylece Atatürk döneminde önemli bir yere sahip olan Türk dünyası tamamen dışlanmış, tarih içerisinde şekillenmiş olan toplumsal birlikteklikler yok sayılmış, dünya egemenliğini paylaşan egemen güçleri kızdırmayacak bir toplum tanımı yapılmıştır.

Çok partili sisteme geçişle birlikte iktidarın el değiştirmesi ve Menderes döneminin başlamasıyla, devlet politikası büyük bir değişikliğe uğramış, yeni bir insan ve toplum modeli oluşturma politikaları geliştirilmiştir. Cumhuriyet rejiminin resmi ideolojisinin öngördüğü ve Ziya Gökalp'ın "Türk

⁶⁸ Hasan Ali Yücel'in 7 yıl 7 ay Milli Eğitim Bakanlığı yaptığı dönemde, Hüseyin Nihal Atsız'ın Başbakan Şükrü Saraçoğlu'na yazdığı ve Orhun Dergisinde yayınlanan iki açık mektuptan; "memlekette açıktan açığa komünizm propagandası yapan dergiler yayınlandığı ve bu dergilerin Milli Eğitim Bakanlığı'nın emriyle ve devlet parasıyla satın alınarak bütün okullara dağıtıldığını, Bursa cezaevinde hükûm giymiş bir suçlu olarak bulunan Nazım Hikmet'e Milli Eğitim Bakanlığı tarafından el altından paralar verildiğini, bir vatan haini olduğu bilinen Sabahattin Ali'nin, Ankara'da Devlet Konservatuarında öğretmen olduğunu ve sanat adamı olarak yetiştirilecek gençler bu adamın tesir dairesi içine adete zorla sokulmuş olduklarını" öğreniyoruz.

milletindenim, İslam ümmetindenim, Batı medeniyetindenim” şeklinde formüle ettiği insan tipi ve aynı soydan gelmiş, ortak bir tarihe sahip, aynı dili konuşan, ortak bir kültürü paylaşan ve Türk kimliğine mensubiyet şuuru ile bağlı olan insanlardan oluşan toplum modeli yerine yeni bir insan ve toplum tipi ikame edilmeye çalışılmıştır. İktidar sahiplerinin toplum algısı ve milli kimlik tanımlaması, lise sosyoloji ders kitaplarının içeriğine yansımış, Nurettin Topçu tarafından hazırlanan ders kitabı yeni bir toplumsal kimlik tanımlamasını üstlenmiştir. Burada Türk kimliğinin oluşum sürecinde İslamiyet öncesi Türk Tarihi ve Türk kültürü tamamen reddedilir ve Türk tarihi İslamiyetin kabulü ve Anadolu’nun fethi ile başlatılır. Nurettin Topçu soy birliği, dil birliği, tarih birliği gibi Türk kimliğinin temel belirleyicilerini toplumsal kimlik tanımının dışına çıkartır ve siyasi ve coğrafi esaslara bağlı olarak yeni bir kimlik tanımlaması yapar. Ayrıca Atatürk İlke ve İnkılapları Nurettin Topçu tarafından görmezden gelinerek iktidar sahiplerinin bakış açısını kitabına yansıtır.

1960 ihtilalinden sonra liselerde okutulan sosyoloji ders kitaplarında tekrar Atatürk ilke ve inkılapları yer alırken, bunlara ayrıca 1960 ihtilalini meşru gösterecek övgüler, açıklama ve değerlendirmeler eklenmiştir. Bu dönemde 60 ihtilalinin kontrolü ve baskısı altında sürüdürülen Türk siyasetinde iktidar sahipleri farklı bir tutum takınmaktan çekindiklerinden lise sosyoloji ders kitapları üzerinde pek etkili olamamışlar, 60 ihtilalinin gölgesinde kalmışlardır. 1960 ihtilali Atatürk İlke ve İnkılapları ile ilgili bir sapmaya karşı hoşgörülü olmadığından dolayı iktidar değişiklikleri pek belirleyici olamamışlar ve eski dörtlü ders kitabı uygulaması devam etmiştir. Fakat 70’li yıllar bunun tam tersi uygulamalara sahne olmuştur.

Ülkenin siyasi çekişme ve çatışmalara sahne olduğu 70’li yıllarda hazırlanan sosyoloji ders kitapları da, iktidar sahiplerinin tutum ve davranışlarına uygun bir şekil almıştır. Her iktidar değişikliği beraberinde farklı bir lise sosyoloji ders kitabını beraberinde getirmiştir. Kurulan Ecevit hükümetlerinde daha önce okutulan dörtlü sosyoloji kitapları, Demirel hükümetleri dönemlerinde yerini Amiran Kurtkan’ın hazırladığı Sosyoloji ders

kitabına bırakmıştır. Bu döngü 1980 ihtilaline kadar devam etmiş, 12 Eylül askeri müdahalenin ardından tekrar dörtlü sisteme dönmüştür. Amiran Kurtkan'ın hazırlamış olduğu lise sosyoloji ders kitabında Nurettin Topçu'da olduğu gibi, İslamiyet öncesi Türk tarihi görmemezlikten gelinmiş, Türk kimliğinin şekillenmesinde soy birliği esası gözardı edilmiş, milli kimlik İslam kültürünün bir ürünü olarak sunulmuştur. Türk kimliğinin tanımlanmasında Nurettin Topçu'da başlayan ve Amiran Kurtkan'la devam eden İslamiyet öncesi Türk tarihini reddetme, Türkiye sınırları dışında yaşayan dünya Türklüğünü dışlama, milli kimliği siyasi sınırlar içerisinde yaşayan insanlardan müteşekkil bir yapı olarak değerlendirme yaklaşımı devlet siyaseti haline gelmiş, resmi bir tanımlama şeklinde ortaya konulmuştur.

1980 İhtilalinden sonra yeni bir döneme girilmiş ve insan ve toplum politikamızda köçklü değişiklikler ortaya çıkmıştır. Bu dönem ayrı ve detaylı bir araştırmayı gerektirdiği için çalışmamızı 1980 döneminde bitirmeyi uygun gördük. 1980 ve sonrası ile ilgili yeni bir çalışmaya ihtiyaç olduğunun altını çizmekle yetiniyoruz.

Yaptığımız çalışmamızdan anlaşılacağı üzere tarihi ve toplumsal değişme ve gelişmelere paralel olarak değişen ve şekillenen Türk eğitim sistemi, devletin hedeflerine, ideolojisine ve iç ve dış politikalarına uygun insan ve toplum modeli öngörmüş, tarihi kırılmalara ve dönüşümlere paralel bir görev üstlenmiştir. Gerek geleneksel eğitim sürecinde ve gerekse örgün eğitim faaliyetlerinde bu çizgi hiç değişmemiş; topluma yeni katılan üyelerinin sosyalleştirilmesi ve yetişen nesillerin ülkenin hedeflerine uygun bilgi ve becerilerle donatılması işlemi çağdaş ölçüler seviyesinde sürdürülmüştür.

Cumhuriyetin kuruluşu geleneksel siyasetin terkedilmesi ve yeni bir siyasetin ikame edilmesi zorunluluğunu beraberinde getirmiştir. Türk toplumunun milli kimliğini muhafaza etmesi, topluma katılan yeni ve farklı unsurların bu ortak kimliğe dahil edilmesi ve devletin öngördüğü kalkınmayı sağlamaya yönelik bilgi ve becerilerin kazandırılması ihtiyacı ortaya çıkmış ve bu ihtiyaca yönelik olarak insan ve toplum tipinin sınırları çizilmiştir. Eğitim sistemi içerisinde hazırlanan müfredat programları da bu sınırlar içerisinde

belirlenmiştir. Birincisi 1924 yılında hazırlanmış olan müfredat programında Cumhuriyetin öngördüğü insan ve toplum tipine uygun nesilleri yetiştirmeye yönelik bir içeriğe sahip olmuş ve lise sosyoloji ders kitapları bu çerçevede hazırlanmışlardır. Atatürk'ün ölümünden sonra iktidara gelenler, cumhuriyetin öngördüğü insan ve toplum modelinden sapmalar göstermiş dönem içindeki iktidar değişikliklerine paralel olarak yeni modeller oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu da eğitim sisteminde bir takım aksaklıkların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Cumhuriyetin kuruluşu ile birlikte devletin iç ve dış politikaları belirlenmiş, ekonomik, sosyal ve siyasi hedefleri belirlenmiş, bu hedeflere ulaşmak için kaynaklar tespit edilmiş ve bu kaynakların nasıl elde edileceği ve kullanılacağı hususunda gerekli olan bilgi ve beceriler tespit edilmiş ve eğitim faaliyetleri bu bilgi ve becerilerin aktarılması yönünde sistemleştirilmiştir. Bu bilgi ve becerilerle donatılan genç kuşakların sahip olacakları değer yargıları, ahlak telakkileri, dünyayı algılayış biçimleri ve toplumsal yapı içerisindeki konumları açık bir şekilde ortaya konulmuştur. Türk eğitim sistemi bütün bu ölçütlere uygun insan yetiştirme politikaları uygulamıştır.

Atatürk'ten sonraki dönemlerde devlet politikasında kırılmalar ortaya çıkmış, devletin insan ve toplum politikaları iktidar sahiplerinin tutum ve davranışlarına göre belirlenmeye başlanmıştır. İlk kırılma İnönü döneminde yaşanmış, dünya dengelerindeki değişmeye paralel olarak Cumhuriyetin ortaya koyduğu Türk kimliğini reddetmiş ve mahkûm etmiştir. Daha sonra Menderes iki kutuplu bir egemenlik kavgasının hüküm sürdüğü 50'li yıllarda Batıya mutlak bir şekilde teslim olmuş, Türk tarihi ve Türk toplumunun hayat alanı olan Türk dünyası reddedilmiştir. Yukarıda bahsedildiği gibi takip eden iktidar değişiklikleri yeni insan ve toplum anlayışlarını belirlemiş ve ortak bir yapı ortaya konulamamıştır. Bu sebeple yetiştirilecek insan tipi konusunda anlaşma sağlanamamış; İnönü döneminde Hasan Ali Yücel'in öncülüğünde sosyalist bir zihniyete sahip, kendi toplumuna yabancı, Batı kalıplarında bir insan modeli öngörülürken, menderes döneminde İslam kültürü ile beslenen ancak Batıya angaje olmuş bir insan tipi ortaya konulmaya çalışılmıştır. İnönü döneminde

ve daha sonraki sol partilerin kurdukları hükümetler döneminde sosyalizme meftun, materyalist bir insan modeli yetiştirilmeye çalışılırken, çok partili sisteme geçişle birlikte Batıya baktıran bir politika izleyen sağ partilerin iktidarlara döneminde manevi kültüre sahip, batıya itiraz etmeyen, buna karşılık komünizmi reddeden bir insan yetiştirilmeye çalışılmıştır.

Siyasi iktidarlara ideolojik tercihleri Türk eğitim sistemi içerisinde birbirinden farklı, hatta birbirleriyle çelişen insan politikaları sebebiyle ortak bir insan modeli oluşturulamamış, yetişen nesiller ortak bir kimlik içerisinde eritememişlerdir. Bu da yetişen nesillerin çatışmaya açık hale gelmelerine yol açmış, geçmişte yaşanan çatışma ve çekişmelerin önünü açmıştır. Oysa 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu bu tür bir dalgalanmaya izin vermemekte, yetişen nesillerin nasıl şekillendirilecekleri konusuna açıklık getirmektedir.

Türk milletinin bütün fertlerini “Atatürk İnkılap ve İlkelerine ve Anayasada ifadesini bulan Atatürk milliyetçiliğine bağlı Türk Milletinin milli, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren; ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan; insan haklarına ve Anayasanın başlangıcındaki temel ilkelere dayanan demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyeti’ne karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış haline getirmiş yurttaşlar olarak yetiştirmek” görevini Türk Milli Eğitimine yükleyen Kanun, insan ve toplum politikasını açıkça ortaya koymuştur. Kanun ayrıca Eğitim sistemine, yetişen nesillerin “İlgi, istidat ve kabiliyetlerini geliştirerek gerekli bilgi, beceri, davranışlar ve birlikte iş görme alışkanlığı kazandırmak suretiyle hayata hazırlamak ve onların, kendilerini mutlu kılacak ve toplumun mutluluğuna katkıda bulunacak bir meslek sahibi olmalarını sağlamak” ve “Böylece bir yandan Türk vatandaşlarının ve Türk toplumunun refah ve mutluluğunu artırmak; öte yandan milli birlik ve bütünlük içinde iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmayı desteklemek ve hızlandırmak ve nihayet Türk milletini çağdaş uygarlığı yapıcı, yaratıcı, seçkin bir ortağı yapmak” vazifesini yüklemiştir. Milli Eğitim Kanununda belirlenen temel amaçlar, genel bir insan ve toplum modelini ortaya koyduğu halde, hazırlanan lise sosyoloji ders kitaplarında bu amaçlardan sapmalar olmuş, dönemsel kırılmalar ve tercihler sosyoloji kitaplarının içeriği hükümet politikalarına endekslenmiştir.

Liselerde sosyoloji eğitimi, sosyolog yetiştirmeyi amaçlayan bir eğitim süreci değildir. Yetişen nesillerin, toplumsal yapının bir parçası haline getirilmesi ve toplumun ihtiyaç ve hedeflerine uygun bilgilerle donatılması, sosyoloji eğitiminin amacı olmalıdır. Bunun için de genel sosyoloji bilgileri yanında genç nesillerin sosyalleştirilmesi görevini de üstlenmelidir.

KAYNAKÇA

ABAY, Ali Rıza:	Cumhuriyet Dönemi Türk Eğitim Sisteminin Sosyal Bütünleşmeye Etkileri, Doktora Tezi , İstanbul, 1993
ADEM, Mahmud:	Kalkınma Planlarında Eğitimimizin Hedefleri ve Finansları , Ankara Üniversitesi Eğitim fakültesi Yayınları, Ankara, 1982
AKÇURA, Yusuf:	Üç Tarz-ı Siyaset , Kilit Yayınları, Ankara, 2011
AKDENİZ, Hüsrev:	Toplum ve İdeoloji, İnsan ve Eğitim , Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2012
AKGÜL, Medine:	“Sosyoloji Danışma Kaynakları 1928-1991”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanecilik Bölümü Kütüphanecilik Anabilim Dalı Bilimsel Araştırma Uygulamaları 1995-1996, Lisans Tezi , İstanbul, 1996
AKGÜN, Seçil:	“Eğitim Alanındaki İnkılaplar”, “Tevhid-i Tedrisat” , Cumhuriyet Döneminde Eğitim, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1983
AKVERDİ, Hamdi:	Toplumbilim Dersleri , Gazi Orta Öğretmen Okulu ve Terbiye Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1944
AKYOL, Taha:	Sovyet Rus Stratejisi ve Türkiye 2 , Ötüken Yayınları, İstanbul, 1979
AKYÜZ, Yahya:	Türk Eğitim Tarihi M.Ö1000-M.S.2008 , Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara, 2007
ALAN, Suat:	“Türk Sosyoloji Tarihinde İlk Fetret Devri (1924-1933 Yılları Arası)”, V. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi- Bildiriler Kitabı I, İLEM , İlmî Etüdler Derneği Yayınları, İstanbul, 2016, ss. 147-164
ALEKSANDROVİCH, Pitirim:	Sorokin , Çev. M. Münir Raşit ÖYMEN, Yeni Desen Matbaası, Ankara, 1974
ALPYAĞIL, Recep:	“Mustafa Namık Çankı”, İslam Ansiklopedisi , TDV Yayınları, Ek 1 Cilt, Ankara, 2016
ALTAN, Nihal:	“Türkiye’de Sosyal ve Ekonomik Değişmeler,” (çevrimiçi), Academia.edu.tr. , 25.05.2019

ALTAY, Ekrem:	Sosyoloji Lise Kitapları (Lise 3. Sınıf) Remzi Kitabevi, İstanbul, 1970
ALTAYLI, Enver:	Komünist Teoriler ve Sovyet Yayılma Siyaseti , Yeni Yayınlar, İstanbul, 1980
ALTINKAŞ, Evren:	“Cumhuriyetin İlk Yıllarında Aydınlar: Kurucu İdeolojinin Seçkinleri”, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi , Yıl 7 Sayı 14, Güz, 2011, ss. 114-132
ANIK, Mehmet:	“Eğitimde Yenileşme ve Türkiye’de Lise Sosyoloji Ders Kitapları”, T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi , İstanbul, 2005
ANIK, Mehmet:	“Lise Sosyoloji Ders Kitapları Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme” Sosyoloji Dergisi , C.3, D.16, Sayı: 2008, ss. 145-191
ANIT, Zeki:	“Türk Düşünce Tarihinde Kerim Sadı”, Yüksek Lisans Tezi , (basılmamış)
ANIT, Zeki:	“Türk Toplumunu Karşısında Türk Sosyolojisinin Tutumu”, Türk Sosyoloji Dergisi , Genç Sosyologlar Derneği Yayını, Yıl 1, Sayı 1, İstanbul, 1995, ss. 76-84
Anonim:	Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, Cilt:I , Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde ve C. H. P Kurultaylarında (1919-1938), M.E.B. Yayınları, İstanbul, 1945
ARIK, Remzi Oğuz:	Coğrafyadan Vatana , Hareket Yayınları, İstanbul, 1967
ARON, Raymond:	Toplumbilim Düşüncesinde Ana Akımlar , Türkçesi: Fevzi Yalım, Ağaç-İş Matbaası, Ankara 1973
ARON, Raymond:	Sosyolojik Düşüncenin Evreleri , Çeviren: Korkmaz Alemdar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1986
ARSLANOĞLU, İbrahim:	“Ortaöğretimde Sosyoloji Öğretimi”, T.Ü.S. Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi , Cilt 4, Sayı 2, Temmuz 2001, ss. 63-89

ARTUNKAL, Gülseren:	“Hayatı ve Eserleriyle Babam Ülken”, Sosyoloji Konferansları , On yedinci Kitap, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Sosyoloji Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1979, s. 1-8
ARSLAN, Mahmut:	“Ziya Gökalp’te Kültür ve Uygarlık Anlayışı”, İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi , Cilt 3, Sayı 10, 2005, ss. 11-19
ARVASI, S. Ahmed:	Eğitim Sosyolojisi , Burak Yayınevi, İstanbul, 1995
ASLAN, Erdal:	“Atatürk Döneminde Tarih Eğitimi- I: “Türk Tarih Tezi” Öncesi Dönem (1923-1931)” Eğitim ve Bilim 2012, Cilt 37, Sayı 164, ss. 331-346
ASLAN, Kadir:	“Eğitimin Toplumsal Temelleri”, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi , Sayı: 5, Balıkesir, Mayıs 2001, ss. 16-30
ATAER, İbrahim Erol:	Milli Eğitimde Olaylar ve Belgeler, Kızıl Rapor, 1919-1975 , Kıracı Yayınları, İstanbul, t.y.
ATALAY, Lemi:	“1930’lu Yıllar Türkiye’inde Fert-Cemiyet Tartışmaları”, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi , Yıl 14, Sayı 28, Güz, 2018, ss. 183-212
ATİKER, Erhan:	“Ziya Gökalp’ın Düşüncesinde Toplumsal Bütünleşme”, İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi , Cilt 3, Sayı 10, 2005, ss. 21-27
ATSIZ, Hüseyin Nihal:	Makaleler III , Baysan Yayınevi, İstanbul, 1992
ATSIZ, Hüseyin Nihal:	Türk Tarihinde Meseleler , Baysan Yayınevi, İstanbul 1992
ATSIZ, Hüseyin Nihal:	“Türk Tarihine Bakışımız Nasıl Olmalıdır?”, Türkler Cilt 1 , Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 195-201
AYDOĞDU, İsmail:	“Eğitimin Politik Temelleri”, Eğitim Bilimine Giriş , Editör: Emin Karip, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara, 2010, ss. 182-222
AYTAÇ, Kemal:	Gazi M. Kemal Atatürk Eğitim Politikası Üzerine

	Konuşmalar, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1984
AYTAÇ, Kemal:	Çağdaş Eğitim Akımları , Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakóltesi Yayınları, Ankara, 1981
AYTEKİN, M. Emin:	İhtilal Çıkmazı , Dünya Matbaası, İstanbul, 1967
BAL, Hüseyin:	1924 Raporunun Türk Eğitimine Etkileri ve J. Dewey’in Eğitim Felsefesi , KOR Yayınları, İstanbul, 1991
BALCI Ayşe-YILDIRIM Ali:	“Liselerde Sosyoloji Dersinin Öğretimi Üzerine Bir Çalışma”, Ç. Ü. Eğitim Fakóltesi Dergisi , Cilt 2, Sayı: 17, Adana, 1998, ss.80-94
BALCI, Mehmet Emin:	“Sistem ve/veya Eleştiri: Mehmet İzzet’in Sosyoloji Anlayışı”, Sosyoloji Dergisi , 3. Dizi, 28. Sayı, 2014/1, ss. 171-194
BALKIZ, Bekir:	“Türkiye’de sosyoloji Ders/El Kitaplarında Sosyoloji ve Felsefe Tasavvuru”, Sosyoloji Dergisi , E.Ü. Edebiyat Fakóltesi Yayını, Sayı 17, İzmir, 2007, ss. 31-48
BANATHY, Bela H.:	“Sistemler ve Eğitim”, Çev. Mustafa Özcan, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi , Cilt 16, Sayı 1, Ankara, 1983, ss. 427-441
BANKS, Olive:	The Sociology of Education; London ; B.T. Bataford Ltd., 1971
BARKAN, Ömer Lütfi:	Türkiye’de Toprak Meselesi , Gözlem Yayınları, İstanbul, 1980
BAŞ, Fazıl:	“1930’larda Türk Sosyolojisi”, (Çevrimiçi), Tarih Haber Net . 12.05.2019, 19.05.2018
BAŞARAN, İ. Ethem:	Eğitim Bilimine Giriş . Ekinoks yayınları, Ankara 2007
BAŞGÖZ, İlhan:	Türkiye’nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk , Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1995
BAYTAL, Yaşar:	“Tanzimat ve II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikaları”, OTAM , Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Sayı 11, Ankara, 2000, ss. 23-32

BERGE, Hazım:	Sosyoloji , İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul, 1947
BEYDOĞAN, H. Ömer:	“Lise Sosyoloji Müfredat Programlarının Değerlendirilmesi”, Yeksek Lisans Tezi , Ankara, G.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1988
BİÇER, Baykal,	“Türkiye’de Cumhuriyet Öncesi Dönemde Türk Okulları İle Amerikan Kolejlerinde Felsefe Grubu Derslerinin Öğretimi (1834-1922)”, Zeitschrift für die Welt der Türken/Journal of World of Turks , Vol. 2, No. 3, 2010, ss. 195-211
BİLGİSEVEN, Amiran Kurtkan:	Köy Sosyolojisi , Filiz Kitabevi, İstanbul 1988
BİNBAŞIOĞLU, Cavit:	Türkiye’de Eğitim Bilimleri Tarihi , Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1995
BLACKLEDGE, David and HUNT, Darry:	Sociological Interpretations of Education ,; Newyork; 1985; Routledge and Keagan pub.
BOLAY, Süleyman Hayri:	“Ord. Prof. Hilmi Ziya Ülken”, Sosyoloji Konferansları , On yedinci Kitap, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Sosyoloji Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1979, s. 168-171
BOTTOMORE, T.B.:	Toplumbilim , Çev. Dr. Ünsal Oskay, Beta Basım Yayın, İstanbul, 1984
BOTTOMORE, Tom - NİSBET, Robert:	Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi , Der. Mete TUNÇAY-Aydın UĞUR, V Yayınları, İstanbul 1990
BOZKURT, Birgül:	“Türkiye’de “Milli Şef” Dönemi CHP Politikalarının Eğitim Sistemine Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme”, Belgi Dergisi , Pamukkale Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırmaları Merkezi, Cilt 1, Sayı 2, (Yaz 2011), ss. 183-204
BÖRKLÜOĞLU, Levent:	“27 Mayıs Askeri Darbesi Sonrasında Ordu İçinde İktidar Mücadelesi: Milli Birlik Komitesi ve Silahlı Kuvvetler Birliği”, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi , Cilt:1, Sayı:2, Aralık 2017, ss. 13-28
BRUBACHER, John S.:	“Eğitimin Amaçları”, Çev. Sabri Büyükdüvenci,

	Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi , Cilt 16, Sayı 1, Ankara, 1983, 413-426
BULUT, Yücel:	“Türkiye’de Sosyolojinin 100 Yılı”, İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi , İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 3. Dizi, 28. Sayı, 2014, ss. 1-26
BULUT, Yücel:	“Türkiye’de Sosyoloji Eğitimi”, Sosyoloji Dergisi , 3. Dizi, 23. Sayı, 2011, ss. 1-18
BULUT, Yücel:	“Türkiye’de Sosyoloji Sınıflamaları ve Ziya Gökalp”, İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi , Cilt 3, Sayı 10, 2005, ss. 91-103
CELKAN, Hikmet	Yıldırım: Ziya Gökalp’ın Eğitim Sosyolojisi , M.E.B. Yayınları, İstanbul, 1990
CAZENEUVE, Jean:	“Georges Gurvitch’in Sosyolojisi”, Georges Gurvitch, Sosyoloji ve Felsefe , Derleyen: Kadir Cangizbay, Değişim Yayınları, İstanbul, 1985
CİCİOĞLU, Hasan:	“Cumhuriyet Döneminde Ortaöğretim Programlarında Felsefe Grubu Derslerinin Analizi”, Eğitim ve Bilim Dergisi , Türk Eğitim Derneği Yayınları, cilt 10, sayı 55, Ankara 1985, ss. 16-22
CİCİOĞLU, Hasan:	Türkiye Cumhuriyetinde İlk ve Orta öğretim , A.Ü.D.T.C.F. Yayını, Ankara, 1982
CİCİOĞLU, Hasan:	“Türkiye Cumhuriyetinde Ortaöğretimin Gelişimi”, Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikaları Sempozyumu, 07-09 Aralık 2005 , Haz. Murat Alper Parlak, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2010, ss. 137-172
COŞKUN, İsmail:	“Batı İdeolojilerinin Türk Tarih Anlayışına Yansımaları Üzerine”, Tarih ve Sosyoloji Semineri, Bildiriler , 28-29 Mayıs 1990, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul, 1991, s. 43-55
COŞKUN, İsmail:	“Küreselleşme ve Ulus Devlet”, İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi , Cilt 3, Sayı 11, 2010, ss. 7-14
COŞKUN, İsmail:	Modern Devletin Doğuşu , Der Yayınları, İstanbul

	1997
COŞKUN, İsmail:	“Modernleşme Kuramı Üzerine”, İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi , 3. Dizi, 1. Sayı, 1988-1989, ss.b289-304
COŞKUN, İsmail:	“Niyazi Berkes Üzerine”, İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi , Cilt 3, Sayı 2, 1991, ss. 49-86
COŞKUN, İsmail:	“Sosyoloji Bölümünün Tarihine Dair”, 75. Yılında Türkiye’de Sosyoloji , Haz. İsmail Coşkun, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1991
ÇAĞATAY, Tahir:	Günün Sosyolojisine Giriş , Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987
ÇAYIR, Kenan:	“Türkiye’de Ulusal Kimliği Yeniden Tanımlama Yolunda Özcülük, Çokkültürlülük ve Kültürlerarası Eğitim”, Eğitim Bilim Toplum Dergisi , Cilt 4, Sayı 55, Yaz 2016, ss. 77-101
ÇELEBİ, Nilgün:	“Sosyoloji Ders Kitaplarında Köy ve Kente Bakış”, Bilanço 1923-1998: “ Türkiye Cumhuriyetinin 75 Yılına Toplu Bakış ” Uluslararası Kongresi, 10-12 Aralık, TUBA, Tarih Vakfı ve Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayını, Ankara, 1998, ss.199-216
ÇELEBİ, Nilgün:	Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları , Anı Yayıncılık, Ankara, 2001
ÇELEBİ, Nilgün:	“Suyunu Özleyen Toprak: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sosyoloji Bölümü”, Türk Sosyoloji Dergisi , Genç Sosyologlar Derneği Yayınları, Sayı 2, Güz-Kış, İstanbul, 1996, ss. 189-196
ÇELEBİ, Nilgün:	“Türkiye’de Sosyoloji: Bir Kısa Bakış”, Türk sosyologları ve Eserleri II , Ed. Ertan Eğribel-Ufuk Özcan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2010, ss.52-70
ÇETİN, Kadir - GÜLSEREN, H. Ömer:	“Cumhuriyet Dönemi Eğitim Stratejileri”, Milli Eğitim Dergisi , Güz 2003, Sayı 160
ÇİFÇİ, Osman Zahid - OVACIK, Zübeyir:	“Cumhuriyet dönemi lise felsefe müfredatlarında din algısı ve ideolojik arka plan”, Mütefekkir , Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Yay., Cilt 2, Sayı 4, Aksaray, 2015, s. 329-341

ÇOKGEZEN, Murat - TERZİ, Nuray:	“Türkiye’de Devletin Eğitime Müdahalesinin Yeterli Gerekçesi Var Mı?”, Liberal Düşünce Dergisi , Cilt 13, Sayı 19, 2018, ss. 1-18
DEĞİRMENCİOĞLU, Mehmet:	Mehmet İzzet (Hayatı, Eserleri, Sosyal Felsefesi) , Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987
DEMİRTAŞ, Bahattin:	“Atatürk Döneminde Eğitim Alanında Yaşanan Gelişmeler”, Akademik Bakış , Cilt 1, sayı 2, 2008, ss. 155-176
DEVER, Ayhan:	“Erken Cumhuriyet Döneminde Yerli Düşünürler Tarafından Türkçe Yazılan Sosyolojiye Giriş Mahiyetindeki Kitapların Sistematiik Analizi”, ASOS Journal, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi , Yıl: 2, Sayı: 2/2, Haziran 2014, s. 148-168
DEWEY, John:	Türk Maarifi Hakkında Bir Rapor , İstanbul, 1939
DİKEÇLİGİL, Beylü:	“İlim İle Amir Bir Bilim İnsanı, Amiran Kurtkan Bilgiseven Hocamızın Ardından”, İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi , Cilt 3, Sayı 11, ss. 37-46
DİKİCİ, Erkan:	“Amiran Kurtkan Bilgiseven’in Sosyolojik Fikirleri”, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi , Malatya, 2018
DOĞAN, Hıfzı:	“Ortaöğretim Programları Üzerinde Bir İnceleme”, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi , Cilt 3, Sayı 1, Ankara, 1970, ss. 65-90
DOĞAN, İsmail:	“Orta Öğretim Ders Kitaplarında Etik Sorunu ve Bir Örnek: “Lise Sosyoloji Ders Kitabı”, Çağdaş Eğitim Dergisi , Yıl 28, Sayı 295, Ankara, Şubat 2003, ss. 8-19
DOĞAN, Nuri:	Ders Kitapları ve Sosyalleşme, (1876-1918) , Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1993
DOĞRAMACI, İhsan:	“Atatürk ve Eğitim”, Atatürk Araştırma Dergisi , Cilt 1, Sayı 3, 1985’den ayrı basım
DÖNMEZER, Sulhi:	“Çağdaşlaşma, Uygarlık ve Türk Toplumu”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt XI, Sayı 31, Mart 1995, ss. 5-20

DÖNMEZER, Sulhi:	Toplumbilim , Beta Yayınları, İstanbul 1994
DUMAN, Ahmet:	Yetişkinlerin Eğitimi , Ütopya Matbaası, Ankara, 2007
DURDU, Zafer:	“1940’lı yıllar Türkiye’inde Behice Boran’ın Sosyoloji Anlayışında Toplumsal Yapı ve Değişme”, Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi , Sayı: 40, Mayıs 2017, ss. 165-176
DURDU, Zafer:	“Türkiye’de Sosyolojinin Kimliği”, Sosyoloji Dergisi , Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, Sayı 12-13, Yıl 2004, ss. 1-15
DURKHEİM, Emile:	Education and Sociology , İngilizceye Çev. Sherwood D. Fox, The Free Press Glencoe, Illinois 1956
DURKHEİM, Emile:	Toplumbilimsel Yöntemin Kuralları , Çev. AKAL, Cemal Bali, B/F/S/ Yayınları, İstanbul 1985
DURU, Kazım Nami:	“Pedagoji ve Sosyoloji”, Sosyoloji Dünyası , Cilt 1, Sayı 3, İstanbul, 1953
DURU, Kazım Nami:	Ziya Gökalp , Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1975
DÜRDER, Baha:	“Orta Öğretimde Sosyoloji Müfredatı ve Ders Kitapları”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü yayınlanmamış Lisans Tezi (Tezli Sosyoloji Sertifikası), İstanbul 1950
EFE, Tuba Demirçin:	“Amiran Kurtkan Bilgiseven’in Tasavvuf Anlayışı”, Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi , Cilt 2, Sayı 1, Muş 2014, ss. 197-221
EKİNCİ, Necdet:	Türkiye’de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkiler , Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1997
EKİNCİ, Yusuf:	Makaleler , MEB Yayınları, İstanbul, 1992
EKİZ, Can:	“Atatürk ve Eğitim Anlayışının Milli Karakteri”, Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi , Sayı 16, 2007, ss. 22.36
ERASLAN, Cezmi:	Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikaları Sempozyumu , 07-09 Aralık 2005, Haz. Murat Alper Parlak, Ankara, 2010

ERDEM, Ali Rıza - SARP KAYA, Ruhi:	“Eğitim Sistemimizin Yetiştirmek İstedığı İnsan Tipi Açısından Eğitim Denetimimizin İrdelenmesi”, NWSA , e-Journal of New World Sciences Academy, Education Sciences, 1C0238, 5, (4), 2010, ss. 1793-1812
ERDEM, Selman:	Sosyoloji , Ayyıldız Matbaası A. Ş., Ankara, 1970
ERDOĞAN, İrfan:	Eğitim Bilimleri ve Milli Eğitime Dair , Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti. Yayınları, 4. Basım, Ankara, 2015
EREN, Nevdil:	“Sosyoloji Bölümlerimiz:2”, Türk Sosyoloji Dergisi , Genç Sosyologlar Derneği Yayını, Sayı 3, İstanbul, 1997, ss. 252-262
ERGİN, Osman:	Türkiye Maarif Tarihi 1-2 , Eser Matbaası, İstanbul, 1972
ERGÜN, Doğan:	Sosyoloji El Kitabı , Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1984
ERGÜN, Mustafa:	Atatürk Devri Türk Eğitimi , Ocak Yayınları, Ankara, 1999
ERGÜN, Mustafa:	“Medreseden Mektebe Osmanlı Eğitim Sistemindeki Değişme”, Yeni Türkiye Dergisi , Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, Sayı 32, 2000, ss. 735-753
ERGÜN, Mustafa:	“Prens Sabahattin Bey’in Eğitim Üzerine Düşünceleri”, Kuramsal Eğitimbilim Dergisi Cilt. 1, Sayı.2 , Afyon Kocatepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yay., Afyon, 2008, ss. 1-9
ERGÜN, Mustafa:	“Türk Eğitim Sisteminin Batılılaşmasını Belirleyen Dinamikler”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi , T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, 17, Ankara, 1990, ss. 453-457
ERİŞÇİ, Lütfi:	“Türkiye’de Sosyolojinin Tarihçesi ve Bibliyografyası”, Sosyoloji Dergisi , Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Semineri Tetkik ve Araştırmaları, Cilt 1, Sayı 1, 1941, ss. 159-169
ERİŞİRGİL, Mehmet E.:	Bir Fikir Adamının Romanı Ziya Gökalp , Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984

ERKAL, Mustafa E.:	Sosyoloji (Toplumbilim) , Filiz Kitabevi, İstanbul, 1983
ERTAN, Temuçin Faik:	Kadrocular ve Kadro Hareketi , Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994
ERTEM, Barış:	“12 Mart 1971 Askeri Müdahalesi Sonrası Ara Rejim ve Türkiye Siyasetine Etkileri (1971-1974)”, OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi , Yıl 8, Cilt 8, Sayı 14, Nisan 2018, ss. 654-67
ERTÜRK, Cebbar:	Türk Milliyetçiliği , Erciyes Matbaası, 1958
ERYENTU, Melek-KANDAL, Sena C.:	“Atatürk Dönemi Lise Sosyoloji Ders Kitaplarında Kadın”, Journal of Human Sciences , Volume: 13 Issue: 3, Year: 2016, ss. 5234-5247
ESERPEK, Altan:	“Eğitim ve Sosyal Değişme”, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi , cilt 10, sayı 1, 1978, ss. 123-141
FICHTER, Joseph H.:	Sosyoloji Nedir , Çev. Nilgün Çelebi, Anı Yayınları, Ankara, 2016
FINDIKOĞLU, Z. Fahri:	İçtimaiyat , İsmail akgün Matbaası, İstanbul, 1947
FINDIKOĞLU, Z. Fahri:	“İçtimaiyat Öğretimi ve Meclisteki Akisleri”, Cumhuriyet Gazetesi , 30 Aralık 1946
FINDIKOĞLU, Z. Fahri:	“Liselerde Felsefe Dersleri”, Bilgi Dergisi , Cilt IV, Sayı 33, Ocak 1950, ss. 25-29
FINDIKOĞLU, Z. Fahri:	“Liselerin Islahı”, Bilgi Dergisi , Cilt IV, Sayı 38, İstanbul, 1950, ss. 2-6
FINDIKOĞLU, Z. Fahri:	“Mehmet İzzet ve Eseri,” İş mecmuası , Sayı.23-24, İstanbul, 1940, 88-89
GERÇEL, Alim - BİLGEHAN, Mehmet:	“1944 Irkçılık-Turancılık Davası (Tutuklamalar – Muameleler-İşkenceler)”, Erciyes , Aylık Fikir ve Sanat Dergisi, Yıl 40, Sayı 472, Kayseri, Nisan 2017, ss. 1-7
GÖÇGÜN, Önder:	Hususi Mektuplarına Göre Ziya Gökalp’ın Hayat Görüşü , Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1992

GÖKALP, Ziya:	Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri I , Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1992
GÖKALP, Ziya:	Türkçülüğün Esasları , Kadro Yayınları, İstanbul, 1976
GÖKALP, Ziya:	Türk Devletinin Tekamülü , Haz. Kazım Yaşar Koprman, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981
GÖKALP, Ziya:	Türk Medeniyeti Tarihi I-II , Haz. Fikret Şahoğlu, Türk Kültür Yayımları, İstanbul, 1974
GÖKÇE, Birsen:	Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kurumlar , Savaş Yayınevi, Ankara, 2019
GÖKÇE, Feyyat:	Değişme Sürecinde Devlet ve Eğitim , Tek ağaç yay. Ankara 2005
GÖKDOĞAN, Melek D. - ARSLAN, İrem:	“Matematik Bilimlerinde Yöntem”, Dört Öge Dergisi , Felsefe ve Bilim Tarihi Yazıları, sayı 7, 2015, ss.23-32
GURVİTCH, Georges:	Sosyoloji ve Felsefe , Der. Kadir Cangizbay, Değişim Yayınları, İstanbul 1985
GÜÇLÜ, Mustafa - ÖZDEMİR, Çağatay:	“Eğitim Hareketleri Dergi’sinde Yayımlanan Ortaöğretim İle İlgili Makalelerin Değerlendirilmesi”, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi , Sayı: 33 Yıl:2012/2, ss. 159-173
GÜNAY, Ünver:	“Kuramsal Yaklaşım ve Türk Sosyolojisi”, Erciye Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi , Sayı 21, Yıl 2006/2, ss. 509-542
GÜRGÜR, Nuri:	“9 Mart Olayı ve 12 Mart Müdahalesi-Darbeye Karşı Darbe”, (Çevrimiçi) turkocaklari.org.tr . 28.02.2019
GÜNGÖR, Erol:	“Hilmi Ziya Ülken İçin”, Sosyoloji Konferansları , On yedinci Kitap, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Sosyoloji Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1979, s.53-55
GÜRDAŞ, Bora:	“1960’larda Türkiye’de Siyasi ve Toplumsal Değişimler Bağlamında Görsel Kültür”, Doktora Tezi , Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Ankara, 2015

GÜRÜZ, Kemal:	Yirmi Birinci Yüzyılın Başında Türk Milli Eğitim Sistemi , Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008
HACIEMİNOĞLU, N. :	Milliyetçi Eğitim Sistemi , Kamer Yay., İstanbul, 1995
HAKKI, İsmail:	“Mehmet İzzet Bey, Fikri, Şahsiyeti ve Hizmeti”, Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası , cilt VII, sayı 5, 1931, ss. 14-17
HALLAÇOĞLU, Yusuf:	“Türk Tarihi Üzerinde Çalışmalar”, Türkler, Cilt:1 , Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 55-60
HEYD, Uriel:	Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri , Çev. A. Göke Bozkurt, İlgı Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2010
HIRSCH, Ernst E.:	Dünya Üniversiteleri ve Türkiye’de Üniversitelerin Gelişmesi , No: 23, I. Cilt, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1998
İÇLİ, Gönül:	“Türkiye’de Toplum Bilim Araştırmalarının Gelişimi”, Felsefe Dünyası , Sayı 33, 2001/1, ss. 29-37
İLHAN, M. Hamdi:	Semane Medresesinden Köy Enstitülerine, Türk Eğitim Sisteminin Dünü ve Bugünü , Çantay Kitabevi, İstanbul, 2010
İNAL, Kemal:	“Durkheim’in Eğitim Anlayışı”, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi , Cilt 24, sayı 2, Ankara, 1991, ss. 511-518
İNAL, Kemal:	Eğitimde İdeolojik Boyut , Doruk Yayınevi, İstanbul, 1996
İNAL, Kemal:	Eğitim ve İdeoloji , Kalkedon Yayıncılık, İstanbul, 2008
İNAN, Abdülkadir:	Güneş-Dil Teorisi Üzerine Ders Notları , Devlet Basımevi, İstanbul, 1936
İNKELES, Alex:	“Sosyolojinin İlgilendiği Konular”, Sosyoloji Yazıları , Ed. İhsan Sezal, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa, 1983
İSFENDİYAROĞLU, Fethi:	“Köy Enstitüleri”, Havadis Gazetesi , 23 Temmuz 1960

İZZET, Mehmet:	İçtimaiyat (Sosyoloji) , Lise Kitapları, 11. Sınıf, Devlet Matbaası, 1929
İZZET, Mehmet:	Milliyet Nazariyeleri ve Milli Hayat , Ötüken Yayınları, İstanbul, 1981
İZZET, Mehmet:	Terbiye ve Ahlaka Müteallık Tatbikatıyla İçtimaiyat Dersleri , İstanbul Üniversitesi Basımevi, İstanbul, 1998
KAÇMAZOĞLU, Hacı Bayram:	“1940-1950 Tarihleri Arasında Türk Sosyolojisi”, Sosyoloji Dergisi , Yıl 1991, Cilt 3, Sayı 2, ss. 1-48
KAÇMAZOĞLU, Hacı Bayram:	“Türkiye’de Sosyolojinin 100 yıllık Birikimi Üzerine Bazı Tespitler”, Sosyoloji Konferansları , No:52, 2015-2, İstanbul 2015, ss. 29-55
KAÇMAZOĞLU, Hacı Bayram:	“Türkiye’de Sosyoloji Çalışmaları: 1950-60 Dönemi”, Sosyoloji Dergisi , Cilt 3, Sayı 4, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1995, ss. 131-190
KAÇMAZOĞLU, Hacı Bayram:	Türk Sosyoloji Tarihi I , Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010
KAÇMAZOĞLU, Hacı Bayram:	Türk Sosyoloji Tarihi II , Kitabevi Yayınları, İstanbul 2011
KAÇMAZOĞLU, Hacı Bayram:	Türk Sosyoloji Tarihi III , Kitabevi Yayınları, İstanbul 2011
KAÇMAZOĞLU, Hacı Bayram:	Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar , Birey Yayıncılık, İstanbul 2002
KAFADAR, Osman:	“Türkiye’de Cumhuriyet Döneminde Liselerde Felsefe Eğitimi”, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi , Cilt 27, Sayı 2, Ankara, 1994, ss. 691-717
KAMİ, Ali:	İçtimaiyyat , Hilmi Kitaphanesi, İstanbul, 1927
KAPLAN, M. - ENGİNÜN, İ. - KERMAN, Z. - BİRİNCİ, N. - UÇMAN, A.:	Atatürk Devri Fikir Hayatı I-II , Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981

KAPLAN, Mehmet:	“Hilmi Ziya Ülken”, Sosyoloji Konferansları , On yedinci Kitap, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Sosyoloji Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1979, s.162-164
KAPLUHAN, Erol:	“1921 Maarif Kongresi’nin Türk Eğitim Tarihindeki Yeri ve Önemi”, Yalova Sosyal Bilimler Dergisi , Yıl 5, Sayı 8, Nisan-Ekim 2014, S.123-134
KARAKAŞ, Mehmet:	“İktidar İlişkileri Açısından Bilim ve Sosyoloji”, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt IV, Sayı 1, Afyon, 2002, ss. 154-169
KARİP, Emin:	Eğitim Bilimine Giriş , Pegem A Yayıncılık - Eğitim Danışmanlık Hizmetleri Ltd. Şti. Ankara, 2007
KASAPOĞLU; Aytül:	“Eğitime Başlanmasının 100. Yılında Türkiye’de Sosyolojinin Sorunlarının Fenomenolojik İncelemesi”, Sosyoloji Konferansları , İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Neşriyatı, No 52, (2015/2), İstanbul, 2015, ss. 131-156
KAYA, Volkan H. - BAHÇECİ, Zafer - KAYA, Elif:	“Atatürk’ün Eğitime Bakışı Üzerine Bir Çalışma”, Yükseköğretim ve Bilim Dergisi , Cilt 6, Sayı 3, Aralık 2016, ss. 297-303
KAYA, Yahya Kemal:	İnsan Yetiştirme Düzenimiz , Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1984
KAYADİBİ, Fahri:	“Prof. Dr. Amiran Kurtkan Bilgiseven’in ardından”, Sosyoloji Konferansları , Sayı 40, İstanbul, 2009, 25-31
KAYIRAN, Mehmet:	“Atatürkçü Düşünce Işığında: Çağdaş Eğitim”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi (Atatürk Özel Sayısı) , C. XIV, S. 42, 1998, ss. 779-830
KAYTANCI, Lütfi:	“İsmail Hakkı Baltacıoğlu’nun Eğitim Görüşleri”, Gzi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi , Ankara, 2014
KESKİN, Yusuf:	“Cumhuriyet Dönemi Ortaokul Tarih Programlarına Yönelik Bir Analiz: Politik ve İdeolojik Yaklaşımların Programlara Yansımaları”, Elektronik sosyal Bilimler Dergisi , Cilt 11, Sayı 40, Bahar-2012, ss. 109-128

KESKİN, Yusuf:	“Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel Döneminde Ortaokul-Lise Tarih Programları ve Ders Kitaplarındaki Dönüşüm”, Akademik Bakış Dergisi , Sayı 30, Mayıs-Haziran 2012,
KESSLER, Gerhard:	Sosyolojiye Başlangıç , Çev. Z. Fahri Fındıkoğlu, İstanbul Üniversitesi İşletme İktisadi Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1985
KIZILOLUK, Hakkı:	“Ekonominin Eğitimin Amaçları ve İçeriği Üzerindeki Etkileri”, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi , Cilt 8, Sayı 1, 2007, ss.21-30
KIZILOLUK, Hakkı:	“Ülkemizde Sosyolojinin Tanınmasında ve Gelişmesinde Katkıları Olan Bir Düşünür: Mehmet İzzet”, Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi , Cilt 9, Sayı 2, 2008, ss. 31-44
KOCATÜRK, Utkan:	Atatürk’ün Fikir ve Düşünceleri , Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Semih Ofset, Ankara, 1999
KOCATÜRK, Utkan:	“Atatürk’ün Üniversite Reformu İle İlgili Notları”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi , Cilt 1, Sayı 1, Kasım 1984, ss. 3-95
KOÇ, Nurgün:	“Türk Kültür Tarihi İçinde Köy Enstitüleri”, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi , İzmir, 2007
KOÇAK, Kemal:	“Kuruluşunun 85. Yıldönümünde Talim ve Terbiye’nin Türk Eğitim ve Kültür Politikalarındaki Tarihi Yeri”, Düşünce Kahvesi , (Çevrimiçi), http://www.dusuncekahvesi.net , 7 Eylül 2011
KOÇER, Hasan Ali:	Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923) , Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991
KODAMAN, Bayram:	Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi , Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s. 1-2
KONGAR, Emre:	“Toplumsal Değişme”, Amme İdaresi Dergisi , Cilt: 4, Sayı: 1, 1971, ss. 63-90

KONGAR, Emre:	Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği , Remzi Kitabevi, İstanbul 1981
KONGAR, Emre:	Türk Toplum bilimcileri I , Remzi Kitabevi, İstanbul, 1982
KONGAR, Emre:	Türk Toplum Bilimcileri II , Remzi Kitabevi, İstanbul, 1988
KORAP, Ali Rıza:	“Cemiyet ve Terbiye”, Sosyoloji Dünyası , Cilt 1, Sayı 2, İstanbul, 1952, ss. 54-55
KORKMAZ, Alaaddin:	Ziya Gökalp Aksiyonu, Meşrutiyet ve Cumhuriyet Üzerindeki Tesirleri , M.E.B. Yayınları, İstanbul, 1994
KÖKTÜRK, Gökhan V.:	“1980 Sonrası Süreçte Türk Sosyolojisinin Temel Konuları Üzerine Bir Sözlü Tarih Uygulaması”, Hacettepe Üniversitesi Türkiye Araştırmaları (HÜTAD), Sayı 8, 2008, ss. 155-166
KÖSEMİHAL, Nurettin Şazi:	Durkheim Sosyolojisi , Remzi Kitabevi, İstanbul, 1971
KÖSEMİHAL, Nurettin Şazi:	Sosyoloji Tarihi , İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1955,
KÖSEMİHAL, Nurettin Şazi:	“Sosyolojide Yöntem”, Sosyoloji Dergisi , İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, sayı 21-22, İstanbul 1967-1969, ss. 1-16
KURTKAN, Amiran:	Genel Sosyoloji , İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul, 1974
KURTKAN, Amiran:	Sosyoloji (Lise Ders Kitapları) , Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul, 1980
KURTKAN, Amiran:	Sosyolojik Açıdan Eğitim Yolu İle Kalkınmanın Esasları , İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yay. İstanbul 1977
LEVEND, Agah Sırrı:	“Türk Sosyolojisine Bir Bakış, Türk Dil Kurumu Türk Dili Dergisi , Cilt XIII, Sayı 151, Nisan 1964, ss. 393-396
MACIVER, M. ve PAGES, Charles H.:	Cemiyet , Çev. Amiran Kurtkan, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971

MAUSS, Marcel-FAUCONNET:	“Sosyoloji”, Çev. Ümit Meriç, Sosyoloji Dergisi , İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, Sayı:21-22, İstanbul, 1967, ss. 143-173
METİN, İbrahim:	İhtilalciler Hesaplaşıyor, Belgelerle 27 Mayıs - Ondörtler ve Dünder Taşer , Töre Devlet Yayınları, İstanbul, 2012
MÜFTÜOĞLU, Mustafa:	Çankaya’da Kabus , Yağmur Yayınları, İstanbul, 1974
NAMAL, Yücel:	“Türkiye’de 1933-1950 Yılları Arasında Yükseköğretime Yabancı Bilim Adamlarının Katkıları”, Yüksek Öğretim ve Bilim Dergisi , Bülent Ecevit Üniversitesi Yayını, Cilt 2, Sayı 1, 2012, ss. 14-19
NAMAL, Yücel - KARAKÖK, Tunay:	“Atatürk ve Üniversite Reformu (1933)”, Yüksek Öğretim ve Bilim Dergisi , Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları, Cilt 1, Sayı 1, 2011, ss. 27-35
NAMIK, Mustafa:	İçtimaiyat Nedir? , Gençlik ve Terbiye Kitaphanesi:2, Tefeyyüz Kitaphanesi, İstanbul. 1933
NATAN, Batya:	“Türkiye’ye Gelen Çoğu Yahudi Kökenli Alman Profesörler ve Albert Einst”, Şalom Dergi , 9 Ocak 2008
OKÇABOL, Rıfat:	AKP İktidarında Eğitim, Eğitimin Piyasalaşması ve Gericileşmesi , Ütopya Yayınevi, Ankara, 2013
OKÇABOL, Rıfat:	Türkiye Eğitim Sistemi: Tarihsel Gelişim, Sistemin Betimlenmesi, Çözümlemesi ve Yeniden Yapılanması , Ütopya Yayınevi, Ankara, 2005
OKTAY, Ayla:	“Osmanlı Devletinde Eğitim ve Öğretimin Tarihsel Gelişimi”, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Yıllığı II , Enstitü Yayın No:11, İstanbul, 1987, ss. 115-142
OKUR, Mehmet:	“Milli mücadele ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Milli ve Modern Bir Eğitim Sistemi Oluşturma Çabaları (1920-1928)”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi , Cilt 5, Sayı 1, 2005, ss. 199-217
OKUR, Mehmet:	“Türkiye’de Milli ve Modern Bir Eğitim Sistemi Oluşturma Çabaları”, Çağdaş Türkiye Araştırmaları

	Dergisi , Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, cilt 4, sayı 11, İzmir 2005, ss. 93-109
ONGUN, Cemil Sena:	Felsefe ve Sosyoloji , İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1943
ORTAYLI, İlber:	Yakın Tarihin Gerçekleri , Timaş Yayınları, İstanbul, 2012
OZANKAYA, Özer:	Toplumbilime Giriş , S Yayınları, Ankara, 1984
ÖNER, Sakin:	Köy Enstitüleri’nden Eğitim Enstitüleri’ne , Su Yayınları, İstanbul, 1979
ÖNK, Murat:	“Atatürk Dönemi Eğitim Sistemi Gelişmelere Bir Bakış”, The Journal of Academic Social Science Studies , Number: 37, 2015, ss. 511-530
ÖRTÜLÜ, Erdoğan:	3 İhtilalin Hikayesi, 13 Kasım 22 Şubat 21 Mayıs , Milli Ülkü Yayınevi, Konya, 1966
ÖZCAN, Ali Osman:	“Atatürk’ün Eğitim Görüşü”, Eğitim Bilimleri Dergisi , M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Yay., Cilt 1, Sayı 1, Yıl: 1989, ss. 116-128
ÖZCAN, Ömer:	“Türk Ocağı’nın Fazla Bilinmeyen Bir Mensubu: Mehmet Servet Berkin”, Türk Yurdu Dergisi , Yıl 100, Sayı 284, Nisan 2011
ÖZDEMİR, M. Çağatay:	Sorgulanan Sosyoloji , Eylül Yayınları, Ankara, t.y.
ÖZEY, Ramazan:	“Tarihte Türk Devletleri ve Hakimiyet Alanları”, Türkler , Cilt:1, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 266-276
ÖZKAN, Recep:	Eğitim Bilimine Giriş , Pegem akademi Yayınları, Ankara, 2016
ÖZTÜRK, Kazım:	Atatürk’ün TBMM Açık ve Gizli Oturumlardaki Konuşmaları I-II , Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992
ÖZYÜREK, Mustafa:	“Sosyolog ve Gazeteci Yönüyle Necmettin Sadak”, Atatürk Dergisi , Atatürk Üniversitesi Yayınları, Cilt 4, Sayı 1, Erzurum, 2015, ss. 82-97

PARİN Suvat:	“Korkut Tuna’nın İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Tarihindeki Yeri”, Sosyoloji Dergisi , 3. Dizi, 22. Sayı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 2011, ss. 47-57
PARLAK, İsmet:	Kemalist İdeoloji’de Eğitim, Erken Cumhuriyet Dönemi Tarih ve Yurt Bilgisi Ders Kitapları Üzerine Bir İnceleme , Turhan Kitabevi Yay. Ankara 2005
PARLAK, Murat Alper:	Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikaları Sempozyumu , 07-09 Aralık 2005, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010
PAZARLI, Osman:	Sosyoloji : Lise Kitapları (Lise 4. Sınıf), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1952
PAZARLI, Osman:	Sosyoloji : Lise Kitapları (Lise 4. Sınıf), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1961
POYRAZOĞLU, O. Nuri:	“Ortaöğretim Kurumlarında Sosyal Bilimler Öğretimi ve Sorunları”, Türk Eğitim Derneği V. Eğitim Toplantısı, 13-14-15 Mayıs 1987 , Türk Eğitim Derneği Yayınları, Ankara, 1987
RİTZER, George:	Sociological Theory , McGraw-Hill Third Edition, Çev. Ümit TATLİCAN, 1992
SADAK, Necmeddin:	Sosyoloji , Devlet Basımevi, İstanbul 1937
SADİ, Kerim:	Mukaddes Ordugah , İstanbul, 1936
SAFFET, Mehmet:	Muası Avrupa İçtimaiyatı , Kanaat Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, 1933
SAĞLAM, Aycan Çiçek:	Türk Eğitim Sistemi ve Okul Yönetimi , Maya Akademi Yayınları, Ankara, 2015
SAKAOĞLU, Necdet:	14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye’de Eğitim , Forum İstanbul Yayınları, İstanbul, 2017
SARAY, Mehmet:	Atatürk’ün Sovyet Politikası , Acar Yayınları, İstanbul, 1987
SARAY, Mehmet:	Atatürk ve Türk Dünyası , Acar Yayınları, İstanbul, 1988

SARAY, Mehmet:	Türk Dünyasında Eğitim Reformu ve Gaspıralı İsmail Bey (1851-1914) , Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1987
SARP, Hatemi Senih:	Toplumbilim (Sosyoloji) , Muallim Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul 1942
SARP, Hatemi Senih:	Sosyoloji (Yeni Lise Kitapları) , 6. Baskı İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1962
SECLYE, Laurens:	“Tecrubi Lise – Türk Lise Eğitiminin Gelişiminde Yeni Bir Adım Atmak Zamanı Gelmiş midir?” Bilgi Dergisi , Cilt IV, Sayı 35, İstanbul, 1950
SEZAL, İhsan:	Sosyoloji Yazıları , Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa 1983
SEZER, Baykan:	Sosyolojide Yöntem Tartışmaları , Sümer Kitabevi, İstanbul 1993
SEZER, Baykan:	Sosyolojinin Ana Başlıkları , İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1985
SEZER, Baykan:	“Tarihte Doğu-Batı Çatışması”, 1995 yılında Kubbealtı Cemiyeti’nin düzenlediği toplantıda yapılmış konuşma, Sosyoloji Yıllığı Kitap 12 , Yay. Haz. Ertan Eğribel-Ufuk Özcan, Kızılelma Yay., İstanbul, 2005
SEZER, Baykan:	“Türk Sosyologları ve Eserleri”, Sosyoloji Dergisi , 3. Dizi-1.Sayı, 1988-1989, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1989, ss. 1-96
SEZER, Baykan:	Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları , Sümer Kitabevi Yayınları, İstanbul 1988
SEZER, Baykan:	“Türk Tarihi ve Sosyolojimiz”, Türkler , Cilt:1, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.189-194
SIDDIKOĞLU,M. Günay:	“3 Mayıs 1944 Milliyetçilik Olayları”, Ortadoğu Gazetesi , 03.05.2012
SOROKİN, Pitirim A.:	Çağdaş Sosyoloji Teorileri , Çev. M. Münir Raşit Öymen, Yeni Desen Matbaası, Ankara, 1974
SOYLU, Perihan Ünlü:	“Türkiye’de İkinci Dünya Savaşı Sonrasında İktisadi Politikanın Dönüşümü (1945-1950)”, Ankara

	Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi , Ankara, 2015
SÖZER, Ersan:	“Türk Eğitim Sisteminde Ortaöğretim Programları ve Uygulamalar”, Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi , Cilt 5, Sayı 5, 1996, ss. 116-128
SÖZER, M. Akif:	“Eğitimin Toplumsal Temelleri”, Eğitim Bilimine Giriş , Editör: Emin KARİP, Pegem A Yayıncılık - Eğitim Danışmanlık Hizmetleri Ltd. Şti. Ankara, 2007, ss. 53-65
SPENCER, Herbert:	“Principles of Sociology”, 1910, 1. Cilt, s. 437-440; İhsan Sezal, Sosyoloji Yazıları , Uludağ Üniversitesi Yayınları, 1983
SUĞUR, Serap:	Klasik Sosyoloji Tarihi , Anadolu Üniversitesi Yayınlar, Eskişehir 2011
SÜLEV, Murat:	“Osman Pazarlı ve Din Psikolojisi”, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi (Basılmamış), Adapazarı, 2003
ŞAHİN, Mehmet Cem:	“Türk Sosyolojisinin Kısa Tarihi: Dönemler, Şahıslar ve Ana Yönelimler”, İslami İlimler Dergisi , Yıl 12, Cilt 12, Sayı 1, Bahar 2017, ss. 7-41
ŞAHİN, Mustafa:	“Cumhuriyetin Kuruluşundan Günümüze Türkiye’de Hayat Bilgisi Ders Programlarının Gelişimi”, Uluslararası Sosyal araştırmalar Dergisi , Volume 2, ISSUE 8, Summer 2009, ss. 402-410
ŞAN, Mustafa Kemal - ŞENKALOĞLU, Sevcan:	“Batı Sosyolojisi Karşısında Türkiye’de Yerli Sosyoloji Arayışı”, Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi (The Journal of Social and Cultural Studies) , Cilt/Volume: 5, Sayı/Issue: 9, Yıl/Year: 2019, ss. 35-59
ŞAPOLYO, Enver Behnan:	Ziya Gökalp İttihadı Terakki ve Meşrutiyet Tarihi , İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1974
ŞEN, Erkan:	“Tarihi, Siyasi ve Fikri Arka Planıyla 9 Mart 1971 Darbe Girişimi”, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi , İstanbul, 2014
ŞEN, Hasan:	“Din ve İktidar: Ortaöğretim Ders Kitaplarında Yaşam

	Dünyası”, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Sosyoloji ve Metodoloji Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi (Basılmamış), İzmir, 2002
ŞENDENİZ, Özlem:	“Erken Cumhuriyet Dönemi Dil Politikaları, Güneş Türk Dil Teori’sinin Türk Basınında Yansımaları”, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi , Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Yıl 10, Sayı 20, Güz 2014, ss. 307-326
ŞENTÜRK, Ayşegül:	“Çok Partili Sisteme Geçiş Süreci ve Necmettin Sadak”, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi , XII/25, 2012/Güz, ss. 157-180
TAN, Mine:	“Ortaöğretim Kurumlarında Sosyoloji Öğretimi”, Ortaöğretim Kurumlarında Sosyal Bilimler Öğretimi ve Sorunları , Türk Eğitim Derneği V. Öğretim Toplantısı, 13-14-15 Mayıs 1987, Türk Eğitim Derneği Yayınları, Ankara, 1987, ss. 167-194
TANGÜLÜ, Zafer:	“Demokrat Parti Dönemi Eğitim Politikaları (1950-1960)”, Türk Eğitim Bilimleri Dergisi , Cilt 10, Sayı 2, Bahar 2012, ss. 389-398
TANİLLİ, Server:	Nasıl Bir Eğitim İstiyoruz? , Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2009
TANSEL, Selahattin:	27 Mayıs İnkılabını Hazırlayan Sebepler , Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1960
TAPLAMACIOĞLU, Mehmet:	Genel Sosyoloji (üzerinde Bir Deneme), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1961
TAŞDÖVEN, Zehra:	“Demokrat Parti Dönemi Eğitim Anlayışı (1950-1960)”, Adnan Menderes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi , Aydın, 2013
TEKELİ, İlhan-İLKİN, Selim:	Savaşın İçinden Geleceğine Yönelen İkinci Dünya Savaşı Türkiye’si , İletişim Yayınları, Üçüncü Cilt, İstanbul, 2014
TEZCAN, Mahmut:	Eğitim Sosyolojisi , Şafak Matbaacılık, Ankara, 1999
TEZCAN, Mahmut:	Eğitim Sosyolojisi Kuram ve Sorunlar , Çağ Matbaası, Ankara, 1984

TEZCAN, Mahmut:	“Memleketimizde Genel Sosyolojinin Kapsamı ve Öğretimi Üzerine”, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi , Cilt:1, No.1-4, Ankara, 1968, ss. 159-174
TEZCAN, Mahmut:	Sosyolojik Kuramlarda Eğitim , Anı Yayınları, Ankara, 2005
TONGUL, Neriman:	“Türk Harf İnkılabı”, Atatürk Yolu Dergisi , Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Sayı 33-34, Mayıs-Kasım, 2004, ss. 103-130
TOPALOĞLU, Aydın:	İslam Ansiklopedisi cilt: 28; sayfa: 492 Mehmed İzzet maddesi
TOPÇU, Nurettin:	“Lise Dersleri”, Bilgi Dergisi , Cilt IV, Sayı 34, Şubat 1950, SS. 22-27
TOPÇU, Nurettin:	Sosyoloji, Bütün Eserleri , Haz. Ezel Everdi-İsmail Kara, Dergah Yayınları, İstanbul 2001
TOPÇU, Nurettin:	Sosyoloji, lise üçüncü sınıf , Sümer matbaası, İstanbul, 1971
TOPRAK, Gül Nihan:	“Cumhuriyetin İlk Dönemlerinde Türk Eğitim Sistemi ve Köy Enstitüleri”, Yüksek Lisans Tezi , AfyonKocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon, 2008
TOZLU, Necmettin:	Eğitim Felsefesi , M.E.B. Yayınları, Ankara 2003.
TUNA, Korkut:	Batılı Bilginin Eleştirisi Üzerine , İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1993
TUNA, Korkut:	Şehirlerin Ortaya Çıkış ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik bBir Deneme , İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1987
TUNA, Korkut: Yeniden Sosyoloji , Karakutu Yayınları, İstanbul, 2001	Toplum Açıklama Girişimi Olarak Şehir Teorileri , İz Yayıncılık, İstanbul, 2013
TUNA, Korkut:	“Türkiye’de Sosyoloji-Ziya Gökalp Sempozyumu Açılış Konuşması”, İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi , Cilt3, Sayı 10, 2005, ss. 1-4

TUNA, Korkut:	“Türk Tarih Tezleri ve Sosyoloji”, Tarih ve Sosyoloji Semineri, 28-29 Mayıs 1990, Bildiriler , İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1991, ss. 57-66
TUNA, Korkut - COŞKUN, İsmail:	Ziya Gökalp (1875-1924) , Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2011
TUNA, Korkut:	“Ziya Gökalp’ın Milli Sosyoloji Anlayışı”, Sosyoloji Konferansları , Yirmibirinci Kitap, İstanbul, 1986, ss. 51-68
TUNAYA, Tarık Z.:	Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri Müşahedeler ve Tezler, İstanbul, 1960
TUNÇ, M. Şekip:	“Liselerde Felsefe ÖğretimiHakkında Bir Muhtıra”, Bilgi Dergisi , Cilt 1, sayı 9, Şubat 1948, ss. 7-13
TURAN, Osman:	Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi , Ötüken Yayınları, İstanbul, 2009
TURAN, Selahattin - ÖZDEN, Yüksel:	Eğitim Bilimine Giriş , Pegem A Yayıncılık-Eğitim Danışmanlık Hizmetleri Ltd. Şti. Ankara 2007
TURGUT, Hulusi:	Türkes’in Anıları, Şahinlerin Dansı , ABC Basın Ajansı Yayınları, İstanbul, 1995
TURHAN, Mümtaz:	“Nasıl Bir Eğitim Sistemi?”, İstanbul Ticaret Odası Mecmuası , Cilt 85, No 3-4, Mart-Nisan, İstanbul, 1968, ss. 32-41
TURHAN, Mümtaz:	“Neden Eğitim Kalkınmanın En Esaslı Unsurudur?”, İstanbul Ticaret Odası Mecmuası , Cilt 85, No 1-2, İstanbul, 1968, ss. 61-67
TÜFEKÇİOĞLU, Hayati:	“Liselerde Tarih ve Sosyoloji Eğitimi”, Tarih ve Sosyoloji semineri , İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1991, ss. 67-76
TÜRK, Ercan:	Türk Eğitim Sistemi , Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 1999
TÜRK, Ercan:	Türk Eğitim Sistemi ve Orta Öğretim , Ortaöğretim Genel Müdürlüğü, Ankara, 2015

TÜRK, Ercan:	Türk Eğitim Sistemi ve Yönetimi , Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2002
TÜRKDOĞAN, Orhan:	Kemalist Modelde Fert ve Devlet İlişkileri , Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum, 1977
TÜRKDOĞAN, Orhan:	Türk Tarihinin Sosyolojisi , Hasret Yayınları, Ankara 1973
TÜRKDOĞAN, Orhan:	Ziya Gökalp Sosyolojisinde Bazı Kavramların Değerlendirilmesi , Baylan Matbaası, Ankara, 1973
TÜRKEŞ, Alparslan:	1944 Milliyetçilik Olayı , Kutluğ Yayınları, İstanbul, 1975
TÜRKEŞ, Alparslan:	Savunma , Mayaş Yayınları, Ankara, 1987
UĞURLU, Nurer:	Nutuk , Örgün Yayınları, İstanbul, 1980
ÜLKEN, Hilmi Ziya:	“Dünyada ve Türkiye’de Sosyoloji Öğretim ve Araştırmaları”, Türk Sosyoloji Cemiyeti Yayınları , Anıl Yayınevi, İstanbul, 1956,
ÜLKEN, Hilmi Ziya:	“Eğitim Krizinin Kökenleri ve Üniversiteler”, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi , Cilt 2, Sayı 1, Ankara, 1969
ÜLKEN, Hilmi Ziya:	Sosyoloji , Remzi Kitabevi, İstanbul, 1943
ÜLKEN, Hilmi Ziya:	“Sosyolojide Yeni adımlar”, Sosyoloji Dergisi , İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Sayı 15, İstanbul, 1960,ss. 105-139
ÜLKEN, Hilmi Ziya:	Türkiyede Çağdaş Düşünce Tarihi , Selçuk Yayınları, İstanbul, 1966
ÜNAL, Fatma-ÜNAL Mehmet:	“Türkiye’de Ortaöğretim Programlarının Gelişimi”, Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi , 1, 2010, ss. 110-125
VARIŞ, Fatma:	Eğitimde Program Geliştirme Teori ve Teknikleri , A.Ü. Yayınları, Ankara, 1976
VARIŞ Fatma:	“Eğitimde Program Tartışmaları”, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi , Cilt 2, Sayı 1,

	Ankara, 1969
WIDMANN, Horst:	Atatürk ve Üniversite Reformu , Çev. Aykut Kazancıgil-Serpil Bozkurt, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2000
WORMS, René:	İçtimaiyat, (Osmanlıca), Çev. İbrahim Memduh, Letafet Matbaası, İstanbul, 1927
YALÇIN, Kemal:	“Nazilerden Kaçarak Türkiye’ye Sığınmış Olan Alman Bilim İnsanları”, NeuesLeben/ Yeni Hayat , Türkçe-Almanca Gazete/Deutsch-Türkische Zeltung, Köln, 11 Nisan 2017
YALÇIN, Soner:	Beyaz Müslümanların Büyük Sırrı Efendi-2 , Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2006
YALÇIN, Soner:	“Melami Şeyhi Bir Bilim Kadını: Prof. Amiran Kurtkan Bilgiseven”, Oda Tv , 07.09.2008
YILDIRIM, Ergün:	“Türkiye’de Sosyoloji Tasavvurunun Eleştirisi: Nurettin Topçu Örneği”, Sosyoloji Konferansları , Sayı 29, 2004, ss. 121-131
YILDIZELİ, M. Emin-PEKACAR, Çetin:	“Güneş Dil Teorisinin Gelişim Süreci”, IV. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu, 26-28 Nisan 2017/NİĞDE, 1. Cilt, s. 484
YÜCEL, Hasan Ali:	Türkiye’de Orta Öğretim , Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994
YÜKSEL, Mehmet:	Hukuk Sosyolojisi, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2012
ZABUN, Beyhan:	“Eğitimin Siyasal Sosyalleştirme İşlevi: Cumhuriyet Dönemi İlk Sosyoloji Öğretim Programı ve Ders Kitaplarında Siyasal Sosyalleştirme”, Akademik Bakış Dergisi , Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, Sayı:31, Temmuz-Ağustos, 2012
ZABUN, Beyhan:	“Ortaöğretim Sosyoloji Dersi Öğretim Programlarında Din Kurumu-Laiklik ve Ders Kitaplarına Yansıması”, Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi , Cilt:2, 2018, ss.34-45
ZABUN, Beyhan:	“Sosyoloji Dersi Öğretim Programlarının Amacı ve

	İçeriklerinin Türkiye'nin Toplumsal Yapısı Açısından Değerlendirilmesi", Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi , Ankara, 2012, 157-170
ZABUN, Beyhan:	"Türkiye'de Ortaöğretimde Sosyoloji Öğretimi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi , G.Ü. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2002
ZABUN, Beyhan:	"Türkiye'de Sosyoloji Dersi Öğretim Programlarının Amaç ve İçeriklerinin Toplumsal Değişmeye Paralel Olarak Değişimi", Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi , Cilt 32, Sayı 1, t.y.
ZABUN, Beyhan:	"Türkiye'de Sosyoloji Öğretimi Üzerine Kapsamlı İlk Çözümleme: Hilmi Ziya Ülken", Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi , Cilt 33, Sayı 1, 2013, ss. 31-50
	14.06.1973 tarih ve 1739 Sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu
	Cumhuriyetimizin 75. Yılında İstanbul Eğitim Belgeseli , M.E.B. Yayınları, İstanbul, 1998
	Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Cilt 32, 38 nci Birleşim, 22.02.1977
	Birinci Maarif Şurası , 17-29 Temmuz 1939, Tıpkı Basım, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1991
	İkinci Maarif Şurası , 15-21 Şubat 1943, (Tıpkı Basım), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1991
	Üçüncü Milli Eğitim Şurası , 2-10 Aralık 1946, (Tıpkı Basım), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1991
	Dördüncü Milli Eğitim Şurası , 22-31 Ağustos 1949, (Tıpkı Basım), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1991
	Beşinci Milli Eğitim Şurası , 5-14 Şubat 1953, (Tıpkı Basım), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1991
	Altıncı Maarif Şurası , 18-23 Mart 1957, (Tıpkı Basım), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1991
	Yedinci Milli Eğitim Şurası , 5-15 Şubat 1962, (Tıpkı

	Basım), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1991
	Sekizinci Milli Eğitim Şurası , 28 Eylül - 3 Ekim 1970, (Tıpkı Basım), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1991
	Dokuzuncu Milli Eğitim Şurası , 24 Haziran - 4 Temmuz 1974, (Tıpkı Basım), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1991
	Onuncu Milli Eğitim Şurası , 23-26 Haziran 1981, (Tıpkı Basım), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1991
	Onbirinci Milli Eğitim Şurası , 8-11 Haziran 1982, (Tıpkı Basım), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1991
	Ondördüncü Milli Eğitim Şurası , 27-29 Eylül 1993, (Tıpkı Basım), Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1993
	Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığının, 02.08.1976 tarih ve 319 sayılı kararı
	Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığının,11.05.1978 tarih ve 176 sayılı kararı
	Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığının,15.04.1980 tarih ve 40 sayılı kararı
	Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığının,07.09.1992 tarih ve 271 sayılı kararı
	Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığının,01.11.1995 tarihli kararı
	Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığının, 27.4.1998 tarih ve 64 sayılı kararı
	Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığının, 19.08.1998 tarih ve 174 sayılı kararı
	Tebliğler Dergisi , 19 Eylül 1960, Cilt 23, Sayı 1119-22
	Tebliğler Dergisi , 05.10.1961, Cilt 24, Sayı 2762-24
	Tebliğler Dergisi , 10 Mayıs 1976, Sayfa: 142, Sayı: 611-2, Genelge No: 11541

	Tebliğler Dergisi , Talim ve Terbiye Kurulu'nun 2.8.1976 tarih ve 319 sayılı kararı, Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi, 27 Eylül 1976
	Tebliğler Dergisi , Talim ve Terbiye Kurulu'nun 11.5.1978 tarih, 176 sayılı kararı, Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi, 12 Haziran 1978
	Tebliğler Dergisi , Talim ve Terbiye Kurulu'nun 15.4.1980 tarih ve 40 sayılı kararı, Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi, 19 Mayıs 1980
	Tebliğler Dergisi , Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi, 04.12.1995

ÖZGEÇMİŞ

01.05.1961 tarihinde Rize/Ardeşen ilçesinde doğmuştur. İlk, orta ve lise öğrenimini Ardeşen’de tamamlamıştır. 1983 yılında başladığı İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümünden 1987 yılında mezun olmuş ve aynı bölümde Yüksek Lisansa başlamıştır. “Türk Düşünce Tarihinde Kerim Sadi” konulu tez çalışmasıyla 1991 yılında Yüksek Lisans eğitimini tamamlamıştır. 1992 yılında aynı bölümde Doktora eğitimine başlamış, ardından “Türk Eğitim Sistemine ve Lise Sosyoloji Ders Kitaplarına Yüklenen İdeolojik Görevin Eleştirisi” konulu tez çalışmasını gecikmeli olarak tamamlamıştır.

1994 yılında Milli Sosyoloji anlayışını esas alan “Genç Sosyologlar Derneği”ni kurarak faaliyette bulunduğu süre içerisinde “Türk Sosyoloji Dergisi” adında bilimsel bir dergi çıkararak, Türk Sosyoloji çalışmalarına hizmet etmeye çalıştı. Dernek Faaliyetleri Çerçevesinde Amiran Kurtkan Bilgiseven’e ait “İlm-i Ledün” ve “Kadının Ülke Ekonomisindeki Yeri” adlı çalışmalarının editörlüğünü yaparak yayınlayan Zeki ANIT, Cemil Meriç’in 1969 ve takip eden yıllarda İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümünde verdiği derslerin notlarından oluşan bir çalışmayı yıl boyunca Yeni Düşünce Gazetesinde tefrika ettikten sonra “Sosyoloji Konferansları ve Ders Notları” adı altında kitap haline getirilmesini sağladı. Ayrıca, “Genç Sosyologlar Derneği” Bünyesinde düzenlenen Sosyoloji Konferansları derleyerek Ümit Meriç imzası ile “Sosyoloji Konferansları” adı altında kitap olarak yayınladı. Türk Eğitim Sistemi, Türk Sosyolojisi, Aile Sosyolojisi, İktisat Sosyolojisi alanlarında yaptığı çalışmalar çeşitli bilimsel dergilerde ve Yeni Düşünce, Hergün, Tercüman gibi gazetelerde yazı dizisi olarak yayımlandı.

1992 yılında haftalık “Yeni Düşünce” gazetesinde İstanbul temsilciliği ve köşe yazarlığı görevi ile gazeteciliğe başlamış, takip eden yıllarda “Tercüman” gazetesinde araştırmacı-gazeteci olarak görev yapmış, daha sonra “Hergün” gazetesinde köşe yazarlığı ve Yazı İşleri Müdürlüğü görevlerini sürdürmüştür. 1997 yılında “Radyo Nokta” adı altında yerel bir radyo kurmuş, 1997 yılından itibaren bölgesel yayın yapan “Radyo Ötüken”de radyoculuk faaliyetlerini sürdürmüştür.

2017-2018 öğretim yılından itibaren, İstanbul Rumeli Üniversitesi'nde Öğretim Görevlisi olarak göreve başlamıştır. Öğretim görevlisi olarak görev yaptığı Sosyal Hizmetler ve Danışmanlık Bölümünde, Bölüm Başkanlığı görevini sürdürmektedir.

